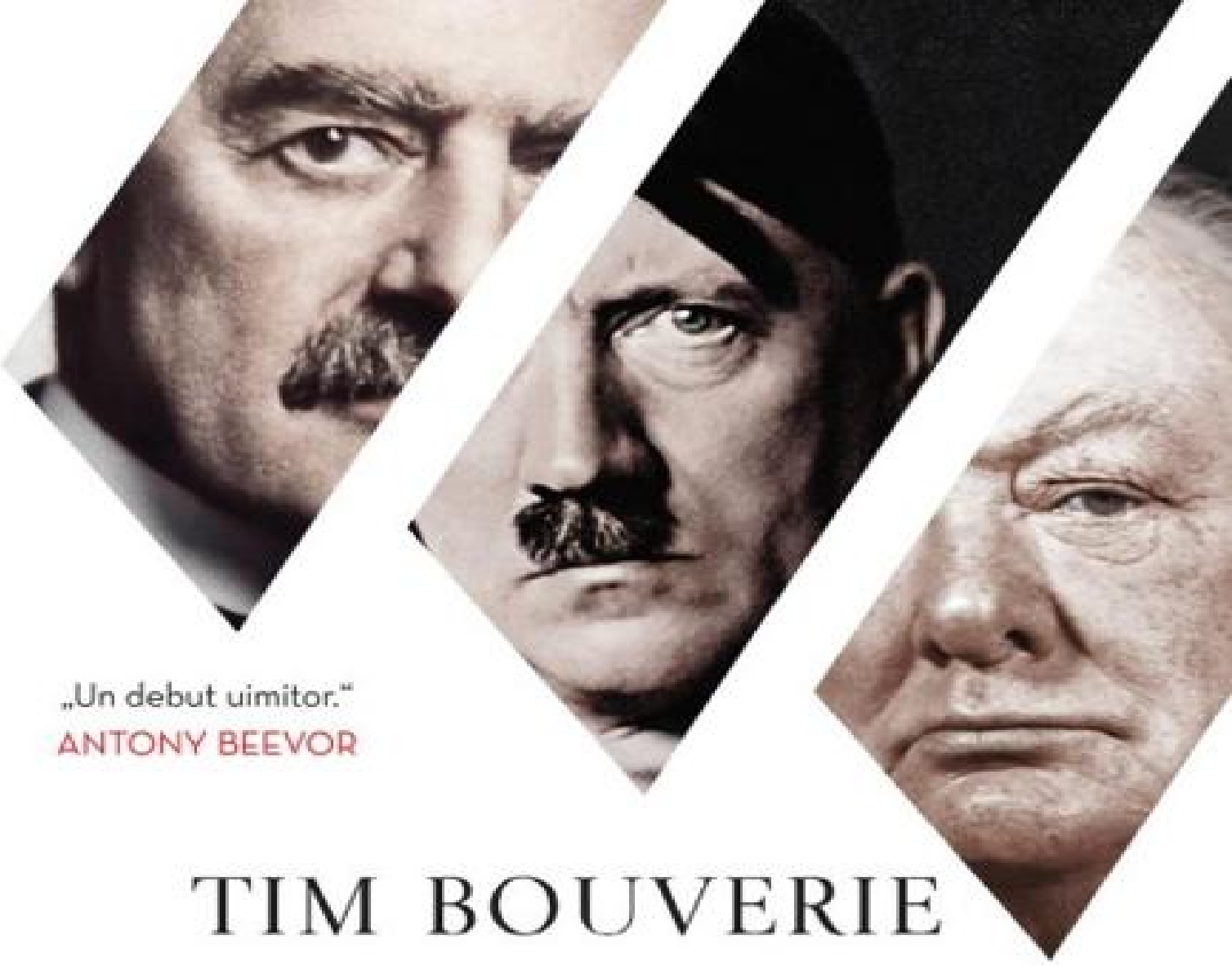

„Un debut uimitor."
ANTONY BEEVOR

TIM BOUVERIE

CONCILIEREA CU HITLER

CHAMBERLAIN, CHURCHILL ȘI DRUMUL SPRE RĂZBOI

LITERA

KRONIKA

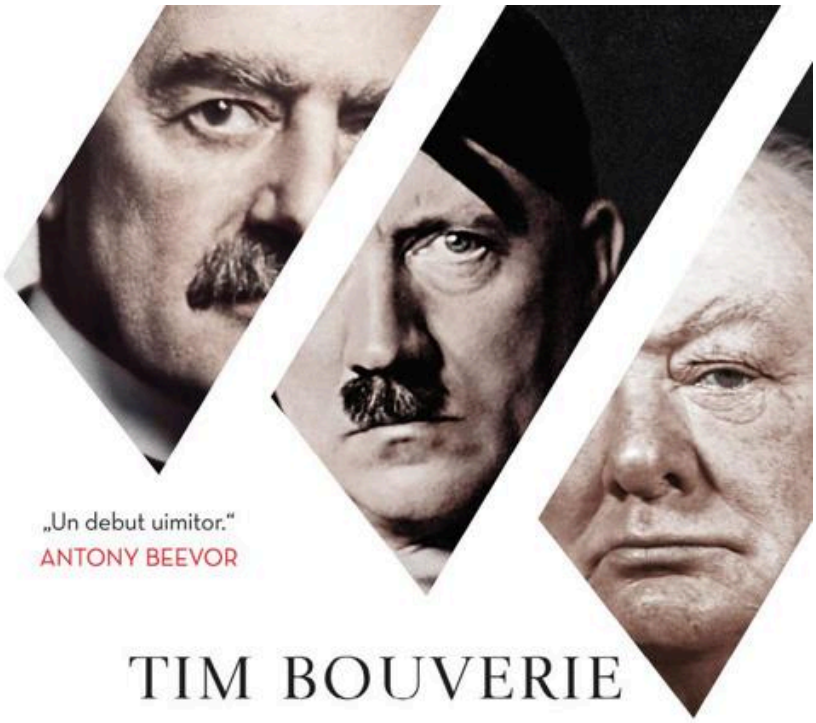

„Un debut uimitor."
ANTONY BEEVOR

TIM BOUVERIE

CONCILIEREA CU HITLER

CHAMBERLAIN, CHURCHILL ȘI DRUMUL SPRE RĂZBOI

LITERA

KRONIKA

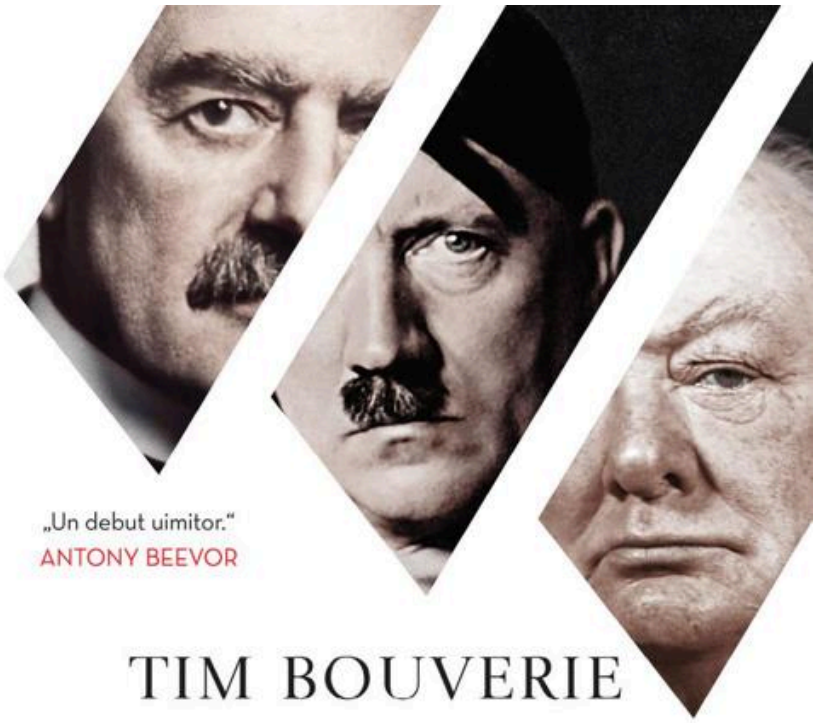

„Un debut uimitor."
ANTONY BEEVOR

TIM BOUVERIE

CONCILIEREA CU HITLER

CHAMBERLAIN, CHURCHILL ȘI DRUMUL SPRE RĂZBOI

LITERA

KRONIKA

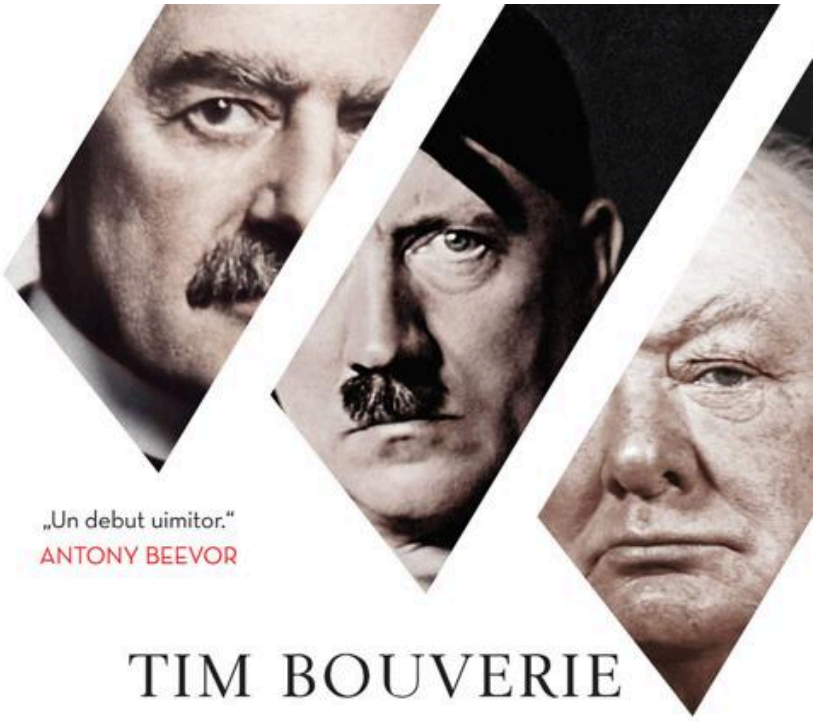

„Un debut uimitor."
ANTONY BEEVOR

TIM BOUVERIE

CONCILIEREA CU HITLER

CHAMBERLAIN, CHURCHILL ȘI DRUMUL SPRE RĂZBOI

LITERA

KRONIKA

TIM BOUVERIE

CONCILIEREA CU HITLER

CHAMBERLAIN, CHURCHILL ȘI DRUMUL SPRE RĂZBOI

Traducere din limba engleză

CORINA DOBROTĂ

LITERA
București

Appeasing Hitler: Chamberlain, Churchill, and the Road to War

Tim Bouverie

Copyright © 2019 Tim Bouverie

Toate drepturile rezervate

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Concilierea cu Hitler.

Chamberlain, Churchill și drumul spre război

Tim Bouverie

Copyright © 2021 Grup Media Litera

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Georgiana Harghel, Aloma Ciomâzgă Mărgărit

Corector: Rodica Crețu

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

BOUVERIE TIM

Concilierea cu Hitler/ Tim Bouverie,

trad. din lb. engleză: Corina Dobrotă –

București: Litera, 2021

ISBN 978-606-33-7158-5

ISBN EPUB 978-606-33-7291-9

I. Dobrotă, Corina (trad.)

94

Părinților mei,

cu dragoste și recunoștință

GERMANIA:
Achiziţii teritoriale
şi schimbări de frontieră,
martie 1935 – martie 1939
SUEDIA
DANEMARCA
MAREA BALTICA
LITUANIA
PRUSIA DE EST
Königsberg
Lübeck
Hamburg
Bremen
Stettin
ŢĂRILE DE JOS
Hannover
Berlin
Münster
Varşovia
Magdeburg
Frankfurt/Oder
Essen
Dortmund
GERMANIA
POLONIA
BELGIA
Düsseldorf
Köln
Leipzig
Aachen
Erfurt
Dresda
Breslau
Frankfurt/Maine
LUXEMBURG
Praga
Saarbrücken
Mannheim
Nürnberg
CEHOSLOVACIA
Karlsruhe
Stuttgart
Strasbourg
Augsburg
FRANŢA
München
Viena
Bratislava
Basel
ELVEŢIA
AUSTRIA
UNGARIA
Budapesta
ROMÂNIA
ITALIA
IUGOSLAVIA
N
Germania în 1935
Saarland, încorporat în martie 1935
Rinteland, remilitarizat în martie 1936
Austria, Anschluss, martie 1938
Teritoriul sudet anexat în septembrie 1938
Protectoratul Boemiei şi Moraviei, martie 1939 (invadarea Cehoslovaciei)
„Zona de protecţie", creată în martie 1939
Districtul Memel, anexat în martie 1939

Dezmembrarea Cehoslovaciei
Frontiere retrasate, octombrie 1938–martie 1939

Prefață. „Niciodată din nou!“

Dorința de a evita un al doilea război mondial a fost probabil cea mai normală și unanimă din istorie. Peste 16,5 milioane de oameni au murit în primul Război Mondial. Britanicii au pierdut 723 000; francezii, 1,7 milioane; rușii, 1,8 milioane; Imperiul Britanic, 230 000; germanii, peste 2 milioane. 60 000 de soldați britanici au murit în prima zi a Bătăliei de pe Somme, în timp ce osuarul de la Douaumont conține osemintele a aproximativ 130 000 de soldați francezi și germani – doar a șasea parte din cei uciși în cele 302 zile cât a durat bătălia de la Verdun. Printre supraviețuitori nu a existat aproape nimeni care să nu fi fost traumatizat. Cam toată lumea a avut un tată, un soț, un frate, un fiu, un văr, un logodnic sau un prieten printre cei uciși sau mutilați. Când s-a terminat totul, nici măcar învingătorii nu se simțeau biruitori. Cenotaful dezvelit la Whitehall, pe 19 iunie 1919, nu era un Arc de Triumf, ci un simbol al pierderii. De fiecare aniversare a armistițiului, mii de britanici treceau pe lângă el într-o liniște apăsătoare, în timp ce, pe ambele maluri ale Canalului Mânecii, școli, sate, orașe și gări își comemorau prietenii și colegii, fiecare în felul său. În anii care au urmat, laitmotivul hotărât a fost „Niciodată din nou!“.

Dar s-a întâmplat. Din nou. În ciuda celor mai bune intenții și eforturi de conciliere și de evitare a conflictului, britanicii și francezii s-au trezit în război cu același adversar, la doar 21 de ani după „războiul care a pus capăt tuturor războaielor“. Scopul acestei cărți este să explice cum s-a ajuns la acest lucru.

Dezbaterea despre reconciliere – încercarea Franței și a Marii Britanii de a evita războiul prin concesii „rezonabile“ față de cererile Germaniei și Italiei din anii 1930 – este pe cât de lungă, pe atât de litigioasă. Condangată pe de o parte ca fiind „un dezastru moral și material“, responsabil pentru cel mai mare conflict din istorie, reconcilierea a fost descrisă și ca „o idee nobilă, de sorginte creștină, plină de curaj și de bun-simț“.[1] Între aceste două extreme există o multitudine de nuanțe, discuții conexe și dispute istorice. În același timp, așa-zisele lecții ale perioadei au fost invocate de politicieni și de experți, mai ales în Marea Britanie și Statele Unite, pentru a justifica o serie

de intervenții străine – în Coreea, Suez, Cuba, Vietnam, insulele Falkland, Kosovo și Irak (de două ori) – în timp ce, pe de altă parte, orice tentativă de a ajunge la un acord cu un fost adversar este invariabil comparată cu rușinosul Tratat de la München din 1938. Când am început documentarea pentru această carte, în primăvara lui 2016, spectrul lui Neville Chamberlain era invocat de conservatorii americani ca parte a campaniei împotriva acordului nuclear al președintelui Obama cu Iranul, în timp ce azi conceptul de reconciliere este din ce în ce mai folosit în vreme ce Occidentul face eforturi să răspundă agresiunii și tendințelor revanșarde ale Rusiei. O altă perspectivă asupra acestei politici așa cum a fost ea inițial gândită și pusă în aplicare este deci oportună și perfect justificată.

Desigur, s-a scris deja foarte mult pe acest subiect – deși nu pe cât de mult și de actualizat pe cât se presupune uneori. Într-adevăr în timp ce cărțile despre cel de-al Doilea Război Mondial s-au înmulțit în ultimele două decenii, modul cum s-a ajuns la această catastrofă a primit relativ puțină atenție. Mai mult, cu toate că există multe cărți excelente despre politica de conciliere, majoritatea tind să se axeze pe un anume eveniment, precum München, sau persoană, precum Neville Chamberlain. Dimpotrivă, ceea ce am vrut să fac a fost să scriu o carte care să cuprindă întreaga perioadă – de la numirea lui Hitler în funcția de cancelar până la sfârșitul „Războiului ciudat“ – pentru a vedea cum a evoluat politica și cum s-a schimbat atitudinea. De asemenea, am vrut să am o perspectivă mai largă decât aceea care se referea la actorii principali. Dorința de a evita războiul prin ajungerea la un modus vivendi cu statele dictatoriale a depășit cu mult limitele guvernării și astfel, în timp ce personaje precum Chamberlain, Halifax, Churchill, Daladier și Roosevelt joacă rolul principal în această carte, am cercetat și acțiunile unor figuri mai puțin cunoscute, mai ales diplomați amatori. În sfârșit, am vrut să scriu o narațiune istorică în care să surprind nesiguranța, dramele și dilemele perioadei. Astfel, deși peste tot există comentarii și analize, scopul meu principal a fost să construiesc o narațiune cronologică bazată pe jurnale, scrisori, articole de ziar și depeșe diplomatice, care să ghideze cititorul prin acești ani plini de frământări. Ca să reușesc acest lucru, am avut norocul să am acces la peste 40 de colecții private de documente – iar din câteva am obținut materiale noi interesante. Nedorind să tulbur povestirea, nu le-am subliniat în text, dar acolo unde a

fost posibil am favorizat sursele nepublicate în detrimentul celor publicate, atât ca lungime, cât și ca frecvență.

O carte despre relațiile internaționale are în mod firesc o sferă de cuprindere internațională. Totuși această carte este în primul rând despre politica, societatea și diplomația britanică. Oricât ar părea de ciudat astăzi, Marea Britanie încă mai deținea titlul de cea mai puternică națiune a lumii în anii 1930 – mândrul centru al unui imperiu care ocupa un sfert din suprafața globului. Faptul că America urma să preia puterea era evident. Dar Statele Unite se retrăseseră în izolaționism după primul Război Mondial, în timp ce Franța – singura alternativă de putere capabilă să stopeze ambițiile germane – a ales să cedeze inițiativa diplomatică și militară în favoarea conducerii britanice. Astfel, cu toate că britanicii ar fi preferat să nu se amestece în problemele de pe continent, și-au dat seama că erau, după cum și erau percepuți, unica putere capabilă să ofere conducerea diplomatică, morală și militară necesară pentru a-l opri pe Hitler și dorința sa de a obține hegemonia europeană.

În Marea Britanie, alegerile care aveau să afecteze nu doar țara, ci poate chiar întreaga lume, au fost făcute de un număr foarte mic de oameni. Ca atare, paginile care urmează pot părea răzbunarea supremă a școlii de „înalte studii politice“ a istoriei. Totuși acești oameni (aproape exclusiv bărbați) nu acționau într-un vid. Extrem de conștienți de constrângerile politice, financiare, militare și diplomatice – atât reale, cât și imaginare –, liderii politici ai Marii Britanii nu erau mai puțin atenți la opinia publică. Într-o vreme în care sondajele de opinie erau la început, acest concept era amorf și pentru contemporani, și pentru istorici. Totuși exista – dedus din scrisori, ziare, documente electorale și conversații – și a fost tratat cu cea mai mare seriozitate. Deoarece în cea mai mare parte din anii 1930 liderii aleși democratic în Marea Britanie și Franța erau convinși că populația nu va susține o politică care risca războiul și acționau ca atare. Dar dacă războiul era inevitabil? Dacă Hitler se dovedea insațiabil? Și dacă însăși dorința de a-l evita a făcut ca războiul să devină mai probabil?

Prolog. Începe furtuna

În seara zilei de vineri, 1 septembrie 1939, fostul prim lord al Amiralității Alfred Duff Cooper și-a pus ca de obicei smochingul pentru cină înainte să se alăture soției lui, Diana, și celor trei colegi conservatori la Savoy Grill. După o zi în care soarele strălucise din plin sosise o seară înmiresmată și nu era nimic în salonul decorat într-un splendid stil Art Deco care să sugereze o criză. Sosiți cu întârziere, soții Cooper au fost uimiți să se trezească într-o beznă totală – ca urmare a unei stingeri hotărâte în grabă. Nu se găseau deloc taxiuri, iar cei doi se întrebau cum vor ajunge acasă, când „Bendor" Grosvenor, al doilea duce de Westminster a apărut în Rolls-Royce-ul său și s-a oferit să-i ducă. Bucuroși, cei doi au acceptat, deși și-au regretat imediat decizia când ducele a început să profereze injurii la adresa evreilor, pe care îi învinovățea de războiul iminent. Amintindu-și că se află în mașina ducelui, Cooper, care avea un temperament vulcanic, și-a ținut gura. Totuși, când ducele și-a exprimat bucuria că Marea Britanie nu era deja în război cu Germania, deoarece britanicii erau realmente „cei mai buni prieteni" ai lui Hitler, fostul prim amiral nu s-a mai putut abține. Înainte de a coborî rapid la Victoria, a izbucnit, spunându-i Înălțimii Sale că spera că Hitler „va afla curând că îi suntem cei mai aprigi și implacabili dușmani". A doua zi, Cooper s-a amuzat aflând că Westminster le spunea tuturor că, dacă Marea Britanie va intra în cele din urmă în război, va fi doar vina „evreilor și a lui Duff Cooper".[1]

Cu 12 ore mai devreme, 1,5 milioane de soldați germani, 2 000 de avioane și peste 2 500 de tancuri invadaseră Polonia prin nord, sud și vest. Bombardierele Luftwaffe distrugeau aeroporturile și orașele, în timp ce diviziile de panzere tocmai își declanșaseră atacul-fulger asupra Poloniei rurale. În Londra, politicienii și populația deopotrivă erau siguri că se aflau în pragul războiului. Conform Convenției anglo-poloneze, semnate în urmă cu doar șase zile, Marea Britanie se angaja să vină în ajutorul Poloniei imediat după un atac. „Suntem acum în aceeași barcă", îl asigura ministrul afacerilor externe, sir John Simon, pe ambasadorul polonez, contele Edward Raczyński, chiar în acea dimineață. „Anglia nu-și încalcă niciodată cuvântul dat prietenilor."[2]

Ceva mai târziu, în aceeași zi, prim-ministrul Neville Chamberlain era aclamat în Camera Comunelor când, dând cu pumnul în pupitru, a declarat că „responsabilitatea pentru această catastrofă groaznică stă pe umerii unui singur om – cancelarul german, care nu a ezitat să arunce lumea în dezastru pentru a-și satisface propriile ambiții absurde“. La auzul acestor cuvinte, parlamentarul conservator Edward „Louis“ Spears nu s-a putut abține să nu amintească cum se lăuda Chamberlain, cu doar un an înainte, că a „asigurat pacea vremurilor noastre“ la Conferința de la München. Cu toate acestea, acum, premierul părea ferm, chiar pus pe război. Cabinetul autorizase mobilizarea generală de dimineață, în timp ce ambasadorul britanic la Berlin îi spusese ministrului german de externe că, dacă guvernul țării sale nu era gata să înceteze ostilitățile și să-și retragă trupele, atunci „guvernul Majestății Sale“ își va „îndeplini fără ezitare obligațiile față de Polonia“. Totuși, în mod evident, omisese să stabilească și un termen-limită pentru acest semiultimatum.[3]

A doua zi, sâmbătă, 2 septembrie, căldura a devenit înnăbușitoare și greu de suportat. În timp ce parlamentarii, neobișnuiți să rămână în oraș peste weekend, se străduiau să își omoare timpul, la orizont au început să se adune nori negri; era clar că se apropia o furtună. Între timp continuau să se ia măsuri de precauție împotriva bombardamentelor de proporții care erau așteptate ca răspuns la declarația de război a Marii Britanii, femeile erau evacuate la țară, după copiii lor (majoritatea plecaseră cu o zi înainte), la fel cum erau majoritatea capodoperelor de la National Gallery. Se făceau grămezi de saci de nisip în fața clădirii guvernului, în timp ce pe cer plutea în derivă o armada de baloane de baraj. Într-un gest de o inutilitate supremă, ducele de Windsor, fostul Edward al VIII-lea, i-a trimis lui Hitler o telegramă în care îl îndemna să facă „tot posibilul pentru pace“.[4]

După-amiază, mulțimi de oameni au început să se adune la Whitehall, în timp ce membrii Cabinetului soseau în Downing Street, iar parlamentarii se grăbeau spre Parlament. Atmosfera, scria amiralul Tufton Beamish, parlamentar conservator de Lewes, era foarte diferită de cea de cu 25 de ani înainte, când Marea Britanie intrase în primul Război Mondial. „Whitehall era atunci plin de mulțimi care ovaționau, fără să se gândească la milioanele de oameni care urmau să fie uciși, recrutările care urmau, mizeria,

nenorocirea și haosul […] Acum se văd inimi grele, minți clare și hotărâre gravă.“[5]

Membrii Parlamentului nu erau atât de calmi. Deconcertați de lipsa de precizie a declarației lui Chamberlain din seara precedentă, aceștia s-au adunat în Camera Comunelor la 14:45, așteptându-se să audă că Marea Britanie intrase în război. În schimb, a apărut sir John Simon, care a spus că prim-ministrul este reținut și va da o declarație mai târziu în acea seară. Au început să se răspândească zvonuri îngrijorătoare: dictatorul italian, Benito Mussolini, propusese o conferință internațională pe care Cabinetul o lua în considerare; Partidul Laburist refuzase să se alăture unei coaliții; francezii se pregăteau să trădeze.

Ca să-și omoare timpul și să-și calmeze nervii, parlamentarii s-au adunat în fumoarul Camerei Comunelor. „Cantitatea de alcool consumată a fost incredibilă!“, își amintea fostul secretar de stat, lordul Hankey.[6] „S-a vorbit enorm“, spunea un conservator. „În fiecare suflet se ascundea o anxietate chinuitoare referitoare la garanția oferită Poloniei.“[7] „Am simțit cum onoarea Marii Britanii dispărea în fața ochilor noștri“, relata un alt martor.[8] În cele din urmă, a sunat clopoțelul de convocare, iar parlamentarii, plini de curajul beției, s-au adunat în sala de ședințe pentru a auzi ceea ce credeau că va fi o declarație de război întârziată.[9] Atmosfera era „ca într-un tribunal când se așteaptă verdictul juraților“.[10]

La 19:42 a intrat Chamberlain și a fost ovaționat de susținătorii săi. După două minute era deja în picioare. Parlamentarii se străduiau să-l audă cât mai bine. „Absolut toți așteptam anunțul că am declarat război“, scria Louis Spears.[11] Dar acesta nu a sosit. După ce a vorbit plictisit despre discuțiile recente ale guvernului cu Germania, premierul a confirmat zvonurile despre propunerea Italiei de a convoca o conferință a celor cinci puteri pentru a rezolva disputa germano-polonă. Desigur, a explicat el, ar fi imposibil să ne gândim la acest lucru în timp ce Polonia este „supusă invaziei“. Dacă totuși guvernul german va „fi de acord să își retragă forțele, atunci guvernul Majestății Sale va fi dispus să privească situația ca fiind aceeași de dinainte ca forțele germane să treacă frontiera polonă“. Într-adevăr, în acest caz guvernul ar fi pregătit să participe la orice negocieri care ar decurge de aici.[12]

Parlamentarii erau uluiți. Polonezii suferiseră un bombardament groaznic de peste 36 de ore, iar guvernul britanic încă stătea în expectativă. Mai rău, mulți membri ai parlamentului au tras concluzia că prim-ministrul căuta din greu un compromis penibil – un al doilea München. „Parlamentarii stăteau ca niște stane de piatră“, își amintea Spears. „Șocul a fost atât de puternic, încât un moment nu a s-a auzit nici musca când prim-ministrul s-a așezat.“[13] Declarația lui Chamberlain nu s-a încheiat cu ovațiile obișnuite.

Când liderul laburist în funcție, Arthur Greenwood, s-a ridicat să dea replica, a fost întâmpinat de un val de zgomot. Membrii propriului partid l-au ovaționat, dar ceea ce a fost extraordinar a fost valul de încurajare venit din partea conservatorilor. „Vorbește în numele Angliei!“, a strigat fostul secretar al coloniilor Leo Amery.[14] Uimit, Greenwood aproape s-a împiedicat din cauza surprizei. Cu toate acestea, s-a ridicat la nivelul cerut de situația solemnă, declarând că „orice minut de întârziere“ însemna „punerea în pericol a intereselor noastre naționale […] a însăși fundației onoarei noastre ca națiune“. Ar fi putut exista motive valabile pentru ezitarea premierului (era conștient de cât de dificil era pentru guvern să îi determine pe francezi să respecte un termen-limită pentru ultimatum), dar această situație nu putea continua.

În momentul când pare că slăbim, atunci dictatura știe că suntem înfrânți. Nu suntem înfrânți. Nu vom fi înfrânți. Nu putem fi înfrânți; dar întârzierea e periculoasă și sper că prim-ministrul […] ne va putea spune în ședința de mâine de la prânz care este decizia finală.[15]

Când s-a așezat Greenwood, s-a stârnit rumoare. Fluturându-și documentele, parlamentarii de regulă servili ai opoziției l-au ovaționat până au răgușit. „Toți cei care își doresc moartea și-au abuzat conducătorul“, își amintea tânărul secretar la Ministerul de Externe, Henry „Chips“ Channon. A fost „exact furia care se manifestase la München“.[16] Un laburist pacifist a încercat să-l pocnească pe un coleg mai belicos. Chamberlain s-a albit la față. Avea și motive, considera parlamentarul laburist Harold Nicolson: „Era vorba de cei mai fideli susținători ai premierului, care îl ovaționau pe adversarul său cât îi țineau plămânii. Cei din primele rânduri arătau de parcă primiseră un pumn în față.“[17]

În scaunul său de la margine, un bărbat tăcea, încruntat.

Nimeni nu se simțea mai răzbunat în privința amenințării naziste decât Winston Churchill. În cea mai lungă și mai disperată bătălie politică din viața lui, făcuse campanie zgomotoasă pentru reînarmare și luase o poziție fermă împotriva agresiunii germane, încă din 1932. Acum, în cel mai critic moment, tăcea. Dilema lui era că fusese de acord cu o zi înainte să se alăture Cabinetului de Război și ca atare se considera deja membru al guvernului. Pe de altă parte, de atunci nu mai vorbise deloc cu Chamberlain, iar acum se părea că Marea Britanie stătea în cumpănă cu privire la promisiunea făcută Poloniei. Copleșit de emoție, a convocat câțiva parlamentari care îi împărtășeau opinia în apartamentul său, la 22.30 în seara respectivă. Cu acest prilej, Anthony Eden, Bob Boothby, Brendan Bracken, Duff Cooper și Duncan Sandys au luat în considerare o insurecție în toată regula. Pentru Boothby, Chamberlain pierduse pentru totdeauna susținerea Partidului Conservator și era acum de datoria lui Churchill să meargă în Parlament a doua zi și să preia puterea.

De-acum, furtuna se dezlănțuise cu toată puterea. În timp ce tunetele bubuiau ca niște salve de artilerie, iar ploaia bătea în ferestrele gotice, 12 membri ai Cabinetului puneau la cale o revoltă în camera lui sir John Simon din Palatul Westminster. În acea după-amiază, Cabinetul hotărâse ca propunerea Italiei de a ține o conferință să fie respinsă și un ultimatum care să expire nu mai târziu de miezul nopții să fie dat Germaniei, indiferent de decizia francezilor. Acum, cei 12 miniștri – mai mult de jumătate din guvern – simțeau că prim-ministrul se răzgândise cu privire la această decizie și refuzau să plece din camera cancelarului până când Chamberlain nu era de acord cu o ședință ulterioară de guvern, în care să se discute acest lucru. A fost ceva fără precedent, își amintea ministrul agriculturii, sir Reginald Dorman-Smith: „Eram în grevă“.[18]

Până la urmă, după multe telefoane la Paris și o întâlnire cu ambasadorul francez, Chamberlain a mai convocat o dată Guvernul, la 11.30 seara. Obosiți și iritați, miniștrii rebeli și-au croit drum prin potopul de afară către Downing Street numărul 10, unde au constatat cu uimire că secretarul însărcinat cu afacerile externe, lordul Halifax, avusese răgaz să se îmbrace în smoching pentru cină. Cu răceală, Chamberlain și-a cerut scuze pentru

neînțelegere și a explicat problemele pe care le avusese cu francezii, care refuzaseră să ia în considerare un ultimatum înainte de a finaliza mobilizarea și evacuarea. Era totuși pregătit să accepte viziunea colegilor săi referitoare la faptul că trebuia emis un ultimatum din partea britanicilor care să expire înainte de următoarea ședință a parlamentului de a doua zi la prânz.

În acest caz, ambasadorul Majestății Sale la Berlin avea să primească instrucțiuni să se prezinte la ministerul german de externe la ora 9 în dimineața următoare, cu un ultimatum care să expire la ora 11 după ora de vară a Marii Britanii. Avea cineva obiecții? Nici un răspuns. „În regulă, domnilor“, a încheiat Chamberlain, „asta înseamnă război.“ „Abia spusese acest lucru“, își amintea Dorman-Smith, „că imediat a urmat un tunet teribil și întreaga sală de consiliu a fost luminată de un fulger orbitor. A fost cel mai puternic tunet pe care l-am auzit vreodată. A zguduit întreaga clădire.“[19]

Unsprezece ore mai târziu, Chamberlain a făcut anunțul către națiune.

Capitolul I. Experimentul Hitler

Am impresia că persoanele care conduc politica guvernului Hitler nu sunt normale. De fapt, cei mai mulți dintre noi au sentimentul că trăiesc într-o țară unde fanaticii, huliganii și excentricii sunt la putere.

Ambasadorul britanic la Berlin către secretarul de externe, 30 iunie 1933[1]

Gheața de pe Tamisa punea probleme canotorilor din Oxford. În Yorkshire, copoii de vânătoare din East Holderness ignoraseră înghețul, dar nu prea putuseră să ia urma vulpilor. Era un nou comitet de polo la clubul Hurlingham, iar popularitatea fotbalului profesionist avea efecte nefaste asupra amatorilor. La rubrica de știri interne, după paginile de sport din The Times, un „corespondent special" scria despre necesitatea urgentă de a pune la adăpost arhivele din comitatul Buckinghamshire, plus un reportaj înduioșător despre niște cutii cu „ser și bacterii" furate din portbagajul unui doctor și acum înapoiate proprietarului. Subiectul principal al secțiunii „Din străinătate și din Imperiu" se referea la rata de schimb din Noua Zeelandă. Abia în pagina 10, lângă un articol despre ultima criză din cabinetul francez, era știrea că președintele Republicii Germane, mareșalul de 85 de ani Paul von Hindenburg, îl primise pe liderul Partidului Național-Socialist Muncitoresc, Adolf Hitler, și îi ceruse să devină cancelarul Germaniei.[2]

Numirea lui Hitler din 30 ianuarie 1933 fusese mai interesantă decât prezentarea anacronică sugerată în The Times, dar nu cu mult. Cancelarii germani rezistaseră în medie cam un an după război, iar economia se lupta cu Marea Criză – cu 24% din populație fără loc de muncă. Naziștii produseseră o oarecare vâlvă cu reușita lor electorală din 1930 și apoi cu victoriile lor uimitoare din iulie 1932, dar pierduseră voturi ulterior în acel

an, iar majoritatea presupusese că acela fusese punctul lor de vârf. Ca dovadă, Hitler fusese forțat să accepte un guvern de coaliție, cu fostul cancelar, conservatorul catolic Franz von Papen, vicecancelar. Așa cum conservatorii, care îi depășeau numeric pe naziști în Cabinet, credeau că îl pot ține pe Hitler sub control, la fel prezența lor calma anxietățile străine. „Hitler a devenit cancelarul Germaniei“, spunea parlamentarul britanic conservator Cuthbert Headlam, „dar nu singur – îl are pe Von Papen ca adjunct și o grămadă de membri ai Partidului Național în Cabinet – nu cred că i se va permite să facă prea multe.“*[3]

Iar înfățișarea lui Hitler nu prea îi speria pe democrații pacifiști. Daily Telegraph se întreba cum un personaj cu un aspect atât de neinspirat, „cu mustăcioara aceea ridicolă“, se poate dovedi atât de „atractiv și impresionant“ pentru germani.[4] Ziarul de orientare liberală News Chronicle făcea haz de „decoratorul austriac de interioare“, în timp ce laburistul Daily Herald îl lua în derâdere pe „austriacul mic și îndesat, cu o strângere de mână ezitantă, ochi căprui alunecoși și mustață à la Charlie Chaplin“. Nimic, continua The Herald, „din cariera politică a micuțului Adolf Hitler, isteric ca o domnișoară și lăudăros ca un actor de matineu, nu arată că ar putea scăpa de soarta predecesorilor săi imediați“.[5]

Cu două zile mai devreme, după încheierea abruptă a celor 55 de zile în care generalul Kurt von Schleicher fusese cancelar, The Times argumentase că un guvern condus de Hitler ar fi fost „soluția cea mai puțin periculoasă a unei probleme extreme de periculoase“.[6] Dedicarea liderului nazist pentru cauza anulării Tratatului de la Versailles ar fi provocat „o oarecare anxietate în străinătate“, dar „ca să fim corecți față de naziști, trebuie să admitem că, de fapt, n-au zis mai mult pe tema incapacităților germane […] decât majoritatea partidelor constituționale germane“.[7] The Economist și The Spectator erau de acord, în timp ce laburistul New Statesman era chiar mai tranșant: „Nu ne așteptăm să vedem exterminarea evreilor sau eliminarea puterii marilor finanțiști“, comenta revista pe 3 februarie 1933.

„Cu siguranță, va urma prigoana comuniștilor; dar, dacă va fi dusă la extrem, va provoca o puternică rezistență, și poate chiar formarea unui front marxist unit care le va da mari bătăi de cap naziștilor și susținătorilor lor.“[8] După cum s-a dovedit, publicația imperialistă Morning Post era mai

aproape de adevăr, când argumenta că ultimele evoluții din politica germană nu erau de bun augur pentru pacea internă și anticipau că noul guvern „va căuta probabil o soluție la probleme aventurându-se în afara granițelor“.[9]

În Franța, așa cum urma să se întâmple foarte des în următorii șase ani, evenimentele majore din Germania au coincis cu o criză politică internă. Pe 28 ianuarie, ziua în care a demisionat Schleicher, socialiștii și-au retras sprijinul acordat prim-ministrului Joseph Paul-Boncour referitor la planul său de a „salva“ finanțele franceze printr-o creștere cu 5% a impozitelor directe.**

Paul-Boncour și-a prezentat demisia, iar radicalul ministru de război, Edouard Daladier, a primit primul mandat de premier.*** Cu toate acestea, apariția lui Hitler nu a trecut neobservată. „Germania își arată acum adevărata față“, a comentat Le Journal des débats, în timp ce influentul Paris-soir considera că Germania mai făcuse un pas pe drumul restaurării monarhiei și al „unei politici externe mai ferme“.[10] Totuși, în timp ce anumite ziare franțuzești (mai ales cele de stânga) s-au alarmat, altele au avut reacții mai ambigue. Ca și în Marea Britanie, pe de o parte erau cei dispuși să îl subestimeze pe „demagog“ și „zugrav“, în timp ce francezii de dreapta erau împărțiți între tradiționalul lor antiprusianism și admirația pentru politicile anticomuniste ale lui Hitler. Astfel, deși L'Ami du peuple – deținut de superbogatul parfumier și fondator al ligii fasciste franceze, François Coty – admitea „implacabila ură față de Franța“ nutrită de Hitler, era în același timp de părere că naziștii făceau un mare serviciu „civilizației“ prin nimicirea „îngrozitoarei experiențe a bolșevismului“.[11] Sentimente similare, deși exprimate mai puțin intens, au apărut în L'Echo de Paris, Le Petit Journal și La Croix.

Ambasadorul francez la Berlin, André François-Poncet, și omologul său britanic, sir Horace Rumbold, îl scoseseră din cărți pe Hitler la finalul lui 1932. Acum se arătau flegmatici văzându-și previziunile contrazise. „Experimentul Hitler trebuia făcut la un moment dat“, îi scria Rumbold fiului său, „și vom vedea ce va produce.“[12] François-Poncet era de aceeași părere. „Franța nu are nici un motiv de neliniște“, dădea asigurări la Paris pe 1 februarie 1933, dar „trebuie să așteptăm acțiunile noilor conducători ai Reichului.“[13] Nu au avut mult de așteptat.

În mai puțin de o săptămână, Hitler avea să arate lumii că persecuția și violența care îi caracterizaseră drumul spre putere urmau să devină reperele conducerii sale. Fără majoritate în Reichstag, l-a convins pe Hindenburg să organizeze din nou alegeri și naziștii, acum susținuți de puterea statului, au dezlănțuit o campanie de violență și teroare. Soldați în uniforme brune întrerupeau reuniunile politice, vandalizau sediile comuniștilor și ale social-democraților și îi băteau pe cei din opoziție. Presa germană nu avea voie să spună nimic, dar corespondenții străini știau cum stăteau lucrurile și relatau, din ce în ce mai îngroziți, despre asasinatele, bătăile și disparițiile zilnice. Pe 27 februarie 1933, cu șase zile înainte de ziua alegerilor, s-a dat foc Reichstagului. Un comunist olandez a fost arestat la locul faptei, iar naziștii au declarat incendierea drept începutul unei tentative de revoluție bolșevică. A fost pretextul de care avea nevoie Hitler pentru a-și instaura dictatura. Au fost suspendate libertățile civile, comuniștii și alți membri ai opoziției au fost arestați în masă, iar pe 23 martie nou alesul Reichstag și-a anulat rațiunea existenței, votând legea care îi conferea lui Hitler puterea de a conduce prin decrete. În aceeași lună, o fabrică părăsită de explozivi, la nord de orașul medieval Dachau din Bavaria, a fost transformată într-un lagăr pentru „custodia protectivă“ a prizonierilor politici.

Și mai erau și evreii.

Nici germani și nici măcar umani, după părerea lui Hitler, evreii erau vinovați de majoritatea relelor din Germania. De la preluarea puterii de către naziști, deveniseră o țintă firească pentru SA (trupele hitleriste), care le vandalizau proprietățile și comiteau atacuri și crime după unul plac. Pe 1 aprilie 1933 a avut loc primul act național de persecuție, când naziștii au promulgat un boicot al magazinelor și afacerilor evreiești. Opinia publică internațională a fost revoltată. 40 000 de oameni au protestat în Hyde Park și s-au organizat demonstrații în Manchester, Leeds și Glasgow, ca și în New York. The Scotsman scria despre „Mareea de ură“, iar lordul Reading, fostul ministru de externe și doar al doilea evreu care să facă parte din Cabinet****, și-a dat demisia din funcția de președinte al Asociației anglo-germane.[14] După o zi, Joseph Goebbels, micul ministru nazist al propagandei, a ridicat boicotul, dar acest lucru nu a oprit operațiunea masivă de îndepărtare a evreilor și a altor „indezirabili“ din toate domeniile vieții publice germane. Pentru marea majoritate era imposibil să-și găsească

altceva de lucru și mii de oameni au fost forțați să ia calea exilului. Așa cum observa ambasadorul britanic, nici evreii cu reputație internațională nu au fost scutiți de această epurare, precum compozitorul Arnold Schoenberg, dirijorii Bruno Walter și Otto Klemperer și fizicianul Albert Einstein. Nici măcar Mendelssohn, care murise în 1847, nu a scăpat de revoluția nazistă și portretul său a fost dat jos din holul Filarmonicii din Berlin.

Desigur, erau și cei care alegeau să nu creadă poveștile atrocităților care apăreau și în ziare, și în cărți, precum The Brown Book of the Hitler Terror și The Burning of the Reichstag, publicată în august 1933. Lordul Beaverbrook, proprietarul Daily Express și Evening Standard, a vizitat Berlinul în martie 1933 și s-a întors convins că „poveștile despre persecuțiile evreilor sunt exagerate".[15] Era de așteptat ca același lucru să le fie servit de guvernul german tuturor vizitatorilor curioși – deși majoritatea nu s-au sinchisit sau nu au avut curajul să întrebe. „Toate relatările din străinătate sunt invenții și minciuni", i-a scris ardentul suporter nazist, colonelul Ernst Heyne, generalului veteran al Primului Război Mondial sir Ian Hamilton, pe 1 aprilie 1933. „Nici o țară, cu siguranță, nu ar fi fost atât de tolerantă cu adunătura asta [evreii] cum am fost noi." În continuare, Heyne îi cere lui Hamilton să „facă tot posibilul în cercul de prieteni pentru a împiedica să se încingă spiritele din cauza mediatizării în presă a unei astfel de campanii antigermane".[16] Hamilton nu i-a răspuns până în octombrie, dar când a făcut-o a fost încurajator, complimentându-l pe Heyne pentru „noua sa uniformă nazistă cu pantaloni bufanți și ghetre foarte elegante". „Toată lumea e foarte preocupată de voi, cei din Germania, și se întreabă ce urmează să faceți. Cât despre mine, știi că sunt un adevărat prieten al țării tale și am mare încredere că până la urmă veți ajunge acolo unde vă doriți."[17] După câteva săptămâni, a mers chiar mai departe, declarând într-o scrisoare către alt corespondent german: „Sunt un admirator al marelui Adolf Hitler și am făcut tot posibilul pentru a-l susține în momente dificile".[18]

Hamilton este un caz interesant, fiindcă nu era nici fascist și nici un antisemit tipic. Deși a refuzat să semneze o scrisoare care să condange persecuția evreilor germani sub pretextul ridicol că deja se implicase în prea multe cauze publice, a asigurat-o pe jurnalista și autoarea Rebecca West că nu avea „prejudecăți antisemite" și că fusese de două ori ales să-i conducă

pe veteranii evrei din primul Război Mondial spre Cenotaf de Ziua Armistițiului.[19] Când Hitler a ajuns la putere, Hamilton avea 80 de ani, iar ca una dintre personalitățile de frunte ale Legiunii Britanice își petrecuse ultimii 15 ani dezvelind monumente în memoria eroilor de război și încercând să-i ajute pe foștii combatanți. Credea cu tărie în necesitatea de a se împăca cu foștii dușmani – nu în ultimul rând prin asociații ale veteranilor –, iar în 1928, alături de lordul Reading, fusese unul dintre membrii fondatori ai Asociației Anglo-Germane. De asemenea, se gândea de mult la posibilitatea ca Germania să se prăbușească în bolșevism, „cel mai letal ghinion al Europei“.[20] Din toate aceste motive, nu era pregătit să condange tratamentul nazist al evreilor și astfel a ajuns să găsească scuze regimului.

Atitudinea lui era tipică pentru clasa sa socială. Deși majoritatea celor din elita social-politică britanică considerau prigoana evreilor de către naziști dezagreabilă și chiar dezgustătoare, exista o anume tendință de a găsi scuze pentru aceasta. „Cu toții condangăm nebunia și violența acelor atacuri asupra evreilor din Germania“, scria episcopul de Gloucester în revista diocezei sale pe la mijlocul anului 1933, dar era important de reamintit că „mulți evrei au fost responsabili, mai ales la început, de violența comuniștilor ruși; mulți evrei au contribuit la dezlănțuirea violenței din comunitățile socialiste; [și că] per total nu sunt un element plăcut în viața germană, mai ales în Berlin.“[21]

Chiar și așa, reacția dominantă la pogromurile naziste a fost una de dezgust, așa cum i-a spus ministrul de externe, sir John Simon, emisarului nazist Alfred Rosenberg: „În două luni, Germania a pierdut simpatia pe care o câștigase aici în zece ani“.[22] Simon l-a pus pe sir Horace Rumbold să îi repete acest lucru lui Hitler, dar, în afară de asta, guvernul britanic nu mai putea face mare lucru: forțat să fie de acord cu personajul Prințului de Wales, care în filmul The Scarlet Pimpernel, lansat în anul următor, deplânge faptul că, „dacă o țară înnebunește, are dreptul să comită orice oroare între propriile granițe“.[23] În plus, mai era și problema mai presantă a politicii pe care noua Germanie urma să o aplice dincolo de granițele sale.

*

Cu mult înainte ca Hitler să ajungă la putere, se renunțase total la ideea că Tratatul de la Versailles garanta pacea în Europa. Într-adevăr, națiunile importante avertizaseră că va duce la dezastru chiar dinainte de semnarea documentului. „Puteți să deposedați Germania de coloniile sale, să-i reduceți armata la o simplă forță polițienească și flota la aceea a unei națiuni de mâna a cincea“, scria prim-ministrul britanic, David Lloyd George, în așa-numitul Memorandum de la Fontainebleau din martie 1919, dar „dacă ea consideră că a fost nedreptățită la pacea din 1919, va găsi mijloace de a se răzbuna pe învingători.“[24] Din păcate, nici Lloyd George, nici președintele american Woodrow Wilson (cel mai indulgent dintre toți) nu au putut să-i schimbe hotărârea premierului francez, Georges Clemenceau, care era decis să îngenuncheze Germania. În consecință, anii 1920 au fost petrecuți în căutarea de soluții pentru a corecta neajunsurile Tratatului de la Versailles.

În 1925, Tratatul de la Locarno a reconfirmat granița vestică a Germaniei – de data aceasta, Germania semnând de bunăvoie –, iar în anul următor Germania a fost primită în Liga Națiunilor. Pactul Kellogg–Briand din 1928 a declarat ilegal războiul ca mijloc de soluționare a disputelor internaționale, în timp ce planurile Dawes și Young au reajustat și redus compensațiile cerute Germaniei până când acestea au fost anulate de Conferința de la Lausanne din 1932. Nimic din toate acestea, în ciuda numeroaselor premii Nobel pentru Pace acordate diverșilor arhitecți ai reconcilierii, nu a fost suficient. Se considera că doar abolirea armamentului însuși putea garanta pacea. Astfel că s-a deschis cu mare fast o Conferință pentru dezarmare mondială la Geneva, în 2 februarie 1932. „Dacă toate națiunile vor accepta să elimine complet din posesie și uz armele care ar face posibil succesul unui atac“, scria președintele Franklin D. Roosevelt într-un mesaj adresat celorlalți șefi de stat, „apărarea va deveni automat imposibil de învins, iar independența fiecărei națiuni va deveni sigură.“[25] Din nefericire, până în momentul mesajului lui Roosevelt, conferința deja eșuase. Nimeni nu căzuse de acord asupra a ceea ce însemna armament „defensiv“ în opoziție cu „ofensiv“, în timp ce problema mai spinoasă era că Germania cerea egalitatea armamentului cu cel al vecinilor ei, ceea ce francezii nu aveau de gând să accepte vreodată.

Așa cum putea să arate oricând, Franța trecuse prin două invazii germane în ultimii 60 de ani, dintre care cea de-a doua o storsese de vlagă. Deci inflexibilitatea ei extremă de la Versailles avea scopul de a face Germania să plătească pentru ce făcuse și să-i slăbească forțele astfel încât să nu mai poată ajunge vreodată în poziția de a amenința securitatea franceză. Din acest motiv, francezii, spre deosebire de alți beligeranți, rămăseseră înarmați până în dinți în anii 1920, iar în 1933 aveau cea mai puternică armată din lume. Și nici nu era o simplă paranoia, judecând după amarele experiențe ale trecutului. Chiar și cu bucăți ciopârțite din teritoriu și distribuite altor națiuni, Germania avea totuși o populație de aproximativ 65 de milioane, în comparație cu cele 40 de milioane ale Franței. Le Deuxième Bureau (spionajul militar francez), chiar și înainte ca Hitler să ajungă la putere, adunase dovezi substanțiale despre reînarmarea ilegală a Germaniei și, așa cum le reaminteau permanent directorii lor liderilor politici, Franța urma în curând să treacă prin anii de austeritate, în care numărul recruților se va fi înjumătățit ca rezultat al natalității scăzute din timpul Primului Război Mondial.

Sarcina de a reconcilia Franța și Germania le-a revenit britanicilor, care în majoritate erau de partea nemților și începuseră să-și piardă răbdarea cu francezii. Parțial, era vorba despre reîntoarcerea la vechile prejudecăți naționale. Înainte de 1914, mulți britanici considerau că au mai multe în comun cu germanii decât cu francezii, un sentiment care nu se estompase complet până la primul Război Mondial. Așa cum scria Robert Graves în Goodbye to All That, „sentimentele antifranceze printre cei mai mulți foști soldați ajunseseră aproape o obsesie“, în timp ce poetul Edmund Blunden (care a luptat la Somme și la Passchendaele) jurase că nu va mai lua vreodată parte la vreun război decât împotriva francezilor. „Dacă va fi vreodată vreun război contra lor, mă duc glonț.“[26] În cercurile oficiale, sentimentele antifranceze erau stârnite de dorința de a lega Germania de o convenție a armamentului înainte de a fi prea târziu, iar guvernul britanic a fost obligat să ia în calcul alternativa: reînarmarea masivă. Astfel, premierul Ramsay MacDonald a numit Franța „problema păcii în Europa“ în februarie 1930; J.L. Garvin, editorul pro-Mussolini al ziarului Observer, a criticat-o pe fosta aliată a Marii Britanii pentru că dorea să-și păstreze „dominația artificială“; și chiar și francofilul subsecretar permanent al Ministerului de Externe, sir Robert Vansittart, spunea că francezii sunt „excesiv de

răzbunători“ în relațiile lor cu germanii.[27] Nici apariția lui Hitler nu a schimbat inițial acest lucru. „Nu cred că hitlerismul ne-a făcut poporul francofil“, scria fostul secretar adjunct al guvernului, Thomas Jones, „dar l-a făcut să se oprească și să se întrebe dacă e înțelept să mai aibă încredere în Germania, ceea ce a făcut din ce în ce mai mult de la război încoace.“[28]

Un om a cărui încredere a fost serios zdruncinată a fost ambasadorul britanic, sir Horace Rumbold. Cu ochii lăsați, o mustăcioară îngrijită și o expresie impasibilă, Rumbold părea întruparea aristocratului britanic, „la fel de englez ca ouăle cu șuncă“.[29] Fostul ministru de externe, lordul Curzon, considerase că nu e „suficient de alert pentru Berlin“, dar dincolo de aspectul ușor insipid se ascundea o minte pătrunzătoare și, așa cum va reflecta ulterior Vansittart, „avertismentele lui au fost mai clare decât orice am aflat mai târziu“.[30] Șocat de cruzimea cu care își instaurase Hitler dictatura, ambasadorul a văzut chiar de la început cum se putea transfera pe plan extern ideologia de la baza politicii interne a naziștilor. Totuși abia în analiza cărții Mein Kampf, autobiografia și manifestul lui Hitler, a perceput Rumbold adevărata natură a viitoarei politici externe hitleriste. Într-o depeșă bine formulată, de 5 000 de cuvinte, scrisă în aprilie 1933 – la doar trei luni după ce Hitler ajunsese la putere –, Rumbold expunea darwinismul social al lui Hitler:

Începe afirmând că omul este un animal luptător; prin urmare națiunea este o unitate de luptă, fiind o comunitate de combatanți. Orice organism viu care încetează să lupte pentru existență este, susține el, condangat să piară. O țară sau o rasă care încetează să mai lupte este condangată în egală măsură. Capacitatea de luptă a unei rase depinde de puritatea ei. De aici decurge necesitatea de a o curăța de impuritățile străine. Rasa evreiască, datorită universalității ei, este în mod necesar pacifistă și internaționalistă. Pacifismul este păcat de moarte, deoarece pacifismul înseamnă că rasa se predă în lupta pentru supraviețuire. […] Rasa germană, dacă ar fi fost unită de-a lungul timpului, ar stăpâni azi Pământul. Noul Reich trebuie să adune toate elementele germane răspândite prin Europa. O rasă care a fost înfrântă poate fi salvată prin restaurarea încrederii în sine. Mai presus de orice, armata trebuie învățată să creadă în propria invincibilitate. Pentru a reface

națiunea germană „este nevoie doar ca poporul să fie convins că este posibil să își redobândească libertatea prin forța armelor“.

Rumbold continua subliniind importanța pe care Hitler o dădea creării unei armate puternice – de vreme ce „provinciile pierdute ale Germaniei nu pot fi recuperate prin apeluri solemne la Divinitate […], ci doar prin forța armelor“ – precum și declarația lui cum că Germania nu trebuia sub nici o formă să repete greșelile din războiul anterior, luptând cu toți dușmanii odată, ci cu unul câte unul. Era desigur neclar cât de departe intenționa să meargă Hitler cu implementarea acestor idei, dar Rumbold avertiza că nu era cazul unei schimbări radicale de filosofie. Hitler tot flutura intenții pacifiste din când în când, dar doar pentru a „oferi lumii exterioare un sentiment de securitate“. Până la urmă, Rumbold era convins că se urma o politică „deliberată“ cu scopul de „a aduce Germania într-un punct în care va fi pregătită, un punct de lansare din care va putea ateriza pe teren solid, înainte ca dușmanii ei să intervină“.[31] Vecinii Germaniei, avertiza el, trebuiau să fie vigilenți.

„Depeșa Mein Kampf“, după cum a rămas cunoscută în istorie, a produs vâlvă la Ministerul de Externe, care a făcut să fie înaintată lui MacDonald, care la rândul său a adus-o la cunoștința Cabinetului. Pe 10 mai 1933, generalul de brigadă A.C. Temperley, unul dintre delegații britanici la Conferința pentru dezarmare, a trimis Ministerului de Externe un memoriu prin care îndemna guvernul să abandoneze dezarmarea și să ceară socoteală Germaniei cu privire la armata sa ilegală. Ar fi fost o nebunie, susținea Temperley, ca foștii aliați să se gândească la continuarea dezarmării, atât timp cât Germania era într-un „delir de naționalism retrezit la viață și de militarism evident și periculos“. Întreaga națiune germană era intoxicată cu spirit războinic și așa-zisele programe de inculcare a disciplinei, precum „sporturile de apărare“ erau doar un „camuflaj pentru antrenamente militare intense“. Germanii, scria Temperley, aveau deja 125 de avioane de luptă – ceea ce contravenea Tratatului de la Versailles, care interzisese Germaniei să aibă flotă aeriană –, în timp ce Dornier primise o comandă secretă de 36 de bombardiere cu două motoare.

Care trebuia atunci să fie atitudinea adoptată de guvernul Majestății Sale? Era pregătit să continue ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat? Își permitea să

ignore ce se petrecea în Germania? Pentru Temperley, exista o singură soluție. Marea Britanie și Franța, împreună cu Statele Unite, ar fi trebuit să-i spună Germaniei că nu va urma o relaxare a condițiilor din Tratatul de la Versailles și nici măsuri pentru egalizarea statutului, decât dacă renunța total la pregătirea militară din prezent și la spiritul belicos. E adevărat că astfel riscau să pornească un război, însă, sublinia Temperley, riscul era mic, deoarece sub nici o formă Germania nu putea face față forțelor reunite ale armatei franceze și Forțelor Navale Regale. Astfel, Germania ar fi fost forțată să dea cărțile pe față, iar Hitler, cu tot stilul său bombastic, să cedeze. Singura alternativă, a conchis Temperley, era să lase lucrurile să evolueze cinci ani, moment în care ori avea să existe un alt guvern german, ori avea să fie război. „A mai apărut un câine turbat", a tras el concluziile, „și trebuie să ne unim cu hotărâre fie să-l distrugem, fie cel puțin să-l izolăm până când îi trece boala."[32]

La Ministerul de Externe, sir Robert Vansittart era complet de acord și a trimis scrisoarea lui Temperley la guvern. Deja își scrisese propriul memoriu în care avertiza că actualul regim german „în forma trecută și prezentă, va declanșa un război în Europa imediat ce se va simți suficient de puternic". Admitea că analiza era poate rudimentară, dar, pe de altă parte, „avem de a face cu oameni foarte rudimentari, care au foarte puține idei în afară de forța brută și de militarism".[33] Cabinetul a căzut de acord că situația internațională era „cu siguranță îngrijorătoare", dar, în afară de aceasta, avertismentele au avut efecte nesemnificative.[34] Guvernul se angajase în Conferința pentru dezarmare, iar ideea unui „război preventiv" care să oprească înarmarea Germaniei, nu putea fi nicicum discutată luând în calcul pacifismului opiniei publice.

*

În speranța de a ajunge la vreo formă de acord cu Germania, britanicii, așa cum prezisese Rumbold, erau încurajați de Hitler, care nu pierdea nici o ocazie de a se prezenta drept un susținător al păcii. Pe 17 mai 1933, într-un discurs în Reichstag foarte mediatizat, își declara pacifismul în fața lumii. Nu ar fi avut „nici un folos pentru ideea de germanizare", a susținut noul cancelar. „Mentalitatea secolului trecut, care i-a făcut pe oameni să creadă

că pot face germani din francezi și polonezi, ne e complet străină.“[35] Încă și mai încurajator era faptul că se declara dispus să accepte recentele propuneri britanice de dezarmare.

A fost o veste bună pentru Londra, dar nu chiar atât de bine primită la Paris. Armata franceză se opunea cu îndârjire reducerii propriului arsenal sau creșterii capacității germane. Cererile nemților de egalitate, a avertizat generalul Maxime Weygand, comandantul suprem al armatei franceze, erau o capcană. „De fapt, nu va fi nici o egalitate, ci o foarte evidentă superioritate germană, ținând cont de cultura militară a acestei națiuni și de eforturile mari deja depuse pentru a pregăti industria militară germană pentru reînarmare.“[36] Pe de altă parte, există o alternativă de a ajunge la o înțelegere cu Hitler înainte ca reînarmarea ilegală a Germaniei să scape complet de sub control? Goebbels va susține ulterior că singura posibilitate de bun-simț pentru un premier francez în 1933 ar fi fost să-l oprească imediat pe Hitler, aducând Mein Kampf drept dovadă a intențiilor agresive ale Führerului.[37] Dar această analiză se baza pe o serie de presupuneri: că francezii citiseră Mein Kampf; că luau cele citite în serios; că erau pregătiți, în caz de necesitate, să împiedice reînarmarea Germaniei cu forța. Dar, după cum stăteau de fapt lucrurile, puține din aceste presupuneri chiar aveau o bază reală.

Prima ediție franceză a Mein Kampf nu a apărut până în 1934 și nu a fost disponibilă decât câteva luni, până când Hitler a câștigat procesul prin care ceruse să fie retrasă. O versiune în limba engleză fusese publicată în Statele Unite în anul anterior, dar fusese editată masiv și astfel se eliminaseră pasajele cele mai incendiare, printre care și declarația lui Hitler că „anihilarea Franței este singura cale de a asigura cea mai mare expansiune posibilă pentru poporul nostru“.[38] Serviciul secret francez citise originalul și avertizase încă din 1932 că scopul lui Hitler era distrugerea Franței și dominația Europei. Dar ambasadorul francez la Berlin era ambivalent. Deși François-Poncet, care citise cartea și vorbea fluent germana, recunoștea că „pacifismul lui Hitler e relativ, temporar și condiționat“, era împărțit între a considera Mein Kampf o schiță a guvernării lui Hitler sau delirul muribund al unui tânăr înflăcărat.[39] Per total, tindea către cea de-a doua variantă.

Pentru politicienii francezi, dezbaterea a fost mai ales academică. Puțini citiseră cartea și chiar și mai puțini erau pregătiți să ia în calcul o soluție militară. După cum se știe, se încercase deja acest lucru în 1923, când, ca răspuns la neonorarea plăților de război de către Germania, prim-ministrul Poincaré a ordonat trupelor franceze să ocupe bazinul Ruhr. Prin această acțiune a atras o condangare unanimă a Franței și a contribuit mult la stimularea simpatiei pentru Germania. După 10 ani, Germania nu mai era o republică slăbită, iar Poincaré dispăruse din peisaj. Succesorul său, Edouard Daladier, trebuia să se descurce cu limitările unui deficit bugetar colosal și să păstreze susținerea Partidului Socialist. Nici una dintre acestea nu-i permitea să ia în calcul un război preventiv sau o cursă a înarmărilor. Astfel încât, în martie 1933, francezii au acceptat cu inima îndoită planul britanicilor de a standardiza armatele continentale la 200 000 de oameni. Germanii aveau voie să dubleze dimensiunea Reichswehrului*****, în timp ce francezii erau obligați să își reducă efectivele batalioanelor. Dar doar până aici a reușit să ajungă „Planul MacDonald“. Hitler nu avea nici cea mai mică intenție de a se limita la prevederile convenției, iar insistența francezilor de a face controale și inspecții i-a oferit scuza perfectă de a înceta negocierile. Sâmbătă, 14 octombrie 1933 – prima dintre loviturile sale de stat de weekend –, Hitler a anunțat că Germania se retrage nu doar de la Conferința pentru dezarmare, ci și din Liga Națiunilor.

Opinia publică internațională a fost șocată și indignată. Francezii au considerat că neîncrederea lor fusese justificată, în timp ce britanicii simțeau că bunăvoința le fusese aruncată înapoi în față. În ciuda crizei germane, nu a existat o schimbare în politica britanică. În iulie, Horace Rumbold se retrăsese din poziția de ambasador britanic la Berlin. Avea 64 de ani – vârsta de pensionare –, însă tot părea ciudat ca guvernul britanic să-și schimbe oamenii în toiul evenimentelor sau, în acest caz, în mijlocul furtunii. Înlocuitorul său, sir Eric Phipps, era perspicace și rapid în gândire. Când Hermann Goering, Reichsminister pentru aviație și cel de-al doilea om în ierarhia nazistă, a ajuns târziu la un dineu la scurt timp după „Noaptea cuțitelor lungi“ (în timpul căreia o serie de naziști de vază fuseseră asasinați), acesta s-a scuzat spunând că fusese să tragă cu arma. „În animale, sper!“, a replicat Phipps.[40] Totuși, în ciuda faptului că nu-i agrea pe naziști, Phipps era de aceeași părere cu guvernul, că nu exista altă opțiune decât aceea de a-l readuce pe Hitler la masa negocierilor. „Nu putem să-l

vedem doar ca pe autorul Mein Kampf“, scria el în noiembrie 1933, „fiindcă în acest caz am fi în mod logic obligați să adoptăm politica unui război preventiv, dar nici nu ne putem permite să-l ignorăm. N-ar fi atunci mai bine să încercăm să-l calmăm pe acest om condangabil de dinamic?“[41]

Ce se întâmpla în Germania era cu siguranță dinamic și nu doar Ministerul de Externe făcea eforturi să înțeleagă. Pe tot parcursul lui 1933, o serie de politicieni, jurnaliști, funcționari publici și detectivi particulari au mers în Germania să vadă revoluția cu ochii lor. Unul dintre ei a fost jurnalistul Vernon Bartlett, care și-a cumpărat o canoe pliabilă și a vâslit pe Rin, Mosela și Isar. Produsul acestei călătorii pe apă a fost o carte, Nazi Germany Explained (Germania nazistă pe înțelesul tuturor), publicată în toamna lui 1933. Liberal și pacifist convins, Bartlett nu își făcea iluzii cu privire la natura noii ordini din Germania, prezicând că se va continua campania antisemită, de vreme ce credința în rasa ariană era printre cele mai adânc înrădăcinate printre liderii naziști. Totuși nu acorda importanță cărții Mein Kampf și considera că Hitler nu dorea război. „Dacă am înțeles cum trebuie ideea național-socialistă“, scria Bartlett, „cucerirea teritoriilor a încetat să mai fie importantă.“[42]

Un alt vizitator a fost secretarul Cabinetului, sir Maurice Hankey. Administrator excepțional de harnic și talentat, Hankey nu excela la capitolul imaginație. (Cel mai uman lucru pe care maiorul Henry Pownall, secretar adjunct al Comisiei Imperiale de Apărare, l-a auzit spunându-l a fost: „Conferința [economică mondială] și Cabinetul nu fac o ceapă degerată, vreau o ceașcă de ceai, rapid!“[43]) În august 1933, prin urmare, a decis să meargă cu soția în Germania, în ceea ce era, cel puțin parțial, o vacanță în care avea să muncească la fel ca în restul anului. Acolo, după ce a petrecut câteva zile plimbându-se prin Pădurea Neagră, cei doi au fost martori la o imensă paradă cu torțe, cu „mii de naziști, aproape toți în uniformă, cu fanfară, cântece și altele asemenea“. Hankey a fost impresionat mai ales de mișcarea tineretului nazist, care „pare să fie recrutat, încadrat și supus unui anume tip de disciplină în forțele naziste“. „Dacă Germania intenționează să se reînarmeze“, a continuat el într-un document pentru Cabinet, „n-ar putea face un prim pas mai eficient.“[44]

Același gând i-a trecut imediat prin cap și unui tânăr parlamentar scoțian conservator. Bob Boothby era chipeș, talentat și infatuat. Devenise parlamentar de Aberdeen la 24 de ani și, deși nu știa nimic despre agricultură și chiar și mai puține despre pescuit, preluase problemele circumscripției sale cu mult avânt. Într-o zi, când Stanley Baldwin a ajuns la parlament și l-a găsit pe Boothby vorbind cu zelul lui obișnuit, a făcut o pauză apoi a murmurat „Heringi, iar!“, apoi a făcut cale întoarsă.[45] Boothby călătorea mult și a vizitat Germania anual între 1925 și 1933, făcând deseori un pelerinaj la Bayreuth pentru a audia dramele muzicale ale lui Richard Wagner. În ianuarie 1932 se afla în Berlin ca să susțină niște cursuri despre criza economică, când Hitler, care nu era încă cancelar, a cerut o întrevedere. Boothby a fost condus într-o cameră a hotelului Esplanade, unde „un personaj scund, slab, întunecat, cu mustăcioară și ochi albaștri limpezi“ a sărit în picioare, a luat poziția de drepți, a întins brațul și a strigat „Hitler!“. Răutăciosul parlamentar nu a stat prea mult pe gânduri, a luat și el poziția de drepți, a salutat și a răcnit „Boothby!“.[46] În conversația care a urmat, Boothby l-a întrebat pe Hitler despre evrei și a primit asigurarea acră că „nu vor fi pogromuri“. Cu toate acestea, când s-a întors în Germania în anul următor, a observat cu îngrijorare în jurul satelor semne cu „Interzis evreilor“, zvastici peste tot și Bayreuth „transformat sau deformat într-un mausoleu nazist“.[47] A plecat convins că Germania se pregătea de război, iar în octombrie 1933 a trimis prima serie de avertismente alegătorilor săi din Aberdeenshire. Germania era „cuprinsă de ceva foarte asemănător cu febra războiului“, spunea el. În curând va fi reînarmată și capabilă să amenințe pacea în Europa. În aceste condiții, este esențial ca Marea Britanie să facă rost imediat „de forțele armate necesare să ne protejăm țara și să ne continuăm politica externă“.[48]

Boothby nu era singurul care ajunsese la această concluzie. Deși nu mai fusese în Germania de la preluarea acesteia de către naziști, mai exista un politician, mult mai celebru și de o elocință extraordinară, convins că Germania nazistă reprezenta un pericol și că Marea Britanie nu era pregătită să facă față acestei noi amenințări. Dar, în timp ce Boothby era în plină ascensiune, cariera acestuia din urmă părea să-și fi început declinul.

De fapt, Alfred Hugenberg (ministrul economiei) și Franz Gürtner (ministrul justiției) erau singurii membri ai Partidului Național Popular German (DNVP), în vreme ce cinci miniștri nu erau afiliați politic.

Deficitul Franței era de 100 de milioane de lire sterline, la rata de schimb din vremea respectivă, și creștea cu un sfert de milion de lire zilnic. Țara, comenta The Times, o ducea „de azi pe mâine“ (30 ianuarie 1933).

Fondat în 1901, Partidul Radical-Socialist a apărut din tradiția radical-republicană. Inițial de stânga, a migrat spre centru după fondarea Partidului Socialist în 1905. Patru din cei opt prim-miniștri ai Franței între 1933 și 1939 au fost radical-socialiști.

Primul a fost Herbert Samuel (cancelar al ducatului Lancaster, 1909–1910, și apoi general al poștelor și ministru de interne), care, deși teoretic evreu practicant, era cunoscut pentru ateismul său.

Armata germană era cunoscută drept Reichswehr (Apărarea Regatului) până în 1935, când a fost redenumită, împreună cu restul forțelor armate, Wehrmacht (Forța de Apărare).

Capitolul II. „Lupte vă cânt și pe-oșteanul“

******

Bunul și onorabilul gentleman este unul dintre acele genii strălucite și nestatornice care, atunci când vede lucrurile clar, le vede foarte, foarte clar; dar uneori nu le vede.

Clement Attlee, Camera Comunelor, 8 martie 1934

Winston Churchill văzuse și făcuse totul. Ca tânăr ofițer de cavalerie în Sudan, participase la ultima șarjă importantă a cavaleriei britanice împotriva „dervișilor“, în bătălia de la Omdurman, în 1898. În timpul Războiului Burilor evadase dintr-un lagăr de prizonieri de război și devenise erou național. Jurnalist și autor faimos, a intrat în parlament în 1900 și a început ceea ce se va dovedi a fi o prodigioasă carieră politică. În următorii 34 de ani a fost președintele Comisiei pentru comerț, ministru de interne, prim lord al Amiralității, secretar de stat de război, secretar de stat al aerului, secretar de stat pentru colonii și ministru de finanțe. Singurele funcții importante pe care nu le avusese erau cele de ministru de externe și de prim-ministru. În câteva rânduri, ambele păruseră să-i fie la îndemână – talentele sale erau evidente chiar și pentru adversarii lui –, dar până în 1934 se certase cu partidul său și cariera lui politică părea să fi ajuns în fază terminală.

Churchill nu a fost niciodată un conservator tradițional. În 1904 i-a abandonat pe conservatori în favoarea liberalilor, preferând să colaboreze strâns cu Asquith și cu Lloyd George. Mulți conservatori nu au uitat această abatere, în timp ce alții nu l-au iertat niciodată pentru rolul jucat în dezastruoasa campanie din Dardanele, din 1915.******* Stanley Baldwin l-a reabilitat numindu-l ministru de finanțe în 1924 – când Churchill s-a reîntors în sânul Partidului Conservator –, dar în 1930 cei doi s-au certat din

cauză că Baldwin susținea limitarea autoguvernării în India. Churchill și-a dat demisia din Cabinetul alcătuit de opoziție și când, în 1931, Ramsay MacDonald a format un guvern național care să se ocupe de Marea Criză economică, nu a fost invitat să participe. Îndepărtat de la conducerea conservatorilor, Churchill și noii săi aliați de dreapta au petrecut următorii patru ani făcând o campanie zgomotoasă împotriva legii date de guvern cu privire la India, precum și împotriva „acelui avocat răzvrătit din Middle Temple“, conducătorul Congresului Național Indian, Mahatma Gandhi.[1]

Cu toate acestea, India nu era singura cauză a lui Churchill. Chiar înainte de ascensiunea lui Hitler, a avertizat în privința pericolului unei Germanii reînarmate. S-a opus Conferinței de dezarmare și celor care susțineau paritatea forțelor armate între Franța și Germania, întrebându-i dacă își doresc un război. Pe 23 noiembrie 1932, într-un discurs în Camera Comunelor, a atenționat guvernul să nu cumva să creadă că tot ceea ce dorea Germania era egalitatea de statut cu celelalte puteri europene:

Nu acestea sunt scopurile Germaniei. Toate aceste bande de tineri teutoni viguroși care mărșăluiesc pe străzile Germaniei, cu ochii strălucind de dorința de a se sacrifica pentru patria mamă, nu sunt interesați de statut. Sunt interesați de arme, iar când vor avea armele, credeți-mă că își vor cere înapoi teritoriile și coloniile pierdute.[2]

Temerile lui Churchill s-au accentuat când naziștii au preluat puterea. Inițial, a adoptat o atitudine izolaționistă, sperând să țină Marea Britanie departe de problemele din Europa. Dar neutralitatea nu putea fi menținută decât cu forțe superioare. Așa că, în martie 1933, i-a mulțumit public lui Dumnezeu pentru existența armatei franceze și a cerut o întărire a armatei britanice pe mare și în aer.[3] În luna următoare a atacat întregul edificiu nazist – constituit din „dictatură cruntă“, persecuția evreilor și „apeluri către orice formă de spirit combativ“ –, cerând guvernului să abandoneze himera dezarmării în favoarea remedierii urgente a situației în care se găsea defensiva Marii Britanii.[4]

Problema cu care se confrunta Churchill era că, între 1933 și sfârșitul lui 1934, în Marea Britanie exista un pacifism probabil mai pronunțat decât în

orice alt moment de la încheierea Primului Război Mondial. Sfârșitul anilor 1920 și începutul anilor 1930 a fost marcat de o multitudine de cărți, piese de teatru și filme de război consumate cu aviditate. Sfârșitul călătoriei de Robert Sherriff, Adio la toate acestea de Robert Graves, Testamentul tinereții de Vera Brittain și Liniște pe frontul de vest de Erich Maria Remarque au făcut cunoscute ororile din tranșee celor suficient de norocoși să nu le fi trăit, în timp ce publicarea unei serii de memorii politice ale unor personalități sugera că izbucnirea războiului fusese o mare bulibășeală. „Națiunile“, scria Lloyd George în bestsellerul său War Memoirs (Memorii de război), „au alunecat peste margine în cazanul fierbinte al războiului fără vreo urmă de teamă sau disperare.“[5] Oamenii de stat dăduseră greș în 1914, iar tânăra generație nu avea nici o intenție de a le mai permite să facă acest lucru. Pe 9 februarie 1933, studenții de la Oxford Union au aprobat cu 275 de voturi la 153 moțiunea „Această Casă nu va lupta sub nici o formă pentru Rege și Țară“.

Dezbaterea „Regele și Țara“ a produs vâlvă. Deși Daily Express a încercat să minimalizeze votul ca fiind acțiunea unor „comuniști aiuriți“, „glumeți“ cu „orientare sexuală neclară“, mulți au fost extrem de șocați.[6] Churchill a denumit-o „un simptom îngrijorător și dezgustător“ al vremurilor, Daily Telegraph a atacat „lipsa de loialitate de la Oxford“, iar o cutie cu 275 de pene albe a fost livrată la sediul uniunii.[7] Vâlva stârnită a depășit granițele Marii Britanii. În discursul său din Camera Comunelor din anul următor, parlamentarul liberal Robert Bernays și-a amintit de o vizită recentă în Germania, în timpul căreia a fost întrebat despre această problemă: „Adevărul e că voi englezii sunteți molâi“, a remarcat un lider al tineretului nazist, cu „o sclipire urâtă în ochi“.[8] Același interes rapace a fost evident și pentru Patrick Leigh Fermor, în vârstă de 18 ani, în timpul drumeției sale prin Germania dintre 1933 și 1934, în timp ce Mussolini, care a tras foloase din moțiunea respectivă în timpul crizei abisiniene, a pretins că era dovada degenerării britanicilor.[9]

În realitate, importanța dezbaterii de la Oxford a fost mult exagerată. Așa cum au explicat ulterior participanții, majoritatea membrilor nu erau pacifiști și pur și simplu fuseseră influențați de darul oratoric al vorbitorului invitat, celebrul filosof C.E.M. Joad. Cel care propusese moțiunea, Kenelm Digby, a recunoscut că rezultatul nu era reprezentativ nici pentru

universitate, nici pentru tineretul țării, în timp ce fostul spion german, căpitanul Von Rintelen a prezis într-un interviu pentru Daily Sketch că, dacă războiul ar fi izbucnit mâine, „acești tineri ar fi primii care să se adune sub drapel“.[10] Totuși în aer era mai mult decât un spirit de rebeliune, iar moțiuni similare au apărut în curând și la universitățile din Manchester și Glasgow, în timp ce Cambridge, care avusese îndrăzneala să se retragă din Cursa Bărcilor din 1933, din cauza votului, a susținut moțiuni pacifiste în 1927, 1930, 1932 și 1933.

Dar pacifismul nu era doar apanajul studenților visători. Convingerea că ultimul război fusese provocat de cursa înarmărilor era larg răspândită, iar campania împotriva fabricanților de arme – așa-numiții negustori ai morții – a fost continuată de stângiști până aproape de anii 1940. Liberalii erau cu totul dedicați dezarmării; în timp ce liderul laburist, socialist-creștinul George Lansbury, voia să dizolve armata, să desființeze Forțele Aeriene și să provoace lumea cu „Arătați-ne ce puteți!“.[11] La conferința aniversară a partidului din octombrie 1933, delegații laburiști au votat în favoarea dezarmării totale și a unei greve generale în eventualitatea unui război, pentru a submina economia și a provoca căderea guvernului. În aceeași lună, guvernul național a suferit un șoc major când o majoritate conservatoare de aproape 15 000 de membri s-a transformat într-o majoritate laburistă de aproape 5 000 la alegerile din Fulham East. O serie de factori interni și politici au contribuit la acest rezultat, dar mulți au considerat că decisiv fusese faptul că John Wilmot, candidatul victorios, făcuse campanie cu cele două concepte înrudite, dezarmarea și pacifismul.

Trei ani mai târziu, Stanley Baldwin avea să amintească alegerile din Fulham explicându-le parlamentarilor de ce nu dorise guvernul să inițieze un program serios de reînarmare în 1933:

Poziția mea ca lider al unui mare partid nu a fost deloc una confortabilă. M-am întrebat ce șanse erau – când sentimentul care își găsise expresie în Fulham era același în toată țara – ca în următorii doi–trei ani acest sentiment să se schimbe și țara să-și dea girul pentru reînarmare? Să spunem că m-aș fi dus în fața țării și aș fi spus că Germania se reînarmează și că trebuie și noi să ne reînarmăm – crede cineva că această democrație

pacifistă s-ar fi adunat la apel în acel moment? Nu cred că există ceva care ar fi făcut mai sigură pierderea alegerilor [generale].[12]

„Sinceritatea îngrozitoare“ a acestei confesiuni a fost exploatată fără milă de Churchill în memoriile sale de război, unde a numit-o o declarație „fără pereche în istoria noastră parlamentară“, făcându-i trimitere și în indice, la „Admite că a pus partidul mai presus de țară“.[13] Dar nu era doar atât.

Stanley Baldwin nu era ușor de zguduit. Fiul unui bogat negustor de feronerie, era în parlament din 1908 și fusese de două ori prim-ministru. Politician abil cu o intuiție fără egal a opiniei publice, și-a ascuns totuși aceste atribute sub o pasivitate detașată care uneori friza autoparodia. Într-o zi, când Robert Bernays citea o știre intitulată „Lorzii“, Baldwin a venit prin spatele lui și a zis: „Credeam că citiți despre crichet. Mereu uit că Lorzi poate însemna Camera Lorzilor.“[14] Cu altă ocazie, când mergeau cu trenul la Edinburgh, liderul conservator pur și simplu l-a privit pe Bob Boothby cum ia distrat sandviciurile premierului și le înfulecă.[15]

Totuși Baldwin era și un romantic căruia, în ciuda originilor sale muncitorești, îi plăcea să invoce o imagine idilico-pastorală a Angliei. În 1919 își demonstrase practic patriotismul, când făcuse o donație anonimă de 120 000 de lire (o cincime din avere) către Trezorerie, pentru a ajuta la stingerea datoriei naționale. Profund conștient de sacrificiile făcute în timpul războiului, era decis să păstreze pojghița subțire de civilizație și să reducă tensiunea de clasă într-un moment în care revoluțiile de stânga bântuiau continentul. Prin urmare, a gestionat greva generală din 1926 cu tact și generozitate și se poate spune că a fost mai responsabil decât orice alt politician de construirea unei țări „sigure pentru democrație“.******** În 1931 a acceptat necesitatea unui guvern național pentru a salva economia britanică și a fost suficient de generos pentru a cădea de acord să servească sub conducerea liderului laburist, Ramsay MacDonald. Baldwin a devenit lord președinte al consiliului, dar, de vreme ce, conservatorii dețineau clar majoritatea în Camera Comunelor,******** a fost de fapt copremier pentru următorii patru ani.

Baldwin nu era vreun pacifist. Avea însă o extremă oroare de război și era de acord cu restul opiniei publice că „marea înarmare duce inevitabil la

război“.[16] Mai ales, îi era teribil de teamă de războiul aerian. „Orice oraș aflat în apropierea unui aerodrom poate fi bombardat în primele cinci minute de război“, le-a spus parlamentarilor într-un discurs foarte mediatizat, în noiembrie 1932. Și mai alarmant, după lordul președinte, era că nu exista de fapt apărare împotriva acestei noi arme. „Cred că și omul de pe stradă poate să-și dea seama“, a continuat el, „că nici o putere de pe pământ nu-l poate proteja în cazul unui bombardament. Orice i-ar spune alții, bombele mereu vor câștiga.“[17]

Această declarație înfricoșătoare nu a fost singura. Deși Marea Britanie avusese un număr mic de victime în bombardamentele aeriene din timpul Primului Război Mondial, progresele în construcția avioanelor și potențialul lor în caz de conflict – demonstrate de bombardarea de către japonezi a orașului Shanghai în ianuarie 1932 și ulterior, și chiar și mai clar, în Războiul Civil din Spania – i-au convins pe mulți că următoarea confruntare va duce la distrugerea completă și aproape instantanee a unor orașe întregi. „Imaginați-vă, dacă puteți“ rezultatul unui raid aerian modern, spunea teoreticianul militar, viitor fascist și practicant entuziast de yoga, J.F.C. Fuller:

Timp de mai multe zile, Londra va deveni un balamuc mare și furios, spitalele vor fi luate cu asalt, se va opri circulația, cei fără adăpost vor urla după ajutor, orașul va fi un adevărat iad. Cât despre guvernul de la Westminster, va fi măturat de o avalanșă de teroare. Apoi inamicul își va dicta termenii, de care ne vom agăța ca de ultima speranță.[18]

Londra era o țintă evidentă și apetisantă – Churchill o asemăna cu „o minunată vacă grasă […] priponită ca să atragă prădătorii“ –, dar groaza de atacurile aeriene s-a răspândit dincolo de capitală.[19] În timpul unei petreceri din iulie 1933, parlamentarul progresist conservator Vyvyan Adams și-a speriat alegătorii când a avertizat că Leeds era la fel de vulnerabil ca Londra și că bombardierele inamice cu bombe cu gaz și incendiare ar putea face orașul de nelocuit „în 15 minute“.[20] Adams milita cu hotărâre pentru dezarmare și făcea o campanie zgomotoasă pentru a scoate în afara legii avioanele militare. Dar, cu toate că fusese unul dintre susținătorii entuziaști ai dezarmării în general și ai eliminării bombardierelor în special, Baldwin

începuse să fie din ce în ce mai dispus să își schimbe părerea pe măsură ce amenințarea unei Germanii reînarmate creștea, iar apărarea Marii Britanii rămânea în urmă.

*

La o privire superficială, Marea Britanie părea să se afle în culmea puterii sale. Tratatul de la Versailles împărțise coloniile Germaniei între învingători, iar Imperiul Britanic crescuse cu aproape un milion și jumătate de kilometri pătrați și 13 milioane de noi supuși. Africa de Sud-Vest, Tanganyika, Irak, Cisiordania și Palestina erau acum colorate în roz pe hartă. Dar, în vreme ce steagul britanic flutura peste mai multe teritorii străine decât vreodată în istorie, această expansiune imperială coincidea cu o stagnare economică și imperiul avea să se confrunte curând cu războiul civil din Irlanda, mișcarea de independență din India, o revoltă în Palestina și cea mai mare criză economică a secolului. Precum Roma, 1 500 de ani mai devreme, Imperiul Britanic se întinsese prea mult, iar la mijlocul anilor 1930 existența îi era pusă în pericol.

Primul Război Mondial lăsase Marea Britanie cu o datorie națională de 6 miliarde de lire (135% din venitul național) și, după o scurtă înflorire, economia începuse să se îndrepte spre criză. Pentru a încerca să echilibreze lucrurile, guvernul postbelic a început o perioadă de tăieri bugetare care au redus cheltuielile cu apărarea de la 604 milioane de lire la 111 milioane de lire pe an până în 1922 – nivelul precar la care va rămâne pe tot parcursul deceniului. Justificarea se găsea în „Regula celor 10 ani“ din 1919, prin care guvernul se angaja că Imperiul Britanic „nu va lua parte la nici un război de proporții în următorii zece ani“.[21] Regula a fost reînnoită în 1929 și 1930, dar în 1932 șefii de stat-major erau îngrijorați. Pe 18 septembrie 1931, un tânăr ofițer japonez a aruncat intenționat în aer o mică parte dintr-o cale ferată deținută de compania japoneză South Manchuria Railway lângă Mukden. Daunele au fost minime și un tren a trecut pe șine la scurt timp după incident, dar „sabotajul“ a fost folosit de japonezi drept scuză pentru a invada provincia chineză Manciuria. Liga Națiunilor, care fusese creată tocmai pentru a rezolva astfel de dispute internaționale, a fost pusă la

încercare și s-a dovedit incapabilă de a-și îndeplini scopul. Dar izbucnirea conflictului în Extremul Orient a pus pe gânduri guvernul britanic.

Imaginându-și ce s-ar fi întâmplat „dacă Japonia ar arăta vreo tendință de a împinge lucrurile la extrem“, un raport naval „Ultrasecret“ din ianuarie 1932 arăta că posesiunile britanice din Extremul Orient erau teribil de vulnerabile și trăgea concluzia că, chiar dacă forțele britanice ar putea să scape de distrugere în confruntările inițiale, nimic nu ar putea împiedica pierderea teritoriilor Hong Kong și Singapore înainte de sosirea flotei principale.[22] Șefii de stat-major au fost de acord cu acest raport, observând că „vastele noastre interese teritoriale și comerciale din Extremul Orient și comunicațiile cu dominioanele și India“ sunt groaznic de expuse.[23] Drept urmare, Regula celor 10 ani a fost eliminată, dar efectele Marii Crize, împreună cu debutul Conferinței pentru dezarmare n-au făcut mare lucru în favoarea apărării slăbite a Marii Britanii între 1932 și 1935, moment în care o nouă amenințare surclasa pericolul Japoniei imperiale.

Britanicii erau decișI să ignore reînarmarea ilegală a Germaniei, în timp ce pregătirile Conferinței pentru dezarmare se mișcau greoi. Au apărut dificultăți din ce în ce mai mari din cauza nepăsării cu care germanii își urmau programul. În iunie 1933, atașatul britanic din forțele aeriene la Berlin, colonelul de aviație J.H. Herring, a participat la un spectacol aerian civil pe aeroportul Tempelhof din capitala germană. Acolo, în timp ce vorbea cu soția unui important oficial german, a arătat spre noile avioane poștale Heinkel și Junkers. „A“, a replicat nonșalant doamna, „acelea sunt probabil două dintre noile avioane de vânătoare monoloc, presupun“.[24] În luna următoare, Goering a dovedit o îndrăzneală nemaipomenită cerând guvernului britanic să-i vândă 25 de avioane englezești ca să fie folosite „în scopuri polițienești“; în iulie, avioane germane răspândeau manifeste pronaziste peste Austria; iar pe 24 octombrie Hitler a făcut publice propriile șase propuneri de „dezarmare“, care ar fi permis Germaniei o armată pe timp de pace de 300 000 de oameni – de trei ori mai mult peste ceea ce i se permisese la Versailles. Guvernul britanic a refuzat, dar funcționarii guvernamentali se temeau că lucrurile scăpau de sub control.

În octombrie 1933, sir Robert Vansittart, directorul permanent al Ministerului de Externe, sir Warren Fisher, directorul permanent al

Trezoreriei, și sir Maurice Hankey, secretarul Cabinetului și secretarul Comitetului de Apărare Imperială, au întrebat miniștrii dacă erau gata să ia în calcul vreun fel de avertisment dat Germaniei cu privire la programul său de reînarmare și, dacă nu, dacă erau pregătiți să facă acest lucru ulterior, de exemplu, în legătură cu „agresiunea Germaniei contra Poloniei sau Austriei ori agresiunea germană din vest".[25] Răspunsul a fost negativ. În acest moment guvernul britanic nu era pregătit să facă nimic pentru a încerca să oprească Germania să încalce Tratatul de la Versailles. Nu era pregătit nici să facă publică reînarmarea Germaniei, ca să nu pară că acceptă tacit acest lucru sau, mai rău, să-i provoace pe francezi să ceară acțiuni de remediere a situației.

Churchill nu avea astfel de rețineri. În noiembrie 1933 a atras atenția asupra marilor cantități de fier vechi, nichel și alte metale care intrau în Germania, arătând spre „filosofia setei de sânge" care le era inoculată tinerilor germani.[26] În februarie 1934, în dezbaterea Cartei Albe a Guvernului cu privire la dezarmare, a susținut că Marea Britanie era mai vulnerabilă decât fusese vreodată în istorie și a îndemnat guvernul să pună lucrurile în ordine înainte ca oamenii să fie obligați să audă bombele explodând la Londra și să vadă „cascade de cărămizi, foc și fum".[27] Desigur, exagera în legătură cu vulnerabilitatea, dar discursul a marcat începutul campaniei sale îndârjite pentru a proteja Marea Britanie de un atac aerian german.

Guvernul era conștient că naziștii intenționau să își creeze o forță militară aeriană, încă din vara lui 1933. În aceeași depeșă în care menționa spectacolul aerian de la Tempelhof, colonelul Herring raportase o conversație cu un înalt oficial de la Ministerul Aerului german, care recunoștea că nu are sens să nege că Germania își pregătea flota aeriană, de vreme ce Arado, unul dintre principalii fabricanți germani de avioane, nu construise niciodată decât „diverse tipuri de avioane de vânătoare monoloc de înaltă performanță", iar în iulie Vansittart a trimis un memoriu care rezuma „multitudinea de informații secrete" despre forța aeriană germană în plină constituire.[28] Ministerul Aerului nu părea îngrijorat. Abia la finalul lui 1935, cel mai devreme, a dat acesta asigurări Cabinetului, Germania va avea un avion militar.[29] Dacă așa ar fi fost într-adevăr, ar fi fost un mare noroc, întrucât planul din 1923 de a echipa RAF cu 52 de escadrile – ceea ce se considera a fi minimul necesar pentru a apăra națiunea și imperiul –

nu fusese încă îndeplinit, iar subsecretarul de stat al aerului tocmai anunțase o nouă tăiere a bugetului estimat. În 1934, Marea Britanie era abia a cincea putere aeriană a lumii.

Miniștrii au înțeles rapid că subestimaseră și viteza, și dimensiunea pregătirilor militare aeriene ale germanilor. Culmea, au contribuit la toate acestea fiind de acord, în mod bizar, în februarie 1934, cu vânzarea a 118 motoare de avion Armstrong Siddeley germanilor, cu o potențială comandă pentru încă 260. Inițial, Cabinetul a luat în calcul să interzică exportul de materiale aeronautice către Germania doar dacă și alte țări puteau fi convinse să facă la fel. Dar solicitările lor au fost ignorate, iar când s-a descoperit că și francezii și americanii vindeau motoare de avion germanilor, Cabinetul a decis să aprobe afacerea. Într-adevăr, așa cum spusese Cabinetului arhitectul celui mai recent plan de dezarmare și opozant conștient al afacerii, Ramsay MacDonald, dacă se luase această decizie, atunci era în interesul britanicilor să încerce să obțină „o cât mai mare parte din comanda germanilor“.[30]

Parcă pentru a compensa această decizie, Cabinetul a fost apoi informat despre aprobarea dată de cancelarul Trezoreriei pentru patru noi escadrile pentru Forța Aeriană Regală. În Camera Comunelor, sir Philip Sassoon, flamboaiantul subsecretar de stat al aerului, a descris acest lucru ca pe „o modestă tendință ascendentă“.[31] Era cu siguranță modestă. Ca rezultat al austerității impuse începând cu 1930, bugetul flotei aeriene era cu aproximativ 1 milion de lire mai mic decât în 1931, iar „noul“ program era de fapt o reluare a planului eșuat din 1923. Totuși chiar și această creștere simbolică era prea mult pentru opoziție. Ca un ecou al declarației lui Baldwin că nu există scăpare din fața bombardierelor, Clement Attlee, conducând dezbaterea laburiștilor, a negat că ar exista apărare împotriva unui atac aerian și a reafirmat devotamentul partidului său față de „dezarmarea totală“ și unirea tuturor forțelor aeriene naționale într-o unică poliție aeriană internațională.

Attlee a fost urmat de parlamentarul conservator de Plymouth Drake, căpitanul Freddie Guest. Militar decorat și sportiv olimpic, Guest era un entuziast al zborului, care fusese o scurtă perioadă secretar de stat la Ministerul Aerului, între 1921 și 1922. Prin urmare, avea autoritatea să

critice bugetele alocate de ministerul de resort ca fiind insuficiente și înșelătoare. Guvernul încerca să obțină o forță aeriană mai mare cu mai puțini bani, în timp ce Germania se înarma cât de rapid putea. Guvernul nu avea o politică clară și se îndrepta spre pericole majore. „Dacă greșesc“, a concluzionat Guest, „cu atât mai bine. Dacă am dreptate, atunci Dumnezeu să-l ajute pe prim-ministrul în funcție.“[32]

Churchill a fost următorul vorbitor după Guest. Urmărind dezarmarea, guvernul adusese țara „pe marginea prăpastiei“. Nu avea detaliile programului aerian german, dar nu se îndoia că acei oameni talentați, cu fabricile lor, cu disciplina și capacitatea lor științifică, erau capabili să creeze cea mai puternică forță aeriană în cel mai scurt timp. „Mă tem de ziua când mijloacele de amenințare a Imperiului Britanic vor ajunge în mâinile actualilor conducători ai Germaniei“, a declarat. „Mă tem de ziua aceea, dar poate că nu e atât de departe. Poate va sosi doar peste un an sau poate peste 18 luni.“[33] Încă mai era timp, a susținut Churchill, ca Marea Britanie să-și refacă sistemul de apărare, dar nu va putea face asta cu aceste bugete, cu nesemnificativa creștere netă de 135 000 de lire. Ceea ce necesita Marea Britanie, a continuat, în uralele din ce în ce mai zgomotoase ale conservatorilor, era paritatea ca forță aeriană – și l-a îndemnat pe Baldwin să ofere acest lucru.

Dar Baldwin nu era gata să se lase convins. Politica guvernului, a explicat lordul președinte, era să susțină încheirea unei convenții aeriene care să restrângă capacitatea forțelor aeriene naționale. Paritatea era scopul, dar o paritate prin scădere, nu prin creștere. Și-a încheiat discursul cu concesia că „dacă toate eforturile noastre eșuează și nu se poate obține această egalitate“, atunci guvernul „va avea grijă ca, din punct de vedere al puterii aeriene, această țară să nu mai fie într-o poziție de inferioritate față de nici o altă țară care se află suficient de aproape de țărmurile noastre ca să ne poată lovi“.[34] Nu va dura mult și această promisiune se va întoarce împotriva celui care o făcuse.

*

În presiunile sale în favoarea creșterii forței aeriene, Churchill, deși nu știa, avea un aliat în persoana ministrului de finanțe, Neville Chamberlain. Ca urmare a retragerii Germaniei de la Conferința pentru dezarmare, guvernul înființase o comisie care să investigheze starea forței defensive britanice. Avându-i în componență pe Hankey, Vansittart și Warren Fisher, împreună cu șefii de stat-major, Comisia necesarului de apărare (DRC) a decis că Germania, mai degrabă decât Japonia, era cel mai probabil inamic potențial și, prin urmare, ar trebui să se afle în centrul planificării apărării „pe termen lung". După identificarea pericolului, DRC a recomandat să se facă toate eforturile necesare pentru a reveni la relațiile de prietenie cu Japonia, propunând un pachet de 76 de milioane de lire pentru a reconstrui apărarea Marii Britanii.[35]

În calitate de cancelar al Trezoreriei, Chamberlain se aflase în fruntea recentelor reduceri bugetare din serviciile militare. Cu toate acestea, până în toamna lui 1933 decisese că pericolele provenite din deficiențele în apărare erau acum cel puțin egale cu riscurile economice. Totuși considera că 76 de milioane de lire era o sumă „imposibilă" și a reamintit Cabinetului că „trebuie să ne croim haina în funcție de cât material avem".[36] Baldwin a sugerat un credit pentru apărare, dar Chamberlain s-a împotrivit, deoarece acesta e „drumul cel mai ușor spre distrugere".[37] A fost un răspuns previzibil din partea unui cancelar conservator dedicat echilibrării bugetului și atent la populația care obiecta din ce în ce mai vehement față de creșterea cheltuielilor cu armamentul. Extraordinar a fost cum a reușit atunci Chamberlain – un civil care nu purtase vreodată uniformă – să treacă peste recomandările șefilor de stat-major.

După ce a identificat Germania ca inamic principal al Marii Britanii, DRC a dorit să aloce majoritatea banilor pentru armată, în special pentru înființarea unei Forțe Expediționare care să poată fi trimisă pe continent în ajutorul francezilor și în apărarea Țărilor de Jos. În consecință, recomandarea sa pentru forțele aeriene nu includea nimic în plus față de cele 52 de escadrile aprobate în 1923. Chamberlain considera că toate acestea sunt greșite. Ororile de la Somme și Passchendaele făcuseră ca forțele expediționare să fie inacceptabile politic – Ramsay MacDonald va elimina ulterior termenul din toate actele oficiale –, în timp ce, așa cum a comentat Baldwin, trebuia să se facă ceva pentru a „satisface condițiile de semipanică referitoare la

forțele aeriene“.[38] Lăsând la o parte faptul că lordul președinte fusese cel care întreținuse cel mai mult aceste temeri, Chamberlain a luat raportul întocmit de DRC, returnându-l în iunie 1934, doar după ce a revocat recomandările comitetului. În timp ce funcționarii militari și civili au propus o creștere semnificativă a forțelor terestre și doar o creștere modestă a forțelor aeriene, Chamberlain voia o flotă aeriană semnificativ extinsă și nu era gata să cheltuie decât puțin pentru forțele terestre. „Apărarea noastră cea mai bună“, a declarat cancelarul, „ar fi existența unei forțe de descurajare într-atât de puternice, încât să facă succesul unui atac prea îndoielnic ca să merite efortul. Consider că acest lucru se poate obține cel mai probabil prin stabilirea unei forțe aeriene cu baza în această țară, de o mărime și o eficiență calculate astfel încât să inspire respect în mintea unui posibil dușman.“[39]

Ideea unei descurajări aeriene era consecința firească a unei concepții apocaliptice despre războiul aerian. În discursul său despre „teroarea din aer“, Baldwin spusese că atacul este singura apărare împotriva bombardamentelor, „ceea ce înseamnă că trebuie să ucizi mai multe femei și copii mai repede decât inamicul, dacă vrei să te salvezi“.[40] Cu toate acestea, deși strategia sa avea o anumită logică, șefii de stat-major au fost îngroziți de propunerile cancelarului, care proveneau, în opinia lor, din considerații mai degrabă politice decât strategice. „Ideile lui Chamberlain despre strategie ar dezonora o școală cu internat“, a tunat și a fulgerat locotenent-colonelul Henry Pownall, adjunctul lui Hankey la secretariatul Comitetului de Apărare Imperială. Era extrem de periculos să se presupună că forțele aeriene ar putea să se substituie celorlalte două servicii, a susținut el, mai ales când armata regulată era actualmente bună doar pentru „tatuaje“, iar flota, pentru paradă la „Săptămâna marinei militare“.[41]

Amiralitatea era la fel de tulburată. Profitând de ocazia oferită de raportul DRC care concluzionase că Germania constituia pericolul principal, Chamberlain voia să reducă cheltuielile propuse pentru marina militară și chiar a mers până acolo încât a argumentat că, în eventualitatea unui război cu Japonia, va fi imposibil să se trimită flota în Orient. „Este suficient de rău că trebuie să ne confruntăm cu toată lumea la următoarea conferință navală“, s-a plâns prim-amiralul sir Bolton Eyres-Monsell, „dar e descurajator să fii lucrat pe la spate de cancelar în același timp.“[42] Totuși

Chamberlain a obținut ce a vrut. L-a învins pe Eyres-Monsell, ca și pe secretarul de stat pe probleme de război, lordul Hailsham, care se lupta să împiedice armata să devină „Cenușăreasa serviciilor militare“.[43] Bugetul alocat armatei a fost înjumătățit, de la 40 de milioane de lire la 20 de milioane; flotei militare nu i s-a acordat programul de reconstrucție pe termen lung pe care îl solicitase; partea bună era că Forțele Aeriene urmau să mai capete încă 38 de escadrile.

Aceasta a fost strategia lui Chamberlain de a „limita pierderile“.******** Marea Britanie se va reînarma, dar prioritatea va fi descurajarea Germaniei cu ajutorul unei flote aeriene puternice, mai degrabă decât prin pregătirea trupelor pentru luptele pe continent. Dacă se va ajunge la război, Marea Britanie va oferi sprijin aerian și o blocadă navală, în timp ce francezii vor ține piept nemților pe uscat. În multe moduri, aceasta nu era decât o inversare a politicii tradiționale britanice de apărare. Până la urmă, Marea Britanie era o insulă și o putere maritimă, în timp ce armata franceză era a doua din lume, Franța având ceea ce Chamberlain descria drept o apărare pe uscat „inexpugnabilă“.******** Așa cum vor arăta evenimentele din 1934, nu a fost o idee prea strălucită să se bazeze pe forțele franceze.

*

Marea Criză economică a lovit Franța cu întârziere, în 1931. Prețurile au luat-o razna, producția industrială a stagnat, șomajul a crescut. Între 1930 și 1933, venitul național al Franței a scăzut cu aproape 30 de procente, iar în februarie 1933, ministrul de finanțe, Georges Bonnet, a fost nevoit să se roage de olandezi pentru a obține un împrumut care să mențină finanțele franceze pe linia de plutire. Cele mai afectate de criză au fost bugetele de apărare, care între 1931 și 1934 au fost micșorate cu 25%. Acest lucru s-a întâmplat în ciuda rapoartelor de la siguranța statului, care preziceau că Germania va fi capabilă să pornească un război de agresiune în decurs de doi ani, oferind și informații detaliate despre programul de construcție a forței aeriene germane.[44] În 1934, francezii erau încă a doua putere aeriană a lumii, dar forțele sale includeau zeci de biplane de lemn, iar producția aeronautică era pe butuci.

În 1930, parlamentul francez aprobase fonduri pentru un lanț impresionant de fortificații la frontiera germană. Denumită după ministrul de război André Maginot, Linia Maginot – care a devenit operațională în 1936 – părea culmea modernității. La 20 de metri sub pământ, armament greu, buncăre, posturi de comandă și barăci erau conectate cu ajutorul trenurilor electrice. Existau și spitale subterane, o rețea telefonică protejată cu beton și cinematografe. Linia era imposibil de spart prin bombardament aerian sau de artilerie, în timp ce mitralierele sale puteau trage patru tone de muniție pe minut. Totuși, oricât ar fi părut că Linia Maginot era ceva ieșit din imaginația lui H.G. Wells, întreaga sa concepție a fost exact opusul modernului. Bântuiți de amintirea tranșeelor care se întinseseră din Elveția până la Canalul Mânecii și mai ales de masacrul de la Verdun, francezii se pregăteau pentru un alt război static de apărare. Pentru soldații cu imaginație, precum locotenent-colonelul Charles de Gaulle, era o eroare gravă. Viitorul războiului, credea De Gaulle, stătea în mobilitate și în tancuri. Linia Maginot era o folie de grandeur: o „armată de beton“, incapabilă să reacționeze în fața circumstanțelor, înghițind bani care ar fi putut să fie cheltuiți pe mecanizarea armatei, un blocaj în gândirea strategică.[45]

Măcar Linia Maginot părea solidă. Ceea ce nu se putea spune și despre politica franceză. Ca să se pună la adăpost de un alt Napoleon, Constituția celei de-a Treia Republici dăduse putere legislativului în defavoarea executivului. Rezultatul a fost un carusel de miniștri, cu nu mai puțin de zece administrații între ianuarie 1930 și noiembrie 1933. Apoi, în decembrie 1933, un finanțist veros și întreprinzător, pe nume Serge Alexandre Stavisky, a fugit, după ce a vândut obligațiuni false în valoare de sute de milioane de franci. Vâlva stârnită de afacerea Stavisky a venit din strânsa legătură pe care acesta o avea cu mai mulți politicieni de frunte și din originile sale semite. Dreapta franceză a mirosit conspirația, iar când Stavisky s-a sinucis, a susținut că fusese asasinat ca să protejeze politicienii corupți. Guvernul lui Camille Chautemps a căzut, iar Edouard Daladier a fost rechemat pentru a încerca să rezolve criza. Pe 6 februarie 1934, în timp ce noul prim-ministru se străduia să obțină votul de încredere în Camera Deputaților, în Place de la Concorde a izbucnit o confruntare sângeroasă între regaliști, comuniști și poliție. Gardurile au fost folosite pe post de sulițe, Ministerul Marinei a fost incendiat, iar fostul prim-ministru Edouard

Herriot abia a scăpat să fie aruncat în Sena. În dimineața de după cea mai violentă noapte a Franței de la Comuna din Paris, francezii au numărat 15 morți și 2 000 de răniți.

După doar 10 zile de când era prim-ministru, Daladier a demisionat cu atâta grabă, încât a uitat să-și anunțe Cabinetul.

*

Tumultul din Franța a fost observat în Anglia, dar evenimentele din Germania provocau mai multă îngrijorare. În martie 1934, guvernul a descoperit șocat că Germania deținea deja în jur de 350 de avioane militare și producea lunar vreo 60. Această informație a stimulat susținerea propunerilor lui Chamberlain de a mări forța aeriană, iar pe 18 iulie Cabinetul a acceptat „Planul A“, prin care RAF urma să primească 40 de noi escadrile în următorii patru ani.******** În opinia secretarului colonial sir Philip Cunliffe-Lister, noul program „va fi o mare descurajare pentru război și va ține Germania calmă în timp de pace“.[46] Se poate ca aceasta să fi părut o evaluare rezonabilă, dar, așa cum a subliniat șeful Forțelor Aeriene, sir Edward Ellington, planul cancelarului era prea frumos ca să fie adevărat.

Ellington făcuse o evaluare extrem de departe de realitate a programului aerian german. După ce declarase inițial că era improbabil ca nemții să aibă vreun avion militar înainte de sfârșitul lui 1935, acum prezicea încrezător că germanii nu vor avea mai mult de 500 de avioane militare de primă linie până la data respectivă. Era totuși alarmat de propunerea lui Chamberlain de a economisi bani renunțând la rezerva de război pentru noile escadrile. Așa cum stăteau lucrurile, doar cinci escadrile RAF (însumând abia 60 de avioane) aveau aparate de rezervă, iar fără acestea, forțele aeriene „nu vor fi capabile să funcționeze în condiții de război mai mult de o săptămână sau două“.[47] Planul A era deci mai mult o cosmetizare destinată liniștirii populației și descurajării Germaniei. Nu era o apărare efectivă împotriva unui atac.

Când Baldwin s-a ridicat să ia apărarea noilor escadrile în Camera Comunelor, pe 30 iulie 1934, a făcut declarația dramatică că frontiera britanică nu mai era la „stâncile albe din Dover“, ci la Rin. Nu a reușit să schimbe părerea opoziției, care a înaintat o moțiune de cenzură împotriva guvernului. „Negăm ideea că o creștere a forțelor aeriene britanice va duce la pacea mondială“, a replicat Clement Attlee, „și respingem totodată cererea de paritate.“[48] Churchill a susținut guvernul, descriindu-l ca fiind cel mai „înclinat spre pacifism“ din istorie, continuând cu o serie de afirmații în fața parlamentarilor. Acolo unde guvernul tratase pe ocolite problema reînarmării germane, Churchill a declarat cu îndrăzneală că naziștii erau foarte avansați în construirea unei forțe aeriene, ceea ce contravenea Tratatului de la Versailles. Această forță, a spus el, va fi egală cu cea a RAF până la finalul lui 1935 și, în acest ritm, o va depăși undeva prin 1936. La final, a adăugat că exista pericolul ca odată ce Germania va obține supremația în aer să fie imposibil ca Marea Britanie s-o poată prinde din urmă.[49]

Avertismentele lui Churchill – pe care acesta le-a lansat din ce în ce mai clar toată vara și toamna lui 1934 – au stârnit reacții amestecate printre parlamentari. În timp ce mulți conservatori, mai ales din aripa de dreapta a partidului, îi susțineau campania, ceilalți, precum vechiul său rival, secretarul de stat pentru India, sir Samuel Hoare, îi considerau agitația drept o încercare egoistă de a-și reanima cariera în criză. Partidul Laburist l-a etichetat drept susținător al războiului, în timp ce fostul lider liberal sir Herbert Samuel l-a acuzat că stârnește „panică oarbă și nefondată“.[50] Din fericire, astfel de atacuri nu aveau prea mare efect asupra lui Churchill care, în efortul său de a speria guvernul astfel încât să acționeze mai hotărât, a fost ajutat pe ascuns de doi funcționari civili de rang înalt.

Maiorul Desmond Morton fusese împușcat în plămân în 1917, în bătălia de la Arras. În mod uimitor, supraviețuise și devenise aghiotantul mareșalului Haig, cu glonțul încă în corp. În 1924, după ce studiase până la vârsta de 25 de ani Uniunea Sovietică și serviciul său secret, a devenit directorul Centrului de Informații Secrete din Industrie al Comitetului de Apărare Imperială. Morton îl cunoștea pe Churchill de când serviseră împreună pe frontul de vest și, fiindcă locuia în Kent la doar 15 minute de mers pe jos de Chartwell (casa de la țară a lui Churchill), cei doi deveniseră buni prieteni.

Acum, în timp ce Churchill se chinuia să scoată guvernul din amorțeală, Morton era în poziția ideală de a-l ajuta – chiar dacă încălca astfel Legea secretului de stat.

Cealaltă sursă importantă din guvern a lui Churchill era Ralph Wigram. Unul dintre cei mai inteligenți oameni din Ministerul de Externe, Wigram era perspicace, agreabil și curajos. La vârsta de 36 de ani, acest om sportiv, căruia îi plăcea tenisul, fusese afectat de paralizie infantilă. Doctorii spuseseră că era puțin probabil să supraviețuiască, dar prin forța lui mentală, sau cel puțin așa părea, nu doar că supraviețuise, dar a și devenit directorul Departamentului Central al Ministerului de Externe, ocupându-se de Germania. Wigram era de acord cu evaluarea Germaniei naziste făcută de Vansittart. Era dincolo de orice îndoială că Germania își refăcea forța militară și singura șansă a Marii Britanii de a o ține sub control era doar prin superioritate fizică și o politică externă activă. Prin intermediul lui Morton, Wigram a ajuns să-l cunoască pe Churchill, cei doi devenind sursele principale de informații ale fostului cancelar în timpul primilor săi ani de luptă pentru reînarmare.

Între timp, informațiile pe care le primea guvernul – nu în ultimul rând de la Morton și Wigram – provocau îngrijorări serioase. Cei de la forțele aeriene crezuseră că flota germană nu va avea mai mult de 500 de avioane de primă linie până în 1935 și 1 000 până în 1939. Cu toate acestea, în octombrie 1934 informațiile secrete au dezvăluit planurile Germaniei de a obține 1 296 de avioane de primă linie, cu rezerve complete, până în toamna lui 1936. Confruntat cu aceste noi informații, secretarul de stat al aerului, lordul Londonderry, a încercat să convingă Cabinetul să devanseze implementarea Planului A din martie 1939 la sfârșitul lui 1936. Dar Chamberlain nu a fost de acord, susținând că „nu e nimic în informațiile noastre legat de pregătirile germane care să justifice accelerarea propusă“. Până la urmă, Cabinetul a considerat că situația era suficient de gravă ca să urgenteze construirea a jumătate din noile escadrile, dar nu doar dezvoltarea forțelor aeriene germane devenea mult prea evidentă pentru a putea fi ignorată.[51]

Pe 20 noiembrie, Comitetul de Apărare Imperială a informat Cabinetul că Germania avea acum armată permanentă de 300 000 de oameni, pe care dorea să o extindă, plănuind și mecanizarea în masă. O săptămână mai

târziu, sir Eric Phipps a subliniat că ultimele cifre ale bugetului german arătau o creștere de 17,5 milioane de lire. Nemții se reînarmau „febril pe uscat și în aer“ de mai mult de un an – și făcuseră acest lucru „fără opreliști și fără proteste“. Era evident „pentru orice observator străin“, continua ambasadorul, „că poporul german, cu dragostea înnăscută pentru disciplină și pregătire militară se bucură la maximum de noua libertate. […] Trebuie să recunoaștem că, în timp ce altor națiuni le place să joace fotbal sau să bea cafea la umbra copacilor, tinerii germani se simt cel mai bine când se joacă de-a soldații, iar bărbații germani se simt cel mai bine în cazărmi.“[52]

Miniștrii erau alarmați, dar inițial îngrijorarea lor a fost mai degrabă politică decât strategică.[53] „Se poate să ni se reproșeze“, scria ministrul de externe, sir John Simon, într-un document către colegii săi, „că, de când Germania s-a retras de la Conferința pentru dezarmare, în octombrie 1933, n-am făcut altceva decât să ne trosnim degetele și să ne fâțâim până la Geneva și înapoi.“[54] Cabinetul a fost tulburat mai ales de știrea că Churchill intenționa să adauge un amendament la discursul regal în care acuza guvernul că nu este în stare să asigure siguranța cetățenilor săi. Temerile miniștrilor proveneau din faptul că acuzațiile erau adevărate. Așa cum spunea un ministru în ședința de guvern din 21 noiembrie, acum părea că Germania va avea într-un an „o forță aeriană cât Regatul Unit“.[55] Era însă de neconceput din punct de vedere politic să admită public acest lucru. Drept care s-a decis că, deși era imposibil de evitat să se admită că Germania se reînarma, încălcând astfel Tratatul de la Versailles, se va spune limpede că „acuzațiile domnului Churchill sunt exagerate“. Mai ales, a spus Hoare în fața consiliului, era vital „să se arate lumii că guvernul are chiar mai multe informații decât domnul Churchill“.[56]

Discursul lui Churchill din 28 noiembrie 1934 a marcat apogeul campaniei sale timpurii pentru reînarmare. Ținut în fața unui Parlament arhiplin, a susținut din nou faptul indisputabil că Germania – acea „mare putere care, cu doar câțiva ani în urmă, […] s-a luptat cu aproape lumea întreagă și aproape că a învins“ – se reînarma. Amenințarea din aer era reală și înfricoșătoare. Zece zile de bombardament intens al Londrei ar duce la „moartea sau mutilarea“ a 30 000 sau 40 000 de persoane.[57] Ținând cont că doar cu câteva mii de oameni mai mult aveau să fie uciși în timpul întregului Blitzkrieg, această prognoză era extrem de eronată. Totuși nici

Churchill și nici alți parlamentari nu știau acest lucru. Filmul după romanul Înfățișarea viitorului de H.G. Wells, lansat în 1936, își imagina distrugerea completă a Londrei după un raid aerian surpriză și, așa cum scria ulterior Harold Macmillan, „ne gândeam la războiul aerian [în anii 1930] […] cam așa cum ne gândim azi la războiul nuclear“.[58]

Pentru a apăra Marea Britanie de această apocalipsă, Churchill a cerut guvernului să păstreze pentru următorii 10 ani o forță aeriană semnificativ mai puternică decât cea a Germaniei – care, după spusele lui, avea să atingă paritatea cu Marea Britanie la un moment dat anul următor – și a argumentat că „ar trebui considerată înaltă trădare […] dacă se permite, chiar și pentru o lună, ca acea forță să scadă mult sub nivelul forței potențiale pe care o poate poseda acea națiune străină“.[59] Când s-a așezat, a primit „un val de urale solemn și îndelung“ de la conservatori, dintre care majoritatea păreau profund impresionați.[60] Cu toate acestea, Baldwin s-a ridicat și a trecut la administrarea a ceea ce Daily Mail a numit „siropul calmant“.[61] Germania, a recunoscut el, cheltuia sume mari pe reînarmare și poseda într-adevăr o forță aeriană militară. Nu existau totuși motive de alarmă, de vreme ce nu se punea problema ca RAF să fie în pericol de a fi depășită. Cifrele referitoare la Forțele Aeriene germane pe care tocmai le pomenise Churchill erau totaluri. În această comparație, forța germană era la doar 50% din RAF și avea să rămână astfel pentru cel puțin un an. Baldwin, care avea cifrele de la Ministerul Aerului, a spus că e imposibil de estimat evoluția ulterioară acestei date. Totuși Ministerul Aerului însuși prognoza o superioritate a Germaniei de 100 până la 200 de avioane de primă linie până în noiembrie 1937. Astfel, în timp ce proiecțiile lui Churchill erau într-adevăr puțin exagerate, declarația lui Baldwin era înșelătoare. Cu toate acestea, discursul său își atinsese scopul. „Guvernul Majestății Sale“, a spus lordul președinte, „este decis ca în nici un caz să nu accepte o poziție de inferioritate cu privire la forța aeriană pe care o poate strânge Germania în viitor“, iar Churchill și-a retras amendamentul.[62]

Dezbaterea din jurul amendamentului propus de Churchill la discursul regal s-a alăturat acelor voci care susțineau legalizarea reînarmării germane. Germania nu putea fi împiedicată să-și dezvolte forța militară, a declarat lordul Londonderry, și ca atare pasul logic următor era oferta de a anula clauzele referitoare la înarmare din Tratatul de la Versailles în schimbul

reîntoarcerii ei în Liga Națiunilor și în sistemul de drept al relațiilor internaționale. Ministrul de externe, sir John Simon, a fost de acord, iar, în timp ce lua parte la aceeași dezbatere, fostul lider de la Ministerul de Război, David Lloyd George, a avertizat împotriva transformării Germaniei într-o „paria“. Germania fusese împinsă spre revoluție de refuzul puterilor de a-i soluționa solicitările, a spus „vrăjitorul galez“. Acum era momentul să se îndrepte nedreptățile din trecut, de a implica, nu de a condanga, și de a aduce Germania în comunitatea națiunilor. Ținând cont că alternativa era o cursă a înarmărilor și posibil un alt război, nu e deloc surprinzător că mulți din guvern și din afara lui au fost de acord și au declanșat diverse misiuni ca să-l îmblânzească pe Hitler.

Primul vers din Eneida lui Vergiliu, în traducerea lui George Coșbuc, 1896 (n.tr.).

Învinovățit de toată lumea pentru încercarea ratată a Marinei Regale de a captura Constantinopolul prin forțarea strâmtorii Dardanele între februarie și martie 1915 și invazia ulterioară a peninsulei Gallipoli – care a dus la moartea a 187 000 de soldați ai aliaților –, Churchill a continuat să fie urmărit de dezastru mult după 1930. Într-adevăr, așa cum scria V.W. Germains în cartea cu titlul The Tragedy of Mr. Churchill (Tragedia domnului Churchill), publicată în 1931: „Adevărata tragedie a domnului Churchill este că, în timp ce în realitate nu are nimic de oferit laburistului ori liberalului autentic, nu reușește nici să inspire încrederea unui conservator autentic. Fiindcă fantomele morților de la Gallipoli se vor ridica mereu pentru a-l blestema iar și iar în momente de criză națională.“

Această expresie a fost folosită de președintele Wilson în discursul său dintr-o sesiune comună a Congresului, din 2 aprilie 1917, pentru a cere să declare război Germaniei. În 1928, Baldwin scria: „Democrația a ajuns în galop în Anglia și simt mereu că e o cursă pentru viață; îi putem educa înainte de dezastru?“

Alegerile generale din 1931 au fost un triumf pentru conservatori, care au obținut 473 de locuri într-o victorie zdrobitoare pentru guvernul național. Partidul Național Laburist, sub conducerea lui Ramsay MacDonald, a obținut 13 locuri, iar național-liberalii, sub conducerea lui sir John Simon, au obținut 35. Laburiștii au ajuns în minoritate, cu doar 52 de parlamentari.

Conceptul fusese inventat și popularizat de teoreticianul militar Basil Liddell-Hart, care susținea că, într-un viitor război, Marea Britanie ar fi trebuit să evite trimiterea de mari armate pe continent și să se axeze pe reducerea forței principale a inamicului prin bombardamente și blocadă navală.

Uniunea Sovietică avea cea mai mare armată, precum și cea mai mare forță aeriană.

RAF urma să ajungă astfel la un total de 84 de escadrile până în martie 1939, aproape cât se estima că va avea și Luftwaffe.

Capitolul III. La ceai cu Hitler

Corect sau eronat, mulți oameni care l-au cunoscut pe Hitler sunt convinși că e un reprezentant al păcii.

Thomas Jones, Jurnal, 1 martie 1934[1]

Îmbrăcat în haina de dimineață impecabil croită, lordul păstrător al sigiliului a fost condus de-a lungul unor coridoare păzite până într-o cameră vastă. Acolo a fost primit de un bărbat mai mărunt decât se aștepta, dar elegant și, în ciuda uniformei sale „nepotrivite“, „aproape chipeș“.[2] Erau laude nemaiauzite de la Anthony Eden, considerat drept cel mai bine îmbrăcat din Londra și al cărui aspect de idol de matineu adăugase tușa finală la reputația sa de om integru. Trimițându-l pe el să vadă ce fel de om era Hitler, în februarie 1934, guvernul britanic făcuse o alegere prudentă.

La doar 36 de ani ajunsese deja al doilea om din Ministerul de Externe; Eden era un star în devenire pe un firmament de oameni plictisitori. La facultate, la Eton, câștigase Premiul Divinity și apoi fusese primul la limbi orientale la Christ Church, Oxford. Talentul lui lingvistic, care includea franceza și germana fluentă, era un avantaj diplomatic pe care Eden îl putea folosi cu succes când fusese trimis la Geneva ca reprezentant al Marii Britanii la Conferința de dezarmare. Acolo câștigase aprecieri pentru eforturile sale considerabile ca susținător de frunte al Ligii Națiunilor.

„Referințele pacifiste“ ale lui Eden, ca și prestigiul său general, au fost întărite de ce i se întâmplase în timpul războiului. primul Război Mondial izbucnise când tânărul Anthony era încă la școală, dar cu toate acestea a plecat de la Eton de îndată ce a putut și în 1915 s-a alăturat Corpului de Mitraliori Regali. Deși războiul a fost o tragedie universală, anii 1914–1918 din viața lui Anthony Eden ies în evidență ca fiind deosebit de grei. Fratele său mai mare, John, a fost ucis în Franța în octombrie 1914, iar celălalt frate, Timothy, care fusese în Germania la începutul ostilităților, a fost dus

într-un lagăr de prizonieri de lângă Berlin. În februarie 1915 a murit tatăl său, iar în anul următor fratele său în vârstă de 16 ani, William, s-a înecat în bătălia din Iutlanda. Unchiul lui Eden, care comanda un escadron al aviației britanice, fusese doborât și capturat, iar cumnatul său fusese rănit grav în bătălia de la Somme. Astfel, după cum va scrie mai târziu, în câțiva ani, „fiecare membru al familiei mele de parte bărbătească cu care îmi petrecusem viața înainte de război, era mort, rănit sau prizonier".[3]

În ciuda acestor mari necazuri, Eden nu s-a dat bătut și a făcut față unora dintre cele mai grele lupte de pe frontul de vest. În 1917 i s-a conferit Crucea militară, iar în martie 1918 a devenit cel mai tânăr comandant de brigadă din armata britanică. Acest parcurs strălucit, împreună cu eforturile sale de la Geneva, l-au transformat în simbolul generației afectate de război: extrem de conștient de sacrificiile făcute și decis să construiască o lume mai bună, care să corespundă idealurilor.

A fost de asemenea de ajutor cu Hitler, căruia îi plăcea să depene amintiri din război. În timpul prânzului la ambasada britanică în a doua zi a vizitei lui Eden, Hitler, care păruse neinteresat de felul vegetarian care îi fusese servit, s-a mai animat doar când Eden a menționat experiența lor comună din tranșee. Cancelarul s-a înmuiat vizibil, iar cei doi au petrecut momente agreabile povestind și depănând amintiri despre diversele sectoare unde luptaseră.

Eden a fost fascinat de Hitler, pe care îl considera „mult mai mult decât un demagog" și care, după părerea lui, chiar avea „un strop de umor".[4] Fusese avertizat de sir Eric Phipps să nu se lase sedus de cuvintele mieroase ale cancelarului despre pace, dar lordul păstrător al sigiliului a tras totuși concluzia că Hitler era sincer. „Mi se pare foarte greu de crezut că acest om vrea război", i-a transmis lui Baldwin.[5] Fusese trimis la Berlin pentru a testa reacțiile lui Hitler la ultimele propuneri guvernamentale de dezarmare și primise cu ușurare răspunsul Führerului. Hitler spunea că va onora Tratatul de la Locarno, promitea că va garanta natura „nemilitară" a trupelor SA și SS și nu excludea posibilitatea ca Germania să se reîntoarcă în Liga Națiunilor. Principala sa cerință era ca Germaniei să i se permită să aibă aviație. Eden, care știa că Germania deja își crea ilegal o forță aeriană, a considerat că este rezonabil și a transmis solicitarea lui Hitler cu

comentariul că „propunerile cancelarului sunt mult mai bune decât ne așteptam“.[6] Totuși entuziasmul său s-a lovit de zidul ridicat de secretarul permanent al Ministerului de Externe, sir Robert Vansittart.

În multe privințe „Van“ și Eden aveau caractere similare. Bine îmbrăcat și afabil, Vansittart era și un lingvist talentat, care câștigase distincții și la franceză, și la germană, la Eton, iar mai târziu scrisese mai multe piese de teatru în franceză. În 1903 trecuse cu brio examenele de la Ministerul de Externe și fusese numit subsecretar permanent responsabil de departament. Cât durase Republica de la Weimar, Vansittart încercase să rezolve sau să „atenueze“ doleanțele germane referitoare la Versailles. Odată cu ascensiunea lui Hitler, cu toate acestea, și-a schimbat rapid atitudinea și a devenit cea mai celebră casandră din Parlament: dând permanent avertismente cu privire la pericolul german, care erau constant ignorate. În acest context, Vansittart considera că „tânărul Eden, proaspăt absolvent la școala farmecului“, avea o impresie prea bună despre Hitler și promisiunile lui.[7] Ministrul de externe, sir John Simon, era de aceeași părere. Guvernul Majestății Sale nu putea vreodată să ia în calcul o propunere care era atât de contestabilă pentru Franța și va duce inevitabil la o cursă a înarmărilor, îi scria lui Phipps pe 23 februarie.[8]

Eden s-a înfuriat la auzul acestor critici, replicând că Simon era „o calamitate nu doar națională, ci internațională“.[9] Însă după doar câteva săptămâni, Hermann Goering a oferit ceea ce Phipps a numit un „nu răsunător“ pentru cei care, precum Eden, erau tentați să creadă în pacifismul german.[10] Într-un discurs la Potsdam pe 10 martie 1934, impresionantul fost as al aerului, ministru al aviației, ministru președinte al Prusiei și Reichmeister al pădurilor și vânătorii, a adus elogii militarismului prusac, care sfidase „întreaga lume“ și va face la fel în continuare.[11] Aceasta va redeștepta vechi temeri. Deși prusacii erau cei ce veniseră în 1815 în ajutorul ducelui de Wellington în bătălia de la Waterloo, prusianismul, în Franța și Marea Britanie, era sinonim cu forța predominant militară, disciplina de fier și invaziile în Franța – în 1870 și 1914. Eden constatase cu plăcere că „nu era nimic prusac“ în Hitler: cancelarul era un „austriac tipic“ sau, așa cum considera secretarul particular al lui Eden de la Parlament, lordul Cranborne, „un țăran inspirat“.[12] Totuși pentru mulți observatori regimul nazist părea să reprezinte o evoluție totalitaristă a prusianismului.

„Întreaga țară e disperată după militărie“, a exclamat fostul diplomat Harold Nicolson, pe când se afla în vizită la München în februarie 1934. „Pasiunea pentru uniforme e chiar mai mare decât în 1912“, în timp ce ghirlandele care atârnau la Feldherrnhalle, reprezentând provinciile pierdute ale Germaniei, erau cu siguranță un semn rău. Nicolson a mers la culcare foarte deprimat. „Germania e iar Germania de dinainte de război“, scria în jurnalul său, dar „cu o nouă privire fanatică în ochi.“[13] Fostul ministru de externe sir Austen Chamberlain era de aceeași părere. Revoluția nazistă, susținea el în Camera Comunelor pe 13 aprilie 1933 – doar la două luni și jumătate după ce Hitler ajunsese la putere –, reprezenta „tot ce era mai rău în imperialismul prusac, plus sălbăticie, mândrie rasială, o exclusivitate care nu poate permite nici unui locuitor care nu e de rasă «nordic pură» egalitate de drepturi și cetățenie“.[14] E o nebunie, spunea Chamberlain, să te gândești la o revizuire a tratatelor de pace cu Germania aflată într-o astfel de stare. Această gândire era împărtășită de unii. Totuși mai era o alternativă, mai populară, care considera că Germania se va liniști odată ce vor fi înlăturate cătușele Tratatului de la Versailles.

*

Până la începutul anilor 1930, Tratatul de la Versailles avusese puțini susținători. Pacea care a urmat a fost una care, conform germanilor, fusese „dictată“ de aliații victorioși, și „umilise“ Germania atribuindu-i „unica“ responsabilitate pentru declanșarea războiului, îi pusese pe butuci armata, îi impusese compensații „ruinătoare“, îi luase coloniile și îi amputase părți din teritoriu în beneficiul noilor națiuni, precum Cehoslovacia și Polonia reconstruită. În anii 1920, germanii duseseră o propagandă considerabilă și eficientă împotriva tratatului în general și a așa-zisei clauze a vinovăției de război în particular. Cu toate acestea, erau mulți oameni în Marea Britanie care erau gata să-l condange din proprie inițiativă. „Tratatul de la Versailles i-a obligat [pe germani] să accepte cea mai nemiloasă și copleșitoare condangare morală din istorie și a pus unei noi generații de germani cătușele vechiului lor complex de inferioritate“, scria viitorul istoric E.H. Carr, în ianuarie 1933.[15]

Carr și-a publicat articolul în Fortnightly Review sub pseudonim, de vreme ce în acel moment era funcționar la Ministerul de Externe, care chiar făcuse parte din delegația britanică la Conferința de Pace. Alți doi membri ai delegației au fost economistul de la Cambridge John Mainard Keynes și tânărul Harold Nicolson. Precum Carr, ambii erau profund dezamăgiți de ceea ce se întâmpla, iar Keynes și-a dat demisia de la Trezorerie în semn de protest față de cuantumul despăgubirilor cerute puterilor învinse. După cinci luni, în decembrie 1919, a publicat Consecințele economice ale păcii, în care critica aspru „pacificatorii" și „pacea lor cartagineză". „Politica de reducere a Germaniei la servitute pentru o generație", scria Keynes, nu era doar „dezgustătoare și detestabilă", ci punea bazele „decăderii întregii civilizații europene".[16] Cartea a devenit bestseller internațional și a deschis drumul unei serii de critici, inclusiv cea a lui Nicolson.********

Așa că până în 1933 se formase deja un sentiment intens de mea culpa în Marea Britanie. Aproape nimeni important nu mai credea că Germania fusese singura responsabilă de război și exista un sentiment covârșitor de vinovăție în legătură cu Tratatul de Versailles. Într-o lucrare elaborată în timpul Conferinței de Pace, ministrul educației, H.A.L. Fisher, se consolase cu ideea că Tratatul va fi urmat de „o atenuare și se vor introduce treptat reajustări și modificări care vor da Europei o șansă de stabilitate".[17] Cu toate acestea, în ciuda intrării Germaniei în Liga Națiunilor și a reducerii, apoi a anulării despăgubirilor de război, încă exista convingerea că Aliații, mai ales francezii, nu făcuseră suficient ca să ușureze greutățile Germaniei sau să-i redea respectul de sine atât de afectat.

Germania făcuse tot ce putea pentru a „respecta Tratatul", a susținut David Lloyd George în fața unui public de 8 000 de persoane, înghesuite într-o piață de animale din Ashford, pe 11 martie 1933. Își îndeplinise „onorabil clauza de dezarmare", dar Aliații nu-și ținuseră cuvântul dat de a-și reduce propriul arsenal. În consecință, Germania fusese împinsă într-o „dictatură militară agresivă".[18] Nu era deloc adevărat, iar Lloyd George știa. Cheltuielile cu armata britanică fuseseră mult reduse după război, în timp ce germanii încălcaseră clauzele de dezarmare ani de-a rândul. Totuși fostul prim-ministru era departe de a fi singurul care blama Franța și Marea Britanie pentru ascensiunea lui Hitler. În 1933, la Conferința Internaționalei Laburiștilor și Socialiștilor, liderul laburist, George Lansbury, a constatat că

era singurul care nu se alăturase atacurilor împotriva Germaniei și a plecat mai devreme, insistând că aliații erau „100% vinovați pentru Hitler“.[19] Jurnalistul Robert Bruce Lockhart credea că francofilul Vansittart „trebuie considerat principalul vinovat“ pentru evenimentele din Germania, în timp ce The Times nu pierdea nici o ocazie de a critica Tratatul, care „conținea toate abuzurile pe care și le putea dori un naționalist german“.[20]

Sentimentul că Aliații erau de vină pentru naziști a fost esențial pentru mentalitatea din care s-a născut politica de conciliere. Dacă Franța și Marea Britanie „creaseră“ național-socialismul, atunci era logic că puteau să îl „domolească“ reparând nedreptățile care îl făcuseră să prospere. Asa cum spusese Eden în Parlament în martie 1933, scopul guvernului la Conferința de dezarmare era „să asigure Europei acea perioadă de calm de care avea nevoie“.[21] Totuși de atunci nemții se retrăseseră de la negocieri, iar încercările britanicilor de a-l convinge pe Hitler să revină erau greoaie. Până în aprilie francezii își pierduseră răbdarea. În martie, statisticile publicate arătau că germanii cheltuiseră cu 356 de milioane de mărci mai mult decât estimările din anul anterior, din care doar cheltuielile cu aviația crescuseră cu 121 de milioane. Cuvintele lui Hitler poate că erau „pacificatoare“, i-a spus ministrul francez de externe Louis Barthou trimisului nazist, Joachim von Ribbentrop, „dar acțiunile lui sunt belicoase“.[22] Prin urmare, francezii au încetat negocierile de dezarmare, transmițând Londrei că dorința de pace a Franței nu poate veni odată cu prețul renunțării la propria apărare.

„Nu“-ul francezilor a fost primit cu supărare de către britanici, care au ajuns să creadă că Franța irosise o ocazie unică de a stopa leviatanul german. Totuși, în timp ce acțiunea francezilor a anulat efectiv șansele unui acord multilateral, a deschis poarta unui fenomen straniu din anii de reconciliere: diplomații amatori.

*

Perspectivele inițiale de prietenie între Marea Britanie și Germania nazistă nu au fost prea bune. Britanicii erau șocați de distrugerea democrației germane, alarmați de refacerea militarismului și dezgustați de tratamentul

aplicat evreilor. Vizita la Londra a ideologului nazist dr. Alfred Rosenberg în mai 1933 fusese dezastruoasă. Rosenberg a făcut o impresie groaznică la Ministerul de Externe și a produs rumoare când a depus o coroană cu o zvastică mare la Cenotaf. Un ofițer pensionar a aruncat coroana în Tamisa apoi s-a predat unui polițist spunându-i voios: „Tocmai voiam să-l caut pe unul dintre voi, băieți".[23]

În 1934 era deja clar că revoluția nazistă nu mai putea fi oprită și chiar și stânga moderată a admis că trebuie făcute niște eforturi de a crea legături cu regimul respectiv. O idee inedită, vehiculată chiar de prim-ministru, era că Hitler ar fi trebuit să fie invitat să viziteze Londra. Așa cum sublinia Ramsay MacDonald în fața ambasadorului german, era o idee absolut personală, despre care consiliul de miniștri nu știa nimic, dar „era sigur că liderul nazist va fi foarte bine primit în Anglia de popor și de guvern". Ministrul german de externe, Konstantin von Neurath, a considerat pe bună dreptate că „e absurd".[24] Totuși, deși lipsa de popularitate a naziștilor îngrădea posibilitatea guvernului de a recurge la astfel de acte evidente de curtoazie, aceste restricții nu se aplicau persoanelor particulare, dintre care câteva au declanșat misiuni de îmbunătățire a relațiilor anglo-germane.

Diplomații amatori britanici aparțineau întregului spectru politic și aveau motive diverse. Erau totuși uniți de o serie de convingeri, dintre care cea mai importantă era că nazismul, oricare ar fi fost părerea lor personală în această privință, nu ar fi trebuit să împiedice relațiile de prietenie dintre Marea Britanie și Germania. Din contră, majoritatea considerau nazismul ca reacția firească, deși violentă, la plângerile legitime rezultând din Tratatul de la Versailles. Din punct de vedere politic și moral, era deci esențial ca Tratatul să fie modificat, iar Germaniei să i se permită să își recâștige acel loc și statut la care îi dădeau dreptul mărimea și istoria sa.

Printre cei care erau de această părere se număra și marchizul de Lothian, politician liberal. Susținător al științei creștine, cu un simț moral ostentativ, Lothian, pe atunci cunoscut drept Philip Kerr, lucrase în administrația colonială a Africii de Sud între 1905 și 1910, devenind apoi editor al ziarului imperial Round Table. Această funcție îl scutise de serviciul militar, dar în 1916 a devenit secretarul particular al lui Lloyd George, iar mai târziu l-a însoțit la Paris, unde a jucat un rol în redactarea tratatelor de pace.

Cu o înfățișare distinsă, chiar dacă puțin masiv, avea un sentiment iritant de pronunțat al datoriei. Baldwin îl considera „un ciudat“, chiar „un excentric“.[25] Totuși, așa cum explica prietenul lor comun Thomas Jones, Lothian era și inteligent, și abil. Greșeala lui a fost că a judecat greșit.

Ca majoritatea liberalilor, Lothian detesta nazismul. Cu toate acestea, era convins că „aspectele sale brutale“ proveneau, într-o mare măsură, din Tratatul de la Versailles și din incapacitatea Aliaților de a-l modifica atunci când avuseseră ocazia.[26] Deci prima condiție a reformării regimului era „să fim dispuși să facem dreptate Germaniei“.[27] Acest lucru însemna anularea părții a V-a a Tratatului de la Versailles – permițând astfel Germaniei să se reînarmeze ca să ajungă la nivelul țărilor vecine – și revizuirea (sau anularea) unei serii de clauze teritoriale, poate chiar incluzând coloniile. Așa cum scria Vernon Bartlett în Nazi Germany Explained, „e un paradox, dar cred că e adevărat, că Germania va fi un pericol mai mic pentru pace când vecinii ei vor fi mai puțin evident superiori ca putere decât ea“.[28]

În ianuarie 1935, Lothian a mers la Berlin – unde își programase să participe la o întrunire a Comitetului Burselor Rhodes – pentru a-și testa teoria pe Hitler în persoană. Vizita fusese aranjată de entuziastul germanofil T.P. Conwell-Evans – universitar galez și prieten cu Ribbentrop, care petrecuse ultimii doi ani ținând prelegeri despre istoria diplomației anglo-germane la Universitatea Königsberg. Ca și Lothian, Conwell-Evans era convins că Germania avea dreptate să fie nemulțumită și se considera dator să acționeze drept intermediar între regimul nazist și elita britanică.

Germanii au fost încântați de vizita lui Lothian. Era „fără îndoială cel mai important englez care ceruse în calitate neoficială să fie primit de către cancelar“, a declarat ambasadorul Leopold von Hoesch, adăugând că Lothian arăta „tendințe favorabile pentru Germania și dorea să contribuie la o mai bună înțelegere între Germania și Anglia“.[29] Prin urmare, lui Lothian i s-a acordat o audiență la Hitler, care a durat peste două ore, în timpul căreia a avut plăcerea să asculte o prelegere despre pericolul rusesc, lipsa de bunăvoință a francezilor și importanța unei bune înțelegeri între englezi și germani. Lothian a fost impresionat de sinceritatea lui Hitler. Îl considera pe Führer „un profet“ și a trimis imediat o transcriere a conversațiilor sale lui Baldwin, Simon și MacDonald, cu comentariul că exista „în mod clar o

bază politică pentru o înțelegere care va menține pacea în Europa timp de 10 ani datorită egalității, dacă profităm de ocazie“.[30] Două zile mai târziu, într-un articol din The Times, a declarat că problema centrală din Europa din momentul respectiv era „că Germania nu vrea război și e pregătită să renunțe complet la acesta ca metodă de rezolvare a disputelor cu vecinii, cu condiția să i se ofere egalitate reală“.[31]

Lothian nu era singurul nonconservator pe care Hitler reușise să-l păcălească. Cu câteva zile înainte de a se întâlni cu Lothian, Hitler îl primise pe pairul național-laburist lordul Allen of Hurtwood. Clifford Allen era un cruciat politic care fusese încarcerat pentru obiecțiile sale împotriva războiului de trei ori în timpul Primului Război Mondial, iar în noiembrie 1914 publicase un discurs cu titlul incendiar „Are Germania dreptate, iar Marea Britanie, nu?“. L-a susținut pe MacDonald când a format guvernul național și în 1932 a fost răsplătit cu titlul de pair, deși unii mai glumeți îl ironizau pentru el.[32] Allen era îngrozit de naziști, dar era la fel de împotriva tratatului „nedrept“ și a „politicilor incorecte ale Franței“, care credea că pun în pericol pacea.[33] La sfârșitul lui 1933 a ajutat la fondarea Grupului Anglo-German (o organizație care cuprindea mai ales membri de centru-stânga), iar în ianuarie 1935 a călătorit în Germania pentru a se întâlni cu figurile de frunte ale regimului.

Mereu alertul Minister german de Externe a văzut în Allen potențialul de a influența membri de vază ai național-laburiștilor, inclusiv pe prim-ministru, și a aranjat o întrevedere cu Hitler – care clar a avut grijă cum se poartă. „Ce diferență față de imaginea pe care și-au format-o britanicii despre el“, a exclamat Allen. Nici un discurs, nici o izbucnire pătimașă, nici o aluzie la demagogie. Hitler a fost „tăcut, reținut, însă nemilos“. Fanatismul său, își închipuia Allen, semăna cu cel al Oliver Cromwell și nu se îndoia că și el era gata „să persecute în numele religiei sale, să ucidă și chiar să moară pentru ea“.[34] În ciuda acestei analize exacte, Allen a crezut că Hitler are intenții pacifiste – așa cum dovedea recentul pact de neagresiune cu Polonia și renunțarea la provincia franceză Alsacia-Lorena – și și-a convins publicul să aibă încredere în faptul că găsise un partener pentru viitoarea diplomație britanică. „L-am supravegheat cu cea mai mare vigilență“, scria la întoarcere în Daily Telegraph, „și sunt convins că își dorește cu adevărat pacea.“[35]

*

Lothian și Allen erau de centru și de centru-stânga și credeau că e atât corect din punct de vedere moral, cât și necesar politic să se ajungă la o anumită formă de înțelegere cu Germania nazistă bazată pe revizuirea Tratatului de la Versailles. Această viziune, care avea mulți adepți printre liberali, a ajuns să fie luată în considerare și de numeroși conservatori. La aceasta s-a adăugat un alt puternic îndemn la prietenie anglo-germană: o teamă profundă de comunism. Deși Partidul Comunist din Marea Britanie avea doar 6 000 de membri în 1931, spectrul comunismului trona amenințător în mintea clasei conducătoare britanice. Revoluția Rusă din 1917 și ororile ei erau încă proaspete în memorie, mai ales asasinarea țarului și a familiei sale. Aceasta fusese urmată de un val de revolte comuniste și socialiste care dărâmaseră o mare parte din vechea ordine europeană, iar în 1927 dusese la izbucnirea războiului civil din China. În 1924, Iosif Stalin declarase că scopul bolșevicilor era să creeze „socialismul într-o unică țară“ (adică URSS), dar principiul „revoluției mondiale“ era văzut de mulți ca fiind intrinsec mișcării și a menținut vie teama de contaminarea comunistă. În 1919, revoltele „roșii“ din Glasgow, în Scoția, au determinat guvernul britanic să trimită 10 000 de soldați englezi pentru a restabili ordinea (loialitatea camarazilor lor din Glasgow nu fusese considerată ca fiind suficient de demnă de încredere). Greva generală din 1926 a produs temeri similare, în timp ce britanicii fuseseră martori sau chiar participaseră la lupta sângeroasă din fostul Imperiu Rus. Aceste evenimente și ideologia care le inspirase – bazată pe abolirea proprietății private și a ierarhiei sociale – confereau comunismului statutul de anticrist. Clasele superioare britanice, din motive evidente, se aflau în primele eșaloane ale acestei viziuni, dar temerile lor au pătruns rapid și în mintea „inferiorilor“ conservatori. „Poți face ceva pentru a distruge răul comunist din acest oraș?“, îl întreba o alegătoare pe parlamentarul ales din Essex în noiembrie 1932, după ce pastorul local începuse să predice idei marxiste, în timp ce ajutorul de majordom de la Cliveden – conacul în stil italian de pe malul Tamisei aparținând familiei lordului Astor – răspundea de regulă la admonestările stăpânei sale că nu pusese covoare în mașină cu replica: „Păi, nu vom mai avea covoare deloc când Moscova va deține controlul“.[36]

În calea forței malefice a comunismului se afla fascismul. Fascismul salvase Italia de bolșevici în 1922, în timp ce spiritul teuton mai agresiv se credea că reușise același lucru în Germania. În ambele doctrine, mai ales în fascism, existau aspecte pe care elitele britanice le considerau ofensatoare. Totuși, când avuseseră de ales, în perioada „extremelor“, fascismul păruse răul cel mai mic și fusese considerat pe bună dreptate o barieră împotriva valului comunist.[37] În acest context, Winston Churchill l-a asigurat pe duce în 1927 că, dacă ar fi fost italian, l-ar fi susținut în „lupta sa triumfătoare împotriva poftelor și pasiunilor sălbatice ale leninismului“; ziarul imperialist a adus mulțumiri acelor „tineri [italieni] spilcuiți în cămăși negre“; în timp ce guvernatorul Băncii Angliei, Montagu Norman, îi descria pe Hitler și pe Hjalmar Schacht (ministrul german al economiei) drept „stâlpi ai civilizației“ angajați într-un război pentru „sistemul nostru social“.[38]

În primele eșaloane ale luptei anticomuniste se afla un mogul al presei, lordul Rothermere. Creator al „jurnalismului popular“ alături de fratele său Alfred (care va deveni apoi lordul Northcliffe), Harold Harmsworth fondase ziarul de mare tiraj Daily Mail în 1896, înainte de a lansa Daily Mirror în 1903 și de a achiziționa Glasgow Record and Mail (1910) și Sunday Pictorial (1915). În 1929, Harold – care fusese făcut viconte de Rothermere în 1919 – deținea 14 ziare și era unul dintre cei mai bogați oameni din țară. primul Război Mondial îl propulsase pe Rothermere în politică – când fusese pentru scurt timp primul ministru al forțelor aeriene britanice –, dar avusese și consecințe tragice. Fiul său mijlociu, Vere, a fost ucis în bătălia de la Ancre în noiembrie 1916, iar apoi a urmat moartea fiului mai mare, Vyvyan, din cauza rănilor primite în luptă, în februarie 1918. Rememorând un moment când mersese cu mogulul în camera lui Vyvyan în timp ce acesta era acasă în permisie, Churchill a confirmat că Rothermere era „absolut copleșit de dragoste pentru acest băiat“, iar această dublă tragedie a lăsat o cicatrice de nește rs.[39]

La începutul anilor 1930, Rothermere se stabilizase drept conservator de extremă dreaptă. Această orientare, care includea o serie de persoane importante, a fost martoră la declinul Imperiului Britanic și la democrația subminată de decadență și de Marea Criză. Dimpotrivă, fascismul din Italia și național-socialismul din Germania prosperau fiindcă reînviaseră mândria

națională și învinseseră forțele anarhiste ale comunismului. Conservatori britanici strălucițți, precum sir Austen Chamberlain, îi aduceau elogii lui Mussolini, în timp ce în aprilie 1933 studenții de la Universitatea Saint Andrews au depus moțiunea conform căreia „această casă aprobă Partidul Nazist și îl felicită pentru realizările splendide în reformarea Germaniei“.[40]

Paranoia anticomunistă a lui Rothermere era extremă. La nivel personal și-a transferat o parte din avere în Ungaria, ca asigurare împotriva unei preluări bolșevice a Marii Britanii, iar politic a devenit întâi susținător al lui Mussolini, apoi al lui sir Oswald Mosley (conducătorul Uniunii Fasciste Britanice) și în final al lui Hitler. „Adresez un îndemn tuturor tinerilor britanici să studieze atent progresele regimului nazist din Germania“, scria el într-un editorial din Daily Mail în iulie 1933. Presa exagerase mult atrocitățile, care fuseseră doar câteva incidente izolate. Ignorând realizările revoluției naziste, care includeau o renaștere a spiritului național „ca aceea care a avut loc în Anglia în timpul reginei Elisabeta“.[41] În noiembrie 1933 era chiar și mai explicit, declarând că „tinerii naziști viguroși“ erau „paznicii Europei contra pericolului comunist“.[42]

Rothermere l-a vizitat prima dată pe Hitler în decembrie 1934, însoțit de ultimul fiu care îi mai rămăsese, Esmond, și de corespondentul în străinătate al ziarului Daily Mail, George Ward Price. Vizita fusese aranjată de misterioasa Stephanie von Hohenlohe, o prințesă austriacă prin căsătorie care se insinuase și în cercul intim al lui Hitler, și în societatea londoneză. Serviciile de securitate erau convinse că era spioană germană și totuși nu l-au avertizat pe Rothermere, care deja fusese raliat cauzei de revizuire a granițelor postbelice ale Ungariei sub influența prințesei.

Conștient de capacitatea lui Rothermere de a modela opinia publică britanică, Hitler l-a onorat cu prima serată organizată pentru un vizitator străin. Personalitățile naziste de frunte, inclusiv Goering, Goebbels și Ribbentrop, s-au alăturat celorlalți 23 de oaspeți în Cancelaria Reichului. După alte câteva zile, Rothermere i-a întors favoarea organizând propria cină festivă la Hotel Adlon. Hitler a onorat invitația, ca și ministrul de externe, baronul von Neurath, Goering (însoțit de actrița Emmy Sonnemann, care va deveni în curând cea de-a doua Frau Goering), Joseph și Magda Goebbels și Ribbentrop. Prințesa Stephanie a asigurat traducerea,

iar Hitler a ținut discursuri despre beneficiile prieteniei anglo-germane. Din nefericire pentru Rothermere, seara a degenerat în ridicol când cineva a dărâmat din greșeală o vază de mari dimensiuni și a făcut-o țăndări. Paznicii SS, temându-se de o tentativă de asasinat, s-au repezit în sală cu revolverele scoase, iar Hitler a fost dus la adăpost înainte de servirea ultimului fel.

În ciuda acestui dezastru, Rothermere a părăsit Germania ca prieten confirmat al regimului și suporter al prieteniei anglo-germane. „Nu avem nici un motiv să ne certăm cu acești oameni“, i-a asigurat la întoarcere pe cei aproape două milioane de cititori ai Daily Mail, iar formarea unei alianțe anglo-germane se va dovedi unul dintre cele mai mari beneficii ale omenirii.[43] Spre deosebire de alții care vizitaseră Germania, nu își făcea prea multe iluzii cu privire la direcția politicii externe naziste. „Nu am încredere în Hitler ca om de stat“, mărturisea într-o scrisoare către Churchill în mai 1935. „Sunt foarte sigur că gruparea sa nutrește cele mai mari ambiții. Au toate intențiile de a transforma Germania în cea mai mare putere mondială.“[4] Într-adevăr, sub influența acestei convingeri, ziarele lui Rothermere lansaseră o campanie susținută pentru reînarmarea Marii Britanii. În noiembrie 1933, Daily Mail solicitase 5 000 de noi avioane de luptă, crescând apoi cifra la „cel puțin 20 000“, ținând cont de extinderea Luftwaffe.[45] Natura paradoxală a acestei poziții nu a trecut neobservată de contemporanii săi. Rothermere „ne vrea înarmați până în dinți, și groaznic de servili în același timp“, observa Churchill într-o scrisoare către soția sa, criticând Daily Mail pentru „creșterea popularității lui Hitler“. Cel mai bun lucru care se putea spune în legătură cu acest lucru, continua el, era că e o atitudine mai practică decât cea adoptată de majoritatea laburiștilor: „Vor să rămânem dezarmați și extrem de abuzivi“.[46]

Rothermere, Allen și Lothian nu erau singurii politicieni englezi care fuseseră păcăliți de recepțiile fastuoase. În septembrie 1933, după o întâlnire cu Hitler, parlamentarul conservator de extremă dreapta Thomas Moore declara că „pacea și dreptatea“ erau cuvintele de ordine ale politicii Führerului, în timp ce un alt parlamentar din partea conservatorilor, sir Arnold Wilson, susținea că liderul nazist este „în adâncul inimii, aidoma celor mai buni socialiști din toate țările, profund conservator, în sensul că dorește să păstreze ce e mai bun“.[47]

Deloc surprinzător, acești diplomați amatori erau o complicație nedorită în viața lui sir Eric Phipps, care se străduia zadarnic să corecteze falsele impresii în ambele tabere. Goebbels descrie cum ambasadorul „aproape a leșinat“ în timpul unui prânz dat de Ribbentrop pentru Rothermere, în care acesta a atacat Tratatul de la Versailles, iar Goebbels i-a mulțumit pentru că susținea recuperarea coloniilor germane pierdute.[48] Bâlbâindu-se, Phipps a reușit să intervină (și în engleză, și în germană), spunând că guvernul Majestății Sale nu avea astfel de intenții. Dar au existat numeroase alte ocazii când vizitatorii englezi au putut tulbura apele diplomației oficiale fără opreliști.[49] „Problema e“, s-a plâns ambasadorul după vizita lordului Lothian, „că misionari britanici de pace de diverse nuanțe politice par să fi venit aici în număr din ce în ce mai mare și, după conversații cu diverse personaje, se vor fi întors în Anglia cu vreun plan personal prin care pacea va fi asigurată pentru un anume număr de ani“.[50] Sir Robert Vansittart era cu totul de aceeași părere cu Phipps că acesta făcea tot posibilul pentru a-i „împiedica pe acești băgăcioși neghiobi și jignitori din a primi orice fel de încurajare sau acreditare“.[51] Totuși, în această privință, ca în atâtea altele, ministrul adjunct lupta pentru o cauză pierdută.

Este însă cert că foarte mulți vizitatori britanici au găsit multe de admirat în noua Germanie. În timpul turului său din 1933, sir Maurice Hankey fusese frapat de dispariția cerșetorilor și a altor „dezavantajați“, care erau o caracteristică atât de „dezagreabilă“ a multor străzi britanice.[52] Și mai uimitor era „miracolul“ pe care Hitler părea să-l fi făcut cu eliminarea șomajului. Sir Arnold Wilson, care era disperat de indiferența arătată de propriul guvern față de șomeri, aplauda politicile „intervenționiste“ germane care readuseseră atât de mulți oameni înapoi în câmpul muncii și stârnea atâta energie și entuziasm în rândurile tinerilor. „Există lucruri în noua Germanie pe care ar fi bine să le studiem, adaptăm și adoptăm“, declara într-un discurs la Hamburg în mai 1934.[53]

Aproape toți vizitatorii britanici au remarcat zelul cu care partizanii Noii Ordini încercau să intre pe sub pielea turiștilor englezi. „Inițialele țării de pe mașină au fost un talisman pentru oficialități, naziști și populație“, scria Hankey. „Nimeni nu știa cine sunt și totuși păreau cu toții nerăbdători să ajute și să fie prietenoși, într-un grad aproape jenant.“[54] Tânărul istoric de la Oxford Hugh Trevor-Roper a fost cu siguranță jenat când, în timpul unei

călătorii în Germania în 1935, a fost acostat pe malul Rinului de un tată cu fiul său care au început să ridice în slăvi minunile noii Germanii și dorința sinceră a Führerului de a păstra prietenia cu Anglia.[55] Călătoriile lui Trevor-Roper l-au transformat într-un opozant fervent al regimului, dar erau mulți alții care, așa cum se plângea Phipps la Londra, chiar vedeau o „Țară a minunilor“ plină de „orașe vesele, locuitori bine îmbrăcați, nici un semn de sărăcie sau șomaj, hoteluri și berării pline ochi, cu bani cheltuiți fără grijă“.[56]

Phipps nu era singurul îngrijorat de faptul că britanicii își făceau o impresie greșită. În februarie 1935, însuși Mussolini l-a confruntat pe ambasadorul britanic la Roma în legătură cu discrepanța dintre realitatea nazistă și înțelegerea britanică. „Era oare posibil“, a întrebat Ducele, „să existe în Anglia o «Legiune a morții»“, ca aceea care „exista acum în Germania, dedicată uciderii celor considerați periculoși pentru regim?“[57] Era culmea că această remarcă venea de la ucigașul lui Matteotti,******** dar dictatorul italian avea dreptate. Erau evidente defectele regimului și totuși mulți din elita britanică aleseseră să îmbrățișeze nazismul german pentru ceea ce contesta și pentru presupusele sale realizări. Astfel erau deprinși să se complacă în relativism moral sau în comparații făcute cu invidie, așa cum Lloyd George declara că ferocitatea lui Hitler față de evrei nu fusese nici pe jumătate din cea a lui Cromwell față de catolicii irlandezi.[58]

Pentru a-l înțelege pe Hitler și ideologia sa întunecată, cei interesați ar fi putut studia Mein Kampf. Totuși, în marea Britanie ca și în Franța, declarația sa de intenție nu prea era citită și chiar și mai puțin înțeleasă. Pentru început, prima traducere în engleză nu a apărut până în 1933 și fusese atât de curățată de materialele incriminatoare, încât era mai scurtă cu o treime decât originalul. Unii întreprinzători, precum parlamentarul imperialist sir Henry Page Croft și ducesa de Atholl, o traduseseră sau o citiseră în original. Alarmați de ce găsiseră, au făcut tot posibilul să disemineze informațiile printre colegi. Și fostul ministru al coloniilor Leopold Amery a făcut același lucru, după ce a profitat de o amiază ploioasă la Berlin, în mai 1934, când și-a cumpărat un exemplar și s-a retras cu el în camera sa de hotel. Amery a considerat cartea stimulantă, dar și-a dat seama că Hitler era „sărit de pe fix cu privire la evrei și la socialiști“, iar „triumful lui per total ar putea reprezenta un mare pericol“.[59] Istoricul și

expertul în Germania John Wheeler-Bennett a ajuns la o concluzie similară după ce a citit cartea, schimbându-și convingerea anterioară, conform căreia Hitler era un moderat care dorea doar respect pentru țara sa. Acestea erau însă excepțiile. Majoritatea nu citiseră cartea, iar printre cei care o citiseră, erau mulți care, ca și generalul sir Ian Hamilton, erau înclinați să o desconsidere ca fiind pur și simplu rezultatul unui elan tineresc.[60] Când în septembrie 1934 prințul Otto von Bismarck, reprezentantul german la Londra și nepot al cancelarului de fier, l-a întrebat pe A.L. Kennedy, corespondentul diplomatic progerman al ziarului The Times, ce credeau cu adevărat englezii despre nemți, jurnalistul a răspuns că majoritatea ar fi spus că erau „nu prea civilizați și nu prea normali". „Nu prea normali", a exclamat prințul amuzat, „asta-i tot?" Păi, i-a explicat Kennedy, „tot acel «Heil Hitler» ne-a frapat ca fiind foarte excentric".[61]

Totuși unele aspecte depășeau sfera excentricității. Pe 30 iunie 1934, Hitler a lovit în conducătorii SA, precum și în alți rivali. În timpul „Nopții cuțitelor lungi" (care în realitate a durat 48 de ore) au fost asasinați cel puțin 85 de oameni, inclusiv fostul camarad al lui Hitler, conducătorul trupelor de asalt Ernst Röhm, fostul cancelar Schleicher și soția lui, precum și liderul Acțiunii Catolice. Britanicii au fost uluiți, șocați de cruzime, dar și destul de confuzi cu privire la ceea ce se întâmplase. O serie de ziare, mai ales Daily Mail, au acceptat – chiar au aplaudat – pretextul lui Hitler de a fi înăbușit o lovitură de stat. Alții au interpretat evenimentele ca o victorie a armatei și o știrbire a puterii lui Hitler. Ziarul liberal Manchester Guardian a fost descumpănit de natura înfricoșătoare a evenimentelor, dar a aprobat faptul că „nebunii criminali, sau o parte dintre ei, au fost eliminați". „Germania poate deveni o țară în care catolicii, protestanții sau evreii să răsufle mai ușurați", a speculat acesta.[62]

Unii chiar s-au amuzat la gândul că bătăușii fanatici cu zvastică se omorau între ei. În seara zilei de 2 iulie 1934, tânărul parlamentar liberal Robert Bernays se afla la o cină ultraelegantă organizată de lordul Astor și soția lui, la care participau și ambasadorul american, lordul Lothian și Anthony Eden. Conversația era dominată de recentele evenimente din Germania și chiar înainte de masă lady Astor l-a luat deoparte pe Bernays ca să asculte ultimele știri la radio. Când au revenit la petrecere, tânărul parlamentar a relatat că Röhm fusese executat după ce refuzase să se sinucidă. Sufrageria

s-a umplut de hohote de râs în timp ce Bernays citea declarația lui Goebbels care spunea că evenimentele „se petrecuseră fără nici un obstacol“. „Păi, tocmai că a fost un obstacol, a refuzat să se sinucidă!“ Tânărul parlamentar conservator Harold Macmillan a glumit spunând că era ca și cum președintele ședinței parlamentare le-ar zice parlamentarilor că prim-ministrul, în loc să se sinucidă, ar fi plecat în vacanță în Noua Zeelandă. „Ce insensibilă devine această generație cu privire la viața umană“, s-a gândit Bernays. „Nu exista nimic altceva decât bucurie că Röhm era mort.“[63] Însă pe măsură ce ideea unui complot împotriva Führerului s-a destrămat, reacțiile s-au transformat într-un dezgust din ce în ce mai mare. The Daily Telegraph relata despre „Teroarea din Germania“ și îl acuza pe Hitler că urmase „manualul de cruzime al dictaturii orientale“.[64] Ministrul de finanțe, Neville Chamberlain, considera corect că purificarea „va mări aversiunea față de dictaturi“ și de la acest punct devin comune comparațiile dintre naziști și gangsterii americani.[65]

După câteva săptămâni a mai urmat un șoc, pe 25 iulie 1934, când naziștii austrieci l-au asasinat pe cancelarul austriac, Engelbert Dollfuss, în debutul unei tentative de lovitură de stat. Hitler, care își petrecuse seara la o reprezentație cu Das Rheingold la Bayreuth, a încercat să-și asigure un alibi mergând la cină cu familia Wagner. Dar când terorismul și propaganda sponsorizate de germani fuseseră atât de evidente, era imposibil ca regimul să nu aibă mâinile pătate de sânge. „Ce tragedie de rău augur“, îi scria Neville Chamberlain surorii lui, „cu Austria din nou în prim-plan, cu alt asasinat aproape la aniversarea celui al Arhiducelui [Franz Ferdinand] și din nou cu Germania în culise instigând, sugerând, încurajând vărsarea de sânge și crima pentru propria mărire și mândrie egoistă.“ Deși cancelarul austriac fusese un lider autoritar și un dictator – fondatorul „austrofascismului“ –, Chamberlain îl admirase pe „bietul Dollfuss“ și îi deplângea profund moartea. „Faptul că acele bestii i-au venit de hac până la urmă și l-au tratat cu atâta cruzime și brutalitate mă face să detest nazismul și toate cele care țin de el mai mult ca niciodată.“********[66]

La fel de supărat, deși mai degrabă din motive strategice decât personale, era și Mussolini. Independența Austriei era un interes major al Italiei și ducele a trimis trupe la trecătoarea Brenner ca avertisment pentru Germania că Italia nu avea de gând să stea deoparte și să permită Anschlussul (unirea

Austriei cu Germania). Acest lucru a avut un efect de durată asupra lui Chamberlain, care va continua să-l considere pe Mussolini drept o piedică în calea lui Hitler până la izbucnirea războiului.

Impresii negative au sosit și de la o serie de vizitatori ai Germaniei naziste care se întorseseră din călătorie nu foarte încântați de regim. Lordul Astor s-a întors dintr-o vizită în septembrie 1933 „mai conștient de teroarea din Germania decât am fost acum doi ani în Rusia“.[67] Cei pe care îi întâlnise îl imploraseră să nu îi citeze în Anglia, deoarece relatările aveau repercusiuni și „știau că lagărele de concentrare sunt foarte reale, iar conducătorii, nemiloși“. Astor îl întâlnise pe Hitler și îi spusese că nu sunt șanse de prietenie anglo-germană atât timp cât cea din urmă continua cu persecuțiile evreilor. Pentru alții, persecuția evreilor era mai puțin importantă decât atacul lui Hitler la adresa bisericilor. Când lordul Beaverbrook s-a întâlnit cu principele Louis Ferdinand, nepotul Kaizerului, în iulie 1933, i-a explicat că, în ciuda faptului că era firesc „progerman“, nu îl plăcea pe Hitler fiindcă era un „persecutor“. Principele, care nu se dădea în vânt după nazism, i-a replicat iritat că era de părere că se făcuseră „niște exagerări cu privire la chestiunea evreiască“. „La naiba cu evreii!“, strigase Beaverbrook. „El persecută biserica luterană.“[68]

Așa cum sugerează aceste anecdote, atitudinea britanicilor față de evrei era complicată. Pe de o parte exista un anume curent antisemit printre britanici. Evreii erau adesea ciuca bătăilor, ținta stereotipurilor, și în general priviți cu desconsiderație. John Mainard Keynes definea drept antisemit pe cineva care detesta evreii „fără motiv“, în timp ce un personaj de vază precum secretarul de stat de la transporturi, Leslie Hore-Belisha, suferea din cauza „feței, manierelor și numelui“.[69] „Povestirile cu Bulldog Drummond ale lui Sapper erau pline de descrieri antisemite, în timp ce o serie din romanele extrem de populare cu Richard Hannay ale lui John Buchan se bazau pe ideea unei uriașe conspirații evreiești. Această idee a primit cel mai important impuls de la Protocoalele Înțelepților din Sion, publicate în engleză în 1920.********

The Times a demonstrat că Protocoalele sunt un fals, dar nu a putut opri proliferarea teoriilor conspiraționiste care, paradoxal, îi acuzau pe evrei că

vor să obțină puterea prin controlul finanțelor internaționale și prin comunism.

Un contraargument este faptul că Hore-Belisha ajunsese în Consiliul de Miniștri (va ajunge secretar de stat pentru război în 1937), în timp ce sir Philip Sassoon, subsecretarul de stat pentru forțele aeriene, care era evreu, era printre cele mai populare figuri din cercurile sociale conservatoare. Erau desigur și britanici antisemiți care în mod firesc gravitau spre Uniunea Fascistă Britanică și alte organizații rasiste, dar erau o minoritate. Adevărul era că antisemitismul britanic, deși șocant și ofensator după standardele de azi, era în mare parte social și snob, mai curând decât rasist și extremist – spre deosebire de nazism.

Această diferență se vede cel mai clar în acea culme a spiritului englez, sir Horace Rumbold. Când Rumbold a ajuns în Berlin în 1928 a fost șocat de „numărul de evrei din acest loc“ și a glumit, într-o scrisoare către subsecretarul permanent din vremea respectivă, că se gândea să-și procure o amuletă de os ca să „se ferească de deochiul nasului coroiat“.[70] Cu toate acestea, Rumbold a fost îngrozit de persecuțiile naziste și, așa cum am văzut, a relatat despre concedieri, crime și atrocități în detaliu și cu mare indignare. Într-adevăr, chiar și lordul Londonderry, care recunoștea că „nu are o prea mare afecțiune față de evrei“ și va deveni unul dintre apologeții de frunte ai regimului nazist, a fost uimit de obsesia germanilor. „Efortul continuu de a-i extermina pe evrei“, îi scria el generalului sir Ian Hamilton în august 1938 – cu patru ani înainte de conferința de la Wannsee unde s-a luat decizia „Soluției finale“ – „este o parte din politica lor pe care nu o înțeleg și care întoarce opinia publică mondială împotriva lor cu toate repercusiunile sale periculoase… Am vorbit despre asta cu Goering [și] cu Ribbentrop și Himmler, iar răspunsurile lor nu sunt deloc convingătoare.“[71]

Unul dintre cei care au încercat să înțeleagă direct persecuțiile naziștilor a fost Robert Bernays, care în calitate de corespondent pentru ziarul liberal News Chronicle, și de parlamentar pentru Bristol North, a călătorit de mai multe ori în Germania în 1933 și 1934. Bernays, al cărui bunic patern era evreu (tatăl său fusese membru al Bisericii Anglicane), a încercat să evite acuzațiile că relatările sale ar fi distorsionate încercând să vadă lucrurile din perspectiva nazistă. În Special Correspondent, cartea pe care a publicat-o în

1934, a admis că „e un sâmbure de adevăr în afirmația că evreii germani au făcut puține eforturi de a înțelege psihologia națională germană“ și că era „păcat că, după război, cele mai bune locuri la teatru, cele mai scumpe restaurante, cele mai luxoase mașini, toate sunt în posesia evreilor“.[72] Cu toate acestea, a fost îngrozit de atmosfera de teamă pe care a găsit-o. „Nu-mi pot scoate din minte, nici măcar acum“, scria el, „expresia de groază de pe fețele multora din cei cu care am discutat.“ Familii întregi de evrei fuseseră lăsate fără loc de muncă, atacuri la întâmplare – deși mai puțin frecvente decât în zilele de început ale revoluției – încă mai aveau loc și existau povești despre sinucideri multiple. Tratamentul aplicat evreilor de către naziști era „inuman“; „era imposibil să scape“ din situația îngrozitoare. „Nu am cum să simt mai multă oroare“, scria Bernays, „și dezgust față de ceea ce s-a petrecut.“[73]

La începutul vizitei sale, Bernays făcuse tot posibilul să obțină o întrevedere cu Hitler. Așa că s-a dus să-l vadă pe Ernst „Putzi“ Hanfstaengl, șeful Biroului de presă externă, care se spunea că îi cântă la pian Führerului la culcare.[74] După o dispută destul de încinsă cu privire la tratamentul aplicat evreilor, în care Hanfstaengl susținuse că legislația, finanțele, politica și presa britanice erau toate sub control evreiesc, Bernays a întrebat dacă se poate întâlni cu Hitler. „Desigur“, a replicat agentul de presă entuziasmat. „Dar trebuie să îi dau niște informații despre vizitator.“ „Sunt parlamentar naționalist“, a declarat Bernays, omițând cu grijă prefixul „liberal“. „Cine e superiorul tău?“, s-a interesat Hanfstaengl. O clipă, Bernays s-a gândit să spună „Lloyd George“, dar adevărul a prevalat asupra ambiției jurnalistice și a răspuns „Sir Herbert Samuel“. A fost greșeala fatală. Când câteva zile mai târziu unul dintre prietenii lui Bernays s-a interesat de stadiul întrevederii, șeful Biroului de presă a răbufnit: „Crezi că am de gând să obțin un interviu pentru sluga unui evreu?“[75]

În ciuda acestui tratament, Bernays considera că era „o adevărată tragedie că există atât de puțin contact între naziști și britanici“.[76] Lordul Lothian era de acord, iar la întoarcerea sa din Germania, în februarie 1935, l-a îndemnat pe ministrul de externe, sir John Simon, să îl viziteze pe Hitler. Din multe puncte de vedere era momentul oportun. În ianuarie, aproape 91% dintre locuitorii regiunii Saar – care fusese după război protectorat sub administrație anglo-franceză – au votat să se realipească Germaniei.

Rezultatul nu surprindea pe nimeni și Marea Britanie spera că ar putea deschide o nouă eră de cooperare între Germania și foștii Aliați. Ca dovadă, Hitler a anunțat că nu avea „alte pretenții teritoriale față de Franța“ și a declarat pentru corespondentul Daily Mail, George Ward Price, că „Germania nu va încălca niciodată de bunăvoie pacea“.[77]

*

În completarea acestor noi evenimente de la Berlin veneau schimbările din Paris. Pe 9 octombrie 1934, formidabilul ministru francez de externe Louis Barthou – un neobosit susținător al tratatelor și făurarul alianței franco-sovietice în formare – a sângerat până la moarte după ce fusese prins la mijloc în timpul asasinării regelui iugoslav Alexandru I la Versailles de separatiștii bulgari și croați. Barthou a fost înlocuit cu Pierre Laval, extrem de ambițiosul și inteligentul fost prim-ministru, care nu putea ascunde o bine-meritată reputație de om viclean. Laval era în favoarea unei apropieri de Germania, fiind mai mult decât dispus să coopereze cu britanicii pentru a ajunge la o înțelegere.

În februarie 1935, miniștrii francez și britanic s-au întâlnit la Londra și au decis abolirea defunctelor clauze privind înarmarea din Tratatul de la Versailles. Acestea vor fi înlocuite cu noi convenții privind armele – mai ales cu un pact aerian –, precum și cu un „Locarno estic“, în care Germania își va „accepta“ granițele de la est. În schimb, lui Hitler i se va cere să se alăture unui angajament multilateral de a respecta independența Austriei și de a reintra în Liga Națiunilor. Sir Eric Phipps, care avea instrucțiuni de a-l ține la curent pe Führer cu stadiul discuțiilor, nu era optimist. Plebiscitul de la Saar, le-a spus acesta superiorilor săi politici, întărise poziția lui Hitler, iar acesta deja își declarase refuzul de a se alătura unei garanții pentru Austria sau unui pact estic. Mai mult, ambasadorul intuia că Hitler deja era cu ochii pe următoarea țintă. După prezentarea comunicatului anglo-francez pe 3 februarie, Hitler adusese în discuție subiectul unei Renanii demilitarizate. Tonul său devenise „amenințător“ și, când Phipps raporta la Londra, părea că „acordul german pentru existența acelei zone va dura doar cât se va afla armata germană în proces de extindere și nici o zi în plus“. În

concluzie, atitudinea lui Hitler „semăna mai curând cu cea a unui învingător decât cu cea a unui învins“.[78]

Totuși nu era nimic de câștigat din respingerea de la bun început a propunerilor anglo-franceze. Așa că Hitler a spus că nu are nimic împotriva discuțiilor și i-a invitat pe britanici, dar nu și pe francezi, să viziteze Berlinul. Așa cum și francezii și britanicii și-au dat rapid seama, era o tentativă destul de puerilă de a încerca să-i dezbine. Spre neplăcerea francezilor, britanicii au decis totuși să accepte invitația. Hotărâți să nu piardă ocazia, așa cum se credea că făcuseră francezii anul anterior, s-a convenit ca Simon și Anthony Eden să viziteze Berlinul, apoi Eden să meargă și la Moscova, Varșovia și Praga.

Ideea unei vizite la Moscova, pusă la cale de sir Robert Vansittart și de vicleanul ambasador sovietic, Ivan Maiski, nu era mai puțin controversată decât cea a unei vizite la Berlin. Nici un alt ministru britanic nu mai vizitase Rusia de la revoluție, iar Uniunea Sovietică era privită de mulți cu și mai mare neplăcere decât Germania nazistă. Cu toate acestea, existau cei care, chiar dacă erau de dreapta, erau gata să se împace cu Uniunea Sovietică mai ales în lumina amenințării germane. „Detest vizita lui Eden în Rusia, dar marea importanță de a ține Rusia și Germania la distanță în acest moment cred că justifică un pas altminteri extrem de îndoielnic“, scria eternul imperialist lordul Lloyd.[79] Într-adevăr, posibilitatea îngrijorătoare a unei destinderi între Germania și Uniunea Sovietică ajunsese în atenția Ministerului de Externe exact în momentul când sosise invitația.[80]

Gestionarea multiplelor invitații fusese un coșmar. În afară de excluderea francezilor, germanii erau îngrijorați că o vizită la Moscova ar scădea importanța propriilor negocieri, în timp ce rușii erau la fel de preocupați să nu cumva să fie desconsiderați. Toată treaba a devenit chiar și mai complicată din cauza bâlbâielilor ministrului de externe.

Sir John Simon era un avocat înalt, suplu și corect, care, după spusele unui ziarist, semăna „suspect de mult cu propriul valet“.[81] Așa cum sugerează acest comentariu snob, provenea dintr-un mediu relativ umil (tatăl său fusese pastor congregațional) care ajunsese departe datorită minții lui strălucite. Bursele obținute la Fettes și Wadham au fost urmate de președinția ligii studenților la Oxford, de locul întâi la greacă și latină și de

un post în consiliul director de la colegiul All Souls. Acestor premii urmau să se alăture funcțiile de ministru de externe, ministru de interne, ministru de finanțe – asigurându-i accesul printre cei trei politicieni din secolul XX care au deținut trei înalte funcții în stat, în afară de demnitatea de prim-ministru.******** Își dorea mult această funcție, dar fiind și liberal declarat și lipsit de popularitate ca persoană, nu a reușit să obțină acest premiu suprem. Descris drept „impasibil", „lipsit de imaginație" și „arogant", eforturile sale de a câștiga popularitate – cerându-le colegilor din Cabinet să-i spună „Jack" și cumpărându-le colegilor din parlament șampanie la micul dejun – nu și-au atins scopul.[82] O anecdotă sugestivă din anii 1940 spune cum intelectualul socialist G.D.H. Cole a încercat să scape de cel care pe atunci era lordul cancelar retrăgându-se în vagonul de clasa a treia al unui tren din Oxford. Spre groaza lui Cole, Simon l-a urmat, iar ambii i-au arătat controlorului bilete de clasa întâi.[83]

La Ministerul de Externe nu era doar nepopular, dar îi aducea la disperare și pe colegi, și pe observatori. Jurnalistul de la Times Colin Coote credea că singurii străini pe care îi înțelegea era grecii antici, în timp ce toți cei care îl cunoșteau comentau despre incapacitatea sa cronică de a lua decizii.[84] Ministrul de externe, glumea Lloyd George, era atât de rigid când venea vorba de a lua o hotărâre, încât părea că are sufletul de fier.[85] Dar nu era nimic de râs. Discursul pe care l-a ținut la Adunarea Ligii Națiunilor în decembrie 1932, în care nu a reușit să transmită o condangare clară a atitudinii japoneze în Manciuria, a devenit de notorietate, în timp ce în general nu se putea hotărî dacă să fie pro sau contra înarmării ilegale a Germaniei.

Nehotărârea lui Simon cu privire la diversele vizite peste hotare la începutul lui 1935 s-a rezolvat până la urmă când prim-ministrul Ramsay MacDonald și Stanley Baldwin au luat atitudine și au decis că și Simon, și Eden aveau să meargă la Berlin, dar doar Eden urmează să meargă în Rusia, Polonia și Cehoslovacia. Acest compromis i-a iritat pe germani și i-a insultat pe ruși, dar, în afară de cazul când nu mai mergea nimeni nicăieri, e greu de crezut că era posibil ca ambele regimuri să fie mulțumite. Vizita în Germania era deci fixată pentru 7 martie 1935, dar înainte ca ministrul de externe și lordul păstrător al sigiliului să poată urca în avion a izbucnit o nouă furtună diplomatică.

Pe 4 martie, guvernul britanic a publicat un mult așteptat raport care anunța o creștere a cheltuielilor cu 10 milioane de lire pentru a rezolva „deficiențele grave“ din apărarea britanică. Nu era o mare investiție și, așa cum scria Simon în jurnalul său, „nu creștem deloc capacitatea de înarmare (cu excepția celei aeriene), ci reparăm ceea ce e învechit“.[86] Chiar și acest lucru a produs obișnuita indignare din partea opoziției, cu Clement Attlee argumentând că guvernul dădea apă la moară unei curse a înarmărilor care „până la urmă va duce la război“.[87] La rândul său, sir Austen Chamberlain a ripostat cu tărie, întrebându-l pe Attlee dacă ar îndrăzni să vorbească astfel dacă ar fi la putere și Londra ar fi bombardată. „Dacă da“, a continuat fostul lider conservator, „ar fi una dintre primele victime ale războiului, fiindcă va fi spânzurat de primul felinar de o populație pe bună dreptate furioasă.“[88]

Dar reacțiile cele mai puternice veneau din Germania. Pentru a justifica noul buget estimat al apărării, raportul pomenea explicit de reînarmarea germană și de cultivarea unui spirit războinic în rândul tinerilor ca fiind pericolele principale pentru pacea din Europa. La comanda lui Goebbels, presa germană a explodat de indignare, iar Hitler a manifestat o „răceală“ diplomatică, astfel amânând vizita lui Simon. După câteva zile, Goering i-a informat oficial pe toți atașații străini de existența Luftwaffe. Nu era o noutate, dar era prima dată când germanii recunoșteau încălcarea Tratatului de la Versailles, ceea ce arăta că devin din ce în ce mai încrezători.

Apoi, pe 16 martie, la o zi după ce deputații francezi aprobaseră reintroducerea serviciului militar de doi ani – compensația necesară pentru anii de criză –, Hitler și-a detonat propria bombă. Convocându-i întâi pe ambasadorul francez, apoi pe cel britanic la Cancelaria Reichului, i-a informat că reintroduce serviciul militar obligatoriu și creează o armată pe timp de pace de 36 de divizii – cam 500 000 oameni. Încălcarea fără jenă a Tratatului de la Versailles și reinstaurarea trufiei militare germane a produs un val de euforie în Germania, în contrast cu consternarea din restul continentului și din Washington. Francezii mai ales erau îngrijorați și au atras atenția asupra „exploziei de bucurie cu care a fost primit anunțul de către populația germană“.[89] Italienii nu erau mai puțin îngrijorați și s-au alăturat francezilor cerând consultări urgente între guvernele britanic, francez și italian. În primul rând, așa cum raporta ambasada britanică la Paris, francezii nu mai credeau că Hitler avea vreo intenție de a încheia vreo

convenție cu privire la înarmare și considerau că orice efort de a ajunge la o înțelegere după cum doreau germanii este „echivalent cu plata unui șantaj și calculat ca să incite la alte excese, mai ales la cel al violării... clauzelor referitoare la zona demilitarizată [de pe Rin]“.[90]

Francezii și italienii erau deci furioși când britanicii, fără să se consulte cu Parisul sau Roma, au transmis un protest solitar către Ministerul german de Externe, complet subminat de frazele finale, care întrebau umil dacă vizita ministrului de externe rămânea valabilă. Germanii au fost uluiți. „Nu ne-am fi așteptat niciodată că englezii, după un astfel de protest indignat, ar fi putut întreba politicos, în același timp, dacă pot veni la Berlin“, scria translatorul de la Ministerul de Externe, Paul Schmidt.[91] Presa germană era în extaz și se bucura că reușise să-i dezbine pe britanici și francezi. Ziarele franceze au admis cu amărăciune același lucru, acuzându-i pe britanici că au distrus unitatea frontului și că aprobă acțiunile Germaniei. „Nu e nici o îndoială“, scria lordul Cranborne după câteva zile de la Berlin, „că francezii și italienii s-au supărat foarte tare pe noi deoarece consideră că i-am trădat.“[92] Totuși majoritatea opiniei publice britanice a rămas în favoarea negocierii. Reprezentantul conservatorismului tipic, Cuthbert Headlam, nu vedea „absolut nici un rost“ în a renunța la vizită doar fiindcă germanii „dăduseră cărțile pe față“, și chiar scepticii, precum Horace Rumbold, credeau că Simon, „pacifistul congenital“, ar putea ieși în câștig, văzându-l cu ochii lui pe Hitler și „fiind adus cu picioarele pe pământ“.[93]

Inițial părea că acesta va fi rezultatul. Surprins de o rafală de comenzi răstite și de un ofițer SS agitând o sabie, civilul ministru de externe a ajuns la ambasada britanică murmurând despre „iadul fără fund“ care „se deschisese în fața lui“.[94] Nu aceasta era impresia pe care doreau s-o lase germanii. După cum își amintea Cranborne, întâmpinarea delegației britanice fusese stânjenitor de pompoasă, cu mii de oameni pe stradă, „ca pentru un alai împărătesc“.[95] „Se pare că guvernul s-a decis că putem fi separați de Franța“, scria ministrul de externe, înainte de a începe să-i blameze pe Ribbentrop și pe Lothian pentru această impresie greșită.

În ziua următoare, Hitler i-a primit pe Simon, Eden și Phipps cu efuziune. Îi și dădea mâna, se gândea Paul Schmidt, proaspăt numitul interpret al Führerului: „Prezența oaspeților englezi era un triumf pentru el“. Hitler s-a

lansat într-un lung monolog despre rolul său mesianic, pe care Simon l-a ascultat „cu bunăvoință paternă“.[96] Era misiunea vieții sale să redea vigoarea poporului german, dar oaspeții lui englezi trebuie să înțeleagă că „național-socialismul nu are caracter expansionist“.[97] Germania fusese acuzată de încălcarea Tratatului de Versailles, dar, cu toate acestea, acesta era un document pe care el, Hitler, mai degrabă ar fi murit decât să-l semneze. Și nici nu era prima dată când Germania fusese nevoită să încalce o convenție. În 1806, Napoleon impusese Prusiei un tratat, dar nu credea că ducele de Wellington se plânsese când mareșalul Blücher îi venise în ajutor în timpul Bătăliei de la Waterloo. Eden a considerat că acesta era „un bun impuls“ și „cel mai aproape de umor cât fusese vreodată Hitler“ în timpul întrevederii. Dar fusese rostit fără „vreo urmă de zâmbet“.[98]

Simon l-a presat pe Hitler să accepte un pact care să garanteze frontierele estice ale Europei, dar Hitler a fost de neclintit. Nu îi plăceau acordurile multilaterale și s-a înfuriat la sugestia ca Lituania, despre care spunea că abuzează minoritatea germană din Memel, să fie parte din orice tratat. Mai mult, marea amenințare la adresa păcii europene era Rusia comunistă. A fost punctul în care Eden, a cărui expresie nedumerită îi trăda scepticismul, l-a contrazis pe Hitler. „Rusia nici nu e în stare, nici nu dorește să pornească un război“, a declarat lordul păstrător al sigiliului. Hitler l-a implorat pe Eden să nu subestimeze amenințarea din partea Rusiei, care era deja cea mai mare putere pe uscat și în aer. Și-a asigurat totuși oaspeții că nu se va gândi vreodată la război împotriva Rusiei sau Cehoslovaciei.

După-amiază, Hitler a negat orice intenție de a încălca independența Austriei, trecând apoi la legătura dintre refacerea statutului Germaniei ca mare putere, inclusiv prin redarea coloniilor sale, de locul ocupat de Marea Britanie în lume. Germania dorea un acord și cu Franța, și cu Marea Britanie, a explicat Cancelarul, dar, deși înțelegea că primul ar fi extrem de complex, al doilea ar fi în avantajul ambelor părți. Era clar, a continuat Hitler, că Marea Britanie nu își putea apăra toate coloniile și astfel se prea poate ca Imperiul Britanic „într-o bună zi, să se bucure că are ajutorul și forțele Germaniei la dispoziție“. Dacă, prin urmare, cele două guverne puteau găsi o soluție care ar da „satisfacție celor mai urgente și primare solicitări ale Germaniei“, atunci ar fi ușor ca Germania să reintre pe deplin „în relații de cooperare și prietenie cu Marea Britanie“. Simon a avut o

reacție detașată. Marea Britanie dorea să aibă relații bune cu Germania, dar acest lucru nu se putea întâmpla în detrimentul Franței. Britanicii nu doreau să înlocuiască un prieten cu altul, ci să fie „prieteni loiali pentru toți“, a explicat ministrul de externe.[99]

„Rezultate proaste“, scria Eden deprimat în jurnalul său în acea seară. Întreaga atmosferă a discuției fusese foarte diferită de cea din anul anterior și „vechiul spirit prusac“ era foarte evident.[100] Cu toate acestea, naziștii doreau să lase o impresie bună și au organizat un banchet luxos într-o magnifică sală Rococo, cu pereți îmbrăcați în damasc și o armată de lachei cu livrele splendide și peruci pudrate. Toată ierarhia celui de-al Treilea Reich era prezentă. Goering era cu adevărat spectaculos într-o uniformă azurie cu o grămadă de fireturi aurii. Lui Cranborne i s-a părut jovial, dar și nemilos – „exact tipul de gangster“. Din contră, Hitler a apărut într-un „costum de seară destul de prost croit“, care i-a dat lui Cranborne impresia unui „chelner comic din filme“. Cranborne, al cărui bunic, lordul Salisbury, fusese prim-ministru la finalul domniei reginei Victoria, stătea lângă soția primarului Berlinului, care l-a șocat întrebându-l dacă venise „să ne aducă război“. Cranborne a negat cu tărie, la care doamna a declarat, din senin, că nu era nici o contradicție între dorința Germaniei de a avea o mare armată și caracterul lor pacifist de la natură. „Jocul de-a soldații era sportul lor național“, a explicat ea, la care Cranborne a replicat că nu și pentru Marea Britanie.[101]

În centrul mesei, Eden și Hitler se înțelegeau mai bine. Hitler pornise de la o remarcă a cuiva mai tânăr despre ultima ofensivă germană din primul Război Mondial, iar cei doi discutau din nou despre poziția forțelor inamice. Printr-o ciudată coincidență s-a constatat că Hitler și Eden se aflaseră în tranșee aproape față în față la un moment dat, lângă La Fère pe râul Oise. Împreună au desenat linia frontului pe spatele unui meniu pe care l-au semnat amândoi. După cină, ambasadorul francez s-a grăbit să ajungă la Eden ca să întrebe dacă era adevărat că luptase împotriva lui Hitler în martie 1918. Acesta i-a răspuns că așa se pare. „Și nu l-ai nimerit?“, a exclamat francezul. „Ai merita să fii împușcat!“[102]

Convorbirile din ziua următoare nu au fost mai fructuoase decât cele din prima zi. Eden și Hitler s-au duelat cu privire la extinderea armatei

germane, inclusiv referitor la afirmația ieșită din comun a Führerului, cum că Marea Britanie, spre deosebire de Germania, avea propriile organizații paramilitare care antrenau tineri cu mitraliere, vide Eton. Eden a râs de această comparație absurdă și a explicat că pregătirea militară de la universitate era departe de a fi un riguros incubator militar, fiind mai curând un prilej ca tinerii să fumeze în zilele de antrenament pe teren. Lucrurile nu s-au îmbunătățit nici când discuția s-a mutat la forțele aeriene. Hitler a spus că susține interzicerea bombardamentelor nediscriminatorii, dar a insistat asupra parității aeriene cu Franța sau Marea Britanie, oricare însemna mai mult. Auzind acest lucru, Simon s-a interesat cu detașare cât de mare era forța aeriană germană în prezent. Hitler a făcut o pauză înainte de a răspunde, solemn și incorect, că Germania deja ajunsese la paritate cu Marea Britanie.

Și cu asta scamatoria era gata. În timp ce nu făcea nici o concesie, Hitler câștiga de fapt aprobare pentru faptul că respingea cu totul Tratatul de la Versailles, iar acum îi sfida pe britanici pentru neputința lor. Eden și Cranborne erau extrem de afectați. „Mă tem că nu e nici o îndoială că guvernul german urmează o direcție despre care ei știu prea bine că poate duce la război, de la care nu vor da înapoi“, îi scria Cranborne colegului său conservator Billy Ormsby-Gore. „Afacerea Saar li s-a urcat la cap – se cred cea mai măreață națiune din lume, iar ideea lor de egalitate devine rapid același lucru cu dominația mondială... Să-i ia naiba!“[103] Completându-și jurnalul de călătorie, ministrul de externe admitea că „mai devreme sau mai târziu“ va fi necesar să „se pună stop“ activităților germane și acest lucru va trebui făcut cu forța. „Ideea lui Philip Lothian și The Times că prin încercarea de a seduce noul guvern german îi vom convinge să-și modereze atitudinea e pentru mine o mare tâmpenie.“[104]

Eden era de aceeași părere. În trenul Berlin-Moscova din ziua următoare a redactat un raport al vizitei în care își exprima îndoielile serioase că Germania va fi vreodată pregătită să încheie un acord, cu excepția cazului în care i se vor înapoia coloniile și i se vor accepta o serie de alte solicitări. În astfel de condiții, susținea el, exista o singură opțiune: un efort final de reafirmare a scopului Ligii Națiunilor pentru a prezenta un front unit împotriva viitoarelor provocări ale Germaniei. De ochii lumii, Simon a fost de acord. Făcându-și ordine în gânduri într-o notiță scrisă la scurt timp după

întoarcerea sa de la Berlin, ministrul de externe a declarat: „Dacă Germania nu va coopera pentru a confirma solidaritatea Europei, restul continentului ar trebui să coopereze pentru a o păstra în pofida Germaniei“. Aceasta ar putea duce, a continuat, la „spectacolul straniu al conservatorilor britanici care să colaboreze cu comuniștii ruși, în aplauzele furtunoase ale Ligii Națiunilor“.[105]

Totuși Simon nu-și pierduse complet speranțele unei apropieri. În Berlin cochetase cu ideea de a-l lăsa pe Hitler să se extindă spre est, dar Eden îi retezase elanul, subliniind că, în afară de lipsa intrinsecă de onestitate a propunerii, „apoi ne va veni și nouă rândul“.[106] În orice caz, ministrul de externe era pregătit să profite de sugestia lui Hitler referitoare la un acord naval anglo-german. În iunie 1935, prin urmare, din ce în ce mai importantul Ribbentrop, acum ambasadorul permanent al lui Hitler, a ajuns la Londra pentru discuții și, în ciuda faptului că se purta „ca un elefant într-un magazin de porțelanuri“, a constatat că britanicii erau pregătiți să accepte cererea lui Hitler de a avea o flotă reprezentând 35% din cea britanică.[107]

Pentru a înțelege acest pas uimitor, e nevoie să ne amintim contextul mai larg al politicii de apărare a Marii Britanii. Așa cum am văzut deja, Imperiul Britanic avea o multitudine de probleme de apărare la mijlocul anilor 1930, care nu puteau fi soluționate în totalitate. În decembrie 1934, japonezii anunțaseră că nu vor mai reînnoi Tratatul Naval de la Washington – care dădea și Marii Britanii, și Statelor Unite o superioritate navală de 5:3 față de Japonia. Acest lucru prevestea o cursă navală cu Japonia, pe care Marea Britanie deja decisese că nu și-o poate permite. Era de neconceput să se confrunte și cu provocarea germană în același timp. Bântuită de amintirea încercării amiralului Tirpitz de a mări flota în ajunul Primului Război Mondial și conștientă de ambițiile amiralului Raeder de a avea o nouă flotă de război, Amiralitatea a sfătuit Cabinetul să profite imediat de oferta lui Hitler. Refuzul Franței de a negocia din anul anterior nu făcuse decât să sporească pretențiile Germaniei, iar britanicii nu aveau de gând să facă aceeași greșeală. Limitarea capacității Germaniei la 35% din flota britanică era în acord cu planurile amiralului Chatfield pentru un nou standard dual de putere, iar Amiralitatea estimase corect că germanii nu vor atinge acea limită până în 1942. Cu toate acestea, chiar dacă argumentele militare erau

solide, din punct de vedere diplomatic Acordul anglo-german era un dezastru.

Cu doar două luni înainte, între 11 și 14 aprilie 1935, primul ministru britanic și cel francez se întâlniseră cu Mussolini lângă orașul Stresa din nordul Italiei, pentru a încerca să formeze un front comun împotriva expansiunii germane. Francezii doriseră o rezoluție a Ligii Națiunilor care să le promită că va reacționa la viitoarele încălcări ale tratatului cu sancțiuni, dar britanicii făcuseră uz de veto.******** Cu toate acestea, conferința s-a încheiat cu o impresie de unitate și de hotărâre. Delegații și-au reafirmat adeziunea la Tratatul de la Locarno – care includea și menținerea demilitarizării zonei Rinului – și s-au declarat hotărâți să se opună „prin toate mijloacele posibile oricărei încălcări a tratatelor care poate pune în pericol pacea Europei și să acționeze în colaborare strânsă și cordială în acest scop".[108] Deci francezii și italienii erau pe bună dreptate furioși când britanicii au revocat unilateral Tratatul de la Versailles semnând Tratatul naval anglo-german 10 săptămâni mai târziu, pe 18 iunie. Așa-zisul Front de la Stresa a fost considerat o înșelătorie, iar accesul de nervi al lui Hitler la gândul că trei puteri europene majore se aliază împotriva lui s-a calmat. În Camera Comunelor, Churchill a atacat înțelegerea, care „anula și ridiculiza condangarea de către Liga Națiunilor a încălcării tratatelor, atrăgând atenția asupra amenințării pe care o constituiau submarinele germane, oficial interzise, dar acum permise".[109] Chiar mai dezastruos urma să fie efectul negocierilor reușite asupra carierei lui Ribbentrop care, oferindu-i lui Hitler „cea mai fericită zi a vieții sale", s-a lansat pe o traiectorie care îl va face să ajungă ambasador la Londra și apoi ministru de externe.[110]

Dar aceasta era o consecință imposibil de prevăzut. Ceea ce era previzibil era dezbinarea care va urma între foștii parteneri de la Stresa. Deși calm în aparență, Laval, care devenise prim-ministru al Franței pe 7 iunie în timp ce era încă ministru de externe, era extrem de furios din cauza trădării britanicilor.[111] Securitatea Franței fusese sacrificată pe altarul propriului interes al britanicilor, iar expertul în realpolitik fusese învins la propriul joc. La solidarité anglo-franceză existase doar cât fusese de ajutor, iar ministrul francez observase acest lucru. La Roma, Mussolini, la fel de iritat, a tras două concluzii importante: Marea Britanie nu era prietena securității

colective și se va supune când se va confrunta cu forța militară. Totul era pregătit pentru propria aventură a ducelui în estul Africii.

Keynes a fost ulterior criticat de antipacifiști pentru că a contribuit la crearea legendei „dictatului“ de la Versailles. Bob Boothby l-a acuzat pe economist că a produs „Biblia mișcării naziste“, în timp ce jurnalistul american câștigător al premiului Pulitzer Edgar Mowrer (corespondent la Paris pentru Chicago Daily News) considera că este una dintre „cele mai dăunătoare“ cărți scrise vreodată.

Giacomo Matteotti a fost un politician socialist italian care, pe 30 mai 1924, i-a acuzat pe fasciști de fraudă electorală și a denunțat violența cu care câștigaseră voturi la alegerile recente. După 11 zile a fost răpit și ucis de fasciști. Nu se știe exact cum a fost implicat Mussolini, deși responsabilitatea sa morală este indubitabilă.

Împușcat în gât, lui Dolfuss îi fusese refuzat tratamentul medical și sângerase lent până la moarte.

Protocoalele se presupune că dezvăluiau instrucțiuni de la „Înțelepți“ – un comitet secret numit inițial de regele Solomon – pentru poporul evreu, în vederea unei revoluții care să distrugă civilizația creștină înainte de a crea un nou stat mondial condus de evrei și francmasoni. Au fost expuse ca fiind false în 1921, dar mulți au preferat să interpreteze Revoluția din Rusia în lumina lor, iar teorii ale conspirației au continuat să circule în tot deceniul următor.

Ceilalți doi au fost Rab Butler și James Callaghan.

Incompetența delegației britanice l-a uimit pe lordul Cranborne, care îi ținea locul lui Eden. În prima zi s-au întâlnit el, MacDonald, Simon și Vansittart, iar cei doi membri mai tineri ai echipei au constatat că „nici prim-ministrul, nici secretarul de stat nu aveau nici cea mai vagă idee despre cum ar trebui să fie politica noastră“. (Salisbury Papers, Cranborne către Eden, aprilie 1935, cutia 62)

Capitolul IV. Încurcătura abisiniană

S-a dus vremea când ambiția lui Mussolini putea fi satisfăcută cu câțiva palmieri în Libia.

Senator Henry de Jouvenel, 3 martie 1933[1]

Ceața se risipise și soarele dansa pe apă în timp ce o briză nehotărâtă se juca cu panoplia de steaguri. Lumina care se reflecta din hublourile și garnituri de bronz era întregită de strălucirea telescoapelor și a binoclurilor celor 250 000 de spectatori adunați de-a lungul celor 20 de kilometri de țărm de la Portsmouth. De la 8 dimineața o flotă de vase cu aburi, bărci cu vâsle, iahturi, bărci cu motor, remorchere transportau entuziaștii patrioți către marile nave de război. Doamne îmbrăcate în culori vii, cu umbrelușe de soare, erau întâmpinate de ofițeri cu tricorn, în timp ce domnii, privind de pe mal, încercau să identifice diversele nave din program. Imediat după ora 2, iahtul regal, cu impresionanta sa carenă neagră, coșurile crem și pânzele cu frunza de aur, a ieșit din port, urmat de iahtul Amiralității, Enchantress. 21 de salve de tun au învăluit flota în fum gros și fanfarele reunite au început să cânte imnul național. 157 de nave, grosul flotei domestice și al celei din Mediterana, erau pregătite pentru inspecția Majestății Sale. Erau opt nave de război propriu-zise – inclusiv HMS Nelson, Rodney și Queen Elizabeth – crucișătoare, distrugătoare, transportoare de mine, două portavioane și o navă spital. Când iahtul regal luneca pe lângă cele șapte culoare, o sumedenie de chipie și un val de urale îi salutau trecerea. Regele, în picioare pe punte, în uniformă completă de amiral, răspundea la salutul fiecărei nave. Era un spectacol uimitor.

Parada flotei din 16 iulie 1935, în onoarea jubileului de argint al lui George al V-lea a fost una dintre ultimele tresăriri ale imperiului. Daily Telegraph a numit-o „o paradă regală de o extraordinară grandoare“, în timp ce The Times a ridicat osanale unei forțe navale care „străbătuse mările lumii, le

curățase de pirați, stabilise rute comerciale pentru toate teritoriile, apărase țara de invazii timp de 800 ani“.[2] Așa cum recunoșteau ambele ziare, totuși flota nu era așa de impresionantă cum părea la prima vedere. După cum scria corespondentul naval de la Telegraph, Hector C. Bywater, flota era „din păcate deficientă la elementele mai importante ale capacității de luptă, precum tunuri și cuirase“ și prin urmare „include o proporție mult prea mare de materiale vechi care nu mai sunt eficiente în realitate“. Parlamentarul conservator Cuthbert Headlam, invitat la bordul unei nave de război, a observat că majoritatea navelor datau de dinaintea războiului, în timp ce Robert Bernays considera că asistase la parada „fantomei unei flote măreț e“.[3] Nu greșea. În 1910, Marea Britanie avea 36 de nave de război și 23 de cuirasate. Acum, datorită Tratatului naval de la Washington, avea doar 15 nave, care ar fi trebuit modernizate în cea mai mare parte. Flota regală era astfel prost echipată pentru orice acțiune serioasă, deși exact aceasta era amenințarea lui Mussolini din vara lui 1935.

*

Disputa italo-abisiniană data din 1896, când abisinienii – sau ethiopienii, așa cum erau numiți uneori – puseseră pe fugă armata italiană în bătălia de la Adowa. Naționaliștii italieni ardeau de dorința de a se răzbuna și, pentru a-și satisface pretențiile imperiale, Mussolini s-a decis să ocupe țara din estul Africii. O dispută de frontieră la Wal-Wal în decembrie 1934 i-a oferit pretextul perfect și la scurt timp un mare număr de trupe italiene erau trimise prin Canalul Suez spre Eritreea și Somalia italiană. Acest lucru nu a trecut neobservat și, până în primăvara lui 1935, trimisul britanic din Addis Abeba prezicea că războiul va izbucni „cu siguranță“ la finalul sezonului ploios din octombrie.[4] Cu toate acestea, nici Ramsay MacDonald, nici sir John Simon nu l-au avertizat pe Mussolini că Marea Britanie ar putea obiecta la planurile sale când s-au întâlnit la Stresa în aprilie. Într-adevăr, deși cunoșteau toate implicațiile, i-au permis ducelui să includă expresia „În Europa“ în comunicatul care consfințea menținerea păcii internaționale de către cele trei țări.[5] Germania era principala lor preocupare, iar Italia era un aliat valoros împotriva expansiunii germane. Însă prin simpla ignorare a ambițiilor africane ale lui Mussolini, miniștrii britanici se pregăteau pentru un fiasco diplomatic și politic.

Cu câteva decenii mai devreme, cucerirea de către italieni a Abisiniei nu ar fi provocat o criză internațională. Italia era deja prezentă economic în țara respectivă și mai avea alte trei colonii în nordul și estul Africii – Libia, Eritreea și Somalia –, dintre care două aveau granițe comune cu Abisinia. Din cenușa Primului Război Mondial se născuseră totuși noi principii, inculcate de Liga Națiunilor. Zilele imperialismului lipsit de rușine și ale diplomației cu arma în mână trecuseră și se presupunea că începuse era supremației legii internaționale. Acordul încheiat de Ligă era respectat drept garantul păcii și astfel, în anumite cercuri, Liga câștigase aproape o semnificație religioasă. Se putea demonstra că așa se întâmplase cu Marea Britanie, mai ales din cauza evanghelismului lordului Robert Cecil și influentei Uniuni a Ligii Națiunilor.

Cel de-al treilea fiu al prim-ministrului victorian lordul Salisbury, „Bob“ Cecil fusese un militant încă de când încercase să-i împiedice pe băieții mai mari de la Eton să fumeze prea mult. Anglican fervent, nu era preocupat de confort și lux. „Dacă nu te poți îmbrăca precum un gentleman, cred că s-ar cuveni să încerci cel puțin să te îmbraci ca un conservator“, îl mustra viitorul arhiepiscop de Canterbury, Cosmo Lang, pe când erau amândoi în ultimul an la Oxford.[6] În primul Război Mondial, Cecil făcuse parte din Cabinet ca ministru al blocadei și atunci se raliase cauzei sale de suflet: o ligă a națiunilor care se va consulta ca să rezolve disputele internaționale. În 1918 s-a fondat Uniunea Ligii Națiunilor (LNU), care s-a transformat rapid, datorită lui Cecil, într-un important grup de presiune politică. În octombrie 1934, LNU a demarat cel mai ambițios proiect în care se implicase vreodată. Convins că opinia publică susținea ferm Liga și era împotriva izolaționismului, Cecil a decis să facă un sondaj de opinie la nivel național. O jumătate de milion de voluntari, în majoritate femei, s-au apucat de treabă și au obținut 11,6 milioane de răspunsuri, 38% din populația adultă.

Întrebările nu era deloc subtile. „Sunteți de acord cu desființarea totală a forței aeriene militare prin convenție internațională?“ (Da, 9 600 274; Nu, 1 699 989.) Nici execuția nu era imparțială. Cu toate acestea, rezultatele au arătat o susținere covârșitoare pentru Ligă și siguranță colectivă. Aproape 96% dintre respondenți erau de acord ca Marea Britanie să facă parte din Ligă, în timp ce peste 10 milioane de britanici (86,6%) susțineau sancțiunile economice aplicate națiunilor agresoare. Și mai important, 6,5 milioane

(58,7%) răspunseseră DA când fuseseră întrebați dacă erau de acord cu măsuri militare colective în acest caz.[7]

Mulți conservatori nu priveau cu ochi buni așa-zisul „vot al păcii“, considerându-l tendențios și perturbator. Supremul izolaționist, lordul Beaverbrook, l-a supranumit „votul sângeros“ și și-a avertizat numeroșii cititori că „plebiscitul vă va târî pe voi și pe copiii voștri în război în numele Ligii Națiunilor“.[8] Totuși nu putea să fie ignorat. Ca urmare a rezultatelor, Austen Chamberlain a prezis că orice guvern care ar fi încercat să renunțe la securitatea colectivă avea să piardă puterea și întâmplător tocmai urmau alegeri generale.[9]

Pe 7 iunie 1935, Ramsay MacDonald se pensionase din funcția de prim-ministru. Nu se simțise bine de ceva vreme,iar sănătatea sa șubredă îl făcuse să fie luat în râs de colegi. Anul anterior, în mai, Robert Bernays fusese șocat când sir Stafford Cripps îl numise „idiot“ pe MacDonald la difuzor. Nici vorbitorul, nici ceilalți parlamentari n-au protestat. „Probabil că nu s-a mai întâmplat vreodată ca primul-ministru să fie numit idiot“, credea Bernays, „însă… nici nu s-a mai întâmplat vreodată ca prim-ministrul să fie un idiot.“[10] Lui MacDonald i-a succedat Stanley Baldwin, care și-a început cel de-al treilea mandat ca prim-ministru cu o rotație a cadrelor. Spre deliciul aproape unanim, Simon a fost mutat de la Ministerul de Externe la Ministerul de Interne. A fost înlocuit, deși producând mai puțin entuziasm, de secretarul de stat pentru India, sir Samuel Hoare – „ultimul dintr-un lung șir de mătuși nemăritate“, după spusele defunctului lord Birkenhead.[11]

Nici Baldwin, nici Hoare nu aveau de gând să permită Marii Britanii să se încurce într-un război pentru Abisinia. În afară de apele Nilului care ajungeau în Lacul Tana, un raport guvernamental a conchis că Marea Britanie nu avea interese vitale în țara respectivă. Mussolini s-a agățat de această concluzie – după ce reușise să obțină o copie a raportului printr-un spion de la ambasada britanică din Roma – ca dovadă că Marea Britanie nu va interveni. Dar nici el, nici britanicii nu luaseră în considerare Liga Națiunilor. În 1923, Abisinia aderase la Ligă, în mod ironic la insistențele lui Mussolini, și astfel cădea sub incidența Articolului 16 – care stipula că un atac la adresa unui stat membru constituia un atac la adresa întregii Ligi. În decembrie 1934, micul, dar impresionantul împărat abisinian, Haile

Selassie, a apelat la Ligă pentru arbitraj cu privire la conflictul de la graniță cu Italia, iar în iunie 1935 noul prim-ministru britanic declarase Liga „ancora de salvare a politicii britanice".[12] Baldwin era în dificultate.

Într-o încercare de a scăpa basma curată, Anthony Eden a fost trimis la Roma cu o ofertă. „Italia va trebui să fie mituită", scria sir Robert Vansittart, „sau Abisinia va pieri până la urmă… Asta în sine n-ar conta prea mult dacă n-ar însemna și că Liga va pieri și ea (și Italia va face și ea simultan un salt direct în brațele Germaniei)."[13] Eden, prin urmare, a propus ca Abisinia să-i cedeze lui Mussolini mari porțiuni din teritoriu în schimbul unei felii subțiri din teritoriul britanic somalez. Mussolini a reacționat cu dispreț. Nu înțelegea de ce Marea Britanie era interesată de soarta unei văgăuni africane nenorocite și a subliniat cu tupeu că Laval, ministrul francez de externe, îi promisese „mână liberă" în Abisinia când semnaseră Acordul franco-italian în ianuarie. Eden nu era la curent cu așa ceva, spunând că era sigur că francezul vorbise doar din punct de vedere economic, ceea ce Laval a și confirmat ulterior.[14] Totuși, chiar dacă francezul machiavelic evitase să-i dea lui Mussolini o asigurare directă, probabil că își sugerase acordul, sau măcar indiferența, față de planurile Ducelui. Într-adevăr, așa cum diplomatul francez Armand Berard i-a spus ambasadorului american la Berlin în mai 1935, „a trebuit să îi promitem [lui Mussolini] anexarea Abisiniei" ca să creăm o alianță împotriva agresiunii germane. „Sper că Mussolini are suficientă minte încât să anexeze țara puțin câte puțin, așa cum am făcut noi în Maroc. Așa i-am îndemnat pe italieni."[15]

Fără nici o soluție la orizont și cu forțele italiene care se tot strângeau la granița abisiniană, spectrul războiului părea să fie din ce în ce mai aproape de Marea Britanie. Ziarele vorbeau de cea mai gravă criză din 1914 și liderii opoziției erau invitați în Downing Street pentru consultări. De la bun început, părerile fuseseră împărțite între intervenționism și izolaționism. În favoarea acestuia din urmă, Daily Mail i-a atacat pe susținătorii Ligii, proclamând că Marea Britanie sprijinea „în totalitate cauza raselor albe, pe care Italia o susține cu atâta tărie".[16] Era departe de a fi un adevăr universal, totuși s-au găsit mulți care să fie de acord cu Evelyn Waugh, care minimaliza Abisinia drept o „țară barbară", ce încă mai practica comerțul cu sclavi; sau cu conservatorul Henry „Chips" Channon, care întreba de ce să intre Marea Britanie în război din cauza Abisiniei, „când cea mai mare parte

a vastului nostru imperiu a fost obținută prin cucerire“.[17] Alții, indiferent de considerațiunile morale, pur și simplu au refuzat să ia în calcul o astfel de perspectivă. „Nu voi mai porni un alt război. Sub nici o formă“, a țipat regele George al V-lea, profund tulburat, la Lloyd George. „Ultimul nu a fost pornit de mine și dacă mai e unul și suntem amenințați că vom fi târâți în el, voi merge în Trafalgar Square și voi flutura eu însumi steagul roșu mai curând decât să las această țară să fie târâtă în asta.“[18] În altă ocazie, regele a amenințat că abdică dacă Marea Britanie intră în război cu Italia. „Voi semna o hârtie“, zbiera suveranul agitat. „Nu știu încă ce hârtie, dar voi găsi una.“[19]

Pe de altă parte, liberalii erau indignați de acțiunile propuse de Mussolini. Evaluându-i corespondența din vara lui 1935, The Times observa că opinia publică era unanimă privind „imoralitatea nesocotită a pregătirilor de război italiene“, în timp ce Daily Herald condanga dorința lui Mussolini de a-i „ucide pe abisinieni ca să le fure pământurile“.[20] Problema era ce se putea face în legătură cu acest lucru. Pentru majoritatea celor de orientare liberală fără să facă parte din partid – grup ce cuprindea și mulți conservatori – răspunsul era clar: Marea Britanie trebuia să respecte acordul Ligii și să susțină sancționarea Italiei. Dacă nu făcea acest lucru, atunci autoritatea Ligii, deja subminată de invazia japoneză a Manciuriei, se va prăbuși, iar lumea va pierde un instrument de oprire a agresorilor, mai ales a Germaniei. Acesta era argumentul lui Churchill, deși înțelegea și ideea că acțiuni ferme contra Italiei nu vor face decât să spargă unitatea Frontului de la Stresa, trimițându-l pe Mussolini direct în brațele lui Hitler. Extrem de conștient de aceste pericole, guvernul ar fi preferat să-și restrângă acțiunile la un spectacol ostentativ de părere de rău. Dar, când opinia publică exercita presiuni și în noiembrie urmau alegerile, aceasta nu era o opțiune.

Pe 11 septembrie 1935, ministrul de externe, sir Samuel Hoare, a pus punctul pe i. Luând cuvântul în Adunarea Generală a Ligii, cu vocea sa clară și precisă, a declarat că „Liga susține, iar țara mea de asemenea, menținerea convenției în integralitatea sa și mai ales rezistența constantă și colectivă față de toate actele de agresiune neprovocată“.[21] Publicul a fost extaziat. Ziarele britanice, cu excepția celor deținute de Beaverbrook și Rothermere, au lăudat declarația principială, în timp ce ceilalți membri ai Ligii, inclusiv Franța, au urmat exemplul Marii Britanii. De fapt, Hoare nu

intenționase să dea un exemplu. Însă aceasta a fost impresia covârșitoare, întărită a doua zi când crucișătoarele Hood și Renown, însoțite de mai multe distrugătoare, au fost trimise în Gibraltar pentru a se alătura flotei mediteraneene. La Geneva, lordul Cranborne descria extraordinarul efect pe care îl avusese această paradă de putere. „Toate țările mici sunt extaziate. Italienii de aici, care erau aroganți, au devenit oarecum amabili.“[22]

Mussolini nu era nici amabil, nici tulburat. Liniștit de Laval că Franța nu va susține aplicarea de măsuri militare, a pornit invazia Abisiniei pe 3 octombrie 1935. Avioanele italiene au bombardat Adowa (inclusiv spitalul), în timp ce generalul Emilio de Bono, în fruntea a aproximativ 500 000 de soldați, a trecut frontiera dinspre Eritreea. Liga a considerat că Italia încălcase tratatul și a început să instituie sancțiuni. Marea Britanie și Franța au fost de acord, dar discrepanțele de pe lista embargourilor – care excludea foie gras, dar nu și cărbunele, fierul, oțelul și mai ales petrolul – arătau ezitarea lor extremă de a se pune rău cu Ducele. Șefii de stat-major britanici cu deosebire erau îngrijorați că acțiunile în forță ar putea să-l determine pe Mussolini să lanseze un atac de „câine turbat“ fie asupra flotei regale, fie asupra bazelor britanice din Mediterana. Ceea ce evident ar fi dus la război, iar Laval era destul de ambiguu cu privire la susținerea pe care Franța era pregătită să o ofere Marii Britanii.

În vâltoarea acestor evenimente, Baldwin a convocat alegerile generale. Neville Chamberlain dorise să lupte în campanie pentru conservatori jucând cartea pro-înarmării, dar Baldwin, cu flerul său pentru opinia publică, a fost mai subtil. În confruntarea cu laburiștii care susțineau o platformă a dezarmării internaționale, Baldwin i-a asigurat pe alegători pe 31 octombrie că nu vor exista „creșteri notabile ale capacității armate“, continuând să sublinieze necesitatea de a actualiza apărarea britanică.[23] Acest lucru era, după explicațiile sale, corolarul firesc al susținerii Ligii, căreia Partidul Conservator îi era complet fidel. Prim-ministrul nu prea se manifestase în timpul recentei crize. „Stanley nu se gândește decât la concediu și la necesitatea de a se ține departe de toate astea aproape cu orice preț“, se plângea Hoare lui Chamberlain.[24] Totuși, când a sosit momentul, s-a constatat că Baldwin apreciase corect starea de spirit a națiunii și guvernul național, care acum era conservator în realitate, a fost reales pe 14 noiembrie cu o majoritate zdrobitoare, deși puțin redusă.********

*

Când s-au încheiat alegerile, criza abisiniană amenința să se agraveze. După impunerea cu succes a unor sancțiuni nu foarte aspre pe 18 noiembrie 1935, Liga a început să ia în considerarea posibilitatea ca acestea să fie extinse și asupra petrolului. Italia depindea în mare măsură de importurile de petrol și nu încăpea îndoială că un embargou va avea efecte grave asupra capacității sale de a purta un război.******** Mussolini a răspuns prin a declara că privește un astfel de pas ca fiind echivalent cu o declarație de război. Acest lucru i-a alarmat pe șefii de stat-major din Marea Britanie, care au trimis avertismente serioase Cabinetului că astfel riscau război în Mediterana. Nu înseamnă că existau dubii cu privire la rezultatul unui astfel de război: italienii nu erau tocmai celebri pentru vitejia lor în luptă, iar comandantul flotei din Mediterana, amiralul Fisher, avea deplină încredere în capacitatea sa de a învinge flota italiană. Existau totuși îngrijorări că bombardierele italiene ar fi putut aduce pagube serioase flotei cărora, într-o perioadă de lipsuri și de pericol internațional, Amiralitatea nu credea că le putea face față. În plus, existau temeri că Japonia ar fi putut să profite de ocazie și să lanseze un atac în Extremul Orient, dar și din cauza atitudinii nu tocmai ferme a Franței și a amenințării crescânde din partea Germaniei. Într-adevăr, așa cum îi scria sir Eric Phipps lui Hoare pe 13 noiembrie, „actuala problemă ethiopiană [sic] e floare la ureche în comparație cu problemele cu care s-ar putea confrunta într-un viitor nu foarte îndepărtat guvernul Majestății Sale“.[25] Trebuia găsită o cale de scăpare.

La sfârșitul lui noiembrie 1935, Laval l-a chemat pe Hoare la Paris pentru discuții. Uniți de dorința comună de a găsi o soluție pacifistă, dacă nu de altceva, britanicii și francezii discutaseră cu privire la o posibilă divizare a Abisiniei. „Intenționăm să facem toate eforturile pentru a încheia conflictul“, îi explica Hoare plin de încredere secretarului particular al regelui.[26] Se referea și la sir Robert Vansittart, care, în ciuda reputației sale din ultima vreme de cel mai înverșunat dintre cei anticonciliere, se panicase atât de tare la perspectiva unui război cu Italia – care, în opinia sa, putea avea drept unic rezultat faptul că Hitler urma să aibă mână liberă să facă tot ce poftea – încât era aproape la fel de înnebunit să cadă la învoială ca și

Laval. Eden, care nu mergea la Paris, l-a atenționat pe Hoare cu privire la Laval și Vansittart, dar ministrul de externe nu-și făcea griji: „Nu te stresa“, l-a asigurat chiar înainte de plecare, „nu îți voi crea nici un fel de obligații“.[27]

Atmosfera de la Paris nu era deloc liniștitoare. O mulțime de reporteri asedia sediul guvernului de pe Quai d'Orsay, în timp ce înăuntru Laval, care fuma țigară de la țigară, îi făcea jocul lui Mussolini. După 23 de ore de dezbateri intense, cele două părți au ajuns la o înțelegere. Abisinia va ceda două treimi din teritoriu Italiei, primind în compensație o mică fâșie din Eritreea, cu acces la mare. Hoare, satisfăcut, și-a îndemnat colegii de la Londra să accepte propunerile, care au fost aprobate prompt la o ședință specială a Cabinetului pe 9 decembrie 1935. În aceeași zi, detalii ale planului – mai mult ca sigur destăinuite de rivalii lui Laval din Quai d'Orsay – apăreau totuși în L'Echo de Paris și L'Oeuvre. Opinia publică britanică a erupt într-un val de indignare morală. Deși se erijase în apărătorul Ligii, guvernul arătase acum că se implicase într-o afacere dubioasă care îl răsplătea pe Mussolini pentru agresiunea sa. Parlamentarii erau bombardați cu scrisori de la alegători și chiar și servilul Times s-a ridicat contra propunerilor, numite în batjocură „un coridor pentru cămile“.[28] În Geneva, ceilalți membri ai Ligii s-au indignat din cauza trădării, în timp ce ziarele americane scriau despre „o rușine internațională“ și o „înfrângere zdrobitoare a Ligii Națiunilor“.[29] „Întregul nostru prestigiu în afacerile externe acasă și în străinătate s-a năruit ca un castel din cărți de joc“, se lamenta Neville Chamberlain într-o scrisoare către sora lui. „Dacă ar trebui să ne confruntăm din nou cu alegerile, probabil le-am pierde sau le-am câștiga doar la mustață.“[30]

Hoare era în Elveția când s-a pornit furtuna. Absolut epuizat, suferise recent o serie de leșinuri și acum încerca să își revină într-o vacanță la patinaj. Nefiind chiar cea mai potrivită alegere pentru cineva care era predispus să-și piardă cunoștința, la prima ieșire pe gheață a leșinat și și-a rupt nasul în două locuri. Ministrul de externe era deci tras pe tușă în timp ce Baldwin se chinuia să-și apere guvernul nu doar în fața opiniei publice, ci și de propriii parlamentari. După cum spunea Harold Nicolson, parlamentul „spumega“ cu privire la toată afacerea.[31] „Toată lumea umblă cu capul în pământ“, își amintea parlamentarul conservator Victor Cazalet. „Rușine. Trădare. Pentru

ce am fost aleși acum trei săptămâni?“[32] Până la urmă era prea mult. Pe 17 decembrie, 57 de parlamentari conservatori au semnat o moțiune care critica guvernul, iar o ședință furtunoasă a Comitetului de afaceri externe conservator a decis că ministrul de externe ar fi trebuit să demisioneze. La ședința Consiliului de Miniștri de a doua zi, cel puțin cinci miniștri erau de aceeași părere. Neville Chamberlain a fost desemnat pentru a-i da vestea unui Hoare deprimat, care și-a depus demisia în aceeași seară. În ziua următoare, cu nasul încă bandajat, s-a întâlnit cu regele, care a încercat să-l înveselească cu ideea că acum va avea mai mult timp să meargă la vânătoare de cocoși sălbatici. „Știi ce spune toată lumea“, a glumit fragilul monarh, „gata cu cărbunii la Newcastle, gata cu Hoare la Paris.“ Desigur, fostul ministru de externe n-a fost prea amuzat. „Nici măcar n-a râs“, s-a plâns regele.[33]

*

Dezastrul Hoare–Laval a fost o afacere sordidă, ale cărei implicații s-au extins cu mult mai departe de criza politică imediată. Prestigiul britanicilor și al francezilor a fost serios afectat, în timp ce relațiile dintre cele două țări, deja tensionate, au ajuns la punctul de minim. Liga Națiunilor primise o lovitură fatală. Înființată pentru a dezamorsa crizele internaționale, suprema și idealista creație postbelică fusese subminată de două mari democrații europene. Este adevărat că nu prea sunt dovezi că alte națiuni erau dispuse să meargă la război ca să apere Abisinia, iar poziția americană în raport cu Liga era deosebit de ipocrită. Dar acest lucru n-a schimbat rezultatul. Securitatea colectivă dispăruse, ca și convingerea că Liga poate proteja națiunile mici contra agresiunilor. În Abisinia, Mussolini și-a continuat nestingherit cuceririle. „Ofensiva de Crăciun“ din Abisinia a fost stopată când italienii au încălcat Protocolul de la Geneva și au folosit iperită într-o „ploaie mortală“, pe lângă ploaia de bombe. Mai târziu, unul dintre fiii lui Mussolini, pilot în Abisinia, își va aminti spectacolul „distractiv“ în care privea cum grupuri de localnici „explodau ca trandafirii după ce lansase o bombă în mijlocul lor“.[34] Pe 5 mai 1936, trupele italiene au intrat în Addis Abeba, iar peste patru zile Mussolini a declarat anexarea Abisiniei și formarea Imperiului Fascist. Haile Selassie a fugit la Londra, dar la sfârșitul lui iunie a mers la Geneva ca să oprească ridicarea sancțiunilor împotriva

Italiei. Într-un discurs demn și înduioșător, care urma să devină manifestul tuturor antifasciștilor din întreaga lume, împăratul Abisiniei, îmbrăcat într-o simplă mantie neagră, a spus pe șleau care era miza:

Este încrederea pe care trebuie să o aibă orice stat în tratatele internaționale. Este valoarea promisiunilor făcute statelor mici că integritatea și independența le vor fi respectate. Este principiul egalității statelor pe de o parte, sau altminteri obligația impusă micilor puteri să accepte lanțurile vasalității. Într-un cuvânt, în joc este moralitatea internațională.[35]

Cinci zile mai târziu, Adunarea Ligii a votat ridicarea sancțiunilor aplicate Italiei.

Chiar mai mult decât Mussolini, învingătorul din războiul italo-abisinian a fost Hitler. Schadenfreude pe care o simțise pentru inițialul disconfort al ducelui fusese înlocuit cu mulțumirea extremă că Frontul de la Stresa fusese distrus, iar Franța și Marea Britanie își atrăseseră oprobriul public. Autoritatea Ligii, care ar fi putut fi folosită drept instrument de a coaliza opoziția împotriva expansiunii germane, fusese distrusă, iar izolarea diplomatică a regimului se încheiase. Pe 7 ianuarie 1936, Mussolini i-a spus ambasadorului german Ulrich von Hassell că nu avea obiecții ca Austria să devină de facto un satelit al Germaniei, ultima dintr-o serie de acțiuni menite să creeze o apropiere italo-germană. Finalmente, Mussolini arătase ce se poate obține prin agresiune brută, așa cum și puterile occidentale își dovediseră incapacitatea de a o opri. Hitler a remarcat și și-a accelerat planurile. Mutarea următoare îi aparținea.

Partidul Laburist a avut destul de mult succes la alegerile generale din 1935, câștigând 154 de locuri, în comparație cu cele 386 ale conservatorilor și 33 ale național-liberalilor.

Hitler’s Interpreter, Paul Schmidt, a susținut ulterior că Mussolini recunoscuse față de Hitler că ar fi fost obligat să încheie războiul cu Abisinia dacă s-ar fi aplicat sancțiuni la petrol.

Capitolul V. Peste Rin

La fiecare din problemele internaționale care s-au tot succedat, guvernul a avut argumente convingătoare pentru a nu-și respecta obligațiile – dar e clar că fiecare cedare a dus la una și mai gravă și la periclitarea situației noastre, precum și a civilizației noastre.

Basil Liddell Hart, corespondent militar pentru The Times, septembrie 1936[1]

La 12:50 după-amiază, sâmbătă 7 martie 1936, membrii Corpului 6 din armata germană defilau pe lângă statuile ecvestre ale lui Friedrich al IV-lea și Kaizerului Wilhelm I și peste podul Hohenzollern, care traversa Rinul la Köln. Acolo au fost întâmpinați de primar, apoi au continuat să mărșăluiască spre marea catedrală gotică unde au fost primiți triumfal. Cu totul, 22 000 de soldați, ascunși până atunci în școli, case parohiale și birouri vamale, intraseră în Renania – regiunea din nord-vestul Germaniei, de la granița cu Franța, Belgia și Olanda, inițial ocupată și apoi demilitarizată de Aliați prin Tratatul de la Versailles. Acțiunea începuse în zori și deja era suficient de avansată când ajunsese Hitler la Opera Kroll din Berlin pentru a se adresa unei ședințe special convocate de către Reichstag la prânz. Privindu-i pe deputații îmbrăcați în uniformă – nici unul nu știa de ce fusese convocat –, Hitler a lansat un atac feroce la adresa bolșevismului, apoi a pretins că Pactul franco-sovietic ratificat de Camera Deputaților din Franța cu nouă zile mai înainte, pe 27 februarie, constituia o încălcare a Tratatului de la Locarno.******** Era un aspect crucial, deoarece, deși zona demilitarizată fusese creată prin „diktatul“ de la Versailles, drept

garanție a securității franco-belgiene, fusese confirmată la Locarno, unde germanii fuseseră dispuși să semneze tratatul.

Hitler a citat apoi din memorandumul care, cu o oră mai devreme, fusese înmânat ambasadorilor francez, britanic, italian și belgian. Germania, a declarat, nu se mai considera parte din Locarno și „în interesul dreptului primar al unui popor la securitatea granițelor sale“ decisese ca de azi înainte să instituie „suveranitatea completă și nelimitată a Reichului în zona demilitarizată Renania“.[2] La auzul acestor cuvinte, cei 600 de deputați – „omuleți cu trunchi masiv și gușă și păr tuns scurt și burți rotunde și uniforme cafenii și cizme masive, omuleți de lut în mâinile lui mici“, după cum îi descria jurnalistul William Shirer – au sărit în picioare, strigând extaziați „Heil“. Când Hitler a dezvăluit că soldații germani chiar în acel moment își croiau drum spre garnizoanele din zona interzisă, publicul a fost cuprins atât de tare de emoție încât nu a mai putut continua. „Sar în picioare, cu strigăte și țipete“, scria în continuare Shirer, „mâinile le sunt ridicate în salutul servil, cu fețele distorsionate de isterie, cu gurile căscate, strigând, strigând, cu ochii arzând de fanatism, lipiți de noul dumnezeu, de Mesia.“[3]

*

Pentru puterile occidentale, remilitarizarea Renaniei era și anticipată cu mult înainte, și surprinzătoare. Sir Eric Phipps prezisese în decembrie 1935 că Hitler va reocupa zona când va avea ocazia, deși nu credea că așa ceva avea să se întâmple înaintea unui alt efort de a „încheia socotelile“ cu Marea Britanie.[4] Ministerul de Externe, bulversat după dezastrul Hoare-Laval, a răspuns lent la acest avertisment, dar până în februarie 1936 aproape toată lumea, inclusiv noul ministru de externe, Anthony Eden (pe care Baldwin îl promovase și îl pusese în locul lui Sam Hoare), era convinsă că Renania era următoarea pe lista lui Hitler.

Această convingere a urgentat dorința guvernului de a reîncepe negocierile cu Germania. Mai presus de orice, Ministerul de Externe se temea să nu fie pus în fața faptului împlinit. Conform Tratatului de la Locarno, Marea Britanie promisese să apere zona demilitarizată. Dacă, prin urmare,

germanii reocupaseră Renania, iar francezii cereau ajutor pentru a-i goni pe invadatori, guvernul avea să se confrunte cu alegerea neplăcută dintre a nu-și respecta obligațiile și un posibil război. Întrebarea era ce putea Marea Britanie să-i ofere lui Hitler?

Pentru E.H. Carr, care lucra la Departamentul Sud de la Ministerul de Externe, răspunsul era să îi ofere Germaniei mână liberă în Europa Centrală și Sud-Estică.[5] Acestei idei i s-a opus cu vehemență sir Robert Vansittart, care ar fi preferat ceva legat de o anume formă de restituire colonială pentru Germania. „Cred că Germania se va extinde cumva, cândva... [și] dacă nu se poate în Africa, o va face în Europa“, scria el.[6] Totuși așa ceva era de neconceput pentru aripa imperialistă a Partidului Conservator – ambivalent sau chiar susținând expansiunea germană în Europa de Est, dar apărând cu înverșunare posesiunile britanice din Africa –, precum și pentru secretarul Cabinetului, sir Maurice Hankey, care se temea că nemții ar fi putut considera aceste concesii drept slăbiciune.[7]

Eden stătea în cumpănă. Cu lipsa lui nativă de încredere în dictatori, noul ministru de externe și-a început mandatul punând în circulație o compilație de avertismente de la ambasada britanică din Berlin, intitulată „Pericolul german“. Hitler, susținea Eden, era hotărât să facă Germania „puterea dominantă din Europa“ și totuși, în timp ce grăbea reînarmarea țării, argumenta că Marea Britanie ar trebui să încerce să ajungă la un modus vivendi cu Germania.[8] În urmărirea acestui scop, Eden era pregătit să pună pe masă statutul Renaniei. Într-adevăr, în fața perspectivei unei iminente lovituri de stat germane, ministrul de externe se grăbea să folosească zona demilitarizată ca monedă de schimb cât încă mai avea valoare. Dar Hitler a fost prea rapid.

*

Intrarea Wehrmachtului în Renania fusese la fel de anticipată la Paris ca și la Londra. Serviciile secrete militare franceze o prevăzuseră de peste un an, iar rapoartele recente chiar identificaseră alianța franco-sovietică drept cel mai probabil pretext. Totuși nu existau planuri militare de eliminare a trupelor germane. Deprimat de preconizatele tăieri masive de fonduri pentru

armată din 1935, statul-major francez era convins că nu puteau risca războiul cu Germania. Biroul 2, deși fusese avertizat de intențiile germanilor, supraestimase mult mărimea armatei germane, în timp ce potențialul industrial al Germaniei era recunoscut ca fiind considerabil superior față de cel al Franței.

Pentru generalul Maurice Gamelin, șeful statului-major, care era orientat spre defensivă, acțiunea militară franceză de eliminare a nemților din Renania era exact genul de schemă „nebunească" pe care credea că e de datoria lui s-o respingă.[9] Prin urmare, și-a avertizat superiorii politici că orice inițiativă militară va necesita mobilizare cel puțin parțială – cu un cost de 30 de milioane de franci pe zi – și va duce inevitabil la un război sângeros de uzură. Pentru a-și susține cazul, Gamelin a deformat deja exagerata cifră a trupelor germane care intraseră în regiune, adăugând 295 000 de oameni – cuprinzând Corpul de Muncă German, poliția militară, trupele SS și SA – la totalul de soldați instruiți gata de luptă.[10] Acest defetism era completat de un pacifism furios care a dominat Franța în perioada care a urmat loviturii de stat. Stânga a atacat dreapta care dorea război, în timp ce dreapta, dornică să nu rămână mai prejos, și descumpănită de alianța cu Rusia comunistă, i-a atacat pe socialiștii războinici. Aproape fiecare ziar francez se declara contra războiului, ca și asociațiile sindicaliștilor și veteranilor.

Guvernul francez era dezorientat și divizat. Lipsit de popularitate din cauza politicilor deflaționiste și a negocierilor epuizante cu Italia, Laval fusese forțat să demisioneze în ianuarie 1936. Fusese înlocuit cu radicalul Albert Sarraut, care conducea o administrație grijulie înainte de organizarea de alegeri la sfârșitul lui aprilie. Deși era viteaz – supraviețuise câtorva dueluri, precum și Bătăliei de la Verdun –, Sarraut nu era omul potrivit în timp de criză. În seara zilei de duminică 8 martie 1936, în ziua de după reocupația germană, a transmis un mesaj de sfidare, declarând că guvernul francez „nu era dispus să permită ca Strasbourgul să ajungă în bătaia armelor germane".[11] Cu toate acestea, în aceeași zi în cadrul Consiliului de Miniștri, ideea de a declanșa o ripostă militară imediată – așa cum susținea ministrul poștelor, Georges Mandel – nu reușise să depășească multitudinea de obiecții de ordin militar, financiar și diplomatic. Din contră, Cabinetul a căzut de acord că Franța nu se putea angaja într-o „action isolée" și a decis

că pentru moment singura acțiune militară imediată – în afară de trimiterea de trupe pur defensive spre Linia Maginot – era să apeleze la Liga Națiunilor și să se consulte cu ceilalți semnatari de la Locarno. „Splendid“, a comentat Goebbels.[12]

*

În Londra starea de spirit era mai belicoasă decât la Paris. „Agitație generală cu privire la lovitura de stat a lui Hitler“, își amintea Harold Nicolson, recent ales din partea național-laburiștilor pentru regiunea Leicester West, pe 9 martie. „Eden își ține discursul la 3:40… Foarte calm. Promisiuni de ajutor pentru Franța dacă aceasta atacă, altminteri negociere. Starea generală din Parlament este de teamă. Orice pentru a evita un război.“[13] Districtul financiar era „covârșitor progerman“, în timp ce The Times a publicat un editorial optimist intitulat „O șansă la reconstrucție“.[14] Se referea la propunerea de pace cu care Hitler își însoțise lovitura de stat și care includea tratate de nonagresiune cu vecinii Germaniei, un pact aerian la vest și sugestia ispititoare a reîntoarcerii Germaniei în cadrul Ligii Națiunilor.

DecișI să evite războiul, mulți britanici influenți s-au concentrat pe aceste propuneri. „Primește cu tot dragul declarația lui Hitler“, l-a îndemnat pe Baldwin la telefon fostul secretar adjunct al Cabinetului, Thomas Jones, a doua zi după invazie. „Tratează ce s-a petrecut în funcție de minimis: și nu lua lucrurile în tragic pe baza propunerii de pace care le însoțește… Acceptă că declarația lui Hitler a fost sinceră și pune-i la încercare buna-credință.“[15] Aceasta, după cum explica Jones, era părerea majorității membrilor de partid ce stăteau la Blickling – reședința lordului Lothian din Norfolk – și care, auzind veștile, consideraseră că e de datoria lor să formeze un „cabinet din umbră“ ca să disece situația. În afară de Jones și de Lothian, mai erau acolo lordul și lady Astor; procurorul general, sir Thomas Inskip; diplomatul american Norman Davis; directorul de la The Economist, sir Walter Layton, și soția lui; înaltul comisar canadian și soția lui; și istoricul Arnold Toynbee, proaspăt întors de la o întâlnire cu Hitler.

Deși nu reușise să ajungă la Blickling așa cum plănuise, Eden era în mare parte de aceeași părere. În ciuda declarației cuprinse într-un memoriu adresat Cabinetului pe 8 martie, în care spunea că Hitler nu mai prezenta încredere în privința respectării tratatelor, chiar și dacă le acceptase de bunăvoie, totuși a argumentat într-un mod cu totul contradictoriu că ar trebui profitat de această ocazie pentru a încheia „o înțelegere pe cât de cuprinzătoare și cu efecte pe termen cât mai lung posibil cât timp Hitler încă e dispus să facă asta". Mai presus de toate, a conchis Eden, „trebuie să descurajăm orice acțiune militară a Franței contra Germaniei".[16]

Așa cum am văzut, nu era nici un pericol în această privință. Totuși, în timp ce guvernul francez exclusese acțiunea militară unilaterală, era la fel de preocupat de a împiedica o victorie completă a Germaniei, care ar fi distrus Locarno și ar fi expus în întregime slăbiciunea francezilor. La o întâlnire a reprezentanților de la Locarno la Paris, ministrul francez de externe, Pierre-Etienne Flandin, a avut un discurs dur. Franța va cere Consiliului Ligii să confirme că Germania încălcase Tratatul de la Versailles, după care își va pune toate resursele, atât economice, cât și militare, la dispoziția Ligii. Acum era momentul, a argumentat Flandin, să accepte provocarea germană. Germania va fi mai puternică la anul, dar acum era izolată. Dacă Liga aplica sau doar amenința cu sancțiuni, inițial economice și apoi militare, Hitler va ceda cu siguranță. Prim-ministrul belgian, Paul Van Zeeland, a aprobat. Riscul unui război era „10%" dacă puterile de la Locarno acționau împreună, dar devenea inevitabil dacă democrațiile îi permiteau lui Hitler să scape nepedepsit.[17]

Alarmat de această aparentă rezoluție, Eden s-a întors la Londra ca să-și prezinte raportul în fața Cabinetului. Acesta a stârnit consternare la propunerile Franței și opoziție unanimă la sancțiuni. Mai presus de toate, britanicii nu credeau că Hitler va ceda la amenințări și nici nu considerau că e bine să „facă amenințări în speranța că nu va fi necesar să le pună în practică".[18] Această atitudine era susținută de șefii de stat-major – care câștigau rapid statutul de cei mai defetiști din țară –, care declarau că forțele armate ale Marii Britanii nu erau în cea mai bună formă să se lupte cu Germania, și de opinia publică, în cea mai mare parte împotriva războiului și pentru acțiunea Germaniei. „Spre Stratford on Avon pentru ședința L.N.", își amintea Victor Cazalet, la câteva zile după reocupare. „200 prezenți – o

emoție realmente palpabilă. 197 la 3 în favoarea negocierii cu Hitler.“[19] Uimit de contrastul față de invazia italiană a Abisiniei – în care aceiași entuziaști ai securității colective cereau un răspuns internațional decisiv –, Cazalet a tras concluzia că țara nu va accepta niciodată acțiunea armatei pentru a-i alunga pe nemți de pe propriul teritoriu. Această viziune era confirmată de constatările lui Robert Bernays în Bristol și de experiența lui Leo Amery în Leicester, unde, spre uimirea acestuia, niște foști militari i-au dezvăluit la o cină că sunt cu totul de partea germanilor.

Unii au dus această atitudine la extrem. Vicarul din Chichester considera că „omul de rând aproape că oftase ușurat când auzise că Hitler pătrunsese în regiune“, în timp ce un preot canonic de la Catedrala din Liverpool a fost atât de ultragiat de ideea că Renania ar fi putut fi ocupată de o forță polițienească internațională, încât a interzis să se facă rugăciuni pentru guvern în incinta catedralei.[20] Adevărul era, așa cum îi spunea secretarul de stat pentru război, Duff Cooper, ambasadorului german, că majoritatea englezilor „nu dădeau o ceapă degerată pe faptul că germanii își reocupaseră propriile teritorii“.[21] Acest fapt i-a fost adus direct la cunoștință lui Eden când în dimineața zilei de 9 martie l-a întrebat pe șoferul de taxi ce părere avea despre noile evenimente. „Presupun că Ion poate să facă ce vrea în grădina personală din spatele casei“, a venit răspunsul.[22]

*

În acest climat, insistența francezilor asupra luării de măsuri a stârnit un val de francofobie. Zeci de parlamentari au sesizat sentimentele antifranceze ale alegătorilor lor, simultan cu un val de susținere pentru Germania. „Părerea generală pare să fie că Franța e piedica în calea păcii în ultimii 15 ani“, scria un conservator din Liverpool, care observa că „toată lumea cu care mă întâlnesc acum pare să fie progermană sau în orice caz antifranceză.“[23] În Parlament, conservatorii din Comitetul afacerilor externe erau în majoritate zdrobitoare contra sancțiunilor și în favoarea negocierilor. Harold Nicolson a făcut un apel pasionat împotriva nerespectării obligațiilor de către Marea Britanie, dar, așa cum a arătat ulterior într-o scrisoare către soția sa, scriitoarea Vita Sackville-West, chiar și el stătea în cumpănă cu privire la modul în care trebuia acționat:

Francezii nu vor să lase de la ei nici o iotă... Astfel ne confruntăm fie cu încălcarea promisiunii pe care am făcut-o, fie cu războiul. Cel mai rău e că într-un fel francezii au dreptate. Știm că Hitler și-a asumat riscuri cu această lovitură de stat. Știm că Schacht i-a spus că va duce la dezastru financiar, iar Neurath i-a spus că va crea o situație diplomatică periculoasă, iar statul-major i-a spus că dacă Franța și Marea Britanie acționează împreună nu le va putea rezista. Astfel, dacă trimitem un ultimatum Germaniei, ar trebui în mod logic să renunțe. Dar nu va renunța și vom avea război. Firește că vom câștiga și vom intra în Berlin. Dar la ce bun? Va însemna doar comunism în Germania și Franța și de aceea sunt rușii atât de preocupați de asta. În plus, oamenii acestei țări refuză cu îndârjire să meargă la război. Ne vom confrunta cu o grevă generală dacă facem doar sugestia unui asemenea lucru. Deci va trebui să renunțăm jalnic și Hitler va avea superioritatea. Dar înseamnă și sfârșitul Ligii și asta mă deranjează îngrozitor. Absolut îngrozitor.[24]

Deși mai puțin preocupați de soarta Ligii, și Baldwin, și Neville Chamberlain erau convinși că un război cu Germania nu putea duce la nimic bun. Franța „ar putea reuși să zdrobească Germania cu ajutorul Rusiei“, a reflectat prim-ministrul, „dar probabil va duce doar la bolșevizarea Germaniei.“[25] Când Consiliul Ligii s-a întrunit la Londra pe 12 martie 1936, prioritatea a fost să îi calmeze pe francezi, încercând să se evite acuzația că Marea Britanie încerca să se eschiveze de la obligațiile care îi reveneau conform Tratatului de la Locarno. „Pace cu cât mai puțină dezonoare posibil“, după cum s-a exprimat Oliver Stanley, președintele Comisiei pentru învățământ.[26]

Flandin, pe de altă parte, a făcut tot posibilul să îi convingă pe britanici să se alăture Franței în solicitarea adresată Germaniei de a-și retrage trupele din zonă. „Știm că Hitler joacă la cacealma și că dacă ne respectăm angajamentele vom putea obține satisfacție“, a declarat celor 20 de participanți la o cină a parlamentarilor puterii. „Dar, dacă vă încălcați promisiunea, într-adevăr lumea va vedea că violența e singurul factor politic care contează, iar Germania, în calitate de cea mai puternică forță individuală de pe continent, va deveni stăpâna Europei.“[27] Parlamentarii au

fost impresionați, dar când Flandin i-a prezentat același argument lui Chamberlain – subliniindu-și convingerea că Hitler va da înapoi în fața hotărârii anglo-franceze –, cancelarul a replicat că guvernul nu putea „accepta că aceasta era estimarea corectă a reacțiilor unui dictator nebun“.[28]

Până la urmă, Flandin a fost nevoit să accepte că britanicii erau hotărâți să nu acționeze. Pe 17 martie, ministrul rus de externe, Maksim Litvinov, a ținut un discurs dur la Geneva în favoarea acțiunii colective, dar acesta – implicând solidaritatea anglo-sovietică – nu a ajutat decât să încurajeze încăpățânarea britanicilor. Două zile mai târziu, Consiliul Ligii a declarat că Germania încălcase ambele tratate, și de la Versailles, și de la Locarno, dar nu recomanda sancțiuni și nici nu cerea retragerea Germaniei din zonă. Puterile de la Locarno au propus crearea unei noi zone demilitarizate și au cerut ca Hitler să se abțină de la a mai trimite trupe sau de la a construi fortificații în Renania. Dacă Hitler era gata să accepte aceste condiții, atunci Marea Britanie, Franța, Italia și Belgia erau dispuse să demareze negocieri asupra statutului zonei și noi pacte de asistență mutuală. Între timp, garanția de la Locarno, care proteja Belgia și Franța împotriva „agresiunilor neprovocate“, a fost reîntărită, iar drept concesie pentru cea mai mare temere a Franței, se vor desfășura convorbiri între britanici, francezi și belgieni pentru a stabili condițiile tehnice în care se poate respecta acest angajament.

Chiar și atât era prea mult pentru unii britanici. „Situația europeană pur și simplu mă disperă“, îi scria reformatoarea socială Violet Markham lui Thomas Jones pe 22 martie 1936. „Germania, desigur (ca întotdeauna) a greșit major ca metodă, deși a avut dreptate în fapt. Dar ne-a aruncat în brațele Franței într-un mod deplorabil... Această nouă înțelegere înseamnă că dacă Franța intră în conflict cu Germania trebuie să mergem la luptă cu Italia și Rusia?“[29] Nu era singura care gândea astfel. Mulți credeau că alianțele militare secrete fuseseră responsabile pentru antrenarea Marii Britanii în primul Război Mondial și opoziția față de amestecul în treburile continentale era foarte răspândită. În Cabinet, sir John Simon s-a pronunțat vehement împotriva discuțiilor și mai ales împotriva promisiunii de a trimite trupe pe continent în eventualitatea unui război. „Nu pot să cred că, dacă Londra ar fi intens bombardată, noi ar trebui să trimitem regimente în Țările de Jos“, îi scria lui Baldwin pe 26 martie.[30]

Baldwin l-a liniștit pe Simon, dar în Camera Comunelor – care, așa cum observa Harold Nicolson, „era «teribil de pro-germană», adică se temea de război“ – îngrijorarea era chiar mai mare.[31] „Colegii nici nu vor s-audă“, l-a informat ministrul sănătății, Kingsley Wood, pe prim-ministru.[32] Baldwin i-a transmis acest avertisment lui Eden, care a găsit inspirația de a ține cel mai admirat discurs din cariera sa. Discuțiile fuseseră compensația necesară pentru pierderea a ceea ce fusese piesa de bază a securității Franței și Belgiei, le-a spus parlamentarilor. Mai mult, Marea Britanie era obligată să apere această securitate prin Tratatul de la Locarno. „Nu sunt pregătit să fiu primul ministru britanic de externe care să nu-și onoreze angajamentele“, a declarat Eden solemn, chiar dacă era o declarație ipocrită.[33]

De fapt, convorbirile nu erau ceva care să stârnească preocupare nici pentru parlamentul britanic și nici pentru guvernul german – care avusese o reacție furioasă. Ducând la extrem natura tehnică a convorbirilor, șefii de stat-major primiseră permisiunea să le comunice francezilor și belgienilor ce era în cămara britanicilor – „cam goală“, observa locotenent-colonelul Henry Pownall –, dar nu și de a cădea de acord asupra căror forțe pot fi folosite în caz de război.[34] Era strict interzis să facă planuri comune și, așa cum mărturisea un funcționar de la Ministerul de Externe, toată treaba nu era decât „praf în ochi“ pentru a-i calma pe francezi.[35]

Între timp, Hitler respinsese propunerile Londrei. Pe 29 martie 1936 și-a savurat triumful când 98,8% din electoratul german a votat în favoarea reocupării Renaniei la un referendum. Apoi și-a reînnoit propunerile de pace anterioare, cerând ca puterile democratice să îi accepte propunerea până pe 1 august 1936. Britanicii au răspuns în stilul lor obișnuit. Sceptici cu privire la sinceritatea lui Hitler, dar disperați să ajungă la o înțelegere, i-au trimis lui Hitler un chestionar întrebându-l ce tratate era dispus să respecte. Șase luni mai târziu, Ministerul de Externe încă mai aștepta un răspuns.

*

În retrospectivă, remilitarizarea din Renania este văzută drept momentul hotărâtor al perioadei interbelice: ultima șansă de a-l opri pe Hitler fără un

război major. Această interpretare, susținută ulterior de Churchill în Calmul dinaintea furtunii, se baza pe siguranța că mișcarea îndrăzneață a lui Hitler fusese un bluf de proporții și chiar și intervenția limitată a armatei franceze ar fi fost suficientă pentru a-i alunga pe nemți din zonă. Într-adevăr, contrar raportului generalului Gamelin, care menționa sute de mii de soldați, doar 3 000 de soldați germani trecuseră pe malul vestic al Rinului. Aveau ordine să reziste la înaintarea trupelor franceze, deși nu ar fi putut face mare lucru înainte de a se retrage în masă. „Ținând cont de situația în care ne aflam, armata franceză ne-ar fi făcut fărâme“, a admis generalul Alfred Jodl, fostul șef de operațiuni al forțelor armate germane, la procesul de la Nürnberg din 1946.[36]

Totuși, în linii mari, acest lucru nu era clar decât în retrospectivă. Deși unii reușiseră să evalueze adevărata stare de fapt în acel moment, majoritatea factorilor de decizie, în Franța și mai ales în Marea Britanie, erau convinși că acțiunea militară va duce la război. Acest deznodământ era aspru criticat de șefii de stat-major, în timp ce situația internă de pe ambele maluri ale Canalului Mânecii făcea ca un răspuns armat să fie imposibil. Franța se apropia de cele mai divizate alegeri ale deceniului, iar francul, deja aproape de colaps, nu ar fi supraviețuit mobilizării. În Marea Britanie, pacifismul dominant era completat de o lipsă de casus belli. Reocuparea Renaniei era considerată justificată și inevitabilă, și nimeni nu era pregătit să susțină că era o amenințare directă a siguranței britanice. Pentru Paul Emrys-Evans, președinte al Comitetului de politică externă al conservatorilor, însemna că guvernul nu-și face datoria. „Evenimentele din acest an au fost aproape dezastruoase“, l-a admonestat pe președintele de ședință pe 13 iulie 1936. „Toată Europa a anticipat reocuparea Renaniei și cu toate acestea e clar că guvernul nu s-a gândit deloc ce măsuri să ia. Cu siguranță nu a pregătit țara pentru vreo criză, iar când a apărut una, în loc să dea tonul opiniei publice, s-au ascuns după ea.“[37]

În ciuda mustrărilor, e dificil să nu fii de acord cu această opinie. Deși puțini britanici au apreciat ori s-au preocupat de ea în acel moment, remilitarizarea Renaniei a distrus efectiv capacitatea Franței de a veni în ajutorul aliaților săi din Europa de Est – Cehoslovacia, Polonia, România și Iugoslavia, ca să nu menționăm și Austria – prin lansarea unei invazii a Germaniei prin zona rămasă fără apărare. Ușa spre Germania fusese

închisă, umilindu-i pe francezi în același timp. În schimb, Germania crescuse considerabil ca putere, iar Hitler repurtase o victorie în ciuda scepticismului generalilor săi. Îi crescuse încrederea în steaua sa norocoasă, odată cu scăderea capacității militarilor mai prudenți de a-l opri de la alte aventuri bizare. Liga Națiunilor, distrusă efectiv după episodul cu Abisinia, a fost îngropată discret. Mașinăria de la Geneva va continua să huruie până la izbucnirea războiului, dar niciodată nu s-a mai pus problema serios de a folosi Liga ca mijloc coercitiv pentru agresori. A fost într-adevăr un punct de cotitură, dar unul pe care majoritatea contemporanilor, chiar și cei care ulterior vor fi recunoscuți ca „anticonciliere“, nu l-au remarcat în acel moment.

Încheiat pe 2 mai 1935, Pactul franco-sovietic stipula că cele două națiuni își vor acorda „ajutor și asistență“ imediată în cazul unei agresiuni neprovocate.

Capitolul VI. Apărarea Imperiului

Teroarea armatelor romane adăuga importanță și demnitate moderației împăraților. Menținеau pacea printr-o pregătire permanentă pentru război; și în timp ce justiția le conducea comportamentul, le anunțau națiunilor din interiorul granițelor lor că erau la fel de puțin dispuși să îndure, cât și să pricinuiască o ofensă.

Edward Gibbon, Declinul și căderea Imperiului Roman

Criza abisiniană a scos la suprafață îngrijorarea pentru starea apărării britanice. În ianuarie 1936, Morning Post a publicat o serie de articole dezvăluind grave deficiențe în toate cele trei sectoare militare. Acestea includeau muniția insuficientă pentru flotă, lipsa rezervelor pentru armată, lipsa tancurilor și a armelor moderne, rezervele infime ale apărării antiaeriene și dimensiunea forțelor aeriene în comparație cu Luftwaffe. În concluzie, scria ziarul, „am căzut mult sub limitele siguranței și ale prudenței“.[1] Mulți parlamentari erau de aceeași părere. Pe 14 februarie, fostul ministru de externe, sir Austen Chamberlain, i-a șocat pe jurnaliștii acreditați la Parlament printr-un atac dur la adresa modului cum gestiona guvernul apărarea, alăturându-se corului din ce în ce mai sonor care cerea un nou ministru care să supervizeze o reînarmare mai intensă a țării. „Am cam zbârlit niște pene de jurnaliști“, i-a spus Chamberlain surorii sale vitrege, „și cred că l-am cam surprins pe S[tanley] B[aldwin].“ Dar, „ca să fiu sincer, cred că era timpul să îl scot din starea lui de automulțumire. Normal că nimeni nu poate face toată munca pe care trebuie să o facă zilele acestea premierul, dar ceea ce mă supără e că actualul prim-ministru nu face nimic.“ Cât despre cine ar fi trebuit să fie noul ministru, nu exista nici o

îndoială pentru Chamberlain – exista un singur om care, datorită „studiilor și capacităților sale speciale“, se potrivea în acest rol, iar „acel om e Winston Churchill“.[2]

Churchill era disperat să recâștige puterea. Pe 13 februarie 1936, Victor Cazalet l-a considerat „furios că n-a intrat [în guvern] – disprețuitor la adresa regimului actual și copleșit de pericolul german –, foarte răvășit, după părerea mea“.[3] Churchill sperase că Baldwin l-ar putea readuce în guvern după alegerile din 1935. Mulți au crezut acest lucru, iar ideea a ajuns până la Berlin, unde Hitler a fost auzit exprimându-și îngrijorări serioase cu privire la acest lucru. Dar Baldwin era decis să-l excludă. „Consider că n-ar trebui să-i oferim un post în acest moment“, i-a explicat prim-ministrul lui J.C.C. Davidson, cancelar al ducatului Lancaster. „În tot ce întreprinde își pune tot sufletul. Dacă va fi război – și nimeni nu poate spune că nu va fi –, trebuie să-l păstrăm ca să ne fie prim-ministru pe timp de război.“[4]

În ciuda acestor cuvinte profetice, pretențiile lui Churchill de a obține o funcție au devenit din ce în ce mai îndreptățite în cele patru luni care au dus la criza din Renania. Situația internațională s-a deteriorat, iar guvernul a suferit ca urmare a dezastrului Hoare–Laval. Alte evenimente, însă, au servit ca reamintiri ale trădărilor trecute. În ianuarie 1936, Randolph Churchill, fiul rebel al lui Churchill, a acceptat invitația Asociației Unioniste din Ross și Cromarty, în nordul Scoției, de a candida la alegerile secundare. Randolph, a cărui candidatură deja dusese la victoria laburiștilor în Liverpool Wavertree cu un an înainte, concura împotriva candidatului oficial al guvernului, Malcolm MacDonald – fiul lui Ramsay și secretar de stat pentru dominioane, deși pierduse la ultimele alegeri generale.******** Situația era jenantă. Churchill, sperând încă să i se ofere fie Amiralitatea, fie apărarea, era îngrozit de acțiunile fiului său, care, se temea el, avea să fie interpretate ca o declarație de război din partea sa la adresa lui Baldwin. Pentru a înrăutăți lucrurile, lordul Rothermere, care îl încurajase pe Randolph în întreprinderile sale, a decis să îl trimită pe Oliver Baldwin, fiul premierului, în Scoția, pentru a-l promova pe Randolph și a-l denigra pe MacDonald în ziarul Daily Mail. „Deci îi vom avea pe fiul lui Ramsay, pe fiul lui Baldwin și pe fiul meu încăierându-se în această circumscripție îndepărtată“, îi scria Churchill disperat soției sale.[5]

Din fericire pentru toți cei trei tați, Randolph nu prea avea șanse. Conform telegramei trimise de parlamentarul conservator, confident al lui Churchill, Brendan Bracken, la mijlocul lui ianuarie, „victoria socialiștilor probabilă. Mai mulți burlaci decât conservatori în Cromarty.“[6] Aproape sigur avea să se adeverească. La numărătoarea voturilor, Randolph a obținut sub 2 500 de voturi, în comparație cu cele aproape 6 000 ale candidatului laburist și cu cele puțin sub 9 000 ale lui MacDonald. Ziarul Edinburgh Evening News a descris rezultatul drept un alt „cui bătut în coșciugul politic al domnului Winston Churchill, fie în calitate de candidat la Amiralitate, fie ca ministru însărcinat cu coordonarea Serviciilor de Apărare“.[7] Totuși mulți continuau să creadă că talentele lui Churchill erau prea evidente pentru ca Baldwin să le ignore. Churchill cu siguranță spera acest lucru și lansa lovituri pe care intenționase să le arunce în joc în timpul dezbaterii despre apărare din 10 martie 1936, abținându-se vizibil să reacționeze față de invazia Renaniei.

Toate acestea au fost zadarnice. Pe 13 martie, la șase zile după reocuparea Renaniei, Baldwin a șocat Parlamentul anunțând că noul ministru pentru coordonarea apărării nu era Churchill, ci procurorul general, sir Thomas Inskip. „Londra e zguduită de ultimul exemplu al inutilității – sau cinismului – lui Baldwin“, scria Collin Brooks, jurnalist din Harmsworth, în jurnalul său.

După săptămâni de suspans cu privire la cine va fi noul ministru al apărării, ce figură puternică, ce expert parlamentar, ce talentat om de afaceri, se anunță că șansa i-a surâs lui sir Thomas Inskip, un procuror general de mâna a doua care nu s-a remarcat prin altceva decât că a fost omul de bază al cauzei protestante la dezbaterea despre cartea de rugăciuni.[8]

Prietenii lui Churchill erau furioși la culme. „Este cel mai cinic lucru de când Caligula și-a numit calul consul!“, spumega profesorul de la Oxford, savantul Frederick Lindemann.[9] Inskip însuși n-a fost mai puțin surprins. „Pot spune, cu toată sinceritatea, că nu mi-a trecut niciodată prin cap că mi s-ar putea cere să accept aceste responsabilități“, a admis Inskip cu modestie. „Și nici nu m-am gândit – pot spune asta cu toată seriozitatea – că voi fi vreodată în stare să mă achit de aceste sarcini care mi s-au oferit. […] Nu am pretenția că sunt un supraom.“[10]

De fapt, Inskip și-a făcut datoria cu mai mare pricepere decât s-ar fi așteptat el sau contemporanii săi. Mai ales influența sa asupra deciziei din decembrie 1937, de a reorganiza prioritățile RAF în favoarea producției de avioane de luptă, și nu de bombardiere, urma să se dovedească crucială pentru supraviețuirea țării în timpul Bătăliei pentru Anglia. Noul ministru totuși își datora postul nu cui era, ci cui nu era, adică Churchill, considerat de mulți ca fiind un coleg „imposibil“, care nu putea lucra în echipă. Baldwin i-a spus lui Victor Cazalet că ar fi preferat să-l excludă pe Churchill și să „aibă scandal patru luni“ decât să-l includă și să aibă scandal „patru ani“.[11] Opt săptămâni mai târziu, detalia această părere pentru Thomas Jones:

Zilele astea voi face câteva remarci neoficiale despre Winston. Nu un discurs – nu oratorie –, doar câteva cuvinte în treacăt. Am totul pregătit. Am să spun că atunci când s-a născut, ursitoarele l-au copleșit pe Winston cu daruri – imaginație, elocință, hărnicie, pricepere –, dar apoi a mai venit o ursitoare care a zis: „Nimeni nu are dreptul la atâtea daruri“, l-a luat în brațe și l-a scuturat și l-a învârtit atât de tare încât, în ciuda atâtor daruri, nu i s-au dat judecata și înțelepciunea. Și de-asta, deși suntem încântați să-l ascultăm în Parlament, nu îi urmăm sfaturile.[12]

Mulți conservatori erau de acord cu el. Într-o scrisoare către Baldwin, în noiembrie 1935, Nancy Astor, parlamentar conservator pentru Plymouth Sutton și prima femeie din Camera Comunelor, l-a implorat pe prim-ministru să nu-l includă pe Churchill în guvern. „Va însemna război acasă și în afară“, a susținut ea, adăugând: „Cunosc cât de departe merge lipsa de loialitate a lui Winston – și n-ai idee cât de puțină încredere au în el alegătorii din țară.“[13] Neville Chamberlain a fost cu siguranță ușurat că nu îl avea pe Churchill drept coleg când a izbucnit criza din Renania. „Ne-am pierde timpul potolindu-l în loc să ne vedem de treabă“, îi scria acesta surorii sale. Totuși, în calitate de prezumtiv succesor al lui Baldwin, Chamberlain a fost cel mai ușurat să constate că premierul îi împărtășea părerea cu privire la indezirabilitatea lui Churchill ca nou ministru. După spusele lui Sam Hoare, Baldwin refuza să aprobe posibila numire a lui Churchill, mai ales din cauza „riscului de a-l avea în Cabinet când va deveni iminentă problema succesorului lui Baldwin“.[14]

*

Churchill era dezamăgit, dar stoic. În câteva săptămâni și-a reînnoit avertismentele cu privire la pericolul german și criticile la adresa letargiei guvernului în problemele de apărare. Pe 1 mai 1936 a atras atenția asupra creșterilor uriașe ale importurilor germane de materii prime pentru fabricarea armelor. „Toate semnele pericolului sunt prezente“, scria el în Evening Standard. „Luminile roșii sclipesc în întuneric. E momentul să fim atenți și bine pregătiți.“[15]

De fapt, guvernul lua deja măsuri semnificative, deși tardive, pentru a pregăti mai bine Marea Britanie. În martie, a anunțat un nou program de cinci ani, care prevedea construcția a două noi vase de luptă și a unui portavion, modernizarea navelor importante, creșterea flotei de crucișătoare de la 50 la 70 de vase și patru noi batalioane de infanterie pentru armată. Cel mai important, linia întâi a forțelor aeriene urma să crească de la 1 500 la 1 750 de avioane, cu rezerve de 225%, până în martie 1939. Programul era o altă victorie pentru ministrul de finanțe și strategia sa de „răspundere limitată“. Ca răspuns la al treilea Raport al Comitetului pentru nevoile de apărare, Chamberlain mai reușise o dată să redirecționeze resursele de la o preconizată forță expediționară către creșterea forței aeriene. Acest lucru a provocat consternare printre unii ofițeri superiori. „Nu pot sau nu vor să înțeleagă că, dacă începem iar un război cu Germania (fie în baza Tratatului de securitate colectivă sau a Tratatului de la Locarno, fie din orice altă cauză), din nou ne vom lupta pentru viața noastră“, se plângea locotenent-colonelul Pownall, secretar adjunct al Comitetului de Apărare Imperială. „Ideea unui război «fără tragere de inimă» este cea mai periculoasă din lume. Va fi 100% și chiar și atunci îl putem pierde. […] Mi-a fost foarte greu să-l ascult pe cancelar cu atitudinea lui rece, calculată și semidetașată.“[16]

Era o critică mult prea aspră și, în același timp, după cum cred mulți istorici, direcționată greșit. Presându-l pe Baldwin să lupte în alegerile generale din 1935 cu platforma reînarmării, Chamberlain spusese clar că reconstrucția apărării britanice era prioritatea zero pentru guvernul reales.

În calitate de cancelar era însă decis să nu facă nimic care să tulbure economia abia ieșită din criză. În aceste condiții, Chamberlain era din ce în ce mai frustrat de cei care, precum Churchill, păreau să asigure populația că puteau face rost de armament fără să trebuiască să-l plătească. Era nevoie ca bugetul apărării să fie atent direcționat, iar Chamberlain, convins că următorul război se va decide mai degrabă în aer decât prin încleștarea unor mari forțe armate, vedea forțele aeriene drept cel mai merituos, precum și cel mai eficient beneficiar de fonduri. Ceea ce n-au reușit să aprecieze Chamberlain și Trezoreria era faptul că banii cheltuiți pe armament puteau ajuta economia să-și revină, precum în Germania după 1933 sau în Statele Unite după 1941. Într-adevăr, când Marea Britanie a început până la urmă să cheltuie sume serioase pe armament între 1936 și 1939, beneficiile pentru șomaj și productivitate s-au văzut cu ochiul liber.

Totuși, dacă guvernul părea lipsit de viziune pe termen lung în acest caz, același lucru se putea spune și despre opoziție, care, reflectând în mare măsură opinia publică, continua să se opună oricărei creșteri de cheltuieli pentru înarmare. Lucrurile au părut să se schimbe în octombrie 1935, când Clement Attlee l-a înlocuit pe George Lansbury la conducerea laburiștilor.******** Dar chiar și maiorul Attlee – care luptase împotriva turcilor, precum și a nemților în primul Război Mondial – nu era dispus în această fază să susțină reînarmarea. „Siguranța acestei țări și pacea lumii“, declara în amendamentul pe care laburiștii încercau să-l includă în raportul guvernului din 1936, nu va veni de la arme, ci de la „aderarea la Pactul Ligii Națiunilor, din dezarmarea generală […] și cooperarea economică astfel încât să se elimine cauzele războiului.“[17]

Mulți conservatori, dornici să se ajungă la un consens cu privire la apărarea națională, au regretat poziția laburiștilor. Pentru parlamentarii de notorietate care făcuseră campanie pentru reînarmare de la bun început, inamicul principal rămăsese guvernul însuși. Spre finalul lui aprilie 1936, Churchill i-a mustrat pe miniștri pentru că nu se întâlniseră cu sindicaliștii pentru a negocia un program de creștere a producției de armament și i-a solicitat ministrului aprovizionării să supervizeze relația crucială dintre industrie și servicii. Nedorind să tulbure cursul normal al schimburilor comerciale, Baldwin și Chamberlain au respins ideea. Totuși existau și membri ai guvernului, precum lordul Weir, consultant pe probleme industriale, și sir

Maurice Hankey, care erau de părere că economia trebuia adusă la un fel de nivel de război dacă se dorea într-adevăr să se ajungă la reînarmare pe scară largă.

*

În 1935 și 1936 Churchill a continuat să primească informații secrete despre puterea militară germană care creștea constant. Desmond Morton îi oferea cifre despre armamentul german, în timp ce Ralph Wigram îl ținea la curent cu ultimele informații de la Ministerul de Externe. Și Churchill a fost din nou abordat în secret de un număr din ce în ce mai mare de ofițeri activi, stresați de starea serviciilor din care făceau parte și care îi cereau ajutorul. Printre aceștia, unul dintre cei mai importanți era comandantul de escadrilă Torr Anderson, care i-a telefonat secretarei lui Churchill pe 20 mai 1936. „Ca ofițer combatant îi puteți înțelege poziția", îi scria Violet Pearman lui Churchill. „Nu voia să vă scrie, dar […] era sigur că veți fi foarte interesat de ceea ce are să vă spună."[18] Anderson, care era director al Școlii de Instrucție a RAF, era preocupat de faptul că standardele de educație erau în declin și se pregăteau prea puțini ofițeri de observație-navigație. Pe 25 mai și-a exprimat aceste îngrijorări față de Churchill, prezentându-i un memoriu de 17 pagini în care susținea că nu se face tot ce trebuie pentru a pregăti RAF de război.

Deja convins de acest lucru, Churchill și-a petrecut o mare parte a verii hărțuindu-și miniștrii cu propriile memorii și scrisori. În particular, a reușit să devină o pacoste ca membru al Comisiei guvernamentale pentru cercetarea apărării aeriene. Acest organism – o subcomisie a Comitetului de Apărare Imperială – fusese creat ca să găsească moduri de a îmbunătăți apărarea aeriană britanică prin experimente științifice. Spre marea iritare a colegilor săi, Churchill s-a folosit de poziția sa pentru a critica întregul guvern pentru politicile aeriene, în timp ce făcea lobby pentru unele idei destul de excentrice ale prietenului său, profesorul Lindemann, precum dezvoltarea minelor aeriene.

De fapt, Ministerul Aerului, sub conducerea lordului Swinton (anterior Philip Cunliffe-Lister), trecea prin transformări. În februarie 1936, guvernul

aprobase ultimul și cel mai de durată program de extindere din perioada interbelică – „Planul F“. Acesta a crescut considerabil capacitatea de ripostă aeriană a Marii Britanii – înlocuind bombardierele ușoare cu cele medii – și în același timp a echipat majoritatea forțelor aeriene cu ultimele modele. Avioane Hampden, Wellington, Wellesley, Blenheim, Hurricane și Spitfire au fost comandate în masă chiar înainte de a se testa prototipurile, pentru a grăbi considerabil procesul și pentru a asigura, teoretic, RAF un total de 8 000 de avioane noi până în primăvara lui 1939. În plus, Swinton a implementat programul „fabricii în oglindă“, prin care guvernul construia fabrici sau oferea stipendii pentru extinderea companiilor producătoare de mașini, unde angajații urmau să fie instruiți la fabricarea pieselor aeronautice. Acest lucru avea să ducă la creșterea rapidă și nelimitată a producției de avioane, în cazul izbucnirii unui război. În sfârșit, Ministerul Aerului punea la dispoziție fonduri practic nelimitate pentru experimentele lui Robert Watson-Watt, a cărui muncă în domeniul undelor radio avea să ducă la invenția radio-detecției (RDF), mai cunoscută sub acronimul său american – radar.

Desigur, încă mai erau probleme serioase, atât de aprovizionare, cât și de administrare. Informațiile care îi erau acum furnizate regulat lui Churchill de Torr Anderson erau o înșiruire de deficiențe, în timp ce până și Watson-Watt a fost obligat să se plângă că birocrația Ministerului Aerului ducea la întârzieri inacceptabile în munca sa. Planul F, în ciuda ambițiilor sale, nu și-a atins scopul. Până în primăvara lui 1938 – anul în care aproape că a izbucnit războiul – doar 4 500 din cele 8 000 de avioane fuseseră livrate și nici un Spitfire, Wellington, Hampden, Beaufort ori Lysander nu era gata de folosință. Cel mai bun lucru care se poate spune despre Ministerul Aerului în 1936 este că evoluase de la programele „de fațadă“ din anii anteriori și se îndrepta acum, încet, în direcția corectă. Era cu siguranță într-o stare mai bună decât Ministerul de Război care și-a dovedit gândirea anacronică în stabilirea bugetului estimativ al armatei pentru 1935–1936, care creștea cheltuielile cu furajele pentru cai cu 44 000 de lire, dar doar cu 12 000 de lire pentru combustibil.[19]

*

În timp ce sesiunea parlamentară de vară din 1936 se apropia de sfârșit, Churchill i s-a alăturat lui Austen Chamberlain solicitând o ședință secretă a Camerei Comunelor. Aceasta avea să le permită membrilor să dezbată starea reală a apărării țării, fără a dezvălui puterilor străine deficiențele. Ezitând să se confrunte cu Churchill, chiar și fără spectatorii din galeria presei, Baldwin a refuzat. A fost de acord totuși să primească o delegație de parlamentari și de lorzi pentru a le discuta îngrijorările. Pe 28 și 29 iulie, 18 aristocrați conservatori – 13 parlamentari și cinci lorzi – au intrat pe ușa din Downing Street nr. 10, primiți de neimpresionantul triumvirat format din Baldwin, lordul Halifax și Inskip. Churchill a dominat întrevederea. Bine pregătit de Morton și Anderson, a atacat guvernul în legătură cu aproape fiecare aspect al apărării aeriene, declarându-și în același timp convingerea că estimarea francezilor a unui total de 2 000 de avioane germane de primă linie până la finalul anului (pe care guvernul o credea mult exagerată) era de fapt mai mică decât realitatea. La a doua întâlnire și-a exprimat preocuparea cu privire la ritmul extraordinar de lent al producției de muniție, tancuri și mitraliere, încheind cu o pledoarie ca toate deciziile luate acum să fie tratate drept urgențe.

Răspunsul lui Baldwin a fost uluitor. Fără să răspundă la nici una dintre problemele specifice care îi fuseseră prezentate, a explicat cu o onestitate dezarmantă gândirea care îl condusese în ultimii ani:

Majoritatea dintre voi candidați pe locuri sigure. Nu reprezentați circumscripții industriale, cel puțin, nu mulți dintre voi. A existat un sentiment foarte intens, nu știu dacă pacifist, dar pașnic, în țară, după război. Nimeni nu mai voia să aibă de-a face cu el, iar Uniunea Ligii Națiunilor a făcut multă propagandă pentru a face oamenii să creadă că se pot baza pe securitatea colectivă și se punea problema, în 1934, dacă nu cumva, dacă încercai să faci multe, nu puneai în pericol sau, chiar mai mult de atât, nu riscai să pierzi alegerile generale. Personal, am simțit asta foarte clar și singurul lucru la care m-am gândit a fost necesitatea de a câștiga aceste alegeri cât de curând posibil și de a obține mână liberă cu armamentul.

Baldwin a explicat că programul de reînarmare fusese lent fiindcă trebuise început de la zero. (Din cauza lipsei de comenzi ale guvernului, multe dintre fabricile de armament se închiseseră în anii 1920.) Totuși și el, și Chamberlain erau împotriva trecerii economiei la condiții de semirăzboi, deoarece acest lucru ar fi putut dăuna cursului normal al comerțului. Desigur, dacă ar exista într-adevăr o urgență, atunci el, ca prim-ministru, ar fi complet pregătit să se gândească la starea de urgență. Aici era marea diferență. Churchill credea că Germania nazistă era o amenințare imediată pentru securitatea Europei și deci și pentru Imperiul Britanic, în timp ce Baldwin, așa cum arătase clar, nu considera războiul cu Germania ca inevitabil:

Cel mai rău este că nici unul dintre noi nu știe ce e în mintea acelui om ciudat; mă refer la Hitler. Cu toții știm ce dorește Germania, iar el a scris asta clar în cartea sa, să se extindă spre est, iar dacă se vor extinde spre est, nu mă deranjează, dar e altă problemă. Nu cred că [Germania] vrea să se extindă spre vest, fiindcă vestul ar fi o țintă dificilă, iar dacă face asta înainte să fim pregătiți, chiar cred că perspectivele sunt groaznice.

În sfârșit, primul-ministru și-a asigurat colegii că nu avea nici o intenție să arunce țara în război – nici pentru Liga Națiunilor, nici pentru nimeni altcineva. Era un pericol pe care îl întrezărea, dar, chiar și așa, credea că ar fi fost și posibil, și înțelept să nu implice Marea Britanie:

Presupunând că rușii și nemții încep războiul, iar francezii se implică drept aliați ai Rusiei din cauza groaznicului pact pe care l-au încheiat, nu v-ați simți obligați să mergeți să ajutați Franța, nu? Dacă va fi să fie lupte în Europa, aș vrea să fie duse de bolșevici și de naziști.[20]

Churchill nu era mulțumit. Baldwin promisese paritate aeriană și totuși, după estimările (destul de corecte) ale lui Churchill, RAF era mult în urma Luftwaffe, și așa avea să rămână pentru o vreme.******** Pe 12 noiembrie 1936, în timpul dezbaterii despre discursul regelui, Churchill a dezlănțuit un atac virulent împotriva guvernului.[21] Trecuseră doi ani, a declarat el, de

când propusese un amendament la Starea Națiunii, prin care atrăgea atenția că starea apărării naționale nu mai era cea potrivită. Doi ani mai târziu, iată-l propunând același amendament. Între timp, puterea Germaniei crescuse exponențial. Își crease o mare forță aeriană, reintrodusese serviciul militar obligatoriu, începuse construcția unei flote de submarine și remilitarizase Renania. Ce făcuse Marea Britanie în aceeași perioadă? Pierduse superioritatea, apoi și paritatea aeriană; nu reușise să producă tancuri și alte arme; își privase teritoriile anexe de echipamente de bază; și îi permisese Germaniei să construiască o flotă reprezentând până la 35% din Royal Navy. Deci, pe bună dreptate, sir Thomas Inskip, care oferise citatele biblice pe post de consolare, putea descrie anii 1933–1935 drept „anii mâncați de lăcuste".[22]

Pentru Churchill, soluția era evidentă și urgentă. Guvernul trebuia să înființeze un Minister al Aprovizionării care să urgenteze reînarmarea și să reglementeze industria în prioritizarea eforturilor. Acest lucru avea să implice neîndoielnic o oarecare interferență cu comerțul, dar era mai bine decât situația absurdă din acel moment, cu firmele care aveau voie să prioritizeze contractele mai profitabile din străinătate – inclusiv din Germania – față de necesitățile propriului guvern. Inskip a agreat această idee. A fost însă nevoit să i se opună în parlament, asigurându-i în același timp pe parlamentari că nu era o decizie definitivă. Churchill a ridiculizat aceste ezitări:

Guvernul pur și simplu nu se poate hotărî sau nu-l poate face pe prim-ministru să se hotărască. Așa că ajung la un paradox ciudat, decișI doar să fie indecișI, hotărâți să fie nehotărâți, îndârjiți în derivă, tari în fluiditate, cu totul împuterniciți în impotență. Așa că vom continua să ne pregătim luni și ani – timp prețios, poate vital pentru Marea Britanie – să ne mănânce lăcustele.[23]

Ca replică la acest asasinat verbal, Baldwin și-a făcut declarația de o „sinceritate îngrozitoare", în care și-a recunoscut convingerea că ar fi fost electoral imposibil să inițieze reînarmarea pe scară largă înainte de alegerile generale din 1935. Sentimentele poporului fuseseră prea pacifiste și de aceea „democrația e mereu cu doi ani în urma dictatorului". În orice caz,

acum guvernul avea un mandat pentru reînarmare și exista o convingere puternică printre britanici că „nu trebuie să dăm înapoi cu privire la rezoluția de reînarmare, deoarece considerăm că e nevoie să facem față oricărui posibil pericol“.[24] Acest fapt i se datora campaniei lui Churchill, care în 1936 își lărgise sfera cuprinzând o mare parte dintre liberali și stângiști. Era consecința încercării lui Churchill de a atrage susținere pentru Liga Națiunilor și securitatea colectivă pentru propria sa politică de reînarmare. Discursurile sale preluau toate sloganurile zilei și în curând a fost invitat să colaboreze cu organizații pluripartite precum Uniunea Ligii Națiunilor, Consiliul Antinazist și Noua Ligă a Comunității Națiunilor.

În același timp, stânga începea încet, încet să se ralieze părerilor lui. În iulie 1936, un grup de generali spanioli s-a ridicat împotriva guvernului de stânga al lui Casares Quiroga Santiago. Războiul Civil care a urmat, în care orașele spaniole au fost distruse de avioane germane, a spulberat himera dezarmării. Lumea era un loc periculos, iar fascismul – responsabil de atrocitățile din Abisinia, Germania și acum Spania – obliga democrațiile să se apere pe ele însele și valorile în care credeau. Totuși exista și o altă viziune în privința anului 1936: una în care admirația pentru Germania nazistă ajunsese la apogeu și un nou val de turiști și de călători de dreapta mergeau să trăiască pe viu ceea ce un ziarist descria drept „Țara Minunilor lui Hitler“.[25]

După pierderea locurilor în Parlament la alegerile generale din 1935, Stanley Baldwin le promisese lui Ramsay și lui Malcolm MacDonald alte locuri. Acestea urmau să fie locurile rămase vacante la conservatori, dar asociațiile unioniste erau independente și, în acest caz, nu agreau ideea de a li se impune să sprijine niște socialiști desueți.

Aceasta a fost urmarea votului covârșitor de la Conferința Partidului Laburist de la Brighton în favoarea sancțiunilor economice împotriva Italiei. Lansbury, care se opunea sancțiunilor, a fost ținta unui atac devastator din partea secretarului general al Sindicatului Muncitorilor din Transporturi și Industrie, Ernest Bevin, care i-a spus să înceteze să „își mai plimbe conștiința de la unul la altul, întrebând ce să facă cu ea“.

Abia în 1939 a reușit RAF să prindă din urmă Luftwaffe, pe care apoi a depășit-o în 1940.

Capitolul VII. Țara Minunilor lui Hitler

Am ajuns mai degrabă la concluzia că englezul de rând – deși cu un perfect simț al realității în ceea ce privește afacerile interne – e deseori greoi în gândire, neglijent și naiv în privința afacerilor externe.

Sir Horace Rumbold către Geoffrey Dawson, 10 iunie 1936[1]

Ernest Tennant și soția sa s-au trezit devreme. Au plecat de la Grand Hotel din Nürnberg la ora 7 în dimineața zilei de duminică, 15 septembrie 1935, și au mers cu mașina către sud-est, în afara orașului, spre uriașul teren rezervat adunărilor. Aici, la răsăritul soarelui, cei 120 000 de soldați în uniforme, deja perfect aliniați, li s-au înfățișat spectatorilor ca „un câmp uriaș de lalele“ care tocmai înfloriseră. Tennant a fost fascinat. „Dacă mai există cineva în vreo țară care nu e încă pe deplin convins de forța Germaniei naziste, spectacolul gigantic al acestei parade cu disciplină de fier e destul pentru a face acest lucru“, scria el.

Nici unul dintre marii regi războinici ai trecutului, de la Xerxes la Kaizer, nu a visat vreodată la un asemenea fast și la o astfel de măreție din care organizatorii lui Hitler au făcut o rutină anuală la Nürnberg… Ceea ce am văzut la Nürnberg nu mi-a schimbat nici una din părerile referitoare la progresul constant al Germaniei și la importanța vitală a prieteniei anglo-germane… E posibil, dacă actualul regim rezistă, să fim martorii nașterii unei superrase.[2]

Parada de la Nürnberg din 1935 nu era prima întâlnire a lui Tennant cu Germania nazistă. Bancher cu relații bine cultivate, cunoștea Germania din călătoriile de afaceri anterioare și fusese de la început un entuziast al regimului. În 1932 se împrietenise cu Joachim von Ribbentrop și împreună începuseră să creeze contacte între naziști și politicienii de vază din Marea Britanie. Inițial, aceste eforturi nu avuseseră prea mult succes. Stanley Baldwin era atât de atent să nu fie prins discutând cu Tennant în Downing Street încât, când și-a amintit că trebuia să sosească ministrul de externe, a încheiat brusc conversația, i-a spus lui Tennant că nu trebuie să fie văzuți împreună și i-a cerut să iasă din cameră. „Am crezut pentru un moment că domnul Baldwin urma să-mi ceară să mă ascund într-un șifonier“, își amintea bancherul.[3]

Cu toate acestea, până în 1936, lucrurile se schimbaseră. Revoluția nazistă, atât de șocantă și turbulentă în 1933 și 1934, părea să se fi liniștit. Tratatul de la Versailles fusese distrus, ca și Frontul de la Stresa. Hitler restabilise respectul de sine al națiunii și părea să fi găsit un tratament-minune pentru șomaj. Forța Germaniei, unitatea Germaniei și realizările Germaniei erau miracole demne de admirat. În același timp, dezamăgirea Marii Britanii cu privire la Franța atinsese noi culmi. Incapacitatea de a susține Marea Britanie în criza din Abisinia și încercările percepute de a o atrage în război în cauza Renaniei au fost accentuate de victoria în alegeri a Frontului Popular – o alianță de partide de stânga, inclusiv comuniștii – în mai 1936, la doar două luni după ratificarea extrem de suspectului Pact franco-sovietic. Francofobia tradițională s-a amestecat cu o teamă reînnoită de comunism, în timp ce Războiul Civil din Spania sugera că Europa se împărțea pe tabere ideologice rivale. În aceste condiții, s-a petrecut o vizibilă creștere în popularitate a Germaniei. Desigur, schimbarea nu era deloc universală. Mulți britanici încă mai considerau nazismul detestabil, în timp ce majoritatea populației era mai preocupată de economie și nivelul de trai decât de evenimentele externe. Cu toate acestea, exista o schimbare imperceptibilă care a dus la creșterea admirației pentru Germania nazistă și un nou val de entuziaști au pornit să vadă Reichul cu ochii lor. Sosise momentul anglo-german.

*

Așa cum am văzut, exista o serie de motive pentru care membrii clasei conducătoare britanice arătau simpatie față de fascismul italian sau de național-socialismul german, dintre care cel mai important era teama de comunism. „Aproape toți cunoscuții mei sunt […] delicați cu Mussolini (nu chiar atât de mult în ultima vreme) și cu naziștii și idioții când vine vorba de «comunism»“, scria lady Nelly Cecil, soția lordului Robert și fiica contelui de Durham, în noiembrie 1936. Mai târziu, ea va crea un dosar de corespondență cu titlul „O încercare (nereușită) de a-i convinge pe conservatorii de frunte ai societății să le arate vizitatorilor germani că persecuțiile politice și religioase, încarcerarea fără proces, crima și tortura nu sunt recomandabile social în această țară“.[4] Douglas Reed, corespondentul pentru Europa Centrală al The Times, observa că „prejudecățile de clasă și obsesia proprietății“ îi transformaseră pe „snobi […] în fasciști“, în timp ce în mai 1938 Harold Nicolson s-a întâlnit cu trei tineri lorzi la clubul lui Pratt, iar aceștia au admis că „ar prefera să-l vadă pe Hitler la Londra decât un guvern socialist“.[5] „Cei aflați la guvernare se gândesc doar la propriile averi, ceea ce înseamnă că îi urăsc pe Roșii“, se plângea el câteva săptămâni mai târziu. „Aceasta duce la o legătură secretă perfect artificială, dar actualmente extrem de eficientă, între noi și Hitler. Interesele de clasă, de ambele părți, le depășesc pe cele naționale“.[6]

În același timp, strălucirea toxică a celui de-al Treilea Reich îi atrăsese de la bun început pe câțiva dintre membrii mai frivoli ai societății britanice. Maggie Greville, una dintre figurile importante din Londra, a participat la Adunarea de la Nürnberg din 1934 și s-a întors „plină de entuziasm pentru Hitler“; lady „Emerald“ Cunard, o altă amfitrioană din înalta societate, a călătorit la München în august 1933, declarându-se „pro-Hitler“; în timp ce lui Unity Valkyrie Mitford, cea de-a patra fiică a lordului Redesdale, îi plăcea să îi uimească pe cei cu care se întâlnea (inclusiv pe diriginta poștei din satul ei), salutându-i cu brațul ridicat și cu „Heil Hitler“.********[7]

Această tendință a fost încurajată de bine cunoscutele simpatii ale prințului de Wales sau ale regelui Eduard al VIII-lea, cum a devenit cunoscut pe 20 ianuarie 1936. Lipsit atât de inteligență, cât și de simțul decenței constituționale, prințul și-a comunicat clar părerile către prințul Louis Ferdinand al Prusiei în iulie 1933, spunând că „nu este treaba noastră să intervenim în afacerile interne ale Germaniei, nici privitor la evrei, nici la

orice altceva“ și că „dictatorii sunt foarte populari în zilele acestea și s-ar putea să ne dorim unul în Anglia în curând“.[8] După patru luni i-a spus fostului ambasador al Austriei, contele Mensdorff, că național-socialismul era „tot ce se poate face“, iar în iunie 1935 conservatorul Chips Channon scria că „se bârfește mult despre așa-zisele înclinații naziste ale prințului de Wales“.[9]

Motivul din care au pornit bârfele a fost discursul pe care îl ținuse în fața membrilor Legiunii Britanice pe 11 iunie 1935, în care lăudase vizita iminentă a unei delegații de veterani în Germania. Aceasta a avut loc în luna următoare și, așa cum avertizase Anthony Eden, a fost un cadou pentru propaganda regimului. O audiență de două ore la Hitler a fost urmată de o vizită la Cimitirul Prizonierilor de Război britanici, un tur cosmetizat al lagărului de concentrare de la Dachau (în care gardieni deghizați în prizonieri au reușit să-i păcălească pe turiști) și o „cină liniștită în familie cu Herr Himmler“.[10] La reuniunile oficiale, delegația a declarat că primul Război Mondial fusese o „gafă colosală“, a primit salutul lui Hitler și a depus jerbe de flori la diverse monumente – dar, deși gazdele o ceruseră, nu și la cel care-i comemora pe „martirii“ naziștilor din 1923, de la Puciul de la Berărie.[11]

O altă vizită care a provocat controverse a fost cea a lui Charles Vane-Tempest-Stewart, al șaptelea marchiz de Londonderry. Descris de fostul parlamentar conservator Cuthbert Headlam drept „stupid“ și „arogant“ – „aristocratul mândru din romanele desuete“ –, Londonderry fusese secretar de stat la Ministerul Aerului (1931–1935) și lord păstrător al sigiliului (1935) în guvernul național.[12] Faptul că un „prostănac“ (după cum îl numea Churchill) putuse ocupa un loc în Cabinet pentru atât de mult timp se datora influenței soției sale asupra lui Ramsay MacDonald și faptului că prim-ministrului britanic, provenit din clasa muncitoare, „îi plăcea la nebunie să stea în capul scării din reședința familiei Londonderry ca prim-ministrul Coroanei în ținută de gală“.[13] Dar slăbiciunile lui MacDonald nu-l puteau susține pe Londonderry pe vecie și, în noiembrie 1935, Stanley Baldwin l-a îndepărtat din Cabinet, după ce îl concediase de la Ministerul Aerului cu patru luni mai înainte. Așa cum observa biograful său, resentimentele sale l-au făcut pe Londonderry să caute noi cauze și orizonturi mai însorite. Tânjea după „stimă externă“ și, după ce criticase multă vreme politica

externă a guvernului, s-a decis să viziteze Germania, pentru a afla opiniile conducătorilor ei.[14]

Vizita, în care a fost însoțit de soție și de fiica de 14 ani, a avut loc între finalul lui ianuarie și a doua săptămână din februarie 1936. Escortați de lacheii lui Goering, aceștia au asistat la o procesiune cu torțe de la Cancelaria Reichului, au vizitat o bază Luftwaffe și au ascultat un recital de Wagner. În cea de-a doua zi a vizitei au fost primiți de Goering pe proprietatea sa de la țară, iar pe 2 februarie au participat la un prânz oferit de Ribbentrop pentru 25 de persoane, inclusiv pentru adjunctul lui Hitler din partid, Rudolf Hess. Punctul culminant al zilei a fost o audiență de două ore cu Hitler de care a beneficiat Londonderry în Cancelaria Reichului în după-amiaza zilei de 4 februarie. Interpretul, Paul Schmidt, își amintea: „Era aproape ca și când Hitler îi făcea curte timidei Britanii". Hitler a detaliat pericolele bolșevismului, și-a exprimat dorința unei înțelegeri cu Anglia (așa cum se referea invariabil la Marea Britanie) și a accentuat necesitatea expansiunii Germaniei. Succesul curții făcute a ieșit la iveală când, la întoarcere, Londonderry a făcut o declarație de presă, în care a spus că găsise „un sentiment foarte prietenos față de această țară [în Germania] și o foarte puternică dorință de prietenie cu Marea Britanie și Franța". După câteva zile îl descria pe Hitler drept un „bărbat amabil cu bărbie îngustă și figură impresionantă" unui public din Durham și repeta afirmația Führerului că acesta construia o Germanie puternică pentru a împiedica extinderea comunistă spre vest.[15]

Previzibil, această repetare papagalicească a propagandei germane de către un fost membru al Cabinetului a provocat critici. Ziarul Manchester Guardian a luat în râs credulitatea marchizului, în timp ce Harold Nicolson și-a dat verdictul cu privire la comportamentul fostului ministru al aerului în jurnalul său:

Noua mea prietenă Maureen Stanley [soția lui Oliver Stanley, președinte al Consiliului Educației, și fiica cea mare a lui Londonderry] mi-a cerut să vin să mă întâlnesc cu tatăl său care tocmai s-a întors de la o șuetă cu Hitler. Acum îl admir oarecum pe Londonderry, de vreme ce e frumos să rămâi tot în 1760 și în 1936; în plus, e un adevărat domn. Dar dezaprob cu tărie plimbările foștilor miniștri prin Germania în acest moment. Dau impresia de

negocieri secrete și îi irită pe francezi. Dar noi suntem incorigibil iresponsabili în astfel de chestiuni.[16]

Vizita lui Londonderry, pe care acesta a repetat-o de mai multe ori în următorii doi ani, l-a consacrat drept cel mai important avocat al prieteniei anglo-germane și apologetul principal al regimului în Marea Britanie. În aprilie 1938 a publicat Ourselves and Germany (Noi înșine și Germania) – o pledoarie pentru cooperare în care accentua „legătura rasială“ între cele două națiuni și ridiculiza ideea că Germania „aștepta nerăbdătoare să ajungă la un stadiu superior al reînarmării pentru a se năpusti asupra vecinilor ei“.[17] Dar nu era nici pe departe singurul nonfascist care să se lase păcălit. În afară de lordul Lothian (care a fost primit într-o a doua audiență de Hitler în mai 1937) și Ernest Tennant, mai erau istoricul Arnold Toynbee – care a plecat de la întâlnirea sa din 1936 cu Hitler „convins de sinceritatea dorinței lui de pace“ – fostul secretar adjunct al Cabinetului, Thomas Jones, și chiar fostul lider laburist George Lansbury.[18]

Întâlnirea lui Lansbury cu Hitler din aprilie 1937 și susținerea pe care i-a acordat-o ulterior – „nu va recurge la război decât dacă e forțat de alții“ – sunt doar dovezile cele mai clare că dreapta nu avea monopol pe naivitate în această perioadă.[19] Într-adevăr, cum observa ulterior A.L. Rowse, profesor la Oxford și candidat laburist, „nici unul dintre intelectualii de stânga nu poate republica ce a scris în anii 1930 fără a dezvălui cât de prostește a judecat evenimentele“. În afară de editorul proconciliere de la New Statesman, Kingsley Martin – care dorea o politică nu doar de izolare a Marii Britanii, ci chiar de izolare a Angliei –, Rowse se gândea la colegul său, viitor membru laburist al Cabinetului, Richard Crossman, care la începutul anilor 1930 credea că Hitler intenționa să introducă socialismul în Germania.[20] „Îmi amintesc cum ne plimbam prin All Souls“, își amintea Rowse, „strigând la bruta blondă: cum de nu vedea că Hitler se referea nu la socialism, ci la fascism? Dick îl apăra pe Hitler: «Cel puțin trebuie să recunoști că e sincer!»“[21]

*

Pentru cei care înțelegeau adevărata natură a nazismului, procesiunea din ce în ce mai mare de diplomați amatori și turiști în cel de-al Treilea Reich în 1936 și 1937 era o sursă de iritare și chiar de disperare. „Îmi dau seama că în țara noastră liberă guvernul nu poate mereu împiedica aristocrației Londrei să încline spre Hitler“, scria sir Eric Phipps pe 10 noiembrie 1936. „Dar dacă s-ar mai micșora numărul vizitatorilor cred că ar fi bine. Până acum, văd că aceștia nu fac altceva decât să aducă speranțe false și până la urmă vor trezi resentimente germanilor, chiar și acel bătrân ursuz – ambasadorul britanic – care mereu a refuzat cu încăpățânare să le dea lui Goebbels, Schacht și altora ca ei cea mai mică speranță de a obține și cea mai mică colonie.“[22] Vicontele Cecil era de acord. „Acești oameni care merg la Berlin sunt chiar o pacoste“, s-a plâns colegului său, clasicistul de la Oxford Gilbert Murray. „Mi se pare că sunt complet fascinați de germani. Ce vrea să spună Allen [lordul Allen de Hurtwood] asigurându-ne că vor pace, când Germania nu pierde nici o ocazie de a acționa cu aroganță și antiinternațional? […] Mi se pare că prietenii mei de dreapta au o teamă nebună de comunism.“[23]

Analiza cea mai aspră totuși, a venit de la predecesorul lui Phipps la Berlin, sir Horace Rumbold cel mereu perspicace, care în iunie 1936 îi scria editorului The Times, Geoffrey Dawson, susținător insistent al concilierii:

Am ajuns mai degrabă la concluzia că englezul de rând – deși cu un perfect simț al realității în ceea ce privește afacerile interne – e deseori greoi în gândire, neglijent și naiv în privința afacerilor externe. Auzim adesea: „Germanii seamănă atât de mult cu noi“. Nimic mai neadevărat. […] Aș putea cita multe diferențe. Printre altele, germanii au o brutalitate latentă care nu există deloc la englezul obișnuit, iar germanilor le place să facă lucruri care le repugnă oamenilor normali din această țară. Ceea ce vreau să spun este deci că ar trebui să-i cunoaștem pe cei cu care ne propunem să avem de-a face.

Hitler a aplicat destul de constant principiile din Mein Kampf în Germania însăși – acum trece la aplicarea lor în politica sa externă și aici e problema. Valoarea unei înțelegeri cu Germania pentru noi nu este doar posibilitatea păcii și a stabilității în Europa Occidentală, ci și aceea că poate fi o piedică în calea aventurilor lui Hitler în Europa Centrală și de Est. Odată ce începe

vreo aventură în aceste regiuni, pentru mine războiul e mai sigur ca moartea. Englezul de rând nu-și dă seama că germanul e invariabil un Oliver Twist. Îi dai un deget și imediat îți cere toată mâna.

Credeam că, după ce a reocupat Renania, Hitler va recunoaște că Germania a ajuns la Gleichberechtigung [drepturi egale] – dar din ceea ce citesc înțeleg că încă nu. Poate va admite că a ajuns aici dacă și când se va împlini visul lui Hitler, și Europa va fi locuită de o masă de 250 de milioane de teutoni.[24]

Totuși, pentru moment, lucrurile păreau a merge în favoarea germanofililor. În octombrie 1935, se formase Societatea Anglo-Germană, după închiderea predecesoarei sale, Asociația Anglo-Germană, în urma unei dispute referitoare la membrii evrei******** și în vara lui 1936 această organizație elitistă se putea deja lăuda cu 24 de lorzi și 17 parlamentari, precum și cu numeroși bancheri, oameni de afaceri, generali și amirali printre membrii săi. Între companiile asociate se numărau nume celebre, precum Thomas Cook, Dunlop Rubber, Lazard Brothers, Price Waterhouse și Unilever.[25] Evident, nu toți acești membri, persoane fizice sau juridice, erau simpatizanți naziști. Mulți pur și simplu voiau să se folosească de Societate în interes de afaceri. Totuși, deși organizația pretindea că este apolitică, era de fapt un instrument de propagandă germană, care facilita contactele și vizitele acelor membri ai elitei britanice interesați să vadă cel de-al Treilea Reich. Președinte era lordul Mount Temple (care, ca Wilfrid Ashley, fusese ministrul conservator al transporturilor între 1924 și 1929), iar secretarii săi erau agenții neoficiali de turism ai regimului, Ernest Tennant și T.P. Conwell-Evans. De partea germană, cel mai important personaj era Ribbentrop.

Lăudăros, arogant, nesofisticat și superficial, Joachim von Ribbentrop încerca să creeze legături între britanici și naziști din 1933. Născut într-o familie de ofițeri din vechea Germanie – deși fără „von“, titlu pe care îl cumpărase mai târziu –, își construise averea căsătorindu-se cu fiica celui mai mare producător german de vin spumant, devenind apoi reprezentantul unor mărci bine cunoscute precum lichiorul Green and Yellow, whisky-ul Johnnie Walker și șampania Pommery. Deoarece jucase un rol minor în venirea lui Hitler la putere, foarte ambițiosul și de acum devotatul

Ribbentrop reușise să-și creeze o nișă în anii de început ai celui de-al Treilea Reich, ca emisar și propagandist neoficial al Führerului în străinătate. Inițial, eforturile sale politice nu avuseseră succes. Sir John Simon îi răspunsese cu răceală avansurilor, în timp ce alți oficiali, inclusiv Ramsay MacDonald și Neville Chamberlain, îl priviseră ca pe un parvenit băgăreț. Era totuși privit cu bunăvoință de o serie de doamne din înalta societate, precum lady Londonderry și „Emerald" Cunard, iar în 1935 a negociat cu succes Acordul naval anglo-german. Pe 24 iulie 1936, Hitler l-a răsplătit numindu-l ambasador la Curtea Regală – deși nu, așa cum sperase Ribbentrop, secretar de stat. Potrivit lui Frau von Ribbentrop, cuvintele cu care Führerul se despărțise de soțul ei fuseseră: „Ribbentrop, adu-mi alianța cu englezii".[26]

Dar acest lucru nu se va întâmpla. Cu toate că ziarele au încercat să dea o turnură pozitivă evenimentelor, prestația lui Ribbentrop la Londra a fost, așa cum preziseseră mulți, un dezastru. Ajungând în gara Victoria pe 26 octombrie 1936, a șocat lumea politică încălcând protocolul și ținând un discurs bombastic pe peron. I-a uimit pe enoriașii din Catedrala Durham făcând salutul nazist în timp ce se cânta imnul religios „Glorious things of Thee are spoken" (care deseori folosește aceeași melodie a lui Haydn ca „Deutschland über Alles"), iar repetarea acestui gest în fața regelui George al VI-lea, în februarie 1937, a fost de-a dreptul scandaloasă. Ajungând în curând subiect de batjocură, a fost botezat „ambasadorul Brickendrop"******** și chiar și Nancy Astor, care era proconciliere, l-a acuzat în față că era „un ambasador al naibii de prost".[27] Totuși, până la a se pricopsi cu această reputație, Ribbentrop s-a bucurat de un anume succes social (chiar dacă nu și politic), în vreme ce naziștii au beneficiat de pe urma unei serii de lovituri propagandistice, care au dus prestigiul regimului pe noi culmi.

*

Pe 1 august 1936, cea de-a XXI-a Olimpiadă modernă a fost deschisă spectaculos la Berlin. Peste 100 000 de oameni au asistat la ceremonie pe noul stadion din vestul orașului, în timp ce aproximativ jumătate de milion s-au adunat să ovaționeze procesiunile de pe Unter den Linden. 30 de

kilometri de ghirlande și 34 000 de metri pătrați de steaguri au făcut capitala să arate ca un gigantic „cort de luptă al unui mare împărat“.[28] Venit cu mașina în triumf de la Cancelaria Reichului, Hitler a deschis jocurile la 17:30. 20 000 de porumbei voiajori au fost eliberați spre cer, în timp ce cel mai mare compozitor în viață al Germaniei, Richard Strauss, dirija imnul olimpic compus de el însuși. La ultimele acorduri, purtătorul torței olimpice, Fritz Schilgen – pretinsa întruchipare a sportivului arian –, și-a făcut apariția, a alergat o tură de stadion și a aprins flacăra olimpică. Sus pe cer, cea mai mare aeronavă din lume, dirijabilul Hindenburg, cu o lungime de 250 de metri, plutea amenințător: un simbol al forței și, în final, al tragediei germane.

Olimpiada de la Berlin a fost un cadou propagandistic pe care naziștii l-au exploatat la maximum. Inițial minimalizând jocurile olimpice drept „invenția evreilor și a francmasonilor […] o joacă inspirată de iudaism, care nu poate fi organizată într-un Reich condus de național-socialiști“, Hitler a înțeles curând, odată ajuns la putere, că avea o ocazie unică de a juca rolul gazdei pentru întreaga lume și de a o uimi cu creația sa. Ținând cont de toate acestea, 1936 – dincolo de remilitarizarea Renaniei – a fost anul unui efort conștient din partea regimului de a deveni „respectabil“. Nu s-au mai făcut pași pe drumul sângeros al „utopiei“ rasiale (Legile de la Nürnberg, care transformau evreii în cetățeni de categoria a doua, fuseseră promulgate în septembrie 1935) și când un lider nazist elvețian a fost ucis de un student evreu în februarie, nu a urmat un pogrom, așa cum se va întâmpla după un asasinat similar în noiembrie 1938. Pe măsură ce Olimpiada se apropia, semnele care interziceau accesul evreilor au dispărut de pe străzi, la fel ca și ziarul semipornografic și virulent antisemit al lui Julius Streicher, Der Stürmer. Cărți care fuseseră interzise reapăruseră în librării, iar jazzul se auzea din nou în cluburile de noapte. În zilele premergătoare ceremoniei de deschidere, 7 000 de prostituate fuseseră aduse cu autobuze din provincie în capitală, pentru a compensa epurarea care avusese loc de la preluarea puterii de către naziști.

150 000 de vizitatori străini au mers la Berlin pentru marele eveniment sportiv nazist. Delegația britanică a fost deosebit de numeroasă: Ribbentrop a descris-o drept o „invazie prietenoasă“.[29] Includea magnații de presă lorzii Rothermere, Beaverbrook, Kemsley și Camrose, precum și pe lordul

Monsell (până în iunie prim lord al Amiralității), pe sir Robert și lady Vansittart (veniți pentru a destrăma impresia că șeful Ministerului de Externe era irevocabil antigerman), lordul Aberdare și soția, lordul Barnby, marchizul de Clydesdale membru în Parlament, lordul Hollenden, lordul Rennell de Rodd, lordul Castlereagh, lordul Jellicoe, parlamentarul Kenneth (lord civil al Amiralității), parlamentarul Harold Balfour și Unity și Diana Mitford.********

Întrecându-se în a-i impresiona pe distinșii oaspeți, figurile marcante ale regimului au organizat o serie de banchete ridicol de grandioase. Ribbentrop și-a transformat grădina din Dahlem într-un „tărâm de basm“ pentru 600 de persoane; Goebbels a întreținut vreo 3 000 de oaspeți pe Insula Păunului de pe râul Havel; în timp ce Goering și-a depășit ambii rivali creând un sat din secolul al XVIII-lea în miniatură – cu poștă, han, brutărie, măgari, carusel și țărani dansatori – pe peluza Ministerului Aerului.[30] Parlamentarul conservator născut în Statele Unite Chips Channon – care, așa cum observa Harold Nicolson, „căzuse sub influența spumantă a lui Ribbentrop“ – a fost fascinat. „Nu a mai existat vreodată nimic asemănător de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea“, a remarcat cineva. „De pe vremea lui Nero!“, a exultat Channon – care a plecat de la Olimpiadă convins că Marea Britanie „ar trebui să o lase pe micuța și galanta Germanie să își facă plinul cu Roșii din est“.[31] Până și André François-Poncet, scepticul ambasador francez, a mărturisit că era greu să te gândești că acești oameni, „atât de evident încântați de această recepție rafinată și modernă“, erau aceiași care „îi persecutau pe evrei și îi torturau în lagărele de concentrare“.[32]

Olimpiada a fost un triumf pentru naziști. Abia se încheiase, iar Hitler a avut ocazia să mai dea o lovitură propagandistică. Pe 4 septembrie 1936, omul care condusese Marea Britanie spre victorie în Marele Război, David Lloyd George, a sosit la Berghof să ia ceaiul cu dictatorul german. Vizita, care fusese aranjată de Ribbentrop în colaborare cu T.P. Conwell-Evans, a adus tot ceea ce speraseră naziștii. Încântat să discute iar cu liderii lumii, fostul premier în vârstă de 73 de ani a înghițit pe nemestecate complimentele Führerului și i le-a și întors, proclamându-l pe Hitler „cel mai mare german al epocii“.[33] La întoarcere, nu a fost mai puțin dezgustător, descriindu-l pe Führer drept „George Washington al

Germaniei“. „Hegemonia germană în Europa, care era scopul și visul vechiului militarism antebelic, nu se află nici măcar la orizontul nazismului“, i-a asigurat el pe cititorii ziarului Daily Express.[34]

La cinci zile după vizita lui Lloyd George, la Nürnberg a început reuniunea anuală a partidului. Numărul de participanți britanici în comparație cu anul anterior era considerabil. Lordul Mount Temple, președintele Societății Anglo-Germane, era prezent, la fel ca și fostul secretar adjunct al Cabinetului, Thomas Jones; doctorul regal, lordul Dawson of Penn; parlamentarii conservatori lordul Apsley, Frank Sanderson, Arnold Wilson, Thomas Moore și amiralul sir Murray Sueter; precum și lady Ravensdale, fiica lordului Curzon și cumnata lui sir Oswald Mosley.

Calibrul oaspeților a fost cu siguranță superior anului care a urmat, când, potrivit unui agent secret britanic sub acoperire, contingentul britanic a constat mai ales din „nonentități, maniaci ai purității rasiale și subdezvoltați mintal, plus unul sau doi indivizi cu adevărat periculoși“. Dintre aceștia din urmă, cel mai important a fost căpitanul George Pitt-Rivers – antropolog, eugenist, antibolșevic, rasist și deținător de moșii în Dorset –, care „a exprimat sentimente antibritanice de-a dreptul turbate, mai ales interlocutorilor germani, a avut un discurs permanent antisemit și, deși îl disprețuiesc, nemții evident se folosesc de el“. Pitt-Rivers a fost însoțit de secretara și amanta lui, Catherine Sharpe, care și-a arătat simpatiile purtând (ca și Pitt-Rivers) o insignă de aur cu zvastica, precum și o brățară de aur decorată cu fețe și zvastici. Agentul secret – care se străduise să obțină informații de la însoțitorul lor, un anume maior Watts, de vreme ce „acesta era rareori treaz câteva minute la rând“ – a recomandat ca, pentru a-i împiedica să mai producă și alte daune, celor doi să li se confiște pașapoartele.[35]

*

În timp ce tot mai mulți membri ai elitei sociopolitice britanice se bucurau de splendoarea noului Reich al lui Hitler, guvernul britanic rămăsese în purgatoriu. Baldwin și-a exprimat dorința de a îmbunătăți relațiile cu Germania și Italia, dar când ministrul de externe Anthony Eden a întrebat

cum, i-a răspuns: „N-am idee, asta e treaba ta“.[36] Hitler nu răspunsese la ridiculizatul „chestionar“ care întreba ce tratate intenționa să respecte după reocuparea Renaniei, iar peste vară își reînnoise campania de recuperare a fostelor colonii germane. Britanicii tot mai sperau să găsească un modus vivendi, dar se luptau să vadă cum să-l obțină. Sugestia lor de a ține o conferință a celor cinci puteri pentru a înlocui defunctul Tratat de la Locarno a fost ignorată, în vreme ce izbucnirea Războiului Civil din Spania în iulie a redus și mai mult șansele unei înțelegeri europene generale. În iunie, secretarul de stat pentru război, Duff Cooper, a provocat o dispută după ce a subliniat importanța cooperării anglo-franceze împotriva agresiunii germane, un semn al fricii reziduale de alianțe (inclusiv cu Franța), iar în noiembrie Eden a declarat la Leamington că Marea Britanie va recurge la arme doar pentru a-și apăra propriile interese vitale. Cu patru zile mai înainte, pe 16 noiembrie 1936, regele Eduard al VIII-lea îl anunțase pe Stanley Baldwin că intenționa să se căsătorească cu o americancă divorțată, pe nume Wallis Simpson.

Importanța abdicării sale pentru această relatare este dublă. În primul rând, a eliminat un monarh care arăta o admirație îngrijorătoare pentru dictaturi în general și pentru Germania nazistă în particular. În 22 noiembrie, descriind criza, Chips Channon a observat că regele, care e „înnebunit după Wallis, înnebunit“, o lua și el „pe calea dictaturii“, fiind „progerman, împotriva Rusiei și împotriva excesului de democrație neglijentă“. „N-aș fi surprins“, a continuat conservatorul, „dacă nu cumva țintește să devină un mic dictator.“********[37] Era puțin probabil. Totuși ne putem imagina o situație în care simpatiile regelui combinate cu lipsa lui de corectitudine constituțională ar fi putut declanșa o criză mai gravă decât cea din decembrie 1936. Atunci monarhia a supraviețuit fiindcă, în fond, a fost vorba de o chestiune personală, iar regele s-a retras în liniște. O ruptură politică ar fi fost cu totul altceva.

În al doilea rând, abdicarea a fost în mod deliberat interpretată greșit de Ribbentrop, care l-a convins pe Hitler că fusese un complot pus la cale de guvernul britanic pentru a scăpa de un monarh progerman. „Nu știți ce mari speranțe și-a pus Führerul în susținerea regelui pentru negocierile care urmează? El este cea mai mare speranță a noastră“, a declarat ambasadorul când atașatul de presă Fritz Hesse a încercat să-l avertizeze cu privire la

criză. „Nu credeți că întreaga afacere e o intrigă pusă la cale de dușmanii noștri pentru a ne lipsi de una dintre ultimele funcții importate pe care le deținem în această țară? […] Veți vedea, regele se va căsători cu Wally și împreună îl vor trimite la dracu' pe Baldwin cu toată gașca lui."[38] Când s-a dovedit că nu era cazul, încrederea lui Hitler în englezi și posibilitatea unei alianțe anglo-germane au fost grav zdruncinate. Potrivit lui Hesse, Hitler i-a spus lui Ribbentrop să-și facă bagajele și să se întoarcă în Germania. Nu mai era „nimeni în Anglia care să se mai joace cu noi", acum, că „regele a fost detronat". El i-a cerut ambasadorului să raporteze tot ceea ce reușise să facă de la sosire, dar, dacă eforturile sale nu vor fi fost urmate de rezultate, nu avea să fie învinovățit pentru asta.[39] Momentul de aur al prieteniei anglo-germane trecuse.

Unity va deveni celebră pentru prietenia ei cu Hitler, care le descria pe ea și pe sora ei Diana (care, în septembrie 1936, s-a căsătorit cu liderul Uniunii Britanice a Fasciștilor, sir Oswald Mosley) drept „exemple perfecte de feminitate ariană“. Când a izbucnit războiul în 1939, a încercat să se sinucidă împușcându-se în Grădina Englezească din München, dar a eșuat. Invalidă, a fost trimisă înapoi în Anglia la ordinele lui Hitler, unde a murit în 1948.

În toamna lui 1934, filiala germană a Asociației Anglo-Germane fusese dizolvată pentru a fi înlocuită cu o versiune nazificată, exclusiv pentru membri cu origini „pur ariene“. După dezbateri interne, echivalentul său britanic a făcut același lucru în aprilie 1935. Într-o scrisoare personală, președintele asociației, generalul sir Ian Hamilton, a pretins că înțelegea situația dificilă a evreilor germani, dar nu considera că e patriotic sau corect ca „întreaga problemă a internaționalismului să fie umbrită de acest unic aspect al stării actuale a Germaniei“.

Joc de cuvinte însemnând „scapă cărămida“ (n.red.)

Un număr de notabilități engleze au vrut să își arate obiecțiile neparticipând la Jocurile Olimpice. Harold Nicolson, în drum spre Austria, a decis să nu treacă prin Germania, în timp ce sir Austen Chamberlain, care însoțise familia Kemsley pe iahtul acesteia, a refuzat să coboare de pe el și să pună piciorul pe pământ german.

Demonstrația supremă a lipsei de judecată și a problemelor provocate de Eduard a fost făcută în octombrie 1937, când, ca duce de Windsor, a făcut o vizită ultramediatizată în Germania, a pozat cu Hitler și a executat salutul nazist în cel puțin două ocazii.

Capitolul VIII. Intră în scenă Chamberlain

Ca M[inistru de] F[inanțe] cu greu aș fi putut urni o pietricică; acum, doar dacă ridic un deget, toată fața Europei se schimbă!

Neville Chamberlain, august 1937[1]

Pe 30 ianuarie 1937, Hitler s-a declarat satisfăcut. Adresându-se Reichstagului la cea de-a patra aniversare a preluării puterii, a anunțat că onoarea națională fusese redobândită și bătălia Germaniei pentru egalitate cu marile puteri, câștigată. „S-a terminat vremea așa-ziselor surprize“, a anunțat el.[2] Este de remarcat că Hitler și-a ținut promisiunea (mai mult sau mai puțin) timp de un an întreg. Deși Luftwaffe urma să producă un masacru în Războiul Civil spaniol, atrăgând condangarea întregii lumi, 1937 a fost anul în care Germania nu a mai amenințat securitatea Europei și nici nu a mai încercat să extindă granițele Reichului. Totuși, dacă 1937 pare să fi marcat o pauză în drumul lui Hitler către hegemonia europeană, cu greu ar putea fi descris drept un an de liniște. Rana deschisă a Războiului Civil din Spania a continuat să se adâncească și s-a infectat în momentul când avioanele, navele, submarinele și trupele germane și italiene (care pozau în „voluntari“) s-au alăturat generalului Franco în lupta împotriva republicanilor și a brigăzilor internaționale, cu arme furnizate de Uniunea Sovietică. Nimeni nu putea fi sigur că luptele nu vor duce la un război european general, în timp ce pentru milioane de oameni Spania a devenit „inima unei lumi lipsite de inimă“: un microcosmos al anilor 1930 în care fascismul și comunismul, totalitarismul și democrația se ciocneau într-o luptă pentru civilizație.[3] În același timp, a izbucnit războiul între Japonia și China, iar în Rusia Stalin conducea „Marea epurare“, responsabilă pentru moartea a aproximativ 3 milioane de persoane.[4] În mai, președintele

Roosevelt a fost forțat promulge o a treia Lege a neutralității, iar în iunie a căzut guvernul lui Léon Blum, marcând începutul unei perioade tumultuoase în Franța. În acest context, în politica britanică a avut loc o tranziție ordonată la vârf.

Retragerea lui Stanley Baldwin era așteptată de ceva timp. În ianuarie 1936, prietenul lui Churchill, funcționarul public P.J. Grigg, se întreba ce șanse sunt ca „acel spectru alb de Baldwin să plece și să lase țara să fie condusă de cineva cu un număr normal de neuroni“.[5] După Hoare–Laval, nu părea improbabil. Churchill considera că e subminat complet, iar în mai prognoza că lungul mandat al premierului, uimitor dacă luăm în considerare „intelectul său mediocru“, se apropia de final.[6] Nu era nici corect, nici adevărat. În ciuda faptului că semăna cu o țestoasă pe jumătate adormită sau cu un pastor binevoitor, Baldwin avea un ascuțit simț politic și o capacitate extraordinară de a dezamorsa crizele. După ce se ocupase de abdicare ca nimeni altul, cu siguranță mai bine decât ar fi făcut-o Churchill, își epuizase însă rezervele de energie. În februarie, Thomas Jones l-a găsit numărând orele „ca un școlar în apropierea vacanței“, iar pe 28 mai 1937, la două săptămâni după încoronarea regelui George al VI-lea, Baldwin a renunțat în sfârșit la funcție.[7] Sfatul său pentru noul rege a fost să îl convoace pe ministrul de finanțe, Neville Chamberlain.

Ascensiunea lui Neville Chamberlain la funcția de prim-ministru a fost salutată cu o explozie articole care îi realizau profilul. The Times îi lăuda „virtuțile romane“ – austeritate, realism, devotament față de res publica –, în timp ce Sunday Times îi evidenția stilul direct și hotărârea.[8] Daily Telegraph oferea un portret mai personal. „În ciuda exteriorului său rigid și oarecum amenințător“, dezvăluia ziarul, premierul era de fapt „foarte uman“. Era „la fel de devotat pipei sale din lemn de măceș cum domnul Baldwin îi era celei de cireș“ și se spunea că e un „bun cunoscător al vinului roșu sec“. Pescar pasionat, pentru care „după pescuit, cel mai bun lucru era să vorbească despre pescuit“, suferea de gută, dar din fericire dormea bine, fiind genul care, „când se dezbracă de haine, se dezbracă și de griji“.[9]

Erau cu siguranță informații interesante. Totuși impresia lăsată de portretele publicate a fost că erau mai multe lucruri necunoscute decât cunoscute despre prim-ministru. Ca fost ministru de finanțe timp de peste șase ani,

Chamberlain era desigur o figură publică celebră, totuși era și o enigmă: un politician formalist și distant; un tehnocrat, care își ascundea personalitatea în spatele unui simț victorian al decenței și al datoriei. Cine era atunci Neville Chamberlain?

Cel mai cunoscut lucru despre noul prim-ministru era originea sa. Fiul unui fost ministru al coloniilor, Joseph Chamberlain, și frate vitreg al fostului ministru de externe și lider conservator Austen, Arthur Neville Chamberlain era al treilea membru a ceea ce a fost și va rămâne cea mai mare dinastie politică a secolului XX. Era o moștenire greu de dus, din multe privințe. „Joe“ Chamberlain fusese un colos: un om care, după ce își începuse viața de adult ca administrator al unei fabrici de șuruburi în Birmingham, devenise omul de stat care, după cum spunea Churchill, dicta lucrurile în politică.[10] Primar radical și preocupat de reforme sociale în Birmingham, între 1873 și 1876, a transformat orașul care în trei ani a fost dotat cu „parcuri, pavaj, tribunale, piețe, gaz, apă și îmbunătățiri“.[11] Apoi a intrat în politica națională unde a reușit fapta nemaivăzută de a diviza și partidul liberal, și pe cel conservator – mai întâi opunându-se legii de autoguvernare a Irlandei și apoi făcând o campanie energică pentru introducerea unui sistem de tratament preferențial imperial în comerț și taxe. Ca secretar al coloniilor a fost cel mai important apărător al intereselor Imperiului și, ceea ce nu e puțin lucru dacă ținem cont de cariera fiului său, a făcut mai multe încercări nereușite de a forma o alianță anglo-germană la sfârșitul anilor 1890.

După spusele surorii lui Neville, Hilda, „tata nu a avut niciodată preferați printre copiii săi“.[12] Totuși, chiar dacă acest lucru se prea poate să fi fost adevărat, nu e nici o îndoială că „Insistentul Joe“ avusese în vedere roluri foarte diferite pentru cei doi fii. Fiul cel mare, Austen – din prima sa căsătorie –, era destinat să continue munca politică a tatălui său. Născut într-o cutie roșie de corespondență ministerială, după cum se exprima tatăl său, Austen a fost trimis la Trinity College, Cambridge, unde a studiat istoria, apoi pe continent, pentru a-și continua pregătirea ca viitor om de stat. În 1892, la 29 de ani, s-a alăturat tatălui său în Camera Comunelor, iar peste trei ani a primit primul său post guvernamental ca lord civil al Amiralității.

Prin contrast, Neville Chamberlain nu urma să aibă o carieră politică. Mai mic cu șase ani decât Austen, fiul celei de-a doua soții a lui Chamberlain, Neville urma să se ocupe de afacerile familiei. Astfel, în timp ce Austen a avut drumul dinainte stabilit spre Cambridge și Westminster, Neville a fost pus să studieze matematică, metalurgie și inginerie la Birmingham, apoi s-a angajat la o firmă locală de contabili autorizați.

Se poate să nu fi fost foarte interesant, dar cu siguranță a fost mai bine decât următoarea aventură în care l-a trimis Joe pe fiul său. După ce pierduse sume considerabile în crahul sud-american de la sfârșitul anilor 1880, precum și în urma a nenumărate extravaganțe, Chamberlain senior își pusese speranțele în Chamberlain junior să refacă averea familiei. O conversație cu guvernatorul Insulelor Bahamas, sir Ambrose Shea, l-a convins că se puteau face bani frumoși în arhipelag din cultivarea sisalului – o specie de agavă care seamănă vag cu un ananas uriaș, din ale cărui frunze mari în formă de sabie se pot extrage fibre asemănătoare celor de cânepă – și în 1891 l-a trimis pe tânărul Neville, în vârstă de 22 de ani, în insula Andros, ca să cumpere și apoi să se ocupe de o moșie de 9 000 de hectare.

Ani mai târziu, Alec Douglas-Home – secretarul privat al lui Chamberlain pe durata mandatului său de premier – a făcut legătura între celebra rezervă a lui Chamberlain și groaznica experiență de pe Andros.[13] Caldă, umedă și plină de țânțari, Andros era aproape insuportabil de spartană. În acest ultim bastion al Imperiului nu mai erau alți coloniști britanici, ceea ce însemna că în condițiile unanim acceptate ale segregării rasiale, Chamberlain efectiv nu avea cu cine să vorbească. Mai rău, nici nenorocitele de plante nu voiau să crească. Pontul lui Shea s-a dovedit a nu fi fost bun de nimic, și după șase ani grei și secetoși – în care Chamberlain a fost nevoit să treacă prin încercări precum un incendiu care i-a distrus o mare parte din prima recoltă și frustrarea de a-i fi fost trimis un steag american în loc de cel britanic pe care să-l arboreze în fața biroului – familia a trebuit să accepte că totul fusese un fiasco, cu pierderi de aproximativ 50 000 de lire.

Chamberlain era distrus. Deși detestase viața în Bahamas, își dorea cu disperare să aibă succes pentru a-i face pe plac tatălui său și își făcea reproșuri teribile pentru eșecul plantației. „Nu pot să nu recunosc cât sunt

de vinovat pentru lipsa mea de judecată“, i-a scris plin de amărăciune tânărul de 27 de ani tatălui său. „Am stat aici tot acest timp și fără îndoială un om mai înțelept ar fi văzut de mult care urma să fie rezultatul.“[14] Pe de altă parte, acum era liber să înceapă o viață mai fericită în Anglia. Cu ajutorul unui unchi a devenit directorul unei firme metalurgice din Birmingham și și-a asumat răspunderea afacerii de familie – fabricarea de cabine pentru vapoare. În aceeași perioadă a început să-și descopere interesele care îl vor însoți pe tot parcursul vieții. Acestea includeau plăcerea de a pescui și de a vâna, pasiunea pentru grădinărit, dragostea pentru istoria naturală, plus un mare entuziasm, chiar dacă specific, pentru literatură și muzică, marile sale iubiri fiind Shakespeare și Beethoven.

Așa cum scrie biograful său, Chamberlain era un patron progresist și binevoitor. Ca director al Elliott’s Metal Company, a angajat un responsabil cu asistența socială și a creat un cabinet medical permanent, iar în iunie 1914 a pus la punct o schemă de împărțire a profiturilor cu angajații companiei de familie.[15] În același timp, a fost foarte implicat în viața civică din Birmingham: mai întâi ca activist entuziast pentru dezvoltarea Universității din Birmingham (fiind absolvent al predecesorului acesteia, Mason College) și apoi ca membru nu mai puțin dedicat al consiliului de conducere al Spitalului General Birmingham. În 1911 a fost ales în consiliul orășenesc, iar trei ani mai târziu a fost invitat să preia postul pe care tatăl său îl deținuse cu atâta distincție: lord primar al orașului Birmingham.

Așa cum sugerează această numire, Chamberlain era prea în vârstă să mai lupte pe front – avea 45 de ani în 1914.******** Grație poziției de primar, a reușit totuși să-și aducă o contribuție importantă la efortul de război. La începutul lui 1916 a convins Ministerul de Interne să-i adopte planul pentru un sistem coordonat de avertizare împotriva raidurilor zeppelinelor, iar în septembrie în același an a inaugurat Banca Municipală Birmingham, care le-a permis deponenților să împrumute statul cu bani pentru a susține războiul. Pe de altă parte, prima încercare a lui Chamberlain de a pătrunde în administrația națională, ca director general al Serviciului Național, nu a avut succes. Însărcinat de Lloyd George, la recomandarea lui Austen, să conceapă un plan de implementare a recrutării simultan cu protejarea industriilor esențiale pentru război și în același timp să formeze un nou departament guvernamental, Chamberlain nu a făcut față. În apărarea lui,

era o sarcină herculeană, îngreunată și de rivalitățile din Parlament și de o clară lipsă de susținere din partea premierului. Un politician cu mai multă experiență în administrația națională și cu mai mulți aliați poate că ar fi supraviețuit, dar Chamberlain nu avea aceste avantaje și, în august 1917, după doar opt luni, a demisionat.

Pentru Chamberlain, eșecul Serviciului Național a fost o umilință publică și un fiasco personal de proporțiile dezastrului din Andros. Într-o scrisoare trimisă cu o lună înainte de demisie îi mărturisea surorii lui că îl încercau aceleași sentimente de disperare ca în urmă cu 20 de ani, în Bahamas, „când plantele nu creșteau“.[16] Din fericire, acum avea siguranța financiară și liniștea propriei familii. În primăvara lui 1910, la vârsta relativ înaintată de 41 de ani, s-a îndrăgostit de Anne Vere Cole, o tânără vivace și afectuoasă de 29 de ani dintr-o familie de sportivi irlandezi. Cei doi s-au căsătorit în anul următor.

„Annie“ Chamberlain avea un caracter foarte diferit de al lui Neville. El era timid, serios și nesigur, pe când ea era caldă, sociabilă și încrezătoare. Totuși a fost o căsătorie extrem de fericită, împlinită de sosirea a doi copii adorați, Dorothy în 1911 și Frank, doi ani mai târziu. Annie i-a oferit lui Neville dragostea și susținerea necondiționată de care avea nevoie și, în mai 1937, el i-a atribuit cu generozitate și sinceritate succesul de care se bucurase:

N-aș fi fost niciodată parlamentar dacă n-ar fi fost Annie care să mă ajute. Nu doar că îi farmecă pe toți și le creează o stare de bună dispoziție, ci și îi face să creadă că un om nu poate fi așa de rău dacă are o astfel de soție. […] Dar, pe lângă toate acestea, ea mi-a înmuiat și cizelat nerăbdarea înnăscută și dezaprobarea a tot ceea ce are chiar și doar un iz de înșelătorie și știu că m-a salvat de la a lăsa o impresie de duritate pe care nu o intenționam.[17]

Cu ajutorul lui Annie, Chamberlain a depășit repede insuccesul de la Departamentul Serviciului Național – deși nu l-a iertat niciodată pe Lloyd George, pe care l-a urât toată viața. Conștient că viitorul său politic era în Camera Comunelor, a candidat, iar la alegerile generale din decembrie 1918 a devenit parlamentar pentru Birmingham Ladywood. La fel ca mariajul și

intrarea în politica locală, venirea lui Chamberlain la Westminster la 49 de ani s-a petrecut relativ târziu în viața sa. Cu toate acestea, a fost decis să recupereze timpul pierdut și în curând s-a făcut remarcat pentru susținerea reformei sociale radicale. În 1922, după dezmembrarea coaliției lui Lloyd George – care a pus capăt șanselor lui Austen Chamberlain de a ajunge prim-ministru – a fost numit director general al poștelor, iar anul următor a ajuns în Cabinet ca ministru al sănătății.

Cei șase ani petrecuți de Chamberlain la Ministerul Sănătății, unde a fost responsabil cu locuințele, administrațiile locale și politica socială, l-au consacrat. Manifestându-și plenar pedigriul radical-liberal, a propus legi progresiste, precum Legea estimării și evaluării (1925), Legea asigurărilor naționale de sănătate (1928), Legea guvernării locale (1929) și, alături de Churchill, Legea pensiilor pentru orfani și bătrâni (1925). Lăudat pe bună dreptate pentru aceste impresionante reforme sociale, la sfârșitul anilor 1920 Chamberlain era privit de majoritatea ca viitorul lider conservator, iar în 1931 i-a succedat lui Philip Snowden la Finanțe, având sarcina să scoată țara din Marea Criză.

Mandatul lui Chamberlain la Trezorerie a fost extrem de criticat. Blamat vehement de partidele de opoziție și de conservatorii radicali, precum Harold Macmillan, a devenit apoi subiectul unei cenzuri copleșitoare din partea istoricilor și economiștilor din perioada de aur a curentului keynesian. După părerea acestor critici, Chamberlain a fost un cancelar rigid, deflaționist și lipsit de imaginație – preocupat doar de echilibrarea bugetară –, așteptând pasiv ca economia să-și revină și nefăcând aproape nimic pentru a reduce nivelul uriaș al șomajului care a afectat aproape tot deceniul. Într-adevăr, dacă prima imagine a Marii Britanii din anii 1930 e a unui funcționar cu guler înalt agitând o bucată de hârtie, cea de-a doua este a cozilor la ajutorul de șomaj și cantinele sociale, atât de sugestiv descrise de George Orwell în Drumul spre Wigan Pier (1937). Chamberlain nu a fost avantajat de nici una dintre aceste imagini. Totuși istoricii moderni au fost mult mai binevoitori în evaluarea modului în care a gestionat economia, subliniind – în contrast cu mitul că Chamberlain a fost un susținător al sistemului laissez-faire – inițiative precum protecția și cartelizarea industriilor metalurgice și siderurgice, fondarea Comitetului transportului de pasageri din Londra și desemnarea a „patru zone speciale“, care

cuprindeau unele din regiunile cele mai afectate ale țării, în care s-au derulat experimente menite a stimula creșterea economică. Aceste măsuri nu au fost neapărat îndrăznețe, iar impactul lor asupra șomajului a fost neglijabil, dar până la mijlocul anilor 1930 creșterea economică se reluase, lira sterlină își revenise, exporturile erau în creștere, iar șomajul fusese redus de la peste 3,4 milioane în 1932 la 1,8 milioane în 1937.[18]

Iar economia nu era singura preocupare a lui Chamberlain. Cu un Baldwin letargic și un MacDonald senil, cădea în sarcina lui Chamberlain să fie forța motrice a guvernului. În multe privințe, era un rol care îi plăcea la nebunie. Așa cum îi scria surorii sale Ida în mai 1934: „Din nefericire, îmi stă în fire să nu pot să mă gândesc la o problemă fără să încerc să-i găsesc o soluție. Și astfel, practic, sunt acum răspunzător de apărarea țării.“[19] Totuși, treptat, a început să se revolte împotriva naturii de facto a statutului său. „Așa cum vei vedea, am devenit un fel de premier în funcțiune“, îi scria celeilalte surori, Hilda, în martie 1935, „doar că fără puterea efectivă a unui prim-ministru. Trebuie să spun «v-ați gândit» sau «ce ați spune», când ar fi mult mai eficient să spun «asta trebuie să faceți».“[20]

Așa cum arată această declarație, lui Chamberlain nu-i lipsea încrederea în sine, și până la mijlocul anilor 1930 deja dezvoltase acea vanitate, unii i-ar spune aroganță, pe care mulți au identificat-o cu o slăbiciune și o cauză de frustrare în timpul mandatului său de premier. Cea mai evidentă manifestare a acesteia era în modul în care trata opoziția. În timp ce Baldwin era generos și binevoitor – considerând de datoria lui să „educe“ laburiștii pentru guvernare –, Chamberlain era complet intolerant față de ceea ce considera a fi opoziția laburistă ipocrită, ineficientă și cu mintea încețoșată. Se vedea în Camera Comunelor, unde, chiar și după părerea unui observator extrem de înțelegător precum Alec Douglas-Home, îi plăcea să „dezbată cu cruzime“ și părea să îi facă plăcere maximă să facă praf opoziția „aproape ca“ într-o vivisecție.[21] Într-adevăr, așa cum Chamberlain însuși îi relata Idei în vara lui 1927, „Stanley [Baldwin] m-a implorat să nu uit că mă adresez unei adunări de gentlemeni. Mereu i-am dat impresia, spune el, când vorbesc în Camera Comunelor, că nu dau doi bani pe Partidul Laburist. Adevărul e că din punct de vedere intelectual, cu câteva excepții, chiar sunt de doi bani.“[22]

Această impresie nu le-a scăpat laburiștilor, a căror vastă majoritate îl detesta pe Chamberlain. Acest lucru urma să aibă consecințe importante, chiar istorice, când, în toamna lui 1939 și apoi în primăvara lui 1940, Chamberlain a încercat să formeze o coaliție, dar a constatat că nici laburiștii, nici liberalii nu doreau să îl aibă la conducere. În acest moment, desigur, devenise omul de la München și reprezentantul unei politici care eșuase fără îndoială, dar ar fi greșit să subestimăm rolul jucat de animozitățile personale în respingerea sa de către opoziție.

În guvern, încrederea în propriul intelect de care dădea dovadă Chamberlain nu era mai puțin evidentă. Așa cum își amintea Douglas-Home, „nu se temea niciodată să ia o decizie pe cont propriu și nici nu accepta ușor constatările altcuiva pe orice subiect. De regulă, asculta toate argumentele, le asimila foarte rapid, apoi lua propria decizie. Odată ce se hotăra, avea deplină încredere în propria decizie.“[23] Ca lider al unui guvernul ai cărui veterani erau deseori lenți, era în multe sensuri un mare câștig. Exista totuși și un impediment care îl făcea pe Chamberlain să țină cont din ce în ce mai puțin de părerile celorlalți și să ignore faptele care nu se potriveau cu concluziile sale. „Mintea lui, odată ce lua o decizie, era înconjurată de o barieră atât de dură și de lipsită de imaginație, încât nici un argument nu mai putea pătrunde prin ea“, își amintea reformatoarea și administratorul social Violet Markham, care lucrase cu Chamberlain la Departamentul Serviciului Național, în timp ce lordul Swinton era doar unul dintre colegii care observaseră tendința de a privi orice părere care diferea de a lui drept „lipsită de loialitate și ostilă“.[24]

Această nuanță deranjantă de aroganță intelectuală era doar unul din mulțimea de factori care făceau dificilă apropierea între Chamberlain și colegii săi. Cu hainele și manierele unui „cioclu provincial“ – și-a câștigat repede porecla „Legistul“ – cu aspectul său de pasăre necruțătoare de pradă, era opusul genului de om care frecventează cluburile și deseori era descris drept „rece“ și „distant“.[25] Arthur Balfour credea că are „o inimă de piatră“, în timp ce Harold Macmillan, care își amintea de „privirea sardonică, chiar disprețuitoare“, spunea că la întâlnirea cu el se simțise ca la „o ședință cu directorul școlii“.[26] Avea vocea aspră, „fără muzicalitate și farmec seducător“, deși, așa cum recunoștea parlamentarul independent Arthur Salter, era „un instrument potrivit pentru obiectivele sale“ și reflecta

„mintea ordonată“ din spatele ei.[27] Umorul nu era punctul său forte. Douglas-Home trebuia să conspire ca să elimine toate glumele pe care ar fi încercat să le facă în discursurile sale – fiindcă „erau groaznice“ – și evita fumoarul din Camera Comunelor pe cât de mult posibil.[28] Totuși n-ar fi corect să-l considerăm pe Chamberlain drept o persoană rece cu un dispreț ascetic pentru semenii săi. Un om extrem de timid – o realitate de care erau conștienți prea puțini dintre detractorii săi – putea fi, așa cum mărturiseau Douglas-Home și alți prieteni apropiați, cald, chiar spiritual, când era într-o companie plăcută. Râdea cu Annie la filmele cu Charlie Chaplin până când „îi durea burta de atâta râs de absurdițile lui“, în timp ce extazul la vederea unei noi păsări în colecția sa ori a primei brânduțe a primăverii trăda o fire romantică, în contrast cu imaginea sa austeră.[29]

*

Când Ramsay MacDonald a devenit prim-ministru pentru a doua oară, în 1929, acesta a anunțat solemn: „Intenționăm să ne gândim“. Ulterior a adăugat: „Nu trebuie să existe nici o tărăgănare“. Așa cum observa Malcolm Muggeridge, ce a urmat a fost puțină gândire și multă tărăgănare.[30] Neville Chamberlain, dimpotrivă, nu avea nevoie de mai mult timp de gândire, iar tărăgănarea era în afară de orice discuție. Deși era conștient că era cam târziu să devină prim-ministru la 68 de ani, era „bucuros că are ocazia să facă lucrurile care se cuvine să fie făcute“ și era decis să „lase ceva în urmă ca prim-ministru“.[31] Într-o lume ideală i-ar fi plăcut ca moștenirea sa să fie reforma socială. Dar în 1937 lumea era departe de a fi ideală și era aproape inevitabil faptul că prim-ministrul va fi obligat să își petreacă majoritatea timpului cu afacerile externe. Așa cum îi stătea în fire, Chamberlain avea deja o idee destul de clară despre ce trebuia să facă.

Într-o remarcă des citată, consemnată de Anthony Eden după un dineu din primăvara lui 1936, Austen Chamberlain i-a spus fratelui său vitreg: „Neville, amintește-ți că nu știi nimic despre politica externă“.[32] Nu e de mirare că, dat fiind cum au evoluat lucrurile, această remarcă fără îndoială supărătoare, tipică din partea unui frate mai mare, a tot fost repetată ulterior.******** Totuși nu era pe de-a-ntregul corectă. Deși Neville

Chamberlain nu era expert în acest domeniu – ceea ce nu fusese un impediment pentru mulți miniștri de externe – devenise foarte interesat și jucase un rol activ în formularea politicii externe în întreaga perioadă cât fusese la putere guvernul național. Chiar fusese întrebat de două ori dacă nu ar dori să devină ministru de externe, în decembrie 1933 și apoi în anul următor.

Una dintre cel mai adânc înrădăcinate convingeri ale lui Chamberlain se referea la faptul că Marea Britanie trebuia să reducă numărul posibililor inamici. Așa cum le plăcea șefilor de stat-major să tot reamintească Cabinetului, Marea Britanie nu se putea apăra pe ea și Imperiul în fața forțelor combinate ale Germaniei, Italiei și Japoniei și, așa cum îi plăcea lui Chamberlain să le reamintească tuturor colegilor, țara nu își putea permite să cheltuie fără număr încercând să facă acest lucru. Astfel că, în 1934, Chamberlain a încercat să convingă Cabinetul să înceapă negocierile cu Japonia pentru un pact de neagresiune pe 10 ani. Necesitatea unui asemenea acord era cu atât mai mare cu cât Chamberlain nu credea deloc în Statele Unite ca aliat în regiune. Așa cum îi scria surorii sale Hilda, în iulie 1934:

Ar trebui să știm deja că SUA nu ne vor ajuta să rezistăm unei acțiuni în forță din partea Japoniei, cu excepția unui atac asupra insulelor Hawaii sau Honolulu. Ne vor da multe asigurări de bunăvoință, mai ales dacă promitem că ne ocupăm noi de toate luptele, dar în momentul în care li se cere să contribuie cu ceva, invariabil se ascund în spatele Congresului.[33]

„Avem ghinionul să avem de-a face cu o națiune de bădărani“, s-a lamentat cu altă ocazie.[34]

Propunerea lui Chamberlain pentru un pact cu Japonia nu a dus nicăieri. Cabinetul nu era gata să renunțe la bunăvoința americanilor, deși destul de vagă, în favoarea unui acord potențial iluzoriu cu Japonia, iar în decembrie 1934, când japonezii și-au anunțat intenția de a nu mai reînnoi Tratatul naval de la Washington, această prudență a părut să fie justificată. Chamberlain a renunțat fără tragere de inimă la acord, dar ideea de a îmbunătăți relațiile cu potențialii adversari, chiar după acte de agresiune fățișă, a rămas valabilă. În iunie 1936 s-a decis să îl preseze pe Eden să

renunțe la sancțiunile contra Italiei – la doar o lună după anexarea Abisiniei de către Mussolini –, descriind continuarea acestei politici ca fiind „însăși vara nebuniei“ într-un discurs la Clubul 1900.[35] Justificarea lui Chamberlain pentru această „indiscreție flagrantă“ – o încălcare clară a răspunderii colective a Cabinetului – a fost că „dacă aceia care ar trebui să preia conducerea nu o fac, atunci e obligatoriu să o facă altcineva“. Din fericire pentru el, majoritatea colegilor au primit bucuroși mișcarea – ridicarea sancțiunilor avea a fi anunțată după opt zile –, iar Eden, care nu fusese consultat fiindcă „mai mult ca sigur m-ar fi implorat să n-o spun“, a acceptat cu grație scuzele false ale cancelarului.[36] Cu toate acestea, a fost un exemplu timpuriu al tendinței lui Chamberlain de a acționa unilateral, precum și al hotărârii de a-și impune cu forța politica chiar și prin tactici neortodoxe. În mai puțin de doi ani, această combinație urma să joace un rol decisiv în ruptura dintre Chamberlain și Eden.

*

Neville Chamberlain nu a inventat politica de conciliere. O strategie pe care unii istorici au detectat-o în diplomația britanică încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, devenise în 1920 principiul de bază din politica externă britanică. Anthony Eden a spus Camerei Comunelor în multiple ocazii că scopul Marii Britanii era „concilierea Europei“, în timp ce diversele misiuni guvernamentale trimise la Hitler și Mussolini au fost toate tentative de a pune cumva această politică în practică.[37] Problema era că se realizase prea puțin până în 1937. În ciuda nesfârșitelor oferte de pacturi și convenții, singurul acord care fusese de fapt încheiat în cei patru ani de la venirea naziștilor la putere fusese Tratatul naval anglo-german din 1935. Între timp, Hitler reușise să-și dezbine adversarii în timp ce își continua politica de revizuire agresivă a tratatelor. Chamberlain spera să schimbe lucrurile. Decis de la bun început să fie propriul ministru de externe, a încercat să o rupă cu stilul aleatoriu și neatent al politicii externe britanice – care doar părea să plutească în derivă de la o criză la alta – și să stabilească relații mai prietenoase cu dictatorii, ceea ce, credea el, avea să ducă la o relaxare a problemelor europene. Așa cum scria într-o scrisoare către o rudă îndepărtată în ianuarie 1938, abordarea pe care intenționa s-o aplice era una foarte personală:

Dictatorii sunt prea des priviți ca și cum ar fi complet inumani. Cred că e o idee foarte greșită. Într-adevăr, latura umană a dictatorilor este cea care îi face periculoși, dar, pe de altă parte, tot ea este cea care poate permite abordarea lor cu cea mai mare rată de succes.[38]

Ca să ajungă la această decizie, Chamberlain nu fusese deloc motivat de admirație la adresa Germaniei naziste. Spre deosebire de Rothermere ori de Londonderry, scrisorile lui către surorile sale, deși ignorau total persecuțiile evreilor și politica internă germană, demonstrează o aversiune clară față de regim și de tacticile sale gangsterești. Era însă mereu optimist. „Germania lui Hitler este bătăușul Europei“, scria după ce Hitler reintrodusese serviciul militar obligatoriu în martie 1935. „Totuși nu-mi pierd speranța.“[39] Un an mai târziu, iată cum explica faptul că nu dorise să aloce o proporție mai mare din resursele financiare britanice unei curse a înarmărilor cu Germania, așa cum ceruse Churchill:

Dacă amenințarea unui atac din partea Germaniei este atât de iminentă așa cum ar dori să ne facă să credem Winston [Churchill], nu putem face nimic pentru a ne pregăti să-i facem față. Dar nu cred că este iminentă. Prin diplomație atentă cred că o putem stăvili, poate nu pe termen nelimitat, dar, dacă am urma acum sfatul lui Winston și ne-am sacrifica comerțul ca să fabricăm arme, vom provoca mari daune comerțului, de pe urma cărora ne vom reveni după generații.[40]

Primul stadiu al acestei „diplomații atente“ era să identifice ce doreau cu adevărat nemții. Așa cum îi spunea Chamberlain ambasadorului sovietic, la două luni după ce devenise premier:

Consider că este foarte important să-i facem pe germani să treacă de la generalități ca „trebuie“ și „nu trebuie“, al căror sens autentic nu-l înțelege nimeni, la o discuție mai practică și mai deschisă pe marginea dorințelor lor. Dacă i-am putea aduce pe germani la masa negocierilor și, cu creionul în

mână, să trecem în revistă reclamațiile, solicitările și dorințele lor, ar ajuta mult la relaxarea lucrurilor sau, cel puțin, ar clarifica situația actuală.[41]

Această abordare fusese de fapt sugerată cu 10 luni înainte de noul subsecretar adjunct pentru afacerile externe, sir Alexander Cadogan. Convins că „așa-zisa noastră «politică» a fost un adevărat dezastru încă din 1919“, Cadogan a criticat aspru tactica preferată de Ministerul de Externe de a „ține Germania în suspans“, dat fiind că „tot suspansul din ultimii trei ani a fost al nostru. Asta e ideea: am lăsat toată inițiativa G[ermaniei] și astfel ne-am supus iar și iar unor faits accomplis.“[42]

Cadogan și Chamberlain voiau să dea „cărțile pe față cu Germania“ cu privire la solicitările acesteia. Odată ce acestea aveau să fie clar formulate, era posibil să vadă dacă pot fi satisfăcute și, dacă da, să încerce să îl oprească pe Hitler printr-un acord. Problema era că, deși ambițiile imediate ale Germaniei erau de fapt bine cunoscute, majoritatea nu stăteau în puterea guvernului britanic. Așa cum relata lordul Lothian după întâlnirile cu Hitler, Goering și Hjalmar Schacht în mai 1937, Germania dorea „ajustări în Europa de Est cu privire la Austria și în favoarea minorităților germane din Danzig, Memel, Cehoslovacia și Polonia, precum și aranjamente economice și coloniale care să asigure Germaniei un nivel de trai în creștere pentru poporul său“. Lothian nu era de părere că aceste solicitări „erau nerezonabile în sine“ și a îndemnat guvernul să ajungă la o înțelegere în acest sens, întrucât „starea de spirit din Germania e în schimbare“.[43] Totuși problema care rămânea era că de pe această listă doar înapoierea fostelor colonii germane ținea de Marea Britanie******** – cu cooperarea celorlalte puteri. Mai mult, acest lucru era considerat a fi atât de inechitabil, de conservatori, dar și de dominioane, încât secretarul coloniilor, William Ormsby-Gore, credea că guvernul nu va putea supraviețui unei astfel de acțiuni.[44]

Chamberlain a fost de neclintit. Deși nu credea că doar cedarea teritoriului Tanganyika putea cumpăra o pace durabilă, a păstrat speranța că o anume formă de restituire colonială ar fi putut fi folosită pentru a momi Germania să încheie un acord european mai cuprinzător. De fapt, după cum știa și el, Marea Britanie nu prea avea cine știe ce cărți, iar dacă cea colonială avea vreo valoare – „asul de pică“ după spusele lui sir Robert Vansittart –, atunci

sub nici o formă nu avea să o irosească.[45] Prin urmare, i-a atenționat pe participanții la Conferința Imperială din iunie 1937 să nu „respingă posibilitatea“ ajustărilor coloniale, după care a început să lucreze la o strategie care să ducă la crearea unei noi colonii germane în Africa Centrală, pe cheltuiala actualilor suzerani, ca să nu mai menționăm populațiile indigene.[46]

În misiunea sa de a îmbunătăți relațiile cu dictatorii, Chamberlain nu avea deloc timp de pierdut. În primul rând pentru că era conștient că, în ceea ce privește Germania, Marea Britanie se confrunta cu o „piață în creștere“, în care „cu cât amânăm mai mult, cu atât ni se va cere un preț mai mare“, și în al doilea rând din cauza deteriorării situației internaționale în altă parte a lumii.[47] Pe 26 aprilie 1937, Legiunea germană Condor bombardase orașul basc Guernica din nordul Spaniei, provocând un scandal internațional. Această atrocitate – care arăta în cel mai brutal mod în ce consta iluzia „nonintervenționismului“ – a fost urmată în mai de un atac al avioanelor republicane asupra navei de luptă germane Deutschland, căruia i s-a răspuns cu un bombardament german cu obuze asupra portului Almería. În același timp, și în pofida așa-zisului gentlemen’s agreement semnat între Marea Britanie și Italia în ianuarie 1937 – în care fiecare parte, într-un efort de a îmbunătăți relațiile anglo-italiene, se angaja să respecte drepturile celuilalt semnatar în Mediterana –, submarinele italiene au instituit o blocadă neoficială pentru toate navele care se îndreptau spre Spania. Era o măsură luată în principal împotriva rușilor, care îi aprovizionau pe republicani, dar nu doar împotriva lor, după cum urmau să descopere destul de curând britanicii. În noaptea de 31 august, submarinul italian Iride a lansat torpile către distrugătorul britanic HMS Havock. Din fericire, acestea nu și-au atins ținta, dar după câteva zile un vas comercial britanic a fost scufundat de submarinul italian Diaspro lângă Valencia. Parlamentul și presa britanică au reacționat cu indignare, iar pe 3 septembrie Churchill i-a trimis lui Eden un plan menit a opri pirateria italiană:

De ce nu aranjăm cu Mustafa Kemal [Atatürk] să strecurăm niște soldați din marina regală și o mitralieră modernă de 4 țoli pe navele petroliere sau comerciale care vin din Marea Neagră, cu o trapă sub punte etc., și să lăsăm aceste vase să se ofere submarinelor-pirat și să scufundăm câteva?[48]

Așa cum era de așteptat, Eden nu a fost entuziasmat de această idee – „una admirabilă, dacă scopul politicii noastre ar fi să grăbim izbucnirea războiului“, după cum comenta Duff Cooper.[49] După ce anunțase deja că Marina Regală va lua măsuri punitive împotriva atacurilor asupra vaselor britanice, ministrul de externe a căutat o soluție diplomatică. O conferință din satul elvețian Nyon, desfășurată între 10 și 14 septembrie 1937, a pus la punct un sistem de patrule navale internaționale în Mediterana, pentru a reduce atacurile numite caraghios acte de piraterie „neidentificată“. Încă mai ridicol, dorința britanicilor de a nu-l înfuria pe Mussolini (care boicotase conferința) era atât de mare încât italienii au fost invitați să facă parte din patrule. „De la suspecți de piraterie la polițiști ai Mediteranei – și rușii, ale căror nave le scufundam, excluși!“, a jubilat ministrul italian de externe, contele Galeazzo Ciano.[50] Cu toate acestea, Conferința de la Nyon a fost considerată un mare succes. Atacurile submarinelor au încetat, iar Eden a fost aplaudat pentru diplomația sa dură. Ceea ce nu a dezvăluit ministrul a fost că britanicii știau că italienii hotărâseră oprirea atacurilor cu submarinele pe 6 septembrie, înainte de deschiderea conferinței.

Abia se încheiase criza în această parte a lumii, că a izbucnit alta în altă parte. Pe 7–8 iulie 1937 trupele chineze și japoneze s-au ciocnit la Lugouqiao (Podul Marco Polo), la vest de Beijing. Până în august, confruntările ajunseseră în Shanghai, amenințând importantele interese britanice din regiune. Pe 26 august, mașina sub drapel național a ambasadorului britanic în China, sir Hughe Knatchbull-Hugessen, a fost atacată de un avion japonez, iar ambasadorul a fost grav rănit. Nedorind să provoace un război, japonezii și-au exprimat rapid „regretul“. Acest incident a fost însă urmat de unul și mai grav, pe fluviul Yangtze, în decembrie, când o unitate de artilerie japoneză a tras asupra navei militare britanice HMS Ladybird, iar un vas militar american, USS Panay, a fost scufundat de un avion japonez. Chamberlain s-a înfuriat, dar după ce nici măcar acest act scandalos nu a dus la cooperarea necesară din partea SUA, guvernul britanic a fost nevoit să admită că nu se putea face nimic. Așa cum comunicase prim-ministrul Cabinetului pe 6 octombrie, nu-și putea „imagina nimic mai sinucigaș decât o dispută cu Japonia în momentul de față, când situația din Europa a devenit atât de gravă. Dacă această țară s-ar implica în Extremul Orient, tentația statelor dictatoare de a lua măsuri, fie în Europa de Est, fie în Spania, s-ar putea dovedi irezistibilă.“[51]

În fața atâtor dificultăți și pericole, alții ar fi disperat. Chamberlain însă nu era înclinat spre pesimism. Așa cum îi spunea surorii lui Ida la sfârșitul lui octombrie 1937, deja avea în minte „planuri pe termen lung […] pentru concilierea Europei și Asiei și pentru ținerea în frâu a cursei înarmărilor, care dacă va continua ne va distruge pe toți".[52] Cheia întregii probleme era Germania. „Dacă am reușit să ajungem la o înțelegere cu Germania, nu m-ar mai durea nici în cot de Musso", recunoștea el în iulie.[53] Din păcate, cu o lună înainte fusese anulată vizita planificată la Londra a ministrului german de externe, Konstantin von Neurath, lipsindu-l astfel pe Chamberlain de ocazia de a iniția în persoană noua sa strategie diplomatică (în acest stadiu toată lumea era de acord că discuțiile cu gălăgiosul Ribbentrop erau ca și cum ai fi vorbit cu un gramofon). Apoi, ca din senin, a apărut ceea ce părea ocazia perfectă. Lordul Halifax, lordul președinte al Consiliului și adjunctul lui Eden la Ministerul de Externe, a primit o invitație la Expoziția Internațională de Vânătoare din Berlin.

Deși nu trăise ororile din tranșee, Chamberlain a conștientizat tragedia războiului când vărul său Norman a fost ucis în Bătălia de la Cambrai, în 1917. Fiindcă mereu îl considerase pe Norman ca pe un frate și „unul dintre cei mai apropiați prieteni“, Chamberlain a fost distrus și a scris un scurt volum în amintirea vărului său.

După cum își amintea Eden, Neville, amfitrionul cinei, pur și simplu „a zâmbit strâmb și a remarcat că ar fi fost destul de dificil să facă asta la propria cină“.

De fapt majoritatea coloniilor germane erau în posesia altor țări – Africa de Sud, Australia, Noua Zeelandă, Japonia și Franța. Ceea ce primise Marea Britanie după primul Război Mondial era Tanganyika, o treime din teritoriul care aparținuse Togo înainte de 1914 și o fâșie din ce fusese Camerun înainte de 1914.

Capitolul IX. Vânătoarea păcii

Probabil că a fost ciudat […] Hitler se crede Dumnezeu, iar tatăl meu crede că Dumnezeu l-a trimis să se întâlnească cu Hitler.

Fiul lordului Halifax, despre întâlnirea tatălui său cu Hitler în noiembrie 1937[1]

Edward Wood, al III-lea viconte Halifax, era unul dintre cei mai respectați politicieni britanici. Un aristocrat impecabil – unul dintre cei mai bogați moșieri din nordul Angliei – era celebru pentru că intrase în negocieri directe cu Gandhi pentru a încheia campania de nesupunere civilă pe vremea când fusese vicerege al Indiei între 1926 și 1931. Înalt de doi metri, puțin adus de spate, cu un cap magnific, „ochi plini de înțelegere", dar fără mâna stângă (un defect din naștere), lăsa, după spusele lui Robert Bernays, „mai degrabă impresia unui prinț al Bisericii decât a unui politician".[2] Într-adevăr, religia era una dintre cele două mari pasiuni din viața lui Halifax – cealaltă fiind vânătoarea de vulpi. Această combinație ieșită din comun, deși deloc nepotrivită, a dus la destul de multe tachinări. Churchill a inventat jocul de cuvinte „Holy Fox"********, în timp ce lordul Beaverbrook îl descria ca „un soi de Iisus în cizme de vânătoare".[3] Totuși calitatea de vânător de vulpi i-a furnizat lui Halifax ocazia, sau mai degrabă pretextul, de a călători în Germania la sfârșitul toamnei lui 1937 și de a începe procesul de conciliere cu Hitler.

Potrivit memoriilor lui Halifax, la început, vizita sa în Germania a fost complet inocentă. Membru marcant în clubul de vânătoare de vulpi Middleton Foxhounds, s-a nimerit să primească la începutul lui octombrie 1937 o invitație prin intermediul editorului revistei Field la o expoziție de vânătoare din Berlin, sponsorizată de Goering, după care urma să petreacă câteva zile la vânătoare de vulpi în Pomerania. Nu era însă tot. După cum

scrie Eden în propriile memorii, ideea unei vizite a lui Halifax le venise naziștilor mai devreme în acel an, când în iunie 1936, Ribbentrop îi spusese lui Thomas Jones că, în cazul în care nu era posibilă o întrevedere Baldwin–Hitler, atunci, „cu cât mai devreme se întâlnește Halifax cu Führerul, cu atât mai bine".[4] În orice caz, nu e nici o îndoială că invitația, care oferea ocazia ideală de a intra în contact cu liderii naziști în mod neoficial, a fost primită cu multă însuflețire și de Halifax, și de Chamberlain. Într-adevăr, după cum scria biograful său, Halifax deja își mărturisise ambiția de a „pune lucrurile la punct cu Hitler", fiind, se pare, convins că tehnicile care merseseră cu Gandhi se puteau aplica și acestui scandalagiu excentric.[5]

Ministerul de Externe avea îndoieli. În timp ce Eden se arătase sceptic și țâfnos, Vansittart se opunea cu atâta îndârjire ideii încât, când Evening Standard a publicat detalii ale vizitei, s-a presupus că sursa era principalul consilier diplomatic al guvernului. Totuși existau și susținători în Ministerul de Externe. Noul ambasador britanic la Berlin își punea mari speranțe în această vizită.

În aprilie 1937, sir Eric Phipps fusese transferat de la Berlin la Paris. Considerat de superiorii săi din Londra prea antinazist ca să poată face progrese cu regimul, mondenul Phipps fusese mai mult decât încântat să schimbe Germania nazistă cu ceea ce privise mereu drept „casa sa spirituală", dar nu înainte de a avertiza, într-un discurs de adio, că Germania plănuia să anexeze atât Austria, cât și pe germanii din Regiunea Sudetă a Cehoslovaciei și, chiar și așa, nu exista vreo garanție că Hitler va fi mulțumit.[6] Înlocuitorul său era cvasi-necunoscutul ambasador în Argentina, sir Nevile Henderson.

La prima vedere, Henderson nu părea foarte diferit de predecesorul său. Englez până în măduva oaselor, uniforma sa pentru o călătorie cu trenul consta dintr-o „jachetă veche, pantaloni de flanel și acel articol atât de abuzat și de ridiculizat, o veche cravată de școală, în general cu însemnele vechii echipe de crichet de la Eton".[7] Când nu mergea cu trenul, era considerat chipeș: un bărbat înalt și elegant, cu succes la femei, mustață îngrijită și garoafă roșie la butonieră. Era pasionat de tir și prin acest hobby pe care îl împărtășea și regele Alexandru I al Iugoslaviei ajunseseră să fie prieteni apropiați în perioada cât fusese ambasador la Belgrad. A continuat

să practice tirul în Germania – chiar și cu Goering – iar în alte ocazii îi plăcea să-și zăpăcească amfitrionii răspunzând la „Heil Hitler!“ cu propriul său salut „Trăiască Britania!“.

În afara acestor mici excentricități, Eric Phipps și Nevile Henderson erau foarte diferiți. În timp ce primul, la fel ca predecesorul său Horace Rumbold, ajunsese rapid să deteste nazismul, considerându-l inerent sinistru și fundamental periculos, cel de-al doilea nu respingea a priori nici un regim autoritar. Într-adevăr, motivul principal pentru care i se dăduse postul era capacitatea sa dovedită de a se „înțelege bine“ cu dictatori precum regele Alexandru. Mai mult, noul ambasador avea o înclinație fatalistă care îl făcea să creadă că fusese smuls din obscuritate (sau din Buenos Aires) „de Providență, cu misiunea clară de a ajuta, așa cum sper, la menținerea păcii mondiale“.[8]

Acest zel mesianic i-a provocat rapid necazuri lui Henderson. După ce l-a întrerupt nejustificat pe Eden la o cină de la Castelul Windsor cu tot felul de „prostii“ despre „ce va face în Germania“, una dintre primele sale acțiuni din noua poziție a fost să scrie un memoriu despre „politica britanică față de Germania“, în care argumenta că Marea Britanie ar fi trebuit să încerce să aibă relații de prietenie cu Germania recunoscându-i unirea cu Austria (Anschluss), recunoscându-i dreptul la colonii și permițându-i „dominația economică și chiar politică în Europa de Est“.[9] A spune că era „o distanțare considerabilă față de politica pe care o urmase până atunci guvernul Majestății Sale“, cum scria Orme Sargent, șeful Departamentului Central, într-o notă informativă către lordul Halifax (care ceruse să citească memoriul referitor la călătoria sa la Berlin), ar fi un eufemism. Vansittart a fost uluit, dar atenția i-a fost curând distrasă de două controverse mult mai publice. Prima a apărut după ce Henderson a decis unilateral să încheie boicotul neoficial al predecesorului său, precum și al ambasadorilor francez și american, și să meargă la Adunarea de la Nürnberg. Cea de-a doua a rezultat dintr-o conversație pe care a avut-o cu ambasadorul austriac, în care a lăsat de înțeles că susține Anschluss. Aceste gafe au fost surclasate în iulie 1937, când, într-un discurs ultramediatizat la Deutsch-Englische Gesellschaft (echivalentul german al Societății Anglo-Germane), Henderson i-a criticat pe cei din Anglia care aveau „o concepție complet greșită despre ce înseamnă de fapt regimul național-socialist“, argumentând că ar trebui să

se acorde mai puțină atenție dictaturii naziste și mult mai multă marelui experiment social pe care îl desfășura Germania.[10]

Complet îngroziți, Vansittart și majoritatea funcționarilor Ministerului de Externe au ajuns curând să considere numirea ambasadorului drept „un ghinion internațional".[11] Henderson însă nu considera că autoritatea sa provenea de la Ministerul de Externe. Pe lângă Providență, credea în mod corect că urma fidel politica prim-ministrului, care îșI expusese viziunea în două întrevederi separate cu ambasadorul, în aprilie și octombrie 1937. „Pot spune cu toată sinceritatea că până la finalul nefericit am urmat linia generală pe care mi-a trasat-o", scria ulterior Henderson, adăugând că îi fusese cu atât mai ușor „cu cât corespundea îndeaproape cu convingerile mele interioare despre serviciile pe care le puteam îndeplini cel mai bine în Germania pentru țara mea."[12] Cei doi erau astfel în acord, iar Halifax le-a ținut isonul, prin urmare scrupulele Ministerului de Externe cu privire la vizita lui Halifax au fost ușor rezolvate. Lordul președinte avea să călătorească în Germania sub pretextul participării la Expoziția Internațională de Vânătoare. Adevăratul scop al vizitei era însă întâlnirea cu Hitler la Berchtesgaden.********

Scopul acestei întâlniri a fost intens dezbătut. În timp ce Eden și Vansittart voiau ca Halifax doar „să asculte și să se limiteze la [un] comentariu-avertisment despre Austria și Cehoslovacia" – adăugând că trebuie să facem „tot posibilul să descurajăm inițiativa germană în aceste două state" – Chamberlain, Henderson și Halifax înșuși aveau ambiții cu mult mai mari.[13] „Chiar cred că ideea premierului, așa cum mi-a prezentat-o în linii mari, deschide o nouă poartă spre un drum pe care progresele sunt realmente posibile", îi scria Henderson lui Halifax după întâlnirea din octombrie cu prim-ministrul.[14] Câteva săptămâni mai târziu a explicat cum s-ar putea obține acest rezultat. „Dacă Germania se recunoaște «satisfăcută» de concesiile pe care i le facem, trebuie să fim generoși. Orice ar zice pesimiștii, cred că, dacă nu suntem prea zgârciți, Germania se va ține de cuvânt. În orice caz măcar pentru o anume perioadă." Zece zile mai târziu adăuga: „Trebuie să renunțăm la toate temerile și suspiciunile. […] Ideea principală este că noi suntem un popor insular, iar Germania, unul continental. Pe această bază putem fi prieteni și putem merge împreună pe drumul care ne e sortit, fără ciocniri de interese vitale."[15]

Acest raționament, care i-a dat efectiv Germaniei mână liberă în Europa Centrală și de Est, a fost împărtășit de Halifax. Trimițându-i lui Chamberlain niște note despre linia pe care intenționa s-o adopte în Germania, acesta a explicat că era „nemulțumit de atitudinea lui FO cu privire la Ceho S. ori Austria“ și spera că „nu ne vom simți obligați (în exprimarea lui Henderson) să ne opunem «Evoluției pacifiste» – destul de liberal interpretate, probabil“.[16] Acest „cinism voios“ poate părea ciudat din partea cuiva cu principii morale înalte precum Halifax, dar, așa cum mărturisise într-o scrisoare recentă către Baldwin, nu se putea convinge că trebuie să condange naționalismul sau rasismul ca fiind „nefirești sau imorale“.[17] „Eu, unul, nu pot să mă îndoiesc că acești oameni într-adevăr detestă comunismul etc.!“, scria el în ajunul plecării. „Și îndrăznesc să spun că dacă am fi în locul lor am simți la fel!“[18]

*

Halifax a ajuns în Berlin dimineața devreme, pe 17 noiembrie 1937. Întâmpinat de Henderson, precum și de o mulțime de fotografi, și-a petrecut dimineața la ambasada britanică și apoi a participat la un prânz „voios“ de familie cu familia Neurath, după care s-a îndreptat spre Expoziția de Vânătoare.[19] Acolo a descoperit o mulțime numeroasă socializând deja printre exponate, care includeau o haită de ogari francezi, un panda uriaș împăiat, diverse trofee de vânătoare ale familiei regale britanice și o „Imitație de pădure și faună sălbatică“, în care boncăluitul unui cerb era redat cu ajutorul unui gramofon. Ca un semn de rău augur, nemții creaseră o secțiune colonială antebelică unde era expusă ostentativ o hartă mare cu „teritoriile pierdute“.

Spre surprinderea lui, mai ales dată fiind toată această concurență, Halifax s-a trezit că este una dintre principalele atracții. Poreclit de berlinezi „Lordul Halalifax“ (un joc de cuvinte pornind de la Halali!, echivalentul german pentru „Ia urma!“), a fost însoțit prin galerii de o mulțime numeroasă, scoțându-și politicos pălăria la toate saluturile naziste. „E bine pentru lordul Halifax să vadă expoziția și este foarte bine pentru toți acești oameni să îl vadă pe lordul Halifax“, i-a spus lui Henderson un oficial german, vizibil încântat. În seara aceea s-a întreținut cu personalul de la

ambasada britanică, timp în care prim-secretarul Ivone Kirkpatrick i-a prezentat un raport detaliat despre persecuția nazistă a Bisericilor, iar a doua zi s-a reîntors la expoziție, apoi a adus omagii la mormintele eroilor și a inspectat noile garnizoane Döberitz din Brandenburg. Este „la fel în toată Germania“, i-a explicat Kirkpatrick.[20]

Astfel prevenit, Halifax a fost condus apoi la gară, unde împreună cu Kirkpatrick a urcat în trenul special al lui Hitler pentru călătoria de noapte spre Berchtesgaden. A fost o experiență reconfortantă. Gazdele germane au făcut tot posibilul să-și mulțumească oaspeții, deși păreau să aibă impresia că englezii trăiau cu whisky, de vreme ce la fiecare jumătate de oră apărea un chelner cu o tavă cu whisky și apă minerală. Conform lui Kirkpatrick, cei doi englezi au fost niște „clienți dezamăgitori“ și au refuzat aceste numeroase oferte.[21] Dacă ar fi fost mai puțin cumpătați, purtarea ieșită din comun a lui Halifax la sosire ar fi fost mai ușor de explicat: ajunși la Berghof, acesta nu l-a recunoscut pe Hitler. Mai rău, ca într-o scenă din romanele lui P.G. Wodehouse, a presupus că omul cu pantaloni negri, șosete de mătase și pantofi de piele, care aștepta să-l conducă sus în casă pe treptele acoperite de zăpadă, era un valet. Din fericire, Neurath era lângă el și a apucat să-i șoptească în ureche „Der Führer, der Führer“ înainte ca Halifax să apuce să-i dea lui Hitler haina și pălăria.[22]

Dezastrul fiind evitat, Hitler și Halifax au avut o discuție de trei ore.[23] Începutul nu a fost promițător. În ciuda declarației introductive a lui Halifax, care a lăudat „realizările“ lui Hitler – mai ales îngrădirea comunismului –, Hitler era „într-o dispoziție morocănoasă“ și nu a dat nici un semn că ar fi fost dispus să ajungă la vreun consens.[24] Ba, chiar s-a lansat într-o diatribă violentă împotriva sistemului democratic care împiedica bunele relații anglo-germane permițând criticarea abuzivă a Germaniei atât în Parlament, cât și în presa britanică. Luat prin surprindere, Halifax a răspuns detașat că nu avea nici puterea, nici dorința de a modifica constituția britanică și dacă Hitler aștepta acest lucru ca să îmbunătățească relațiile între cele două țări, atunci el, Halifax, în mod clar își pierdea timpul. Replica a oprit tiradele lui Hitler și i-a permis lui Halifax să treacă la chestiuni mai constructive. Întâmplător însă, dăduse peste concluzia corectă: încercând să-l mulțumească pe Hitler prin concesii pașnice, guvernul britanic își pierdea timpul, într-adevăr.

*

Cu două săptămâni înainte ca Halifax să urce în avion, Hitler îi convocase pe comandanții forțelor armate, precum și pe ministrul de război, Werner von Blomberg, și pe Neurath pentru o conferință la Cancelaria Reichului. Acolo i-a informat că, pentru a supraviețui economic, Germania trebuia să intre în război pentru „spațiul vital“ (Lebensraum) cel mai târziu în 1943–1945. Austria și Cehoslovacia trebuiau incluse în Reich. Pentru aceasta era gata să lanseze un atac-surpriză încă din 1938, dat fiind că fiecare an care trecea doar permitea dușmanilor Germaniei să o prindă din urmă în cursa înarmărilor. Cât privește cine erau acești dușmani, Hitler nu a lăsat loc de îndoială: „Politica Germaniei trebuie să ia în considerare doi rivali conduși de ură, Marea Britanie și Franța, pentru care un colos german în centrul Europei e un spin în coaste, ambele țări opunându-se oricărei întăriri a poziției Germaniei, fie în Europa, fie în afara ei“. Din fericire pentru Germania, Marea Britanie era în declin – vide prăbușirea ei din Extremul Orient, India și Mediterana –, în timp ce Franța era atât de fărâmițată, încât războiul civil putea izbucni în orice moment. Blomberg și comandantul Armatei, Werner von Fritsch, nu erau convinși de acest lucru. Au susținut iar și iar că, pentru ca Germania să învingă într-un viitor război, Franța și Marea Britanie nu trebuiau să se numere printre inamicii săi. Hitler a răspuns că Marea Britanie și probabil și Franța „deja renunțaseră tacit la cehi“.[25] Totuși nu putea fi sigur. Intervenția Occidentului rămânea o posibilitate periculoasă, iar pentru generalii săi era principalul impediment. Apoi, chiar pe când Hitler se chinuia să-și convingă comandanții, lordul președinte al Consiliului – „cel mai important om de stat și politician englez al zilei“, așa cum îl descrisese biroul premierului ambasadei germane la Londra – și-a făcut apariția și l-a ajutat mult la confirmarea teoriilor sale.[26]

„Am spus că erau cu siguranță alte probleme provenind din Tratatul de la Versailles care ni se păreau capabile de a provoca necazuri dacă nu erau tratate cu înțelepciune, ca de exemplu Danzig,******** Austria și Cehoslovacia“, scria Halifax despre vizită în jurnalul său. „În legătură cu toate aceste probleme nu ne preocupă neapărat să apărăm starea de fapt actuală, ci să evităm să le tratăm astfel încât să ajungă să ne facă necazuri.

Dacă se poate ajunge la înțelegeri rezonabile cu acceptul liber și bunăvoința celor implicați în primul rând, cu siguranță nu dorim să le blocăm.“[27] Era exact opusul avertismentului pe care Eden și Vansittart doriseră să-l transmită Halifax – deși aproape sigur și Chamberlain, și Henderson își dăduseră aprobarea. Într-adevăr, Halifax era atât de decis să transmită acest mesaj, care însemna acceptarea ambițiilor germane în Europa Centrală și de Est, cu condiția să fie înfăptuite pașnic, încât l-a repetat de mai multe ori. „Halifax a adăugat că Anglia era pregătită să se gândească la orice soluție, cu condiția să nu se bazeze pe forță. «Asta e valabil și cu privire la Austria», a adăugat el cu emfază“, își amintea interpretul, Paul Schmidt.[28]

În ciuda primirii acestor vești extraordinare – care constituiau o revoluție în politica externă britanică –, dispoziția lui Hitler nu s-a îmbunătățit. În timpul unui „prânz cu carne destul de plicticos“ (Hitler a mâncat supă de legume) într-o „sufragerie hidoasă“, Führerul s-a purtat ca un „copil răsfățat și bosumflat“, refuzând să se lase atras de vreun subiect de conversație. Zborul cu avionul, expoziția de vânătoare, vremea englezească, toate l-au lăsat rece și a fost o ușurare când prânzul s-a încheiat și Hitler și-a condus oaspeții într-un salon strident decorat, unde a băut o ceașcă mare de ciocolată caldă cu „un aisberg plutitor de frișcă“. Acest desert delicios a părut să-l anime, căci a devenit vorbăreț pe subiectul Indiei. Exista o soluție simplă pentru problemele Marii Britanii în India, i-a spus el fostului vicerege: „Împușcați-l pe Gandhi“. Apoi, „dacă nu e suficient pentru a-i face să se supună, împușcați 200 și așa mai departe, până se restabilește ordinea“. După spusele lui Kirkpatrick, Halifax – care ajunsese să-l respecte pe Gandhi în timpul negocierilor – a ascultat aceste instigări la omor cu „un amestec de uimire, repulsie și compasiune“.[29] Momentul nu l-a împiedicat totuși să repete că Marea Britanie era gata să ofere Germaniei una dintre coloniile sale, dacă acest lucru putea duce la încheierea unei noi convenții europene.

Rezumând impresiile sale despre Hitler și despre întâlnire, Halifax scria:

Înțeleg destul bine de ce e un vorbitor atât de popular. Succesiunea de emoții – umor sardonic, dispreț, ceva aproape melancolic – e foarte rapidă. Dar mi s-a părut foarte sincer, ca și cum ar crede tot ce spune. Cât despre valoarea politică a convorbirii, nu sunt dispus să-i acord prea multă. Cred că

a fost bună doar pentru stabilirea contactului inițial – dar am avut impresia clară că în afară de colonii nu prea mai voia nimic de la noi și considera că timpul e de partea lui în privința problemelor europene […] pe scurt, se consideră în avantaj și nu are de gând să ne curteze. Nu mi-a dat deloc impresia că ar fi dispus să pornească un război cu noi din cauza coloniilor; dar nu mă îndoiesc că, dacă nu putem ajunge la o înțelegere în această privință, bunele relații în cadrul cărora presupun că am putea exercita o mare influență, și fără care tensiunea actuală va continua, vor rămâne imposibile.[30]

În ceea ce îl privește, Hitler și-a arătat disprețul față de omul la care se va referi ulterior drept „Pastorul englez".[31]

Următoarea oprire a lui Halifax a fost o vizită la domeniul lui Goering de la Carinhall, din pădurea Schorfheide, la nord de Brandenburg. Era decorul unei anecdote celebre din Ministerul de Externe: așa-numita „depeșă a bizonului", compusă de Eric Phipps după ce făcuse turul domeniului în iunie 1934. Iată ce își amintea Phipps:

Tot ce s-a întâmplat a fost atât de ciudat, încât uneori aveam senzația de ireal; dar a deschis o fereastră către mentalitatea nazistă, așa că poate nu a fost chiar inutil. Impresia principală a fost cea a jalnicei naivități a generalului Goering, care ne-a arătat jucăriile sale ca un copil mare, gras și răsfățat: pădurile lui seculare, bizonii și păsările, cabana lui de vânătoare, lacul și plaja lui, „secretara lui particulară" blondă, mausoleul soției sale, lebedele și blocurile sale de gresie, toate simple jucării care să-i satisfacă dispoziția instabilă, și toate, sau aproape toate, așa cum a avut grijă să ne explice, germanice. Și apoi mi-am amintit că mai erau și alte jucării, mai puțin nevinovate, deși înaripate, iar acestea ar putea fi trimise într-o zi în misiunea lor ucigașă, în același spirit infantil și cu aceeași veselie copilărească.[32]

După trei ani, ostentația, ca și silueta lui Goering, nu făcuseră altceva decât să crească. Îmbrăcat cu cizme și pantaloni bufanți cafenii, o vestă verde – curajos ținute împreună de o curea verde din piele de care atârna un iatagan

într-o teacă roșie – și o pălărie verde cu un moț mare de piele de căprioară, Goering l-a condus prin pădure pe Halifax, care purta un melon, „într-un fel de faeton de vânătoare cu doi murgi de Hanovra“, lăudându-se cu bizonii și elanii săi. Ajunși în fața casei – o construcție imensă situată între două lacuri –, Halifax a observat steagul britanic fluturând între zvastică și un steag de vânătoare. A fost apoi condus printr-o serie de camere, toate pline, așa cum a dedus în mod corect, de comori furate din cele mai importante muzee germane. A urmat apoi un prânz cu cea mai crudă carne de vită pe care o văzuse vreodată, iar apoi șeful de la Middleton Foxhounds și stăpânul pădurilor și al vânătorii din Reich s-au reunit pentru un tête-a-tête asupra situației internaționale.[33]

A fost o conversație mult mai prietenească decât avusese Halifax cu Hitler. Halifax a repetat refrenul cu Marea Britanie care era dispusă la schimbări în statu-quoul european, iar Goering a spus că singura problemă existentă era cea a coloniilor. Era un mare admirator al Imperiului Britanic, pe care îl considera o „influență stabilizatoare“, și considera că Marea Britanie nu ar fi trebuit să aibă „vreo problemă în a recunoaște că [și] Germania avea dreptul la sfere speciale de influență“. Halifax a fost de acord. Guvernul britanic „nu are nici o dorință de a interveni în chestiuni care nu sunt de interesul nostru direct“ – cu alte cuvinte, Europa de Est –, deși recomanda ca schimbarea să se producă pașnic și „să nu se facă nimic în nici un sector care ar putea implica vreo reacție periculoasă pentru noi toți“. Drept răspuns, în ciuda prezenței sale la Conferința Hoßbach (conferința de la Cancelaria Reichului, numită astfel după înregistrarea discuției făcută de colonelul Friedrich Hoßbach), Goering l-a asigurat solemn că naziștii nu ar vărsa niciodată „vreo picătură de sânge german“, decât dacă ar fi obligați.

În jurnalul său de călătorie – pe care ulterior l-a trimis lui Chamberlain și Ministerului de Externe – Halifax a recunoscut că se simțise „extrem de bine“ cu Goering. Deși își amintea de rolul pe care îl jucase generalul în Noaptea Cuțitelor Lungi și nu putea să nu se întrebe „de asasinarea câtor oameni fusese responsabil, pentru o cauză bună sau nu“, găsea că personalitatea lui era „de-a dreptul atrăgătoare“. Goering era „ca un copil mare, plin de viață și de mândrie în tot ceea ce făcea“, un „star de film, mare moșier interesat de domeniile sale, prim-ministru, organizator de evenimente, șeful domeniului de vânătoare de la Chatsworth“. În plus,

Halifax considera conversația lor „deloc descurajantă“, observând că generalul era evident în favoarea prieteniei anglo-germane și „nu va fi, aș spune eu, dificil în privința coloniilor; dar cu siguranță așteaptă reajustări în Europa Centrală“.[34]

Înapoi în Berlin, Henderson a dat o cină în cinstea lui Halifax, la care au participat, printre alții, Blomberg, Schacht și adjunctul lui Goering, generalul Erhard Milch. După cină, Halifax a discutat cu cărțile pe față cu Blomberg, care i-a explicat cu sinceritate că, problema coloniilor era de fapt secundară: „Problemele vitale pentru Germania, cu populația sa în creștere și cu poziționarea sa în mijlocul Europei, erau cele care priveau poziția ei central și est-europeană“. Ca participant la Conferința Hoßbach, Blomberg știa despre ce vorbește, adăugând că, „dacă toată lumea încearcă să astupe fiecare valvă de siguranță, la un moment dat, evident, va avea loc o explozie“.[35] Acest mesaj clar a fost însă distorsionat de Schacht (care nu fusese la conferință), care a accentuat importanța coloniilor și a sugerat că Marea Britanie ar putea restitui teritoriile din Togo și Camerun.

A doua zi, 21 noiembrie 1937, Goebbels și soția lui au venit la ceai. Halifax se așteptase să nu-i placă deloc ministrul propagandei, dar, probabil din cauza „vreunul defect moral din mine“, nu a fost așa. Goebbels a făcut lobby pe lângă Halifax să încerce să oprească atacurile la adresa lui Hitler din presa britanică, pretinzând că „nimic nu produce resentimente mai mari în Germania“. S-a plâns în special de caricaturile care îl ironizau pe Hitler și părea să-l fi luat în vizor pe David Low de la Evening Standard, ale cărui caricaturi ale Führerului erau deja celebre.********[36] Halifax a dat replica standard despre libertatea presei britanice. Înțelegea totuși situația și a promis că „guvernul Majestății Sale va face tot posibilul pentru a influența presa astfel încât să evite ofensele inutile“.[37]

Întorcându-se cu trenul la Calais, Halifax și-a expus concluziile imediate într-un memo către Chamberlain și Ministerul de Externe. „Dacă nu cumva mă înșel complet“, a scris el, germanii, „de la Hitler la omul de pe stradă, chiar vor relații de prietenie cu Marea Britanie.“ Mai mult, era „sigur că Hitler a fost sincer când a spus că nu vrea război; la fel și Goering“. Exista totuși chestiunea colonială, precum și ambițiile evidente ale Germaniei în Europa Centrală și de Est. În legătură cu aceste două probleme Halifax s-a

arătat în favoarea unui acord colonial oferit Germaniei în schimbul unei „asigurări, dată și menținută indiferent cum, că nu urmărește să declanșeze un război“. Desigur, recunoștea el, era o propunere vagă, iar promisiunile, ca și coloniile, puteau fi luate înapoi cu ușurință. Totuși, alternativa era chiar și mai puțin tentantă. Halifax, așadar, a făcut trei deducții logice: „(a) vrem un acord cu Germania; (b) va trebui să plătim pentru asta în (c) singura monedă de care dispunem, adică o modalitate de înapoiere a coloniilor“. Până la urmă, considerând ce fel de asigurări i s-ar fi putut cere Germaniei la schimb, Halifax și-a repetat convingerea că Marea Britanie nu trebuie să ceară păstrarea stării de fapt, ci să solicite Germaniei promisiuni că aceasta își va îndeplini bine cunoscutele ambiții în mod pașnic. „Totul se reduce la asta“, a spus el. „Oricât ne-ar displăcea propaganda nazistă intensă etc. în Europa Centrală, nici noi, nici francezii nu o vom putea opri, deci pare lipsit de viziune pe termen lung să renunțăm la șansa unui acord cu Germania așteptând ceva ce mai mult ca sigur nu vom putea oferi în ultimă instanță.“[38]

Pentru Chamberlain vizita fusese „un mare succes“. Așa cum confirma și Henderson, într-o serie de scrisori entuziaste, își atinsese obiectivul, acela de a crea o atmosferă pozitivă în care avea să fie posibil „să discutăm cu Germania chestiunile practice legate de un acord european“. Halifax îl convinsese pe Hitler de „sinceritatea noastră“, în timp ce atât Hitler, cât și Goering dezmințiseră utilitatea războiului – un raționament susținut de Halifax când a relatat Cabinetului că nemții erau acum concentrați pe „construcția țării lor“ și astfel nu urmăreau „nici o politică de expansiune imediată“.[39] „Desigur“, admitea cu nonșalanță Chamberlain într-o scrisoare către sora lui, Ida, „vor să domine în estul Europei; vor o uniune cât mai strânsă posibil cu Austria fără s-o încorporeze în Reich și vor cam același lucru pentru Sudetendeutsche“ în Cehoslovacia. Totuși aceste lucruri nu erau neapărat incompatibile nici cu pacea în Europa, nici cu politica britanică. „Nu văd de ce n-ar trebui să cerem Germaniei asigurări satisfăcătoare că nu va folosi forța în relațiile cu austriecii și cehoslovacii, iar noi le vom da asigurări similare că nu vom folosi forța pentru a împiedica schimbările pe care le doresc, dacă le pot obține prin mijloace pașnice.“[40]

În ceea ce îl privea, Halifax nu a pierdut timpul și și-a îndeplinit promisiunea făcută lui Goebbels de a exercita presiuni asupra presei britanice „libere“. De fapt, titlurile cele mai importante și mai influente din Marea Britanie erau deja pe tușă. „Îmi petrec nopțile eliminând tot ceea ce cred că ar putea să le lezeze [germanilor] susceptibilitățile“ și „inserând amănunte menite să-i liniștească“, mărturisea editorul The Times Geoffrey Dawson, prieten apropiat al lui Halifax, în două scrisori separate din 1937.[41] Existau însă ziare liberale de stânga, care criticau constant Germania nazistă. În consecință, Halifax a aranjat o întrevedere cu președintele ziarului liberal News Chronicle, sir Walter Layton, și cu proprietarul laburistului Daily Herald, lordul Southwood. Convorbirea cu acesta din urmă nu a părut să aibă un efect imediat, pentru că peste doar câteva zile ziarul a publicat o caricatură înfățișând o femeie, personificarea Europei, oferindu-și copilul, reprezentând coloniile, unui Hitler agresiv. „Ia-mi copilul, dar cruță-mă!“, spunea femeia.[42] Acest portret extrem de corect al politicii externe britanice (cu excepția faptului că Chamberlain și Halifax erau de asemenea gata să sacrifice țările din centrul și estul Europei) a provocat o scrisoare furioasă și pompoasă către Southwood, în care Halifax se plângea de fapte „răuvoitoare“, care îngreunau mult prietenia anglo-germană. Mustruluit zdravăn, Southwood l-a asigurat că nu se va mai întâmpla.[43]

David Low de la Evening Standard nu a fost chiar așa de ușor de pus la punct. Considerat de mulți cel mai mare caricaturist al epocii, libertatea de acțiune a lui Low era atât de mare încât i se permitea să-și parodieze chiar și patronul, pe lordul Beaverbrook. Într-adevăr, într-o sincronizare inspirată, caricatura sa din 28 noiembrie 1937 îi înfățișa pe editorii de la The Times (Dawson) și Observer (J.L. Garvin), împreună cu lordul Lothian și Nancy Astor, dansând după o melodie dirijată de Maestro Goebbels. Halifax era însă hotărât să-l înduplece și, la sugestia prietenei sale apropiate, lady Alexandra „Baba“ Metcalfe, a aranjat să ia prânzul cu președintele de la Standard, Michael Wardell. Wardell, „simpatizant fascist“ după spusele jurnalistului lui Beaverbrook Michael Foot, a înțeles situația, dar a spus că nu putea face nimic, deoarece contractul lui Low îi garanta acestuia libertatea editorială. Dar, dacă Halifax l-ar fi contactat personal, atunci Low ar fi putut să asculte de vocea rațiunii. Era o sugestie destul de neortodoxă – rareori, aproape niciodată, îndrăznise vreun ministru important să cenzureze

un caricaturist –, totuși Halifax era dispus să facă acest lucru, la fel și să participe la o cină foarte plictisitoare la Societatea Anglo-Germană mai târziu în luna respectivă, „pentru o cauză nobilă“.[44] Când l-a întâlnit în apartamentul lui Wardell din Bayswater, Halifax l-a rugat pe Low să-și domolească caricaturile, deoarece aveau un efect dăunător asupra încercărilor guvernului de a obține o pace durabilă. În acești termeni, Low nu prea putea să refuze. „Foarte bine, nu vreau să fiu răspunzător de un război mondial“, a replicat caricaturistul, dar „este de datoria mea ca jurnalist să relatez faptele cu fidelitate […] Și cred că omul ăsta e groaznic. Dar o s-o las un pic mai moale.“********[45]

Henderson era încântat de aceste eforturi. Deși în memoriile sale pretindea că are un mare respect pentru presa britanică „constituțional libertină“, de fapt era nu mai puțin dornic de a înăbuși criticile Germaniei din ziare decât dr. Goebbels.[46] Într-o scrisoare către Eden din 29 noiembrie 1937, la scurt timp după întoarcerea lui Halifax, îl implora ca „nimic să nu fie trecut cu vederea pentru a împiedica iritarea atât inutilă, cât și prost informată împotriva Germaniei, din presa britanică“, adăugând că, „dacă ușa pe care a deschis-o lordul Halifax e să rămână întredeschisă, trebuie să facem ceva pentru a împiedica presa să o închidă din nou“.[47] Henderson a reacționat, în consecință, cu multă furie la două reportaje din Daily Telegraph, din 2 și 3 decembrie 1937, care spuneau că guvernul german făcuse lobby pe lângă Halifax cu privire la colonii, dar guvernul britanic era decis să refuze solicitarea lui Schacht ca Germaniei să i se ofere teritoriile din Africa Centrală deținute de Belgia și Portugalia. Lăsând la o parte faptul că era aproape exact aceeași schemă pe care tocmai o punea la cale Chamberlain, Henderson a fost pe punctul de a face apoplexie, citând articolele respective ca exemple ale „răului imens care poate fi provocat“ de presa britanică. „Aș vrea să-i sucesc gâtul domnului Victor Gordon-Lennox“ (corespondentul diplomatic al Daily Telegraph), a tunat și fulgerat către Halifax. Halifax i-a răspuns că îi trimisese o scrisoare dură lui Eden în care îi ceruse „să ia măsuri cât mai aproape posibil de sucirea gâtului lui Gordon-Lennox“.[48]

Astfel, noii evangheliști ai concilierii își începeau misiunea. Doctrina nu era originală, dar fervoarea, convingerea, hotărârea nemiloasă, da. Ceea ce fusese anterior o politică reacționară și dezorganizată, temperată de scepticism, era acum o politică activă, pozitivă, care mătura totul în cale.

Peste toate, evangheliștii concilierii erau optimiști care aveau extrem de multă încredere într-o combinație de bunăvoință și discuții rezonabile. Așa cum scrisese Halifax chiar înainte de vizita sa (într-o declarație care ar fi putut la fel de bine să fie a lui Chamberlain), „consider că, dacă i-am putut convinge o dată [pe germani] că vrem să le fim prieteni, am putea descoperi că multe aspecte nu sunt chiar atât de greu de rezolvat cum par acum“.[49] Din păcate, era exact momentul în care germanii ajungeau la concluzia opusă. După ce așteptase atât de mult ambigua alianță anglo-germană, Hitler ajunsese să considere Marea Britanie mai puțin un potențial prieten și mai degrabă un probabil dușman. Cu siguranță avea legătură și cu faptul că Ribbentrop se transformase din principalul anglofil în principalul anglofob. Dezamăgit de eșecul atât diplomatic, cât și social, ambasadorul german își petrecuse întreaga lună decembrie 1937 ascuns în biroul său, scriind un raport monstru pentru Hitler în care explica faptul că misiunea sa eșuase și că Germania trebuie de acum să considere Anglia printre principalii săi inamici. Britanicii nu vor renunța niciodată la devotamentul pentru echilibrul puterilor, nici la prietenia cu Franța. Deci politica germană ar trebui să se orienteze către cimentarea aliațelor care ar putea contracara „dușmanul nostru cel mai periculos“ și, dacă e nevoie, să îi dezmembreze imperiul.[50] Pe măsură ce 1937 se apropia de sfârșit, politicile britanică și germană se îndreptau în direcții opuse: o polaritate din ce în ce mai accentuată, care va da tonul anului următor și va aduce Europa pe marginea prăpastiei războiului.

Holy (Holly) Fox (Sfântul Vulpoi) se pronunță asemănător cu Halifax (n.red.)

Ca și cu Chamberlain un an mai târziu, Hitler nu s-a arătat dispus să se întâlnească cu Halifax undeva mai convenabil, cum ar fi la Berlin. Într-adevăr, alegerea localității Berchtesgaden atât în 1937, cât și în 1938 – obligându-i întâi pe Halifax și apoi pe Chamberlain să străbată toată Germania – a arătat clar cine deținea puterea.

Inițial parte a Prusiei Occidentale, Danzig, aflat pe coasta baltică, a fost declarat Oraș Liber prin articolul 100 al Tratatului de la Versailles, deși Polonia câștigase drepturi considerabile asupra lui.

Într-un mod foarte potrivit, Low crease o caricatură genială a lui Halifax la Expoziția de Vânătoare, în care Hitler îi arăta acestuia trofee precum „Weimar“, „Versailles“ și „Locarno“. Prevestitoare de rău, erau câteva locuri goale marcate cu „Rezervat“, dintre care cel mai mare atrăsese atenția unui leu britanic vizibil îngrijorat.

După întrevedere, Low și-a făcut caricaturile mai puțin personale, deși nu mai puțin critice, prin inventarea unui nou personaj, Muzzler – „un personaj compozit care îmbina bine-cunoscutele caracteristici ale ambilor dictatori“. Iar după ce Hitler a invadat Austria, caricaturistul și-a reluat vechile obiceiuri.

Capitolul X. „S-au întors meloanele!“

Mă tem că dificultatea principală e că N. [Chamberlain] crede că are misiunea de a cădea la pace cu dictatorii.

Anthony Eden, Jurnal, 18 ianuarie 1938[1]

La căderea nopții pe 11 ianuarie 1938, o siluetă înaltă și bine îmbrăcată s-a strecurat în ambasada britanică din Washington. Ora târzie fusese aleasă pentru a asigura secretul întrevederii, iar ambasadorul britanic s-a întâlnit singur cu vizitatorul în biroul său privat. Acolo, subsecretarul de stat american Sumner Welles a luat loc, în timp ce sir Ronald Lindsay, un scoțian uriaș, a citit un dosar subțire cu documente dactilografiate care tocmai îi fusese înmânat. La final, și-a ridicat privirea din hârtii și a declarat profund emoționat: „E prima dată în peste un an când chiar am speranțe că putem împiedica un război mondial“.[2]

Veștile pe care le primise Lindsay și care în mai puțin de o oră se îndreptau în cel mai mare secret spre Londra erau că președintele Roosevelt, îngrijorat de situația mondială în degradare și „mai impresionat ca niciodată de pericolul unei conflagrații generale“, hotărâse să încerce oprirea acestei prăbușiri prin inițierea unicei măsuri pe care o avea la dispoziție din cauza poziției intens izolaționiste a opiniei publice americane.[3] S-a ajuns astfel la un plan conform căruia președintele urma să facă un apel la națiunile lumii să se unească în încercarea de a armoniza relațiile internaționale. În linii mari un quid pro quo, ideea președintelui era să cumpere efectiv un acord de dezarmare (agreat de statele conduse de dictatori) în schimbul unui nou sistem de distribuție egală a materiilor prime mondiale (agreat de celelalte națiuni). Plănuia să facă acest apel pe 22 ianuarie și acum cerea sprijinul guvernului britanic. Dacă nu primea aprobarea în termen de cinci zile, renunța la idee.[4] Șansele de reușită a ceea ce avea să se numească Inițiativa

Roosevelt erau una dintr-o sută. Era totuși prima dată când Statele Unite își propuseseră să-și asume un rol de frunte în relațiile internaționale de la sfârșitul Primului Război Mondial, iar simpla sa respingere de către dictatori era probabil să aibă un efect major asupra opiniei publice americane. Din toate aceste motive, Lindsay era entuziasmat și a îndemnat Londra să răspundă „acestei inițiative inestimabile, acceptând-o rapid și cordial".[5]

Nu avea să se întâmple. Deși Eden comunicase Camerei Comunelor pe 1 noiembrie 1937 că pentru a obține cooperarea Statelor Unite ar fi fost bucuros să călătorească „nu doar de la Geneva la Bruxelles, ci și din Melbourne până în Alaska", ministrul de externe era în prezent în sudul Franței, jucând tenis și socializând cu Churchill și cu Lloyd George.[6] În absența lui, Chamberlain preluase conducerea Ministerului de Externe și, după spusele unui oficial, „detesta ideea lui R" și era decis s-o elimine.[7] În consecință, i-a scris președintelui, mulțumindu-i pentru sugestia interesantă și „curajoasă", dar cerându-i să „nu acționeze".[8]

Când a administrat acest „duș rece", Chamberlain nu era motivat doar de antiamericanism.[9] Deși considera ideea lui Roosevelt „o efuziune absurdă" – exact genul de concepție pioasă și nerealistă la care se aștepta de la americani –, era mult mai preocupat de efectul pe care l-ar fi putut avea inițiativa asupra propriilor planuri.[10] Așa cum explica în răspunsul adresat președintelui, guvernul britanic era deja angrenat în proiecte destinate facilitării „concilierii" în Europa și credea că poate chiar „ne putem permite să ne așteptăm la îmbunătățiri în viitorul apropiat". Prim-ministrul lucra la o schemă colonială care să satisfacă Germania, în timp ce guvernul italian își manifestase recent dorința de a începe convorbiri care să ducă la „conciliere cel puțin în regiunea Mediteranei".[11]

*

Apropierea de Italia începuse în vara lui 1937. Dezamăgit de anularea vizitei lui Neurath, Chamberlain a fost încântat când ambasadorul italian, bărbosul și vicleanul conte Dino Grandi, a venit să-l vadă pe 27 iulie, cu pretextul că aducea o scrisoare de la Duce. În această scrisoare (care, de

fapt, era o invenție a ambasadorului menită să pornească negocierile), „Mussolini“ se declara extrem de nerăbdător să refacă bunele relații dintre Marea Britanie și Italia și propunea ca cele două țări să înceapă convorbiri pentru rezolvarea completă a diferendelor dintre ele.[12] Mai ales, a continuat Grandi, Mussolini dorea ca britanicii să recunoască anexarea de jure a Abisiniei de către Italia. Chamberlain a răspuns că un astfel de pas, care ar fi provocat multe critici în Marea Britanie, ar putea fi făcut doar dacă ar fi parte dintr-un „mare plan de reconciliere, care să elimine suspiciunile și anxietățile și să ducă la regăsirea încrederii“.[13] Era totuși încurajat și i-a scris prompt o scrisoare lui Mussolini – pe care nu i-a arătat-o lui Eden, deoarece „aveam sentimentul că va aduce obiecții“ – în care îl asigura că guvernul britanic era „însuflețit doar de cele mai calde sentimente de prietenie față de Italia și va fi gata în orice moment să demareze convorbiri în vederea clarificării întregii situații și eliminării tuturor motivelor de suspiciune și de neînțelegere“.[14]

Aceasta a dus la o scrisoare prietenoasă (și, de data aceasta, veritabilă) de la Mussolini, care accepta bucuros perspectiva discuțiilor, iar în curând Chamberlain se felicita pentru „extraordinara relaxare a tensiunii în Europa“ pe care o obținuse. „Calitatea de prim-ministru îți dă un sentiment minunat de putere“, îi scria surorii sale Ida, de pe domeniul din Highland al ducelui de Westminster, pe 8 august 1937. „Ca ministru de finanțe, cu greu aș fi putut mișca o pietricică; acum trebuie să ridic doar un deget și întreaga față a Europei se schimbă!“[15]

Eden nu era convins. Considerându-l pe Mussolini, chiar mai mult decât pe Hitler, drept un „Antihrist“, ministrul de externe ezita să sporească prestigiul dictatorului într-o perioadă când armata italiană punea paie pe focul din Spania, iar propaganda antibritanică – pe care italienii o direcționau cu măiestrie către arabii insurecționiști din Palestina – rămânea intensă.[16] Mai presus de orice, Eden, spre deosebire de Chamberlain, nu avea încredere în bunăvoința Ducelui. „Mi s-a promis atât de des că o anume acțiune din partea noastră va îmbunătăți relațiile anglo-italiene și am fost tot de atâtea ori dezamăgit“, scria într-o minută a Ministerului de Externe din vara lui 1937, „încât nu mai împărtășesc aceste păreri optimiste despre recunoașterea de jure. […] Mă tem că problema e că Italia este decisă să reînvie Imperiul Roman și noi îi stăm în cale.“[17] La început,

această diferență majoră de opinie între premier și ministrul de externe a fost mascată de presupunerea lui Chamberlain că Eden doar exprima prudența și prejudecățile firești ale ministerului pe care îl reprezenta. Convins, la fel ca sir Samuel Hoare, că „Ministerul de Externe e foarte părtinitor împotriva Germaniei (și a Italiei și Japoniei)“, Chamberlain a devenit din ce în ce mai iritat de subalternii săi, despre care se plângea: „Mi se pare că nu au nici imaginație, nici curaj“. Pe de altă parte, Eden era „foarte bun la acceptarea sugestiilor mele fără să bombăne“, îi spunea surorii sale Hilda, „dar e obositor să trebuiască să o iei mereu de la început“, uneori chiar rescriind depeșele Ministerului de Externe. „Mi-e teribil de teamă“, scria el în continuare, „ca nu cumva să lăsăm situația anglo-italiană să alunece înapoi unde era înainte să intervin. ME insistă să-l perceapă pe Musso doar ca pe un fel de Machiavelli care poartă masca prieteniei ca să-și atingă ambițiile necurate. Dacă îl tratăm astfel nu vom ajunge nicăieri și va trebui să plătim pentru lipsa noastră de încredere costuri imense de apărare în Mediterana.“[18]

După cum s-a dovedit ulterior, chiar „infamul Machiavelli“, și nu Ministerul de Externe, a fost cel responsabil de degradarea relațiilor anglo-italiene la sfârșitul verii și în toamna lui 1937. Era imposibil să se desfășoare convorbiri cât timp submarinele italiene făceau raiduri în Mediterana, iar un discurs bombastic al Ducelui, lăudând capturarea orașului Santander de către Franco a picat extrem de prost. În septembrie, Mussolini a făcut o vizită intens mediatizată la Berlin, iar în noiembrie 1937 italienii au aderat la Pactul Anti-Comintern germano–japonez. În decembrie, Italia a ieșit din Liga Națiunilor.

În această perioadă, relațiile dintre Chamberlain și Eden au început să se deterioreze vizibil. Deși cel mai tânăr – Eden era mai tânăr decât Chamberlain cu aproape 30 de ani – îl asigurase pe senior că nu îl deranjează faptul că se preocupă mai mult de afacerile externe decât o făcuse predecesorul său, Baldwin (cu greu ar fi putut să fie mai puțin preocupat decât acesta), curând, ministrul de externe a devenit refractar la hotărârea premierului de a ajunge la o înțelegere cu dictatorii, aproape indiferent în ce condiții. Îl iritau în special metodele din ce în ce mai neortodoxe ale lui Chamberlain, printre care o tentativă stângace de a-l recruta pe secretarul particular al lui Eden din Parlament, Jim Thomas, ca

spion pentru biroul prim-ministrului, și o serie de conferințe de presă destinate să forțeze atât ritmul, cât și direcția politicii externe. Astfel de conferințe au avut loc în august 1937, când o serie de ziare au început să scrie cu entuziasm despre iminența tratativelor anglo-italiene, iar apoi în noiembrie, când, contrar dorințelor lui Eden, Downing Street a investit mari speranțe în deplasarea lui Halifax. Indignat, Eden a venit bolnav la serviciu ca să se certe cu Chamberlain. S-a ajuns la o dispută aprinsă, care a culminat cu celebra încheiere a premierului care l-a trimis pe ministrul de externe „înapoi în pat după ce ia o aspirină".[19] A doua zi, sir Horace Wilson – oficial, expertul guvernului în afaceri industriale, dar de fapt cel mai apropiat consilier al lui Chamberlain în toate privințele – a încercat să repare lucrurile, asigurându-l pe Jim Thomas că „premierul îi era devotat lui A.E. și îl considera drept cel mai important din Cabinet". Chamberlain era totuși convins că „politica sa de a folosi fiecare ocazie de a se întâlni cu dictatorii era corectă", că „A.E. nu avea dreptate" și în consecință prim-ministrul „îl salva pe A.E. de sine însuși".[20]

Nu era singurul aspect despre care cei doi aveau păreri diferite. Așa cum Eden îl informa pe Chamberlain într-o scrisoare din 3 noiembrie 1937, era „profund îngrijorat de starea reînarmării noastre".[21] Un memoriu al Ministerului Aerului arăta că RAF încă era cu doi ani în urma Luftwaffe, iar situația bateriilor și a reflectoarelor antiaeriene era gravă. Eden s-a întrebat dacă nu cumva s-ar putea reechilibra situația prin achiziționarea de echipamente din străinătate.Chamberlain nu a fost de acord. Deși accepta necesitatea reînarmării până când politica sa de conciliere avea să înceapă să dea rezultate, refuza să permită ca apărarea să cheltuie mai mult decât considera el că era prudent din punct de vedere financiar. Eden a replicat cu asprime că „o situație financiară bună nu ne va consola prea mult dacă Londra va fi rasă de pe fața pământului pentru că forțele noastre aeriene vor fi insuficiente". Dar Chamberlain a considerat că era o viziune „prea alarmistă", adăugând liniștitor că „nu credea că ne va ataca nimeni în următorii doi ani".[22]

Din fericire, unul dintre lucrurile pentru care Eden i-a putut cere sprijinul lui Chamberlain a fost reducerea la tăcere a șefilor de stat-major, care, într-un document extrem de defetist din februarie 1938, s-au opus categoric prelungirii discuțiilor cu francezii și belgienii, mai ales din motivul politic

că ar fi provocat „suspiciuni ireconciliabile și ostilitate din partea Germaniei“.[23] De asemenea, gândeau amândoi la fel despre Vansittart. Iritat dintotdeauna de stilul său directorial, de memoriile lui emoționale și de disponibilitatea de a negocia cu Mussolini, Eden încercase fără succes să se descotorosească de „Van“ în 1936, oferindu-i ambasada din Paris. Motivele lui Chamberlain erau altele. Considerându-l un alarmist care încerca mereu să se opună tentativelor sale de a avea contacte prietenești cu dictatorii, premierul credea că Vansittart are efectul nefericit de a multiplica „vibrațiile naturale ale lui Anthony“.[24] În orice caz, vremea lui trecuse. Forțat să accepte pomposul, dar nesemnificativul post de consultant diplomatic principal al guvernului, Vansittart a scăpat de stres, iar Alexander Cadogan, „acel om lent și cu picioarele pe pământ“ – anterior, director al secției responsabile de Liga Națiunilor a Ministerului de Externe și ministru britanic în Beijing –, a devenit noul subsecretar permanent.[25] Era primul sacrificiu făcut pe altarul concilierii.

*

Inițiativa Roosevelt a marcat începutul sfârșitului pentru relația Chamberlain–Eden. Dezamăgit că premierul îl trimisese la plimbare pe președinte în absența sa, Eden s-a străduit din toate puterile să întoarcă decizia, de îndată ce s-a întors în țară pe 15 ianuarie 1938. Vizitându-l a doua zi la reședința de la țară, i-a spus lui Chamberlain că regretă profund acțiunile sale, care îl dezamăgiseră pe președinte și care se vor dovedi fără îndoială un impediment pentru cauza încetării izolaționismului american. Chamberlain i-a replicat că inițiativa președintelui ar fi încurcat „propriile noastre eforturi“ cu Italia și Germania, care, în opinia sa, erau pe punctul de a aduce rezultate. Eden nu a putut accepta acest lucru. Deși era pregătit să continue negocierile cu Germania, era convins că recunoașterea poziției Italiei în Abisinia ar fi fost o greșeală, pentru că ar fi crescut prestigiul lui Mussolini și astfel l-ar fi făcut mai atractiv pentru Hitler.[26] În noaptea respectivă, Oliver Harvey, devotatul secretar particular al lui Eden, și-a pus problema demisiei în jurnalul său intim:

Mă tem că prim-ministrul a făcut o gafă colosală pe care e prea târziu s-o reparăm. A.E. va trebui să-și calculeze atent poziția, fiindcă e clar că nu poate rămâne responsabil de afacerile externe dacă premierul insistă pe această linie. Nu poate accepta responsabilitatea unei politici care să antagonizeze America.

Premierul e consiliat în această nebunie de Horace Wilson, care habar n-are de afacerile externe. El, prim-ministrul, este temperamental antiamerican, dar mă tem că este și condus de o anume vanitate legată de propriile întreprinderi cu Hitler și Muss.[27]

Două zile mai târziu, răspunsul oficial al lui Roosevelt la telegrama lui Chamberlain a confirmat temerile lui Eden. Deși președintele a acceptat să amâne inițiativa pentru scurt timp, a fost, conform lui Welles, foarte dezamăgit de răspunsul Marii Britanii. Mai mult, era absolut îngrozit de ideea că Marea Britanie ar putea să recunoască de jure cucerirea Abisiniei de Italia, așa cum apărea în comunicatul inițial al lui Chamberlain. Acest lucru, a explicat președintele, ar avea cele mai nefericite consecințe – atât în Extremul Orient, unde nici America, nici Marea Britanie nu recunoscuseră anexarea Manciuriei de Japonia, cât și în opinia publică americană. „Într-un moment în care respectarea tratatelor pare să aibă o importanță vitală în relațiile internaționale, așa cum declară guvernele noastre“, scria Roosevelt, „nu pot să nu consider că toate repercusiunile acțiunii la care se gândește guvernul Majestății Sale ar trebui atent cântărite. […] Opinia publică din Statele Unite va susține doar măsurile guvernamentale de cooperare pașnică cu alte națiuni iubitoare de pace din lume, cu condiția ca aceste măsuri de cooperare să fie destinate restabilirii și păstrării principiilor legii și moralității internaționale“.[28]

Aflând de acest schimb de mesaje, Eden a traversat strada către Downing Street, pentru a-l vizita pe premier. Dar Chamberlain avea propria muniție: o scrisoare de la Ivy Chamberlain (văduva lui Austen)********, care își petrecuse iarna la Roma, flatându-l pe duce și citindu-i extrase din scrisorile premierului. După cum zicea Chamberlain, contele Ciano, ginerele lui Mussolini și ministru de externe, îi spusese lui Ivy că ducele era dornic să ajungă la un acord și că acesta era un moment „psihologic“ care n-ar fi trebuit ratat.[29] Eden a constatat astfel că premierul era de neclintit, atât cu

privire la Inițiativa Roosevelt, cât și la recunoașterea Abisiniei. „Mă tem că dificultatea principală e că N. crede că are misiunea de a cădea la pace cu dictatorii“, scria mâhnit ministrul de externe în jurnalul său.[30]

La fel de deprimant pentru Eden a fost faptul că premierul părea să aibă susținerea colegilor. Așteptând să înceapă o ședință a comitetului de politică externă al Cabinetului, în după-amiaza zilei de 9 ianuarie, Eden a remarcat un rând scris de mână în capul documentelor lui Tom Inskip, care spunea: „Politica lui Eden de a alinia SUA, Marea Britanie și Franța, rezultat război“.[31] Eden a încercat să-l asigure de contrariu pe ministrul pentru coordonarea apărării, dar, când a început ședința, a constatat că restul comitetului împărtășea aceeași părere. Chamberlain a citit lungi fragmente din scrisorile lui Ivy, pline de expresii de bunăvoință din partea lui Mussolini, apoi a redactat o primă versiune a telegramei către Roosevelt, în care explica beneficiile recunoașterii anexării Abisiniei de către Italia.

Izolat în guvern, Eden se gândea acum deschis la demisie. Dificultatea, așa cum subliniau prietenii săi din Ministerul de Externe, era că planul lui Roosevelt era strict secret și deci nu putea fi citat ca explicație a acțiunilor sale. Această problemă a fost ridicată de Jim Thomas într-o întrevedere furtunoasă cu sir Horace Wilson, în dimineața zilei de 20 ianuarie, moment în care Thomas l-a avertizat pe acesta că dacă Eden chiar demisionează exista posibilitatea ca toată povestea să ajungă la urechile americanilor și că „țara va ști atunci că prim-ministrul a preferat să refuze ajutorul unei democrații ca să-și continue nestingherit flirtul cu dictatorii“. Wilson s-a înfuriat, spunându-i lui Thomas că, dacă „America va face faptele publice, el va folosi întreaga putere a guvernului pentru a ataca istoricul lui A.E. în relația cu dictatorii și obstrucționarea jenantă din partea Ministerului de Externe a încercărilor premierului de a salva pacea mondială“.[32]

După cum s-a dovedit apoi, nici una dintre amenințări nu a fost pusă în practică.******** Văzând că Chamberlain este mai puțin sigur pe el în după-amiaza zilei de 20 ianuarie 1938, Eden a reușit să-l convingă să revină asupra solicitării ca Roosevelt să-și amâne lansarea planului. Părea să fie o victorie majoră. Convingându-l pe Chamberlain să aprobe o telegramă în numele lui, în care primea cu căldură propunerea președintelui, Eden a continuat prin a-i trimite propriul mesaj lui sir Ronald Lindsay, declarând

că, „oricum ar fi, dorim ca președintele să-și lanseze inițiativa“.[33] A fost însă prea târziu. Roosevelt avea îndoieli și, după ce a tot amânat planul în prima jumătate a lui februarie, a decis până la urmă că inițiativa lui Chamberlain – acordul cu Italia, inclusiv recunoașterea de jure a Abisiniei – era „total corectă“, punându-i ideea în așteptare. „Excelent!“, a comentat Chamberlain.[34]

*

Ca să demareze discuțiile cu Italia, Chamberlain urmărise intens propria diplomație neoficială cu Mussolini. Existau două canale. Unul era Ivy Chamberlain – de ale cărei flirturi cu ducele Eden era extrem de conștient și din ce în ce mai iritat –, plus activitățile dubioase ale lui sir Joseph Ball – despre care ministrul de externe nu știa aproape nimic.

Descris de fostul președinte al Partidului Conservator ca fiind „extrem de dur“, „spion până în măduva oaselor“ și „cu cea mai mare experiență în viața interlopă și gestionarea ticăloșilor“, maiorul Joseph Ball fusese ofițer MI5 care, în 1927, ieșise din sistem ca să lucreze pentru Partidul Conservator.[35] Aici, ca director de publicitate și apoi șef al nou fondatului Departament de Cercetare al Conservatorilor, a pus pe picioare un serviciu de informații care, la începutul anilor 1930, nu doar că reușise să se infiltreze în Partidul Laburist și în cel liberal, ci își întinsese tentaculele aproape în tot guvernul. De asemenea, a devenit prieten apropiat al președintelui departamentului, Neville Chamberlain – ceea ce se întâmpla rar –, cu care va petrece multe ore în următorul deceniu la pescuit de păstrăv pe pâraiele calcaroase din Hampshire.

La mijlocul anului 1937, Ball a fost abordat de Adrian Dingli, un avocat britanic de origini maltezo-italo-britanice, consilier juridic la Ambasada Italiei. Conform lui Ball, Dingli s-a oferit să îi dea „informații“ despre acțiunile diplomatice italiene; în versiunea lui Dingli, cei doi au discutat modurile în care relațiile anglo-italiene puteau fi „îmbunătățite“. Oricum ar fi fost, întâlnirea a dus la crearea unui canal diplomatic neoficial care i-a permis lui Chamberlain să comunice cu guvernul italian fără știrea Ministerului de Externe, și invers. Acest lucru, așa cum vor dovedi

evenimentele viitoare, a fost aproape în întregime în avantajul italienilor. Deși Dingli susținea că un principiu de bază în colaborarea sa cu Ball era că interesele britanice aveau să fie mereu mai presus de cele italiene, adevărul era că, alături de Chamberlain, cei doi conspirau pentru a submina Ministerul de Externe britanic, nu pe cel italian. De acest lucru și-a dat imediat seama ambasadorul italian, contele Dino Grandi, care a sesizat în relația Ball–Dingli o ocazie nesperată nu doar de a-i îndoctrina pe apropiații premierului, ci și de a „adânci prăpastia dintre Eden și Chamberlain cât mai mult posibil".[36]

Chamberlain a ignorat acest pericol evident. Pe 10 ianuarie 1938, profitând de absența lui Eden, care era în sudul Franței, i-a cerut lui Ball să-l contacteze pe Grandi ca să afle dacă ar putea „obține permisiunea Romei de a iniția «discuții» la Londra cu premierul", singurul responsabil, în acel moment, de Ministerul de Externe.[37] Planul a fost dat peste cap când Inițiativa Roosevelt a scurtat vacanța lui Eden și l-a readus în fruntea Ministerului de Externe. Chamberlain nu a renunțat. Pe 17 ianuarie a luat măsura extraordinară (și cu siguranță fără precedent) de a redacta împreună cu Ball o scrisoare pe care Grandi să i-o trimită lui Eden, cerându-i o întrevedere. Inițial, Dingli a avut îndoieli cu privire la acest tertip, care, se temea el, îi punea pe italieni în rolul de solicitanți. Totuși, când Ball și-a făcut apariția cu scrisoarea scrisă de mâna lui pe o hârtie cu antetul premierului, această înțelegere ridicol de greșită a situației s-a evaporat. După ce a cerut doar schimbări minore, Grandi a pus ca scrisoarea să fie dactilografiată și a semnat-o.

Au avut loc apoi două evenimente care amenințau să saboteze întregul plan. Vineri, 21 ianuarie 1938, vasul comercial britanic Endymion a fost scufundat de un submarin naționalist în largul coastelor spaniole, iar seara, buletinul de știri de la BBC – aproape sigur inspirat de Ministerul de Externe – a anunțat că „nu se au în vedere nici un fel de eforturi pentru îmbunătățirea relațiilor anglo-italiene" din partea guvernului.[38] Imediat, Ball a trecut la acțiune. Până sâmbătă, i-a determinat pe cei de la BBC să dezmintă știrea (aproape sigur la îndemnul susținătorilor lui Eden din Ministerul de Externe), iar apoi a lansat propria campanie de presă menită să-i câștige susținerea publică pentru un acord cu Italia. Între timp, Ivy Chamberlain, după ce fusese mustrată de Ciano din cauza faptului că Marea

Britanie nu era dispusă să înceapă discuțiile, s-a decis să-i arate o scrisoare pe care o primise recent de la cumnatul ei, în care acesta scria că speră ca negocierile să înceapă înainte de finalul lui februarie. „Efectul“, așa cum scrie în jurnalul său Neville Chamberlain, „a fost miraculos.“[39] Convocată în audiență la Duce, lui Ivy i s-a cerut să citească scrisoarea. Desigur, era doar o șaradă. Grație Serviciului Secret italian, Mussolini știa foarte bine ce conține. A putut totuși să joace încântarea spontană și i-a cerut lui lady Chamberlain să-i transmită cumnatului său că împărtășea întru totul dorințele premierului și spera că discuțiile vor începe curând, atingând toate punctele „inclusiv propaganda, Mediterana, coloniile și economia“.[40]

Eden s-a înfuriat. Aflând de acest ultim act de diplomație neoficială după weekendul 5–6 februarie, i-a scris lui Chamberlain plângându-se că „îi recreează lui Mussolini impresia că ne poate diviza și va fi mai puțin atent la ceea ce trebuie să-i comunic lui Grandi“. Mai mult, deja Roma avea „impresia, de la acea întrevedere, că o curtăm cu scopul neîndoios de a-i arăta Berlinului cât de demnă e de a fi curtată“. Era „exact strategia preferată de Mussolini pe care o aplică atât de dibaci când are ocazia“, a continuat el. „Nu cred că ar trebui să-i permitem asta.“[41] Chamberlain, deși încântat în sinea lui că scrisoarea avusese efectul scontat, i-a trimis scuze. Era „mâhnit“ că „modul neortodox de a proceda“ al cumnatei sale îi provocase neplăceri lui Eden și l-a asigurat că îi va spune „foarte clar“ lui Ivy că trebuia ca pe viitor scrisorile sale să rămână strict confidențiale. Totuși nu s-a putut abține să adauge că nu credea de fapt că „a făcut vreun rău“.[42]

Confruntarea finală dintre premier și ministrul de externe cu privire la discuțiile cu italienii a fost precipitată de două evenimente. Pe 12 februarie, Hitler l-a convocat pe cancelarul austriac, Kurt von Schuschnigg, la Berchtesgaden. Acolo, l-a supus unei diatribe despre inechitățile din Austria și apoi l-a obligat, sub amenințarea unei invazii imediate, să ridice interdicția asupra național-socialiștilor austrieci și să accepte doi naziști austrieci, Arthur Seyss-Inquart și Edmund Glaise-Horstenau, în guvernul său. Amenințarea cu Anschluss-ul era evidentă și astfel italienii au câștigat pârghia de care aveau nevoie pentru a forța mâna britanicilor. Pe 17 februarie, contele de Perth, ambasadorul britanic la Roma, a raportat că Ciano solicita începerea imediată a discuțiilor „în vederea posibilității unor

anumite evenimente viitoare“.[43] În aceeași zi, ministrul italian de externe a luat prânzul cu lady Chamberlain, implorând-o să înțeleagă că era esențial să se grăbească: „Azi un acord va fi lesne de încheiat, dar se întâmplă lucruri în Europa care îl vor face imposibil mâine“, a spus el misterios.[44]

Pentru Chamberlain, sensul acestor mesaje a fost clar:

Hitler și-a pus lovitura în practică și M[ussolini] s-a înfuriat. A vrut să știe unde se află în raport cu noi, fiindcă, dacă trebuie să ne privească drept posibili dușmani, va trebui să ajungă la cel mai convenabil acord cu Hitler și, cu cât va avea legături mai strânse cu el, cu atât va fi mai greu să încheie un acord cu noi.[45]

Amintindu-și că Mussolini trimisese trupe în trecătoarea Brenner după eșecul tentativei naziste de a prelua Austria în iulie 1934, Chamberlain considera că un acord anglo-italian îl va încuraja pe Mussolini să reziste Anschluss-ului, în timp ce, invers, incapacitatea britanicilor de a iniția discuții pur și simplu îl va forța pe duce să accepte planurile lui Hitler. Interpretarea Ministerului de Externe era exact la polul opus. Crezând că Mussolini – încurcat în acțiunile din Spania și Abisinia – nu ar putea rezista unei invazii germane a Austriei nici dacă ar vrea, Eden a fost convins de serviciile de informații că Mussolini chiar făcuse un târg cu Hitler, prin care accepta să fie de acord cu unirea Germaniei cu Austria în schimbul anumitor acorduri germane cu privire la interesele Italiei în Spania.

Dintre aceste două interpretări, ultima a fost cel mai aproape de adevăr. Italienii erau totuși dornici să-și acopere spatele și Ciano i-a dat instrucțiuni lui Grandi „să impulsioneze puțin negocierile de la Londra“.[46] Grandi a acceptat bucuros. Nefiind prea încântat de o alianță cu germanii, ambasadorul, care spera „să joace rolul omului care a făcut pace cu Anglia“, decisese cu de la sine putere să forțeze întâlnirea cu Chamberlain și Eden.[47] Pe 15 februarie l-a avertizat pe Dingli – indirect, pe Ball și pe Chamberlain – că, dacă această întâlnire nu avea loc în următoarele zile, avea de gând să renunțe la eforturile sale de îmbunătățire a relațiilor anglo-italiene și să părăsească Londra pe termen nelimitat. Mai mult, a amenințat că dacă scrisoarea „lui“ către Eden, prin care solicita această întâlnire, va fi

vreodată făcută publică, în interesul onoarei Italiei, va fi obligat să dezvăluie că Chamberlain era adevăratul autor.[48]

Confruntat cu acest șantaj, precum și cu amenințarea germană din Austria, Chamberlain s-a mobilizat rapid pentru întâlnirea cu Grandi. Decis să inaugureze discuțiile cu Italia chiar dacă însemna „că îmi voi pierde ministrul de externe“, a refuzat solicitarea lui Eden de a merge singur la întâlnire și a insistat să găzduiască el însuși întrevederea. După o mulțime de tertipuri cu privire la canalul secret, până la urmă întrevederea a fost programată pentru ora 11:30 în dimineața zilei de vineri, 18 februarie, în Camera Cabinetului.[49] La întâlnire, Grandi a început să-i confirme prejudecățile lui Chamberlain. A negat cu îndârjire că exista vreun acord între Italia și Germania cu privire la Austria, apoi a început o lungă istorie a relațiilor anglo-italiene, în care Italia juca rolul părții vătămate. 15 ani mai târziu, reflectând asupra acestei „întrevederi ieșite din comun“, Eden își amintea:

N.C. i-a cerut lui Grandi să ne vorbească despre relațiile anglo-italiene, iar Grandi, care era un diplomat foarte abil, și-a jucat admirabil rolul. De câte ori făcea câte o pauză, N.C. îl încuraja. Stătea pe scaun dând aprobator din cap, în timp ce Grandi își înșiruia doleanțele. Cu cât dădea mai mult din cap N.C., cu atât mai scandaloasă devenea relatarea lui Grandi, până ce, la final, aproape că părea că noi invadaserăm Abisinia.[50]

Un diplomat într-adevăr abil, Grandi și-a dat seama imediat de jocul lui Chamberlain. „Adresându-mi direct acele întrebări,“ scria ambasadorul într-o depeșă acum celebră, premierul voia „nici mai mult, nici mai puțin decât acele detalii și răspunsuri definitive care îi erau utile ca arme contra lui Eden. Mi-am dat seama de asta imediat și firește că am încercat să-i ofer lui Chamberlain toată muniția pe care am considerat-o utilă pentru ca el să-și atingă scopul. Fără îndoială că în această privință contactele stabilite anterior între mine și Chamberlain prin agentul său secret s-au dovedit foarte valoroase.“[51] Astfel, ambasadorul a explicat că atitudinea lui Mussolini față de recentele evenimente din Austria ar fi fost foarte diferită dacă discuțiile cu Marea Britanie ar fi fost deja în desfășurare. În situația dată, „cum ar putea [Mussolini] disloca trupe către Brenner așa cum o

făcuse înainte, dacă ar crede că Marea Britanie era un potențial dușman și Mediterana pe care o lăsa în spate nu era sigură?“[52] Auzind aceasta, Chamberlain a întrebat care ar fi atitudinea lui Mussolini față de Austria dacă ar începe acum convorbirile. Grandi a răspuns că l-ar încuraja pe Mussolini să adopte o linie mai dură și mai independentă. Pe de altă parte, a accentuat că faptul că nega existența unei înțelegeri între Germania și Italia cu privire la Austria se referea la prezent, dar nu neapărat și „la viitor“. Poziția viitoare a Italiei cu privire la pacea europeană și la echilibrul puterilor, a continuat el, depindea „exclusiv“ de atitudinea Marii Britanii. Chamberlain, care ascultase fascinat acest șantaj abia mascat, s-a aplecat înainte. Trebuia să înțeleagă, l-a întrebat pe ambasador, că, în cazul în care relațiile anglo-italiene nu vor fi imediat readuse la o baza de prietenie, Italia se va simți obligată să ia o poziție și să acționeze într-un mod „care s-ar putea dovedi ostil marilor puteri occidentale“? Grandi a replicat că premierul înțelesese situația „perfect“.[53]

Convins, Chamberlain a blocat cele câteva tentative ale lui Eden de a-l lua la întrebări pe ambasador și i-a cerut lui Grandi să revină în Downing Street la ora 15, când va putea să îi dea un răspuns. Imediat după plecarea ambasadorului, Chamberlain i-a spus lui Eden că nu avea nici o îndoială despre ce vor trebui să-i spună la întoarcere: că sunt dispuși să înceapă discuțiile imediat și că îl recheamă pe ambasador pentru a primi instrucțiuni. Când Eden a obiectat, Chamberlain s-a înfuriat. „Anthony, ai ratat șansă după șansă!“, a strigat el, plimbându-se în sus și în jos în Camera Cabinetului. Eden a răspuns că metodele lui Chamberlain sunt bune doar dacă „ai încredere în cel cu care negociezi“. „Am!“, s-a răstit premierul.[54]

Până la urmă, cei doi – care în memorabila descriere a lui Grandi nu mai semănau cu doi colegi, ci cu „doi cocoși gata de luptă“ – au căzut de acord că singurul mod de a ieși din impas era să ducă problema în fața Cabinetului.[55] Astfel, lui Grandi i s-a cerut să revină după weekend, iar miniștrii au fost informați că, lucru foarte neobișnuit, în după-amiaza următoare, sâmbătă 19 februarie 1938, urma o ședință de Guvern.

În acel moment, ziarele deja prinseseră de veste că exista o scindare serioasă în inima Guvernului. În dimineața zilei de sâmbătă, majoritatea titlurilor includeau referiri la diferențele dintre prim-ministru și ministrul de

externe, iar când Eden a traversat Downing Street, a fost aclamat de o mulțime numeroasă. Chamberlain a deschis ședința cu un discurs de o oră despre legăturile dintre Marea Britanie și Italia din ultimii doi ani. Lordul Halifax, care, în mod ciudat, nu era singurul care nu era conștient de criza iminentă, i-a transmis un bilet lui Sam Hoare întrebându-l „care e scopul acestei plictisitoare lecții de istorie“.[56] Încetul cu încetul, a ieșit la iveală că existau diferende între premier și ministrul de externe cu privire la demararea discuțiilor cu Italia. Aceste discuții, a spus Chamberlain, erau esențiale, iar apoi a descris cu abilitate diferența față de Eden nu ca una de principiu, ci „mai degrabă de metodă“, întrebându-se dacă momentul prezent era sau nu oportun.[57]

Prezentarea lui Eden n-a fost impresionantă. Așa cum nota Duff Cooper, „toți cei nehotărâți fuseseră probabil convinși de premier“.[59] În curând, s-a dovedit că așa fusese. Cerând părerea fiecărui ministru, Chamberlain a constatat că din 18, 14 erau complet de acord cu el, și doar patru păreau să se îndoiască. Totuși ceea ce nu înțeleseseră membrii Cabinetului era că Eden intenționa să demisioneze dacă nu reușea să-și convingă colegii. Când acest lucru a devenit clar, s-a auzit „un oftat de oroare“ și mai mulți miniștri au început să spună că asta schimba lucrurile. Ca să nu riște o inversare în masă a voturilor, Chamberlain a intervenit rapid, spunând că nu va accepta „nici o decizie într-o direcție opusă“.[59] Cabinetul era obligat astfel să aleagă între demisia premierului și cea a ministrului de externe.

Deși s-au făcut eforturi de a găsi o formulă care să-i permită lui Eden să rămână, a devenit evident în scurt timp că un compromis era imposibil. Eden era hotărât să demisioneze și Chamberlain nu voia să facă nici un efort pentru a-l opri. Dimpotrivă, preocuparea lui principală era să își asigure susținere pentru propria politică, care era acum responsabilă de demisia celui mai popular membru al guvernului. În seara zilei de 19 februarie – chiar după ce Eden anunțase Cabinetul de intenția sa de a demisiona –, Ball l-a contactat pe Dingli și a explicat că, pentru ca politica sa să aducă rezultate, era nevoie ca Chamberlain să poată anunța că italienii erau de acord cu solicitările Marii Britanii – de fapt ale lui Eden – ca „voluntarii“ italieni să se retragă din Spania. Ciano a fost imediat de acord. Temându-se ca demisia lui Eden să nu precipite căderea lui Chamberlain, i-a dat instrucțiuni lui Grandi să-i transmită premierului aceste asigurări,

imediat transmise de Dingli lui Ball pe bancheta din spate a unui taxi londonez. Ciano's Diary descrie evenimentele dramatice din perspectiva italienilor:

În Londra s-a declanșat criza. ducele telefonează din Terminillo******** ca să ceară informații, din jumătate în jumătate de oră. Situația se poate schimba oricând. Eden a demisionat la ora 13 și și-a făcut apariția în Cabinet după demisie. […] Eden a fost aclamat de mulțime când a plecat, posomorât și singur, strigându-i-se „Eden, prim-ministru". Laburiștii, liberalii, conservatorii de stânga, toți au depus o moțiune în favoarea lui Eden. Criza e poate una dintre cele mai importante care au avut loc vreodată. Poate însemna pace sau război. L-am autorizat pe Grandi să ia orice măsură care poate adăuga o săgeată în tolba lui Chamberlain. Un Cabinet condus de Eden ar avea drept obiectiv lupta cu dictaturile – în primul rând cu cea a lui Mussolini.[60]

Era o supraestimare. Eden nu susținuse niciodată acțiunea preventivă împotriva Italiei și susținea, chiar dacă cu inima îndoită, încercările lui Chamberlain de conciliere cu Germania. Mai mult, așa cum subliniau Chamberlain și susținătorii săi, era un politician celebru pentru ezitările sale, care se împotmolise de mai multe ori în chestiunea negocierilor cu Italia. Totuși, demisionând în acel moment, Eden își asigura reputația ulterioară de reprezentant de frunte al „anticonciliatorilor", o imagine întărită de relatarea foarte romantică – chiar gotică – a lui Churchill despre reacția sa la auzul veștilor, în memoriile sale de război, potrivit căreia stătuse treaz de la miezul nopții până în zori, măcinat de „tristețe și teamă", îndurerat că acel „tânăr personaj puternic, stând în fața mareelor lungi, persistente și înspăimântătoare de derivă și renunțare" nu mai era în guvern. „Am privit cum lumina zilei se strecoară încet pe fereastră și am văzut cu ochii minții în fața mea viziunea Morții."[61]

În acel moment însă, deprimarea pricinuită de retragerea lui Eden nu era deloc împărtășită de toată lumea. În afară de bucuria inevitabilă de la Berlin și mai ales Roma, se sărbătorea și printre susținătorii concilierii. „Abia mi-am putut stăpâni bucuria", a scris Chips Channon când a auzit. „Politica de doctrină «stângistă» a Ministerului de Externe a primit o lecție, iar Camera

jubilează.“[62] Harold Nicolson, care l-a acuzat pe Chamberlain că l-a măcelărit pe Eden „pentru o vacanță italiană“, și-a exprimat aversiunea față această atitudine – întâlnită la majoritatea dreptei britanice – într-o scrisoare extrem de sarcastică trimisă ziarelor:

Nu mă deranjează bucuria calmă a lordului Londonderry ori a lui sir Arnold Wilson. Până la urmă, de ani întregi tot flutură zvastica și au dreptul să-și strige bucuria în gura mare. Nu mă deranjează nici răcnetele ca din Vestul Sălbatic ale lui lady Astor. Și ea a luptat cu vitejie pentru Hitler și Mussolini și are dreptul, în fugitivele sale vizite în Camera Comunelor, să se bucure. Ceea ce mă deranjează e acea ușurare onctuoasă care luminează fața conservatorului de rând. Asta e greu de suportat.[63]

Desigur, erau și mulți moderați și experți în politică externă care considerau că atitudinea lui Eden fusese greșită. Maurice Hankey, Alexander Cadogan, Robert Vansittart, chiar și Robert Bernays (un susținător al lui Eden), cu toții au tras concluzia că politica lui Chamberlain de a încerca să ajungă la o înțelegere cu Mussolini cât încă avea ocazia era corectă. Totuși țara părea să fie de partea lui Eden. La începutul lui martie, unul dintre primele sondaje de opinie făcute vreodată în Marea Britanie a constatat că 73% dintre votanți considerau că Eden avusese dreptate să demisioneze, și doar 25% susțineau politica lui Chamberlain.[64] Stângiștii și liberalii erau scandalizați. 163 de profesori universitari au semnat o petiție în care atacau apropierea de Mussolini și au existat proteste din partea Uniunii Ligii Națiunilor, a minerilor galezi, a Consiliului Național pentru Pace, a Congresului Sindicatelor, a Noii Ligi a Comunității Națiunilor, a Adunării Tineretului Pacifist. Deși nu se știe clar cât de atent a cercetat, lordul Auckland i-a spus lui Eden că nu a putut găsi „o persoană care să regrete demisia dumneavoastră mai mult ca mine“, în timp ce perspicacele sir Horace Rumbold i-a scris fiului său, dintr-o croazieră pe Nil, ca să se plângă de noua direcție pe care o luase politica externă britanică, aceea de „a linge cizmele acelui netrebnic amenințător, Mussolini“. „Nu cred că Chamberlain știe tehnica tratativelor cu dictatorii, care sunt invariabil niște bătăuși“, a continuat fostul ambasador. „Cu cât te ploconești mai mult în fața lor, cu atât devin mai aroganți.“[65]

Dacă demisia lui Eden a afectat guvernul și pe Chamberlain, daunele aduse erau departe de a fi fatale. Șefii grupurilor parlamentare au lansat un zvon conform căruia adevăratul motiv al demisiei era că Eden era bolnav (ba chiar în pragul unei căderi nervoase), în timp ce Joseph Ball s-a asigurat că presa conservatoare era ferm de partea lui Chamberlain în această dispută. În afară de colegii săi de la Ministerul de Externe, lordul Cranborne și Jim Thomas, nici un alt ministru nu a mai demisionat. Eden sperase că prietenul și aliatul său Oliver Stanley i-ar fi putut urma exemplul, dar președintele Comisiei de Comerț a decis să rămână, provocând observația acidă a doamnei Cranborne că „cei din familia Stanley au fost lipsiți de coloană vertebrală încă de la bătălia de la Bosworth“.********[66]

Mai presus de orice, Eden însuși nu și-a ajutat propria cauză. Ignorând rugămintea lui Churchill de a-și pleda cazul clar și ferm, discursul său de demisie a fost atât de sterp și de prudent încât mulți membri nu au înțeles care era cauza. Din fericire, Cranborne a fost un vorbitor mult mai bun, acuzând guvernul că „a cedat la șantaj“, ceea ce probabil „îi va descuraja pe prietenii noștri și îi va încuraja pe cei care ne vor răul“.[67] A doua zi a vorbit Churchill. Probabil încurajat de o telegramă de la un grup de „patrioți din Leeds“ care îi cereau să „riposteze zdravăn în stil Neville“, acesta a spus că fusese „o săptămână bună pentru dictatori“.[68] Duelul între fostul ministru de externe și dictatorul italian fusese lung și dificil. Dar se știa cine era învingătorul. Signor Mussolini câștigase, și acum micile țări din Europa aveau să înțeleagă mesajul și „vor trece de partea puterii și a hotărârii. […] Prevăd că va sosi ziua când, într-un anume punct, la vreo problemă, va trebui să iei o poziție, și mă rog la Dumnezeu, când va veni acea zi, să nu constatăm că am rămas singuri, ca urmare a unei politici lipsite de înțelepciune.“[69]

În ciuda acestui avertisment sumbru, furtuna politică internă s-a stins repede. Chamberlain și-a apărat politica în ceea ce mulți au considerat a fi cel mai bun discurs pe care l-a ținut vreodată și, deși s-a plâns că este „abuzat ca un hoț de buzunare de mulți erudiți […] care ar fugi ca iepurii dacă am intra în război“, a fost încântat să primească susținere din „taberele mai serioase“, inclusiv de la mai mulți foști ambasadori.[70] Camera Comunelor, dominată de conservatori, i-a rămas loială în tot acest timp și într-o săptămână a ajuns să fie entuziasmată de noua direcție clar conturată

a politicii externe britanice. „Acțiunile lui Chamberlain cresc vertiginos“, se bucura Chips Channon. „Cred că e cel mai abil prim-ministru din vremurile moderne; păcat că n-a scăpat de Eden cu luni în urmă.“[71]

Channon a fost un beneficiar direct al căderii lui Eden; a devenit astfel secretar particular parlamentar pentru noul subsecretar de stat al Ministerului de Externe, „Rab“ Butler, în vârstă de 35 de ani. „Mă simt fericit […] visul vieții mele […] eu, «Chips», secretar particular – ce minunat –, dar la Ministerul de Externe, îmi depășește toate așteptările“[72], scria memorialistul vanitos, dar inocent. Noul ministru de externe, lordul Halifax, a fost mai puțin încântat. În timp ce se gândea dacă să accepte postul, i-a spus lui Oliver Harvey (probabil că în glumă) că „era foarte leneș și nu-i plăcea munca“, și (mai serios), „poate merge la vânătoare sâmbăta?“[73] Acceptul său era totuși vital pentru strategia lui Chamberlain de a ajunge la o înțelegere cu dictatorii. În timp ce Eden fusese un conciliator refractar, fundamental ostil dictatorilor (mai ales lui Mussolini), Halifax era devotat politicii lui Chamberlain și nu avea astfel de rețineri. Numirea sa a fost văzută așadar drept ceea ce și era: un impuls clar pentru premier și politica sa de conciliere. Într-adevăr, acest moment definitoriu a fost marcat chiar și în vestimentație. În prima zi la Ministerul de Externe, extrem de entuziasmatul Channon a fost luat deoparte de Butler și i s-a spus că trebuie să renunțe la pălăria de fetru, deoarece este „prea edenească – și cumpără un melon“. Elegantul Channon, încă jubilând după căderea lui Eden, a fost încântat. Ce bine, a exultat el, „S-au întors meloanele!“[74]

Austen Chamberlain murise cu un an în urmă, în martie, la 73 de ani.

Dacă Thomas încerca să-l amenințe pe Wilson, o făcea cu siguranță fără binecuvântarea lui Eden. Într-adevăr, în toate confruntările cu Chamberlain, Eden se purtase cu o onoare scrupuloasă: refuzase să-și ajute cauza divulgând informații presei și chiar făcând lobby printre colegii din Cabinet. Așa cum scria ulterior Duff Cooper (care îl susținuse pe Chamberlain la ședința de cabinet din 20 februarie), dacă Eden ar fi „făcut un efort să îmi câștige susținerea în acel moment, probabil ar fi reușit".

Un centru pentru sporturi de iarnă din Abruzzi, în sudul Italiei.

Bosworth a fost ultima bătălie din Războiul Rozelor (22 august 1485). Atunci, casa Stanley, deși primise pământuri și titluri de la regele Richard al III-lea, a susținut cauza invadatorului care a și câștigat până la urmă, Henric Tudor.

Capitolul XI. Violarea Austriei

Independența Austriei este o poziție-cheie. Dacă piere Austria, Cehoslovacia nu mai poate fi apărată. Atunci, toată zona balcanică va fi supusă unei noi influențe uriașe. Atunci, vechiul vis german al unei Europe Centrale conduse și supuse Berlinului va deveni realitate […] cu consecințe incalculabile nu doar pentru țara noastră, ci pentru întregul Imperiu.

Sir Austen Chamberlain, 1 aprilie 1936[1]

Săptămâna cu 7 martie 1938 anunța venirea primăverii la Londra. Soarele ieșise la iveală și narcisele aventuroase începeau să se arate prin parcurile regale. Plimbându-se printre primulele îngrijit plantate și magnoliile înflorite din parcul St James, de peste drum de Ministerul de Externe, fostul parlamentar conservator Cuthbert Headlam s-a întâlnit cu lordul Halifax.

– Edward, pot să te felicit?

– Nu, a răspuns ministrul de externe, cu siguranță nu!

– Atunci pot să-ți prezint condoleanțe?

– Da.

– Ce ușor ar fi fost de dus postul acesta acum trei sau patru ani!

– Da. Într-adevăr.

– Azi oare poate fi dus, mă întreb?

– Și eu mă întreb.

Și astfel am trecut mai departe.[2]

Așa cum arată acest exemplu de minimalizare și autodepreciere tipic britanică, sarcina pe care o aveau de îndeplinit responsabilii de politica externă britanică în primăvara lui 1938 era extrem de dificilă. Deși Chamberlain credea că e pe punctul de a scoate Italia de pe lista potențialilor dușmani ai Marii Britanii, mai rămânea amenințarea japoneză; războiul în plină desfășurare în Spania; plus, așa cum era de acord toată lumea, cel mai mare pericol dintre toate, ambițiile expansioniste ale Germaniei naziste.

*

În același timp cu drama italiană, se făceau pregătiri pentru concilierea cu Germania. În afară de stimulentul principal, care urma să ia forma unei oferte coloniale în Africa Centrală, guvernul se gândea că ar fi trebuit să-l invite pe Goering să viziteze Marea Britanie ca gest de bunăvoință. Problemele pe care le ridica această idee au fost puse pe tapet prima dată în februarie 1937, când s-a speculat că generalul ar fi putut fi ales ca reprezentant al guvernului german la încoronarea regelui George al VI-lea. Entuziasmat, lordul Londonderry a invitat familia Goering să stea la reședința familiei sale. Totuși Ministerul de Externe nu era la fel de entuziasmat. „Dacă refuzăm, putem trezi ostilitatea eternă a Goering“, scria sir Eric Phipps în noiembrie 1936 (atunci în așteptarea încoronării lui Eduard al VIII-lea), „și, dacă îl lăsăm să vină, riscăm să fim împușcați în Anglia. Nici una dintre alternative nu pare potrivită pentru îmbunătățirea permanentă a relațiilor anglo-germane.“*********[3]

Cu toate acestea, în ianuarie 1938, Ministerul de Externe a luat serios în calcul sugestia contelui de Derby – fost ministru și entuziast al curselor –, care a propus să-l invite pe Goering la Knowsley Hall (reședința din Merseyside a familiei Derby) pentru a urmări cursa de cai Grand National. Într-un document destinat lui Eden pe acest subiect, șeful Departamentului Central, William Strang, considera că sunt „multe de spus“ în legătură cu propunerea. Grand National era un eveniment popular și ar fi fost „extrem de nepoliticos și necaracteristic poporului nostru să i-o luăm în nume de rău generalului Goering că vine să o vadă. Într-adevăr, ar putea fi mai degrabă o bilă albă pentru el dacă alege o astfel de ocazie pentru a ne vizita.“[4] Totuși, înainte ca generalul să poată fi tatonat, s-au pus întrebări în Camera Comunelor despre posibilitatea ca un ministru german să fie invitat la Londra pentru a inspecta apărarea antiaeriană, ca răspuns la vizita recentă la Berlin a subsecretarului aerului. Anticipând cel mai probabil destinatar al unei asemenea invitații, laburistul Herbert Morrison l-a informat pe sir Samuel Hoare (acum ministru de interne) că, dacă Goering ar veni la Londra, ar ieși scandal. Conservatorii au strigat „De ce?“. În replică, William Gallacher, singurul parlamentar comunist britanic, l-a întrebat pe secretarul de stat dacă era „conștient că generalul Goering e mânjit de sânge și e considerat un măcelar“.[5]

Ofensat nu atât de mult de aceste atacuri, cât de incapacitatea parlamentarilor conservatori de a-l apăra, Goering nu avea chef să primească invitații la evenimentele sportive britanice. Totuși la Whitehall persista ideea că o vizită în Marea Britanie, însoțită de „puțină lingușire […] și un pic de viață la țară“ ar putea face minuni cu generalul, care, în ciuda rolului său bine cunoscut în Noaptea Cuțitelor Lungi, era privit drept moderat în ierarhia nazistă.[6] Așa cum îi explica Halifax lui Harold Nicolson în mai 1938, indiferent de cât bravau, naziștii erau foarte sensibili. Detestau mai ales ideea de a fi ridiculizați în străinătate ca fiind o adunătură de vulgari și de parveniți. „Voi aveți 300 de ani de tradiție în spate“, îi spusese Goebbels lui Halifax la Berlin. „Noi avem doar patru“. „Asta înseamnă“, nota Nicolson înțelegător, „că ei chiar se consideră destul de noi“ și astfel „se înfurie când sugerăm că Hitler ar putea să-și ia un croitor mai bun“. Cu toate acestea, Nicolson a fost îngrozit când Halifax a pomenit că guvernul se gândea să-l invite pe Goering la vânătoare de potârnichi cu familia regală, la Sandringham. „Ronnie [Cartland, parlamentar conservator] și cu

mine spunem că ne deranjează acest lucru.“ Ar aduce atingere demnității Marii Britanii și ar avea un efect dezastruos asupra opiniei publice americane. „Nu“, au insistat parlamentarii din ce în ce mai nervoși, „cheamă-l pe Goering în Nepal cât dorești, dar nu te aștepta ca regina să-i strângă mâna.“[7]

*

Lăsând deoparte controversa Goering, principalele eforturi diplomatice față de Germania în primul sfert al anului 1938 au vizat oferta colonială. Deși Chamberlain a șovăit puțin o perioadă după ce a citit cartea lui Stephen Roberts, The House That Hitler Built (Casa pe care a construit-o Hitler) – o analiză necruțătoare a nazismului care argumenta că „hitlerismul nu-și poate atinge scopurile fără război“ –, a reușit să-și recâștige încrederea în politica sa, hotărând că Roberts pur și simplu se înșela.[8] „Dacă aș accepta concluziile autorului, m-ar apuca disperarea“, i-a spus surorii sale Hilda, „dar nu voi face asta.“[9] Pe 24 ianuarie 1938, prin urmare, Chamberlain a dezvăluit comitetului de politică externă al Cabinetului planul său de a oferi Germaniei teritorii coloniale în Africa Centrală, în speranța că îi va satisface dorința de expansiune, pregătind astfel terenul pentru un acord general.

Nu toți membrii au fost încântați de acest plan. Sam Hoare a considerat extrem de improbabil ca Germania să se mulțumească cu o astfel de ofertă, în timp ce ministrul dominioanelor, Malcolm MacDonald, a subliniat că „întreaga lume de culoare“ se va înfuria la acest transfer de populații indigene de la o putere la alta. Mulți dintre locuitorii acestor teritorii fuseseră sub administrație britanică timp de 20 de ani și era, după cum spunea secretarul de stat, o problemă de moralitate să fie forțați să se repatrieze. Totuși considerase mereu că Germaniei trebuia să i se ofere o colonie pe undeva și, așa cum argumenta lordul Halifax, trebuia „pus în balanță“ ce era mai important „pentru lume în general: să se evite războiul sau nativii din teritoriile care urmau să fie transferate să rămână permanent pe poziția pe care s-au aflat în ultimii 20 de ani“.[10] Sir Nevile Henderson a primit, prin urmare, instrucțiuni să obțină cât de repede o audiență la Hitler, pentru a-i prezenta planul premierului. Totuși, înainte de această audiență,

s-au petrecut mai multe evenimente care nu au fost de bun augur pentru pacea din Europa.

La sfârșitul lui ianuarie 1938, ministrul german de război, mareșalul Werner von Blomberg, a fost forțat să demisioneze după ce s-a aflat că femeia cu care abia se căsătorise (într-o ceremonie la care participase și Hitler) fusese prostituată și era bine cunoscută de poliția din Berlin. Șocat, Hitler – care acum credea că, „dacă un mareșal se căsătorește cu o târfă, orice e posibil pe lume“ – a decis să reanalizeze o veche alegație referitoare la conducătorul armatei, generalul Werner von Fritsch, care fusese șantajat de un gigolo în 1933.[11] Fritsch a trebuit să răspundă acuzației, a fost declarat (pe nedrept) vinovat și forțat să demisioneze. Confruntat cu o criză majoră, Hitler a decis, la îndemnul lui Goebbels, că singurul mod de a evita umilirea publică era să mascheze plecarea celor doi generali inițiind o reorganizare fundamentală a conducerii Wehrmachtului și a Ministerului german de Externe. Ministerul de Război a fost astfel dizolvat și s-a creat o nouă structură, Comandamentul Suprem al Armatei (Oberkommando der Wehrmacht). Hitler s-a autonumit comandant suprem, iar pe rapacele Ribbentrop l-a pus în locul mai prudentului Neurath, ca ministru al afacerilor externe.

Opinia publică din străinătate nu știa ce să înțeleagă din aceste schimbări. Deși majoritatea au sesizat criza politică din spatele cortinei de fum, observatorii aveau păreri împărțite cu privire la implicațiile restructurării. Deși nu aveau de unde ști că cei doi generali, care printr-o ciudățenie a sorții fuseseră nevoiți să demisioneze de la comanda armatei germane, erau cei care își exprimaseră cel mai serios scepticismul cu privire la planurile lui Hitler prezentate la Conferința Hoßbach, era evident, după spusele anunțului radio german, că schimbările fuseseră provocate de „extrema concentrare a tuturor forțelor politice, militare și economice în mâinile liderului suprem“.[12] Pe de altă parte, mai mulți observatori britanici s-au consolat cu convingerea că reorganizarea însemna o anume dezorganizare (cel puțin inițial) în rândul forțelor armate germane: Germania a devenit „mai amenințătoare, dar mai puțin de temut“, a spus Anthony Eden la ședința de guvern din 9 februarie 1938.[13] Cât despre numirea lui Ribbentrop, părerile erau și mai împărțite. Deși aproape toată lumea era încântată că necioplitul ambasador va părăsi Londra, era greu să te bucure

numirea cuiva care, cum spunea Henderson, era „pe cât de vanitos, pe atât de stupid și pe cât de stupid, pe atât de vanitos“ și care, cum recunoșteau aproape toți, devenise un anglofob înrăit.[14]

Un efect imediat al schimbărilor a fost decizia de a amâna întrevederea lui Henderson cu Hitler. Totuși, în următoarele două săptămâni, adevăratele detalii ale întâlnirii Hitler–Schuschnigg au devenit cunoscute, iar amenințarea Anschluss plutea deasupra Europei ca lama unei ghilotine. Eden voia ca Henderson să-l avertizeze pe Hitler că Marea Britanie era interesată de independența Austriei, iar oferta colonială depindea de garanții privind securitatea și stabilitatea Europei Centrale. Henderson a adus un argument greu, acela că nu va avea alt efect decât de a-l înfuria pe Hitler și a-i crea prejudecăți împotriva ofertei britanice. Disputa a continuat prin telegrame, dar s-a oprit pe 20 februarie, când Eden a demisionat din funcția de ministru de externe. Henderson a fost ușurat de această schimbare. Deși ambasadorul admitea că bucuria germanilor era „firește un compliment pentru Eden“, adevărul era, după cum i-a spus noului său șef, lordul Halifax, că era extrem de „improbabil ca orice acord cu Germania să fie posibil atât timp cât Eden era secretar de stat“. Acum însă erau motive de speranță. Admițând că „chiar și cu toate bunele intenții din lume“, Marea Britanie nu putea face nimic să ajute Austria, Henderson l-a sfătuit pe Halifax să nu facă din independența Austriei o precondiție pentru un acord anglo-german, adăugând că, dacă se va adopta această direcție, germanii ar putea foarte bine să „coopereze în alte aspecte“.[15] Acest optimism contrasta puternic cu ceea ce Henderson privea drept o paranoia comică a ambasadorului francez. Așa cum îi relata lui Halifax peste câteva săptămâni, François-Poncet era atât de pesimist în privința viitorului, încât își luase precauția de a stoca lingouri de aur în valoare de 30 000 de franci în seiful său. Când ambasadorul britanic a întrebat pentru ce erau acestea, francezul i-a explicat că erau destinate achiziționării unui tren special care îl va duce înapoi în Franța, după ce se va declara război.******** Amuzat, Henderson a subliniat că el însuși n-ar fi putut face rost de 30 000 de franci nici dacă ar fi vrut, moment în care François-Poncet i-a promis serios că îi va păstra un loc în trenul lui.[16]

Așa cum ar fi trebuit să-i fie deja clar lui Henderson, atitudinea lui François-Poncet, deja prea dramatică pentru morga britanică, era cea mai

realistă abordare. Pe 4 martie 1938, ambasadorul britanic s-a întâlnit în sfârșit cu Hitler și, așa cum a fost nevoit să raporteze, lucrurile nici nu se putea să fi decurs mai prost. Culmea, ținând cont că Henderson era frecvent acuzat că e prea înțelegător cu naziștii, nici Hitler, nici Ribbentrop nu îl agreau deloc pe acest gentleman englez tipic. După cum își va aminti ulterior Reinhard Spitzy, aghiotantul lui Ribbentrop, ministrul de externe îl denigra mereu pe ambasadorul britanic, în timp ce Führerului îi făcea plăcere să i se reamintească de prietenia lui Henderson cu familia Rothschild sau de acuzația că apăruse îmbrăcat nepotrivit la audiențele de la Cancelaria Reichului. „Cum naiba să iei în serios un bărbat care poartă un costum albastru cu dungi, cu un pulover bordo și o garoafă roșie?“, se mira Ribbentrop.[17]

Oricum, nu ținuta, ci planul propus de britanici și prezentarea făcută de Henderson l-au făcut pe Hitler să-și iasă din fire pe 3 martie.

Așa cum i-a raportat ambasadorul lui Halifax, Hitler a stat „încruntat pe scaunul său“ în timp ce Henderson i-a explicat că oferta pe care avea sarcina să i-o transmită era condiționată de faptul ca Germania să fie pregătită să-și joace rolul în pacificarea Europei. Așa cum prezisese, pomenirea Austriei și a Cehoslovaciei n-a făcut altceva decât să adâncească încruntarea lui Hitler și, până a ajuns la oferta efectivă, acesta era deja prea agitat ca să se mai poată concentra.[18] De îndată ce Henderson a terminat de vorbit, Hitler s-a lansat într-o diatribă exagerată. S-a plâns de presa britanică, de episcopii englezi băgăreți care se amestecau în chestiunile religioase din Germania și de ofertele sale de prietenie anglo-germană ignorate. Nu accepta nici un amestec străin în relațiile Germaniei cu națiunile înrudite sau în eforturile ei de a găsi o soluție pentru germanii care erau acum excluși din Reich. Dimpotrivă, mai degrabă risca un război general dacă nu li se va fi făcut dreptate acelor milioane de germani care sufereau în Austria și Cehoslovacia. Cât despre problema coloniilor, Hitler a declarat că nu era o chestiune urgentă și putea aștepta patru, șase, opt sau chiar zece ani. Prioritatea sa era Europa Centrală și de Est: austriecilor trebuia să li se ofere posibilitatea de a se alătura Germaniei, în timp ce „germanii“ dintre granițele Cehoslovaciei trebuiau să primească autonomie totală. Singurul moment de armonie a apărut la finalul întrevederii, când Henderson a scos un desen mototolit reprezentându-l pe Führer, care îi

fusese trimis de o femeie din Noua Zeelandă în speranța că va obține un autograf. Hitler a fost de acord, iar ambasadorul a remarcat că, deși întrevederea cu greu putea fi descrisă drept un succes, cel puțin „oferise plăcere unei tinere".[19]

Henderson a părăsit Cancelaria Reichului extrem de descurajat. I-a scris lui Halifax, plângându-se că în cazul lui Hitler „scara valorilor e atât de anormală încât argumentele par neputincioase... Capacitatea sa de a se autoamăgi și incapacitatea de a vedea orice aspect care nu corespunde viziunii sale sunt fantastice și nici o pervertire a adevărului nu i se pare prea mult pentru a accepta evanghelia lui Hitler și a Germaniei." Ideea concilierii prin oferirea unei colonii nu era, evident, un bun început. După cum îi spusese Goering lui Henderson cu câteva zile mai înainte, Marea Britanie putea să-i ofere Germaniei toată Africa și tot nu ar fi fost considerat suficient în schimbul Austriei. Totuși ambasadorul refuza în continuare să creadă că Hitler „gândea în termeni de Anschluss sau de anexare". L-a crezut pe Hitler când acesta a spus că va respecta termenii acordului pe care tocmai îl făcuse cu cancelarul austriac, dar a avertizat că Führerul, deși „detestă războiul ca oricine altcineva", nu se va da în lături de la a-l porni dacă va îl considera necesar pentru a asigura drepturile germanilor din afara Reichului.[20]

În Londra, atât Ministerul de Externe, cât și Cabinetul au fost, pe bună dreptate, la fel de întristați. Un acord era imposibil atât timp cât Hitler își păstra atitudinea actuală și Halifax a decis să își exprime dezamăgirea față de Ribbentrop când noul ministru de externe s-a întors la Londra câteva zile mai târziu pentru a-și prezenta scrisorile de rechemare. Totuși înainte de a se întâmpla acest lucru cancelarul Schuschnigg a încercat să i-o ia înainte lui Hitler, anunțând pe 9 martie că duminică, 13 martie 1938, urma să aibă loc un plebiscit pe problema independenței Austriei. Mișcarea, care l-a luat pe Hitler pe nepregătite, l-a obligat să acționeze și a făcut ca întâlnirile lui Ribbentrop din Londra să fie cu mult mai dramatice decât ar fi anticipat vreodată ministerele de externe britanic sau german.

*

Ribbentrop s-a întâlnit cu Halifax la ora 11 în dimineața zilei de 10 martie. În fața Ministerului de Externe era o mare masă de oameni, iar când ministrul german de externe a coborât din mașină a fost întâmpinat cu strigăte de protest. Înăuntru, Halifax aștepta să îi transmită un avertisment pregătit cu grijă. Marea Britanie, a explicat el, dorea prietenia Germaniei și nu avea nici o intenție să stea în calea evoluției pașnice. Totuși nu ar fi sincer dacă nu și-ar exprima opinia cu privire la atitudinea actuală a Germaniei față de Austria și de Cehoslovacia, atitudine care punea mari probleme menținerii păcii în Europa. Desigur, Marea Britanie nu dorea război în Europa, dar experiența „întregii istorii ne arată că uneori presiunea faptelor e mai puternică decât voința oamenilor: și, odată pornit războiul în Europa Centrală, e imposibil de spus unde ar putea ajunge sau cine s-ar putea implica“.[21]

Deloc surprinzător, predica lui Halifax nu a avut nici un efect. După ce a plecat de la minister, trecând de demonstranții care acum scandau „Afară cu Ribbentrop!“, Ribbentrop s-a întors la ambasada germană, unde a răspuns la o scrisoare urgentă de la Hitler, abia venită cu avionul special, în care era întrebat ce ar face Marea Britanie dacă Germania ar invada Austria. „Sunt convins“, a răspuns ministrul de externe, „că Anglia nu va face nimic din proprie inițiativă în acest moment, dar va exercita o influență moderatoare asupra celorlalte puteri.“[22] Când a citit aceste cuvinte, Hitler a exclamat: „Exact cum credeam! Nu trebuie să ne temem de nici un fel de complicații venite de acolo.“[23]

În seara aceea, Ribbentrop a dat o petrecere de adio la ambasada germană, decorată recent la cererea lui în cel mai strident și vulgar stil. I-a invitat pe aproape toți cei pe care îi cunoștea în Anglia, inclusiv pe toți cei din guvern și din corpul diplomatic. Conștient de rapoartele care spuneau că trupele armate germane se adunau chiar în acel moment la granița austriacă, un angajat al Ministerului de Externe a fost dezgustat să vadă cum ministrul german de externe se plimba prin sala de oaspeți alături de ambasadorul austriac, „discutând în modul cel mai afectuos“.[24] La petrecere se afla și directorul general al BBC, John Reith. Descris de un contemporan drept „o încrucișare între un scoțian chibzuit și un sfânt medieval – dar mai degrabă fanatic decât academic“, Reith era un cruciat puritan a cărui admirație pentru naziști și pentru Mussolini se reflecta în propria dictatură, mai

blândă, din Portland Place.[25] Unul dintre puținii cărora chiar le părea rău că pleacă Ribbentrop, Reith i-a cerut acestuia să-l asigure pe Hitler că „BBC nu este antinazist“ și că, dacă va primi vizita omologului său german, va arbora zvastica în vârful Casei Radio.[26]

La 6:10 în dimineața următoare, vineri, 11 martie, Ministerul de Externe a primit o telegramă de la ambasadorul britanic din Viena care spunea că frontiera germano-austriacă fusese închisă și existau rapoarte despre mișcări de trupe în partea germană.[27] La 10:20, consulul general britanic din München a raportat mobilizare generală în Bavaria și „numeroase trupe îndreptându-se spre granița cu Austria“.[28] La primirea acestei informații, Henderson i-a ordonat imediat atașatului militar, colonelul Noel Mason-MacFarlane, să meargă la noul sediul al comandamentului suprem al Wehrmachtului și să afle ce se întâmplă. Acolo, „Mason-Mac“, cum i se spunea – un militar dinamic și inteligent, căruia îi plăcea să-și imagineze cum îl împușcă pe Hitler de la fereastra salonului său******** – a fost asigurat ferm că nu există mișcări de trupe, deși Henderson primise deja rapoarte similare din Nürnberg și Dresda. Hotărât să afle adevărul, Mason-Mac s-a urcat în mașină și s-a îndreptat spre sud. Abia ieșise din Berlin, când a dat peste „mai mult de 3 000 de polițiști înarmați“, precum și membri ai trupelor SS, îndreptându-se spre Austria într-un amestec de vehicule, inclusiv motociclete, stații radio mobile, autocisterne și autobuze din Berlin.[29]

În tot acest timp, Ribbentrop – pe care Hitler nu îl informase cu intenție despre lovitura pe care o punea la cale – sosea în Downing Street nr. 10 pentru un prânz în onoarea sa dat de premier. Printre alți invitați se aflau cei mai importanți membri ai Cabinetului, precum și Cadogan, Londonderry și Churchill, cu soțiile. Pe la jumătatea mesei a intrat în sală un mesager de la Ministerul de Externe și i-a înmânat un plic lui Cadogan. Subsecretarul l-a deschis, i-a citit conținutul și i l-a înmânat lui Halifax. Ministrul de Externe l-a citit și i l-a pasat lui Chamberlain. După cum își amintea Churchill, atitudinea lui Cadogan era imposibil de descifrat, dar premierul a fost clar tulburat de informațiile primite: Hitler îi dăduse lui Schuschnigg un ultimatum, cerând anularea plebiscitului.

Uimitor, prânzul a continuat de ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. După ce s-a servit cafeaua, a fost însă evident pentru oaspeții englezi că apăruse o problemă și amfitrionii doreau să încheie prânzul cât mai repede. Doar ministrul german și soția lui păreau să nu-și dea seama de atmosfera încărcată și au continuat cu conversații mărunte și tot mai forțate, încă o jumătate de oră. Până la urmă, Anna von Ribbentrop a trebuit să plece singură, în timp ce premierul l-a escortat pe soțul ei, împreună cu Halifax, Cadogan și consilierul german Ernst Woermann, în biroul său. Chamberlain i-a citit două telegrame lui Ribbentrop, dintre care a doua, abia primită, spunea că Hitler îi ceruse demisia lui Schuschnigg, iar cancelarul austriac apelase la guvernul britanic pentru consiliere. Deși a rămas „calm și detașat“ tot timpul, Chamberlain i-a recomandat lui Ribbentrop să înțeleagă cât de serioasă era problema, în timp ce Halifax, care devenise în mod total necaracteristic pentru el, extrem de agitat, a vorbit despre o „intolerabilă“ amenințare cu forța și l-a implorat pe ministrul german să-l convingă pe Hitler să se oprească.[30] Aceste rugăminți, după cum se și aștepta Chamberlain, nu au avut nici un efect. Chiar neștiind ce se întâmplase între Berlin și Viena (deși interlocutorii săi britanici nu l-au crezut), Ribbentrop a refuzat să accepte rapoartele, justificând în același timp acțiunea germană „inexistentă“ atrăgând atenția asupra „abuzului de încredere“ al lui Schuschnigg. Lui Chamberlain îi venea să se urce pe pereți. „Este atât de stupid, de superficial, de egoist și autosuficient, atât de complet lipsit de capacități intelectuale“, s-a plâns el surorii sale Hilda, „încât pare că niciodată nu pricepe ce i se spune.“[31]

Întors la Ministerul de Externe, Halifax a aflat că dacă Schuschnigg nu demisiona până la ora 18:00 (ora locală), armata germană începea invazia. Revoltat de aceste „metode de tâlhari la drumul mare“, a recunoscut însă că Marea Britanie nu putea face nimic să le împiedice.[32] Prin urmare, a trimis la Viena o telegramă în care scria că guvernul britanic nu-i putea oferi nici un sfat lui Schuschnigg, apoi s-a dus la ceaiul de adio deja programat cu Ribbentrop, la ambasada germană. Acolo, Halifax l-a găsit pe ministrul german de externe care tocmai terminase o convorbire telefonică cu Berlinul și insista în continuare că nu fusese dat nici un fel de ultimatum. Aproape imediat ce a spus acest lucru, Woermann a intrat și a anunțat că Schuschnigg demisionase și nazistul austriac Arthur Seyss-Inquart era acum cancelar. Umilit, Ribbentrop a început rapid să argumenteze că fără îndoială

așa era cel mai bine. Soluționarea problemei austriece avea să facă relațiile anglo-germane mai armonioase, cât despre metodă, nu făcuse și Marea Britanie la fel cu Irlanda? Halifax nici nu voia să audă. Erau martori, i-a spus ministrului german de externe, la „o manifestare de forță brută, iar opinia publică europeană va întreba inevitabil […] ce se putea face pentru a împiedica guvernul german de la a încerca să aplice într-un mod similar forța brută la problemele din Cehoslovacia“ sau în orice altă parte a lumii. Cât despre comparația cu istoria anglo-irlandeză, fostul vicerege imperial, absolvent al colegiului Christ Church și membru All Souls, cu „greu își putea imagina o analogie cu mai puțină substanță“. Irlanda fusese parte din Regatul Unit la fel de mult ca și Londra ori Yorkshire, pe când Austria era un stat suveran și independent. O analogie mai bună ar fi dacă Marea Britanie ar emite brusc un ultimatum către guvernul belgian, în care să spună că, dacă nu va fi demis premierul, atunci „vom bombarda Anversul“.[33]

Acestei mustrări i s-au adăugat două proteste oficiale de la Henderson către guvernul german. Nimeni nu se aștepta ca acestea să aibă vreun efect. Din contră, Hitler pur și simplu le-a considerat o dovadă a degenerării britanice. A fost totuși tot ceea ce putea face guvernul britanic în acel stadiu deja tardiv. Realitatea dură a fost ilustrată de o dispută între Cadogan și Vansittart, referitoare la formularea telegramelor. După ce l-a privit purtându-se ca „o pisică pe acoperișul fierbinte“ toată ziua, Cadogan l-a încolțit până la urmă pe predecesorul său și i-a cerut să-i spună clar ce propune să facă. „E ușor să fii viteaz în discurs“, dar „vei lupta?“ Vansittart a răspuns că nu. „Atunci despre ce e vorba?“, a întrebat exasperat Cadogan. „Mie mi se pare o lașitate să pui pe cineva mic să se lupte cu cineva mare dacă nu ai de gând să-l ajuți.“[34]

*

Invazia Austriei a început la 5:30 în dimineața zilei de sâmbătă, 12 martie 1938. Trupele germane au trecut granița la Bregenz, Innsbruck, Braunau și Salzburg, în timp ce sute de avioane Luftwaffe au decolat de la bazele din Bavaria, transportând oficiali și răspândind fluturași de propagandă peste orașele austriece. Așa cum s-a dovedit, nici nu era nevoie. Nu doar că nu a

existat vreo rezistență: invadatorii au fost primiți cu brațele deschise. Mulțimi care ovaționau au umplut străzile și soldaților germani li s-au oferit flori. În jurul orei 16, Hitler și anturajul său au trecut granița într-un convoi de automobile Mercedes decapotate. După un scurt moment plin de emoție în locul de naștere al Führerului, Braunau pe Inn, s-au îndreptat spre est, către Linz. Clopotele băteau, fanfarele cântau, iar convoiul a încetinit pe măsură ce oamenii au început să se strângă jubilând, salutând, plângând, aruncând flori și ridicându-și copiii în brațe. La Linz, primirea a fost extraordinară. Întreaga populație a orașului părea să le fi ieșit în întâmpinare, iar străzile, acoperișurile și balcoanele, „chiar și copacii și stâlpii de iluminat erau plini de oameni care strigau și țipau“.[35] Cu lacrimi șiroindu-i pe obraji, Hitler s-a adresat mulțimii din balconul primăriei. Providența, a pretins el, era cea care îl alesese pentru a readuce țara natală înapoi în Reichul german.[36]

Din păcate, Providența pare că neglijase unele dintre nevoile de bază pentru preluarea-surpriză a unei alte țări. Când s-a cazat la hotelul Weinzinger, cel mai mare hotel din Linz, grupul Führerului a constatat că nu erau nici suficiente camere, nici destulă mâncare pentru toți. Hotelul avea un singur telefon și a durat peste nouă ore ca să stabilească legătura cu Berlinul. În pofida acestui fapt și a cozii de oficiali naziști care așteptau să transmită instrucțiuni sau să primească vești urgente, s-a hotărât ca acest dispozitiv valoros să fie pus mai întâi la dispoziția pronazistului George Ward Price, care reușise să obțină un scurt interviu cu Hitler pentru Daily Mail. Așa cum își amintea cu totală sinceritate Reinhard Spitzy, „nevoia sa, am considerat noi, era mai mare ca a noastră, deoarece era extrem de important ca cel puțin unul dintre ziarele acestei lumi să relateze o versiune corectă și nepărtinitoare a evenimentelor“.[37]

A doua zi, Hitler a semnat Legea pentru reunirea Austriei cu Reichul german – un eufemism, de vreme ce o astfel de uniune nu mai existase niciodată –, iar în după-amiaza următoare, luni 14 martie, și-a făcut intrarea triumfală în Viena. Primirea de care a avut parte le-a depășit așteptările chiar și celor care îl însoțiseră la Linz. „Într-un fel, era chiar înspăimântător“, își amintea Spitzy. „Străzile și piețele răsunau de ovații absolut asurzitoare“ și „cu greu ne-am croit drum pe Ringstrasse.“[38] Ward Price, care se alăturase cavalcadei la invitația lui Hitler, își amintea de

mulțimi pe zece rânduri de oameni, pe tot parcursul drumului, cu fanfare care cântau, dar nu se auzeau din pricina tumultului.[39] În fața hotelului Imperial, o mulțime de vienezi care fluturau zvastici au scandat „Vrem să ne vedem Führerul“ până ce Hitler și-a făcut apariția. Iar în dimineața următoare, aproximativ un sfert de milion de oameni s-au înghesuit în Heldenplatz („Piața Eroilor“) pentru a-și asculta noul lider anunțând cel mai mare „triumf“ al vieții sale: încorporarea Austriei în Reich.[40] După cum a raportat la Londra ambasadorul britanic, era imposibil să negi entuziasmul și se părea că „Herr Hitler are cu siguranță dreptate să pretindă că acțiunea sa a fost bine primită de populația austriacă“.[41]

*

Reacția Marii Britanii la anexarea Austriei a fost ambivalentă. Deși toată lumea a fost scandalizată de metoda folosită, această reacție a fost temperată de părerea extrem de răspândită că Anschluss-ul trebuia să se petreacă la un moment dat și nu era nici imoral, nici o amenințare pentru interesele britanice. Într-adevăr, așa cum scria The Times după ce Hitler îl forțase pe Schuschnigg să semneze Acordul de la Berchtesgaden, „unul dintre cele mai puțin raționale, mai fragile, mai provocatoare aspecte artificiale din acordul de pace a fost interzicerea încorporării Austriei în Reich“.[42] Astfel, în timp ce ziarul, ca multe altele, era gata să condange folosirea forței – așa-numita „Violare a Austriei“******** –, se credea de asemenea că „nu ar fi existat proteste britanice dacă acest proces de atracție s-ar fi dezvoltat firesc prin încredere sporită și bunăvoință reciprocă“.[43]

Erau, desigur, și persoane care priveau anexarea Austriei cu oroare. Conservatorul Victor Cazalet își amintea că s-a simțit „furios, turbat, neputincios. […] Invazia Austriei, țara pe care o iubim cu toții, de către acei blestemați de naziști“.[44] Fostul secretar colonial Leo Amery a deplâns dispariția „ultimului cămin al culturii germane, ultimei citadele în care adevăratul suflet al rasei germane încă putea găsi un refugiu“,[45] în timp ce o scrisoare de la corespondentul în Viena al ziarului The Times către editorul său, Geoffrey Dawson, surprinde agonia celui prins în vâltoarea evenimentelor:

Nici în coșmarurile cele mai groaznice nu am visat ceva atât de perfect organizat, atât de brutal, atât de nemilos, atât de puternic. Când această mașină intră în acțiune, va nimici tot ceea ce întâlnește ca o hoardă de lăcuste. Distrugerile și pierderile de vieți omenești vor face ca Războiul Mondial să arate ca Războiul Burilor. […] Din ce am văzut în Anglia la ultimele mele vizite, nu avem nici o șansă să rezistăm acestei uriașe mașini de război când va porni împotriva noastră, iar ceea ce trebuie în primul rând să ne amintim este că obiectivul final este exact distrugerea Angliei. E ceva ce aparent nimeni care nu a trăit cu germanii nu pricepe. Adevărata lor ură este la adresa Angliei.[46]

Gândind cam același lucru, sir Horace Rumbold își imagina că „progermanii din Londra“ probabil se simțeau acum destul de prost.[47] Dar nu era cazul. Lordul Lothian a primit bucuros finalul „perioadei dezastruoase“ în care puterile Ligii Națiunilor le refuzaseră germanilor unitatea națională și „forțându-i astfel să accepte un regim totalitarist“, în timp ce admiratorul nazist de orientare conservatoare Thomas Moore a sărbătorit lovitura „nesângeroasă“ care eliminase „o sursă de fricțiuni și de discordie din relațiile internaționale“.[48] În Vinerea Mare din 1938, Rumbold a mers la o cină la care s-a trezit așezat lângă sora lordului Peel. „M-a călcat pe nervi“, s-a confesat el fiului său,

vorbind în felul în care mă tem că vorbesc mulți sau destul de mulți din clasa ei socială. După ei, anexarea Austriei e un lucru bun, ar fi o zi nefastă pentru Anglia dacă Hitler ar fi asasinat – tot ceea ce contează cu adevărat e comerțul nostru. Am replicat scurt că mulți oameni pe aici sunt lamentabil de ignoranți cu privire la Germania și naziști și spun multe prostii. Ea a văzut că sunt pornit și părea că s-a speriat.[49]

Cineva care nu putea spune că e ignorant în privința Germaniei și a naziștilor era diplomatul amator și secretar al Societății Anglo-Germane Ernest Tennant. Totuși Tennant nu vedea nici un motiv pentru care anexarea Austriei, sau modul cum se înfăptuise, ar fi putut impieta asupra bunei înțelegeri anglo-germane pe care se străduia de mult s-o obțină. Rezumându-și părerile imediat după Anschluss – și trimițându-le, printre

alții, lui Rab Butler și lordului Mount Temple –, și-a reafirmat convingerea că „probabilitatea războiului cu Marea Britanie nu apare în calculele germanilor“. Se întâlnise recent cu Ribbentrop la Berlin și îi spusese pe șleau că „ceea ce mă deranjează cel mai mult în legătură cu situația actuală e că trebuie să fac pregătire militară sâmbătă după-amiaza la Saffron Walden, cu Germania ca potențial dușman, în loc să joc tenis, și asta urăsc cei mai mulți dintre englezi“. Ribbentrop râsese și îl asigurase pe Tennant că temerile erau complet absurde. „Nu ne gândim niciodată la război cu Anglia“, îl asigurase pe oaspetele său. Cât despre progresele spre un acord anglo-german, Tennant considera că principala dificultate era lipsa de înțelegere reciprocă:

Din păcate, este foarte greu pentru acei membri ai guvernului german (peste 90%) care nu au fost niciodată în Anglia și pentru acei membri ai guvernului britanic care nu au vizitat niciodată al Treilea Reich să înțeleagă punctul de vedere al celuilalt. Anglia e încă guvernată de o aristocrație cu vechi tradiții care nu s-a mai schimbat de secole. Germania e guvernată de un om relativ tânăr, de origine umilă, fără experiență personală cu alte țări și înconjurat de consilieri de același gen, toți dinamici și plini de energie vitală, care au trecut prin situații incredibil de grele, duri, nemiloși și foarte capabili. […] [Cu toate acestea], încă mai cred că e nu doar posibil, ci chiar ușor să ne împrietenim cu ei. Din 1933 până în 1935, au privit Marea Britanie așa cum un nou angajat îl privește pe stăpânul casei – chiar și azi acest sentiment încă persistă –, dar Germania se dezvoltă teribil de rapid; nu mai putem aștepta.[50]

Nu întâmplător, reacția oficială a fost aproape similară cu cea a ziarului The Times. Deși șocat de metodele utilizate, adevărul era că guvernul renunțase la Austria de ceva timp. Austria era privită drept obiectul legitim de interes al Germaniei și aproape toată lumea recunoștea că era imposibil să-și păstreze independența în afara unui război în toată puterea cuvântului. Principala preocupare a britanicilor – așa cum Halifax îi sugerase insistent lui Hitler la Berchtesgaden – nu era prin urmare împiedicarea Anschluss, ci ca acesta să se petreacă pașnic. Într-adevăr, Halifax, împreună cu câțiva dintre cei mai notorii filogermani, credea că o înțelegere anglo-germană va

fi mai ușor de obținut după „inevitabila“ absorbție a Austriei de către Reich. Iată ce îi scria ducelui de Buccleuch după acordul de la Berchtesgaden:

Mereu am considerat că germanii vor continua, într-o formă sau alta, să se întindă după pruna coaptă în așa fel încât să nu lase nimănui altcuiva multe prilejuri de a interveni, iar când vor progresa în treaba cu pruna vom constata că e cu mult mai ușor ca ei și noi să ajungem la o înțelegere. Mai degrabă pare că totul se aranjează în acest mod.[51]

Cât despre sir Alexander Cadogan, șeful Ministerului britanic de Externe ajunsese „aproape să-și dorească ca Germania să înghită Austria și să se termine odată. Probabil că va face acest lucru oricum – [și] în orice caz nu o putem opri.“[52] Acest ultim adevăr a fost admis de Eden, care în februarie 1938 refuzase să ajungă în „falsa poziție“ de a-i consilia pe austrieci și apoi a fi „împovărat de răspundere“ dacă situația s-ar fi înrăutățit.[53] Nici nu exista vreo speranță că francezii vor interveni mai mult. Deși Yvon Delbos, ministrul francez de externe, își dorea un demers comun ca urmare a „acordului“ de la Berchtesgaden, acesta a primit un veto de la britanici pe motiv că protestele fără amenințarea cu folosirea forței nu însemnau nimic. „Cuvintele viteze nu fac nici cât o ceapă degerată“, îi plăcea lui Cadogan să spună.[54] În plus, mai era și instabilitatea politicii interne franceze, care, într-o impecabilă sincronizare, cedase unei alte crize. Pe 10 martie, guvernul lui Camille Chautemps demisiona, lăsând astfel Franța fără o conducere eficientă în timp ce Hitler dădea ultimatumuri și își trimitea trupele în Austria. Presa și deputații francezi și-au manifestat consternarea, dar, ca și în cazul Marii Britanii, acțiunea s-a limitat la un protest oficial.

Pentru Chamberlain, întregul episod a fost „descurajant și demoralizant“. Într-o scrisoare către sora lui, Hilda, a doua zi după invazie recunoștea că acum era „absolut evident“ că „forța e singurul argument pe care îl înțelege Germania și «securitatea colectivă» nu poate oferi garanții în prevenirea unor astfel de evenimente, până nu va putea arăta o forță vizibilă de o putere covârșitoare, susținută de hotărârea de a o folosi“. Mai mult, o astfel de forță nu va putea fi niciodată adunată de la Geneva, ci va trebui să emane din politica puterilor de modă veche. „Cerul mi-e martor că nu vreau să mă

întorc la alianțe, dar, dacă Germania continuă să se poarte așa cum a făcut-o în ultima vreme, se poate să fim împinși spre acestea.“[55]

Totuși zarurile nu erau încă aruncate. Așa cum clarifică Chamberlain în următorul paragraf, încă avea destulă încredere în politica sa italiană și nu renunțase deloc la ideea de a ajunge la o înțelegere cu Germania. Cu toate că Marea Britanie trebuia să-și arate hotărârea de a nu se lăsa „intimidată“ anunțând accelerarea programului de reînarmare, credea că, dacă o lovitură de stat germană în Cehoslovacia putea fi evitată – ceea ce „s-ar cuveni să fie fezabil“ –, atunci „se poate ca Europa să se liniștească din nou și într-o bună zi să începem din nou negocierile de pace cu germanii“.[56] Discursul său din Camera Comunelor, pe 14 martie, a fost astfel complet lipsit de dramatism și nu a semnalat nici o altă schimbare semnificativă în politica britanică în afara sublinierii faptului că Marea Britanie nu își pierduse și nu avea să își piardă niciodată interesul în Europa de Est.

Era insuficient pentru cei care considerau anexarea Austriei un punct de cotitură. Deja convins că naziștii erau decișI să cucerească Europa, directorul magazinelor universale Lewis’s, sir Frederick Marquis (viitorul lord Woolton), un personaj de orientare socială, a decis că nu putea lăsa momentul să treacă fără să protesteze cumva. Prin urmare, a dat instrucțiuni celor 14 responsabili ai săi cu achizițiile în Germania să își întrerupă temporar activitatea, iar pe 23 martie 1938 a ținut un discurs impresionant în Leicester, anunțând boicotul complet al bunurilor germane. Surprins de reacția puternică și majoritar pozitivă la această intervenție, Marquis a concluzionat că acesta era exact tipul de conducere fermă și morală pe care o dorea țara. Dar nu au fost doar laude. Convocat în Downing Street de sir Horace Wilson, omul de afaceri a primit un „perdaf zdravăn“ din partea premierului, care era total împotriva acestei acțiuni și l-a mustrat pentru că îndrăznise să se amestece în politica externă a țării.[57]

Poziția principială a lui Marquis a fost întărită de relatările atrocităților naziste din Viena. După ce fuseseră oficial scoși în afara legii în timpul regimului Schuschnigg, naziștii austrieci s-au folosit de proclamarea Anschluss pentru a se deda la ceea ce William Shirer descria drept „o orgie a sadismului“, mai rea decât tot ce văzuse în Germania.[58] Adversarii politici au fost arestați, torturați și chiar uciși, dar greul l-au dus cei 200 000 de

evrei austrieci, din care majoritatea locuiau la Viena. Alungați din casele și magazinele lor, cu geamurile sparte și bunurile furate, evreii vienezi au fost târâți pe străzi și forțați să șteargă grafittiurile pro-Schuschnigg de pe trotuare, în insultele și loviturile gloatei care se amuza. Jurnaliștii străini au fost oripilați. John Segrue, de la ziarul londonez News Chronicle, a văzut un grup de evrei, femei și bărbați, forțați să spele mașini, în timp ce torționarii lor, o haită de SS-iști, îi insultau și îi loveau cu piciorul, spre deliciul privitorilor. Observând că Segrue nu se alătura distracției, unul dintre SS-iști l-a prins de gât, i-a îndesat o cârpă murdară în mână și i-a spus printre dinți: „Ia, evreu blestemat, treci la muncă, ajută-i pe porcii tăi“. O vreme, Segrue s-a supus. După ce a ajutat o bătrână, s-a îndreptat spre silueta în negru și i-a arătat pașaportul. „Nu sunt evreu, ci supus al Majestății Sale, regele Angliei.“ „Nu-mi venea să cred că ce se spune despre brutalitățile voastre e adevărat“, i-a spus ofițerului SS, și „voiam să văd cu ochii mei. Am văzut. O zi bună.“[59]

Depeșele lui Segrue erau atât amănunțite, cât și sfâșietoare, demne de a acompania munca lui G.E.R. Gedye, corespondentul Daily Telegraph și New York Times, ale cărui reportaje curajoase despre Teroarea Austriacă țineau primele pagini ale ziarelor. Nu că asta ar fi fost suficient pentru a schimba politica occidentală. Așa cum se plângea Gedye în Fallen Bastions (Bastioane căzute), relatarea sa înfiorătoare despre nazificarea Europei Centrale, publicată în februarie 1939, Marea Britanie și Statele Unite erau prea departe, prea comode și prea ignorante pentru a înțelege adevărata dimensiunii a ororii care se petrecea pe continent:

Nu e vina, ci norocul vostru fabulos, că nu vă vine a crede că, una după alta, familiile sunt alungate din propriile case și înghesuite într-un ghetou doar fiindcă nu au sânge pur teuton. […] Nu puteți crede poveștile pe care le citiți în ziare despre evreii care, după ce au trăit timp de generații în satele din Burgenland, sunt duși pe un dig – copii, bătrâni și femei, betegi de peste 80 de ani, oameni foarte bolnavi – și abandonați în mijlocul unei furtuni groaznice pe Dunăre. […] Veți da indiferenți din umeri și veți spune „Prostii!“ când vă voi spune despre femei ai căror soți au fost arestați cu o săptămână înainte fără vreo acuzație, care primesc un pachețel prin poștă cu notificarea scurtă „De plată 150 de mărci pentru incinerarea soțului – în

pachet, cenușa de la Dachau“. […] N-ați văzut naziștii jubilând la citirea listelor zilnice cu sinucigași, nu v-ați uitat în paginile indescriptibil de bestiale din Der Stürmer al lui Julius Streicher, și nu ați văzut gura înrobitoare a acestui vultur stacojiu pleșuv. […] Și nu sunteți nevoiți să simțiți oroarea de care nu pot scăpa când îmi amintesc că noi aprobăm toate astea, și ne ușurăm conștiința cu o sticlă de apă Evian și câteva noi comisii. Vă invidiez, credeți-mă, vă invidiez. Dar ieri m-a întrebat un englez despre un hotel ieftin în Viena, unde să-și petreacă vacanța – vacanță în Austria, în toiul a toate astea! Pe el nu l-am invidiat.[60]

Deși tonul era acuzator, exista și un sâmbure de adevăr (și deci circumstanțe atenuante) în ceea ce scria Gedye despre ignoranța occidentalilor. Unele dintre aceste detalii oribile nu apăruseră în presă – dar multe, da, precum sinuciderile în masă******** – iar scenele de bucurie cu care fusese primit Anschluss-ul făcuseră mult mai multă impresie. În orice caz, aceasta pare să fie cea mai înțelegătoare explicație pentru dezbaterile din Camera Lorzilor din 29 martie 1938, când nimeni altul decât arhiepiscopul de Canterbury s-a declarat bucuros de unirea Germaniei cu Austria, pe motivul că o „rană deschisă“ din inima politicii europene fusese vindecată „fără nici un fel de vărsare de sânge“. Lordul Redesdale credea că Hitler merita „recunoștința întregii lumi“ fiindcă împiedicase catastrofa unui război civil în Europa, în timp ce nobilul laburist lordul Ponsonby a făcut apel la guvern să renunțe la programul de înarmare și să se implice în negocieri amiabile cu Germania, de vreme ce nu există „nici un obstacol care să nu poată fi depășit cu bunăvoință“.[61] Privind de la galerie în unica sa vizită în Camera superioară, ambasadorul sovietic Ivan Maiski, cu greu își putea crede ochilor. „Niciodată în viața mea n-am văzut o adunare atât de reacționară ca această Cameră a Lorzilor. Mucegaiul vremurilor e vizibil aici. […] Acești bărbați așezați pe aceste bănci roșii sunt orbi din punct de vedere istoric, ca niște cârtițe, și gata să lingă cizmele dictatorului nazist ca un câine bătut. Vor plăti pentru asta, iar eu voi fi acolo să văd când se va întâmpla!“[62]

Nici nu se putea un contrast mai evident cu discursul lui Churchill din Camera Comunelor, cu cinci zile mai devreme. „Violarea Austriei“, declarase el, mărise considerabil puterea Germaniei, al cărei apetit va crește acum în raport cu noua ei poziție. Nu putea fi vorba de indulgență, de

relaxare, în timp ce acest „boa constrictor“ își digera cea mai recentă victimă. Marea Britanie trebuie să recurgă la toate mijloacele pentru a împiedica viitoarele acte de agresiune. Ca atare, îndemna la o alianță militară totală cu Franța, un angajament public de a apăra Cehoslovacia și reînarmarea cât mai rapidă. Concluzia sa rău prevestitoare le-a dat fiori numeroșilor membri ai Parlamentului:

De cinci ani […] privesc cum această faimoasă insulă se afundă din ce în ce mai mult și mai inutil într-un abis întunecat. Drumul e o scară frumoasă și largă la început, dar în scurt timp nu mai există covoare. Puțin mai departe sunt doar pietre, apoi și acestea se sparg sub picioarele noastre. […] Acum, învingătorii sunt învinși, iar cei care și-au aruncat armele pe câmpul de luptă și au cerut un armistițiu se îndreaptă cu pași mari spre stăpânirea lumii.[63]

„Părea că vechea noastră pendulă din salon bătea sfârșitul lumii“, își amintea un parlamentar.[64]

Dilema s-a rezolvat când Hitler a decis ca ministrul de război, generalul Werner von Blomberg, să îl reprezinte la ceremonie.

François-Poncet era bântuit de soarta predecesorului său, Jules Cambon, care, în august 1914, se chinuise să strângă suma enormă cerută de germani pentru a-l lăsa să folosească un tren care să-l ducă împreună cu personalul său peste graniță.

„O țintă ușoară“, i-a spus atașatul militar lui Ewan Butler, corespondentul The Times la Berlin, arătând de la fereastra sa spre Charlottenburger Chaussee de dedesubt. „L-aș putea nimeri pe ticălos de aici într-o clipă, și chiar mă gândesc s-o fac.“ În vara lui 1939, când Butler se temea că ar fi putut fi arestat, succesorul lui Mason-Mac, colonelul Denis Daly, i-a oferit adăpost. „Vino să stai cu noi... și, dacă încearcă să te ia, o să începem să tragem – am câteva pistoale acasă.“ În mod evident, atașații militari aveau mai mult curaj decât superiorii lor.

Acest titlu din The Times (15 martie 1938) a ajuns la urechile lui Hitler, care, în timp ce cobora scările Palatului Hofburg după ce se adresase mulțimilor în delir, s-a întors către prinț și a întrebat disprețuitor: „Este acesta un viol?“, făcând un gest cu mâna spre mulțimea de oameni. Ulterior, corespondentul Daily Mail a comentat că, dacă Anschluss a fost un viol, atunci „niciodată n-am văzut o victimă mai dornică“.

The Times relatase că aproximativ 7 000 de evrei se sinuciseseră în primele patru luni de la Anschluss, doar în Viena.

Capitolul XII. Ultimul tren din Berlin

Dragă Cehoslovacia

Nu cred că te vor ataca

Dar eu nu te voi apăra.

Hilaire Belloc, martie 1938[1]

De îndată ce trupele germane au pătruns în Austria, soarta acesteia a fost pecetluită. Austria era „terminată“, scria sir Alexander Cadogan în jurnalul său. Acum se punea problema dacă Marea Britanie și Franța puteau împiedica un conflict generalizat din cauza Cehoslovaciei. „Trebuie să trecem iar printr-o luptă pe viață și pe moarte cu Germania?“, se întreba șeful Ministerului de Externe. „Sau putem sta deoparte?“ Prima variantă nu a adus „nimic bun pentru nimeni“. A doua opțiune „va fi oare fatală?“ Cadogan era tentat să creadă că nu. În câteva propoziții scurte, reușise să exprime dilema care avea să dea bătăi de cap factorilor de decizie din politica occidentală în următoarele șapte luni.[2]

Creat în 1918 din ruinele fostului Imperiu Habsburgic, statul democratic Cehoslovacia era un amestec de teritorii și de naționalități. Cu centrul în vechile teritorii ale Coroanei din Boemia, constând din Boemia, Moravia și Silezia, noua națiune cuprindea de asemenea Slovacia (fosta Ungarie superioară), Teschen și Rutenia subcarpatică. Cehii – cam 7,5 milioane – erau majoritatea, dar mai existau și minorități importante, inclusiv aproape 2,5 milioane de slovaci, jumătate de milion de unguri, jumătate de milion de ruteni, 80 000 de polonezi și mai ales 3,25 milioane de germani. Acești „germani“, care locuiau cu precădere la marginea Boemiei și Moraviei –

așa-numita Regiune Sudetă – nu făcuseră niciodată parte (contrar presupunerilor unor contemporani occidentali) din Germania modernă. Anterior supuși habsburgici, strămoșii lor trăiseră în zonă de cel puțin 800 de ani. Cât timp Imperiul Austro-Ungar supraviețuise, Sudetendeutsche (așa cum au ajuns să fie cunoscuți) fuseseră avantajați. Lucrurile s-au schimbat la 180 de grade după primul Război Mondial și crearea statului cehoslovac. Deși germanii sudeți se bucurau de libertăți civile, politice, religioase și economice, la care puteau doar visa în Germania nazistă, și puteau fi pe bună dreptate descriși drept cea mai „privilegiată“ minoritate „din întreaga Europă“, îi deranja dominanța politică, culturală și economică a cehilor, un sentiment exacerbat de Marea Criză (care lovise foarte grav Regiunea Sudetă) și de ascensiunea național-socialismului dincolo de granițe.[3]

Pentru Hitler, Cehoslovacia era un obiectiv de prim rang. Ca austriac avea o aversiune înnăscută față de cehi, o prejudecată împărtășită de mulți supuși vorbitori de germană din fostul Imperiu Habsburgic, iar ca naționalist pangerman suprem considera că e misiunea sa de a reuni toți germanii în cadrul granițelor Reichului.******** La aceste motivații personale și ideologice se adăugau cele strategice. Așa cum i se va plânge ulterior Führerul lui Chamberlain, Cehoslovacia era un „spin“ în coastele Germaniei.[4] Granița vestică muntoasă – una dintre cele mai bine apărate natural din Europa – și armata ei de un milion de soldați erau un blocaj pentru ambițiile Germaniei în Europa de Est, în timp ce tratatele sale de apărare cu Franța și Rusia erau văzute ca o tentativă de a „încercui“ Reichul. Dacă Hitler dorea să prade rezervele de petrol ale României, să dobândească Lebensraum în estul Europei sau să anexeze cu forța Coridorul Polonez, care separa Prusia Orientală de restul Germaniei – toate ambiții ale liderului nazist –, atunci trebuia mai întâi să se ocupe de Cehoslovacia.

Foarte conștienți de locul unde urma să aibă loc următorul conflict, britanicii au început să dezbată problema implicării lor în apărarea Cehoslovaciei chiar când soldații germani își începeau marșul spre Viena. Grație Tratatului franco-cehoslovac din 1925, francezii erau deja implicați, iar pe 14 martie 1938 și-au reiterat promisiunea de a veni în ajutorul Cehoslovaciei în cazul unei agresiuni neprovocate. Era Marea Britanie gata să facă la fel? Pentru unii, precum Leo Amery, șocul loviturii austriece era suficient pentru a depăși aversiunea britanică față de implicarea în chestiuni

continentale. Cruzimea germanilor însemna „să facem față realității… [și] tind să cred că cea mai bună speranță de pace acum e să spunem Germaniei că dacă se atinge de Cehoslovacia ne vom implica și noi“.[5] Alți conservatori anticonciliere, precum Churchill, Bob Boothby, Vyvyan Adams și ducesa de Atholl (membră a parlamentului pentru Kinross și West Perthshire), erau de acord și, în zilele de după Anschluss, au solicitat o garanție din partea Marii Britanii. Dar ei erau o minoritate.

Ideea unei garanții pentru a apăra Cehoslovacia era privită de majoritatea parlamentarilor conservatori cu profund scepticism și chiar anatemizată. Spre deosebire de Belgia sau de Franța, Cehoslovacia nu era privită ca fiind de interes vital pentru britanici și, așa cum le spunea Alan Lennox-Boyd alegătorilor săi din Bedfordshire, Germania „poate îngloba Cehoslovacia, iar Marea Britanie va rămâne în siguranță“.[6] Cu toate că Lennox-Boyd era în guvern (chiar dacă era debutant), această exprimare lipsită de tact de realpolitik a dus la o furtună politică. Boothby o considera „un îndemn pentru ca Germania să își ducă treaba la bun sfârșit“.[7] Totuși părerile lui erau ale majorității celor din parlament. După George Tryon, director general al Poștelor și parlamentar conservator pentru circumscripția Brighton, era ridicol să „garantezi independența unei țări în care nu poți ajunge și al cărei nume nici nu știi să i-l scrii“, în timp ce întreaga dimensiune a izolaționismului și a cehofobiei conservatoare apare într-o scrisoare de la cazonul Michael Beaumont, parlamentar conservator pentru Aylesbury, către subsecretarul de stat pentru afacerile externe, Rab Butler:

Pentru Dumnezeu, fă tot ce poți pentru a opri valul de isterie care cuprinde țara cu privire la această chestiune absolut neplăcută [Anschluss], pentru a împiedica alte angajamente externe, mai ales cu privire la Ceho-Slovacia. Spre deosebire de oameni ca mine, care mai curând s-ar lăsa torturați decât să lupte pentru țara aceea sălbatică (sunt mult mai mulți decât ai putea crede), sunt foarte sigur că, dacă majoritatea țării e acum atât de șocată de evenimentele din Austria încât e gata să facă orice, vechea ezitare de a-și risca viața pentru ceva care nu ne privește direct va ieși la suprafață foarte repede. Chiar dacă și acum vor fi cred multe obiecții la orice alte angajamente, mai târziu va fi foarte greu să-i faci pe oameni să le respecte.[8]

Din fericire pentru Beaumont, nici guvernul britanic nu era mai dornic să ofere garanții Cehoslovaciei. Pe 18 martie, la cinci zile după Anschluss, comitetul de politică externă al Cabinetului s-a reunit pentru a discuta un memoriu scris de lordul Halifax cu titlul „Posibile măsuri de a evita acțiunea Germaniei în Cehoslovacia“. Pornind de la premisa că guvernul german va apela la „orice mijloace“ pentru a încorpora Regiunea Sudetă în Reich, documentul menționa trei direcții care, după părerea ministrului de externe, erau acum deschise pentru guvernul britanic. Era vorba de „Marea Alianță“ (susținută de Churchill), în care Marea Britanie și Franța aveau să unească o serie de state într-un bloc defensiv; un nou angajament față de Franța, prin care Marea Britanie urma să promită să îi acorde ajutor dacă va fi atacată de Germania ca rezultat al onorării promisiunilor sale față de Cehoslovacia; sau opțiunea „negativă“ de a nu-și asuma nici un nou angajament și de a consilia Cehoslovacia pentru a stabili cea mai bună înțelegere posibilă cu Germania.[9]

Așa cum a clarificat în concluzia documentului, Halifax era în favoarea acestei a treia variante. Marea Alianță era „nepractică“, în timp ce noi angajamente riscau să arunce Marea Britanie într-un război „în care am putea fi învinși și am pierde totul“. Colegii nu l-au contrazis. Deși Oliver Stanley (președintele Comitetului comercial) și sir Samuel Hoare (ministrul de interne) au făcut vâlvă în favoarea unui nou angajament față de Franța, ideea a picat când s-a arătat că practic nici Marea Britanie, nici Franța nu puteau face nimic pentru a ajuta Cehoslovacia împotriva unei invazii. Anschluss-ul schimbase situația apărării cehe la granița vestică și, așa cum explica ministrul pentru coordonarea apărării, sir Thomas Inskip, „părea sigur că Germania poate ocupa toată Cehoslovacia în mai puțin de o săptămână“.[10] În plus, miniștrii erau puternic influențați de o depeșă recentă de la Basil Newton, ministrul britanic la Praga, care argumenta că datorită „situației geografice, istoriei și diviziunilor rasiale ale populației sale, poziția politică actuală a Cehoslovaciei nu poate fi menținută permanent“.[11] Dacă acesta era cazul – iar miniștrii îi acordau credit celui care își spuse părerea –, atunci de ce, au întrebat politicienii, ar risca Marea Britanie o luptă pe viață și pe moarte pentru a păstra starea de fapt? Într-adevăr, ce motive erau pentru a obiecta la incorporarea teritoriilor sudete în Reich, cu condiția ca acest lucru să se petreacă pașnic? În acest punct, secretarul Cabinetului, sir Maurice Hankey, a reamintit adunării că fusese recunoscut

la Versailles că Cehoslovacia poate supraviețui doar dacă teritoriul ei rămâne intact. Zonele sale industriale și manufacturiere, cel mai bun teren pentru agricultură, fortificațiile și apărarea, toate se găseau în Regiunea Sudetă. Dacă acestea ar fi fost luate, atunci Cehoslovacia ar fi devenit un stat vasal, la mila Germaniei naziste.

Miniștrii au ascultat, dar nu și-au schimbat părerea. Nu era „nici un suflet în țara asta“ care să susțină o garanție directă pentru cehi, credea Stanley, în timp ce secretarul de stat pentru dominioane, Malcolm MacDonald, a avertizat că războiul pentru Cehoslovacia ar fi riscat destrămarea Comunității Națiunilor.[12] După alte discuții, în care s-au menționat în treacăt slăbiciunea Franței și izolaționismul Statelor Unite, parlamentarii s-au pronunțat majoritar în favoarea opțiunii numărul trei. „Comitetul de politică externă a luat hotărârea unanimă că Cehoslovacia nu merită moartea nici unui singur grenadier britanic“, scria aprobator Cadogan.[13]

Chamberlain era mulțumit. Așa cum explica într-o scrisoare către sora lui Ida, deja luase în considerare o serie de posibile direcții de acțiune, inclusiv Marea Alianță, dar le respinsese pe toate pe motiv că nu erau practice:

Trebuie doar să te uiți pe hartă ca să-ți dai seama că nici Franța, nici noi nu putem face nimic ca să salvăm Cehoslovacia de invazia germanilor, dacă aceștia doresc acest lucru. Frontiera cu Austria e practic deschisă; marea fabrică de muniție Skoda se află la mică distanță de aerodromurile germane și poate fi bombardată ușor, toate căile ferate trec prin teritoriile germane, Rusia e la 160 de kilometri depărtare. Deci nu putem ajuta Cehoslovacia – ar fi doar un pretext ca să mergem la război contra Germaniei. Nu ne putem gândi la asta decât dacă am avea posibilitatea rezonabilă de a o putea învinge într-un timp rezonabil, și nu văd cum. Deci am renunțat la orice idee de a da garanții Cehoslovaciei sau Franței în legătură cu obligațiile ei față de această țară.[14]

Puțini contemporani n-ar fi fost de acord cu această analiză. Deși Chamberlain subestima posibilitatea asistenței din partea Rusiei (ceea ce într-un fel era o precauție înțeleaptă), convingerea sa că o garanție pentru Cehoslovacia ar fi fost un bluf care, dacă ar fi fost dat în vileag, ar fi pus

țara într-o poziție extrem de precară era împărtășită de mulți. În martie 1938, armata britanică era aproape inexistentă. Două divizii prost echipate și o divizie mobilă erau tot ceea ce putea fi trimis pe continent în eventualitatea unui război. Armata teritorială avea un deficit de 20 000 de oameni pentru bateriile antiaeriene, iar echipamentul modern era pe sponci. Reflectând asupra acestor numeroase deficiențe, comandantul zonei de est, generalul Edmund Ironside, a concluzionat că țara „nu era deloc în stare de a intra în război", în timp ce Cadogan credea că Marea Britanie va fi „nimicită" dacă ar fi izbucnit acum vreun conflict.[15]

Mai multe îndoieli ridica evaluarea lui Hitler și a scopurilor sale făcută de prim-ministru și de ministrul de externe. Așa cum a comunicat Halifax Comitetului de politică externă pe 18 martie, el nu era de părere că au de-a face cu un om posedat de „setea de cucerire de proporții napoleoniene".[16] Anschluss-ul fusese un șoc, dar, așa cum mărturisea într-o scrisoare către sir Nevile Henderson, ceea ce i se părea cel mai greu de iertat era stupiditatea germanilor care nu își dădeau seama „ce scandal vor stârni toate astea".[17] Cât despre viitor, Halifax a admis că ar fi o prostie să nu se ia în considerare posibilitatea unei alte etalări a politicii germane de forță, deși nici el, nici premierul nu credeau că ambițiile lui Hitler mergeau mai departe de a aduce toți germanii în cadrul aceluiași Reich. Într-adevăr, așa cum i-a dezvăluit Chamberlain Idei într-o scrisoare datată ٢٠ martie, planul său era de a-l aborda direct pe Hitler pentru a-l întreba ce dorește pentru germanii sudeți. Dacă solicitările Führerului erau rezonabile, atunci guvernul britanic avea să îi îndemne pe cehi să le accepte, în timp ce Hitler va trebui să ofere garanții că va lăsa în pace restul Cehoslovaciei.[18]

Marți, 22 martie, Cabinetul a ratificat decizia Comitetului de politică externă. Discuția se axase pe raportul șefilor de stat-major despre situația militară, un document care, așa cum prezisese Inskip, fusese o lectură destul de neliniștitoare. În pofida a doi ani de reînarmare, 20 din 27 de escadroane de luptă funcționau cu echipamente învechite ori în curs de perimare; nu existau arme antiaeriene de 3,7 sau de 4,5 inchi, în timp ce capacitatea marinei de a apăra apele teritoriale britanice și de a acționa drept forță de menținere a păcii în Extremul Orient era condiționată de abandonarea Mediteranei la voia italienilor. Cât despre apărarea Cehoslovaciei, șefii de stat-major confirmau ceea ce se știa deja: „Nici o presiune pe care noi sau

posibilii noștri aliați am putea s-o exercităm nu va fi de ajuns pentru a împiedica înfrângerea Cehoslovaciei“. Cineva, probabil Duff Cooper (procesul-verbal nu specifică clar), a evidențiat că, deși fără îndoială lucrurile stăteau prost, nimic din raport nu sugera că nu s-ar putea îmbunătăți cu timpul. Șefii de stat-major ignoraseră posibilul ajutor din partea Rusiei și nu se ocupaseră de slăbiciunile armatei germane, care se văzuseră la invazia Austriei când multe tancuri se defectaseră și trebuiseră abandonate pe marginea drumului. Mai mult, dacă Germaniei i se permitea să își continue procesul de expansiune, atunci cu siguranță acest lucru nu va face altceva decât să-i crească puterea pe viitor? Azi, Cehoslovacia și alte state mici din Europa Centrală și de Est erau potențiali aliați, dar mâine ar ar fi putut fi surse de creștere a puterii Germaniei. Totuși nici măcar Cooper nu a cerut o garanție directă, iar participanții au căzut de acord cu premierul – nu erau în poziția de a adopta o politică implicând „riscul unui război“.[19]

În ciuda acestui fapt, declarația lui Chamberlain din Parlament din ٢٤ martie, două zile mai târziu, a reușit să îi mulțumească pe mulți dintre cei care solicitaseră o politică mai fermă. Deși premierul spunea că nu dorea să mai adauge unul pe lista angajamentelor oficiale ale Marii Britanii, a făcut observația esențială că „atunci când e vorba de război și de pace, obligațiile morale nu sunt singurele de care trebuie să ținem cont și, dacă izbucnește războiul, este improbabil că ne vom limita doar la cei care și-au asumat astfel de obligații“. Într-adevăr, „presiunea inexorabilă a faptelor s-ar putea dovedi mai puternică decât declarațiile oficiale, iar în această eventualitate ar fi foarte probabil ca alte țări, pe lângă cele care au pornit conflictul inițial, să fie implicate aproape imediat“.[20]

Ambiguitatea voită a acestei declarații – implicând, dar nepromițând că Marea Britanie va interveni dacă ar izbucni un război general din cauza Cehoslovaciei – a stârnit multe aplauze. Anticonciliatorii (inclusiv Cooper, dar mai puțin Churchill) erau foarte satisfăcuți, iar izolaționiștii se bucurau că Marea Britanie nu avea de gând să-și rișteimperiul pentru un „stat inexistent“ precum Cehoslovacia.[21]

Totuși nu toată lumea era mulțumită. Pe 17 martie 1938 – la patru zile după Anschluss – ministrul sovietic de externe, Maksim Litvinov, a luat măsura

neobișnuită de a se adresa unui grup de jurnaliști străini la Moscova. Extrem de conștient de amenințarea nazistă, Litvinov (care, spre deosebire de omologul său britanic, citise Mein Kampf) devenise adeptul politicii de securitate colectivă după venirea lui Hitler la putere. Ca atare, sub conducerea sa se făcuse o revoluție în politica externă sovietică, care dusese la aderarea URSS la Liga Națiunilor (1934), formarea unei alianțe defensive cu Franța (1935), susținerea sancțiunilor împotriva Italiei (1935–1936) și chiar oferta de a se alătura sancțiunilor împotriva Germaniei după reocuparea Renaniei (1936). În mai 1935, rușii încheiaseră propriul tratat cu Cehoslovacia, în care promiteau că o vor ajuta în caz de atac, cu condiția ca Franța să își onoreze prima obligațiile. Spre dezamăgirea lui Litvinov, nimic din toate acestea nu a fost întâmpinat cu aceleași eforturi din partea Marii Britanii sau a Franței. Orbite de teama de comunism, puterile vestice păreau că preferă să îl lase pe Hitler să își atingă obiectivele, unul câte unul, decât să își unească forțele cu URSS pentru a-l împiedica. Politica lui Litvinov nu dădea roade și inamicii săi din Politburo au început să aștepte nerăbdători o altă revoluție și reorientarea politicii externe ruse către un acord cu Germania.

Înainte de a se ajunge la acest lucru, Litvinov a obținut permisiunea lui Stalin de a mai face un ultim efort de a forma o alianță împotriva agresiunii germane. Adresându-se corespondenților străini la Ministerul Afacerilor Externe, ministrul rus a explicat că Uniunea Sovietică – profund tulburată de invazia Austriei – era pregătită să înceapă discuții cu orice națiune care dorea să împiedice viitoarele acte de agresiune și astfel să „elimine“ pericolul unui nou masacru mondial. „Mâine ar putea fi prea târziu“, a avertizat el, dar încă mai era timp ca marile puteri să se unească pentru „salvarea colectivă a păcii“.[22]

După ce a ignorat-o o săptămână, Chamberlain a respins oferta într-un discurs în Camera Comunelor. Era extrem de neîncrezător în ruși – care, credea el, „subversiv și viclean trag sforile din culise ca să ne arunce în război cu Germania“ – și nici nu acorda prea mult credit capacității militare a URSS.[23] Într-o mare măsură era de înțeles. În iunie 1937 Stalin extinsese „Marea Epurare“ asupra Armatei Roșii și flotei sovietice. Trei din cinci mareșali, 13 din 15 comandanți de armată, opt din nouă amirali, 57 din 85 de comandanți de corp expediționar și toți cei 17 comisari fuseseră înlocuiți

din funcție. Se crede că în total 65% din eșalonul superior al armatei sovietice a fost eliminat și sfatul atașatului militar britanic a fost că Rusia acum era capabilă să susțină doar un război de apărare.********[24] Aceste rapoarte, care au șocat și oripilat democrațiile occidentale, au contribuit la prejudecățile lui Chamberlain. Totuși, respingând Uniunea Sovietică (așa cum avertizau Churchill și alții), britanicii respingeau posibilitatea unui război pe două fronturi împotriva Germaniei, dând apă la moară înalților oficiali sovietici care susțineau fie o politică izolaționistă, fie una de apropiere de Germania.

O altă putere care avea motive să fie dezamăgită de discursul lui Chamberlain era Franța. Pe 15 martie, Joseph Paul-Boncour – care fusese numit în grabă ministru de externe în toiul Anschluss-ului – cerea ca „Guvernul Majestății Sale să declare public că, dacă Germania atacă Cehoslovacia și Franța vine în ajutorul acesteia, Marea Britanie va fi de partea Franței".[25] Această cerere fusese și ea respinsă. Totuși deteriorarea relațiilor anglo-franceze era limitată din două motive: în primul rând fiindcă francezii nu aveau altă soluție decât să fie de partea englezilor și în al doilea rând fiindcă guvernul Blum a căzut pe 10 aprilie, după doar o lună. Noul premier, Edouard Daladier – care fusese ministru al apărării din iunie 1936 și mai fusese premier de două ori –, era considerabil mai aproape de perspectiva britanicilor asupra situației. Pentru scurt timp, părea că Daladier urma să-i ceară militantului Paul-Boncour să rămână în Quai d'Orsay. Îngroziți, britanicii, care îl considerau pe francezul cărunt „un adevărat pericol pentru pacea Europei", au luat măsura extraordinară de a-l informa pe Daladier că o astfel de numire ar fi fost „extrem de nefericită".[26] Daladier – după ce ajunsese probabil la aceeași concluzie de unul singur – a fost de acord și l-a numit pe Georges Bonnet, radical ca și el și susținător cunoscut al concilierii cu dictatorii.[27]

*

Chamberlain era plin de încredere. A considerat că discursul său din 24 martie fusese un „succes eclatant" și a prezis că dacă ar fi urmat alegeri generale „am câștiga sigur".[28] Pe 4 aprilie a închis gura opoziției cu un „adevărat discurs combatant" în favoarea politicii externe a guvernului, iar

după câteva zile îi povestea surorii sale Hilda despre aprecierile primite, inclusiv despre verdictul lordului Beaverbrook că era „cel mai bun premier pe care l-am avut în ultima jumătate de secol“.[29] În următoarele două săptămâni a putut atrage atenția asupra a două realizări notabile venite din politica sa de conciliere a țărilor problematice: pe 16 aprilie s-a semnat la Roma acordul anglo-italian, iar pe 25 aprilie s-a semnat un nou acord anglo-irlandez în Downing Street.

Nici unul nu era lipsit de controverse. Așa cum observa Anthony Eden, apropierea de Mussolini se baza pe o serie de promisiuni pe care ducele deja le încălcase (mai ales retragerea „voluntarilor“ italieni din Spania), în timp ce înțelegerea cu liderul irlandez, Éamon de Valera, renunța la drepturile britanice în porturile republicii. Churchill, care garantase folosirea porturilor în Tratatul irlandez din 1921 a tunat și a fulgerat împotriva acestei decizii, ca fiind „un exemplu nefericit de conciliere“ – un verdict care se va confirma când De Valera va susține neutralitatea irlandeză la începutul celui de al Doilea Război Mondial și va refuza accesul britanicilor.[30] Totuși Churchill vorbea doar în numele unei mici minorități. Majoritatea susținătorilor guvernamentali – și, în cazul Tratatului irlandez, partidele laburist și liberal nu au fost mai puțin dispuse la susținere – au primit cu bucurie cele două tratate drept lovituri de stat diplomatice care reduceau riscurile britanice într-o lume extrem de periculoasă.

Pentru Chamberlain, această dublă victorie a servit la întărirea încrederii în propria diplomație – așa-numitul „stil Chamberlain“. Așa cum se lăuda surorilor lui la mijlocul lui martie, orice acord anglo-irlandez va fi în întregime datorat „influenței pe care am stabilit-o asupra lui De Valera“ – o percepție pe care abilul irlandez o confirmase în mai multe rânduri.[31] Datorită Anschluss-ului și-a dat seama că era actualmente imposibil ca el să își exercite această influență în direcția lui Hitler, dar cu toate acestea guvernul intenționa să îi preseze pe cehi să își rezolve problema minorităților, iar dacă acest lucru avea să fie îndeplinit, îi spunea el Idei, „atunci s-ar putea reîncepe la Berlin“.[32]

Într-adevăr, pe ٢٢ aprilie, Ernst Woermann, prim-consilier la Ambasada Germaniei, a raportat la Berlin conținutul unei conversații pe care o avusese cu Rab Butler în care tânărul ministru de externe se străduise se pare din

răsputeri să accentueze că Anschluss-ul nu diminuase în nici un fel dorința premierului de a ajunge la o „adevărată înțelegere“ cu Germania. „Popoarele german și britanic erau de un sânge“, se pare că ar fi spus Butler (ca ecou la teoriile rasiale naziste), și era „de neconceput ca Germania și Marea Britanie să se întâlnească iar pe câmpul de luptă“, cât despre Cehoslovacia, erau poate anumite lucruri despre care cei doi nu puteau discuta deschis. Totuși, imediat după aceea, Butler a declarat că „Anglia era conștientă că Germania își va atinge «următorul obiectiv»“ și era preocupată doar de „modul în care se făcea acest lucru“.[33] Dacă Ribbentrop avea vreo îndoială despre tendințele războinice ale britanicilor cu privire la Cehoslovacia, atunci astfel de conversații îl liniștea.

*

Pe 27 aprilie 1938, noii miniștri francezi au sosit la Londra pentru discuții. Cu trei zile înainte, Konrad Henlein, liderul Partidului German Sudet (SdP), emisese o serie de solicitări cu bătaie lungă la Karlsbad, inclusiv recunoașterea Regiunii Sudete drept entitate juridică distinctă, egalitate deplină pentru germanii sudeți și libertatea de a disemina ideologia nazistă. Aceste deziderate – care erau de fapt solicitarea unei complete autonomii în stat – fuseseră respinse de guvernul de la Praga. Acum britanicii se străduiau să-i coopteze pe francezi în susținerea politicii lor de presiune asupra cehilor pentru a face concesii.

La început, Daladier s-a arătat sfidător. Henlein, a mărturisit el, nu urmărea autonomia, ci „distrugerea“ statului cehoslovac. Și mai important era că aveau de-a face cu o Germanie care avea drept obiectiv hegemonia europeană. În opinia sa, „ambițiile lui Napoleon erau cu mult inferioare ambițiilor actuale ale Reichului german“. Desigur, era periculos să înfrunți Germania în acest moment, totuși era important să nu se treacă cu vederea peste puterea armatei cehe – „bine antrenată, bine echipată și animată de spirit civic“ –, cele 5 000 de avioane ale Forței Aeriene Sovietice și punctele forte, ca și punctele slabe, ale armatei germane. Dacă Marea Britanie declara fără echivoc că nu va permite distrugerea Cehoslovaciei, atunci, credea premierul francez, „pacea Europei s-ar putea să fie salvată“.[34]

„Foarte frumos, dar niște tâmpenii groaznice“, a fost verdictul lui sir Alexander Cadogan pentru acest discurs.[35] Deși istoria nu îi va da neapărat dreptate, exista totuși un sâmbure de adevăr în ceea ce spunea. Cu șase săptămâni mai devreme, imediat după Anschluss, Comitetul Permanent de Apărare Națională din Franța se reunise pentru a decide cu privire la asistența pentru aliatul estic și, ca și britanicii, ajunsese la concluzia că practic nu se putea face nimic pentru a împiedica cucerirea Cehoslovaciei. Tot ceea ce putea face Franța, declarase Daladier (pe atunci ministru al apărării), era să ofere ajutor indirect – mobilizarea armatei franceze astfel încât să blocheze forțele germane la frontiera de vest –, în timp ce generalul Gamelin, comandantul armatei, era sceptic cu privire la asistența din partea Rusiei. Aparent, Franța rămânea devotată „apărării“ Cehoslovaciei și noul prim-ministru – foarte conștient de onoarea franceză – spera cu siguranță să nu vină vreodată ziua când va fi obligat să-și încalce promisiunea. Numirea lui Bonnet în locul lui Paul-Boncour este totuși grăitoare și, așa cum raporta noul ambasador german la Londra către Berlin, părea probabil că francezii sperau că britanicii îi vor presa pe cehi astfel încât ei să poată „fi de acord fără să pară că au luat inițiativa cu privire la această chestiune“.[36]

Ceea ce s-a și întâmplat. După ce Chamberlain l-a îmbunat pe Daladier cu un prânz gustos, cu franceza sa execrabilă și cu mici concesii în discuțiile despre flotă, „Taurul din Vaucluse“, asa cum era cunoscut premierul francez, și-a menajat coarnele și s-a aliniat politicii britanice.******** Și britanicii, și francezii urmau să-i preseze pe cehi să ajungă la o înțelegere rapidă cu sudeții, iar britanicii trebuiau să-l întrebe pe Hitler ce soluție consideră acceptabilă. Rațiunea din spatele schemei era convingerea britanicilor că solicitările germanilor erau rezonabile și se limitau la Regiunea Sudetă. Într-adevăr, așa cum îi scria Henderson lui Halifax pe 6 mai 1938, era vital pentru cehi să accepte majoritatea solicitărilor lui Henlein acum, de vreme ce „atât Herr Hitler, cât și Henlein sunt moderați în comparație cu mulți dintre adepții lor, iar singura speranță a domnului Beneš [președintele cehoslovac], după părerea mea, ca și interesul țării sale este să facă o astfel de ofertă maximă încât cei doi să nu o poată refuza“.[37]

Totuși analiza lui Daladier privitoare la intențiile Germaniei se va dovedi mai precisă. Cu patru săptămâni mai devreme, pe 28 martie 1938, Hitler îi primise pe Henlein și pe adjunctul său, Karl Hermann Frank, la Cancelaria

Reichului. Acolo le spusese oaspeților că intenționa să rezolve problema sudetă în „viitorul nu prea îndepărtat“ și că treaba lor era să mențină situația tensionată făcând cereri inacceptabile către guvernul de la Praga. „Trebuie să cerem mereu atât de mult încât să nu fim niciodată mulțumiți“, rezuma corect Henlein instrucțiunile primite.[38] Câteva săptămâni mai târziu, Hitler l-a convocat pe înaltul comandant al forțelor armate, generalul Wilhelm Keitel, și i-a dat instrucțiuni să actualizeze planul de invazie a Cehoslovaciei, inițiat după Conferința Hoßbach. Erau cel puțin trei scenarii de provocare a unei crize, a explicat Führerul, dar cel preferat era cel care implica un incident intern. După două luni se părea că sosise momentul oportun.

*

La începutul serii de joi, 19 mai 1938, sir Nevile Henderson a primit o telegramă de la consulul în funcție la Dresda, care spunea că trupele germane se concentrau la granița de sud cu Cehoslovacia și permisiile armatei erau suspendate pentru duminica următoare. Ambasadorul nu dădea prea mare importanță acestor chestiuni. Nu erau dovezi ale unei activități militare anormale la Berlin, a telegrafiat el la Londra, iar permisiile suspendate probabil aveau legătură cu alegerile locale care erau programate în acel weekend în Regiunea Sudetă. Totuși, în dimineața următoare, Basil Newton, ministrul britanic la Praga, a primit un telefon alarmat de la Ministerul ceh de Externe, care îl informa că soldații germani se adună în număr mare în Saxonia și Bavaria. Lui Henderson i s-a cerut să cerceteze problema, așa că s-a dus direct la Ministerul de Externe, unde secretarul de stat Ernst von Weizsäcker a sunat la înaltul comandament al Wehrmachtului, cerând informații. Ulterior, Weizsäcker i-a telefonat lui Henderson să-i spună că primise asigurări de la generalul Keitel că toată discuția despre concentrări de trupe era „o prostie absolută“. Nici un fel de trupe nu fuseseră adunate în Saxonia, doar la Königsbrück erau câteva, unde se desfășura instrucția anuală de rutină. Henderson era sceptic. I-a reamintit lui Weizsäcker că primise aceleași asigurări și pe 11 martie, când armata germană se pregătea să ocupe Austria, și a avertizat Ministerul de Externe că, dacă se va întâmpla vreun „incident“ în timpul alegerilor, atunci Hitler va „da ordine ca trupele germane să treacă imediat granița“.[39]

În Londra, principalii protagoniști își făceau bagajele pentru ceea ce promitea a fi primul weekend de vară. Halifax urma să-și viziteze ambele alma mater, mai întâi Oxford, apoi Eton, în timp ce Chamberlain abia aștepta să meargă la pescuit de păstrăv. Din nefericire, nici unul dintre ei nu avea să se bucure de aceste planuri. „Acești nenorociți de nemți mi-au mai stricat un weekend“, se înfuriase Chamberlain după ce fusese adus de la râu pentru a lua notă de cascada de telegrame care sosiseră devreme în acea dimineață, sâmbătă, 21 mai.[40] Acestea conțineau alte relatări despre concentrarea masivă de trupe germane la granița cehoslovacă, inclusiv faptul că diviziile 7 și 8 infanterie avansau către granița dintre Bavaria și Cehoslovacia și avioanele germane fuseseră văzute zburând peste Boemia de Nord. Cartierul general ceh era extrem de alarmat și mai târziu în aceeași seară a convins guvernul să mobilizeze o parte dintre rezerviști, aproximativ 174 000 de oameni.

Eficiența și entuziasmul cu care s-a executat acest ordin i-a contrazis pe cei care denigrau armata cehoslovacă sau credeau că cehii pur și simplu se vor preda, precum austriecii. Ordinele au ajuns în orașele și satele cehe la 10 seara, vineri, 20 mai, iar până la 3 dimineața aproape 70% dintre rezerviști erau la post. Până în zori, lipseau doar 16 dintre cei 174 000 de soldați convocați, iar frontierele, ca și întreaga Regiune Sudetă, erau pline de personal militar. Era „miraculos“, scria jurnalista britanică Shiela Grant Duff: „Fiecare garnizoană a înaintat, eliberând din post pe cea de dinainte cu o precizie de ceasornic“.[41] Colega sa americană Virginia Cowles, care se ocupa de alegeri pentru Sunday Times, și-a dat seama inițial de criza iminentă pe când călătorea spre o adunare a SdP cu ofițerul de presă al partidului. „Vă voi destăinui un secret“, i-a spus oficialul. „Chiar în acest moment Henlein e cu Hitler la Berchtesgaden. Armata germană poate trece granița în orice moment.“ Tânăra jurnalistă era oripilată. „Dar asta va însemna un război mondial“, a exclamat ea. „Deloc“, a replicat ofițerul de presă. „Totul se va termina în câteva zile.“[42]

Cowles nu a fost liniștită de această asigurare. A așteptat adunarea – un „coșmar de steaguri, zvastici și «heil» asurzitoare“ –, dar când s-a trezit la 5 în dimineața de sâmbătă și a descoperit că soldații cehi patrulau pe străzi, s-a decis să se întoarcă la Praga. Acolo, la Hotel Ambasador, nu a văzut nici un semn de criză. O femeie de serviciu spăla podelele, recepționerul sorta

corespondența, iar hamalul citea ziarul. Deodată, Reynolds Packard, flamboaiantul reporter de la United Press, a năvălit în hol într-o stare de extremă agitație. Erau zvonuri despre o invazie germană, iar guvernul începuse mobilizarea, a explicat el. Cowles a alergat la telefon și după câteva încercări a reușit să prindă legătura cu Sunday Times. Vocea masculină de la celălalt capăt al firului părea picată din lună:

– Bună dimineața, a zis el amabil. Ce mai faceți?

– Nu prea bine. Armata cehă se mobilizează.

– Ce chestie! De ce face asta?

– Cred că armata germană trece granița.

– Ce chestie! Sunteți sigură?

– Sunt sigură că cehii se mobilizează.

– Ce chestie! De neimaginat. Asta da știre.[43]

De acum, Ministerul de Externe era și el agitat. Serviciul Secret (SIS) avertizase cu privire la un potențial atac german la sfârșitul lui mai, iar acum erau informații despre doi germani sudeți care fuseseră uciși de poliția cehă. „Se repetă oare 1914?“, se întreba Chips Channon.[44] La 3 după-amiază Ministerul de Externe a primit detalii despre o întrevedere agitată pe care Henderson o avusese cu Ribbentrop în dimineața respectivă. Ministrul german de externe, raporta ambasadorul, era „într-o stare de spirit foarte emoțională și irascibilă“. Mai ales, era iritat că Henderson informase Reuters despre dezmințirea pe care o primise cu privire la mișcările de trupe germane și acum refuza să ofere ambasadorului orice informație militară – o atitudine care, susținea Henderson, îl obliga să deducă faptul că aveau loc mișcări militare. Ministrul de Externe a trecut apoi la „asasinarea“ celor doi sudeți și, folosind „cel mai sângeros limbaj“, l-a asigurat pe ambasador că, dacă astfel de provocări vor continua, Cehoslovacia va fi distrusă.[45]

Lucrurile păreau să scape de sub control și Halifax, în ciuda faptului că era de acord cu Cadogan că „războiul trebuie evitat cu orice preț!“, a decis că Hitler trebuia avertizat despre pericolele către care se îndrepta.[46] În acea după-amiază – sâmbătă, 21 mai – Franța își reconfirmase angajamentul față de Cehoslovacia și Henderson a primit din nou instrucțiuni să meargă în Wilhelmstraße și să-l avertizeze pe Ribbentrop că, dacă Franța se va implica în război, atunci „Guvernul Majestății Sale nu poate garanta că britanicii nu vor fi obligați de împrejurări să se implice și ei“.[47] Spre deosebire de irascibilitatea sa volubilă, în dimineața aceea Ribbentrop a ascultat aproape tot mesajul într-o tăcere mohorâtă. Totuși, când a auzit avertismentul britanicilor, imediat s-a aprins. Dacă Franța face nebunia de a interveni, a strigat, asta va duce la „cea mai mare înfrângere a francezilor din istoria lumii, iar dacă Marea Britanie i s-ar alătura, atunci din nou va trebui să ne luptăm până la moarte“.[48]

Nici incidentul ridicol, cu „trenul special“ nu a ajutat la atenuarea tensiunilor. Așa cum Henderson a fost nevoit să explice iar și iar, era planificat de mult ca atașatul naval al ambasadei să plece în permisie cu familia sâmbătă, pe 21 mai. Din păcate, s-a dovedit că în tren nu era destul loc pentru familia atașatului și copiii altui oficial de la ambasadă. Soluția oferită de compania feroviară a fost să se adauge un alt vagon și, cu atât spațiu liber, atașatul a mai convins două familii ale angajaților ambasadei să li se alăture în ceea ce părea să fie un exod în masă. A fost un mare ghinion faptul că aceste aranjamente au coincis cu criza diplomatică. Duminică dimineață, la întoarcerea de la Ministerul Afacerilor Externe, unde mai transmisese încă un avertisment lui Weizsäcker, Henderson a fost surprins să-l găsească pe ambasadorul francez în pragul casei sale. Era adevărat, l-a întrebat alarmat François-Poncet, că ambasadorul evacua ambasada? Henderson l-a asigurat că nu era cazul. Totuși abia intrase pe ușă că și primise un telefon urgent de la Londra în care era întrebat ce naiba se întâmpla – se zvonise că „femeile și copiii“ plecau la noapte cu „vagoane speciale“ –, urmat de un alt telefon de la Weizsäcker, implorându-l pe ambasador să „nu fie alarmist“.[49] Până la urmă, atașatul naval a primit permisiunea să plece, dar Henderson a interzis orice alte deplasări.

*

Așa cum se va dovedi, drama evacuării fictive a britanicilor era o ilustrare perfectă a ceea ce era de fapt o criză imaginară. Nu exista nici un plan al Germaniei de a invada Cehoslovacia în weekendul din 21–22 mai 1938 și nici, așa cum raporta atașatul militar britanic după ce condusese vreo 1 200 de kilometri întâi spre, apoi de-a lungul frontierei ceho-germane, vreo dovadă a unei activități militare neobișnuite din partea nemților. Ceea ce părea să se fi întâmplat era că cehii, sub presiunea intensă a propagandei germane agresive, reacționaseră exagerat la manevre armate reale sau imaginare, după ce primiseră anterior informații care pretindeau că nemții plănuiau să folosească „tulburările" din timpul alegerilor drept pretext pentru o invazie.[50]

Chiar dacă criza era imaginară, totuși consecințele au fost reale. Lumea credea că Cehoslovacia fusese amenințată și invazia germană fusese împiedicată doar de acțiunea democrațiilor occidentale. În special Marea Britanie fusese aleasă pentru laude exagerate în presa internațională: Hitler avusese intenția de a lovi, dar fusese împiedicat de un mârâit al leului britanic. Acest lucru, în opinia lui Henderson, era un dezastru. Retras la Obersalzburg, Hitler era furios la această sugestie că fusese nevoit să dea înapoi și a început o „ședință de brainstorming" care, după spusele ambasadorului, l-a împins „dincolo de limita dintre negocierea pașnică și folosirea forței".[51]

După cum am văzut, nu era o interpretare corectă a evenimentelor. Hitler nu avusese niciodată de gând să soluționeze pașnic problema Cehoslovaciei și, în decursul ultimelor luni, fusese implicat activ în planificarea unei soluții militare care să distrugă statul ceh. Tot ceea ce a făcut criza din mai a fost să îi întărească hotărârea și să îi accelereze planurile. După ce a meditat o săptămână la Berchtesgaden, Hitler s-a întors la Berlin, unde și-a convocat generalii la o ședință la Cancelaria Reichului. Acolo, pe 28 mai și-a proclamat „dorința de fier" ca Cehoslovacia în scurt timp „să dispară de pe hartă".[52] În ciuda evenimentelor din weekendul precedent, nu credea că Marea Britanie sau Franța ar fi intervenit. Cu toate acestea, i-a dat instrucțiuni amiralului Raeder să accelereze programul navelor și al submarinelor de luptă (un evident obstacol pentru Marea Britanie) și acum ordona ca munca la Zidul de Vest – seria de fortificații defensive de-a lungul granței cu Franța – să fie imediat intensificată. Deși mai mulți

generali aveau îndoieli serioase cu privire la planul Führerului, pe moment nu și le-au exprimat. Planul de invadare a Cehoslovaciei a fost refăcut și acum începea cu declarația lui Hitler că era „decizia sa de nestrămutat de a zdrobi Cehoslovacia prin acțiune militară în viitorul apropiat“.[53] Data la care pregătirile militare urmau să fie gata era 1 octombrie 1938, „în cel mai rău caz“.[54]

În Londra, majoritatea considerau că amenințarea la adresa Cehoslovaciei fusese reală. „Fără îndoială că Germania s-a ocupat [sic] de niște chestii dubioase de vineri până duminică“, își amintea generalul maior Henry Pownall, adăugând că „C“ – șeful SIS, amiralul Hugh „Quex“ Sinclair – avea informații că „cineva anulase totul luni“.[55] Chamberlain credea că fusese „ceva al naibii de atent condus“. Presa germană n-avea decât să nege că se petrecea ceva necurat, dar de ce, dacă așa stăteau lucrurile, se rățoise Ribbentrop la Henderson că împărtășise aceste dezmințiri cu Reuters? Per total, premierul nu se îndoia

(1) că guvernul german făcea toate pregătirile pentru o lovitură militară, (2) că până la urmă au decis după primirea avertismentelor noastre că riscurile erau prea mari, (3) că părerea generală că exact asta se întâmplase i-a făcut să-și dea seama că își pierduseră din prestigiu și (4) că își varsă nervii pe noi fiindcă consideră că suntem creditați cu ținerea lor sub control.

Întregul episod a servit să arate „cât de nedemn de încredere și de necinstit e guvernul german“.[56] Totuși, în ciuda concluziei (incorecte) că fermitatea britanică fusese cea care împiedicase un atac din partea Germaniei, criza din mai nu dusese la o nouă politică de rezistență. Din contră, îngroziți de cât de aproape trecuseră pe lângă pericol, guvernul a devenit chiar și mai hotărât să îi forțeze pe cehi să satisfacă cerințele sudeților înainte de izbucnirea unei noi crize. Această atitudine a dus la niște discuții ciudate. Așa cum își amintea Duff Cooper după ședința urgentă a Cabinetului din seara de duminică, 29 mai, „impresia generală... părea să fie că marea și brutala Cehoslovacie o hărțuia pe biata Germanie pașnică“.[57] După câteva zile, Halifax l-a convins pe Jan Masaryk, ministrul ceh la Londra și fiul președintelui fondator al țării, de urgența cu care Beneš trebuia să ajungă la un acord generos cu Henlein, adăugând propria părere că maximumul pe

care îl vor putea obține cehii era autonomia sudeților pe „model elvețian“.[58] În Paris, sir Eric Phipps – care, contaminat de defetismul francez, se raliase ferm de partea conciliatorilor – i-a cerut lui Bonnet să facă presiuni similare. Așa cum raporta ambasadorul la Londra, ministrul francez de externe abia aștepta să îi îndeplinească cererea. Disperat să evite alegerea între război și dezonorarea Franței, Bonnet a promis că va face toate presiunile posibile la Praga, inclusiv amenințând că Franța se va considera „eliberată de angajament“ dacă cehii se vor dovedi nerezonabili.[59] În același timp, britanicii le-au explicat clar francezilor că acțiunile lor în acel weekend crucial din mai nu implicau sub nici o formă un angajament britanic față de Cehoslovacia.

Totuși, deși tehnic așa stăteau lucrurile, criza din mai dusese de facto la o creștere a angajamentelor britanice. După ce i se acordase credit pentru respingerea agresiunii germane din mai, era oare posibil ca Marea Britanie să stea deoparte când va izbucni următoarea criză? Pentru a evita acest lucru, britanicii au luat măsuri pentru a-i forța pe cehi să ajungă la o înțelegere, inclusiv delegarea unui mediator britanic. Cu toate acestea, tot ce s-a obținut a fost o apropiere a destinelor celor două țări. Dacă cehii urmau sfatul britanicilor și erau totuși atacați, cum putea Marea Britanie să nu se implice? În centrul politicii britanice exista deci un paradox: britanicii erau hotărâți că nu ar fi trebuit și nu puteau să se angajeze la apărarea Cehoslovaciei și totuși, prin propriile acțiuni, ajunseseră aproape indisolubil legați de soarta acestei țări fragile.

Excepție făcea populația „germană“ din Tirolul de Sud, la care Hitler era pregătit, în spirit pragmatic, să renunțe în favoarea prieteniei italo-germane.

Analiza francezilor a fost similară: Armata Roșie era „doar un cadavru decapitat“, după spusele Biroului II în vara lui 1938.

Porecla venea de la departamentul pe care îl reprezentase Daladier din 1919 și de la aspectul său bovin. Coarnele lui erau totuși, așa cum subliniase un critic, cele ale unui melc.

Capitolul XIII. Onorabili și rebeli

Nu e momentul pentru sentimente frumoase la partid, ci pentru salvarea țării.

sir Timothy Eden către fratele său, Anthony, 16 mai 1938[1]

În seara de miercuri, ١٦ martie ١٩٣٨, Winston Churchill a luat cina cu fiul său, Randolph, cu Harold Nicolson și Bob Boothby la Clubul Pratt. Trecuseră trei zile de la Anschluss, iar cel care tot avertiza de șase ani despre pericolul german era într-o dispoziție belicoasă. „Niciodată“, le spunea el comesenilor, „nu a moștenit cineva o situație mai groaznică decât Neville Chamberlain.“ Grație letargiei din anii când Baldwin fusese la conducere, Marea Britanie era acum în situația în care putea pierde totul dacă nu lua atitudine, și totuși, „dacă luăm măsuri de forță, Londra va fi în ruine în jumătate de oră“. Partidul Conservator era plin de „oameni orbi și încăpățânați“, iar el, Churchill, nu avea de gând să mai accepte acest lucru. Dacă guvernul nu se orienta spre o nouă politică clară în următoarele câteva săptămâni, va demisiona și va lua cu el încă vreo 50 de conservatori într-un act de rebeliune completă.[2]

Churchill probabil știa că își face visuri. După opt luni (de pe o poziție considerabil superioară), a chemat aproximativ 50 de conservatori pentru a susține o moțiune liberală care solicita un ministru al aprovizionării, dar doar Harold Macmillan și Brendan Bracken l-au urmat.******** Totuși preluarea Austriei a dus la o opoziție din ce în ce mai sudată față de conciliere în rândurile Partidului Conservator. Târziu în seara de 7 aprilie 1938, Ronald Cartland, tânărul și curajosul parlamentar independent pentru circumscripția King’s Norton din Birmingham, i-a comunicat confidențial purtătorului de cuvânt laburist pentru afacerile externe, Hugh Dalton, că aproximativ 40 de parlamentari conservatori fuseseră atât de furioși de Anschluss încât credea că aceștia ar fi votat împotriva guvernului dacă ar

mai fi existat vreo alternativă. Pe de altă parte, majoritatea colegilor săi erau „încă îngroziți de amenințarea comunistă“ și prin urmare orbi la amenințarea Germaniei naziste. Cât despre șeful său, Cartland i-a spus lui Dalton că Chamberlain devenea din ce în ce mai dictatorial și că „acum aveau un Führer în Partidul Conservator“.[3]

Cea mai mare problemă cu care se confruntau așa-zișii rebeli conservatori era lipsa unui lider. În ianuarie 1938, Leo Amery fondase un „grup de studiu“ pentru vreo 20 de parlamentari conservatori cu aceleași opinii, care intenționau să se întâlnească regulat în speranța de a dezvolta o direcție comună a politicii externe. Cu toate acestea, Amery, deși respectat ca fost membru al consiliului de miniștri și intelectual, nu era persoana potrivită pentru a fi mentor. Mărunt și vânos, cu o voce monotonă și prostul obicei de a vorbi prea mult, existau glume care spuneau că acest politician extrem de capabil ar fi putut fi premier dacă ar fi fost cu o jumătate de cap mai înalt și discursurile sale ar fi fost cu jumătate de oră mai scurte. Dacă era vorba de talent oratoric, atunci cu siguranță Churchill era omul potrivit. Totuși, pentru majoritatea conservatorilor, fostul liberal, autor al dezastrului de la Gallipoli, opozant al reformei din India și campion al regelui Eduard al VIII-lea în timpul abdicării, a rămas subiectul unei lipse totale de încredere.

Liderul pe care și-l doreau cu ardoare anticonciliatorii era Eden. Totuși spre marea lor frustrare, fostul ministru de externe părea că detestă să își asume acest rol. După ce demisionase pe 20 februarie, extenuat fiind, Eden se retrăsese în sudul Franței. Într-o zi, pe când asculta la radio, a tresărit la auzul vocii demonice a lui Hitler care proclama „Ein Volk, ein Reich, ein Führer“, în fața unei mulțimi isterizate de austrieci. Prietenii și susținătorii săi l-au îndemnat să se întoarcă imediat în Anglia. „Următoarele câteva zile, săptămâni și luni – dar mai ales zile și săptămâni – cu siguranță vor fi printre cele mai importante din istoria noastră“, scria fratele său mai mare, Timothy. „Trebuie să ne angajăm împreună cu francezii să apărăm independența Ceho-Slovaciei… Nu e momentul pentru sentimente frumoase la partid, ci pentru a salvarea țării.“[4] După o săptămână a încercat iar: „Pericolul e să nu cumva să adormim iar, și apoi, într-o duminică dimineață, să aflăm că Hitler e la Praga. Nu trebuie să ne lași să adormim. Cu siguranță nemții sunt pericolul, nu acei italieni inutili… Acum – bătrân

cal de luptă – arată-ne cum adulmeci de departe bătălia și strigi «Ha, ha» în sunet de trâmbiță!“[5]

Au sosit scrisori și de la Jim Thomas (fostul secretar particular al lui Eden), Ronald Tree (parlamentar conservator pentru Harborough) și Duncan Sandys (parlamentar conservator pentru Norwood și ginerele lui Churchill). Acesta a pus punctul pe i:

Ceea ce vrem mai presus de orice e ca o persoană ca dumneata să ne unească. Majoritatea dintre noi suntem sătui să luptăm în mici războaie independente de gherilă izbucnite peste tot... Doar dumneata poți oferi conducerea care va aduce acestor elemente din partid unire și eficiență.[6]

Dar Eden a refuzat să răspundă chemării. A rămas pe Riviera până pe 4 aprilie, când s-a întors, dar a comunicat clar că nu era pregătit să îl înfrunte pe Chamberlain sau chiar să fie numit un „ireconciliabil adversar al dictatorilor“.[7]

În parte, acest lucru era rezultatul defectelor din naștere ale lui Eden ca politician. Așa cum scria ulterior în jurnalul său, „realmente urăsc jocul politic, nu fiindcă sunt mai bun decât aceștia [Churchill și Beaverbrook, cu care lua cina]… ci fiindcă nu am «vână»“.[8] Era o autoevaluare corectă. Nefiind niciodată un „anticonciliator“ atât de decis cum își imaginau susținătorii săi, Eden părea prea bun ca să fie adevărat – și așa și era. Deși fotogenic, conștiincios și harnic, era și nehotărât, timid și lăudăros. În cele 18 luni petrecute în parlament, din februarie 1938 până în septembrie 1939, a oscilat continuu între a face sau nu o intervenție politică și, când a făcut-o, nu a reușit să aibă impact atacând pe față guvernul. Era parțial lipsă de „vână“, dar era și calcul pentru propriul interes. Conștient că era primul la rând pentru poziția de premier după Chamberlain în cazul în care politica acestuia dădea greș, Eden considera că nu avea mai nimic de câștigat dacă critica guvernul și insista cu acuzațiile de lipsă de loialitate și de ambiție care îl subminaseră pe Churchill. Prin urmare a refuzat rolul pe care susținătorii săi doreau să și-l asume și, după spusele lui Nicolson, a continuat să piardă fiecare „ocazie cu desăvârșită eleganță“ până ce a izbucnit războiul.[9]

Nici fostul adjunct al lui Eden, lordul Cranborne, nu era pregătit să conducă în absența superiorului său. „Nu-mi place politica premierului“, scria el de la sediul său din Dorset pe 5 iulie 1938.

Impresia pe care o lasă ploconindu-se în fața dictatorilor este, cred eu, dezastruoasă... Îi descurajează pe adevărații noștri prieteni și ne oferă la schimb, în cel mai bun caz, unii foarte nedemni de încredere. Îi înstrăinează și pe americani, care sunt extrem de importanți în acest moment... Dar oricum trebuie să facem o încercare, ceea ce se și întâmplă. Între timp, sunt destul de fericit cultivând trandafiri la Cranborne. Rezultatele sunt și mai rapide, și mai satisfăcătoare.[10]

Așa cum arată scrisoarea sa, edeniții – sau „băieții ca lumea“, cum îi luau în râs susținătorii lui Chamberlain – erau în primul rând preocupați de efectul politicii premierului asupra Statelor Unite. Susținerea americanilor avea să fie esențială într-un război viitor și, deși opinia publică din SUA era încă predominant izolaționistă, se putea distinge o tendință crescândă de scandalizare – mai ales pe coasta de est – pe măsură ce fiecare lovitură fascistă era urmată de o alta. În aceste condiții, politica lui Chamberlain de a căuta puncte comune cu dictatorii era și pusă la îndoială, și din ce în ce mai criticată. Așa cum prietenul din New York al lui Thomas Jones, educatorul dr. Abraham Flexner, relata în martie 1938, cel mai popular show de pe Broadway era „un număr teribil de amuzant“ intitulat „Patru îngerași ai păcii“, în care personajele erau Chamberlain, Hitler, Mussolini și un general japonez, fiecare trădându-i pe ceilalți la rândul său.[11] Aproape în același timp, lordul Astor își vizita țara natală și observa că opinia publică americană era evident mai puțin izolaționistă decât fusese toamna trecută. Existau sentimente calde pentru Anglia, dar era de neînțeles de ce aceasta încerca să ajungă la un acord cu naziștii.[12]

Atitudinea lui Roosevelt era ambiguă. Pe 5 octombrie 1937 a ținut apocalipticul discurs despre „carantină“ în Chicago, în care a cerut tuturor națiunilor iubitoare de pace să se unească pentru a proteja lumea de „actuala domnie a terorii“ din care nu exista „scăpare prin simpla izolare sau neutralitate“.[13] Cu toate acestea, tot el cocheta cu o mare schemă de conciliere economică – din care a rezultat Planul Welles, care ar fi instaurat

un nou sistem de distribuție a resurselor naturale mondiale în schimbul dezarmării internaționale. Respingerea schemei de către britanici, urmată de demisia lui Eden, l-au alarmat pe președinte. În discuția cu ambasadorul francez de pe 11 martie 1938, l-a descris pe Chamberlain drept un „băiat de metropolă“ care hotărâse să abandoneze Franța în speranța încheierii unei „afaceri“ cu dictatorii. Cu trei zile mai înainte discutase pe larg despre pericolele inerente din politica premierului printr-o analogie tipic americană:

Dacă șeful poliției face o înțelegere cu gangsterii importanți, iar rezultatul înseamnă mai puține jafuri, acel șef al poliției va fi considerat un erou, dar, dacă gangsterii nu se țin de cuvânt, șeful poliției va ajunge la închisoare. Cred că unii oameni își asumă riscuri prea mari.[14]

Anschluss-ul a întărit și mai mult hotărârea președintelui. Opinia publică americană era scandalizată de invazia nazistă, iar pe 17 martie 1938, secretarul de stat Cordell Hull a declarat într-un discurs aprobat de Roosevelt că izolarea nu era calea spre securitate, ci „o sursă bogată de insecuritate“.[15] În seara următoare, noul și îngâmfatul ambasador american, Joseph Kennedy, a vorbit totuși la o adunare a prestigioasei Pilgrims Society la Hotel Claridge. Kennedy, care nu credea deloc că ambițiile germane în Europa Centrală afectau vreun pic Statele Unite, dorea să folosească ocazia pentru a intra în grațiile izolaționiștilor de acasă asigurându-i că nu era nici un pericol să se „naturalizeze“ la Londra. Deja dăduse o „delicioasă dovadă de demagogie democratică“ refuzând să poarte pantaloni până la genunchi pentru audiența la rege și punând punct tradiției prezentării debutantelor americane la Curte – deși doar după ce propriile fiice fuseseră prezentate.[16] Acum plănuia să folosească cina oficială pentru a le scoate din cap britanicilor ideea că se vor putea baza pe Statele Unite pentru „a scoate castanele din foc“ în cazul unui război. Departamentul de Stat a fost oripilat și a insistat să își rescrie discursul. Totuși tonul principal a rămas fidel viziunii inițiale a ambasadorului. Deși Kennedy și-a asigurat audiența – care îi includea și pe lordul Halifax, și pe ducele de Kent – că era greșit să presupună că Statele Unite „nu vor lupta în nici o împrejurare cu excepția unei invazii reale“, a accentuat faptul că majoritatea americanilor se opuneau „alianțelor încâlcite“ și a declarat că SUA se hotărâseră să stea

departe de ciondănelile europene.[17] Așa cum scria ambasadorul în jurnalul său, aceste părți din discurs cu siguranță nu și-au atins ținta.[18]

*

În ciuda primirii reci a lui Kennedy la Pilgrims Society, conciliatorii au rămas în avantaj în prima jumătate a anului 1938. Micul grup de anticonciliatori conservatori nu doar că nu aveau un lider și nici nu erau uniți, dar șansele unei opoziții reale la Chamberlain care să se dezvolte din interior erau îngreunate de puterea mașinii de partid conservatoare.

Piesa principală era organizatorul parlamentar al conservatorilor, căpitanul David Margesson. Înalt de peste doi metri, cu pomeți înalți, păr lins dat pe spate și ochi întunecați și pătrunzători, Margesson era celebru pentru disciplina sa militărească, fiind descris de diverși colegi drept „disciplinator rigid“, „un adevărat dictator“, chiar și „David Himmler“.[19] Unora li se părea amabil și șarmant. Harold Macmillan, care a luat atitudine împotriva oricărui lucru în această perioadă, a făcut evaluarea echilibrată că era „absolvent tipic al colegiului Harrow, dur, nu prea sensibil, dar foarte corect“.[20] Totuși nu încape îndoială că nemiloasa sa conducere a grupului parlamentar – care se baza, după spusele unui comentator, pe aceleași metode ca aceea a unei școli publice – juca un rol important în sufocarea potențialelor proteste. Într-adevăr, când autorii volumului Guilty Men (Cei vinovați) – o polemică tăioasă la adresa anilor de conciliere, publicată de trei jurnaliști din Beaverbrook în iulie 1940 – se întrebau cum de era posibil că nu existase niciodată „o revoltă serioasă printre legiunile... parlamentarilor conservatori“ în această perioadă, răspunsul era simplu: căpitanul David Margesson.[21] La fel de important, deși cu mult mai puțin vizibil, era sir Joseph Ball. Deja prezentat anterior drept jumătatea britanică a „canalului secret“ dintre Chamberlain și Mussolini, Ball, deși era oficial director al Departamentului de Cercetare al Conservatorilor, servea și drept purtător de cuvânt al lui Chamberlain pentru mass-media. Desigur, cele mai influente elemente ale acestei industrii nu erau obligate să urmeze linia guvernamentală. Directorul general al BBC, John Reith, credea că, „presupunând că BBC e pentru oameni, iar guvernul e pentru oameni, rezultă că BBC trebuie să fie pentru guvern“, un sofism care se aplica și

unor publicații.[22] Totuși era responsabilitatea particulară a lui Ball de a da presei instrucțiuni contra dușmanilor interni ai premierului. Astfel îl găsim scriindu-i lui Chamberlain după discursul de demisie al lui Eden în care îl asigura că acesta eșuase și că, nici nu mai era nevoie să menționeze, „luase câteva măsuri în privat pentru a transmite acest punct de vedere întregii țări".[23]

În iunie 1936, Ball achiziționase în secret, în numele Partidului Conservator, vechea publicație radicală Truth. Transformat într-un organ de propagandă conservator, acest săptămânal oferea o apărare progermană, izolaționistă a concilierii, specializându-se în atacuri vituperante la adresa criticilor conservatori ai premierului. Implicarea lui Ball era un secret păstrat atent – care nu a ieșit la iveală până când sir Robert (pe atunci lord) Vansittart nu a făcut o investigație privată a editorilor în 1941 –, dar nu exista nici un dubiu că Chamberlain știa și aproba activitatea prietenului său. Într-o scrisoare către sora lui Ida, în iulie 1939, jubila că Churchill era „stresat de câteva articole care ridiculizau ideea că el [Churchill] ar ajuta la problemele din Cabinet care apăreau în Truth (controlat în secret de sir J. Ball!)".[24]

Un al treilea personaj cu o influență considerabilă în culise era sir Horace Wilson. Cu o constituție astenică, dar agil, cu degete lungi și o față de știucă, Wilson era numit în funcția de consultant industrial șef al guvernului. Baldwin îl adusese în serviciul premierului, dar sub conducerea lui Chamberlain rolul lui crescuse în importanță și în scurt timp funcționarul public cu voce blândă a fost recunoscut drept cel mai apropiat confident al premierului în toate privințele, inclusiv politica externă. Este evident că Chamberlain avea încredere în judecata lui Wilson și se baza pe sfaturile lui într-o măsură nemaivăzută. „Este cel mai remarcabil om din Anglia. N-aș putea sta o zi fără el", îi spunea el istoricului de artă Kenneth Clark, care admira „gândirea suplă... iezuită" a funcționarului.[25] Biroul lui Wilson era vecin cu cel al prim-ministrului și zilnic cei doi se plimbau împreună prin parcul St James.

În portretul făcut de dușmani (care erau numeroși), Wilson e descris ca un soi de éminence grise oarecum sinistră. Totuși, deși e adevărat că Wilson se bucura de o influență considerabilă – mai multă putere decât oricine „de la

cardinalul Wolsey încoace“, după cum spunea un critic laburist –, ar fi incorect să presupunem că făcea mai mult decât să întărească propriile decizii politice ale premierului.[26] Cu toate acestea era extrem de lipsit de experiență în afacerile externe, iar pregătirea sa în domeniul relațiilor industriale stimula tendința naturală a lui Chamberlain de a vedea disputele internaționale într-un mod asemănător cu cele comerciale sau municipale. Ambasada germană îl considera „cu siguranță progerman“.[27]

Din aceste motive, Wilson a devenit rapid sperietoarea anticonciliatorilor (mai ales la Ministerul de Externe), dintre care unii făceau o legătură răutăcioasă între originile sale modeste și devotamentul său pentru conciliere. „A venit din Bournemouth și a distrus Imperiul Britanic, iar acum s-a reîntors în Bournemouth“, comenta Orme Sargent, după pensionarea forțată a lui Wilson din 1942.[28] Într-adevăr, problema clasei are un rol important în corespondența anticonciliatorilor, în mod tipic citată drept o „explicație“ denigratoare a viziunii rivalilor lor. Aristocrații erau toți „în favoarea afumării bărbii lui Musso“, scria vicontele Cecil, la scurt timp după criza abisiniană, dar „S[tanley] B[aldwin], Ramsay [MacDonald], Runciman, Simon et comp. și Chamberlainii sunt îngroziți dacă se încruntă la ei. Conspuez les Bourgeois!!“ Ulterior, sora lui Cecil, Gwendolen, va argumenta că dorința lui Halifax de a-l îmbuna pe Hitler merita o cenzură mai serioasă decât cea a lui Chamberlain, de vreme ce „nu te poți aștepta ca un biet monstru din clasa mijlocie să fie în stare de mai mult“.[29] Harold Macmillan îl considera pe Chamberlain „foarte din clasa de mijloc, foarte îngust în opinii“, în timp ce Harold Nicolson îl considera pe premier „nimic mai mult de un fierar“.[30]

Dimpotrivă, stângiștii și criticii din SUA considerau concilierea drept o conspirație a aristocraților și plutocraților, menită să le păstreze privilegiile cu prețul libertății Europei. În centrul acestui complot închipuit se afla Cliveden, reședința din Buckinghamshire a familiei lordului Astor, unde, după ziarul comunist de scandal Week (și ulterior, după majoritatea presei de stânga), politicienii, proprietarii de ziare, funcționarii publici și cei din înalta societate se strângeau la petreceri la sfârșit de săptămână unde urzeau intrigi în interesul unei alianțe anglo-fasciste. Vizita lui Halifax la Hitler, excluderea lui Vansittart, Acordul italian, „înjunghierea“ lui Eden: toate acestea, susținea ziarul Week, fuseseră plănuite la Cliveden. „Cine sunt

bărbații – și femeile – din spatele crizei Cabinetului și a capitulării Marii Britanii la șantajul fascist?“, întreba Reynolds News, după demisia lui Eden. „Răspunsul este Grupul de la Cliveden, [un] grup de politicieni aristocrați, proprietari de ziare și mari finanțiști, care acum exercită, prin domnul Chamberlain, o influență deosebită în Cabinetul britanic.“[31]

De fapt, „Grupul de la Cliveden“, așa cum a admis ulterior editorul cam escroc de la Week, Claud Cockburn, era în mare parte propria invenție. Deși conciliatorii de frunte – precum lordul Lothian, Geoffrey Dawson, Thomas Jones, Nevile Henderson, Halifax și Chamberlain – stăteau la Cliveden, nu alcătuiau o cabală (majoritatea „n-ar fi recunoscut un complot nici dacă li se aducea pe o frigăruie“, mărturisea Cockburn) și petreceau la fel de mult timp jucând jocuri copilărești, precum scaunele muzicale (câștigat de Chamberlain), dar și discutând politică.[32] Mai mult, deși era adevărat că majoritatea aristocraților susțineau concilierea, la fel se putea spune și despre restul țării, iar acest lucru nu depindea de clasa socială.

O explicație potențială mai interesantă apare în observația unui istoric, conform căreia „anticonciliatorii importanți se descurcaseră perfect pe timp de război“, în timp ce aceia din guvernul național care favorizau concilierea cu dictatorii „nu văzuseră războiul cu ochii lor“.[33] Totuși, deși fără îndoială este demn de menționat că Duff Cooper, Harold Macmillan, Eden și Churchill făcuseră cu toții o figură frumoasă în timpul marelui război, în timp ce Baldwin, MacDonald, Chamberlain, Halifax, Simon și Hoare fuseseră scutiți de ororile luptei (ultimii trei își făcuseră serviciul militar, dar nu pe front), există contraexemple notabile. Zece membri de rang inferior ai cabinetului din 1938 al lui Chamberlain susțineau concilierea (chiar dacă ezitant), în ciuda experienței de pe linia frontului (cinci dintre ei fuseseră distinși cu Crucea militară), pe când unii dintre cei mai importanți conciliatori aristocrați, precum ducele de Buccleuch, ducele de Westminster și lordul Londonderry, se puteau de asemenea lăuda cu fapte de vitejie în timp de război. Într-adevăr, dintre cei 387 de parlamentari conservatori aleși la alegerile generale din 1935 – dintre care majoritatea susțineau politica externă a lui Chamberlain – 171 făcuseră o anume formă de serviciu militar în timpul Primului Război Mondial.[34]

Pe de altă parte este demn de menționat că mulți anticonciliatori importanți – Churchill, Eden, Cooper, Nicolson, Spears, Vansittart, Austen Chamberlain – erau francofili, cu un puternic simț al faptului că istoria britanică era strâns legată de continent. Din contră, conciliatorii de frunte nu erau foarte atașați de Franța și priveau în mod tradițional politica externă din perspectiva Imperiului și a dominioanelor anglofone. Așa cum se exprima cu cruzime, dar și cu un sâmbure de adevăr Oliver Stanley, „pentru Baldwin, Europa era plictisitoare, iar pentru Chamberlain era doar un Birmingham mai mare“.[35]

Totuși, în mod fundamental susținerea sau opoziția la conciliere era o chestiune de raționament – mai exact o evaluare a lui Hitler și a scopurilor sale. Dacă acestea erau considerate drept rezonabile și limitate, așa cum pretindea Führerul, atunci avea sens să se facă niște concesii la cererile Germaniei pentru a evita un alt război. Dacă, pe de altă parte, Hitler era hotărât să urmeze un program de cucerire și de dominație, așa cum susținea micul grup de anticonciliatori, atunci politica premierului era, după spusele memorabile ale lordului Hugh Cecil, similară cu „mângâierea capului unui crocodil în speranța de a-l face să toarcă“.[36] Dezbaterea aceasta va ajunge să capete o deosebită importanță în timpul crizei cehe din august-septembrie 1938.

Având în vedere că Churchill se putuse bizui pe susținerea a aproximativ 60 de parlamentari conservatori în campania sa împotriva guvernării autonome a Indiei, izolarea lui în propriul partid în această perioadă este cu atât mai evidentă.

Capitolul XIV. O țară îndepărtată

Nu văd cum am da dovadă de motive morale solide – în acest secol XX, cu principiile naționalității și lumina autodeterminării – dacă mergem la război pentru a obliga ٣,٢٥ milioane de germani sudeți să rămână supușii inferiori ai unui stat slav.

sir Nevile Henderson către lordul Halifax, ٢٠ martie ١٩٣٨[1]

Britanicii nu prea știau multe despre Cehoslovacia. În Poveste de iarnă, Shakespeare descria Boemia drept „o țară deșertică, lângă mare“ și, 300 de ani mai târziu, un membru al Camerei Lorzilor pretindea (și avea probabil dreptate) că nici măcar un englez dintr-o sută nu știa unde era de fapt țara respectivă.[2] Pentru amabilul ministru ceh de la Londra, Jan Masaryk, acest lucru păruse inițial o glumă. „Îmi petrec majoritatea timpului în calitate oficială explicându-i unui domn din parlament că Cehoslovacia e o țară, și nu o boală contagioasă“, îi spunea unui prieten pe când treceau pe lângă reședința premierului.[3] Totuși, în vara lui 1938 britanicii s-au trezit că trebuie să joace rolul de experți, chiar de mediatori, în afacerile acelei „țări îndepărtate“.

Criza din mai fusese un șoc major. Dintr-odată miniștrii se treziseră în ceea ce credeau ei iminența războiului. Acum, când se dăduseră un pas înapoi și contemplau prăpastia care se căsca în fața lor, erau hotărâți să facă tot posibilul pentru a nu cădea în ea. Practic acest lucru însemna să îi oblige pe cehi să rezolve problema sudetă înainte ca Hitler să o rezolve cu forța. Aproape toată lumea era de acord că sudeții aveau dreptate. Așa cum sir Nevile Henderson le reamintea continuu superiorilor săi din Londra, sudeții aveau „dreptul moral la autoadministrare și, finalmente, la

autodeterminare“. Acesta, până la urmă, fusese principiul călăuzitor al președintelui Woodrow Wilson la Conferința de pace și, deși nu se punea problema să se aplice și la Imperiul Britanic, era, așa cum insista ambasadorul, „incorect din punct de vedere moral să obligi această solidă minoritate teutonă să rămână supusă guvernului central slav din Praga“.[4]

Așa cum implică acest dublu standard, motivația principală a lui Henderson nu era eliberarea minorităților oprimate. Deși continua să creadă că Hitler ar fi preferat o soluție pașnică la problema cehoslovacă, ambasadorul își dădea clar seama că o nouă criză putea apărea în orice moment și deci era o nevoie disperată ca problema sudetă să fie rezolvată cât mai curând posibil. În același timp, era de părere că mai erau șanse ca Germania să „devină unul dintre îngerii satisfăcuți“ doar dacă i se permitea să își îndeplinească ambițiile de a-i încorpora pe toți germanii între granițele Reichului.[5] Era, considera ambasadorul, și rezonabil, și inevitabil. Pe 1 aprilie 1938 îi scria lordului Halifax că Hitler doar încerca să termine munca pe care „Frederic cel Mare și Bismarck au lăsat-o neterminată“ și, așa cum îi scrisese președintelui Societății Anglo-Germane, lordul Mount Temple, cu câteva săptămâni mai devreme, nu era în orice caz „nimic“ care să „împiedice unitatea Germaniei în acest secol sau uniunea «Deutsches Volk»“.[6] În final, așa cum ne putem aștepta dacă ținem cont de viziunea sa înțelegătoare asupra politicii externe naziste, Henderson îi disprețuia pe cehi și aproba sentimentele unui fost oficial britanic care își începuse depeșa cu „nu există un lucru numit Cehoslovacia“.[7]

În acest stadiu, sir Robert Vansittart, extrem de frustratul consultant diplomatic al guvernului, îl considera pe Henderson un „nazist total“, care devenise „aproape isteric în atmosfera de la Berlin“.[8] Totuși Ministerul de Externe era unanim în părerea că cehii trebuiau presați. Imediat după criza din mai, directorul Departamentului central, William Strang, fusese trimis să evalueze situația din teren la Berlin și la Praga, iar când s-a întors s-a decis să se folosească „bățul cel mare“ pe președintele ceh, Edvard Beneš.[9] Astfel, Basil Newton, ministrul britanic la Praga, a primit instrucțiuni să îl avertizeze pe Beneš că risca să piardă sprijinul britanic dacă amâna lucrurile, pe când Halifax îi cerea lui Georges Bonnet să amenințe guvernul ceh cu anularea Tratatului franco-ceh dacă vor continua să fie „nerezonabili“.[١٠]

Dar presiunea asupra Cehoslovaciei nu se limita la nivelul Ministerului de Externe. Pe 3 iunie 1938, The Times publica un editorial în care sugera că germanilor sudeți ar trebui să li se acorde dreptul la un plebiscit prin care să își decidă viitorul, chiar dacă acest lucru însemna „secesiunea de Cehoslovacia pentru a se alipi la Reich".[11] Vâlva creată a fost previzibilă. The Times era considerat în străinătate drept organul de presă al guvernului britanic, iar politica guvernamentală rămăsese încurajarea unui acord în problema sudetă „în cadrul statului cehoslovac".[12] Liderul sudeților, Konrad Henlein, nu putea cu siguranță cere mai mult decât The Times considera rezonabil, și, așa cum chiar directorul ziarului s-a plâns editorului, Geoffrey Dawson, nu prea era moral să susții „cauza lupului împotriva mielului".[13] Desigur, dacă Dawson ar fi dat ascultare propriului corespondent diplomatic, ar fi fost pe deplin conștient de riscurile asumate. După Anschluss, Leo Kennedy (fost simpatizant german) îi scrisese editorului său din Praga pentru a-și exprima profunda convingere că „Germania nazistă are un program pe termen lung pe care e decisă să-l ducă la îndeplinire – oricât de pașnice ar fi declarațiile sale dintre accesele de acțiune – și că dorește să dezmembreze această țară [Cehoslovacia] și să amenințe Imperiul Britanic".[14] Dar Dawson, care nu călcase pe continent, nu avea timp de experți.

*

În iunie și iulie, în timp ce Hitler încerca să salveze aparențele, Ministerul de Externe se lupta cu problema Cehoslovaciei. Se desfășura o corespondență intensă între Londra și Praga, dar negocierile cu germanii sudeți erau frustrant de lente, și, așa cum raporta ambasadorul britanic, erau slabe șanse de un acord. În pofida acestor aspecte și a tonului din ce în ce mai belicos al presei germane, Chamberlain era extrem de optimist. „Sunt dispus să cred că ei [germanii] au pierdut trenul și e posibil să nu mai aibă vreodată o ocazie atât de favorabilă pentru a-și extinde dominația peste Europa Centrală și de Est", îi spunea Idei pe 18 iunie 1938, amintind de criza din mai.[15] Câteva săptămâni mai târziu se adresa unei mari adunări organizate de guvernul național pe terenul de la Boughton House, reședința ducelui de Buccleuch, lângă Kettering. În weekendul anterior Churchill fusese unul dintre oaspeții de la Boughton și fusese consultat de ducesă

despre locul unde ar fi trebuit plasat premierul pentru discurs. Oriunde „cu soarele în ochi și vântul în dinți“, replicase răutăcios Churchill.[16] Dar discursul a avut succes. Amintindu-și de ororile din Marele Război – șapte milioane de oameni „care au fost uciși în floarea vârstei... cele 13 milioane care au fost mutilați, nenorocirea și suferința mamelor și a taților“ –, Chamberlain a repetat mantra pacifistă că în război nu există învingători, doar învinși, apoi și-a declarat încrederea că nu există nici un om în țară care să nu dorească ca el să-și continue eforturile de pace.[17]

Erau și momente când sunetul amenințător al războiului era înăbușit de mormăielile blânde ale societății londoneze. Chips Channon își amintea în jurnalul său pe ٢٢ iunie ١٩٣٨:

Am cinat cu neobosita Laura Corrigan, un festival de 137 de oameni, toată tinerimea și lumea la modă din Londra, iar soții Kent [ducele și ducesa] se distrau de minune și dădeau tonul chefului... Există un nou dans numit Palais Glide care seamănă cu cele ale plebei și, încălziți de șampanie, companionii au tot țopăit cu acest pas absurd până la 4 dimineața. Leslie Belisha [secretarul de stat pentru război] era în cea mai veselă dispoziție și „a stat până în zori“, ca jumătate din consiliul de miniștri. În ciuda frivolității generale a serii, am adunat câteva vești – de exemplu că regele e bine și foarte pornit contra lui Anthony Eden, care în doi ani ne-a adus mai multe necazuri decât orice alt ministru de externe de la Palmerston încoace.********[18]

O altă sursă de optimism pentru Chamberlain a fost vizita secretă de pe 18 iulie a adjutantului personal al lui Hitler, căpitanul Fritz Wiedemann. La întâlnirea cu lordul Halifax și sir Alexander Cadogan la reședința ministrului de externe din Eaton Square, corpolentul emisar a declarat că fusese trimis cu deplinul accept al Führerului ca să se intereseze de posibilitatea ca Goering să vină la Londra pentru a continua discuțiile demarate de Halifax în noiembrie anul trecut. Ministrul de externe a replicat că ar fi fost „încântat în principiu“, dar ar fi fost mai bine dacă s-ar fi rezolvat întâi problema cehă.[19] La aceste cuvinte, Wiedemann, care fusese comandantul lui Hitler în primul Război Mondial, „a gângurit blând ca o porumbiță“ și i-a dat lui Halifax cele mai „clare asigurări“ că Hitler nu

plănuia „nici o acțiune în forță“ în zonă, cu condiția să nu existe incidente grave, precum un masacru al germanilor sudeți.[20] Ministrul de externe a prins curaj, comentând ulterior despre „onestitatea evidentă“ a căpitanului, și a fost de acord cu o potențială vizită a lui Goering.[21] Într-adevăr, după raportul lui Weidemann, care trebuie privit cu un oarecare scepticism, Halifax nu doar că i-a transmis complimente lui Hitler, ci a și declarat că ar vrea să vadă, ca un punct culminant al operei sale, „Führerul intrând în Londra, alături de regele englez, în aclamațiile poporului englez“.********[22]

Speranțele trezite de vizita lui Wiedemann au dispărut curând. Până la sfârșitul celei de-a doua săptămâni din iulie, negocierile dintre guvernul cehoslovac și germanii sudeți ajunseseră într-un impas și au început să apară zvonuri despre o lovitură militară a Germaniei în august. Henderson era în continuare convins că Hitler nu va risca un război decât dacă era provocat, dar guvernul nu era dispus să-și asume acest risc. O schemă care fusese lăsată la dospit în Ministerul de Externe a fost pusă în aplicare. Lordul Runciman, fost membru în consiliul de miniștri și armator bogat, va fi trimis ca mediator în Cehoslovacia.

Anunțând numirea lui Runciman în Camera Comunelor pe 26 iulie 1938, Chamberlain i-a invitat pe parlamentari la un cocktail cu previziuni optimiste, disimulări și minciuni sfruntate. A pretins că trimiterea unui mediator britanic era „drept răspuns la o solicitare din partea guvernului cehoslovac“ (Runciman îi fusese de fapt impus lui Beneš); a negat că guvernul îi „impulsiona“ pe cehi (exact opusul adevărului); a declarat că misiunea era independentă de guvernul britanic (un detaliu tehnic pe care nu l-a crezut nimeni); și a susținut că pe tot continentul avea loc o „relaxare a... tensiunilor“ în comparație cu ultimele șase luni (o născocire).[23] În final, în ciuda faptului că Mussolini încălca flagrant Acordul anglo-italian și navele britanice erau din nou bombardate în porturile spaniole, a arătat că înțelegerea sa cu ducele îi justifica politica:

Dacă am reușit să găsim o soluție pașnică la problema Cehoslovaciei, aș considera că e din nou deschisă calea pentru un nou efort în favoarea concilierii generale – o conciliere care nu se poate obține până când nu vom fi siguri că nu rămâne nerezolvată nici o cauză majoră de diferende sau

dispute. Deja am demonstrat că e posibil un acord total între un stat democratic și un stat totalitarist, iar eu unul nu văd de ce nu am repeta experiența.[24]

Ca răspuns la această declarație, parlamentarul laburist Josiah Wedgwood – care fusese grav rănit în timpul Primului Război Mondial – a adus una dintre cele mai impresionante și pasionate critici ale concilierii care se auzise vreodată în Camera Comunelor:

Care e scuza pentru a permite dominației naziste să se extindă în jurul granițelor Cehoslovaciei? Scuza e, ca de fiecare dată, că este în interesul păcii. Eu spun acestui Parlament că e în interesul războiului, al războiului inevitabil, un război pe care nu-l vom putea câștiga. De fiecare dată când îți sacrifici unul dintre potențialii aliați pentru această dorință patetică de a-i îmbuna pe tirani, nu faci altceva decât să aduci mai aproape și să faci mai inevitabil acel război pe care pretinzi că vrei să îl eviți. În prezent, Cehoslovacia are o graniță cu obstacole naturale în trei părți, care e înarmată. Dacă elimini Regiunea Sudetă din Cehoslovacia, Germania trece frontiera și are cale deschisă către Praga.[25]

Leo Amery nu știa dacă să considere numirea lui Runciman „comică sau o lovitură de geniu“. „Se prea poate ca ignoranța sa blândă și invincibilă și incapacitatea de a-și da seama de emoțiile și aspirațiile ambelor părți să ajute la scăderea tensiunilor și să contribuie la o soluție pașnică“, remarca el cu răutate.[26] Alții îl lăudau pe Runciman și misiunea sa într-un mod mai puțin ambivalent. The Times sublinia „mintea capabilă și nepărtinitoare“ a pairului (ceea ce însemna de fapt că Runciman nu avea nici o simpatie cunoscută pentru cehi), pe când J.L. Garvin, editorul anticeh care susținea cu fanatism concilierea al ziarului Observer, susținea că națiunea ar putea să se pregătească de vacanța de vară cu „inima ușoară“ datorită numirii acestui „pelerin al păcii“.[27]

După cum s-a dovedit, misiunea lui Runciman a fost mai aproape de prima evaluare a lui Amery decât de a doua. Descris de un diplomat francez ca arătând ca și cum „ar fi căzut din paginile lui Dickens și ar fi aterizat prost“,

lordul Runciman de Doxford, cu gulerele sale scrobite (același anacronism ca și în cazul lui Chamberlain), arăta exact cum era: un politician liberal de modă veche și metodist abstinent, cu puțină imaginație sau înțelegere emoțională.[28] Putea „face să scadă temperatura, chiar de la distanță", după spusele lui Lloyd George.[29] Pe aceste baze, în pofida a ceea ce scria în ziare, cu greu era omul care să poată aduce rezolvarea unei dispute dominate de cel mai visceral naționalism. Și nici personalul său nu era mai potrivit pentru această sarcină. Dintre cei patru însoțitori aleși inițial, nici unul nu cunoștea Cehoslovacia în detaliu, în timp ce asistentul principal al lui Runciman, Frank Ashton-Gwatkin, era un cunoscut simpatizant al expansiunii economice germane în Europa Centrală și de Est.

Desigur, Runciman avea o sarcină imposibilă. Henlein primise instrucțiuni să respingă orice acord posibil și, chiar și fără să știe acest lucru, misiunea fusese asemănată de protagonist cu a pluti „în derivă într-o bărcuță în mijlocul Atlanticului".[30] La o săptămână după sosirea la Praga, Ashton-Gwatkin raporta că prăpastia între cele două părți era mai mare decât existase vreodată între Marea Britanie și Irlanda „în cele mai grele momente", iar pe 10 august 1938, la doar șase zile de la începerea misiunii sale, Runciman îi scria lui Halifax pe un ton foarte deprimat:

O latură patetică a crizei actuale e că oamenii obișnuiți de aici mă privesc pe mine și misiunea mea drept singura speranță pentru încheierea păcii. Vai, ei nu-și dau seama ce slabe sunt sancțiunile noastre și mă tem de momentul când vor afla că nimic nu poate să-i salveze.[31]

Halifax i-a trimis un răspuns încurajator, declarând că, dacă Runciman ar fi putut rezolva disputa, atunci ar fi făcut „mai mult pentru lume decât le e dat multora să facă și nu sunt deloc dispus să renunț la speranța că vei găsi o cale".[32] Totuși timpul nu era de partea lui Runciman.

Pe 6 iulie, Ministerul de Externe aflase din surse secrete că comandanții companiilor germane vor fi reținuți în garnizoane de la mijlocul lunii, deoarece „se aștepta de la acea dată o stare continuă de alarmă".[33] Rezerviștii Luftwaffe erau, se pare, convocați și se făceau rezerve de petrol. În curând, Ministerul de Externe a intrat în posesia a „cel puțin jumătate de

duzină“ de rapoarte ale Serviciului Secret care pomeneau de un atac german în Cehoslovacia în toamnă, probabil după Adunarea de la Nürnberg de la începutul lui septembrie – o prognoză susținută de faptul că permisiile pentru toți cei care făceau parte din forțele armate germane fuseseră anulate de la 1 august.[34] „Mașinăria militară germană funcționează la viteză maximă“, raporta colonelul Mason-MacFarlane, atașatul militar britanic, „iar războiul cu Cehoslovacia e cu siguranță cel mai probabil deznodământ.“ Pe de altă parte, existau dovezi solide că înaltul comandament militar se opunea unei astfel de posibilități, iar Mason-Mac a rămas „neconvins că dovezile militare pe care le avem la dispoziție indică clar intenția de a acționa în această toamnă“.[35]

Aceasta era convingerea lui Henderson. Deși ambasadorul considera că joacă un rol într-o tragedie greacă – „privind evenimentele cum avansează încet și inexorabil către finalul tragic inevitabil“ –, tot refuza să creadă că Hitler era decis să aplice soluția militară.[36] „Războiul va servi neîndoielnic scopului tuturor evreilor, comuniștilor și doctrinarilor din lume pentru care nazismul e anatema“, îi scria lui Halifax, „dar ar fi un risc teribil acum pentru Germania și mai ales pentru Germania nazistă pe care a construit-o Hitler în ultimii cinci ani.“ Soluția situației se afla la Praga. Cehii erau „o rasă încăpățânată și Beneš nu era cel mai puțin încăpățânat dintre ei“, dar era încă posibil să se ajungă la un acord pașnic doar dacă Marea Britanie lua taurul de coarne și îi obliga pe cehi să accepte „autonomia“ pentru sudeți.[37] „Așa cum am fost mereu convins cu ani în urmă că Austria trebuie inevitabil să ajungă parte a Germaniei mai devreme sau mai târziu, așa sunt convins că sudeții trebuie să facă la fel până la urmă“, scria ambasadorul.[38]

Halifax nu era sigur cum să interpreteze acțiunile Germaniei. Deși până la începutul lui august aflase că Wehrmachtul plănuia o „mobilizare test“ cu șapte sau opt divizii pentru mijlocul lui septembrie, suspecta că este vorba, ca și în cazul altor pregătiri militare, de un bluf, menit să-i sperie pe cehi și să-i facă să se supună. „Consider că e dificil de crezut că, dacă ar fi convinși că înseamnă război general, s-ar gândi că merită să încerce să își impună cu forța toate deziderateleîn privința Cehoslovaciei“, îi scria lui Henderson din Yorkshire. Desigur, britanicii nu erau pregătiți să amenințe cu dezlănțuirea unui război general. Decisă să evite vărsarea de sânge pentru Cehoslovacia, politica britanică a rămas în poziția de a face presupuneri, în timp ce „îi tot

spuneam lui Beneš ce nu am putea face în eventualitatea unor probleme: și plin de tact le reaminteam germanilor ceea ce am putea face“. Pentru a realiza primul obiectiv, ministrul de externe era mai mult decât încântat să pună presiune pe Praga. Deși era la fel de important, a continuat Halifax în scrisoarea sa către Henderson, să „le bage în capetele alea foarte proaste de germani că, dacă insistă să acționeze primăvara, e foarte posibil ca praful de pușcă să explodeze“.[39]

La patru zile după această scrisoare, pe 9 august, au apărut știri că premierul se întorcea mai devreme din vacanța sa în Scoția – nu din cauza situației internaționale, ci din cauza unei sinuzite severe. A fost o coincidență fericită, îi explica Chamberlain Hildei, deoarece „lucrurile sunt foarte dificile în Europa Centrală“.[40] Cu o zi înainte, Henderson scrisese că „norii de furtună se adună în Germania și trebuie să ne așteptăm ca zvonurile, mai ales cele militare, să fie în crescendo“. Încă se agăța de convingerea că Hitler dorea o soluție pașnică, dar avertiza că „acesta nu va aștepta la nesfârșit“.[41] Apoi ambasadorul i-a trimis lui Halifax o relatare a unui prânz pe care Mason-Mac îl luase cu un ofițer de armată recent pensionat și fost suporter al lui Hitler. Vestea bună, spunea atașatul militar, era că armata germană se pare că era „vollkommen untauglich“ – complet nepregătită – pentru război. Vestea rea era că „Goering, Himmler și Ribbentrop sunt decișI să pornească războiul la toamnă, iar generalul Keitel este 100% de partea lor“.[42] Timpul aproape expirase, avertiza ambasadorul, estimând că lordul Runciman mai avea la dispoziție pentru a putea găsi o soluție doar maximum șase săptămâni.

Până la urmă, s-a decis să se facă apel la Hitler pentru a opri pregătirile militare. Pe 11 august, Halifax i-a trimis lui Henderson un memoriu pentru Hitler, în care declara că „Premierul și cu mine“ ne simțim obligați să îi reamintim Führerului că astfel de măsuri pot avea doar un efect negativ asupra eforturilor guvernului britanic de a găsi o soluție pașnică la problema sudetă, măsuri care la rândul lor amenințau „pacea fiecăreia dintre marile puteri ale Europei“. În această lumină, era „oare necesar să ne asumăm asemenea riscuri grave și incalculabile și, între timp, să punem în pericol și chiar să distrugem perspectiva reluării în scurt timp a discuțiilor între cele două guverne?“[43]

La acest comunicat prea puțin amenințător, dictatorul german nici măcar n-a binevoit să răspundă. În ziua anterioară îi trăsese o săpuneală furioasă generalului Gustav von Wietersheim pentru că îndrăznise să transmită un avertisment de la generalul Adam, comandant al Grupul 2 de armată al Germaniei, conform căruia Zidul de Vest nu putea respinge armata franceză mai mult de trei săptămâni; iar pe 18 august a acceptat demisia generalului Ludwig Beck, șef al statului-major general și opozant de frunte al planurilor Führerului. La o săptămână, pe 26 august, Hitler și anturajul său au vizitat frontul vestic, unde Adam a avut sarcina ingrată de a-i arăta Führerului fortificațiile. Într-un acces de bravadă belicoasă, Hitler a mers până la mijlocul podului peste Rin de la Strasbourg, granița dintre Germania și Franța. Nu a putut totuși pleca înainte ca Adam, care insistase să se întâlnească singur cu comandantul suprem, să nu îi repete convingerea sa că Zidul de Vest era total inadecvat și că, în opinia sa, britanicii și francezii „vor intra în război de îndată ce primul glonț german va fi tras împotriva cehilor, iar francezii vor străpunge fortificațiile în curând“. Auzind acestea, Hitler a explodat. „Nu mai avem timp să ascultăm lucrurile astea“, a strigat el. „Nu înțelegi... Producem în Germania 23 de milioane de tone de oțel pe an, francezii, doar 6 milioane, iar britanicii, doar 16 milioane. Englezii nu au rezerve și francezii au cele mai mari probleme interne. Se vor feri să ne declare război.“[44] Și așa a și fost.

Mai puțin plăcută fusese recepția organizată de noul ambasador german, Herbert von Dirksen, cu câteva săptămâni mai devreme. Așa cum nota sir Alexander Cadogan, „a trebuit să merg la o petrecere muzicală la ambasada germană. Atmosferă ca în intestinele unei vaci“.

Wiedemann, care coopera cu Goering ca să evite războiul cu Marea Britanie, avea un interes în a accentua prietenia cu britanicii. Cadogan, care era de față, nu menționează o astfel de remarcă în jurnalul său, și nici Halifax în relatarea sa. Pe de altă parte, notițele în creion ale lui Wiedemann menționează remarca (înlocuind „Londra“ cu „Palatul Buckingham“), în rest fiind aproape identice cu notele lui Halifax.

Capitolul XV. Izbucnirea crizei

Ca Priam lui Ahile pentru al său fiu,

Și tu, în noapte, la divină chemare,

Ceri trupuri tinere, ce moartea nu o știu,

*Din bătălia ce-nceput nu are.********

John Masefield, poet laureat, The Times, 16 septembrie 1938

Vremea la Balmoral fusese groaznică. Vânturi puternice măturaseră domeniul regal din Scoția și râul Dee se umflase de la apa de ploaie. Anturajul regal, care îl includea și pe prim-ministru, înfrunta pericolele mlaștinii în căutare de potârnichi, când a fost surprins de grindină. Chamberlain trăgea prost. Era frustrat că mai puține potârnichi zburau pe deasupra lui decât a celorlalți, dar mintea lui era în altă parte. Toată luna august plouase cu rapoarte despre situația care continua să se deterioreze în Regiunea Sudetă și despre masarea forțelor germane de-a lungul graniței cehe. Pe 21, atașatul militar britanic la Berlin reporta o întâlnire secretă între Hitler și generalii săi, la care se pare că Führerul își anunțase intenția de a ataca Cehoslovacia înainte de sfârșitul lui septembrie. „Germania nu poate aștepta un alt moment mai favorabil“, se pare că le spusese Hitler șefilor cei mari ai Wehrmachtului. Ea va culege „o recoltă măreață“ și va acționa cu „siguranța practică că Franța și Anglia nu vor interveni“.[1]

Cu trei zile mai devreme, sir Robert Vansittart fusese vizitat de Ewald von Kleist-Schmenzin, un conservator prusac și opozant înverșunat al

nazismului, care venise la Londra la cererea directorului antirăzboi al Abwehr (serviciile secrete militare germane), amiralul Wilhelm Canaris, și a generalului Beck pentru a alerta guvernul cu privire la planurile lui Hitler și a declanșa proteste în rândul comandanților germani. Conform lui Kleist-Schmenzin, războiul era acum „sigur, dacă nu îl oprim“. „Cum?“, a întrebat Vansittart. Kleist-Schmenzin a explicat că Înaltul Comandament al Armatei, poporul german, chiar și Goering erau împotriva războiului și doar dacă Marea Britanie amenința cu intervenția existau șanse reale de a-l opri, chiar de a-l răsturna pe Hitler.[2] Dacă primul scenariu era o posibilitate, cel de-al doilea a fost respins de Chamberlain (probabil pe bună dreptate) drept pură fantezie. „Îmi amintește de iacobiți la curtea Franței în vremea regelui William“, scria premierul, „și cred că nu trebuie să luăm de bun mult din ceea ce spune.“[3] Totuși Chamberlain era neliniștit și credea că guvernul trebuia să facă ceva. Așa că un ușor avertisment a fost inclus într-un discurs pe care ministrul de finanțe, sir John Simon, trebuia să-l țină la Lanark. Ca unul dintre principalii susținători ai concilierii, Simon și-a dedicat o mare parte din discurs criticând ideea că Marea Britanie nu ar fi putut ajunge la un acord echitabil cu Germania. Dar, și asta a fost tot ceea ce a rămas în memorie, și-a avertizat publicul că „începutul unui conflict e ca începutul unui incendiu în condiții de vânt puternic. Poate fi ținut sub control la început, dar cine știe cât se poate întinde sau cât de mult va distruge sau câți oameni vor fi chemați pentru a-l stinge?“[4]

Întrebarea dacă Marea Britanie și Franța vor veni sau nu în ajutorul Cehoslovaciei în cazul unei agresiuni din partea Germaniei era preocuparea dominantă a tuturor celor implicați în criză. Pentru cehi, era o chestiune de viață și de moarte. Dacă se puteau baza pe democrațiile occidentale, atunci erau gata să reziste cererilor lui Hitler, chiar și unei invazii. Pentru Hitler, era diferența între un câștig sigur și un pariu riscant. Cât despre britanici și francezi, era o dilemă între onoare și ororile unui război pe care nu erau deloc siguri că îl pot câștiga. Cu toate acestea, guvernul britanic nu putea sta deoparte în timp ce Hitler mobiliza rezerviștii și se pregătea să invadeze o democrație suverană. Astfel că sir Nevile Henderson a fost rechemat de la Berlin, iar pe 26 august premierul a convocat Cabinetul pentru o sesiune de urgență în termen de patru zile.

Fiind august, majoritatea miniștrilor și a înalților funcționari publici nu erau la Londra. Halifax era în Yorkshire, Cadogan juca golf în Le Touquet, iar primul lord al Amiralității, Duff Cooper, era într-o croazieră oficială pe Marea Baltică. Majoritatea membrilor Cabinetului s-au reîntors și au fost puși la curent de Halifax. Dacă Hitler se decisese să pornească războiul, spunea ministrul de externe, atunci probabil „singurul mod eficient de a-l opri ar fi un anunț că dacă Germania va invada Cehoslovacia vom declara război". Pe de altă parte, era important să se țină cont de o serie de aspecte: opinia publică, în Marea Britanie și în Imperiu, nu era pregătită de război și avea păreri împărțite cu privire la acest lucru; Cehoslovacia nu putea fi de fapt apărată și era improbabil ca la sfârșitul războiului să fie reconstruită așa cum e acum; și mai ales, dacă era vorba de a-l înfrunta pe Hitler, era oare „justificabil să luptăm acum într-un război pentru a evita un posibil război mai târziu"?[5]

Henderson aproba fiecare din aceste obiecții. După ce își petrecuse ultimele două luni asigurând Ministerul de Externe, în pofida dovezilor, că Hitler era interesat doar de o soluție pașnică, acum argumenta că o amenințare nu va face decât să înrăutățească lucrurile cu Hitler și să crească probabilitatea unui război. După spusele sale, va „întări poziția extremiștilor mai degrabă decât a moderaților".[6] Kleist-Schmenzin încercase să ducă la maximum această percepție asupra unui Führer moderat îmboldit de un partid de susținători ai războiului când i-a spus lui Vansittart că „există un singur extremist și acela e Hitler însuși".[7] Dar Chamberlain nu ținuse cont de părerea lui și acum îi susținea pe Halifax și Henderson. A respins propunerea lui Duff Cooper de a apela la o semimobilizare a flotei ca „imbold" și după două ore și jumătate de discuții, Cabinetul a votat în unanimitate împotriva emiterii unui avertisment. Chamberlain le-a mulțumit colegilor pentru prezență și apoi, după ce și-a vizitat doctorul, a luat trenul spre Balmoral. Guvernul, după cum observa ironic ambasadorul sovietic, luase o „decizie importantă" – să nu facă nimic.[8]

*

Ședința de Cabinet de pe ٣٠ august ar fi trebuit să fie secretă. Dar au existat inevitabilele scurgeri de informații către presă, ca și faptul că Henderson

fusese rechemat. Majoritatea ziarelor au interpretat corect aceste evenimente ca semne că disputa din Cehoslovacia ajunsese la o fază nouă, periculoasă. Totuși Daily Express le putea da asigurări cititorilor. „NU VA FI RĂZBOI“, titra acesta pe 1 septembrie 1938, un editorial de prima pagină semnat de lordul Beaverbrook însuși. Nu existau motive de îngrijorare, explica baronul de presă, „fiindcă decizia de pace sau de război depinde de un singur om, Führerul german. Și el nu vrea acum să fie răspunzător de un război. Hitler a demonstrat pe tot parcursul carierei sale că e un om deosebit de abil.“ Era o logică stranie, de vreme ce chiar percepția corectă a slăbiciunii anglo-franceze îi permitea lui Hitler să plănuiască distrugerea Cehoslovaciei. Într-adevăr, așa cum spusese Halifax, dacă Hitler ar fi fost convins că Marea Britanie și Franța s-ar fi implicat, atunci poate că ar fi putut fi descurajat.

Aceasta era părerea lui Churchill. În pofida faptului că își petrecuse cea mai mare parte a lunii august „în niște încurcături teribile“ cu vechii britoni, romani, angli și saxoni pentru volumul său Istoria popoarelor anglofone, supraveghease atent situația din Boemia, iar pe 31 august îi scrisese lui Halifax cu solicitarea unei scrisori comune din partea Marii Britanii, Franței și Rusiei care să declare că invazia Cehoslovaciei va „pune probleme capitale pentru toate cele trei mari puteri“.[9] După două zile își exprima părerea că vetoul din partea acestor țări va „împiedica cu siguranță dezastrul unui război“.[10] Mai ales, Churchill voia enorm să se asigure de susținerea Uniunii Sovietice.

Pe 2 septembrie a primit o cerere urgentă de la ambasadorul sovietic, Ivan Maiski, de a avea o întrevedere. Churchill a răspuns că era la dispoziția ambasadorului și Maiski s-a grăbit spre Chartwell, reședința lui Churchill din Kent, în după-amiaza respectivă. Odată ajuns, a fost uimit de splendoarea proprietății, care avea piscină, teren de tenis, o panoramă splendidă și mai multe helești cu pești. „Nu o duc deloc rău burghezii britanici!“, reflecta ambasadorul.[11] Scopul vizitei sale era de a transmite veștile că după recentele convorbiri de la Moscova dintre ambasadorul francez și ministrul sovietic de externe, Maksim Litvinov, Rusia era ferm hotărâtă să apere Cehoslovacia, cu condiția, conform tratatului sovieto-cehoslovac, ca Franța să intervină prima. Apoi a transmis sugestia lui Litvinov că Marea Britanie, Rusia și Franța ar fi trebuit să invoce Articolul

II al Ligii Națiunilor, prin care membrii erau obligați să se consulte dacă războiul era considerat drept iminent. Churchill a trimis aceste propuneri lui Halifax, dar ministrul de externe – care se îndoia de Rusia și de vicleanul său ambasador aproape la fel de mult ca Chamberlain – a rămas inflexibil. Ar fi preferat, i-a spus lui Churchill, să aștepte să vadă cum evoluează lucrurile în Germania înainte de a lua o măsură definitivă.

*

Henderson nu lăsase o bună impresie la ședința de guvern din 30 august. Sir Samuel Hoare considera că e „suprasolicitat“ și „condus de nervi“. „Era atât de preocupat să se evite războiul“, își amintea ministrul de interne, încât, „ca în cazul austriecilor, și în cazul cehilor, era neîndoielnic convins că, dacă era să se păstreze pacea internațională, micile lor țări trebuiau practic să accepte absorbția în Reich.“[12] Cu toate acestea, ambasadorul s-a întâlnit cu Ribbentrop la întoarcerea la Berlin și l-a avertizat că, dacă credea că Franța și Marea Britanie nu se vor ridica niciodată în apărarea Cehoslovaciei, atunci făcea o mare greșeală.

Hitler nu era de aceeași părere. Convins că democrațiile vor sta deoparte, așa cum făcuseră și în cazul Renaniei și al Austriei, era la fel de sigur că sosise vremea de a atinge scopurile Germaniei prin forță. Deși inițial crezuse că e nevoie de mai multe generații pentru a crea un nou imperiu german, acum dorea să aibă experiența „Marelui Reich Germanic“ el însuși, dar se temea că nu mai avea mult de trăit. În plus, marile puteri occidentale pierduseră startul reînarmării. Considera că avantajul deținut de Germania în această privință va scădea în anii următori și, ca și Înaltul Comandament German din 1914, a decis că era mai bine să provoace o măsurare a forțelor mai devreme decât mai târziu. Apoi mai era și megalomania întunecată și distructivă care îl făcea pe Hitler să adore ceea ce alții detestau și le provoca teamă. „Trăiască războiul – chiar dacă ține de la 2 la opt ani“, a toastat el pentru Henlein pe 2 septembrie.[13]

Liderii britanici se întrebau dacă, atunci când se gândea să pornească războiul, Hitler „trecuse de limita nebuniei“.[14] Totuși încă sperau să-l evite prin presiuni asupra cehilor de a ajunge la o înțelegere cu Henlein. Pe 2

septembrie Beneš le-a oferit sudeților „autoguvernare cantonală“. Henlein, care era cu Hitler la Berchtesgaden, a primit instrucțiuni să respingă oferta. Președintele ceh – căruia ambasadorul britanic îi spusese să facă „mari sacrificii“ sau să se confrunte cu posibilitatea invaziei – a întocmit atunci „Al patrulea plan“, care însemna o acceptare efectivă a solicitărilor de la Karlsbad considerate anterior inacceptabile.[15] Liderii partidului sudet au fost uluiți. „Doamne, ne-au dat tot!“, a exclamat adjunctul lui Henlein.[16] Dar pe Hitler nu îl interesa rezolvarea situației.

Acest mesaj a fost transmis guvernului britanic când, în seara zilei de 6 septembrie, un vizitator misterios a fost introdus pe furiș în Downing Street prin poarta grădinii. Acesta – pe care Cadogan îl va numi doar Herr X, de vreme ce „e în joc viața unui om“ – era Theodor Kordt, chargé d'affaires la ambasada germană și fratele șefului de personal al lui Ribbentrop. După explicațiile lui Kordt – mai întâi către Horace Wilson și apoi, în dimineața următoare, către Halifax și Cadogan –, acesta decisese „să pună conștiința înaintea loialității“ și venise să le spună că Hitler intenționa să invadeze Cehoslovacia fie pe [19], fie pe 20 septembrie.[17] Britanicii au respins sugestia sa de a da un avertisment Germaniei, dar criza evident se îndrepta spre punctul culminant și, deoarece Hitler urma să se adreseze Adunării de la Nürnberg în mai puțin de o săptămână, Halifax i-a cerut lui Wilson să îl cheme pe Chamberlain din Scoția.

În timp ce premierul se îndrepta spre sud, The Times a stârnit vâlvă repetând părerea că cehii ar fi trebuit să cedeze Reichului Regiunea Sudetă, de data aceasta fără plebiscit. Efectul a fost devastator. Cedarea era apogeul aspirațiilor naziste, dar de fapt nu fusese încă cerută nici de Henlein, nici de Hitler. Franța era obligată prin tratat să apere integritatea statului cehoslovac, iar lordul Runciman era încă în Praga încercând să negocieze un acord. Într-un joc de tenis diplomatic, pe care democrațiile îl pierdeau cu 40–0, The Times tocmai făcuse o mare gaură în rachete. Astfel că nu a fost o mare surpriză că Ministerul de Externe „a explodat“.[18] Din moment ce The Times reflecta părerile guvernului, părea că britanicii sunt gata să hăcuiască Cehoslovacia ca să-și salveze pielea. Halifax a emis o declarație prin care nega că articolul reprezenta politica guvernamentală. Dar răul fusese făcut. Articolul a fost transmis în toată Germania, unde a fost interpretat ca un balon de încercare, anunțând inevitabila capitulare a

puterilor democratice. Efectul, după cum îi raporta Vansittart lui Halifax, a fost „dezastruos“.[19] Maiski l-a numit „un cuțit în spatele Cehoslovaciei în cel mai dificil moment din istoria sa“; Oliver Harvey, secretarul particular al lui Halifax, s-a ridicat contra acelui „biet defetist Geoffrey Dawson“; în timp ce, la Praga, Runciman i-a cerut corespondentului The Times să transmită dezaprobarea sa față de un articol care nu era doar „inutil și nenecesar“, ci și „foarte periculos în stadiul actual al negocierilor“.[20] Toată lumea părea furioasă pe The Times. Toată lumea, cu excepția ministrului de externe, care în ziua când apăruse articolul luase prânzul cu Geoffrey Dawson la Travellers Club. Editorul The Times se așteptase să fie mustrat, dar a fost surprins plăcut când a constatat că prietenul său, membru în consiliul școlar de la Eton și vecin în Yorkshire, „nu părea să nu fie de acord cu editorialul“.[21]

Articolul din Times a adus la suprafață conflictul de opinie cu privire la criza din Cehoslovacia. Așa cum Robert Bernays, acum ministru debutant, îi explica surorii sale, „o astfel de propunere [cesiunea] este desigur o imposibilitate: teritoriul locuit de germani în Cehoslovacia are o frontieră foarte ușor de apărat, iar dacă cehii l-ar ceda s-ar pune la dispoziția germanilor care ar putea face apoi tot ceea ce doresc acolo și în estul Europei“.[22] Pe de altă parte, în Regiunea Sudetă locuiau cam 3 milioane de germani, dintre care mulți doreau să facă parte din Reich. Era oare corect să nu li se permită acest lucru? Mulți considerau că nu. Totuși, așa cum subliniau unii, problema depășea ideea de aspirație – legitimă sau nu – a unei minorități. „Conflictul nu are de fapt nimic de a face cu Cehoslovacia“, explica Oliver Stanley, președintele Comitetului Comercial, la o cină cu Harold Nicolson, „ci este lupta finală între principiul legii și cel al violenței.“[23] Nicolson era complet de acord, dar se temea că Chamberlain, „care are mintea și manierele unei perii de haine“, nu vedea acest lucru. „Lui i-ar plăcea să-i ofere Germaniei tot ce vrea în acest moment“, scria Nicolson în jurnalul său pe 6 iunie 1938, „și nu cred că dacă cedăm vom reuși să rezistăm altor cereri. Dacă îmbunăm aligatorul german cu pești din alte helești, va crește atât de mult încât va cere pești din propriul nostru helești. Și atunci nu vom fi suficient de puternici pentru a rezista.“[24]

Chamberlain respingea această viziune deoarece nu credea că scopurile lui Hitler nu aveau limite și deci și războiul cu Germania era prin urmare

evitabil. Într-adevăr, pentru cineva a cărui poreclă era „Legistul“ și al cărui semn distinctiv era o umbrelă, Chamberlain era un optimist incorigibil, mereu în căutarea de semne pozitive. Totuși acest lucru nu l-a împiedicat să fie foarte îngrijorat de situație. Așteptându-se ca Hitler să își declare intențiile în discursul de la Nürnberg pe 12 septembrie, prim-ministrul a mărturisit că „toate astea mă apasă ca un coșmar“.[25] „Nu e absolut groaznic“, îi scria Idei de la Balmoral, „să te gândești că soarta a sute de milioane depinde de un singur om care e pe jumătate nebun?“ Dar fatalismul nu îi stătea în fire lui Chamberlain, și în aceeași scrisoare spunea că face eforturi de a găsi un mijloc de evitare a catastrofei. Într-adevăr, deja îi venise o idee care, dacă tot restul nu funcționa, ar fi putut salva situația. Era vorba de „Planul Z“, conform căruia Chamberlain, într-un gest dramatic, avea să meargă la Hitler ca să încerce să salveze pacea. Planul era atât de secret încât premierul nu l-a împărtășit cu surorile lui atât de informate. Horace Wilson participase la crearea lui, iar Henderson îl aprobase când venise la Londra. În afară de ei, doar Halifax mai era la curent.

*

Între timp situația din Regiunea Sudetă continua să se înrăutățească. Pe 7 septembrie SdP a organizat o revoltă la Moravská Ostrava, la care au pretins că un deputat sudet a fost lovit de un polițist ceh. Acest lucru i-a oferit lui Henlein, care avea ordine stricte de la Berlin, o scuză pentru a respinge Al patrulea plan al lui Beneš și a suspenda negocierile. Temându-se că trupele invadatoare ar putea fi deja pe drum, Halifax și Cadogan au plecat de la un dineu pentru a redacta un mesaj către Hitler, doar pentru a afla de la BBC că situația părea a fi staționară. Cu toate acestea, acumularea militară germană neîncetată și fluxul continuu de informații – care arătau că o invazie este iminentă – l-au convins pe Halifax că lipsa de siguranță nu era acceptabilă și guvernul trebuia să îi trimită un avertisment lui Hitler. Prin urmare i-a trimis lui Henderson, care se afla la Adunarea de la Nürnberg, un memoriu care îl informa pe Hitler că, dacă Franța va interveni, așa cum declarase, atunci inevitabil va interveni și Marea Britanie. Pentru a demonstra înăsprirea politicii britanice, documentul sublinia declarația recentă a Consiliului Național Laburist, care îndemna guvernul să „să unească cu

guvernele francez și sovietic pentru a rezista la orice atac împotriva Cehoslovaciei“.[26] Dar Hitler nu a primit niciodată acest mesaj. Ca răspuns la instrucțiunile primite pe familiarul ton isteric, Henderson a adus argumentul solid că un astfel de avertisment l-ar „face pe Hitler să-și piardă controlul“. „Deja am făcut poziția britanicilor clară ca lumina zilei celor care contează“, a susținut el, dar o repetare a avertismentului din 21 mai ar fi „fatală“********.[27] Guvernul a urmat sfatul ambasadorului și s-a renunțat la idee.

Decizia a fost luată de un comitet nu foarte imaginativ numit Comitetul pentru situația din Cehoslovacia. Alcătuit din Chamberlain, Halifax, Simon și Hoare, acesta era „Cabinetul intern“ responsabil cu gestionarea crizei. După ce acceptaseră recomandările lui Henderson, au ieșit din sala de consiliu și l-au găsit pe Churchill așteptând pe hol. Venise, își amintea Hoare, „ca să ceară un ultimatum imediat adresat lui Hitler“.[28] Eden era de aceeași părere și trecuse pe la Ministerul de Externe cu o zi mai înainte pentru a solicita un avertisment. După două zile, pe 11 septembrie, a mai făcut o încercare, în timp ce Churchill s-a întors în Downing Street pentru a argumenta „că trebuie să îi spunem Germaniei că dacă pune piciorul în Cehoslovacia îi vom declara imediat război“.[29] Dar guvernul era decis să rămână în „situația de nesiguranță“ și astfel, în timp ce Chamberlain îi informa pe jurnaliști că Germania n-ar trebui să-și facă „iluzii“ cu privire la angajamentul Marii Britanii față de Franța, Halifax îi avertiza pe francezi că nu ar trebui să presupună că Marea Britanie va intra automat în război cu Germania doar fiindcă „Franța ar putea fi implicată“.[30] În acea seară, Churchill îi scria prietenului său, lordul Moyne, fost ministru conservator:

Vai, un nor de nesiguranță ne umbrește toate planurile în acest moment... [și] nu pot spune deloc că am speranțe cu privire la rezultat. Din cauza neglijării apărării noastre și a gestionării greșite a problemei germane în ultimii cinci ani, se pare că suntem foarte aproape de nefericita alegere între Război și Rușine. Am sentimentul că vom alege Rușinea, apoi vom avea Război în scurtă vreme în termeni chiar mai dificili decât în prezent.[31]

Refuzând și angajamentele, și amenințările, Chamberlain și-a întărit poziția prin citirea unei „cărți foarte interesante“ despre ministrul de externe din

secolul al XIX-lea, George Canning. „Iar și iar“, îi spunea Idei, „Canning explică clar că n-a trebui să amenințăm dacă nu ești capabil să îți pui în practică amenințările și dacă trebuie să luptăm sper că vom putea face față cu bine, cu siguranță nu suntem în situația în care consultanții noștri militari ar fi încântați să înceapă ostilitățile, decât dacă suntem obligați să facem acest lucru.“ Se poate să fi fost adevărat, dar nu a ușurat povara. „A fost o săptămână absolut groaznică“, mărturisea premierul, „suficient cât să înnebunească pe majoritatea care nu au capul înfipt pe umeri atât de bine ca mine.“[32] Discutase despre „Planul Z“ cu Consiliul de Miniștri la întoarcerea din Scoția și obținuse sprijin aproape unanim. Totuși Vansittart se opunea cu îndârjire și luptase cu toate armele împotriva acestei idei, asemănând-o cu implorarea papei Grigore al VII-lea de împotriva împăratul Henric al IV-lea la Canossa.[33] Chamberlain și-a ascultat consultantul diplomatic principal cu capul în mâini. Dar influența lui Vansittart încetase de mult să se mai facă simțită. „Planul Z“ era „mișcarea îndrăzneață“ a lui Chamberlain, „lovitura sa de maestru“, care, dacă reușea, nu doar că avea să rezolve criza cehoslovacă, ci „s-ar putea dovedi o ocazie de a produce o schimbare totală a situației internaționale“.[34] Pentru o astfel de răsplată era gata să își rișteze reputația.

*

Cabinetul s-a întrunit în plen, prima oară de la ședința de urgență din 30 august, în dimineața zilei de luni, 12 septembrie. Ca și mai înainte, Halifax a prezentat pe scurt situația: cehii veniseră cu noi propuneri care fuseseră respinse; Daladier reiterase obligația Franței față de Cehoslovacia; iar francezii aduseseră soldați pe Linia Maginot. Cel mai critic aspect era că guvernul primise informații că Hitler se hotărâse să „pătrundă în Cehoslovacia“ la un moment dat, între 18 și 29 septembrie. Halifax a explicat că guvernul luase în considerare un avertisment oficial adresat lui Hitler, dar Henderson „insistase cu toată autoritatea cu care era învestit să nu i se dea instrucțiuni de a face un démarche oficial“, iar guvernul fusese de acord. Într-adevăr, după ce propusese inițial să se apeleze la amenințări, Halifax părea acum să creadă că guvernul nu avea nici o putere. Hitler era „posibil sau chiar probabil nebun“ și, dacă se hotărâse „să atace, probabil că nu putem face nimic să îl oprim“.[35] În timp ce majoritatea miniștrilor au fost

de acord, Duff Cooper a atras atenția asupra unei părți a populației care considera că Marea Britanie ar fi trebuit să clarifice că era gata să lupte pentru Cehoslovacia. „Acest sfat vine de la presă… de la opoziție, de la Winston, de la guvernul francez, de la guvernul american și chiar de la Vatican.“ Chamberlain, care detesta opoziția, a replicat sec că Henderson era persoana responsabilă și „probabil știe mai multe decât Vaticanul“.[36]

În acea după-amiază, Hitler și-a ținut mult anticipatul discurs la Nürnberg. În ciuda crizei, multe personalități britanice veniseră în orașul medieval pentru a participa la festivități. În afară de suspecții de serviciu – printre care se aflau Ernest Tennant și sir Arnold Wilson (parlamentar conservator de Hitchin) – mai erau prezenți lordul Stamp (președinte al Căilor Ferate din Londra, Midland și Scoția) cu soția, sir Frank Sanderson (parlamentar conservator de Ealing), Norman Hulbert (parlamentar conservator de Stockport), vicontele Clive, lordul Hollenden (președintele Asociației de Textile Angro) cu soția, precum și lordul McGowan (președintele Industriei Chimice Imperiale).

În public se aflau și părinții adoratoarei lui Hitler, Unity Mitford, lordul și lady Redesdale. Privindu-i pe acești aristocrați excentrici în holul de la Grand Hotel din Nürnberg, reporterița americană Virginia Cowles nu și-a putut stăpâni amuzamentul:

Lady Redesdale e o băbuță stafidită care și-a petrecut majoritatea timpului (când nu era la vreo adunare cu Unity) cosând într-un colț din holul hotelului, în timp ce lordul Redesdale, un bărbat înalt și chipeș cu o mustață albă impresionantă, se plimba prin zonă cu un aer uimit de parcă ar fi fost la o petrecere stânjenitoare unde (într-un mod foarte straniu) nimeni nu vorbea engleza... Toată săptămâna lordul Redesdale a fost bombardat cu scrisori în care i se cerea cu disperare să își folosească influența pentru a opri războiul. Într-o zi a primit un bilet de la Societatea Buchman, care avea o conferință la Geneva. Biletul îl implora să îi arate Führerului o scrisoare care fusese publicată în ziarul londonez The Times… declarând că ar putea „schimba părerea Führerului și modifica cursul istoriei“. Comentariul său ușor zeflemitor a fost: „La naiba, nu am un exemplar din The Times“.********[37]

Unii dintre participanți nu erau simpatizanți naziști. Parlamentarul conservator Thelma Cazalet (sora parlamentarului conservator Victor) stătea în spatele lui Hitler, gândindu-se: „Ce bine-ar fi să am o armă și curajul să termin cu omul ăsta“.[38] Un alt antinazist era autorul de scrieri de călătorie și estetul Robert Byron. Prieten cu Unity Mitford, venise la Nürnberg din curiozitate morbidă. La început avusese tendința de a vedea partea comică. „Oamenii aceștia sunt atât de grotești“, comenta el. „Dacă începe războiul, va fi ca și cum ne-am lupta cu o grădină zoologică gigantică.“ Totuși, când s-a alăturat unui grup de naziști cu state vechi – inclusiv șeful de presă al lui Hitler, Otto Dietrich – și celebrul editorial din Times a fost pomenit ca dovadă că Marea Britanie înțelegea că Cehoslovacia nu era problema ei, a devenit serios. „Ce se întâmplă pe continent e mereu problema Marii Britanii“, a intervenit el, înroșindu-se. „Din când în când avem ghinionul să ne conducă unul ca Chamberlain – dar e doar pentru moment. Nu vă lăsați păcăliți. Până la urmă mereu luăm atitudine și ne opunem tiraniilor care amenință Europa. Le-am mai zdrobit și înainte, vă avertizez că le vom zdrobi din nou.“[39]

Din păcate, Byron nu a fost invitat la ceaiul dansant organizat de Ribbentrop pentru oaspeții importanți din străinătate pe 11 septembrie, cu o zi înainte de discursul lui Hitler. În schimb, ministrul german de externe planificase atent așezarea oaspeților la masă, astfel încât Hitler să stea lângă lordul Brocket, membru de frunte al Societății Anglo-Germane și entuziast al regimului, care pare să fi fost de acord cu părerea Führerului despre cehi și președintele lor.[40] Cu această ocazie, în după-amiaza zilei de luni, 12 septembrie, Hitler a repetat aceleași denigrări în fața întregii lumi. În fața unei mări de uniforme cafenii de gală, a vituperat împotriva lui Beneš și a cehilor, acuzându-i că doresc „anihilarea“ minorității germane. Exista doar o singură soluție: germanilor sudeți trebuie să li se confere dreptul la autodeterminare.[41] Ascultând transmisiunea live – fără traducere –, Oliver Harvey a crezut că aude „un nebun sau un șef de trib african care ține predici supușilor“, în timp ce Leo Amery, care știa bine germana, considera „tonul delirant și uralele feroce ale mulțimii… înspăimântătoare“. „Tot ce poate face acum guvernul“, a continuat fostul secretar al coloniilor, „e să evite greșeala lui Edward Grey și să nu lase germanilor nici un dubiu cu privire la poziția noastră.“*********[42]

De-acum, Chamberlain și Halifax hotărâseră deja că Regiunea Sudetă nu mai putea rămâne în Cehoslovacia. Chamberlain insistase în această privință peste o lună, iar Halifax devenise din ce în ce mai convins că nu era posibilă o înțelegere între cehi și germanii sudeți. Prim-ministrul și ministrul de externe erau conduși către această concluzie de ministrul francez de externe, Georges Bonnet, care – datorită rapoartelor exagerate despre Luftwaffe și despre starea execrabilă a forțelor aeriene franceze – își pierduse complet curajul și bombarda Marea Britanie cu apeluri de a salva Franța de război cu orice preț. Francezii preferau ca Regiunea Sudetă să facă parte în continuare din statul ceh, dar în ultimă instanță erau gata să aprobe un plebiscit care să determine viitorul regiunii. Era ceea ce cehii refuzaseră mereu să ia în calcul. Totuși prăbușirea moralului francezilor le-a permis britanicilor să aibă conștiința împăcată când au luat în considerare cesiunea, iar Halifax își declara acum susținerea pentru un plebiscit, urmat de o conferință a celor patru puteri cu scopul de a supraveghea transferul.

*

Departe de principalii factori de decizie, oamenii obișnuiți erau neliniștiți de perspectiva războiului sau, mai puțin, de abandonarea Cehoslovaciei. „Mai multe persoane mă sună în timpul zilei ca să mă implore să fac ceva“, își amintea Harold Nicolson. „Habar nu au ce vor să fac eu, dar devin isterici și îi consolează oarecum să îi sâcâie pe alții la telefon.“[43] La întoarcerea de la o reuniune a Ligii Națiunilor de la Geneva, Robert Bernays considera că Londra era „ca un coșmar dintr-un film“: „Râsul și chiar zâmbetele au dispărut din oraș. Suntem ca niște oameni care așteaptă Ziua Judecății.“ Au apărut anunțuri prin toată capitala care ziceau unde se pot găsi măști de gaze și dungi ciudate albastre direcționau londonezii către cel mai apropiat adăpost antiaerian. La o cină festivă, Bernays a încercat să relaxeze atmosfera cu o glumă, însă o femeie s-a întors spre el spunând: „Du-te naibii! Nu-ți dai seama că săptămâna viitoare am putea fi morți!“[44]

Se căuta cu disperare un lider printre anticonciliatori. Eden rămăsese candidatul preferat, dar în afară de publicarea unei scrisori în The Times, fostul ministru de externe refuzase să ia poziție publică. Ceea ce i-a făcut până și pe cei de stânga să se îndrepte spre Churchill. „Tânjim mult după un

lider“, scria parlamentara independentă Eleanor Rathbone, „și chiar și cei care au păreri foarte opuse în politică își dau seama că sunteți omul care combină faptul că e total conștient de pericolele situației noastre militare cu credința în acțiunea internațională colectivă împotriva agresiunii.“[45] După câteva zile, laburistul Josiah Wedgwood scria și el:

Dragul meu Winston,

Oamenii tăi chiar sunt serioși? Par să dea atenție tuturor, dar nu și ție, și mi se pare de neconceput că iau în considerare războiul și nu te-au chemat...

Nici unul dintre ei n-are nimic de-a face cu ce s-a petrecut în ultimul război. Sunt niște copii, dacă nu chiar niște lași. Tu sau Dumnezeu va trebui să vii în ajutor ca țara să fie acum salvată.[46]

Între timp germanii sudeți porniseră o revoltă armată. Inspirați de discursul lui Hitler, paramilitarii SdP din regiunea Asch-Eger au atacat secțiile de poliție, oficiile poștale, gările și vămile. Cehii au ripostat prin instituirea legii marțiale și trimiterea trupelor pe străzi. Până la sfârșitul zilei următoare, marți 13 septembrie, 13 cehi și 10 sudeți fuseseră uciși. Evenimentele se precipitau și seara, la o ședință a miniștrilor britanici, Duff Cooper l-a îndemnat pe Chamberlain să mobilizeze flota. Chamberlain a refuzat. Încă avea „Planul Z“ în rezervă și așteptase, după cum îi spunea Idei, până când „lucrurile ajunseseră să fie cel mai negre“.[47] Acum hotărâse că venise acel moment. Factorul hotărâtor nu a fost de fapt vărsarea de sânge din Regiunea Sudeților, ci dezintegrarea completă a moralului francez. După Eric Phipps – care se întâlnise cu Bonnet și Daladier în după-amiaza zilei de 13 septembrie –, ministrul francez de externe era într-o stare de „colaps“ după primirea unui raport de la aviatorul american Charles Lindbergh despre starea Luftwaffe și până și Daladier părea să-și fi pierdut curajul. „Mă tem că francezii au blufat“, îi scria ambasadorul lui Halifax, înainte de a transmite sugestia lui Daladier de a organiza o conferința a celor trei puteri – Marea Britanie, Franța și Germania.[48] A fost picătura care a umplut paharul. Chamberlain nu avea de gând să le permită francezilor să îl lipsească de lovitura sa de imagine. A refuzat propunerea lui Daladier și,

după o ședință de seară cu reprezentanții Cabinetului, i-a trimis lui Hitler un mesaj în care propunea, „ținând cont de situația din ce în ce mai critică... să îl viziteze imediat și să încerce să găsească o soluție pașnică. Propun să mă deplasez pe calea aerului și sunt gata să încep pregătirile mâine.“[49]

„Dumnezeu mă iubește“, se spune că a fost reacția lui Hitler la telegrama lui Chamberlain.[50] Cu siguranță a fost flatat și chiar a cochetat cu ideea de a zbura el însuși la Londra pentru a-l scuti de efortul călătoriei pe premierul de 69 de ani. Conștient că acest lucru nu ar fi fost cea mai înțeleaptă alegere, a răspuns la începutul după-amiezii de miercuri, 14 septembrie, că se afla la dispoziția premierului, „și de ce să nu vină și doamna Chamberlain?“[51] Mai devreme în acea zi, Chamberlain informase Cabinetul despre planul său. Era desigur un fapt împlinit, de vreme ce Cabinetul nu prea avea cum să anuleze autoinvitația premierului. Dar majoritatea a aprobat cu entuziasm ideea. Deși a căzut ca o „bombă“, „a fost agreat de toată lumea ca fiind o idee genială“, scria secretarul de stat pentru India, lordul Zetland.[52] Totuși unii și-au arătat îngrijorarea. Leslie Hore-Belisha, secretarul de stat pentru război, considera chestiunea „nu lipsită de riscuri“ și a avertizat că Hitler punea în practică „un plan neobosit pe direcția din Mein Kampf“; Oliver Stanley a obiectat împotriva unui plebiscit (pe care Chamberlain spusese că e gata să îl accepte), spunând că aceasta „îi va oferi lui Herr Hitler tot ceea ce solicita cu forța și ar fi o capitulare totală“; în timp ce Duff Cooper argumenta că alegerea nu era „între război și plebiscit, ci între război acum și război mai târziu“. Însă, în lipsa unei alternative, Cooper era dispus să-l susțină pe premier și când sir John Simon a cerut aprobarea unanimă a Cabinetului a primit-o fără probleme.

În afara sălii de consiliu, ușurarea și entuziasmul erau chiar mai mari. „Este una dintre faptele cele mai bune, cele mai pline de inspirație din întreaga istorie“, declama Chips Channon: „Publicul [de la un banchet oferit de delegația britanică la conferința Ligii Națiunilor de la Geneva] s-a ridicat în picioare electrizată, așa cum ar trebui să fie întreaga lume, și a băut în cinstea sa [a lui Chamberlain].“[53] „Mult noroc, Chamberlain“, scria mare pe prima pagină din ziarul laburist Daily Herald, în timp ce liberalul News Chronicle pomenea despre „una dintre cele mai îndrăznețe și dramatice mișcări din istoria diplomatică modernă“.[54] Obligațiunile guvernamentale au crescut cu 250 de milioane de lire, iar banca Lloyd’s din Londra a decis

să anuleze propunerile de a include „riscurile de război“ în polițele de asigurare.[55] 70% dintre cei chestionați dintr-o zonă muncitorească erau de acord cu acțiunile lui Chamberlain, după un sondaj de opinie Mass-Observation, și chiar și unii dintre criticii premierului, precum Leo Amery, au lăudat ceea ce era neîndoios „o mișcare îndrăzneață“.[56] Churchill, pe de altă parte, considera că este „cel mai stupid lucru făcut vreodată“.[57]

În străinătate reacțiile au fost pozitive. Prim-miniștrii din dominioane au aplaudat acțiunile patriei-mamă, în timp ce la Berlin observatorii au raportat o relaxare a tensiunii. La Paris, ușurarea era palpabilă. Mai devreme în acea zi, guvernul atinsese maximum de agitație, Bonnet spunându-i lui Phipps că pur și simplu nu pot „sacrifica ١٠ milioane de oameni ca să împiedice ٣,٥ milioane de sudeți să se alăture Reichului“.********[58] Acum erau gata să accepte orice soluție doar pentru a evita războiul, i-a spus ambasadorului. Pe de altă parte, cehii erau uluiți. Nici consultați, nici avertizați de misiunea lui Chamberlain, deja ajunseseră la ceea ce ei considerau a fi limita maximă a concesiilor și se treziseră excluși de la negocierile aveau să le hotărască soarta. Opinia publică americană, care nu se relaxase, le împărtășea îngrijorarea. Deși Roosevelt îl asigurase pe Chamberlain de susținerea sa, ambasadorul britanic, sir Ronald Lindsay, raportase doar cu câteva zile înainte că opinia publică americană era în favoarea ideii ca „guvernul Majestății Sale să ia o poziție fermă împotriva agresiunii germane!“ și orice compromis „poate duce la o anumită răcire a prieteniei americane“.[59] Dar comentariul cel mai perspicace a fost făcut la Roma. „Nu va fi nici un război“, i-a spus Mussolini ginerelui și ministrului său de externe, contele Galeazzo Ciano, dar „s-a terminat cu prestigiul britanic.“[60]

*

Puțin după 8 dimineața, pe 15 septembrie 1938, Chamberlain, cuprins de bună dispoziție, a ajuns la aerodromul din vestul Londrei. Când cobora din mașină, o voce a strigat: „Țineți cu Cehoslovacia! Fără concesii lui Hitler!“ Dar era doar un singur protestatar, la adăpostul unei bariere.[61] Pe pistă aștepta un mic grup care să îl conducă pe prim-ministru, printre care și lordul și lady Halifax, sir Alexander Cadogan, Theodor Kordt (cu joben și smoching), președintele și directorul în funcție al British Airways și lordul

Brocket, proaspăt întors de la Nürnberg. În timp ce Chamberlain schimba amabilități cu aceștia, lordul Londonderry și-a făcut o intrare dramatică, în propriul aeroplan, cu care aterizase special pentru a-i ura demnitarului rămas-bun. Soarele strălucea – semn bun, după părerea lui Halifax – și Chamberlain părea într-o dispoziție excelentă. Într-o jachetă gri, cu guler tare și strângând în mână umbrela, a pozat pentru fotoreporteri pe scările avionului și a făcut o scurtă declarație de presă:

Mă voi întâlni cu cancelarul german, deoarece situația actuală mi se pare a fi una în care discuțiile dintre noi doi ar putea avea consecințe utile. Politica mea a fost mereu de a încerca să asigur pacea, iar acceptarea imediată a sugestiilor mele de către Führer mă îndreptățește să sper că vizita mea nu va fi fără rezultate.

S-au auzit trei urale și, cu un salut cu pălăria sa de fetru, a dispărut înăuntrul bimotorului strălucitor Lockheed Electra.********

Așa cum a arătat biograful său, contrar opiniei populare, nu era primul zbor al lui Chamberlain. Ca un personaj din Acei oameni minunați și mașinile lor zburătoare, fusese scurt timp într-un avion, cu tot cu joben, în 1923, arătându-i ducelui de York (viitorul George al VI-lea) un târg industrial din Birmingham.[62] Totuși acest lucru nu prea conta în comparație cu călătoria de acum, iar mitul premierului de 69 de ani care zbura prima oară cu avionul ca să salveze Europa de război era unul impresionant. În timp ce se înălța în aer, Chamberlain cu siguranță lua cu el speranțele și rugile majorității britanicilor și a multor altora. Deși existau unii, precum Duff Cooper, care credeau că șansele premierului de a-l face pe Hitler să asculte vocea rațiunii erau „la fel de mici ca ale micului lord Fauntleroy într-o afacere de succes cu Al Capone“, aceștia erau o minoritate, iar pe moment una tăcută.[63] Britanicii nu erau pregătiți psihologic pentru război și Cehoslovacia părea foarte departe. Chiar dacă erau dispuși să se mai apropie odată de „prăpastie“ în numele libertății europene, experții avertizau că vor exista consecințe grave. Chiar în seara dinainte Chamberlain citise un raport de la șefii de stat-major în care aceștia își reafirmau părerea că Marea Britanie și Franța nu puteau face nimic pentru a împiedica Germania să invadeze Cehoslovacia în câteva săptămâni. Dacă

era să fie război, va fi lung și „fără limite“, iar Marea Britanie trebuia să fie pregătită să suporte bombardamente de 500–600 de tone pe zi în primele două luni.********[64] Această estimare îl apăsa pe Chamberlain, care la întoarcere își imaginase un bombardier german care ar fi urmat aceeași rută de zbor. Un pacifist în adâncul sufletului, vedea un viitor conflict în termeni apocaliptici și considera războiul ca o politică viabilă doar dacă bazele siguranței europene erau amenințate și toate celelalte opțiuni, eliminate. Nu era gata să accepte ca 3,25 milioane de germani să fie împiedicați din a se alătura Reichului. Pacea era deci de importanță extremă. Dar cu ce preț? Răspunsul depindea de evaluarea lui Hitler și a scopurilor sale. Dacă, așa cum pretindea, Hitler era pacifist, iar Regiunea Sudetă era ultima sa pretenție teritorială, atunci strategia lui Chamberlain era bună. Dar mai era o posibilitate – cea indicată de Hore-Belisha la ședința consiliului de miniștri cu o zi înainte – Hitler avea un plan major care să asigure hegemonia Germaniei asupra Europei. Va depinde de judecata lui Chamberlain să decidă care era adevărul.

*

Zborul deasupra Franței decursese bine și prim-ministrul, alături de Horace Wilson și de William Strang de la Ministerul de Externe, se bucuraseră de un picnic cu sandviciuri cu șuncă și whisky.[65] Totuși, în apropiere de München au intrat în furtună și avionul „se legăna și se zgâlțâia ca un vas pe mare“.[66] Din fericire, după câteva momente de tensiune, au fost conduși la sol de un avion al gazdelor, iar Chamberlain a coborât zâmbitor pe pământ german. Deși ziarul Manchester Guardian considera că premierul a fost „extrem de bine dispus“, un oficial de la ambasada britanică era de părere că germanii au fost oarecum uimiți de apariția „acestui tip mărunțel cu umbrelă“ care coborâse din avion. „Pur și simplu nu puteau crede că o persoană care arăta astfel putea fi prim-ministrul Marii Britanii“, își amintea acesta.[67] Dacă așa era, nu au arătat-o, iar Chamberlain i-a spus Idei că a fost „încântat de primirea entuziastă a mulțimii care aștepta în ploaie și m-a salutat în stilul nazist și a strigat «Heil» din toate puterile“.[68] Într-adevăr, după cum spunea interpretul lui Hitler, Paul Schmidt, euforia fusese chiar mai mare decât cea cu care îl întâmpinaseră pe Mussolini în septembrie.

Comitetul oficial de întâmpinare era format din Ribbentrop, secretarul de stat Weizsäcker, ambasadorul Henderson și omologul său german, Herbert von Dirksen. Era și garda de onoare, pe care a inspectat-o Chamberlain și, după spusele lui Wilson, o fanfară destul de „stridentă".[69] Britanicii au fost duși la gară de un convoi de Mercedesuri printre și mai mulți spectatori care îi aclamau și au urcat în trenul special al lui Hitler pentru drumul de trei ore spre Berchtesgaden. Chamberlain a regretat că din cauza vremii nu a putut admira priveliștea, „deoarece peisajul probabil era foarte frumos".[70] Totuși mai deconcertantă decât munții înnegurați era succesiunea neîntreruptă de convoaie militare, pline de „soldați în uniforme noi cu puștile țintind spre cer", care treceau pe lângă tren.[71] Nu era o coincidență, ci arăta modul în care Hitler intenționa să trateze cu premierul britanic.

La Berchtesgaden au continuat saluturile naziste și Chamberlain s-a tot bucurat de senzație pe măsură ce se apropia de Berghof. Führerul l-a întâmpinat pe treptele ude și după o strângere de mână călduroasă l-a condus înăuntru împreună cu ceilalți. Chamberlain nu a fost impresionat de înfățișarea lui Hitler. Transmițând detalii precum faptul că Führerul purta „pantaloni negri, așa cum purtăm și noi la cină", a descris expresia lui Hitler ca fiind „destul de dezagreabilă, mai ales în repaus". „Arată total banal", i-a explicat Idei. „Nu l-ai remarca în veci din mulțime și l-ai lua drept zugravul care a fost odată."[72] În raportul său către Consiliul de Miniștri s-a exprimat și mai liber, descriindu-l pe Hitler drept „cel mai banal tip pe care l-am văzut vreodată" – deși „este imposibil să nu te impresioneze puterea de care se bucură".[73] Acum fostul caporal austriac și fostul primar al orașului Birmingham luau ceaiul în sala de festivități, cu marea sa fereastră panoramică, acum plină de ceață gri. Pe pereți atârnau tablouri ale vechilor maeștri germani și italieni, inclusiv, a observat cu modestie Chamberlain, „un imens nud italian"![74]

Conversația a mers greu. Chamberlain a lăudat sala. Hitler a replicat că în Anglia se găseau doar săli mari. Chamberlain a spus că Hitler trebuie să vină să le vadă personal într-o zi. Hitler a răspuns că ar fi fost întâmpinat cu demonstrații de dezaprobare. Chamberlain a admis că ar fi fost înțelept ca momentul să fie ales cu atenție. Și asta a fost tot.

Când au trecut la lucrurile serioase, în biroul privat al lui Hitler, erau singuri, însoțiți doar de interpret, Paul Schmidt.******** Chamberlain a început prin a sugera să dedice restul după-amiezii clarificării punctelor de vedere ale fiecăruia și să lase particularitățile problemei sudete până a doua zi. Dar Hitler a intervenit, zicând că așa ceva era aproape imposibil. După informațiile zilei (o invenție care ca tactică se va repeta pe toată durata crizei) 300 de sudeți germani fuseseră uciși și trebuia găsită imediat o soluție. Hitler a început apoi un lung expozeu al viziunii sale despre Germania. A explicat că din tinerețe fusese obsedat de teoria rasială și era hotărât să aducă toți germanii, oriunde era posibil, în Reich. Chamberlain l-a întrerupt. Cancelarul dorea să spună că, dacă acești 3 milioane de sudeți erau încorporați în Reich, atunci nu mai dorea nimic altceva? „Întreb fiindcă sunt mulți care cred că asta nu e tot, că vreți să dezmembrați Cehoslovacia.“ Hitler a negat categoric. El credea în unitate rasială și ca atare nu dorea mulți cehi în Reichul său. Totuși Cehoslovacia era ca un „spin în coastă“ și nu se va simți în siguranță până când nu se vor anula tratatele de apărare dintre Cehoslovacia și Rusia. Mai mult, credea că odată ce sudeții germani vor obține autodeterminarea, atunci și minoritățile poloneze, ungare și slovace vor cere același lucru și Cehoslovacia va înceta să mai existe.[75]

În majoritatea timpului, Hitler a vorbit calm, cu vocea joasă. Acum devenise brusc agitat și declarase „într-un torent de cuvinte“ că totul era pur academic.[76] 300 de concetățeni fuseseră uciși cu o zi înainte și nu voia să permită ca acest lucru să continue. „Sunt decis să rezolv situația“, a strigat. „Nu mă interesează dacă declanșez un război mondial sau nu. Sunt decis să o rezolv și să o rezolv repede și sunt dispus să risc un război mondial mai degrabă decât să permit să se prelungească situația.“ Chamberlain s-a indignat. Dacă Hitler era hotărât să provoace un război, de ce îl mai pusese să facă atâta drum? „Mi-am pierdut timpul.“[77] Hitler și-a dat seama și a coborât tonul. Conștient că „trebuie luate decizii rapide ca să salvăm situația“, Chamberlain l-a reasigurat pe Führer că era complet dispus să accepte principiul autodeterminării. „Părerea mea personală“, i-a spus Idei, „era că în principiu nu dădeam o ceapă degerată dacă sudeții erau în Reich sau nu.“[78] Partea dificilă, i-a explicat lui Hitler, erau mijloacele, nu scopul. Cu toate acestea, era dispus să discute cu colegii săi și apoi să se întoarcă pentru a relua negocierile la o dată ulterioară. Hitler și-a exprimat regretul

că Chamberlain trebuia să facă două drumuri, dar a promis că data viitoare îl va întâlni la Köln. Chamberlain l-a întrebat pe Hitler dacă situația poate rămâne sub control în acest timp, iar Hitler a promis că nu va da ordinul de a începe invazia decât dacă vreun incident teribil îi va forța mâna.

Chamberlain era mulțumit de cum decursese întâlnirea. Deși simțise la Hitler o „cruzime", considera că „stabilise o încredere" și că acesta era „un om pe care te puteai baza odată ce și-a dat cuvântul".[79] A fost chiar și mai încântat să audă de la Horace Wilson despre presupusa bună impresie a lui Hitler despre el. „Am avut o conversație cu un adevărat bărbat", se pare că ar fi declarat Hitler în prezența șefului de personal al lui Ribbentrop, care i-a transmis informația lui Wilson.[80] Cu toate acestea, secretarul de stat Ernst von Weizsäcker își amintește cu totul altceva. După spusele lui Weizsäcker, abia plecase Chamberlain când Hitler a bătut încântat din palme și s-a lăudat că „îl manipulase pe civilul acesta stafidit într-o situație fără ieșire". În seara respectivă, amanta lui Hitler, Eva Braun, s-a alăturat glumelor despre acest englez ciudat care părea atât de atașat de umbrela sa.[81]

Pretențiile lui Hitler cu privire la manipularea lui Chamberlain erau nefondate, dar doar în sensul în care lui Hitler i se dă prea mult credit pentru poziția în care se afla acum premierul. După ce decisese deja că sudeții germani ar fi trebuit să aibă dreptul la autodeterminare, nu a fost nevoie de prea multă abilitate din partea Führerului pentru a-l face pe Chamberlain să îi accepte cererile. Cu toate acestea, cererea era a lui Hitler, iar Chamberlain era nevoit s-o accepte. Mai mult, Chamberlain devenise acum răspunzător de predarea ținutului sudet într-un mod care să se dovedească acceptabil pentru cehi, dar și pentru francezi, britanici și opinia publică internațională. Dacă reușea, atunci Hitler avea să câștige satisfacerea cererii sale declarate. Dacă eșua, așa cum se așteptase Hitler, atunci Führerul putea să-și declanșeze războiul la care visa. Diplomația britanică nu prea avea cu ce se mândri în cazul de față.

*

Întors la Londra, în seara zilei de vineri, ١٦ septembrie, Chamberlain, satisfăcut, le-a comunicat consilierilor săi că era de părere că îl oprise pe

Hitler „pentru moment“, dar era clar că nimic altceva în afara autodeterminării sudeților germani nu îl va mulțumi.[٨٢] Premierul era de părere că trebuiau să fie de acord cu toții cu privire la acest aspect. Era de neconceput, spunea el, ca Marea Britanie să meargă la război nesocotind acest principiu. Henlein fugise în Germania cu o zi mai devreme – solicitând cedarea imediată –, iar lordul Runciman, care se întorsese de la Praga și participa la ședință, credea că era imposibil că cehii și sudeții vor putea vreodată „să se liniștească și să conviețuiască în bună pace“.[83]

În dimineața următoare, întregul Cabinet s-a reunit în plen pentru a audia raportul premierului. Acesta era disprețuitor la adresa lui Hitler ca persoană, dar era impresionat de puterea și seriozitatea acestuia. În mod crucial, Chamberlain credea că „obiectivele domnului Hitler sunt strict limitate“ și că acesta „spune adevărul“ când afirma că nu dorea să includă cehii în Reich.[84] Când s-a reluat ședința după-amiază, lordul Maugham, lordul cancelar, a ținut o prelegere academică despre politica externă a lui Canning și Disraeli. Conform acestei politici, „trebuie îndeplinite două condiții înainte să intervenim. Prima, să fie serios afectate interesele britanice; a doua, să intervenim doar cu o forță copleșitoare.“ Duff Cooper l-a contrazis, spunând că politica britanică fusese mereu de a împiedica orice putere de la a obține dominația nemeritată pe continent. Acum se confruntau cu „probabil cea mai redutabilă putere care dominase vreodată Europa“ și rezistența era în mod evident în interesul britanicilor.[85] Se îndoia că ținutul sudet era „scopul final“ al lui Hitler și a atras atenția asupra promisiunilor pe care acesta deja le încălcase. Din cauza „teribilei responsabilități a războiului iminent“, nu era totuși dispus să riște un plebiscit, cu condiția ca acesta să fie organizat în condiții corecte, cu monitorizare internațională. El considera că era foarte îndoielnic că astfel se vor „încheia problemele noastre cu războiul“, dar poate merita o încercare în speranța destul de slabă ca „vreun incident neprevăzut să tulbure conducerea partidului nazist“ la un moment dat, înaintea crizei iminente.

Lordul De La Warr, lordul păstrător al sigiliului, a susținut prima parte a intervenției lui Cooper și a declarat că era „pregătit să facă față războiului pentru a elibera lumea de amenințarea continuă a ultimatumurilor“. Lordul Hailsham era de acord cu premierul. Era deja clar, a spus președintele consiliului, că o singură putere domina continentul, și astfel Marea Britanie

„nu avea decât alternativa de a se supune la ceea ce lordul păstrător al sigiliului numea umilire“. Acest spectacol defetist l-a stârnit pe lordul Winterton, cancelar al ducatului Lancaster, care a argumentat că în aceste condiții guvernul ar putea la fel de bine să accepte „invazia regiunii Kent sau cedarea insulei Wight“. Oliver Stanley a fost de acord. „Nu e ultima dintre loviturile lui Hitler“, și-a avertizat el colegii și, dacă așa cum credea, aveau de ales între a lupta și a capitula, atunci „s-ar cuveni să luptăm“. Însă greii erau în favoarea capitulării. Halifax era de aceeași părere cu premierul că avea să fie imposibil să ducă țara la război prin nesocotirea principiului autodeterminării, în timp ce Sam Hoare – în acord cu explicația părtinitoare a situației făcută de Runciman – credea că cehii deja îi pierduseră pe sudeți și că până ce „acest lucru nu va fi recunoscut nu va fi pace în Europa“.[86] Totuși chiar și printre loialiști erau dubii cu privire la negocierile lui Chamberlain. „Impresia lăsată de relatarea prim-ministrului era puțin dureroasă“, nota în jurnalul său sir Thomas Inskip. „H[itler] îl pusese să-i asculte laudele cum că mașinăria militară germană era un instrument redutabil… [și] premierul ne-a spus de mai multe ori că ajunsese exact la țanc. Era clar că Hitler condusese toată discuția: de fapt îl șantajase pe premier.“[87]

Dacă Hitler îl șantajase pe Chamberlain, atunci Chamberlain avea nevoie ca francezii să-l ajute să-i șantajeze pe cehi pentru a fi de acord cu cedarea Regiunii Sudete. În mod surprinzător, francezii, spre neplăcerea lor, fuseseră până atunci total excluși din eforturile diplomatice ale premierului. Totuși duminică, 18 septembrie, Daladier și Bonnet au sosit la Londra pentru a li se comunica rezultatele. Întâlnirea a început dramatic, cu Chamberlain citind cu voce tare o telegramă pe care tocmai o primise de la guvernul ceh prin care se anunța mobilizarea generală. Apoi a relatat detaliile întâlnirii de la Berchtesgaden, concluzionând că un refuz al termenilor lui Hitler ar duce inevitabil la o invazie imediată. A urmat apoi un extraordinar joc de a pasa pisica, de vreme ce ambele părți încercau să scape de răspunderea de a le fi forțat mâna cehilor. Chamberlain a spus că problema se punea pur și simplu dacă francezii erau dispuși să accepte principiul autodeterminării. Daladier l-a contrazis. Cu vocea „tremurând de o emoție atent controlată“, premierul francez a vorbit de „datoria sacră“ a Franței față de Cehoslovacia și și-a reiterat convingerea că „scopul real al Germaniei e dezintegrarea Cehoslovaciei și îndeplinirea idealurilor

pangermane printr-un marș spre est“. Dacă cedau acum, „rezultatul va fi că în scurtă vreme Germania va fi stăpâna Europei“.[88]

Era adevărat, dar erau și multe vorbe goale. În particular și nu numai, Daladier și (cu mai puțină anxietate) Bonnet deciseseră că dezertarea era partea cea mai bună a vitejiei și, după un prânz delicios, la care Chamberlain le oferise vinul roșu preferat (Château Margaux), precum și un coniac din 1865, au capitulat********. „În discuțiile internaționale, ora cea mai dificilă e în general înainte de prânz“, a comentat cinic Chamberlain.[89] După ce a obținut de la britanici promisiunea unui stat ceh ciuntit, Daladier a fost de acord cu o scrisoare care îl îndemna pe Beneš să cedeze. Și ce va fi dacă refuză, a întrebat atunci Chamberlain. Atunci, a replicat premierul francez, „vor trebui făcute cele mai mari presiuni“. Chamberlain i-a mulțumit, iar francezii au plecat. Cele două mari democrații europene erau acum pornite să dezmembreze singura democrație de la est de Rin.

*

În timp ce Consiliul de Miniștri – alcătuit exclusiv din miniștri proconciliere – îi fermecau și îi bruscau pe francezi, restul miniștrilor care stăteau în cumpănă își gândeau poziția. „Spune-i lui Walter [Elliot, ministrul sănătății] că, dacă el pleacă, plec și eu“, i-a cerut De La Warr prietenei sale laburiste Blanche Dugdale. „Baffy“, după cum era cunoscută de toată lumea, a spus că nu va face așa ceva, dar a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-l face pe De La Warr să demisioneze. „În primul rând (deși nu am spus acest lucru)“, scria aceasta în jurnalul ei, „nu va face nici o diferență dacă rămâne“, în timp ce, „dacă demisionează, poate fi de ajutor în constituirea unui nucleu.“[٩٠] Aceasta era realmente o problemă pentru anticonciliatori. Dintre cei pe care paradoxal Chamberlain îi numea „cei mai slabi“, doar Duff Cooper controla un departament important, pe când ceilalți, așa cum se plângea Oliver Harvey, chiar dădeau dovadă de slăbiciune: „Oliver Stanley influențabil, Elliot flecar, De La Warr zdravăn, dar de categoria pană, Morrison acum destul de dégonflé [dezumflat], se pare“.[91] Din afara guvernului, Eden încă nu era dispus să adopte o poziție publică, iar Churchill era considerat ca fiind prea egoist și belicos pentru a putea servi drept lider al conservatorilor.

Nu a ajutat nici faptul că majoritatea presei – cu siguranță elementele cele mai puternice și mai populare – era sclava loială a guvernului. În ziua în care Chamberlain a zburat la München, lordul Beaverbrook îi scrisese lui Halifax că el și ceilalți patroni de presă abia așteptau să-l ajute pe premier și că ar fi dorit să se desemneze un ministru al cabinetului care să țină presa la curent cu politica guvernului. A fost imediat numit Sam Hoare și pe 22 septembrie Daily Express își informa cititorii despre ADEVĂRUL despre Cehoslovacia. Această țară nu e sub nici o formă datoare să apere acea putere central-europeană“, declara Beaverbrook pe prima pagină. „E incorect și răuvoitor să acuzi Marea Britanie, propria țară, de trădarea Cehoslovaciei și «de abandonarea Franței».“ Unii dintre anticonciliatorii cunoscuți – precum Bob Boothby, Harold Nicolson și desigur Churchill – au publicat opinii diferite, mai ales în Daily Telegraph, dar acestea nu au avut prea mare impact în comparație cu eforturile proconciliere din The Times, Observer, Daily Mail și Express.

Scrisoarea anglo-franceză a fost trimisă la Praga în după-amiaza zilei de luni, 19 septembrie 1938. Cu o zi înainte, ambasadorul ceh, Jan Masaryk, îi scrisese lui Halifax că guvernul ceh considera de la sine înțeles că va fi consultat înainte de a fi luate decizii cu privire la viitorul țării lor. Acum francezii și britanicii le spuneau cehilor că întreaga Regiune Sudetă trebuie cedată Reichului. Așa cum era de așteptat, Beneš a primit foarte prost aceste vești, acuzând democrațiile că au abandonat Cehoslovacia. Era destul de realist încât să prevadă că anumite teritorii vor trebui cedate, dar nu se așteptase vreodată ca aliații săi să insiste să accepte cele mai dure cereri germane.

Toată noaptea consiliul ceh de miniștri s-a întrunit într-o ședință agonizantă, dar până dimineață nu luaseră nici o decizie. După o nouă ședință maraton în dimineața zilei de 20 septembrie, le-au trimis o scrisoare francezilor și britanicilor, implorându-i să-și reconsidere poziția. Dar democrațiile erau hotărâte și Chamberlain le-a răspuns „punându-le capac bieților cehi“.[92] La două noaptea, Basil Newton și Victor de Lacroix, ambasadorii Marii Britanii și Franței, au sosit la Castelul Hradčany pentru a-i aduce lui Beneš ceea ce acesta a apreciat corect ca fiind un ultimatum. Fie cehii capitulau, fie francezii și britanicii nu își asumau răspunderea pentru soarta neagră care cu siguranță îi aștepta. În ciuda demonstrațiilor masive din Praga

pentru rezistență, cehii nu se puteau angaja singuri într-un război împotriva Germaniei și Beneš a cedat. În timp ce mii de oameni se adunau în Piața Wenceslas cu pancarte care proclamau „Nu vom ceda republica acelui zugrav german“, guvernul ceh și-a redactat documentul de capitulare, înmânat lui Newton cu puțin înainte de ora 17:00.

Sub presiunea insistențelor urgente care au culminat cu comunicatele britanice din 21 septembrie, guvernul cehoslovac acceptă cu tristețe propunerile Franței și Marii Britanii în speranța că cele două guverne vor face tot ce le stă în putință pentru a îndeplini și a salvgarda interesele vitale ale statului cehoslovac.[93]

Era un document patetic – demn de milă la prima vedere, tragic ținând cont de soarta care urma să vină.

Versiunea traducătorului.

Henderson nu se prea distra la Nürnberg. Hotelurile erau rezervate pentru oaspeții lui Hitler și corpul diplomatic era obligat să stea în cușetele unui tren special. Era extrem de aglomerat și, așa cum își amintea jurnalista Virginia Cowles, priveliștea „ambasadorilor celor trei mari puteri democratice – Marea Britanie, Statele Unite și Franța – la fereastra unui vagon de tren tras pe linie moartă… m-a făcut să înțeleg că starea lucrurilor în Europa se înrăutățise!“ Ca să își facă viața și mai grea, Henderson uitase să-și aducă hârtie și fusese nevoit să-și scrie depeșele pe pagini albe smulse din romane polițiste. Și nici nu se simțea prea bine – suferea de cancer la gât de care va și muri peste patru ani. Totuși nici măcar acest lucru nu i-a scuzat purtarea, care dădea impresia de lașitate. Departe de a emana puterea britanică, nu a avut grijă să își ascundă emoțiile și, după cum spunea un oficial nazist, „și-a exprimat în termeni clari aversiunea față de cehi“.

În romanele sale The Pursuit of Love (1945) și Love in a Cold Climate (1949), Nancy Mitford și-a imortalizat tatăl sub forma bombasticului, dar inofensivului unchi Matthew, care detesta germanii și își reamintea cu plăcere de momentul când ucisese opt „huni“ cu „unealta sa din tranșee“. Adevăratul lord Redesdale era în realitate membru în Societatea Anglo-Germană și, așa cum arată intervenția sa din Camera Lorzilor după Anschluss, un mare apologet al regimului. În ianuarie 1935 a făcut prima din cele câteva călătorii în Germania nazistă, cu cele două fiice fasciste: „Farve [tata] e de fapt un fascist înnăscut. Pur și simplu l-ar adora pe Führer“, insistau ele.

Sir Edward Grey, ministrul britanic de externe la izbucnirea Primului Război Mondial, a fost acuzat că nu reușise să clarifice poziția Marii Britanii în timpul crizei din iulie 1914, permițându-le astfel germanilor, după anumite acuzații, să tragă concluzia că Marea Britanie va rămâne neutră în eventualitatea unui război.

După ce propusese o întâlnire „à trois“, Daladier a fost foarte nemulțumit când a aflat că Chamberlain se hotărâse să se autoinvite în Germania fără să-l consulte. I se sugerase în mod repetat că ar fi trebuit să se întâlnească

cu Hitler, dar refuzase mereu, i-a spus lui Phipps, pe motiv că „ar trebui să fie prezent și un reprezentant al Marii Britanii“.

De fapt erau două avioane: unul pentru Chamberlain, Horace Wilson și William Strang de la Ministerul de Externe, și unul pentru doi stenografi și cei doi detectivi care însoțeau premierul.

Mai puțin de 75 000 de tone de bombe au căzut deasupra Marii Britanii în timpul întregului război.

Aceasta a fost o strategie deliberată, pusă la cale de Henderson și Weizsäcker, ca să îl împiedice pe Ribbentrop să ia parte la discuții.

Într-adevăr, Daladier știa că, în ultimă instanță, Beneš era pregătit să accepte să cedeze o parte din teritoriu, deși suprafața pe care o propunea președintele ceh – maximum absolut care putea fi pierdut fără să afecteze viabilitatea statului – era cu mult mai mică decât cea cerută de Hitler.

Capitolul XVI. Spre abis

Trebuie să fim lași până la limită, dar nu dincolo de ea.

sir Alexander Cadogan, Jurnal, 21 septembrie 1938[1]

Înarmat cu capitularea cehă, Chamberlain a plecat spre o nouă întâlnire cu Hitler – care urma să aibă loc în stațiunea balneară Bad Godesberg, lângă Köln, la 10:45 joi dimineața, pe 22 septembrie 1938. Atmosfera era evident diferită de cea cu o săptămână înainte. Atunci fusese vorba de ușurare și de admirație; poetul oficial, John Masefield, fusese chiar suficient de emoționat ca să scrie niște versuri. Acum începuseră să apară îndoieli și exista o campanie de presă, pe ambele maluri ale Atlanticului, împotriva „Trădării Cehoslovaciei".[2] Era alimentată de Churchill, care răspunsese capitulării cehe, în seara zilei de 22 septembrie, cu un comunicat de presă foarte dur:

Împărțirea Cehoslovaciei la presiunea anglo-franceză înseamnă o capitulare completă a democrațiilor occidentale la amenințările armate ale naziștilor. O astfel de prăbușire nu va aduce pace sau siguranță Marii Britanii sau Franței. Din contră, va aduce ambelor țări o poziție din ce în ce mai accentuată de slăbiciune și pericol.

Doar neutralizarea Cehoslovaciei înseamnă drum liber pentru 25 de divizii germane care amenință frontul vestic. Nazismul triumfător va avea cale liberă spre Marea Neagră. Acceptarea condițiilor puse de Herr Hitler implică prosternarea Europei în fața puterii naziste… Ideea că putem cumpăra siguranța aruncând lupilor un stat mic e o iluzie fatală. Puterea Germaniei războinice va crește mai repede decât pregătirile franceze sau britanice pentru apărare.[3]

În aceeași după-amiază, Cabinetul se întrunise pentru a discuta linia pe care urma s-o adopte Chamberlain la Godesberg. Sentimentul general era că ajunseseră la limita maximă a concesiilor și acum era timpul ca Hitler să își arate buna-credință. Duff Cooper l-a îndemnat pe premier să îi vorbească cancelarului german în termenii cei mai direcți. Ar fi trebuit să spună că făcuse „tot și chiar mai mult decât promisese, că îi aducea capul Cehoslovaciei pe tavă – și că pentru asta fusese acuzat de capitulare, trădare și lașitate. Mai departe de atât nu putea merge. Ar prefera, dacă e nevoie, să meargă la război.“[4] Nimeni nu s-a opus și Cabinetul a aprobat în unanimitate faptul că Chamberlain trebuia să-l împiedice pe Hitler să invoce cererile ungurilor și ale polonezilor care, cu încurajarea sa, dădeau târcoale ca niște vulturi Cehoslovaciei ciuntite.

Chamberlain a ajuns la Köln la 12:36, pe 22 septembrie, unde, „strângând în mână simbolul păcii, umbrela“, a trecut în revistă o parte a SS Leibstandarte Adolf Hitler, iar apoi a fost dus cu mașina în apropiere, la Godesberg.[5] Însoțitorii săi, printre care erau și sir Nevile Henderson și Ivone Kirkpatrick (prim secretar al ambasadei britanice), precum și ubicuul sir Horace Wilson, primiseră camere luxoase la Hotel Petersberg, pe malul drept al Rinului. La ordinul Ministerului german de Externe, fusese rezervat un apartament cu mobilă Ludovic al XV-lea, alături de mari cantități de fructe, trabucuri, hortensii și apă de colonie. Hitler se afla pe malul celălalt al Rinului, într-unul dintre locurile sale preferate, hotelul Dreesen. Acolo plănuise asasinarea lui Ernst Röhm și a susținătorilor săi – „Noaptea cuțitelor lungi“ – în iunie 1934 și tot acolo urma să aibă loc cea de-a doua întrevedere cu Chamberlain.

Britanicii au traversat Rinul cu bacul, trecând pe lângă un iaht de lux, cu care Hitler plănuia să-l ducă pe premier într-o excursie pe fluviul wagnerian. E greu de priceput de ce Hitler credea că Chamberlain va fi într-o dispoziție de admirat priveliștea; cu siguranță nu venise cu intenția de a accepta planurile de pace ale premierului. Într-adevăr, abia terminase Chamberlain de explicat ce înțelegere făcuse cu cehii, când Hitler l-a întrerupt, zicând că îi pare rău, dar nu era de acord. Chamberlain a înlemnit. Îndreptându-se de spate pe scaun, roșu la față, a întrebat ce a putut să se schimbe de la ultima lor discuție. Hitler a replicat calm că trebuie luate în considerare solicitările celorlalte naționalități din statul cehoslovac care

doreau autonomie sau libertate. Mai mult, a refuzat momentul de începere a programului propus de Chamberlain. Situația trebuia rezolvată imediat, cel mai târziu până la 1 octombrie. Uluit, Chamberlain a spus că era și dezamăgit, și nedumerit de răspunsul lui Hitler. Reușise să obțină ceea ce dorea acesta și „fără vărsarea vreunei picături de sânge german“. Făcând acest lucru, își luase viața politică în propriile mâini și era acuzat de ai săi că îi vânduse pe cehi și cedase dictaturii. Chiar fusese huiduit la plecare. A urmat apoi o lungă perioadă de „toane prost-dispuse“ cât au fost aduse rapoarte inventate despre atrocitățile cehilor. Hitler a cerut trasarea imediată a unei frontiere lingvistice și i-a arătat lui Chamberlain harta pe care o pregătise. Dar nici un efort cartografic nu mai putea închide prăpastia care se căscase, iar după câteva ore epuizante, premierul a decis să amâne întrevederea și să se întoarcă la hotel.

*

Înapoi la Londra, Halifax aștepta cu nerăbdare vești. Ministerul de Externe deja era consternat la primirea de rapoarte care spuneau că trupele paramilitare sudete Freikorps – create la îndemnul lui Hitler a doua zi după întâlnirea de la Berchtesgaden – trecuseră frontiera din Germania și ocupaseră orașele Asch și Eger. Mai puteau britanicii în aceste condiții să îi sfătuiască pe cehi să nu se mobilizeze? Halifax credea că nu și a trimis un mesaj la Godesberg. De la hotelul Petersberg a primit vestea deprimantă că Hitler, departe de a accepta înțelegerea franco-britanică, cerea ocupația imediată. Corectul Halifax a fost oripilat, deși pe moment a acceptat rugămintea lui Chamberlain de a nu îi sfătui pe cehi să se mobilizeze.

Între timp, un grup de anticonciliatori importanți se întâlneau în apartamentul lui Churchill. Harold Nicolson a sosit în același timp în care gazda se dădea jos dintr-un taxi. „Este… iadul“, a declarat Nicolson. „Este sfârșitul Imperiului Britanic“, a răspuns Churchill. Celor doi li s-au mai alăturat cinci pairi – Lloyd, Horne, Lytton, Wolmer și Robert Cecil –, precum și liderul liberal, Archie Sinclair, și Brendan Bracken. Churchill și-a turnat un whisky și a prezentat grupului politica pe care intenționa s-o urmeze Chamberlain, pe care abia o aflase din Downing Street. Cineva a întrebat ce se va întâmpla dacă Hitler respinge propunerile anglo-franceze.

Atunci „Chamberlain se va înapoia diseară și vom avea război“, a răspuns Churchill. În acest caz, a sugerat altcineva, ar putea să nu fie convenabil ca Chamberlain să se afle pe teritoriu german. „Nici măcar nemții nu sunt atât de proști încât să ne lase fără iubitul nostru premier“, a comentat Churchill. Mai târziu a sunat telefonul și grupul a aflat de la Clement Attlee că laburiștii erau gata să se alieze cu rebelii conservatori pentru a se opune oricăror alte concesii. Cu aceste valuri de susținere, ședința s-a încheiat, cu hotărârea de a se opune lui Chamberlain dacă ar încerca să se întoarcă acasă cu „pace obținută cu dezonoare“.٦

Iar Churchill și acoliții săi nu erau singurii furioși din cauza politicii britanice. În acea seară, 10 000 de oameni au protestat în Whitehall, cerând guvernului să „fie de partea cehilor“ și „Chamberlain trebuie să plece!“[7] Mass-Observation, acest mijloc neștiințific, dar foarte proaspăt și personal de a monitoriza opinia publică, a constatat o nemulțumire din ce în ce mai mare, mai ales în rândul bărbaților – dintre care 68%, într-un sondaj din 21–22 septembrie, simțeau „indignare“ cu privire la modul în care îi tratase Chamberlain pe cehi, comparativ cu doar 22% dintre femei.********[8] Opiniile consemnate erau și mai interesante. Ca răspuns la întrebarea „Ce credeți despre Cehoslovacia?“, un șofer de autobuz din Lewisham în vârstă de 30 de ani a replicat:

Cred că ar trebui să refuze. Ce naiba, ce drept are să se ducă acolo și să facă ceva atât de incorect? Acum toată lumea va fi împotriva noastră. Cine va mai avea încredere în noi? E ca și cum ți-ai arunca lupilor propriul copil. Am ajutat la construirea acelei țări și apoi vine Chamberlain și vrea să-i mituiască pe porcii ăia. Mai devreme sau mai târziu va fi război și nimeni nu ne va ajuta. America nu ne va mai da un sfanț. E clar că, dacă ei [cehii] au sânge în instalație, nu vor ceda.

Sau un ambalator de la Evening News:

De ce n-a zis pe șleau acum șase luni că nu va face nimic pentru nimeni decât propriile granițe? Mi se pare că, atunci când Hitler și Mussolini ne vor cere Imperiul o să li-l dea bucată cu bucată, atât timp cât nu ne vor atinge,

până rămânem fără imperiu. E puțin necinstit după mine să nu-i zici ăluia mai mic ce ai de gând să faci, când i-ai promis mai mult sau mai puțin că vei avea grijă să nu-l lași să fie jefuit.[9]

Desigur, nu toată lumea era de această părere și unii chiar s-au străduit să se poarte de parcă totul ar fi fost normal. „Dragă Rab“, scria Michael Beaumont, parlamentarul conservator de Aylesbury, subsecretarului de stat pentru afacerile externe pe 21 septembrie, ziua capitulării cehilor:

Îmi dau seama că nu e nici locul, nici momentul potrivit de a primi invitații la tir, dar, dacă nu suntem cu toții înecați într-un holocaust, puteți veni amândoi la tir pe 17 decembrie, cu sosirea pe 16 și să rămâneți peste weekend?

Orice faceți, feriți-ne de război suficient cât să mergem împreună la tir în octombrie, ceea ce așteptăm cu nerăbdare.

După cum știți, nu mă întrec cu laudele la adresa guvernului Majestății Sale, dar cred că Neville și Edward Halifax au fost grozavi. Cred că a fost îngrozitor de greu pentru voi. La naiba cu cehii![10]

Cea mai importantă schimbare de opinie s-a petrecut la Ministerul de Externe. Foarte tulburat de veștile din Godesberg și simțind schimbarea de opinie de acasă – care includea și o serie de miniștri din Cabinet – Halifax s-a decis să ignore sfatul lui Chamberlain și la ora 16 în ziua de vineri, 23 septembrie, l-a autorizat pe Basil Newton la Praga să nesocotească recomandarea guvernului de a-i sfătui pe cehi să nu se mobilizeze. Apoi a trimis o telegramă „rigidă“ către premier, cu puternica susținere a lui Sam Hoare:

Marea masă a opiniei publice pare să se înăsprească, în sensul că sentimentul este că am atins limitele concesiilor… Desigur că ne putem imagina marile dificultăți prin care treceți, dar din punctul de vedere al propriei dumneavoastră poziții, cea a guvernului și a țării, colegii

dumneavoastră consideră că e de importanță vitală să nu plecați fără a explica clar cancelarului, dacă se poate printr-o întrevedere specială, că, după toate concesiile făcute de guvernul cehoslovac, faptul că refuză ocazia unei soluții pașnice în favoarea uneia care implică războiul ar fi o crimă de neiertat contra umanității.[11]

*

În Godesberg, Chamberlain nu era sigur de ceea ce putea obține sau dacă va obține totuși ceva. După impasul din 22 septembrie, a decis să anuleze întâlnirea programată cu Hitler pentru dimineața următoare și i-a scris acestuia, solicitându-i o declarație scrisă a cererilor sale. Cam fără chef, Hitler a acceptat și la 10:30 p.m., pe 23, grupul de britanici s-a întors la hotelul Dreesen. Acolo Hitler a citit cu voce tare un memoriu care cerea ca cehii să înceapă evacuarea Regiunii Sudete pe 26 septembrie – peste trei zile – și trupele germane să înceapă ocupația trei zile mai târziu. Chamberlain a spus că acesta era un ultimatum – un „diktat“, a completat și Henderson.[12] Hitler pur și simplu a subliniat că documentul se numea „Memoriu“. În acel moment a intrat un aghiotant și i-a înmânat un bilet Führerului. După ce s-a uitat îndelung, i-a dat biletul lui Schmidt ca să îl traducă premierului. Conținea vestea mobilizării cehilor.

Pentru ceea ce a părut o eternitate, nimeni n-a scos o vorbă. Chamberlain se temea că Hitler ar putea da pe loc ordinul de a ataca, dar Führerul l-a surprins spunând că, din respect pentru negocieri, nu va răspunde la această ultimă provocare. Într-adevăr, a fost de acord să prelungească termenul pentru evacuare până la 1 octombrie și i-a gâdilat orgoliul lui Chamberlain spunându-i că era unul dintre puținii oameni pentru care făcuse vreodată vreo concesie. Atmosfera s-a schimbat. Flatat, Chamberlain a spus că va transmite cehilor condițiile lui Hitler, iar acesta a vorbit în termeni vagi despre posibilitatea îmbunătățirii relațiilor anglo-germane. „Nu e nevoie să existe diferențe între noi“, își amintea Schmidt că îl auzise spunând. „Noi nu vom sta în calea exercitării intereselor voastre extra-europene, iar voi ne veți da mână liberă în Europa Centrală și de Sud-Est fără opreliști“.[13] În timp ce cei doi își luau rămas-bun, Chamberlain și-a declarat convingerea

că „o relație de încredere apăruse între el și Führer“.[14] De fapt fusese șantajat.

Reîntors în Downing Street în după-amiaza următoare, sir Alexander Cadogan a fost „cu totul îngrozit“ auzind că premierul recomanda acceptarea solicitărilor lui Hitler.[15] Chamberlain le-a comunicat consilierilor din Cabinet că era „mulțumit că Herr Hitler spunea adevărul când susținea că privea această problemă drept una rasială“ și că va lupta dacă nu îi sunt acceptate condițiile. Din fericire, considera că stabilise „un anume grad de influență personală“ asupra Führerului – un om care „nu-și va lua cuvântul înapoi odată ce și l-a dat“ – și că aveau potențialul să ajungă la „un punct de cotitură în relațiile anglo-germane“.[16] Era clar, nota Cadogan, că Hitler „îl hipnotizase cumva“: „Era destul de calm pentru o capitulare totală“.[17] Nu mai puțin uimitoare era vraja pe care premierul părea să o fi aruncat asupra colegilor. Cu o zi înainte, Halifax, Hoare și sir John Simon se opuseseră cu toții propunerilor, iar Simon, mai ales, fusese „la fel de războinic ca ducele de Plaza Toro“.******** Cu toate acestea, acum cancelarul credea că e doar o chestiune de „modalități“, iar ministrul de externe și cel de interne s-au raliat cu el, acceptând umil indicațiile premierului.[18]

Totuși, când Cabinetul s-a întrunit în plen la 17:30, Chamberlain s-a confruntat cu puternice obiecții. Deși a repetat promisiunea lui Hitler că „nu mai avea alte ambiții teritoriale în Europa“, precum și propria convingere că Führerul „nu va induce voit în eroare un om pe care îl respecta și cu care negociase“ și că ar fi fost „o mare tragedie dacă am pierde această ocazie de a ajunge la o înțelegere cu Germania“, cel puțin o treime din Cabinet era în favoarea rezistenței.[19] Duff Cooper a spus că nu poate împărtăși părerile optimiste ale premierului cu privire la asigurările date de Hitler și a cerut mobilizare generală imediată. Mai înainte crezuse că existau doar două deznodăminte posibile pentru criza prezentă: „pace dezonorantă sau război“. Dar acum vedea o a treia posibilitate: „Să fim forțați în război de presiunea opiniei publice, când cei pentru care luptăm vor fi deja învinși“.[20] Îl susțineau Leslie Hore-Belisha, Oliver Stanley, lordul Winterton și lordul De La Warr. Chamberlain a respins solicitarea de a lua precauții defensive, deși a admis că miniștrii ar trebui să rediscute aspectul la ședința din dimineața următoare.

Halifax nu a fost impresionat. Uitând se pare de obiecțiile din ziua anterioară, s-a întors la Ministerul de Externe „într-o foarte fericită dispoziție défaitiste-pacifistă“. Pe de altă parte, subsecretarul său permanent era complet disperat. „Cum mai putem privi în ochi vreun străin după asta? Cum putem păstra Egiptul, India și toate celelalte?“, se întreba Cadogan. Înțelegea deficiențele apărării britanice, dar hotărâse că era mai bine să fii „înfrânt decât dezonorat“ și, în timp ce îl conducea acasă pe ministrul de externe, s-a decis să-i spună clar ce părere are.[21] A doua zi de dimineață, Halifax a trimis după el. „Alec, sunt foarte supărat pe tine“, l-a mustrat ministrul de externe. „Mi-ai făcut o noapte albă. M-am trezit la 1 și n-am mai putut dormi. Dar am ajuns la concluzia că ai dreptate.“[22] Prin urmare, Halifax le-a spus colegilor la ședința de consiliu din 25 septembrie, că acum considera că există niște divergențe între el și premier. Vorbind „cu o voce joasă și foarte emoționată“, a explicat că ieri considerase că acceptarea solicitărilor de la Godesberg nu implică acceptarea unui nou principiu în comparație cu ceea ce decisese deja Cabinetul.[23] Acum nu mai era așa sigur. Considera că există o distincție între un transfer ordonat și unul dezordonat (cu tot ceea ce implica cel de-al doilea pentru minoritățile din zonele evacuate) și că „nu-și poate scoate din cap faptul că Herr Hitler nu ne-a dat nimic și ne-a dictat condiții, exact ca și cum ar fi câștigat un război, dar fără să fi trebuit să lupte“. Într-o schimbare uluitoare de atitudine, Halifax a spus apoi Cabinetului că „scopul final“ pe care dorea să îl vadă înfăptuit era distrugerea nazismului:

Atât timp cât există nazismul, pacea va fi incertă. Din acest motiv nu considera că e corect să se pună presiune pe Cehoslovacia să accepte. Ar trebui să le prezentăm cazul. Dacă cehii refuză, își închipuie că Franța li se va alătura, iar dacă Franța intră în joc, atunci ar trebui să intrăm și noi.[24]

Transformarea lui Halifax din conciliator în rebel a fost un șoc major pentru Chamberlain, care dădea de înțeles într-o notă pe care o făcuse să circule în jurul mesei Cabinetului că mai curând ar fi demisionat decât să-și conducă țara spre război:

Schimbarea ta totală de optică de când ne-am văzut aseară e o lovitură teribilă pentru mine, dar desigur ai dreptul la propria părere.

Totuși rămâne de văzut ce zic francezii.

Dacă zic că se implică, trăgându-ne astfel după ei, nu cred că pot accepta răspunderea acestei decizii.

„Mă simt ca un monstru“, i-a răspuns în scris Halifax, „dar stau treaz aproape toată noaptea învinovățindu-mă și nu cred că aș putea ajunge la altă concluzie în acest moment cu privire la forțarea Cz. E.“ „Concluziile nocturne sunt rareori trase din perspectiva corectă“, a răspuns cu severitate Chamberlain.[25]

Urmând „frumoasa direcție morală“ a lui Halifax, Hore-Belisha și lordul Hailsham s-au declarat în mod neechivoc pentru rezistență, împreună cu Stanley, Elliot, De La Warr, Winterton și Cooper.[26] Chamberlain era uluit. Cabinetul său se revolta pe față, condus de ministrul de externe. La început a încercat să aplaneze lucrurile, dar Cooper a declarat că mai degrabă ar fi demisionat decât să fie părtaș la astfel de mașinațiuni. Chamberlain a replicat că se aștepta la acest lucru, dar l-a implorat pe primul lord al Amiralității să nu ia o hotărâre pripită. Cooper a fost de acord să nu ia nici o decizie până când Consiliul de Miniștri nu se întâlnea cu francezii în după-amiaza respectivă. Fusese o ședință crucială – un punct de cotitură, pe care Baffy Dugdale a inclus-o în jurnalul său drept momentul când „păpușile de cauciuc“ au început „să se preschimbe din nou în oameni“.[27]

*

În săptămâna care trecuse, sir Eric Phipps trimisese de la Paris un șir de rapoarte de două ori, uneori chiar de trei ori pe zi, accentuând și reticența extremă, și incapacitatea francezilor de a lupta. De fapt erau atât de defetiști încât Ministerul de Externe a decis că ambasadorul era selectiv în mod deliberat cu dovezile și a cerut tuturor consulilor britanici să trimită depețele direct la Londra. Într-un fel, era o acuzație nefondată. Defetismul,

mai ales în rândurile dreptei franceze, era cu siguranță în atmosferă, iar eșecul guvernului de a se pregăti de război (exista o lipsă acută de măști de gaze, ca să nu mai vorbim de apărarea antiaeriană) făcea ca panica generală să crească. Pe de altă parte, guvernul a continuat să mobilizeze rezerviștii (753 000 pe 24 septembrie), iar la o ședință cu Consiliul de Miniștri, în dimineața zilei de 25 septembrie 1938, Daladier a fost de partea celor care susțineau rezistența – Georges Mandel, Paul Reynaud și Auguste Champetier de Ribes – împotriva lui Bonnet și a capitularzilor. Apoi premierul francez a traversat Canalul Mânecii, și i-a spus lui Chamberlain că mai degrabă ar lupta decât să cedeze dictaturii germane.

Între timp cehii respinseseră ritos cerințele de la Godesberg, declarând că „națiunea sfântului Wenceslas, Jan Hus și Thomas Masaryk nu va fi o națiune de sclavi“.[28] Ca și în mai, declarația de mobilizare a creat scene extraordinare. „Bărbații alergau nebunește pe străzile întunecate ca să-și ia echipamentul“, își amintea corespondentul Daily Express, Geoffrey Cox. „Chelnerii din restaurante își scoteau șorțurile, negustorii își închideau magazinele, poliția oprea mașinile pe stradă și cerea ca bărbații să se prezinte la punctele de adunare. În curând străzile erau pline de oameni, fiecare cu valijoara lui, grăbindu-se spre cazarmă sau gară.“[29]

Chamberlain era încolțit. Dar nu era pregătit să renunțe. Când a fost reconvocat Cabinetul după întâlnirea cu francezii, la 11:30 în noaptea de duminică 25 septembrie, a anunțat că îl trimite la Berlin pe Horace Wilson pentru a face un ultim apel către Hitler, ca un organism internațional să se ocupe de transferul teritoriilor. Dacă Hitler refuza această cerere, a continuat el aproape nepăsător, Wilson trebuia să-i spună că mai mult ca sigur Franța va lupta alături de Cehoslovacia, iar Marea Britanie cu siguranță va face la fel. „Era... exact opusul a ce ne îndemnase pe noi să facem cu o zi în urmă. Și era exact pe dos față de politica pe care o susținea majoritatea Cabinetului“, scria Cooper, încântat, dar uluit.[30]

În dimineața următoare, comandantul forțelor armate franceze, generalul Maurice Gamelin, a sosit la Londra și „l-a încurajat pe premier“ cu planurile sale optimiste pentru debutul războiului, care implicau o ofensivă prudentă împotriva apărării vestice a Germaniei – așa-numita Linie Siegfried – la cinci zile după izbucnirea războiului.[31] Într-adevăr, șansele

erau de partea Franței, deoarece Linia Siegfried nu era gata și doar „opt divizii germane se confruntau cu 23 de divizii franceze“.[32]

Între timp, expertul în industrie al premierului era pe drum spre Berlin. A găsit orașul într-o stare de „mare agitație“.٣٣ Mai erau cinci zile până la lansarea planului de invazie a Cehoslovaciei și propaganda anticehă dădea în clocot. Hitler rămăsese convins că Marea Britanie nu va interveni și pregătea un violent discurs anticeh în seara respectivă la Berlin Sportpalast. Nu era un moment propice pentru apelul lui Wilson. Într-adevăr, Hitler abia a avut răbdare să asculte scrisoarea lui Chamberlain, iar la un moment dat a sărit de pe scaun, spunând că nu e cazul să mai audă, și s-a îndreptat spre ușă. Cum Wilson a rămas așezat, s-a întors, doar ca să aibă cel mai violent acces de furie pe care îl văzuse vreodată Schmidt. Britanicii au fost atât de șocați încât Ivone Kirkpatrick, care îl însoțise pe Wilson, s-a oprit din a lua notițe. „Ai notat totul? E groaznic de important!“ a șuierat meticulosul Wilson. Prim-secretarul ambasadei britanice i-a replicat că era puțin probabil să uite vreun cuvânt.[34] După ce Hitler s-a calmat, Wilson l-a întrebat dacă era gata să se întâlnească cu delegația cehă. Hitler a răspuns că e de acord, cu condiția ca aceasta să accepte mai întâi termenii de la Godesberg, oferind ca termen-limită ziua de miercuri ora 14 – peste două zile – până când să aibă loc acest lucru. Acesta ar fi fost momentul potrivit pentru avertismentul lui Wilson, dar funcționarul fusese atât de intimidat de tirada lui Hitler încât a hotărât să tacă. Așa cum a raportat Kirkpatrick înapoi la Londra, „epitetele aplicate domnului Chamberlain și lui sir Horace Wilson nu pot fi repetate într-un salon“.[35]

În seara respectivă la Sportpalast, Hitler și-a întrecut izbucnirea din Cancelarie cu ceea ce jurnalistul american William Shirer a descris drept „cel mai acut paroxism pe care l-am văzut vreodată“.[36] Strigând și țipând ca un demon, a azvârlit insulte la adresa lui Beneš și a promis poporului german că va obține Regiunea Sudetă până pe 1 octombrie. Când Wilson s-a întors la Cancelarie, a doua zi de dimineață, a constatat că Hitler era la fel de decis. Nu era interesat de declarația dată peste noapte de Chamberlain în care se angaja că Marea Britanie se va asigura că cehii predau teritoriile sudete și a spus că, dacă nu sunt acceptate condițiile de la Godesberg până a doua zi la ora ١٤, atunci îi va „zdrobi pe cehi!“٣٧ La aceasta, Wilson și-a exprimat până la urmă avertismentul, deși a avut grijă să facă acest lucru

„mai degrabă cu tristețe decât cu furie“.[٣٨] Hitler a răspuns voios că era pregătit pentru orice eventualitate. „Dacă Franța și Anglia vor lovi... n-au decât! Mi-e perfect indiferent... Azi e marți și până lunea viitoare vom fi în război.“[39]

*

Acasă, anticonciliatorii făceau tot posibilul pentru a împiedica guvernul să cedeze. Într-o scrisoare către The Times din 26 septembrie Leo Amery declara:

Problema a devenit foarte simplă. Să cedăm brutalității nemiloase un popor liber a cărui cauză am îmbrățișat-o, dar pe care acum îi aruncăm lupilor ca să ne salvăm propria piele, sau mai suntem încă în stare să ne opunem persecutorului? Nu doar Cehoslovacia, ci propriul suflet este miza.[40]

Ca să împiedice această „brutalitate nemiloasă“, anticonciliatorii erau uniți în convingerea că guvernul trebuia să implice, chiar dacă tardiv, și Rusia într-o alianță defensivă. Cu cinci zile mai devreme, pe 21 septembrie, Litvinov anunțase într-un discurs în Adunarea Ligii Națiunilor hotărârea neechivocă a Uniunii Sovietice de a proteja „unul dintre cele mai vechi, mai cultivate, mai harnice popoare dintre popoarele Europei“.[41] Două zile mai târziu, i-a spus lui Rab Butler că, dacă britanicii vorbesc serios când spun că se vor opune unei invazii germane a Cehoslovaciei, atunci ar trebui să se întâlnească cu francezii și rușii pentru a coordona un plan de acțiune și a-i arăta lui Hitler că tratează problema cu seriozitate.

Incapacitatea guvernului de a profita de această propunere îl uimea pe Churchill. În după-amiaza zilei de 26 septembrie, în timp ce Hitler zbiera la Wilson, a făcut o declarație în care argumenta că singura speranță de a păstra pacea era să comunice germanilor că o invazie va duce la război cu Marea Britanie, Franța și Rusia. În seara aceea, un grup de anticonciliatori – inclusiv Robert Cecil, Bob Boothby, Archie Sinclair, Harold Macmillan, Amery și Nicolson – s-a reunit în apartamentul lui Churchill din Morpeth

Mansions. Cabinetul, au aflat ei, fusese într-o stare „de melancolie“, dar membrii mai tineri avuseseră câștig de cauză și rezistența părea să fie noua direcție. Apoi au discutat despre misiunea lui Wilson luând hotărârea, după cum își amintea Nicolson, că, „dacă ne trădează iar Chamberlain, ne vom uni împotriva lui“.[42] Churchill nu credea că Chamberlain le va „trăda cauza“, de vreme ce fusese asigurat că Ministerul de Externe era pe punctul să dea o declarație care să avertizeze despre implicarea guvernelor francez, britanic, iar acum și rus în cazul unui atac la adresa Cehoslovaciei. Chamberlain, a raportat el, „era epuizat și distrus“. Lui Amery, un vechi prieten, i-a părut rău pentru el:

Bietul om, care cu vitejie a făcut tot ce i-a stat în putință, n-ar fi trebuit să abordeze o astfel de sarcină fără să aibă nici un fel de calități pentru ea și, deși nebunia Germaniei poate acoperi urmele, istoria cu siguranță va arăta că a încurcat teribil lucrurile după prima vizită la Hitler, care pare să-l fi amăgit într-o anume măsură.[43]

La opt seara, Ministerul de Externe și-a publicat comunicatul, care, așa cum i se spusese lui Churchill, avertiza: „Dacă, în ciuda tuturor eforturilor făcute de premier, Germania atacă Cehoslovacia, rezultatul imediat va fi că Franța va fi obligată să îi sară în ajutor, iar Marea Britanie și Rusia cu siguranță vor fi alături de Franța“.[44] Părea să fie poziția fermă pe care și-o doreau anticonciliatorii. Dar orice impresie că premierul abandonase ideile de conciliere era o iluzie. Chamberlain era furios pe Halifax că emisese comunicatul fără să-l consulte și, chiar după ce termenul expirase, a continuat să facă tot posibilul pentru a reduce diferențele dintre cererile lui Hitler și opoziția colegilor.

*

În țară se formau cozi la primării. Era ca un preludiu la promoțiile unui mare magazin, dar în loc de produse la preț redus britanicii primeau măști de gaze. Mussolini folosise gazul de luptă împotriva abisinienilor și părea probabil, ca parte a „loviturii nimicitoare“ așteptată din ceruri, că Hitler va

face la fel. S-au montat baterii antiaeriene la Horse Guards Parade și la podul Westminster, iar un avion solitar de luptă patrula prin norii de deasupra capitalei. Marți, 27 septembrie, primii evacuați – 3 000 de copii orbi – au fost duși într-un loc sigur, în timp ce Ministerul de Război a făcut apel ca 25 000 de femei să vină voluntare la Serviciul Teritorial Auxiliar. Metroul din Londra a închis o serie de linii, teoretic pentru reparații, dar de fapt stațiile puteau fi folosite ca adăposturi antiaeriene, și permisiile tuturor polițiștilor au fost anulate. La Sissinghurst, soția lui Harold Nicolson, scriitoarea Vita Sackville-West, a supravegheat săparea unui tranșeu în livadă. Această acțiune a avut loc la scară industrială în Londra, unde voluntarii au transformat parcurile regale în șantiere. Pe piețele financiare lira sterlină a scăzut dramatic față de dolar, dar oficiile de stare civilă erau pline de cupluri care se grăbeau să se căsătorească.

Dacă țara nu dădea pe dinafară de spirit șovinist, conducătorii săi erau defetiști activi. La o ședință prelungită a Consiliului de Miniștri în după-amiaza zilei de 27 septembrie, șefii de stat-major și-au repetat prognoza sumbră, urmată de o relatare deprimantă despre moralul soldaților cehi de la atașatul militar britanic la Berlin, colonelul Mason-MacFarlane. Aceasta l-a iritat pe Cadogan, deoarece era și falsă, și bazată pe informații foarte circumstanțiale. După reuniunea de la Godesberg, Mason-Mac fusese însărcinat să transmită cehilor memoriul lui Hitler. Drept urmare, a condus toată noaptea până la graniță, apoi a mers pe jos 10 kilometri, cățărându-se peste sârmă ghimpată și în pericol constant de a fi împușcat, până a găsit un post de grăniceri cehi. A fost o misiune curajoasă și constituia baza care îi permitea acum să îi spună premierului că soldații cehi erau „speriați de moarte“.[45] Într-adevăr, în raportul său anterior din luna respectivă, atașatul militar la Praga, locotenent-colonelul Humphrey Stronge, trăsese următoarele concluzii:

Totul trimite la faptul că [cehii] au capacitatea de a rezista… Simplul fapt că au reușit în aceste trei secole să își păstreze individualitatea culturală, lingvistică și etnografică, în ciuda forțelor asimilatoare care au exercitat presiuni asupra lor, arată că posedă o anume obstinație care nu poate fi ușor suprimată.[46]

Cum ședința era pe sfârșite, Chamberlain l-a întrebat pe amiralul sir Roger Backhouse dacă era de părere că se luaseră toate măsurile necesare. Backhouse a spus că ar vrea măsuri suplimentare. Era premierul gata de mobilizare? Chamberlain a ezitat, apoi a făcut semn din cap că da. Prim-lordul Amiralității și-a strâns hârtiile și s-a întors în grabă la sediul Amiralității, ca să dea ordinul. La scurt timp, Wilson și-a băgat capul pe ușa cabinetului. „Îți dai seama că nu i-am zis lui Duff că flota urmează să fie mobilizată?“[47]

Pe tot parcursul după-amiezii, premierul a primit o serie de telegrame. I-a scris Roosevelt, îndemnându-l să nu renunțe la negocieri, în timp ce de la Praga, Chamberlain a aflat că Beneš acceptase să cedeze polonezilor provincia Těšín în schimbul neutralității lor. De la Berlin, Henderson l-a informat că zarurile fuseseră aruncate. Pregătirile militare germane se încheiaseră, spunea ambasadorul, și dacă delegații cehi nu ajungeau la Berlin până la ora 14 în ziua următoare – miercuri, 28 septembrie – atunci Hitler va da ordinul de a porni invazia. Britanicii au transmis informația către Praga, adăugând că „Guvernul Majestății Sale nu își poate asuma răspunderea de a vă consilia cu privire la ce să faceți“.[48] Oricum, guvernul nu renunțase complet. Cu aprobarea lui Chamberlain, Halifax și Cadogan lucraseră la un plan prin care trupelor germane să li se permită să ocupe teritoriile Asch-Eger până la ١ octombrie, urmând ca peste două zile o întâlnire a plenipotențiarilor germani și cehi să pună la punct evacuarea trupelor cehe din restul zonelor.

Totuși, în timp ce Halifax era dispus să îi vândă pe cehi într-un mod ordonat, nu era pregătit să îl lase pe Hitler să pornească ocupația fără a ține cont de căile legale și diplomatice normale. După ce au fost puși să părăsească sala Cabinetului la 19:30 marți, 27 septembrie, pentru ca electricienii să facă pregătirile necesare ca premierul să se poată adresa națiunii a doua zi la 8 dimineața, Chamberlain, Halifax și Cadogan s-au regrupat în sala vecină, la Wilson. Acolo, Wilson i-a arătat lui Halifax o telegramă pe care o întocmise prin care le cerea cehilor să accepte solicitările lui Hitler. Era o „capitulare totală“, după cum observa îngrozit Cadogan, și atât el, cât și Halifax s-au ridicat împotriva ei. Chamberlain le-a acceptat reproșurile fără împotrivire. „Mă clatin din toate punctele de vedere“, a murmurat el, cerându-și scuze.[49] Era într-adevăr complet epuizat.

După cum el însuși recunoștea, pierduse „cu totul noțiunea timpului“ și doar soția lui știa prin ce trecuse în timpul „acelor ore agonizante când speranța părea aproape pierdută“.[50]

Din păcate, și epuizarea, și disperarea sa s-au transmis în discursul său către națiune. Vorbind împiedicat, marcând fiecare propoziție cu un ton tragic, Chamberlain și-a exprimat uimirea referitor la faptul că „va trebui să săpăm tranșee și să purtăm măști de gaze din cauza unei dispute dintr-o țară îndepărtată între oameni despre care nu știm nimic“. A vorbit despre vizitele în Germania și, ca și cum ar fi încercat să-și convingă colegii din Cabinet, a repetat promisiunea lui Hitler cum că aceasta era pretenția sa teritorială finală. Apoi, în ciuda promisiunii sale aparente de a sprijini Cehoslovacia, a continuat spunând că Marea Britanie nu putea pur și simplu să lupte pentru a apăra suveranitatea Cehoslovaciei:

Oricât am simpatiza o națiune mică și care se confruntă cu un vecin mare și puternic, nu putem în nici o circumstanță să implicăm întregul Imperiu Britanic în război doar din această cauză. Dacă trebuie să luptăm, trebuie să fie pentru chestiuni mai importante. Eu, unul, sunt un pacifist până în străfundul sufletului. Conflictul armat între națiuni e un coșmar pentru mine; dar, dacă aș fi convins că o națiune s-a hotărât să domine lumea prin amenințare cu forța, consider că ar trebui să îi opunem rezistență… Războiul e ceva înspăimântător și trebuie să fie foarte clar, înainte de a intra în el, că sunt în joc aspecte importante, iar impulsul de a risca totul pentru a le apăra, după ce am cântărit toate consecințele, este irezistibil.[51]

Era departe de a fi un discurs înălțător pentru spiritul britanic. Duff Cooper, furios că Chamberlain omisese să menționeze mobilizarea flotei, l-a considerat „o exprimare foarte deprimantă“, iar Amery a fost de părere că îi putea încuraja doar pe germani. „Dacă a existat vreodată vreun civil chintesențial, un cetățean obișnuit să relaționeze cu semenii săi într-un consiliu orășenesc sau un consiliu de miniștri, un om absolut incapabil să gândească în termeni de forță, strategie și diplomație, acela e Neville“, scria Amery frustrat în jurnalul său.********[52] Într-adevăr, era o abandonare evidentă a îndatoririlor de premier. Marea Britanie era în pragul războiului, iar liderul său democratic ales nu reușise să ofere națiunii nici măcar un

singur motiv pozitiv pentru care să lupte. Din contră, oferise multe motive pentru care nu ar fi trebuit să facă acest lucru, inclusiv afirmația că Cehoslovacia era și prea departe, și prea străină pentru a merita vărsarea de sânge britanic. Din partea fiului unuia dintre cei mai mari imperialiști victorieni, de la un om care conducea interesele politice și militare britanice din Extremul Orient până în Caraibe și din Africa de Sud până în India, era cel puțin anormal.[53]

Când Cabinetul s-a reunit la 9:30 în seara de 27 septembrie, Chamberlain a continuat în același stil de înmormântare, repetând numeroasele dificultăți de ordin militar, precum și opoziția dominioanelor cu privire la război. Apoi Wilson a spus că singura șansă de a evita o conflagrație era să trimită o telegramă la Praga insistând ca guvernul ceh să își retragă trupele și să permită germanilor să ocupe teritoriile sudete. Acest lucru a dus la o amenințare cu demisia din partea lui Cooper, care îl tot ataca pe Chamberlain pentru discursul său defetist. Halifax susținea că e împotriva capitulării, dar își făcuse propriul „program“ pentru ocupația germană. Când și acest lucru a fost întâmpinat cu obiecții furioase, Chamberlain s-a dezis de plan și, resemnat, a spus că, dacă aceasta era voința Consiliului de Miniștri, atunci așa va fi. Pe drum spre ieșire, Cooper a întrebat întâmplător dacă premierul considera că mobilizarea flotei trebuia ținută secretă. Chamberlain a spus că nu, la care Cooper s-a întors la sediul Amiralității unde a spus departamentului de presă să comunice totul ziarelor de dimineață.[54] Ideea era să încerce, chiar și în acest ultim ceas, să îl oprească pe Hitler cu o demonstrație de forță. Habar n-aveau miniștrii britanici că și liderul german avea propriile îndoieli.

*

După întâlnirea cu Horace Wilson, în dimineața zilei de 27 septembrie 1938, Hitler dăduse ordinul către cele șapte divizii care alcătuiau forța inițială de ocupație de a înainta către punctele de „inserție“ lângă frontiera cehoslovacă. Apoi a stat în balconul Cancelariei Reichului, care dădea spre Wilhelmstraße, cât timp o divizie mecanizată a Wehrmachtului trecea în drumul spre front. Parada era un exercițiu de propagandă, destinat să impresioneze diplomații și jurnaliștii străini. Dar până la urmă a avut efectul

invers. Nevile Henderson, care privea de la o fereastră a ambasadei britanice, a observat că „nici măcar un singur om de pe stradă nu aplauda la trecerea sa“. „Tabloul reprezentat era aproape al unei armate inamice trecând printr-un oraș cucerit.“[55] William Shirer a confirmat, descriind scena drept „cea mai evidentă demonstrație împotriva războiului pe care am văzut-o vreodată“.[56] Hitler era tulburat. Putea oare duce un război cu atât de puțin entuziasm din partea poporului german? A început să aibă îndoieli și în seara respectivă a răspuns la o telegramă de la Chamberlain cu ceea ce părea o încercare modestă de conciliere. Trupele germane, scria Hitler, nu vor trece dincolo de teritoriile pe care cehii deja acceptaseră să le cedeze, iar plebiscitul va reprezenta un vot liber exprimat.

În dimineața următoare, miercuri, ٢٨ septembrie, Annie Chamberlain a coborât la micul dejun și și-a găsit soțul lucrând febril la ceea ce va descrie mai târziu ca „ultimele eforturi disperate de a se agăța de iarba de pe marginea prăpastiei“.٥٧ Încurajat de telegrama lui Hitler, îi scria acum Führerului că se simțea „sigur că puteți obține ceea ce e esențial fără război și fără întârziere“ și se oferea să zboare la Berlin pentru „a discuta aranjamentele de transfer cu dumneavoastră și reprezentanții guvernului ceh, împreună cu reprezentanții Franței și ai Italiei, dacă doriți“.٥٨ În același timp a făcut un apel la Mussolini de a acționa drept intermediar, prin inițierea unei conferințe a celor patru puteri pentru a soluționa disputa. Și la Berlin, și la Roma, diplomații făceau tot posibilul pentru a evita dezastrul. Spre marea sa neliniște, se părea că Henderson nu putea obține o audiență la Hitler. L-a chemat pe Goering – care încă se opunea războiului – și i-a explicat problema. „Nici nu trebuie să spui mai mult“, i-a replicat feldmareșalul. „Mă duc imediat să-l văd pe Führer.“[59]

La Londra, nimeni în afara câtorva miniștri din consiliu și a Ministerului de Externe nu știa nimic despre acest ultim efort de activitate diplomatică și capitala era apăsată de o atmosferă de rău augur. În Whitehall, Harold Nicolson a dat peste o mulțime numeroasă „tăcută și plină de anxietate“. Unii puneau flori proaspete la Cenotaf, ceilalți „se uitau fix la noi cu ochi muți și întrebători“.[60] La palatul Westminster, Camera Comunelor era plină ochi. În galeria pairilor se aflau lordul Baldwin, arhiepiscopul de Canterbury, ducele de Kent și chiar regina Mary. Se făceau rugăciuni, de regulă o formalitate, dar de data aceasta parcă puțin mai mult de atât. Apoi

premierul a intrat în aplauze furtunoase. Din păcate Chamberlain, care lucrase la discursul său până la două dimineața, nu era la fel de plin de viață ca primirea ce i se făcuse. Era obosit și nu a încercat să își ascundă îngrijorarea la gândul războiului iminent. Războiul părea inevitabil și cele câteva atacuri ale lui Chamberlain la adresa lui Hitler au fost bine primite de anticonciliatori. „Ce mai fac prietenii tăi hunii acum?“, l-a întrebat voios Anthony Crossley pe Chips Channon, care stătea lângă el.[61]

Chamberlain vorbea de mai puțin de o oră când, la 200 de metri distanță, la Ministerul de Externe, a sunat telefonul. Era Henderson, care a raportat cu respirația tăiată că Hitler îi invitase pe Mussolini, Daladier și Chamberlain la o conferință la München a doua zi. Cadogan a notat rapid mesajul și a alergat spre parlament, de unde l-a scos din galerie pe Halifax și l-a dus în spatele jilțului președintelui. Acolo au dat de Wilson, care îi făcea semne disperate secretarului particular al parlamentului, Alec Dunglass (Alec Douglas-Home). „Ce naiba s-a întâmplat? A început invazia?“, a întrebat tânărul, la vederea fețelor lor emoționate.[62] După ce s-a lămurit, s-a strecurat înapoi la locul său din spatele lui Chamberlain, și i-a pasat biletul lui John Simon, care după câteva minute l-a tras pe premier de coada fracului. Chamberlain a făcut o pauză cât timp a digerat vestea. Apoi, fără să mai aibă ridurile săpate de îngrijorare pe față, și-a dres vocea și cu flerul unui actor rutinat a anunțat că mai are ceva de comunicat parlamentului:

Acum am fost informat de Herr Hitler că mă invită să ne întâlnim mâine-dimineață la München. I-a mai invitat și pe Signor Mussolini și pe Monsieur Daladier. Signor Mussolini a acceptat și nu mă îndoiesc că și Monsieur Daladier va accepta. Nu mai trebuie să spun care va fi răspunsul meu.[63]

Camera a izbucnit în urale. Când Chamberlain s-a așezat, grupul conservatorilor s-a ridicat, aproape în totalitate, mai degrabă din spirit gregar, de opoziție. Churchill, Eden, Amery și Nicolson erau printre cei puțini rămași așezați și persiflați de colegi. „Ridică-te, brută“, a șuierat Walter Liddall, parlamentar conservator de Lincoln, către Nicolson.[64] Channon, care nu se simțea în largul lui, se simțea „îmbătat de entuziasm“ și ar fi vrut să-l îmbrățișeze pe Chamberlain, pe care toată lumea îl bătea

prietenește pe spate sau căruia voia să îi strângă mâna.[65] Până la urmă, când mulțimea a început să se disperseze, Churchill s-a ridicat și s-a apropiat de premier. I-a strâns mâna și i-a urat să îl ajute Dumnezeu.[66]

Eșantionul consta din 350 de respondenți și a arătat o dezamăgire crescândă în cele două zile.

Earl of Plaza Toro era protagonistul unui poem de W.S. Gilbert. Personajul iubește războiul, dar mereu găsește o cale să-i lase pe ceilalți să se războiască. De asemenea, apare în Gondolierii de Gilbert și Sullivan.

Nu toată lumea împărtășea această opinie. Alec Hardinge, secretarul particular al regelui, a telefonat în Downing Street să-i spună lui Chamberlain că Majestatea Sa considera că discursul fusese „minunat, exact ce se dorea“. În timp ce Roosevelt a observat lacrimi în ochii unora dintre membrii Cabinetului său care se adunaseră să asculte transmisia.

Capitolul XVII. O bucată de hârtie

Anunțat după-amiază că Neville a semnat un pact cu Hitler – omul e nebun și hipnotizat de un dement. Vai, Doamne!

Harry Crookshank, parlamentar conservator și ministru, 30 septembrie 1938[1]

Drumul cu mașina spre Heston începuse să devină familiar, dar ceremonia de la plecarea lui Chamberlain, dimineața devreme pe 29 septembrie 1938, o depășise pe cea de la cele două plecări anterioare. La sugestia lui sir John Simon întregul Consiliu de Miniștri își făcuse apariția ca să îl conducă – „cu excepția acelui cârcotaș absurd Eddie Winterton", scria Chips Channon –, ca și înalții comisari din Australia, Canada, Irlanda și Africa de Sud, ambasadorul italian, reprezentantul diplomației germane, mai mulți membri ai parlamentului și lordul Brocket.[٢] Adunarea l-a aclamat, iar Chamberlain radia în drum spre avion, strângând mâini în stânga și în dreapta. Înainte de îmbarcare s-a întors spre reprezentanții jurnalelor de știri pentru a le servi un fragment de discurs atent pregătit:

Când eram mic îmi tot repetam: „Dacă nu reușești din prima, încearcă, încearcă, încearcă din nou". Asta fac. Când mă voi întoarce sper să pot spune, precum Hotspur în Henric al IV-lea, „Dintre urzicile primejdiei vom culege floarea numită siguranță".[3]

Niște glumeți de la Ministerul de Externe au satirizat rapid micul discurs prin „Dacă nu cedezi din prima, zboară, zboară, zboară din nou".[4] Dar majoritatea erau străini de un astfel de cinism. După uralele extaziate care îi însoțiseră plecarea din Camera Comunelor din ziua anterioară, Chamberlain

stabilise așteptări, ca și titluri de prima pagină, pentru a treia vizită în Germania, când le strigase reporterilor care îl așteptau în Downing Street „De data asta e în regulă“.[5] Acum știrile din ziare îi îndemnau pe britanici să asculte cuvintele premierului și să „prindă curaj“, în timp ce Daily Sketch îl sărbătorea pe omul „cu spirit ferm și inimă blândă“ care se interpusese între două armate și „a ridicat umanitatea la un nou nivel“.٦

Chamberlain nu era atât de sigur de acest lucru. În pofida zâmbetelor și a citatelor din Shakespeare, i-a descris conferința care urma lui Alec Dunglass – care, împreună cu Horace Wilson, William Strang, Frank Ashton-Gwatkin, William Malkin (consilierul juridic de la Ministerul de Externe) și Oscar Cleverly (secretarul personal al lui Chamberlain), îl însoțea la München******** – drept „o ultimă aruncare“ a zarurilor, deși „nu înțelegea cum ar putea beneficia Hitler dacă împingea lucrurile până pe punctul declanșării unui război“.[7] În după-amiaza anterioară, Annie Chamberlain făcuse o rară intervenție politică: „Vreau să te întorci din Germania cu pace obținută cu onoare“, i-a cerut soțului ei, adăugând: „Trebuie să vorbești de la fereastră așa cum a făcut Dizzy [Disraeli]“. Dar Chamberlain nu voia să audă. „Nu voi face deloc așa ceva“, a replicat sec. „Nu sunt deloc ca Dizzy.“*********[8]

Se prea poate că Chamberlain deja se gândea la cât de greu îi va fi să justifice o conferință pentru soarta Cehoslovaciei de la care cehii erau excluși. Și Beneš, și Masaryk protestaseră imediat cu privire la această nedreptate evidentă. Hitler nu avea să tolereze nici participarea cehilor, nici a rușilor, explicase Chamberlain, deși Beneš ar fi trebuit să stea liniștit fiindcă el, Chamberlain, va „avea doar interesele Cehoslovaciei în minte“ în eforturile de a obține o cedare ordonată și echitabilă a teritoriilor.[9] Normal că suprasolicitatul Masaryk nu era liniștit. „Dacă îmi sacrificați națiunea pentru a păstra pacea mondială, voi fi primul care să vă aplaude“, le-a spus premierului și lordului în seara de 28 septembrie. „Dar, dacă nu, să vă ajute Dumnezeu.“*********[10]

Orice frământări lăuntrice ar fi avut Chamberlain, el și restul grupului său au fost încurajați de primirea fastuoasă care li s-a făcut la München. După ce au aterizat puțin după prânz, au coborât din avion într-o hărmălaie de saluturi naziste, urmate de o redare mai suavă a imnului britanic. Apoi au

fost duși cu mașini decapotate pe un drum plin de oameni care îi aclamau și le făceau urări de bine. Chamberlain a fost evident încântat și și-a ridicat pălăria către această mare de brațe ridicate. Buna sa dispoziție era în contrast clar cu cea a lui Daladier, care sosise cu 45 de minute mai devreme, „întunecat și preocupat“, cu capul „îngropat între umeri și fruntea plină de riduri“.[11]

Conferința urma să aibă loc la Führerbau, sediul lui Hitler la München în colțul sud-estic al Königplatz, construită în secolul al XIX-lea. O clădire mare și ternă cu design tipic neoclasic nazist, cu portalurile dorice drapate cu steagurile celor patru națiuni.******** Pe trepte fusese întins covorul roșu, conducând delegații într-un hol larg de marmură stridentă. Lui François-Poncet i s-a părut că interiorul semăna cu „un hotel modern mamut“.[12] În mijloc era o scară mare, acum aranjată cu ghirlande, care ducea către o galerie cu pilaștri. Conferința urma să aibă loc în biroul particular al lui Hitler, care nu era prea mare, în care se aflau o masă rotundă înconjurată cu fotolii joase. Lângă un perete se afla un birou, iar în partea opusă, un șemineu. Deasupra acestuia atârna un portret al lui Bismarck – omul care declarase la un moment dat că „stăpânul Boemiei este stăpânul Europei“.[13]

În ciuda grandorii și a vorbelor goale, conferința a fost, după cum își amintea William Strang, o „bulibășeală“.[14] Eficiența germană dispăruse total și nu existau nici stilouri, nici creioane și nici hârtie pentru conducători și delegațiile lor oficiale. Pentru funcționarii britanici acest mod „neprofesionist“ de a face lucrurile era șocant. Wilson s-a plâns că fusese nevoit să ia notițe „pe bucățele de hârtie pe care le aveam întâmplător în buzunar“, în timp ce Ivone Kirkpatrick își amintea apoi că sistemul telefonic era atât de prost încât cea mai rapidă metodă de a comunica cu lumea exterioară era de a trimite o mașină cu un mesaj la hotelul britanic.١٥ Și nici atmosfera nu era prielnică pentru o discuție prietenească și pașnică. După cum își amintea Strang, Führerbau dădea pe dinafară de ofițeri SS care băteau din călcâie și întrebau „dacă dorim ceva“, în timp ce Dunglass își amintea că era însoțit peste tot „de parcă aș fi fost în arest“.١٦

Chiar mai șocant decât lipsa papetăriei era faptul că nici britanicii, nici francezii nu făcuseră vreun efort de a se pune de acord sau măcar de a

discuta direcția pe care intenționau să o urmeze înainte de conferință. Ajuns la hotel cu puțin înainte de prânz, Daladier și-a dezvăluit politica în fața delegației franceze în termeni care descriu fidel politica externă franceză de după episodul Renania: „Totul depinde de englezi… nu avem încotro decât să-i urmăm“.[17] Totuși britanicii nu erau conștienți de acest lucru. Așa cum își amintea Wilson, „nu eram siguri ce direcție va urma Daladier“ și era culmea ghinionului că premierul francez era „prea departe“ de Chamberlain la sesiunea de deschidere pentru a putea discuta.[18]

Din contră, germanii se gândiseră la un plan pe care îl împărtășiseră cu italienii și chiar îl convinseseră pe Mussolini să îl prezinte ca fiind al său. În dimineața respectivă – joi, 29 septembrie –, Hitler îl așteptase pe Mussolini la tren la Kufstein, la fosta frontieră austriacă. În timp ce cei doi dictatori goneau spre München în trenul special al lui Hitler, Führerul și-a explicat planurile. „Intenționează să lichideze Cehoslovacia așa cum e acum“, își nota în jurnal contele Galeazzo Ciano:

Fiindcă aceasta îi ține pe loc 40 de divizii și îl leagă de mâini vis-à-vis de Franța. Când Cehoslovacia va fi ciuntită, așa cum trebuie, zece divizii vor fi suficiente pentru a o imobiliza. ducele ascultă atent. Programul e acum stabilit: fie conferința are succes într-un timp scurt, fie soluția este forța armată. „În plus“, adaugă Führerul, „va veni vremea când va trebui să luptăm umăr la umăr contra Franței și a Angliei. Cu atât mai bine dacă se întâmplă cât ducele și cu mine suntem la conducere, încă tineri și plini de vigoare.“١٩

*

Oamenii de stat s-au întâlnit într-un salon de la etajul întâi din Führerbau, puțin după prânz, la ora 12:30. Britanicii au ajuns primii, urmați (așa cum se cuvenea) de francezi. Nici unii, în costumele lor închise la culoare cu cravate în dungi, nu arătau prea chipeși. François-Poncet l-a descris pe Chamberlain drept „cărunt, crăcănat, cu sprâncene stufoase și dinți proeminenți, cu fața pătată și cu mâinile roșii de la reumatism“, în timp ce Daladier, cu dungile sale late și părul pieptănat peste chelie arăta ca un

agent de bursă care îmbătrânise urât. Alăturarea cu splendida vulgaritate a totalitarilor sărea în ochi. Goering, care îl însoțise pe Daladier de la hotelul său și care își va schimba de trei ori costumul în timpul conferinței, a început ziua într-o uniformă mulată, închisă la culoare, plină de decorațiuni și fireturi. Mussolini, „încorsetat în uniformă, cu trăsăturile unui Cezar, dominator, cu totul în largul lui de parcă era la el acasă“, se plimba țanțoș cu bărbia ridicată.[20] Până la urmă și-a făcut apariția Hitler, în uniforma lui mai simplă cu veston cafeniu și pantaloni negri, cu zvastica pe braț și crucea de fier pe piept.

Observând că Hitler se încruntase, Chamberlain s-a temut că deja apăruseră „semnele furtunii“ și s-s simțit ușurat când a primit strângerea dublă de mână pe care Führerul o păstra „pentru demonstrații de prietenie speciale“.[21] De fapt, nu era nevoie să-și facă griji. Deși Hitler era într-adevăr extrem de prost dispus și nu s-a străduit prea mult să își ascundă iritarea la adresa acestei „miniligi a națiunilor“ pe care se trezise găzduind-o, decizia fundamentală în favoarea păcii deja fusese luată. Britanicii și francezii nu doar capitulaseră în fața cererilor germane din ١٨ septembrie, ci chiar îi și obligaseră pe cehi să le accepte. Acum Hitler fusese convins, contrar preferinței sale pentru un război localizat, să accepte capitularea lor. În acest sens, Conferința de la München era doar o ceremonie – un exercițiu de salvare a imaginii pentru toți cei implicați.

Începutul a constat din acceptarea de către britanici și francezi a cererilor lui Mussolini (de fapt ale lui Hitler) drept „bază de discuție“. Acestea stipulau că ocuparea Regiunii Sudete va începe la 1 octombrie, peste două zile (Clauza 1) și se va încheia pe 10 octombrie (Clauza 2). Chamberlain a acceptat imediat Clauza 1, dar și-a exprimat îngrijorarea cu privire la acceptarea Clauzei 2 fără acordul cehilor. La aceasta Hitler și-a ieșit din fire. Dacă britanicii și francezii nu erau gata să oblige Cehoslovacia, mai bine l-ar lăsa să-și aplice metoda, a strigat el, lovindu-și pumnul cu palma.[22] Chamberlain a dat înapoi. Ceruse oficial prezența unui reprezentant ceh, dar nici el, nici Daladier nu erau gata să insiste. Din contră, liderii democratici au spus că apreciau foarte mult insistența germanilor asupra unei ocupații rapide și lui Hitler i-a trecut furia.

După pauza de prânz, pe care Hitler și Mussolini l-au luat împreună, iar britanicii și francezii separat, conferința s-a reluat la 16:30. Până în acest stadiu, cererile italo-germane fuseseră traduse în diverse limbi, iar acum liderii le treceau în revistă punct cu punct. Fie dornic să mai salveze ce se putea pentru cehi, fie din respectul tipic britanic pentru dreptul de proprietate, Chamberlain punea mereu pe tapet problema compensației pentru pierderea Regiunii Sudete și chiar a întrebat dacă s-ar putea muta cirezile de vite din zonele ocupate. Din nou Hitler și-a pierdut cumpătul. „Timpul nostru e prea prețios pentru a fi pierdut cu astfel de banalități“, a țipat, iar problema a fost lăsată baltă.[23]

Singurul lider care părea să se simtă bine era Mussolini. Deși uneori plictisit de „atmosfera vag parlamentară“, se delecta cu rolul de putere influentă și, spre deosebire de Hitler, avea competențele lingvistice pentru a urmări dezbaterile în timp real.[24] François-Poncet, căruia i se permisese accesul, alături de ceilalți ambasadori, la cea de-a doua sesiune, observa fascinat relația dintre cei doi dictatori:

Mussolini era îngropat în fotoliul său. Trăsăturile sale extraordinar de mobile nu aveau nici un moment de liniște; gura i se lățea într-un zâmbet larg sau i se strângea bosumflată; sprâncenele i se ridicau surprinse sau se încruntau amenințător; ochii lui, în general curioși și cu o expresie amuzată, începeau brusc să arunce fulgere.

Lângă el, în picioare, Hitler îl privea fix, vrăjit de farmecul său și parcă hipnotizat. Dacă râdea Ducele, râdea și Führerul; dacă se încrunta Mussolini, se încrunta și Hitler. Era ca un studiu de mimă. Urma să mă lase cu impresia falsă și durabilă că Mussolini exercita o influență clară asupra Führerului. În orice caz așa s-a întâmplat în ziua aceea.[25]

Până la urmă, seara târziu pe 29 septembrie, s-a ajuns la un acord, iar conferința, deja terminată, s-a spart în conversații separate. După Ciano, Daladier nu era doar prietenos, ci făcea mărturisiri. „El zice că tot ceea ce se întâmplă azi se datorează exclusiv încăpățânării lui Beneš“ și îi învinovățea pe partizanii războiului din Franța pentru încercarea de a împinge țara într-un „război absurd și într-adevăr imposibil“.[26] Totuși

aproape toată lumea a comentat cu privire la depresia evidentă a premierului francez. A plecat din prezența Führerului cu prima ocazie și a fost observat, prăbușit pe o canapea, cerând bere müncheneză care să-l învioreze.

Dimpotrivă, Chamberlain s-a folosit de această ocazie pentru a continua negocierile diplomatice. A discutat situația din Spania cu Mussolini și apoi a sugerat un tête-à-tête cu Hitler. După cum rememora Chamberlain, Führerul „a acceptat imediat ideea" și i-a cerut premierului să îl viziteze în apartamentul său privat. De asemenea, Goering profita la maximum de situație. După ce îl pusese într-o poziție jenantă pe Daladier exprimându-și dorința de a vizita Parisul, feldmareșalul – care acum purta o uniformă albă – se plantase în fața șemineului, unde, în afară de faptul că bloca toată căldura, povestea cu voce tare și făcea glume. Între timp, Hitler stătea încruntat pe canapea.

În cele din urmă, cu puțin înainte de 2 dimineața, pe 30 septembrie 1938, Acordul de la München a fost semnat: un moment istoric transformat într-o farsă când Hitler și-a înmuiat tocul în călimara frumos împodobită și a descoperit că nu conținea cerneală.[27] Pentru Goering și Mussolini, principalii organizatori ai conferinței, era un moment de triumf. Corpolentul feldmareșal bătea din palme, iar la știri ducele poate fi văzut făcând glume cu gazdele naziste. Chamberlain era în mod clar satisfăcut. Observându-l pe prim-ministru pe drumul de întoarcere către hotel, William Shirer considera că este „deosebit de mulțumit de el" – deși și-a dezvăluit propriile gânduri când l-a asemănat pe premier cu unul dintre acei „vulturi negri pe care i-am văzut adunați la morții din Bombay".[28] Pentru francezi era o umilință dureroasă. După ce își tot reînnoise promisiunea de a apăra Cehoslovacia, Franța era acum răspunzătoare – împreună cu Marea Britanie, Italia și Germania – de pierderea garantată a 20% din teritoriu și a 700 000 de cehi. „Iată cum tratează Franța singurii aliați care i-au rămas fideli", se lamenta sarcastic François-Poncet în timp ce strângea la un loc documentele.[29] Mussolini a încercat să-l înveselească pe premierul francez spunându-i că va fi aplaudat la întoarcerea în Franța, dar Daladier nu s-a lăsat convins. A refuzat sugestia britanicilor de a duce personal acordul la Praga pentru a fi aprobat de cehi și a insistat ca dificila sarcină de a le aduce vestea

„observatorilor“ cehi să fie dusă la îndeplinire de premierii britanic și francez împreună.

Acești domni ghinioniști – Hubert Masařík, secretarul particular al Ministerului ceh de Externe, și Vojtěch Mastný, ministrul ceh la Berlin – aterizaseră mai devreme în acea după-amiază pe aeroportul Oberwiesenfeld din München, unde îi așteptase Gestapoul și în general fuseseră tratați ca „suspecți în custodia poliției“.[30] Duși la hotelul Regina (unde stăteau și britanicii), au fost ținuți sub pază polițienească și li s-a interzis să comunice cu Praga sau chiar să iasă din cameră. În jurul orei 22, Horace Wilson și Frank Ashton-Gwatkin și-au făcut apariția cu o hartă cu zonele destinate ocupării imediate. Cehii au protestat, dar britanicii au răspuns sec: „Dacă nu acceptați va trebui să vă rezolvați problemele singuri cu Germania“, a explicat Ashton-Gwatkin. „Poate francezii vă vor spune acest lucru cu mai multă blândețe, dar credeți-mă că ne împărtășesc dorința… nu îi mai interesează problema.“[31]

Acum, la 2:15 dimineața, diplomații cehi au fost invitați în apartamentul lui Chamberlain, unde i-au găsit pe membrii importanți ai delegației britanice, precum și pe Alexis Léger (secretarul general din Quai d’Orsay), François-Poncet și Daladier. A fost o întâlnire stânjenitoare. Cehilor li s-a prezentat o copie a acordului, dar li s-a spus că nu aștepta nimeni să facă o declarație, fiindcă se considera că problema deja era rezolvată. Daladier era atât de morocănos încât a refuzat să răspundă la întrebările care i-au fost puse și l-a lăsat pe Léger să ofere explicații și scuze. Chamberlain, epuizat, căsca de zor, în timp ce Masařík încerca să clarifice diverse aspecte. Mastný a izbucnit în plâns. La final, francezii au fost opriți de mulțimea de reporteri care aștepta în holul hotelului. „Monsieur le Président, sunteți mulțumit de acord?“, a întrebat cineva. Bivolul din Vaucluse s-a întors lent, dar nu a putut scoate un cuvânt. Obosit și învins, „s-a clătinat ieșind pe ușă în liniște“.[32]

Cu toate acestea, munca delegației britanice nu se încheiase încă. După doar câteva ore de somn, William Strang a fost trezit de un mesaj de la premier care îi explica că aranjase să se vadă cu Hitler înainte de plecare și îi cerea să schițeze o scurtă declarație despre viitorul relațiilor anglo-germane pe care să o poată semna cei doi lideri. Dându-se cu greu jos din pat, Strang a

reușit să producă trei scurte paragrafe, dintre care al doilea a fost rescris de Chamberlain. Apoi prim-ministrul și Dunglass au mers la un pied-à-terre pe care îl avea Hitler în Prinzregentenplatz.

Povestindu-i despre întâlnire surorii sale Hilda, Chamberlain a descris conversația drept „foarte prietenoasă și plăcută".[33] Totuși interpretul Paul Schmidt credea că Hitler fusese „capricios" și cu mintea în altă parte.[34] Cu siguranță, premierul l-a condus pe Führer printr-o serie de subiecte de discuție, inclusiv Spania, relațiile economice din sud-estul Europei și dezarmarea aeriană. La final, a scos din buzunar declarația comună, în care pasajul esențial era declarația celor doi conducători cu privire la Acordul de la München „ca simbol al dorinței celor două popoare ale noastre de a nu se mai implica din nou în război unul cu celălalt".[35] După părerea lui Chamberlain, Hitler a fost imediat de acord să semneze, după ce exclamase „Ja! Ja!" de mai multe ori în timpul traducerii.[36] Din contră, din câte își amintea Schmidt, Hitler „a fost de acord cu formularea după o oarecare ezitare". Dacă așa era sau nu, a doua impresie a lui Schmidt, că Hitler „a semnat doar ca să îi facă pe plac lui Chamberlain", era neîndoios corectă.[37] „Führerul nu credea că poate să refuze", i-a explicat intermediarul german, prințul Philip de Hessa, lui Ciano după câteva zile, iar Hitler însuși a considerat necesar să îl liniștească pe nemulțumitul Ribbentrop în după-amiaza respectivă: „A, nu lua totul așa în serios... Acea hârtie nu înseamnă absolut nimic."[38]

*

În timp ce oamenii politici deliberau în Bavaria, poporul britanic aștepta cu sufletul la gură. Pregătirile de război nu se relaxaseră, iar trenurile din Londra erau pline de noi evacuați. Punctele de recrutare ale armatei naționale raportau un flux constant de voluntari, iar muncitorii de la Catedrala Canterbury începuseră sarcina delicată de a scoate vitraliile din transeptul sud-estic. În seara aceea, joi 29 septembrie 1938, Clubul „Celorlalți" (fondat de Churchill și F.E. Smith, care avea să devină lordul Birkenhead, în 1911) s-a reunit în sala Pinafore de la Savoy. Churchill era furios. Își petrecuse după-amiaza încercând să strângă semnături pentru o telegramă prin care să îl roage pe Chamberlain să nu-i abandoneze pe cehi,

dar nici Anthony Eden, nici Clement Attlee nu fuseseră dispuși să semneze. Acum apelase la miniștrii din consiliu, Duff Cooper și Walter Elliot, care erau de față. Cum era posibil ca „oameni de onoare cu multă experiență și care au participat cu succes în Marele Război să adopte o politică atât de lașă?“, a întrebat el. „A fost sordid, meschin, subuman și suicidar.“ Cooper, care era deja extrem de deprimat de situația de fapt, s-a apărat cât a putut de bine. L-a insultat pe profesorul Lindemann și apoi, alături de Bob Boothby, editorul proconciliere de la Observer, pe J.L. Garvin. Jignit, Garvin a ieșit din salon și a refuzat să mai calce în club timp de șase ani. „Apoi toată lumea a insultat pe toată lumea și Winston a încheiat prin a spune că la următoarele alegeri generale va vorbi împotriva guvernului pe fiecare platformă socialistă din țară“, scria Cooper în jurnalul său.[٣٩] Pe la ١ dimineața cineva a dat o fugă pe strada Strand ca să cumpere prima ediție a ziarelor, care deja anunțau cu titluri groase acordul de la München. Cooper se făcea din ce în ce mai roșu la față pe măsură ce studia condițiile. „Nu pot digera așa ceva“, i-a zis lui Boothby. „O să-mi dau demisia.“[40] Când în sfârșit cina s-a încheiat, Churchill a plecat împreună cu tânărul conservator Richard Law. S-au oprit în fața unui restaurant plin de clienți bine dispuși. „Bieții oameni!“, a remarcat Churchill. „Habar n-au ce-i așteaptă.“[41]

*

Avionul lui Chamberlain a aterizat la scurt timp după 17:30.******** Tocmai avusese loc o rupere de nori, dar nu afectase entuziasmul mulțimii care se adunase nu doar la Heston, ci și pe tot traseul Great West Road. Când s-a deschis ușa și a apărut Chamberlain, s-a auzit o ovație asurzitoare, urmată de trei urale, apoi alte trei și alte trei. Bucuria și ușurarea fuseseră surprinse de titlul din Daily Express din dimineața respectivă, care scria pur și simplu cu litere uriașe „PACE“.[42] Acum premierul se pregătea să dezvăluie țării și lumii întregi ce fel de pace le adusese. În fața unei mulțimi de microfoane de radio și camere de la jurnalele de actualități, a declarat „că soluționarea problemei cehoslovace... este, după părerea mea, doar începutul unui acord mai larg în care Europa poate găsi pacea“. Apoi, ridicând foaia de hârtie astfel încât să fluture în vânt, a citit declarația care purta semnătura cancelarului german, Herr Hitler, „precum și a mea“.

Chamberlain a mers apoi cu mașina la Palatul Buckingham, unde regele îl invitase cu soția – singurele persoane fără rang nobiliar din istorie – să iasă în balcon alături de familia regală în aplauzele unei mulțimi numeroase. Era o flagrantă încălcare a constituției, dar fără îndoială avea aprobarea poporului. „Trăiască Britannia“ și „La mulți ani!“ au răsunat pe drumul dintre Amiralitate și palat, în timp ce cele două cupluri zâmbeau și salutau. Regele i-a făcut semn lui Chamberlain să facă un pas în față și premierul s-a bucurat singur de adulația publicului timp de două minute. Tommy Woodroffe de la BBC a încercat să transmită ascultătorilor entuziasmul în timp ce mașina premierului încerca să își croiască drum de la palat spre Downing Street:

Iată că sosește, precedat de doi polițiști, pe cal, iar mașina abia poate da colțul din cauza mulțimii de oameni care au oprit-o pentru moment. Oamenii de aici devin din ce în ce mai entuziasmați și e una dintre cele mai impresionante priveliști din viața mea: o întâmpinare spontană, complet dezorganizată pentru un om care a făcut tot ce a putut pentru țară. Este cel mai minunat efort spontan: nimeni nu le-a spus să vină aici, nimănui nu i s-a cerut să vină aici. Dar oameni de pe toate treptele sociale au venit să își certifice prezența.[43]

„Ai crede că am repurtat o mare victorie, când de fapt am trădat o țară mică“, a comentat Orme Sargent, care privea dintr-un balcon de la Ministerul de Externe.[44]

Ajungând până la urmă în Downing Street nr. 10, Dunglass a auzit pe cineva repetând sugestia lui Annie Chamberlain că prim-ministrul ar fi trebuit să meargă la fereastră și să reia celebrele cuvinte ale lui Disraeli despre pace obținută cu onoare. Din nou Chamberlain a ezitat, dar apoi, în timp ce urca scările, s-a răzgândit. La 19:27 s-a deschis fereastra de la etajul întâi și premierul a apărut ca să rostească cuvintele care urmau să îl urmărească și să îi strice reputația:

Bunii mei prieteni, este a doua oară în istoria noastră când pacea obținută cu onoare s-a întors din Germania în Downing Street. Cred că este o pace

pentru vremea noastră. Vă mulțumim din adâncul inimii... Acum vă recomand să mergeți acasă și să dormiți liniștiți în paturile voastre.[45]

*

Contrastul cu ceea ce se petrecea la Praga era tragic. La 6:20, în dimineața zilei de 30 septembrie, Kamil Krofta, ministrul ceh de externe, a fost trezit de atașatul german ca să i se comunice că ocupația țării va începe la miezul nopții. Beneš era în cadă când a auzit veștile. „E o trădare care va fi propria pedeapsă“, a prezis el. „Ele [democrațiile occidentale] cred că se vor salva de război sau de revoluție pe spinarea noastră. Se înșală.“ Pentru o clipă, președintele s-a gândit să opună rezistență și a cerut sfatul Moscovei. Totuși până la prânz guvernul a capitulat. La Consiliul de Apărare a republicii, Beneš a declarat cu lacrimi în ochi că istoria nu avea „nimic asemănător precum tratarea unui stat suveran într-un astfel de mod... Suntem abandonați și trădați.“ Liderul Partidului Comunist, Klement Gottwald, dorea să lupte și și-a mustrat colegii reamintindu-le că până și „ethiopienii desculți“ avuseseră curajul de a rezista în fața italienilor. Dar comparația, a insistat Beneš, nu era corectă. „Nu suntem învinși de Hitler“, a explicat el, „ci de prietenii noștri.“[46]

Mai târziu în după-amiaza aceea, premierul, generalul Jan Syrový, i-a vorbit națiunii. S-au montat boxe în Piața Wenceslas și mulțimea a ascultat înlăcrimată cum Syrový declara crudul adevăr că singura alegere care li se dăduse era între capitulare și „sacrificarea vieții soțiilor și copiilor“.[47] Când s-au stins ecourile imnului ceh, mulțimea a fost străbătută de un val de furie și s-a revărsat către castelul Hradčany strigând „Nu, nu, nu!“, „Jos Beneš!“, „Țineți Cehoslovacia vie!“ și „Trăiască Cehoslovacia!“[48]

*

Era reacția de care se temuse Daladier. Cu toate acestea, parizienii și-au întâmpinat premierul de parcă era un erou întors din cucerire. Bonnet, care nici măcar nu ascultase descrierea condițiilor de la München făcută de

François-Poncet – „Pacea e asigurată“, „Acesta e principalul“ –, se asigurase că drumul parcurs de mașina premierului de la aeroportul Le Bourget era transmis la radio și că străzile erau pline de mulțimi entuziaste, scandând „Vive Daladier!“ și „Vive la paix!“[49] Premierul a fost de părere că acest entuziasm nu-și avea locul, dar cu toate acestea după patru zile a justificat Acordul de la München în Camera Deputaților, declarând că nu regreta „nimic“ și numindu-l „o victorie morală a păcii“.[50] După doar șase ore de dezbateri, deputații, cu excepția comuniștilor și a doi extremiști de dreapta, au căzut de acord și s-a votat pentru încheierea ședinței – care era de fapt un vot de încredere pentru Acord – guvernul a obținut o majoritate de 535 la 75.

În Londra, dezbaterea de patru zile a început cu demisia lui Duff Cooper. „Prim-ministrul a mizat pe blândețea rezonabilă în discuțiile cu Herr Hitler“, a declarat de pe locul său izolat de sub pasaj. „Eu am considerat că e mai deschis la limba pumnului de fier.“[51] Ulterior le-a spus prietenilor că n-a putut să accepte „pacea obținută cu onoare“. Dacă Chamberlain s-ar fi „întors de la München zicând «pace cu groaznică, nemăsurată, nemaivăzută dezonoare», poate aș mai fi rămas. Dar pace cu onoare!“[52] Și alți miniștri erau de aceeași părere, dar nu într-atât încât să îi urmeze exemplul. Harry Crookshank, care îl considera pe Chamberlain „nebun și hipnotizat de un nebun“, și-a depus demisia, dar s-a lăsat convins să se răzgândească. Ceilalți – Stanley, De La Warr, Elliot, Winterton și Bernays – nici măcar n-au ajuns la stadiul de a-și scrie demisia.

Dezbaterea care a urmat după declarația lui Cooper a fost una dintre cele mai pătimașe și mai polarizante din istoria parlamentară modernă. Deschizând dezbaterea din partea opoziției, Clement Attlee a atacat ceea ce a descris drept „o victorie pentru forța brutală“, în care „un popor viteaz, civilizat și democratic“ fusese trădat în favoarea unui „despotism nemilos“.[53] A fost urmat de liderul liberal, Archie Sinclair, care l-a acuzat pe Chamberlain că „a cedat“ în fața amenințărilor naziste și a renunțat la „justiție și respect pentru tratate“.[54] La celălalt pol, Victor Raikes, parlamentar conservator de dreapta și izolaționist, a copleșit acordul cu laude, profețind că premierul va „rămâne în istorie drept cel mai mare om de stat din toate timpurile“.[55]

Chamberlain vorbise la începutul ședinței și primise laude de recunoștință de peste tot din cameră. Totuși era evident că propria tabără îl critica. Chiar trebuie să credem, a întrebat Richard Law, care fusese până atunci un susținător loial al guvernului, „că acei oameni care s-au ridicat la putere prin violență și trădare, care s-au menținut la putere prin violență și trădare, care au obținut cele mai mari victorii prin violență și trădare, au fost deodată convinși de magnetismul premierului... că violența și trădarea nu duc la nimic bun?“[56] Adevărul era, a declarat lordul Cranborne, că pacea fusese salvată temporar doar prin „lăsarea pradă lupilor a unei mici țări ale cărei curaj și demnitate într-o situație aproape intolerabilă au fost o revelație și un exemplu pentru noi toți“.[57] Pentru Leo Amery, acordul era pur și simplu „cea mai mare – și mai ieftină – victorie câștigată vreodată prin militarism agresiv“.[58]

Până când a luat Churchill cuvântul în a treia zi, parlamentul era din ce în ce mai divizat. „Am suferit o înfrângere totală și nemijlocită“, a declarat el. „Aiurea“, a strigat Nancy Astor. Churchill a ținut-o pe a lui. A întrebat ce obținuse de fapt prim-ministrul. „Pace!“, au strigat parlamentarii conservatori. Dar Churchill nu avea de gând să se lase ușor. Tot ceea ce schimbase acordul, a insistat el, era că dictatorul german, „în loc să înșface mâncarea de pe masă, se mulțumise să i se servească câte un fel odată“. Acum totul se sfârșise. „Mută, îndoliată, abandonată, distrusă, Cehoslovacia se retrage în umbră.“[59] Churchill nu purta pică poporului britanic pentru ușurarea sa evidentă, dar insista că trebuie să știe adevărul:

Ar trebui să știe că au obținut o înfrângere fără război, ale cărei consecințe ne vor urmări mult timp de acum încolo; ar trebui să știe că am depășit un reper istoric teribil, când întregul echilibru al Europei a fost răsturnat, iar cuvintele groaznice au fost deocamdată rostite împotriva democrațiilor occidentale: „Ai fost cântărit și ai ieșit în lipsă“. Și să nu credeți că acesta e finalul. E doar începutul judecății. E doar prima înghițitură, prima gură dintr-o cupă amară care ne va fi întinsă an după an dacă nu ne ridicăm iar printr-o recuperare supremă a sănătății morale și a vigorii marțiale și nu luptăm pentru libertate ca în zilele de demult.[60]

În ciuda acestei „elocințe ca a lui Demostene“, rebelii conservatori se confruntau cu o dilemă: să îndrăznească să se abțină sau chiar să voteze împotriva guvernului?[٦١] Din weekend circulau zvonuri că Chamberlain intenționa să se folosească de euforia de după München pentru a convoca alegeri generale anticipate, în care doar acei conservatori care îl susținuseră vor beneficia de sprijinul partidului, în timp ce rebelii vor fi excluși sau vor avea contracandidați „oficiali“. Harold Macmillan a fost atât de alarmat de această perspectivă încât l-a căutat pe purtătorul de cuvânt al laburiștilor, Hugh Dalton, să-l implore ca moțiunea de cenzură depusă de opoziție să nu fie atât de extremă încât să-i forțeze pe parlamentarii conservatorii anti-München să voteze împotrivă. Dalton a promis că va face tot posibilul și chiar și-a exprimat convingerea că se putea încheia un târg, în cazul unor alegeri anticipate, în care conservatorii anticonciliere să fie lăsați să câștige de către socialiști. Din fericire, un astfel de plan de rezervă s-a dovedit inutil. Înfuriat de zvonuri, sir Sidney Herbert – un conservator foarte respectat, care fusese rănit în primul Război Mondial și se știa că e pe moarte – a decis să facă o intervenție extraordinară și a denunțat ideea unor alegeri „din loialitate“, cerând guvernului să folosească timpul pentru reînarmare.

Efectul acestui discurs, rostit de cel care „reprezenta tradiția conservatoare în forma sa cea mai loială“ și se afla într-o situație fizică precară, a fost nemaivăzut.[62] Discuțiile despre disidențe de partid s-au evaporat și când Chamberlain s-a ridicat în a patra zi a dezbaterii a clarificat că se anulaseră alegerile generale. Rebelii conservatori au prins curaj. Nu erau întru totul de acord dacă totuși să voteze împotriva guvernului (asa cum dorea Churchill) sau pur și simplu să se abțină (limita până la care erau dispuși să meargă Eden și Amery). Până la urmă s-a hotărât că era mai bine să prezinte o imagine unită și să se abțină toți, decât să se împartă în a face lobby sau a rămâne la locurile lor. Cu toate acestea, chiar și așa, trecerea de partea guvernului a unora care ar fi profitat de reputația lor ca anticonciliatori și opozanți ai conferinței de la München nu era atât de importantă, așa cum au pretins mai târziu. Așa cum a recunoscut Amery în fața lui Chamberlain, după discursul de încheiere al premierului – în general considerat un triumf –, și el, și Eden erau tentați să îl urmeze în a face lobby pe lângă guvern, dar considerau că nu își pot dezamăgi prietenii.[63] Când s-a făcut

numărătoarea voturilor, mai puțin de 30 de conservatori refuzaseră să susțină guvernul, în timp ce 366 votaseră în favoarea sa.

*

Acordul de la München a fost – și rămâne – unul dintre cele mai controversate din istorie. O capitulare rușinoasă, „un triumf pentru tot ce e mai bun și mai luminat“, un răgaz vital de respiro: dezbaterea continuă de peste 80 de ani********. Nu se poate nega că a fost un dezastru pentru statul cehoslovac. Cehii au pierdut aproximativ 28 000 de kilometri pătrați din teritoriu, cuprinzând 2 800 000 de germani sudeți și 800 000 de cehi, împreună cu toate fortificațiile și marea majoritate a resurselor naturale. Dispăruse capacitatea lor de apărare, iar viitorul statului ciuntit – în ciuda „garanției“ oferite de puterile de la München – devenise discutabil în cel mai bun caz. Pentru germanii sudeți care susțineau regimul nazist era un prilej de sărbătoare. Dar nu era deloc așa pentru cei 400 000 de social-democrați, refugiați comuniști sau evrei. Singura consolare a cehilor – care e vizibilă doar în retrospectivă – era că prin acceptarea pașnică a cererilor germane evitau războiul de anihilare și de ocupație brutală prin care polonezii, care opuneau rezistență și erau „susținuți“ de democrațiile occidentale, urmau să treacă. Cehii au suferit din cauza nazismului, dar polonezii au suferit și mai mult.

Pentru Hitler, München era evident o victorie. Obținuse tot ceea ce ceruse la Godesberg – singura diferență reală fiind, așa cum arăta Churchill, că ocupația era acum repartizată de-a lungul a zece zile, și nu deodată. Desigur, așa cum se știe azi, Hitler voia un război localizat care să îi permită să anexeze Cehoslovacia în totalitate și a regretat aproape imediat înțelegerea făcută. „Tipul ăla [Chamberlain] mi-a stricat intrarea în Praga“, s-a plâns el la scurt timp.[64] Totuși nu se poate spune că nu și-a atins scopul declarat. Ceruse Regiunea Sudeților până la 1 octombrie și la sfârșitul lui septembrie îi aparținea. În același timp, frontierele Reichului s-au extins și puterea Germaniei crescuse, în timp ce Cehoslovacia fusese neutralizată. Slăbiciunea democrațiilor occidentale fusese expusă, iar prestigiul și popularitatea Führerului atinseseră noi culmi.

Nu în ultimul rând, deși el nu va afla acest lucru, Conferința de la München a distrus un complot al opoziției germane de a-l înlătura pe Hitler din funcție în momentul când urma să dea ordinul de ocupație. E îndoielnic dacă această lovitură de stat, care fusese pusă la cale pe 15 septembrie sub conducerea șefului statului-major general, generalul Franz Halder, ar fi putut reuși, sigur e însă că a căzut în momentul în care premierii occidentali au decis să se urce în avion. „Eram ferm convinși că vom reuși“, a depus Halder mărturie la Nürnberg. „Dar a apărut domnul Chamberlain și dintr-o mișcare pericolul războiului a fost îndepărtat... Ora critică pentru a folosi forța a fost pierdută.“[65]

Din perspectiva puterilor occidentale, pricipalul argument în favoarea Acordului de la München era că nici Marea Britanie, nici Franța nu erau gata de război în 1938 și acordul le-a mai dat un an în care să se pregătească – așa-numitul „respiro“. „Slavă Domnului pentru München“, scria Harold Balfour, subsecretar al Forțelor Aeriene în guvernul Chamberlain, care își amintea că în toamna lui 1938 Marea Britanie nu avea decât două Spitfire în stare de funcționare și ceva mai multe avioane Hurricane.[66] Desigur, Balfour avea dreptate. Avioanele Spitfire, Hurricane și radarul – care cu toatele au făcut diferența dintre victorie și înfrângere în marea bătălie pentru soarta Marii Britanii – nu erau gata în 1938, dar erau în 1939. Ceea ce ignoră acest argument totuși e că Germania nu era în stare să lanseze această bătălie în 1938. Așa cum urmau să dovedească evenimentele din 1939 și 1940, nu doar că trebuia mai întâi să își înfrângă vecinătatea foarte apropiată și să-și asigure terenuri de aterizare de-a lungul Canalului Mânecii înainte de a-și putea întoarce atenția asupra Marii Britanii, dar în 1938 Luftwaffe nu era echipată pentru o campanie strategică de bombardamente cu rază mare de acțiune. Desigur, nu toate acestea le erau cunoscute liderilor vestici, dintre care mulți erau înșelați de propaganda germană. Forțele aeriene franceze vor pierde 40% din aparate în prima lună de război, declara generalul Joseph Vuillemin, șef al statului-major aerian francez, după un tur de șase zile al Luftwaffe și al instalațiilor sale în august 1938, în timpul căruia nemții mutaseră aceleași avioane lucioase de pe o pistă pe alta, înainte de a sosi francezii.[67] Este adevărat că starea flotei aeriene franceze era groaznică. În septembrie 1938 doar 700 dintre cele 1 126 de avioane erau funcționale, iar mai puțin de 50 erau aparate moderne. În această situație, Deuxième Bureau estima că existau 2

760 de avioane germane, inclusiv 1 368 de bombardiere. Ceea ce nu au reușit totuși să vadă francezii – parțial din cauza previziunilor apocaliptice ale colonelului american Charles Lindbergh******** – era că o mare parte din aceste avioane nu funcționau. Într-adevăr, dintre cele 2 760 doar 1 699 ar fi putut să se ridice în aer în septembrie 1938.[68] Mai important era că existau doar opt divizii germane pe frontul de vest, în comparație cu 23 franceze (lucru cunoscut de Deuxième Bureau), în timp ce Zidul de Vest era puțin mai mult de un șantier. Finalmente, deși erau rar luate în considerare, existau 34 de divizii cehe bine echipate și foarte motivate.

Rămânea un adevăr – așa cum știau foarte bine serviciile secrete franceze și britanice – faptul că germanii nu erau gata de un război major în 1938 și ar fi fost puși într-o situație extrem de dificilă, dacă nu imposibilă, dacă Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică și-ar fi unit forțele ca să apere Cehoslovacia. „Nu se punea problema“, a depus mărturie generalul Alfred Jodl la Nürnberg, când a fost întrebat despre șansele Germaniei dacă Marea Britanie și Franța ar fi luptat în septembrie 1938, „cu cinci divizii apte de luptă și șapte divizii în rezervă la fortificațiile de vest, care nu erau decât un mare șantier, să ținem piept la 100 de divizii franceze. Era imposibil din punct de vedere militar.“[69] Înaltul Comandament german nu-și făcea iluzii nici cu privire la fortificațiile cehe. „Dacă ar fi izbucnit un război“, explica feldmareșalul Erich von Manstein în 1946 (care, spre deosebire de Jodl, nu își risca viața la proces), „nici frontiera noastră vestică, nici cea poloneză nu puteau fi efectiv apărate, și fără absolut nici o îndoială că, dacă Cehoslovacia s-ar fi apărat, am fi fost opriți de fortificațiile sale, pentru care nu aveam mijloace de spargere.“[70]

Nu dorim să minimalizăm deficiențele apărării democrațiilor occidentale, nici să negăm că anul câștigat de Acordul de la München a permis reînarmarea atât de necesară. Problema era că acest „respiro“ a fost de asemenea folosit de germani, care și-au accelerat propria înarmare și au terminat Zidul de Vest.******** Mai mult, prada câștigată de anexarea Regiunea Sudeților era considerabilă: 1,5 milioane de mitraliere, 750 de avioane, 600 de tancuri, 2 000 de tunuri de câmp, lăsând la o parte cheresteaua și alte materii prime.[71] Astfel, în timp ce puterile occidentale au făcute progrese mari în „anul de răgaz“, germanii au făcut și mai mari progrese, depășindu-i cu mult pe francezi și pe britanici pe uscat și într-o

măsură mai mică în aer. Apărătorii acordului au argumente mai puternice când subliniază, așa cum se tot menționa în vremea respectivă, că războiul pentru Cehoslovacia în 1938 ar fi divizat opinia publică și în Franța, și în Marea Britanie, iar Marea Britanie probabil nu s-ar fi bucurat, cel puțin inițial, de susținerea dominioanelor, care cu toatele se declaraseră împotriva implicării.

Cu toate acestea, contraargumentul care trebuie luat în calcul se referă la efectele pierderii ocaziei de a lega Uniunea Sovietică într-o „Mare Alianță" împotriva Germaniei naziste (așa cum dorea Churchill) care, în cazul în care se ajungea la conflict, i-ar fi forțat pe germani să lupte pe două fronturi de la bun început. Erau desigur multe motive de a nu avea încredere în Stalin, așa cum urma să descopere Churchill, dar erau chiar și mai multe motive de a nu avea încredere în Hitler, al cărui cuvânt era dispus să-l accepte Chamberlain. Iar și iar, Litvinov repetase public că Uniunea Sovietică își va onora promisiunea făcută Cehoslovaciei – cu condiția, conform termenilor din Tratatul sovieto-cehoslovac, ca Franța să intervină prima – așa cum clarificase și că, dacă nu se profita de această ocazie de a ține în frâu agresiunea germană, atunci Rusia avea să se retragă în izolare. Sigur, existau dificultăți practice referitoare la ajutorul sovietic, mai ales că URSS nu avea frontieră comună cu Cehoslovacia, și nici Polonia, nici România nu și-ar fi dorit ca Armata Roșie să le traverseze teritoriile. Totuși, pe măsură ce criza s-a agravat, România a început să facă aluzii că ar fi fost dispusă să lase avioanele rusești să îi traverseze spațiul aerian, în timp ce ajutorul material rusesc ar fi fost extrem de valoros în sine. În martie, Litvinov îi promisese lui Beneš un „minim absolut" de 10 000 de avioane, iar între 21 și 24 septembrie forțele armate sovietice au fost parțial mobilizate, implicând aproximativ 330 000 de oameni.[72] Dar în zadar. Pe tot parcursul crizei, britanicii și francezii au respins în mod repetat ofertele de colaborare ale sovieticilor, iar când s-a ajuns la München rușii, precum cehii, au fost excluși. Strategia de securitate colectivă a lui Litvinov eșuase și eminențele cenușii de la Kremlin începuseră să se gândească la alternativa evidentă – o înțelegere cu Germania nazistă.

În mod crucial, Conferința de la München l-a convins pe Hitler că puterile occidentale nu vor intra niciodată în luptă, ci vor continua să îi accepte pretențiile. „Chamberlain s-a cutremurat de teamă când am rostit cuvântul

război. Nu-mi spuneți mie că el e periculos“, a fost acesta auzit spunând batjocoritor, la scurt timp după acord.[73] Mai târziu, când își trecea în revistă generalii înainte de campania din Polonia, a declarat: „Dușmanii noștri sunt niște viermi neimportanți. I-am văzut la München.“[74] Era o eroare ale cărei consecințe se vor simți în întreaga lume.

În München li s-au alăturat sir Nevile Henderson, Ivone Kirkpatrick și Geoffrey Harrison de la ambasada britanică.

Când premierul britanic Benjamin Disraeli s-a întors de la Congresul de la Berlin în iulie 1878, care a dus la o nouă împărțire teritorială în Balcani după Războiul ruso-turc (1877–1878), i-a spus mulțimii care îl aștepta jubilând în Downing Street: „Lordul Salisbury și cu mine v-am readus pacea – dar sper că o pace obținută cu onoare“.

Beneš a trimis și o telegramă la Daladier cerându-i „să nu uite cei 20 de ani de colaborare politică pe care am avut-o cu Franța“.

Führerbau este una dintre cele câteva clădiri cu arhitectură nazistă care au supraviețuit și azi găzduiește Universitatea de Muzică și Artele Spectacolului din München. Cămăruța din centru, de la etajul 1, este locul unde s-a ținut conferința.

Ar fi ajuns mai devreme, dar, după conversația cu Hitler, Chamberlain fusese dus să vadă câteva atracții ale Münchenului, inclusiv Sternecker Bräu – berăria unde fusese fondat Partidul Nazist.

A.J.P. Taylor a fost cel care a spus că „[München] a fost un triumf pentru tot ce e mai bun și mai luminat în viața britanică“, deși ulterior a pretins că fusese ironic. (A.J.P. Taylor, The Origins of the Second World War, Londra, 1961, p. 189)

Lindbergh, care devenise celebru după zborul transatlantic cu Spirit of St Louis (1927) și apoi prin tragica răpire și ucidere a fiului său (1932), era profund impresionat de Luftwaffe și de capacitatea de producție a industriei aeriene germane, pe care avusese ocazia să le inspecteze de mai multe ori între 1936 și 1938. Totuși nu era expert și, așa cum remarca Hugh Dalton, „nu știa mai mult despre avioanele militare decât Amy Johnson a noastră“. În septembrie 1938, i-a îngrozit pe miniștrii francezi spunând că germanii aveau 8 000 de avioane militare (aproape de șapte ori mai mult decât numărul real), cu o capacitate de a produce 1 500 pe lună. „Orașele franceze și britanice vor fi rase de pe fața pământului“, a prezis „Vulturul singuratic“, care simpatiza Germania nazistă și ulterior a făcut campanie

împotriva intervenției americane în război, prin intermediul Comitetului America First.

Doar 517 buncăre fuseseră terminate până la finalul lui septembrie 1938, dar după un an numărul crescuse la 11 283.

Capitolul XVIII. O pace pentru vremea noastră

Pacea se revărsa din afișe, și nu din aripile îngerilor.

E.M. Forster, „Două urale pentru democrație“, iulie 1938

Acordul de la München l-a dus pe Neville Chamberlain pe culmile popularității. „Păpușile Chamberlain“, unele la costum, altele îmbrăcate pentru pescuit, au dispărut rapid de pe rafturi și 90 000 de oameni au strâns cupoane din Daily Sketch pentru a obține o farfurie cu fotografia imprimată a premierului. Peste 20 000 de scrisori de felicitare au ajuns în Downing Street, împreună cu undițe, umbrele, flori, ciocolată, muște de dat la somon, papuci, pipe, scrumbii afumate, trabucuri, șampanie, cidru, poze, „șosete tricotate premiate“, lăzi de mere, o șa din piele de oaie galeză, potârnichi, un „tort decorat simbolic“, un pian de concert, ochelari de operă, ceasuri, orologii, „un bidon de lapte din insula Jersey“, un trifoi cu patru foi, becuri, turtă dulce, tweed, vin alb german, smântână groasă, „potcoave norocoase“ și o pereche de saboți olandezi.[1]

Era un tezaur uimitor, dar unele dintre darurile mai extravagante le-au dat dureri de cap celor de la Ministerul de Externe. Pe 30 septembrie 1938, la o zi după conferință, Paris-soir anunța o colectă publică pentru a-i cumpăra premierului o casă la țară în Franța lângă un pârâu cu păstrăvi, iar până la 4 octombrie se strânseseră aproape o jumătate de milion de franci. Ministerul de Externe era îngrijorat. Dacă premierul refuza oferta, risca să îi ofenseze pe francezi. Dacă, pe de altă parte, accepta, era obligat să își viziteze proprietatea și să se asigure că era corect întreținută. Până la urmă s-a decis că era cel mai bine să refuze. Premierul nu are „ambiții teritoriale în Europa“, a declarat Ministerul de Externe, desigur fără să fie ironic, și a

trimis instrucțiuni către ambasade spunându-le să refuze toate „casele, râurile, munții etc.“.[2]

Nu că ar fi putut stăvili potopul de laude care au curs de pe tot globul, de la oameni de tot felul, printre care un irakian de 15 ani, care și-a dat seama că, „dacă n-ați fi fost dumneavoastră, Führerul ar fi împins Europa în alt război, a cărui teroare e imposibil de știut“, și chiar președintele SUA.[3] Unele dintre aceste expresii de recunoștință frizau sacrilegiul. Ziarul New York Daily News declara că exista ceva „cristic“ în prim-ministru, în timp ce Bombay Buddha Society l-a felicitat pe premier fiindcă pusese în practică „învățăturile și principiile“ lui Buddha.[4] După câteva săptămâni, pe 12 noiembrie 1938, Chamberlain a aflat despre o țărancă din Grecia care păstrase o gaură în crucea pe care o purta la gât pentru o relicvă din Crucea pe care fusese răstignit Hristos, dar acum spera să obțină „un pic din umbrela domnului Chamberlain“.[5]

Nu era totul roz, după cum se vedea după geanta de poștaș a lui Duff Cooper, care era mult mai puțin voluminoasă. „Ca infanterist în Marele Război, și unul care detestă și se teme de război“, scria A.E. Whitteridge pe 2 octombrie 1938 – una dintre cele 4 000 de scrisori primite de Cooper –, „aș vrea să vă ofer mulțumirile mele respectuoase pentru pasul făcut a doua zi după cea mai mare umilință pe care a suferit-o țara noastră de la cucerirea normandă.“[6] Un alt corespondent, care avea o mică afacere în Ayrshire, declara că München i-a adus „rușine și neajutorare“, în timp ce fostul navigator John Edward Smith considera că „întreaga flotă glorioasă e de partea dumneavoastră“.[7]

Cei care cu siguranță nu erau de această părere erau membrii familiei regale. După ce se oferise de mai multe ori în timpul crizei să îi scrie lui Hitler ca „de la un fost soldat la altul“, George al VI-lea era plin de admirație pentru linia urmată de premier și susținea din toată inima acordul încheiat.[8] La fel de entuziasmat era și ducele de Windsor, care, după spusele soției sale, fusese atât de mâhnit de alunecarea spre direcția războiului încât era „decis să meargă el însuși la Hitler dacă nu s-ar fi dus domnul C“.[9] Acum ducele trimitea felicitări călduroase premierului – adăugându-se celor trimise de fratele său mai mic, ducele de Kent; de sora sa, prințesa; de cumnata sa, regina; și de mama sa, regina Mary. Aceasta din urmă era

deosebit de iritată de cei care, precum Cooper, îl atacau pe premier. „A adus acasă Pacea“, îi scria ea fiului său, regele, „de ce nu pot fi recunoscători?“[10]

Nici aristocrația nu era mai puțin încântată. Scrisori laudative de la pairi umpleau tava de corespondență a premierului, inclusiv de la socrul lui Cooper, ducele de Rutland, care își cerea scuze pentru purtarea ginerelui său. O altă scrisoare, deosebit de revelatoare, i-a fost scrisă lui Cooper de ducele de Buccleuch și Queensberry după demisia acestuia. După ce luptase patru ani pe front în primul Război Mondial, Buccleuch – care când primise titlul de duce în 1935 devenise cel mai mare proprietar de terenuri din Marea Britanie – era pe bună dreptate oripilat de război și absolut convins că Marea Britanie și Germania nu mai trebuie să lupte vreodată. După venirea lui Hitler la putere, a făcut o serie de vizite particulare în Germania ca să studieze regimul și să stabilească relații de prietenie. Așa cum reiese clar din jurnalul său, erau foarte multe lucruri care i se păreau dezgustătoare la noul regim. Era totuși convins că un alt război ar fi însemnat sfârșitul civilizației – cu siguranță sfârșitul vechii ordini în Marea Britanie – și că nu trebuie precupețit nici un efort pentru a ajunge la o înțelegere cu Hitler. Scrisoarea sa, onestă, dar și naiv de optimistă, spune multe despre tiparul mental al unei părți importante din clasele superioare din societatea britanică a vremii:

Poate vreunul dintre noi să dovedească sau să judece în avans că e imposibil, orice ar fi, să avem încredere în Hitler sau în Germania? Hitler n-a mai întâlnit poate niciodată un gentleman și om de stat și pe nimeni capabil să îl înfrunte și cu care să poată vorbi și trebuie să fi fost mai mult decât surprins să vadă cum cedează în fața premierului nostru… Dacă nu avem nici o înțelegere cu Germania, atunci singura noastră alternativă pare să fie războiul, iar pregătirile de război vor însemna că vom avea doar război, și nimic altceva, nici vorbă de cheltuielile mari cu programul nostru social… Am sperat atât de mult ca acest coșmar al războiului european să dispară și să revină încrederea pentru refacerea comerțului care e atât de necesar pentru toate industriile, inclusiv agricultura și industria lânii din Scoția cu care am relații strânse (ca să nu mai menționez propriile neliniști legate de agricultură) și pentru prosperitatea care ar permite parlamentului să îndeplinească tot ceea ce dorește, și [nu] să ne ceară impozite și mai

mari… Dacă toate veniturile vor merge spre pregătirile de război, va continua declinul pe alte direcții, iar nemulțumirile vor duce la efecte neplăcute și dezastruoase pentru un anume partid socialist la putere... Nu crezi că premierul nostru a avut un start foarte bun cu Hitler? Și că Hitler poate foarte bine să profite și să învețe din următoarele negocieri. Te rog nu fi prea războinic? Mollie [ducesa] ar fi foarte mâhnită dacă n-ai mai fi la comanda flotei. Nu știu niciodată la ce să mă aștept de la tine, deși sper să fie bine![11]

În pofida acestor politețuri, existau multe disensiuni. „Sentimentele erau foarte intense în toată țara“, își amintea Barbara Cartland, celebra scriitoare și sora parlamentarului conservator anti-München Ronald Cartland. „Oameni care erau de obicei calmi și neinteresați de politică își pierdeau firea, se enervau pe cei care nu erau de acord cu ei, erau nepoliticoși și bădărani la cea mai mică provocare.“[12] „Soții nu mai vorbeau cu soțiile, tații și fiii își spuneau lucruri de neiertat“, scria lady Diana Cooper.[13] După spusele soțului ei, Duff, soții erau cei care tindeau să susțină Acordul de la München, iar soțiile erau cele care se opuneau acestuia. Lui Richard Law și Harold Nicolson li se părea că e invers. „Englezoaicele au arătat frică, nu curaj“, declara supărat Nicolson, adresându-se Consiliului Național al Femeilor la începutul lui noiembrie 1938. „Poți simți o nouă teamă la gândul că pacifismul se poate să fi fost generat de insistența generală că teama de război este o prerogativă feminină și că pentru femei în mod natural soarta popoarelor e mai puțin importantă decât salvarea imediată a familiei.“[14] Reflectând asupra situației după un an, Law era chiar și mai aspru:

Dacă femeile nu ar avea drept de vot, nu ar exista Asociațiile Femeilor Conservatoare. Ele sunt eroul negativ al piesei. Ce nebunie din partea taților noștri să își închipuie că femeile vor înnobila și sanctifica politica. Brutele, neatinse așa cum sunt de nimic altceva în afară de cele mai meschine considerații materiale, nu au adus decât degradare și dezonoare în politică. Un fenomen precum Neville Chamberlain ar fi fost de neconceput înainte de 1918.[15]

Statisticile tindeau să susțină aceste observații. După un sondaj de opinie din timpul crizei, bărbații erau mai degrabă înclinați să-l „înfrunte pe Hitler“, în timp ce femeile tindeau să îl susțină pe Chamberlain și eforturile sale pacifiste. Chamberlain cu siguranță credea că așa stăteau lucrurile și, în anul următor, a încercat să adune sprijin pentru politica sa externă făcând apel la femeile britanice.[16]

O altă importantă, deși la fel de generalizată diferență de opinie era între cei tineri și cei în vârstă. Din discuțiile cu alegătorii săi din Birmingham, Ronald Cartland a constatat că majoritatea tinerilor erau anti-München, în timp ce părinții lor, care își aminteau de război, erau neclintiți în apărarea sa. „Cu posibila excepție a lui Hristos, nu e nimeni mai măreț decât domnul Chamberlain care să fi trăit vreodată pe pământ“, declara un localnic în vârstă.[17] În altă parte, un absolvent de la Oxford pe nume Christopher Cadogan s-a întors acasă la tatăl său, comandantul Francis Cadogan (care făcuse parte din flotă în timpul Primului Război Mondial), care i-a cerut valetului său să aducă șampanie ca să toasteze pentru succesul premierului. Când fiul a refuzat să ridice paharul, tatăl l-a dat afară din casă și a refuzat să îi vorbească o perioadă. Christopher s-a înecat mai târziu, în timpul serviciului militar, în largul coastelor Ciprului.[18]

Furia cea mai mare se îndrepta împotriva acelor parlamentari conservatori care refuzaseră să voteze pentru Acordul de la München și îl atacau deschis pe premier. „Mi-ar plăcea să-i fac capul țăndări“, declara lady Willingdon, fostă vicereginăa Indiei, după demisia lui Duff Cooper.[19] „Trădătorii aceia – Winston Churchill, fratele tău, și alții ca ei ar trebui să fie împușcați“, i s-a spus Barbarei Cartland la un prânz în Londra.[20] Nu că „trădătorii“ s-ar fi purtat mai bine. Churchill „m-a bălăcărit ca o mahalagioaică“, se plângea un parlamentar conservator după dezbaterea referitoare la acord, iar Cooper s-a enervat atât de rău în timpul unei discuții cu un parlamentar pro-conciliere încât a vrut să-l strângă de gât.[21] Harold Macmillan a ars efigia lui Chamberlain la aniversarea Complotului Prafului de Pușcă din 1938 (spre deliciul copiilor din localitate și consternarea cunoscuților soției sale) și apoi a șocat o întreagă sală de cinema strigând „Ombrello! Ombrello!“ la apariția pe ecran a premierului.[22]

În săptămânile de după dezbaterea acordului, aproape toți parlamentarii care erau pro s-au confruntat cu cenzura și chiar cu amenințări de excludere de pe lista filialelor de partid, la îndemnul Biroului central al conservatorilor. „Toți susținătorii mei principali sunt furioși, directorul m-a chemat la discuții și în general am impresia că la una sau oricare dintre ședințele pe care le am săptămâna viitoare se prea poate să fiu ucis cu pietre“, îi scria lordul Cranborne lui Anthony Eden, la scurt timp după dezbaterea despre München.[23] După o săptămână i-a scris unchiului său, vicontele Cecil: „Sunt în mare încurcătură cu localnicii mei tradiționaliști, dar, după foarte multe eforturi, am reușit să obțin de la ei mână liberă să spun ce vreau despre politica externă a guvernului. Dar ei tot cred că sunt (a) socialist, (b) susținător al războiului și (c) condei înveninat la adresa premierului.“[24]

Alți conservatori rebeli au avut mai mult de tras. Duff Cooper a fost efectiv trecut pe perioadă de probă de asociația sa din Saint George, Westminster, iar ducesa de Atholl a răspuns la decizia asociației sale din Kinross și Western Perthshire de a căuta un nou candidat pentru alegerile viitoare renunțând la locul de pe liste și candidând ca independent********. În alegerile suplimentare care au urmat, în manieră de secolul al XVIII-lea în ceea ce privește loviturile sub centură, calomniile și mita josnică care s-au folosit, toate mijloacele la dispoziția partidului au fost îndreptate împotriva ducesei, care a fost învinsă la diferență de aproximativ 1 300 de voturi. La scurt timp, secretarul național-liberal pentru război, Leslie Hore-Belisha, i-a spus corespondentului militar de la The Times, Basil Liddell-Hart, că „mașina de partid a conservatorilor e chiar mai puternică decât cea nazistă. Se poate să aibă un alt scop, dar e la fel de nemiloasă. Suprimă pe oricine îndrăznește să iasă din rând.“[25]

Chiar și Churchill – în parte din cauza repercusiunilor guvernamentale – avea de furcă în circumscripția sa din Epping și a fost nevoit să declare public că va „apela la alegători“ dacă nu va fi sprijinit de filiala sa.[26] Când a auzit acest lucru, lordul Rothermere (care era pro-München, dar nu voia să-l vadă pe Churchill scos din Camera Comunelor) i-a scris vechiului său prieten, îndemnându-l să „o ia ușor“. „Reputația lui Neville Chamberlain nu va apune cât timp e premier și orice membru al partidului său care contestă acest lucru va suferi o eclipsă completă“, a avertizat magnatul de presă.

„Populația e atât de îngrozită că va fi bombardată încât va susține pe oricine o va ține departe de război… Nu am încredere în electoratul din Epping, fiindcă Epping e una din rutele pe care avioanele inamice se vor apropia de Londra.“[27]

În aceste circumstanțe, nu e deloc surprinzător că aproape nici unul dintre rebelii conservatori nu a îndrăznit să-l susțină pe candidatul Frontului Popular care era împotriva acordului în alegerile suplimentare din Oxford, programate pentru 27 octombrie 1938. Într-adevăr, singurul conservator în funcție care era suficient de curajos, sau de nebun, încât să facă drumul până la Oxford ca să vorbească împotriva candidatului conservator a fost Harold Macmillan, care a spus unei adunări agitate anti-München că „poți oricând liniști leii aruncându-le creștini, dar creștinii numesc asta altfel“.[28]

În orice alt moment alegerile suplimentare din Oxford ar fi fost absolut obișnuite. Conservatorii dețineau locul în parlament (cu excepția a doi ani) din 1885 și candidatul conservator, Quintin Hogg, în vârstă de 31 de ani, era fiul lordului Hailsham, membru în Consiliul de Miniștri. Dar la doar patru săptămâni după München, după ce candidatul liberal și cel laburist s-au dat la o parte în favoarea unui singur candidat anticonciliere, directorul colegiului Balliol, A.D. „Sandie“ Lindsay, alegerile din Oxford s-au transformat într-un referendum pe subiectul München. Ca peste tot în altă parte, tinerii conduceau atacul împotriva acordului. Cu două săptămâni înaintea votului, un absolvent de la Balliol pe nume Edward Heath, în ciuda faptului că era membru de frunte în Asociația Conservatorilor de la Universitatea Oxford, i-a convins pe membrii Oxford Union să susțină moțiunea „această organizație deplânge politica guvernului de pace fără onoare“.[29] Alți tineri – mai ales de stânga – făceau campanie pentru Lindsay și în viitor urmau să aibă cariere politice de succes, inclusiv Roy Jenkins, Denis Healey, Patrick Gordon Walker, Richard Crossman, Frank Pakenham și Christopher Mayhew.

Sandie Lindsay era un candidat improbabil al Frontului Popular. Profesor de filosofie morală și socialist creștin, modul său de a arăta solidaritate cu șomerii a fost să interzică servirea de homar Newburg la masă. Totuși, grație suitei de tineri susținători entuziaști, alegerile din Oxford s-au dovedit extrem de agitate. „Un vot pentru Hogg e un vot pentru Hitler!“, scandau

suporterii lui Lindsay. „Votați pentru Hogg și salvați-vă pielea“, a replicat Hogg.[30] Până la urmă, Hogg a câștigat cu peste 3 000 de voturi, dar majoritatea conservatoare era împărțită în două. În ajunul votului, Hogg a descris München drept „cel mai mare miracol din zilele noastre făcut de un singur om“.[31] Acum le-a spus susținătorilor care îl ovaționau că nu era victoria sa, ci a lui Chamberlain.[32]

*

Chamberlain a regretat imediat exuberanța disraeliană de la fereastra din Downing Street. Încheind dezbaterea despre München pe 6 octombrie 1938, s-a gândit să minimizeze importanța declarației sale cu „pacea în vremea noastră“ explicând că aceste cuvinte fuseseră rostite „într-un discurs emoțional, după o zi lungă și epuizantă, după ce am trecut cale de kilometri printre oameni bucuroși, entuziasmați, care ovaționau“.[33] Totuși, așa cum se vede clar din scrisorile sale private, premierul chiar era de părere că episodul München fusese un succes, care, dacă era corect gestionat, putea duce la pacea durabilă pe care și-o dorea. „Sunt sigur că într-o zi cehii vor vedea că ceea ce am făcut a fost să îi salvăm pentru un viitor mai fericit“, îi scria el, poate simțindu-se vinovat, arhiepiscopului de Canterbury pe 2 octombrie. „Și chiar cred sincer că am deschis cel puțin drumul spre acea conciliere generală care poate de una singură să salveze lumea din haos.“[34] După câteva săptămâni i se confesa mamei sale vitrege că i se părea „greu de crezut că o astfel de criză atât de intensă și de periculoasă poate să mai apară“ cel puțin pentru o bună perioadă, iar ceea ce încerca el să obțină era „o refacere a încrederii care ne va permite tuturor să oprim înarmarea și să ne întoarcem la sarcina de a face lumea un loc mai bun în care să trăim“.[35]

Prea puțini dintre colegii lui Chamberlain erau de acord cu această analiză. Pentru mulți conservatori, și din guvern, și din afara lui, München fusese o experiență traumatizantă, care nu putuse fi evitată din cauză că țara nu era pregătită de război. Cu toate acestea, au fost puși la punct de premier în dispute – așa cum vor argumenta ulterior suporterii acordului în apărarea lui Chamberlain –, care susținea că timpul câștigat de Acordul de la München trebuia folosit pentru a rezolva înarmarea britanică. „Dar nu vedeți, am adus pacea“, îi spunea Chamberlain lordului Swinton, care tocmai făcuse o astfel

de solicitare la schimb pentru susținerea acordului.[36] După câteva săptămâni, pe 31 octombrie, i-a adunat pe acei miniștri din consiliu – inclusiv Elliot, Winterton, De La Warr, Stanley, Hore-Belisha, Kingsley Wood și mai ales Halifax – care susțineau extinderea sau accelerarea reînarmării. „Politica noastră externă a fost una de conciliere“, explicase premierul, adăugând că „prea mult accent s-a pus aiurea... pe reînarmare, de parcă un rezultat al Acordului de la München ar fi că va fi necesar să facem completări la programele noastre de reînarmare. Accelerarea programelor existente e una, dar creșterea anvergurii programului nostru care va duce la o nouă cursă a înarmărilor e cu totul altceva. [Chamberlain] spera că ar putea fi posibil să facă pași activi și să ia alte măsuri după Acordul de la München, cu scopul de a asigura relații mai bune“, după cum spera și că „într-o zi vom putea asigura o măsură de limitare a armamentului, dar e prea devreme să spunem că se va dovedi posibilă“.[37]

Chiar și mai supărători pentru premier erau acei conservatori care continuau să îl atace pe el și realizarea sa măreață. „În orice caz, nu e una din caracteristicile statelor totalitare, ele sunt obișnuite să își murdărească propriile cuiburi“, a răbufnit el într-un comentariu în Camera Comunelor pe 1 noiembrie.[38] În particular, considera dificil să îi țină pe „frații mai slabi“ (așa cum îi numea de obicei) din propriul guvern deoparte și în același timp să se apere de Churchill și de susținătorii acestuia care „conspiră mereu împotriva mea“.[39] Cu toate acestea, în această bătălie premierul avea un avantaj secret. Sinistrul fost ofițer de informații sir Joseph Ball avusese multă treabă de la demisia lui Eden și între timp reușise să pună sub ascultare telefoanele multor anti-conciliatori, printre care și Churchill. „Desigur, ei habar nu au că sunt la curent cu ceea ce plănuiesc“, se lăuda Chamberlain către sora sa Ida. Dar „aveam informații tot timpul despre ce fac și ce spun, ceea ce a demonstrat pentru a nu știu câta oară cât de mult se poate înșela Winston.“[40]

Și mai îngrijorătoare pentru prim-ministru era rapiditatea cu care s-a stins adulația de după München. Deși conservatorii reușiseră să câștige la Oxford, au pierdut alegerile suplimentare de la Dartford la distanță de o săptămână și s-au implicat în dispute intense cu privire la München, după care a urmat victoria senzațională a lui Vernon Bartlett, candidat independent anticonciliere, pe 17 noiembrie la Bridgwater. Tot cam atunci

un sondaj de opinie organizat de News Chronicle ajungea la concluzia că 86% dintre britanicii chestionați nu credeau spusele lui Hitler cu privire la faptul că nu va mai avea ambiții teritoriale. Acest rezultat fusese inițial ascuns, deoarece președintele ziarului, sir Walter Layton – la presiunile guvernului – nu voia să „exacerbeze sentimentele în Germania".[41] Dar erau multe alte semne care arătau că starea de spirit aducea din ce în ce mai mult a nemulțumire, chiar cinism, precum în această scrisoare anonimă primită de ziar la mijlocul lunii octombrie:

Văd că exportul de inimi încă merge bine, de vreme ce arhiepiscopul de Canterbury a declarat că inimile noastre sunt toate alături de cehi. Cred că prima expediție majoră s-a efectuat în 1935, când, așa cum vă amintiți, inimile noastre au fost alături de „vitejii abisinieni" (desigur, petrolul nostru a fost alături de Mussolini). De atunci am mai trimis mari cantități în Spania, Austria și China. Sper că destinatarii au fost recunoscători, deși se zvonește că unele dintre națiunile mai mici șușotesc – cu destulă răutate – că odată cu inimile am renunțat și la curaj.[42]

Și nici Hitler nu i-a ușurat situația lui Chamberlain. Plin de resentimente la adresa puterilor occidentale fiindcă îl „păcăliseră" și îi luaseră ocazia de a-și purta „micul său război" și supărat pe poporul german că arăta un astfel de entuziasm pentru menținerea păcii, s-a dezlănțuit în ceea ce diplomatul german Ulrich von Hassell descria drept un „discurs nejustificat de ofensator" la Saarbrücken pe 9 octombrie, în care îi acuza pe Cooper, Eden și Churchill de incitare la război și avertiza Marea Britanie să renunțe la „aerele de pe vremea Tratatului de la Versailles" și să nu se mai amestece în treburile Germaniei.[43] „Nu mai putem tolera tutela guvernantelor!", a declarat.[44] După câteva săptămâni a repetat aceste atacuri la Weimar, sărbătorind și faptul că Germania încetase să mai fie guvernată de lideri burghezi „de genul celor care cară umbrela după ei".[45] Lucrurile urmau să degenereze.

*

În dimineața zilei de 7 noiembrie 1938, al treilea secretar de legație de la ambasada germană din Paris a fost ucis prin împușcare de un evreu polonez de 17 ani. La îndemnul lui Goebbels, Hitler a decis că era momentul ca evreii germani „să simtă furia poporului“.[46] Poliția a fost retrasă și au fost trimise să intervină trupele SA. În noaptea de 9 spre 10 noiembrie un val de violențe antisemite și de distrugere a cuprins Germania și Austria. 267 de sinagogi au fost incendiate sau aruncate în aer; peste 7 500 de magazine deținute de evrei au fost distruse. Casele evreilor, invadate de bande de soldați din trupele de asalt, au fost vandalizate și jefuite, iar locatarii lor, bătuți sau supuși violențelor sexuale. Sute de evrei au fost uciși, în timp ce alții, care au preferat să se sinucidă, și-au tăiat venele ori s-au aruncat de pe clădiri. În zilele următoare după pogrom, aproximativ 30 000 de evrei au fost arestați și trimiși la Dachau, Buchenwald și Sachsenhausen.

Opinia publică internațională și cea britanică au fost îngrozite de Kristallnacht. News Chronicle scria despre un „pogrom de o furie nemaivăzută din Evul Mediu“, în timp ce The Times declara că „nici un propagandist străin hotărât să denigreze Germania în fața lumii întregi nu ar fi putut depăși incendierile și bătăile, atacurile nemiloase asupra oamenilor nevinovați și fără apărare, care au dezonorat ieri acea țară“.[47] Pentru Wilson Harris, editor la un ziar pro-Chamberlain, Spectator, „evenimentele de săptămâna trecută au distrus cuvântul conciliere“ – un sentiment aparent împărtășit de majoritatea britanicilor, dintre care 73%, după un sondaj Gallup, erau de acord cu afirmația că „persecuția evreilor în Germania e un obstacol în fața bunei înțelegeri dintre Marea Britanie și Germania“.[48]

Chiar și progermanii au reacționat cu repulsie, deși pentru unii cauza principală a regretului era răul făcut cauzei concilierii. „Trebuie să spun că Hitler nu e niciodată de ajutor, și mereu face sarcina lui Chamberlain mai grea“, comenta Chips Channon în jurnalul său pe 15 noiembrie 1938. O săptămână mai târziu, atitudinea lui era oarecum mai rigidă:

Nimeni nu m-a acuzat vreodată că aș fi antigerman, dar chiar nu mai pot suporta prezentul regim care pare să-și fi pierdut cu totul mințile. Au înnebunit? Persecuțiile evreilor duse la așa un grad de oribilitate sunt lipsite de perspectivă, crude și inutile, iar acum, după cum ne spun ziarele, urmează și persecuția romano-catolicilor.[49]

Alți pronaziști care s-au arătat dezgustați și dezamăgiți au fost lordul Londonderry – care a admis cu întârziere că nu se putea pune problema de conciliere colonială atât timp cât Germania se ocupa de „o persecuție... medievală în atrocitatea ei“ – și lordul Mount Temple, care și-a dat demisia din postul de președinte al Asociației Anglo-Germane.[50] Lordul Brocket, pe de altă parte, a mers înainte cu excursia de vânătoare deja planificată împreună cu Goering și s-a întors în Anglia pentru a populariza insistența acestuia și a lui Hitler că nu aveau nimic de-a face cu recentele tulburări. „Trebuie să fie cel mai fraier dintre toți dobitocii“, scria Horace Rumbold, în ceea ce poate fi considerată cea mai blândă evaluare.[51]

Țara unde protestele erau cele mai zgomotoase și condamnarea guvernului german era cea mai puternică era SUA. Președintele Roosevelt a denunțat violențele la o conferință din 15 noiembrie și a anunțat că își retrage ambasadorul. Aceeași condangare venea și din partea celor două camere ale Congresului, ca și din partea fostului președinte Herbert Hoover, care s-a prezentat în fața camerelor pentru a deplânge o „brutală intoleranță fără seamăn în istoria modernă“.[52] „Opinia publică este fără excepție inflamată împotriva Germaniei și ostilă față de aceasta“, raporta ambasadorul german, Hans-Heinrich Dieckhoff, pe 14 noiembrie. Mai mult, indignarea venea nu „doar dinspre evrei, ci în mod egal de la toate clasele și taberele“, inclusiv tabăra americană care fusese anterior progermană. „Ceea ce mă frapează în mod deosebit“, continua ambasadorul, „este faptul că, cu câteva excepții, cercurile patriotice respectabile, care sunt cu totul anticomuniste și, în cea mai mare parte, antisemite în concepții, încep și ele să se îndepărteze de noi.“[53]

Efectul Kristallnacht a fost să distrugă încrederea deja fragilă a americanilor în conciliere. Deși Roosevelt îi trimisese lui Chamberlain o cablogramă de felicitări când auzise despre invitarea lui Hitler la conferința celor patru puteri, entuziasmul președintelui și al majorității americanilor pentru München se stinsese repede.[54] Într-adevăr, mulți americani erau critici la adresa modului în care britanicii gestionaseră criza cehă de la început și, așa cum îi explica Joseph Kennedy lui Anthony Eden, sentimentele „antibritanice“ din SUA erau mai intense ca niciodată.[55] Ca să combată acest lucru, ambasadorul american (care își păstra încrederea în conciliere

chiar dacă nu era valabil și pentru compatrioții săi) l-a îndemnat pe Eden să accepte invitația Asociației Naționale a Producătorilor de a vorbi la conferința lor de la New York pe 9 decembrie. Deși inițial refuzase, Eden s-a lăsat convins și pe 3 decembrie 1938 s-a urcat la bordul vasului Aquitania, înarmat cu o ladă de șampanie de-a ambasadorului.

Primirea lui Eden a fost demnă de un star hollywoodian. 4 000 de oameni s-au adunat la Waldorf Astoria să-i asculte discursul, care a fost transmis în direct pe trei rețele radiofonice naționale. Când a intrat în salonul hotelului, s-a intonat imnul britanic și o pleiadă de fotografi l-au înconjurat, fotografiindu-i fiecare gest. Chiar înainte de a începe să vorbească i s-a înmânat un bilet de la altă masă: „Orice ai face, nu-i lua în seamă pe fotografi – Noël Coward“.[56] Erau mari pericole în lume, le-a spus Eden celor din public, dar Marea Britanie era pregătită să le facă față așa cum făcuse și în trecut de-a lungul istoriei, nefiind „nici decadentă, nici slabă de înger“. Cu siguranță, nu spera să îi ademenească pe alții să „scoată castanele din foc“ în locul ei.[57]

Totul a mers extrem de bine. Congresul i-a publicat discursul în documentele oficiale și Eden a fost aplaudat și ovaționat peste tot pe unde a mers. Presa americană a dus hiperbola pe noi culmi. „E Făt-Frumos. E Sfântul Gheorghe luptând cu balaurii. A demisionat din principiu. Nu șovăie. Poate rezista până în ultima rundă și își poate reveni după un knockout. E englez“, îi ridica osanale New York Herald Tribune.[58] „Ai putea candida la președinție aici și ai câștiga fără mari eforturi“, l-a complimentat fostul candidat prezidențial democrat Al Smith.[59] Cu toate acestea, în timp ce Eden se bucura de aprecieri, era îngrijorat de percepția americană asupra lui Chamberlain și a guvernului său. „Am fost îngrozit de ce atmosferă am găsit“, îi scria la întoarcere lui Stanley Baldwin.

Biata Nancy [Astor] a făcut mult rău și 90% dintre americani cred cu tărie că tu și cu mine suntem singurii conservatori care nu sunt fasciști deghizați... Majoritatea timpului mi l-am petrecut afirmând că Neville nu e fascist și nici John Simon un „trădător“... Sper că nu am depus prea des mărturie mincinoasă pentru J.S... Kennedy avea dreptate să fie îngrijorat și la fel sunt și eu. Acest guvern e prea de dreapta pentru a-i recâștiga pe acești oameni, iar Nancy ar trebui să fie obligată să închidă Cliveden.[60]

Aceleași atitudini le-a găsit și jurnalistul scoțian Robert Bruce Lockhart, fost diplomat și spion, care a început un tur al SUA în ianuarie 1939. „Aproape peste tot pe unde am fost existau puternice sentimente antinaziste. Dar criticile la adresa guvernului britanic erau chiar și mai puternice“, scria el. Majoritatea glumelor aveau drept țintă premierul – ca de exemplu cea a lui Dorothy Parker că Chamberlain era „primul prim-ministru în istorie care să se târască cu 250 de mile pe oră“ –, iar o insignă albă cu umbrelă era ultima modă printre doamnele care credeau că britanicii ar fi trebuit să îi ia apărarea Cehoslovaciei. Atitudinea predominantă a fost perfect surprinsă de un pamflet intitulat Anglia: o oligarhie în agonie, în care autorul, romancierul și jurnalistul Louis Bromfield, s-a apucat să descrie „în dulcele stil din Birmingham“ tot ce avea să rezulte sau rezultase deja din politica britanică de conciliere a statelor dictatoare:

1. Pierderi imense ale prestigiului în toată Europa, Asia și America.

2. Daune imense la adresa prieteniei anglo-americane și a respectului americanilor pentru Anglia.

3. Pierderi imense pentru investitorii britanici și străini, și în venituri, și în capital.

4. Ajutor și stimulare imense pentru dictatori și alți nelegiuiți ai lumii.

5. Pierderea poziției de conducător al democrațiilor de către Marea Britanie.

6. Dominația străină a Mediteranei, atât de vitală pentru viața Imperiului Britanic.

Din fericire pentru britanici, naziștii erau chiar și mai talentați în a-și aliena opinia publică americană. Într-adevăr, frustrarea față de britanici provenea din ura față de naziști, care reușiseră să-și pună la cale crimele prin propaganda lor deșănțată, precum publicarea unui pamflet cu titlul George Washington: primul nazist. Așa cum reflecta Bruce Lockhart, „cel mai bun

ambasador britanic pe care l-am avut vreodată în Statele Unite a fost Adolf Hitler“.[61]

*

Ca mai toată lumea, Chamberlain a fost șocat de Kristallnacht. „E clar că ura naziștilor se va agăța de orice pretext pentru barbariile lor“, îi scria Idei, deși principala sa problemă era că „pare să existe o anume fatalitate în relațiile anglo-germane, care blochează invariabil toate eforturile de a le îmbunătăți.“[62] Era evident că alte eforturi oficiale de conciliere era imposibile pentru moment. Totuși Chamberlain nu era dispus să renunțe la întreaga sa politică doar din cauza barbariei germane.

Pe 23 noiembrie 1938, un bărbat într-un costum gri-închis, cu un trenci de tweed deschis la culoare, cam de 1,75 metri, cu ochi albaștri, nas drept și mare și păr negru s-a strecurat în ambasada germană din Carlton House Terrace. George Steward, secretarul de presă al premierului, venise pentru o discuție secretă cu atașatul german de presă, Fritz Hesse. Cei doi deja se cunoșteau. De ceva vreme, Steward fusese, probabil sub conducerea lui sir Joseph Ball, canalul secret al premierului cu germanii, așa cum Adrian Dingli fusese omul de legătură cu italienii. La ultima sa vizită, la 12 zile după München, Steward venise să-i implore pe germani să „evidențieze iar și iar“ în propaganda lor „că aveau încredere în Chamberlain, fiindcă el voia pace“, și să „accentueze dorința lor de a trăi în prietenie durabilă cu britanicii“. Importanța acestui aspect, a explicat Steward, stătea în faptul că premierul se străduia să obțină o înțelegere anglo-germană împotriva dorinței Ministerului de Externe, care încerca să îi „saboteze“ planurile, precum și a unor membri din propriul Consiliu de Miniștri.[63]

Acum, la două săptămâni după Kristallnacht, emisarul secret al premierului venise să transmită dorința urgentă a lui Chamberlain de a se lua „măsuri vizibile pe direcția stabilită la München“. Steward a sugerat mai ales o convenție destinată „umanizării“ războiului aerian sau chiar „o declarație comună anglo-germană privind recunoașterea zonelor lor principale de influență“. De aceea ar fi fost important ca Ribbentrop sau alt ministru german să vină la Londra, de vreme ce era imposibil ca Chamberlain să mai

viziteze Germania în lipsa unui progres. Ceea ce putea face totuși guvernul britanic era să „garanteze“ că ministrul german va primi recenzii favorabile în presa britanică, deoarece directorul de presă de la Ministerul de Externe, celebru antinazist, fusese demis în timpul purificării post-München. Raportul trimis de Hesse lui Ribbentrop după această extraordinară conversație se încheia astfel:

Această sugestie surprinzătoare este, dacă mi se permite să îmi exprim opinia, un alt semn despre cât de mult își doresc englezii să ajungă la o înțelegere cu noi și de asemenea dovedește... că Marea Britanie e dispusă, la anul, să accepte practic orice din partea noastră și să ne îndeplinească orice dorință. Cât despre restul, este semnificativ că acest reprezentant a profitat de ocazie de a-mi da detalii despre măsurile luate de bunăvoie de guvernul englez pentru a termina cu resentimentele produse de antisemitism ca să elimine această cauză de fricțiuni în relațiile dintre noi.[64]

Totuși vizita lui Steward nu a trecut neobservată. MI5 reușise să infiltreze un agent la ambasada germană, iar un raport despre vizita ofițerului de presă, împreună cu descrierea sa și o copie din memoriul lui Hesse au ajuns rapid pe biroul subsecretarului permanent de la Ministerul de Externe. Cadogan s-a îngrozit când a citit. „Chiar dacă negocierile secrete reușesc, singurul lor rezultat poate fi doar descurajarea moderaților germani, încurajarea extremiștilor de la putere, și o «înțelegere» falsă care va fi începutul sfârșitului pentru Imperiul Britanic“, scria el în procesul-verbal.[65] Halifax l-a confruntat pe Chamberlain, care s-a prefăcut „uimit“ de dezvăluire.[66] Cadogan nu a fost convins, dar s-a consolat cu faptul că măcar orice contacte erau de acum imposibile. Steward nu avea să mai facă vizite în Carlton House Terrace.

*

Chamberlain era din ce în ce mai demoralizat. Deși i-a spus Hildei că el și Halifax se bucuraseră de o „primire minunată“ la Paris pe 23–26 noiembrie 1938 – o vizită care avusese drept scop să ofere „poporului francez ocazia

de a-și exprima sentimentele reprimate de recunoștință și de afecțiune“, precum și de a-l pune la punct pe Daladier – existaseră și huiduieli și strigăte ca „Vive Eden!“ și „À bas Munich“.[67] În același timp, Chamberlain se confrunta și cu critici din ce în ce mai dure din partea propriului partid. Așa cum continua în următoarea scrisoare către sora lui, săptămâna respectivă „îl chemasem de fapt pe un tânăr ministru [Robert Hudson, ministrul comerțului exterior] și îmi dăduse de înțeles că, dacă nu mă descotorosesc de cel puțin doi, de preferință patru dintre colegii mei“, care în opinia lui Hudson și a asociaților săi nu își făceau cum trebuie treaba cu privire la reînarmare, atunci „el și alți tineri miniștri vor trebui să-și reconsidere poziția“.[68] Până la urmă așa-numita revoltă a subsecretarilor de stat n-a condus la nici un rezultat, deși l-a făcut pe premier să se simtă și antagonizat, și persecutat. „Uneori îmi vine să dau dracului democrația și mă întreb deseori ce alt premier a mai trebuit vreodată să treacă prin astfel de chinuri ca mine“, se plângea Idei pe 17 decembrie.[69]

Cu mult mai îngrijorătoare erau numeroasele semne că Hitler, departe de a se potoli și de a deveni pacifistul mulțumit așa cum sperase Chamberlain, se pregătea de noi aventuri. Pe 14 octombrie, la doar două săptămâni după Conferința de la München, Goering a anunțat o creștere semnificativă a capacității de reînarmare germane (inclusiv o creștere de cinci ori a capacității Luftwaffe) și la începutul lui decembrie guvernul german a declarat oficial că intenționa să facă uz de o clauză din Tratatul naval anglo-german care îi permitea să construiască cu până la 100% din totalul submarinelor britanice. Împreună cu aceste declarații publice mai venea și o serie de rapoarte de la serviciile secrete care spuneau că Hitler, „aproape nebun“, era „mistuit de o ură fără margini pentru această țară“, în timp ce presa germană se angajase într-o campanie virulentă care descria „Marea Britanie drept inamicul poporului german“.[70]

La început s-a presupus că următoarea lovitură germană va avea loc în est. Serviciile secrete considerau că Ucraina e noul obiectiv al lui Hitler, o presupunere susținută de contactele lui sir Robert Vansittart. Totuși, pe la mijlocul lunii, Ivone Kirkpatrick, prim-secretar la ambasada britanică din Berlin, a aflat de la un înalt oficial german pensionar, cu relații strânse în Wehrmacht, că Hitler intenționa să „bombardeze Londra în martie!“[71] După cum s-a dovedit, era un zvon fals, foarte posibil pornit de șeful antirăzboi al

serviciului secret militar, amiralul Wilhelm Canaris, care încerca să îi sperie pe britanici și să-i facă să adopte o politică fermă. A mers într-o oarecare măsură. Halifax a fost suficient de alarmat și o baterie antiaeriană a fost plasată în Wellington Barracks, chiar sub nasul ambasadei germane. În aproape același timp, Cabinetul a fost de acord cu construcția unei noi fabrici de armament lângă Glasgow, care să producă peste 300 de baterii antiaeriene pe an. Pentru cei care se agitau de ani buni pentru mărirea ritmului înarmării, acestea erau vești bune. „Pe aceste valuri de teamă suntem împinși înainte încă un pic“, scria generalul-maior Henry Pownall, și dacă „avem suficiente astfel de crize se prea poate să obținem o forță expediționară corect echipată fără ca Sam Hoare, cancelarul și alții ca ei să își dea seama!“[72]

Totuși, în orice altă privință, nu prea exista prilej de sărbătoare. Scriind în jurnalul său pe 22 decembrie 1938, tot ceea ce putea spune Cadogan despre acest an „istovitor și plin de anxietate“ era că „suntem cu toții bine“ la finalul său. Va fi la fel și în 1939? Cadogan se îndoia. „Mi se pare că, dacă nu e revoluție în Germania, ne vom împotmoli în război. Iar speranțele sunt mici pentru o revoluție. Pot doar să mă rog lui Dumnezeu să mă ajute să fac puținul pe care pot să-l fac în domeniul meu și să ne binecuvânteze pe toți și să ne ducă cu bine la liman.“[73] De sus din Sissinghurst, castelul în stil Tudor din Kent pe care familia Nicolson îl cumpărase în 1930, formula lui Harold Nicolson de despărțire de anul 1938, deși înviorată de bathos, era la fel de mohorâtă: „A fost un an prost. Chamberlain a distrus echilibrul puterilor, iar Niggs [al doilea fiu al său] a obținut o treime. Un an oribil. Anul următor va fi mai rău.“[74]

„Ducesa roșie“ – celebră pentru susținerea deschisă acordată republicanilor spanioli – era într-un turneu în Statele Unite, unde ținea conferințe, în momentul dezbaterilor despre Acordul de la München. Când s-a reîntors în Marea Britanie, nu a durat mult până s-a făcut auzită cu discursuri și pamflete care criticau acordul.

Capitolul XIX. Chamberlain trădat

Nimeni din Birmingham nu-și încălcase vreodată promisiunea față de primar; cu siguranță nimeni din Europa nu-și va încălca promisiunea față de premierul Angliei.

Duff Cooper, „Chamberlain: Un portret sincer“[1]

Trenul special a ajuns la timp în gara principală din Roma la 16:20 în după-amiaza zilei de 11 ianuarie 1939. Două seturi de șine fuseseră acoperite ca să creeze un peron mai mare și gara, precum restul orașului, era decorată cu drapelul britanic și tricolorul italian. Înghesuit într-o haină militară la două rânduri, Mussolini aștepta pe peron, cu un „rânjet simpatic“ pe față, împreună cu Ciano, cu casca lăsată arogant pe o ureche, și o amestecătură de personaje importante din rândurile fasciștilor.[2] Era prezent și ambasadorul britanic, lordul Perth, și aproximativ 1 000 de britanici. Când trenul s-a oprit, fanfara a început să cânte și Chamberlain a coborât zâmbitor din vagon ca să primească salutul fascist și mâna înmănușată a Ducelui. După comentatorul de la știri, a existat aproape un „moment de ușurare“ când mulțimea a constatat că premierul nu-și uitase umbrela, împreună cu jobenul lucios, în timp ce inspecta garda alcătuită din grenadieri sarzi, precum și din bodyguardul personal al Ducelui.[3] Cei patru – Chamberlain, Mussolini, Halifax și Ciano – au ieșit apoi din gara unde au primit aplauzele unei mulțimi numeroase.

În ciuda primirii călduroase, vizita la Roma a cuplului Chamberlain–Halifax a fost controversată. Pe 16 noiembrie 1938, britanicii ratificaseră în sfârșit Acordul anglo-italian dar doar după ce Mussolini îi șantajase efectiv, amenințându-i că va semna un acord de alianță militară cu Germania dacă actul nu va intra imediat în vigoare. Apoi a urmat o campanie turbată de

propagandă împotriva Franței, lansată pe 30 noiembrie 1938, când Camera fascistă a Deputaților a izbucnit în strigăte de „Tunis, Corsica, Nisa, Savoia“.[4] Opinia publică franceză a fost iritată și Daladier a declarat că nu va ceda „un centimetru“ de teritoriu francez. Ziarele britanice au aplaudat această sfidare – evidențiată de mult mediatizatul tur de Anul Nou al posesiunilor franceze din nordul Africii și Mediterana – și au condangat fățiș provocarea italienilor. Acest lucru nu a redus tulburarea francezilor la ideea unui summit anglo-italian și, așa cum își amintea sir Alexander Cadogan pe 2 decembrie, ambasadorul francez îi implora pe britanici să „le dea una în cap macaronarilor“.[5]

După cum s-a dovedit, francezii nu aveau de ce să își facă griji. Deși Chamberlain era în sinea lui în favoarea ideii ca francezii să facă niște concesii teritoriale pentru a se putea apropia de Italia, nu a ridicat problema și nici nu a încercat să încheie o înțelegere proprie. Într-adevăr, așa cum i-a raportat Ciano lui Ribbentrop, vizita a fost „o mare distracție“.[6] Britanicii au fost duși la operă, au depus o jerbă la Monumentul Eroului necunoscut și au privit signorine atletice care făceau exerciții stranii cu mingi medicinale. Desigur, au considerat că passo romano – pasul de defilare evident copiat de Mussolini de la nemți – era ridicol, deși băieții italieni care purtau carabine au avut darul de a le îngheța zâmbetul pe buze.

Chamberlain s-a distrat de minune. Peste tot era ovaționat de mulțimi adunate spontan, iar când s-a așezat la prima conversație cu Ducele, poliția a trebuit să domolească tumultul din fața Palazzo Venezia. Lui Chamberlain îi plăcea de Mussolini. Spre deosebire de Hitler, nu părea „fanatic“ și chiar avea simțul umorului. În scrisoarea către rege de la întoarcere, prim-ministrul a făcut o descriere vie a dictatorului italian, cu pielea sa măslinie – „mai întunecată decât a multor indieni“ – și ochi de un căprui tulbure. În ciuda numeroaselor eforturi de a se menține în formă, Chamberlain credea că Mussolini se îngrășase, deși „este încă extrem de alert și fizic și mental“.[7] O posibilă sursă a vitalității sale, așa cum speculau britanicii, era bârfa că „Musso“ (după cum îl numea mereu Chamberlain) își schimbase de curând amanta. „Avea o italiancă care se pare că îl epuiza“, scria secretarul privat al lui Halifax, Oliver Harvey, „iar acum are o nemțoaică sau o cehoaică despre care se spune că e mai calmă!“ Chamberlain nu i-a transmis regelui această informație.[8]

Premierul era de părere că își atinsese scopurile principale. Acestea erau să slăbească axa germano-italiană și să-l convingă pe Mussolini să îl oprească pe Hitler de la alte fapte de „câine turbat“.[9] „Sunt încrezător că relația personală pe care am stabilit-o îl va ține pe Mussolini pe calea cea dreaptă“, i-a spus regelui, în timp ce minuta Cabinetului din 18 ianuarie 1939 înregistrează convingerea premierului că „Signor Mussolini și Herr Hitler nu pot avea prea multă simpatie unul pentru celălalt“.[10] Realitatea, așa cum orice alt ambasador în afară de ineficientul Perth – Harvey nici nu credea că e capabil să vorbească italiana – ar fi trebuit să observe, era foarte diferită. În pofida unor accese de anxietate provocate de ambițiile lui Hitler, Mussolini era clar de partea Germaniei și, cu doar 10 zile înainte de vizita britanicilor, decisese să transforme Pactul anticomintern dintre Italia, Germania și Japonia într-o alianță militară. În plus, și spre deosebire de părerea roz pe care o avea Chamberlain despre el, ducele era extrem de neimpresionat de miniștrii britanici. Întorcându-se spre Ciano după marele dineu de la Palazzo Venezia în prima seară a vizitei, a emis judecata critică conform căreia Chamberlain și Halifax nu erau făcuți din același aluat „ca Francis Drake și alți magnifici aventurieri care au creat imperiul“, ci erau „fiii obosiți ai unei lungi linii de bogătași și își vor pierde imperiul“.[11] Mai rău, s-a distrat pe seama umbrelei lui Chamberlain.

*

Între timp, continuau să circule zvonuri despre un atac iminent din partea Germaniei. Grație muncii amiralului Canaris și a comandantului său, Hans Oster, care încă mai încercau să sperie puterile vestice și să le facă să își accelereze reînarmarea, Țările de Jos păreau să fie acum în vizorul Germaniei și chiar și despre Elveția s-a discutat ca fiind o potențială țintă. În același timp mai erau și rapoarte care spuneau că Hitler plănuiește un atac aerian de proporții asupra Marii Britanii, de vreme ce părea să creadă că Londra „ar putea fi distrusă în câteva zile de bombardament neîntrerupt“.[12] „Toate rapoartele coincid în plasarea perioadei critice către finalul lui februarie“, explica Halifax într-o telegramă către președintele Roosevelt.

Guvernul Majestății Sale nu dorește să fie alarmist, dar azi, ca și în iulie, august și septembrie anul trecut, se vede că e un fir roșu prin toate rapoartele și este imposibil să-l ignorăm... Mai mult, starea mintală a lui Hitler, ura lui nemăsurată împotriva Marii Britanii și megalomania lui, care îi alarmează pe moderații din jur, sunt complet în acord cu executarea unei lovituri disperate împotriva puterilor occidentale.[13]

Când s-a reunit Comitetul de politică externă pe 23 ianuarie 1939, s-a căzut de acord că un atac asupra Țărilor de Jos ar constitui casus belli, iar pe 6 februarie Chamberlain s-a simțit obligat să anunțe Camera Comunelor că orice amenințare a „intereselor vitale ale Franței... trebuie să declanșeze imediat cooperarea acestei țări".[14]

Rapoartele serviciilor secrete și promisiunea făcută Franței prevesteau finalul răspunderii limitate. Îngrijorat de ceva vreme că absența unui acord continental ar putea face francezii atât de defetiști încât să nu mai fie în stare nici să-și apere propriile granițe sau să fie obligați să cadă la înțelegere cu Germania, Halifax a comunicat Comitetului de Apărare Imperială pe 26 ianuarie că era în favoarea unui acord total cu continentul, inclusiv cu triplarea forței expediționare britanice, dublarea forțelor terestre voluntare, discuții cu personalul și recrutări. Ministrul de externe îl susținea pe Leslie Hore-Belisha, care, în plus față de cele enumerate, insista pentru crearea unui Minister al Aprovizionării. „Am spus că, dacă am fi implicați în război, ceea ce ne va limita răspunderea va fi lupta pentru propria existență, și nu războiul", scria ministrul de război în jurnalul său. Mai mult, „impactul următorului război... ar fi atât de copleșitor, încât, dacă nu am avea de la început un Minister al Aprovizionării, ar exista pericolul să pierdem războiul înainte de a înființa o astfel de instituție".[15]

Inițial, Chamberlain a ignorat aceste cereri. Așa cum spunea Cabinetului pe 2 februarie, „putem să punem problema creșterii înarmărilor la fiecare armă, dacă am ignora aspectul financiar al propunerilor. Dar finanțele nu pot fi ignorate de vreme ce puterea financiară a fost una dintre armele noastre cele mai puternice în orice război care nu a fost de scurtă durată." Era susținut de sir John Simon, ministrul de finanțe, care a făcut ochii mari la auzul cifrei propuse de 81 de milioane de lire pentru echiparea unei armate destul de modeste.[16] Totuși în două săptămâni, primul și al doilea

lord al Trezoreriei capitulaseră. Patru divizii de armată regulată urmau să fie echipate pentru acțiune pe continent (în loc de două, așa cum se planificase inițial), împreună cu două divizii mobile și patru divizii de voluntari. S-au făcut economii prin decalarea înrolării acestora din urmă de la patru la șase luni după izbucnirea războiului, dar nici acest lucru, nici rezistența continuă la înființarea unui Minister al Aprovizionării nu au putut diminua natura revoluționară a deciziei. După străduințele de a preîntâmpina o situație în care soldații britanici ar fi trebuit să lupte în interiorul continentului european, așa cum făcuseră părinții lor cu consecințe atât de devastatoare, Cabinetul acceptase acum că, în cazul în care ar intra în război, aceasta ar fi fost o realitate de neevitat. Pe 29 ianuarie, guvernul a cerut inițierea de discuții detaliate cu francezii pentru a se pregăti de război nu doar cu Germania, ci și cu Italia.[17]

În ciuda avertismentelor primite de la serviciile secrete, Chamberlain și-a păstrat optimismul remarcabil. A rezistat la încercările lui Halifax de a „pune puțină vlagă“ într-un discurs pe care urma să-l țină la Birmingham pe 28 ianuarie și în loc de asta a apelat la Hitler să își aducă „contribuția“ la cauza păcii.[18] După două zile, când Hitler s-a adresat Reichstagului la aniversarea a șase ani de când preluase puterea și nu a făcut solicitări teritoriale în plus – deși profețise „anihilarea rasei evreilor în Europa“ în eventualitatea unui alt război – Chamberlain a crezut că apelul său fusese ascultat.[19] „Eu, unul, încep să cred că în sfârșit le venim de hac dictatorilor“, se lăuda el Hildei pe 5 februarie, adăugând că Hitler pierduse trenul în septembrie. În orice caz, se bucura el, germanii „nu mai pot să ne afecteze la fel de mult cum puteau atunci, în timp ce noi îi putem afecta mult mai mult“.[20]

Optimismul lui Chamberlain era întreținut de sir Nevile Henderson, care, în pofida unei absențe de 3 luni din Berlin (din cauza operației de cancer la gât), a contrazis imediat zvonurile despre o iminentă invazie germană. „Prima mea impresie e că germanii nu se gândesc la nici o aventură nebunească și busola lor arată pacea“, comunica ambasadorul pe 16 februarie 1939.[21] În seara anterioară, Henderson participase la un dineu la Deutsch-Englische Gesellschaft, la care președintele asociației, ducele de Coburg (nepotul reginei Victoria și fost coleg la Eton cu ambasadorul), vorbise încurajator despre viitorul relațiilor anglo-germane. După

Henderson, discursul ducelui fusese rescris în ultimul moment și probabil primise „aprobarea personală de la însuși Herr Hitler“.[22] Chamberlain era în culmea încântării. „Mi se pare că se apropie mai mult decât oricând până acum de acel răspuns pe care îl tot cer“, i-a răspuns lui Henderson, înainte de a începe să vorbească despre teorii fanteziste privind iminente negocieri de dezarmare și chiar o nouă încercare de a rezolva pretențiile coloniale germane.[23] Totuși ministrul de externe nu îi împărtășea entuziasmul și îi scria ambasadorului pe un ton depreciativ la adresa evaluării „extrem de optimiste“ pe care premierul o făcuse situației: „Eu, unul, nu simt că există vreo speranță de a înțelege ceva din discuțiile despre colonii... decât dacă și până când prietenii voștri germani pot arăta mai mult decât cuvinte mieroase ca dovadă pentru inima lor plină de prietenie“.[24]

Așa cum sugerează aceste cuvinte, transformarea lui Halifax din conciliator în anticonciliator se accelerase după München. Oliver Harvey considera că este „de nerecunos- cut față de H[alifax] de acum un an“, observând că acum ministrul de externe îl privea pe Hitler ca pe un „nebun criminal“ care trebuie oprit.[25] Era o lovitură serioasă pentru Chamberlain, care era iar forțat să folosească tot felul de ter- tipuri pentru a-și urma linia politică. Unul dintre acestea era să continue să încurajeze vizitele semioficiale în Germania, precum cea făcută de guvernatorul proconciliere al Băncii Angliei, Montagu Norman, în ianuarie 1939. Ministerul de Externe nu a avut habar de excursie și a descoperit-o doar din greșeală printr-un „zvon chiar din Germania“. „Vedem astfel un alt mod în care premierul lucrează pe la spatele ministrului de externe și menține legătura cu dictatorii“, nota furios Harvey.[26] Un alt diplomat amator de care nu știa (și nici nu va afla) Ministerul de Externe era fostul parlamentar conservator și simpatizant fascist Henry Drummond Wolff. După cum povestea însuși Drummond Wolff, vizita sa la Berlin din ianuarie 1939 (prima din cele patru pe care le va face în acel an) era o inițiativă pur personală. De fapt, așa cum îi explica unui funcționar de la ambasada germană, călătorea cu aprobarea unuia dintre „principalii sfătuitori“ ai premierului, aproape sigur Joseph Ball.[27] Ușile i se deschideau și Drummond Wolff a ajuns rapid la o întrevedere cu Goering, care a reușit să-l convingă că Hitler încă era „extrem de dornic să ajungă la un acord general cu Regatul Unit“.[28]

Astfel de rapoarte, împreună cu impresia sa că Germania avea din ce în ce mai multe probleme economice n-au făcut decât să crească optimismul deja exagerat al lui Chamberlain. „Toate informațiile pe care le primesc par să arate în direcția păcii“, le scria surorilor lui pe 19 februarie, „și mai spun o dată că eu cred că în sfârșit le-am venit de hac dictatorilor.“[29] O săptămână mai târziu prezicea „o perioadă de liniște din ce în ce mai intensă“, iar pe 7 martie declara la un dineu cu parlamentarii conservatori că „pericolele unui război cu Germania [sunt] din ce în ce mai slabe pe zi ce trece, pe măsură ce crește rata reînarmării noastre“.[30] După două zile i-a primit pe corespondenții de presă și le-a explicat viziunea sa conform căreia situația era „mai puțin stresantă“ decât fusese în ultima vreme și a pomenit de posibilitatea unei noi conferințe de dezarmare. Acest briefing, care a fost citat literal în majoritatea ziarelor, i-a adus o mustrare severă de la Halifax, care se temea că nemții „vor fi încurajați să creadă că simțim presiunea“.[31] Chamberlain s-a prefăcut a fi de acord și i-a scris ministrului de externe ca să-și ceară scuze pentru „gafa“ sa. De fapt nu regreta deloc. Într-o scrisoare către Ida din 12 martie 1939, premierul explica faptul că era imun la critici când știa că are dreptate și, „precum Chatham, «Știu că pot salva această țară și nu cred că că altcineva poate face asta»“*********.[32] După trei zile, Hitler invada ce mai rămăsese din Cehoslovacia.

*

Invazia germană a Cehoslovaciei nu ar fi trebuit să fie o surpriză. Pe la mijlocul lui februarie 1939, rețeaua de agenți secreți a lui Vansittart avertizase în privința unei invazii și, până la începutul lui martie, și SIS, și MI5 repetau aceste rapoarte. Într-un memoriu trimis lui Halifax pe 20 februarie, Vansittart l-a citat pe secretarul Societății anglo-germane, T.P. Conwell Evans – odinioară susținător al regimului, acum un anticonciliator convins –, care declarase emfatic că Hitler intenționa să invadeze Cehoslovacia în viitorul apropiat. „Metoda pe care intenționează Hitler să o adopte e să stârnească o mișcare de independență printre slovaci. Rezistența cehilor la solicitările lor îi va da apoi lui Hitler ocazia să intervină manu militari sau, cu alte cuvinte, să invadeze ceea ce a mai rămas din Cehoslovacia.“[33] Așa cum vor demonstra săptămânile care vor urma, această previziune era remarcabil de exactă.

Pe 9 martie 1939, într-o încercare disperată de a păstra unitatea țării sale ciuntite, dr. Emil Hácha – succesorul lui Beneš la președinția Ceho-Slovaciei******** – a dizolvat Cabinetul slovac auxiliar, despre care credea că era pe punctul de a declara independența, și l-a trimis al închisoare pe premierul slovac destituit, preotul Jozef Tiso. Hitler a profitat imediat de ocazie. A doua zi le-a spus lui Goebbels, Ribbentrop și Keitel că intenționa să se folosească de situație ca să ocupe restul Cehoslovaciei și peste alte trei zile a trimis instrucțiuni lui Tiso, care fusese eliberat, să proclame independența Slovaciei și să ceară oficial „protecția“ Reichului. Până a doua zi de dimineață – 14 martie 1939 –, Adunarea slovacă declarase într-adevăr independența și până la amiază fragilul dr. Hácha, împreună cu ministrul său de externe, secretarul și fiica, se aflau în tren spre Berlin ca să pledeze pentru salvarea țării lor.

După ce l-a făcut pe președinte să aștepte până la 1:15 dimineața, Hitler a ascultat discursul patetic al lui Hácha și apoi s-a lansat în bine cunoscuta sa rutină. Armata germană va intra în Cehoslovacia la ora 6 dimineață și, dacă președintele nu dorea vărsare de sânge ceh și să vadă Praga distrusă, va da ordine armatei cehe să nu opună rezistență. La un moment dat Hácha a leșinat sau a avut un mic atac de cord și a trebuit să fie readus în fire cu o injecție de către medicul personal al lui Hitler, dr. Theodor Morell. Interpretului lui Hitler, Paul Schmidt, i-a trecut prin cap că, dacă președintele ceh pățea ceva, atunci „toată lumea va spune mâine că a fost ucis la Cancelarie“.[34] Din fericire sau nu, Hácha și-a revenit și chiar înainte de 4 dimineața a semnat declarația care punea viitorul națiunii ceho-slovace în mâinile Führerului. După două ore, șapte corpuri din armata germană au trecut granița în Boemia. Nu li s-a opus nici o rezistență și până la 9 dimineața pe 15 martie primele unități au ajuns la Praga. Hitler a sosit imediat cu trenul special, a coborât la Leipa (cam la 100 de kilometri nord față de capitală) și și-a continuat drumul cu mașina. În ciuda ninsorii, a stat în picioare majoritatea drumului, cu brațul întins. În noaptea aceea a dormit la Castelul Hradčany, vechea reședință a regilor Boemiei, iar în dimineața următoare, la trezire, cetățenii din Praga au văzut zvastica fluturând în balcon.

*

Invazia Cehoslovaciei – cea mai flagrantă încălcare a Acordului de la München – a produs stupoare în Marea Britanie. „Niciodată în istorie nu s-a mai comis o astfel de încălcare flagrantă și de asemenea proporții a unei promisiuni scrise“, scria indignat Chips Channon. „Felul în care s-a comis sfidează înțelegerea și modul plin de cruzime în care [Hitler] l-a lăsat baltă pe premier m-a lăsat fără grai. Nu-l voi ierta niciodată.“[35] News Chronicle o numea un act de „agresiune flagrantă și fără rușine“, iar editorul de la Observer, J.L. Garvin (transformat după München în opozant al politicii externe germane și italiene) vorbea despre „cea mai rușinoasă și de rău augur pagină din analele moderne ale Europei“.[36] Fiecare ziar pomenea cinismul și mitomania pretențiilor de legitimitate din politica externă hitleristă. „Până în acest moment, Herr Hitler a declarat de nenumărate ori că scopul său e unirea tuturor germanilor, iar loviturile sale militare au avut cel puțin justificarea că au adus unificarea unui popor măreț care de multă vreme nu avusese parte de ea“, scria The Times, iar Daily Telegraph declara că liderul german, prin încorporarea brutală a cehilor în Reich își „dăduse arama pe față“.[37]

Imediat s-a ajuns la un consens cu privire la moartea concilierii. Dintr-o mișcare, Hitler își încălcase cuvântul – nesocotindu-și promisiunea că Regiunea Sudetă va fi ultima sa pretenție teritorială – și a dat pe față „dorința de cucerire“ de care îl acuzaseră mereu criticii săi. Nu se putea să mai avem de-a face cu un astfel de om, așa cum scria în jurnalul său un susținător loial al lui Chamberlain, „noi“ trebuie să îl contracarăm imediat ce „suntem suficient de puternici“.[38] În Paris, Daladier a surprins exact atmosfera când a spus în Camera Deputaților că nu mai era nimic de făcut, doar „să se pregătească de război“. Münchenul fusese „distrus“, Declarația franco-germană – propriul „document“ al Franței, semnat pe 6 decembrie 1938 – fusese încălcată și „în literă, și în spirit“.[39] Ca răspuns, parlamentul francez i-a conferit premierului puteri de stare de urgență, permițând guvernului să ordone prin decrete toate măsurile necesare pentru apărarea țării.

Din contră, Chamberlain nu a înțeles imediat natura transformatoare a evenimentului. Uimit de perfidia lui Hitler, principala sa preocupare la ședința Cabinetului din dimineața invaziei a fost să evidențieze faptul că garanția de a apăra Ceho-Slovacia ciuntită – făcută și de Franța, și de Marea

Britanie după Acordul de la München – nu mai exista de vreme ce statul respectiv era „acum complet dezmembrat“.[40] Apoi a făcut o declarație în Camera Comunelor de o asemenea răceală obiectivă încât ziarul News Chronicle a asemănat-o cu „un președinte de companie care anunță închiderea unei filiale din teritorii străine“.[41] Ceea ce era și mai șocant, și-a declarat intenția de a continua cu politica sa de conciliere. Imediat au existat reacții negative. Vorbind în numele laburiștilor, David Grenfell a atacat „credulitatea care depășește orice putere de înțelegere“, iar Josiah Wedgwood l-a acuzat pe premier că e „orbit de afecțiunea pe care o poartă dictatorilor“.[42] Deși în cea mai mare parte a dezbaterii au păstrat tăcerea, criticii conservatori considerau că „Chamberlain va trebui fie să demisioneze, fie să-și schimbe complet politica“ și chiar anumiți miniștri cu state vechi își făceau griji cu privire la supraviețuirea guvernului.[43]

Chamberlain și-a dat seama de gafă exact la timp. La două zile după dezbateri, în ajunul celei de-a șaptezecea aniversări, a adoptat un ton mai ferm la un discurs din Birmingham. A condangat încălcarea Acordului de la München și a arătat un nou apărut scepticism punând problema inevitabilă a viitoarelor ambiții ale lui Hitler: „Este ultimul atac la adresa unui stat mic sau va mai fi urmat de altele? Este acesta de fapt un pas în direcția încercării de a prelua dominația mondială prin forță?“ Apoi a avertizat prima oară că Marea Britanie ar prefera să intre în război decât să permită o astfel de evoluție a situației. Nu se dădea în lături de la nici un sacrificiu pentru pace – nici unul, cu excepția acelei „libertăți de care ne-am bucurat sute de ani și la care nu vom renunța niciodată“. Deci nu se putea face „o mai mare greșeală“ decât să „presupunem că, fiindcă se crede că războiul e crud și nesăbuit, această națiune și-a pierdut vlaga într-atât încât să nu lupte din toate puterile împotriva unei asemenea provocări, dacă ar apărea“.[44]

*

Inițial, Chamberlain nu a fost prea dornic să facă „noi promisiuni nespecificate în condiții care acum nu pot fi prevăzute“.[45] Totuși în doar câteva ore apăruse o nouă criză care urma să ducă nu doar la renunțarea la aceste intenții, ci și la o revoluție în politica externă britanică. Vineri după-amiaza, pe 17 martie 1939 – la două zile după ocuparea capitalei Praga –,

nervosul ministru român la Londra, Virgil Tilea, a venit la Halifax și l-a informat că germanii cereau monopolul exporturilor României și păreau gata să îi atace țara. Informația nu era doar eronată, era deliberat manipulatoare. Totuși, tulburat de lovitura de stat din Praga, Ministerul de Externe a luat lucrurile în serios și a început să se agite. Miniștrii din Cabinet și-au anulat planurile de weekend și în curând au pornit telegrame spre Varșovia, Ankara, Atena, Belgrad, Paris și Moscova, întrebând despre reacția la un eventual atac german. În 24 de ore, ambasadorul britanic la București trimisese răspuns că nu era „nici un cuvânt adevărat“ în povestea lui Tilea, dar era prea târziu. Cabinetul se speriase și zvonuri despre o iminentă atrocitate germană ajunseseră în presă.[46] Începuse căutarea unui mijloc diplomatic de a o opri.

Primul gând al lui Chamberlain a fost o declarație a celor patru puteri, în care Marea Britanie, Franța, Rusia și Polonia să cadă de acord să se consulte și să promită „rezistență comună“ în cazul unei amenințări la adresa securității sau independenței altui stat european.[47] Rușii au acceptat, dar polonezii, care nu aveau încredere în sovietici și se temeau să nu-și facă un dușman din Hitler, au refuzat. Chamberlain a renunțat la idee. Împărtășea „profunda neîncredere în Rusia“ a polonezilor și se îndoia de capacitatea Uniunii Sovietice de a „lansa o ofensivă eficientă chiar dacă ar vrea“.[48] Pentru premier, cheia situației era Polonia. Așa cum i-au reamintit șefii de stat-major, era vital ca nemții să fie forțați să lupte pe două fronturi, iar Polonia, care avea frontieră comună și cu Germania, și cu România, părea o variantă mai bună din punct de vedere strategic, ca să nu mai spunem ideologic, decât Rusia. Prin urmare s-a decis la o ședință a Comitetului de politică externă din 27 martie 1939 să se renunțe la orice încercare de a crea o coaliție în jurul Uniunii Sovietice și să se încerce un sistem de acorduri interdependente de apărare prin care polonezii să fie obligați să vină în ajutorul românilor, după primirea asigurării că Marea Britanie și Franța i se vor alătura imediat după ce vor face acest lucru. Câțiva miniștri ai Cabinetului, mai ales sir Samuel Hoare, au obiectat la excluderea rușilor, dar Chamberlain și Halifax au insistat. Era vital să se creeze imediat un mijloc diplomatic de intimidare și exista doar unul singur disponibil pentru moment, care se axa pe Polonia și România, și nu pe Uniunea Sovietică.[49]

Ceea ce îl conducea pe Chamberlain către garanția oferită de Polonia – un risc pe care îl anatemizase cu mai puțin de 10 zile în urmă – era o serie de vești îngrijorătoare. În afară de „amenințarea“ la adresa României, existau zvonuri persistente despre un atac aerian asupra Marii Britanii și, din 20 martie, rapoarte despre un plan german de a invada Polonia. Pe 21 martie – ziua în care președintele francez Albert Lebrun a sosit la Londra pentru o vizită de stat – au venit și știri despre cel mai recent ultimatum de la Hitler, de data aceasta adresat Lituaniei pentru retrocedarea regiunii Memel, partea de nord a Prusiei Orientale, luată de la Germania prin Tratatul de la Versailles. Sosit la Palatul Buckingham pentru banchetul oficial din seara respectivă, Chamberlain a fost informat că germanii mobilizaseră 20 de divizii la frontiera lor vestică. Vestea a reușit să îi strice cina premierului și, după cum se plângea Idei, singurul moment de oarecare ușurare a fost când două ducese pline de pietre prețioase i s-au plâns că un înalt oficial din delegația franceză le tot făcea avansuri.[50]

Punctul culminant a apărut când corespondentul de la News Chronicle, recent expulzat din Berlin, Ian Colvin, în vârstă de 26 de ani, a ajuns la Ministerul de Externe pe 29 martie 1939 cu detalii „de ți se ridica părul pe tine“ despre un atac iminent al Germaniei împotriva Poloniei.[51] Halifax a fost impresionat și l-a dus pe tânăr să îi comunice ceea ce știa și premierului. Chamberlain a considerat că mare parte din ce auzise – un imediat „atac fulgerător asupra Poloniei“, urmat de alipirea Lituaniei și o alianță ruso-germană – era suficient de fantastic cât să se îndoiască de adevărul lor.[52] Într-adevăr, în ziua respectivă sosise o depeșă de la atașatul militar britanic din Berlin care părea să se coroboreze cu povestea lui Colvin. Halifax a insistat pentru o declarație imediată de susținere a Poloniei și Chamberlain a fost de acord. La o ședință convocată de urgență cu Cabinetul în dimineața următoare, miniștrii au fost de acord să „treacă Ierihonul“ și s-au trimis telegramele pregătite pentru Varșovia și Paris.[53] Machiavelicul ministru polonez de externe, colonelul Joszef Beck – care trăgea de timp cu privire la cererea britanicilor ca polonezii să facă o declarație de susținere a României –, a consimțit „între două fumuri de țigară“, iar la ora 14:45, vineri, 31 martie 1939, Chamberlain anunța, în fața unei Camere a Comunelor plină ochi, că în eventualitatea unui atac asupra Poloniei, atât guvernul Majestății Sale, cât și guvernul Franței se vor simți

„imediat obligate să acorde guvernului polonez toată susținerea de care sunt în stare“.[54]

Reflectând asupra caracterului ministrului de externe după câteva luni, Rab Butler a decis că cea mai bună perspectivă asupra lui Halifax era că deține copoi englezi pentru vânătoarea de vulpi. Multe dintre metaforele sale proveneau din domeniul vânătorii și cea preferată era „nu trebuie să sari în iaz dacă nu știi cum să ieși de acolo“. Totuși, în cazul garanției pentru Polonia, „săritura de pe un drum principal periculos trebuie să fie făcută brusc, cu sânge-rece, peste un gard înalt“.[55] Lăsând deoparte faptul că Butler (caz aproape singular printre politicienii cu greutate) ar fi continuat concilierea cu Germania pe subiectul pretențiilor ei privitoare la Polonia, descrierea era oarecum corectă. Decizia de a aduce garanții Poloniei fusese luată fără a se ține cont de capacitatea militară poloneză sau de modul cum își vor îndeplini promisiunea puterile occidentale în caz că avea să se ajungă până acolo. Mai rău, prin simpla emitere a unei garanții unilaterale britanicii pierduseră singurul avantaj pe care îl aveau pentru a-l convinge pe Beck cel lipsit de perspectivă să accepte o serie de acorduri de apărare cu vecinii Poloniei. Românii, în ciuda „amenințării“ la adresa țării lor, nu erau incluși în declarație, iar ambasadorul sovietic a fost informat despre inițiativă cu doar două ore înainte să o anunțe Chamberlain. Desigur, rușii au fost furioși. „Chamberlain îl îndeamnă pe Hitler să-și direcționeze agresiunea spre nord-est“, îi scria Maksim Litvinov lui Ivan Maiski. El „contează pe noi să ținem piept ocupației din zona baltică și se așteaptă ca asta să ducă la ciocnirea dintre sovietici și germani la care speră“.[56] Nu doar sovieticii erau critici în această privință. Deși garanția a fost bine primită de aproape tot parlamentul și de majoritatea presei, Lloyd George l-a avertizat pe Chamberlain că excluderea rușilor era „condangabil de periculoasă“, în timp ce Bob Boothby a numit-o ulterior „unul dintre gesturile cele mai nesăbuite din istoria britanică“.[57]

În apărarea lui Chamberlain și a lui Halifax, nici unul dintre ei nu a considerat definitivă garanția dată Poloniei și nici o propunere militară efectivă. Dimpotrivă, anunțul din 31 martie era o soluție temporară, destinată să îl descurajeze pe Hitler de la un atac imediat împotriva Poloniei, care să fie apoi folosită drept baza unui acord defensiv mai larg în Europa de Est. Din nefericire, după ce le-au acordat premiul, britanicii au

constatat că e imposibil să îi facă pe polonezi să intre în joc. Beck a ajuns la Londra pe 4 aprilie pentru discuții, dar, în ciuda rugăminților de la Chamberlain și Halifax, a refuzat și să includă Rusia în acord, și să promită ajutorul Poloniei pentru România în eventualitatea unui atac din partea Germaniei. Chamberlain considera această atitudine, mai ales referitor al România, dezamăgitoare. Totuși se consola cu ideea că acțiunile sale primiseră susținerea multora și „Hitler e cu siguranță ținut sub observație".[58] Abia păruse că se stinge o criză, că imediat apăruse alta.

*

Ca să nu se lase mai prejos decât Hitler, Mussolini a invadat Regatul Albaniei în zorii zilei de 7 aprilie 1939. Regele Zog și-a îndemnat supușii să lupte „până la ultima picătură de sânge", apoi a fugit, împreună cu regina sa unguroaică, fiul lor în vârstă de două zile și majoritatea rezervelor de aur ale țării. Chamberlain, care din nou era forțat să își întrerupă excursia la pescuit, era turbat de furie. Își pusese reputația la bătaie în încercarea de a-l câștiga pe Mussolini de partea sa și chiar săptămâna care trecuse trimisese vorbă, prin Joseph Ball și Adrian Dingli, că era dispus să fie mediator între Italia și Franța. Acum, ca un logodnic părăsit, spumega împotriva dictatorului italian pe care îl numea „un mojic și un nemernic" și mărturisea că „încrederea pe care am avut-o vreodată în asigurările dictatorilor se destramă rapid". A refuzat să denunțe Acordul anglo-italian, dar nu se îndoia că „apropierea de Italia a fost blocată de Musso, exact așa cum Hitler a blocat orice apropiere de Germania".[59]

Ca și lovitura dată la Praga, aventura albaneză a declanșat agitație. Halifax, ieșind din biserică după o slujbă de trei ore (era Vinerea Mare), a fost de acord cu Cadogan că Marea Britanie trebuie să se miște rapid ca să ridice „o barieră între Grecia și Turcia" pentru a securiza Mediterana, iar pe 10 aprilie Comitetul de politică externă a decis că Grecia ar trebui să primească garanții.********[60] Erau multe zvonuri despre invadarea insulei Corfu de către italieni, iar Amiralitatea era îngrijorată cu privire la o serie de vase de război britanice care „o lălăiau" în acest timp prin porturi italiene.[61] În același timp, românii se agitau pentru propria protecție. Melodramaticul Tilea a intrat din nou în acțiune, dar a fost expediat rapid de la Ministerul de

Externe. Britanicii nu aveau de gând să ofere garanții unilaterale tuturor. Cu toate acestea, unde britanicii au ezitat, francezii au mărșat. Demoralizat de zvonurile că germanii își doreau petrolul românesc, Daladier a cerut o declarație imediată de susținere din partea Occidentului. Britanicii au protestat – strategia britanică era să construiască un „baraj“ de state, nu o colecție de bolovani dispărați –, dar au cedat când francezii s-au dovedit intransigenți. Pe 13 aprilie 1939, Chamberlain a anunțat garanții pentru Grecia și România, iar o lună mai târziu a urmat declarația anglo-turcă de apărare reciprocă.

În tandem cu această diplomație frenetică s-au făcut progrese majore în reînarmarea britanică. Pe 29 martie, la două săptămâni după anexarea Cehoslovaciei, Cabinetul a decis să dubleze armata de voluntari, iar pe 20 aprilie Chamberlain a anunțat în sfârșit înființarea unui Minister al Aprovizionării. În aceeași zi a fost forțat să se supună presiunii aproape insuportabile din partea guvernului francez, a propriului partid și a lui Hore-Belisha (care amenința din această cauză să demisioneze din postul de secretar de stat pentru Război) și a fost de acord să introducă serviciul militar obligatoriu. Pe 27 aprilie, în ciuda opoziției puternice din partea laburiștilor, Camera Comunelor a aprobat Legea instrucției militare. Era o măsură limitată – se referea doar la bărbați de 20 și 21 de ani –, dar era un semnal important asupra intențiilor: era prima oară când se introducea în Marea Britanie serviciul militar obligatoriu pe timp de pace în ultimii 300 de ani.

*

Pentru mulți dintre susținătorii concilierii invazia Cehoslovaciei a reprezentat momentul schimbării taberei. „M-am convins cu părere de rău că nazismul nu înseamnă decât dominația lumii“, scria cel ce urma să devină duce de Hamilton, care susținuse prietenia anglo-germană și pe care urma să îl viziteze deputatul partidului lui Hitler Rudolf Hess, când a sărit cu parașuta în sudul Scoției pe 10 mai 1940.[62] Lordul Lothian a recunoscut că se înșelase în privința lui Hitler – „de fapt un gangster fanatic ce nu se dă înapoi de la nimic“ –, în timp ce lordul Londonderry se plângea unui alt simpatizant că „regret să spun, dar cancelarul german a depășit limita și nu

văd cum ne-am mai putea vreodată încrede în declarațiile și în întreprinderile sale“.[63] Chiar și marele apologet al dictatorilor, George Ward Price de la Daily Mail, și-a schimbat radical optica și a declarat în noua sa carte, Year of Reckoning, că posibilitatea de a stabili „relații cordiale“ între Marea Britanie și Germania „aparținea trecutului“. De asemenea, pentru prima oară a admis că naziștii „făcuseră mult rău“ și în Germania.[64]

Totuși pentru o minoritate miza era prea mare ca să renunțe la încercarea de a-l satisface pe Hitler prin concesii rezonabile. Într-adevăr, unii aristocrați britanici păreau atât de îngroziți de perspectiva a ceea ce acum se numea războiul „inevitabil“ încât au decis să intre în ringul de luptă politică exact când colegii lor și diplomații amatori îl părăseau. Astfel, ducele de Wellington a devenit unul dintre membrii fondatori ai Clubului de Dreapta – o organizație a elitei progermane, pacifistă, antisemită, înființată de căpitanul Archibald Ramsay, membru în parlament, în mai 1939; ducele de Westminster s-a înscris în „the Link“ – un grup eterogen progerman, în multe cazuri pronazist și antisemit, unit de dorința de a îmbunătăți relațiile anglo-germane; iar marchizul de Tavistock, care va deveni ducele de Bedford, a fondat Partidul Popular Britanic – o „mișcare“ radicală economic, pacifistă, progermană.

Un alt duce care va juca un rol minor, dar din ce în ce mai disperat în culisele concilierii a fost ducele de Buccleuch. Susținător aprig al Acordului de la München și opozant implacabil al războiului cu Germania, Buccleuch nu era de părere că lovitura de la Praga ar trebui să modifice politica guvernamentală. Din contră, așa cum îi scria lui Rab Butler la scurt timp după eveniment, „nici Hitler și nici Ribbentrop nu pot fi atât de inumani cum sunt prezentați… [și] cred că și în aceste vremuri Marea Britanie își poate direcționa politica generală spre canale mai sigure“. Ducele era mai ales preocupat de câștigurile pe care le putea obține din atmosfera de suspiciune care apăruse între cele două țări. Dacă fiecare tabără credea că cealaltă e decisă să pornească războiul, atunci cu siguranță se va ajunge la război. În aceste împrejurări considera că este important ca „vizitatorii neoficiali“ să păstreze contactul cu înalții oficiali ai regimului, reducând astfel suspiciunile și nici „efectul întâlnirilor frecvente ale lui Miss Mitford cu Führerul nu ar trebui să fie subestimat“.[65]

În acest spirit Buccleuch, împreună cu lordul Brocket s-au hotărât să viziteze Berlinul chiar înainte de festivitățile prilejuite de cea de-a cincizecea aniversare a lui Hitler, pe 20 aprilie 1939. Ministerul de Externe, încercând să proiecteze o atitudine de fermitate din partea britanicilor, a fost uimit. „Pe toți zeii! Chiar s-a întors lumea pe dos?“, a fost reacția lui sir Alexander Cadogan când a aflat. Subsecretarul permanent nu-i dorea deloc „la mulți ani“ Führerului și era deosebit de oripilat de schema nebunească a rectorului de la St Paul's, Knightsbridge în care Hitler urma să se folosească de ziua lui de naștere pentru a convoca o conferință internațională de pace. Atât Halifax, cât și Cadogan s-au întâlnit cu rectorul și i-au explicat că „nu se dădeau în vânt după această idee“, dar Buccleuch, căruia rectorul îi împărtășise schema, plecase spre Germania înainte de a putea fi contactat de Ministerul de Externe. Tot ceea ce mai putea spera Cadogan era ca „acești doi nebuni“ (Brocket și Buccleuch) „să transmită foarte clar că nu au nici un fel de aprobare oficială“.[66]

Din fericire, ambasada britanică a reușit să pună o oarecare frână activităților pairilor. Ajunși la Berlin pe 15 aprilie, cei doi au apelat imediat la ambasadă întrebând ce să răspundă în caz că vor fi invitați insistent să participe la festivitățile de ziua Führerului. Consilierul, sir George Ogilvie-Forbes, era tactul întruchipat. A rezistat tentației de a le spune înălțimilor lor că ar fi putut evita această dilemă dacă rămâneau în Anglia și le-a spus în schimb că, dacă Brocket era persoană particulară și trebuia să se bizuie pe propria judecată, ducele deținea titlul de lord intendent, „înalt oficial al casei regale“. În consecință, Buccleuch trebuia să țină cont că era posibil ca prezența sa la acest eveniment, care va fi „mediatizată“ și „luată foarte în serios“, să fie considerată de unii „nu chiar în concordanță cu sentimentele actuale ale guvernului regal“. N-ar fi fost deci mai prudent să întrebe direct la Palatul Buckingham sau poate să „constate“ că mai avea de fapt altceva programat, „în afara Germaniei“, care necesita prezența sa urgentă?[67] ducele i-a urmat sfatul. A fost consultat secretarul particular al regelui și, când a sosit răspunsul că Majestatea Sa ar prefera ca oficialul său să nu participe la aniversarea Führerului, Buccleuch a prins un zbor de dimineață înapoi în Anglia. Totuși ducele a părăsit Germania cu un optimism renăscut. Se întâlnise cu mulți oameni – mai ales membri ai aristocrației germane – și avusese o lungă discuție cu Ribbentrop. În raportul scris pentru premier și Ministerul de Externe despre vizita sa a declarat că exista „o mare încredere

și hotărâre“ printre cei cu care discutase de a evita războiul și o imensă „dorință de a îmbunătăți relațiile anglo-germane“. În esență, credea că problema poloneză putea fi rezolvată. Pretențiile lui Hitler – retrocedarea orașului Danzig (un oraș aproape în întregime german) și tranzit mai liber prin Coridorul Polonez – erau, „în comparație cu recentele agresiuni... foarte rezonabile și firești, iar concesiile probabil vor minimiza problemele într-o zonă foarte periculoasă și riscul ca oamenii noștri să se implice într-un război pentru o cauză negativă“. Era vital ca polonezii să fie convinși să negocieze.[68]

Într-o scrisoare către Butler, Buccleuch a dat frâu și mai liber optimismului său, deși se temea de efectul celor care îndemnau la război la Westminster:

Atmosfera și bârfele elitiștilor și prejudecățile antigermane din Londra sunt deprimante, iar asta s-a intensificat în ultima vreme. Acum pare imposibil ca doar câțiva oameni să țină piept cu succes puternicei influențe a personalităților publice precum Churchill, Amery, Eden și mulți dintre cei care controlează presa. Cred că într-adevăr n-au luat niciodată în serios posibilitatea unui compromis sau argumentele care ar putea fi aduse de cealaltă tabără și astfel au adus războiul mult mai aproape. Un succes rapid al domnului Chamberlain pe un fundament pacifist pare extrem de important, dacă nu vrem să-i vedem pe Winston Churchill și restul în Cabinet, precum și un bloc complet antigerman ducând la un război mondial care să decidă, în detrimentul multor milioane, dacă victoria e a lui Winston sau a lui Hitler.[69]

*

Chamberlain a fost încurajat de rapoartele primite de la Buccleuch și Brocket. Spre deosebire de duce, Brocket rămăsese la parada aniversară, unde i s-a spus că Hitler negase că ar fi încălcat Acordul de la München – Cehoslovacia, pretindea el, pur și simplu suferise o implozie – și că recent Führerul fusese auzit spunând că „ziua cea mai plină de mândrie“ a vieții sale va fi când îi va primi pe rege și pe regină la Berlin.[70] „Deci cu toții am înțeles complet greșit“, a glumit Chamberlain, „Hitler e de fapt un băiat bun

și cu toții l-am judecat greșit!“ Prinsese totuși curaj. „Fiecare lună care trece fără război îl face să devină mai puțin probabil“, le scria surorilor sale spre finalul lunii aprilie 1939, și, deși „mă aștept să avem mai multe perioade de anxietate acută“, poate era posibil că „Hitler și-a dat seama că acum a atins limita și s-a hotărât să se poarte frumos.“[71]

Era o speranță zadarnică. Frustrat de încercările de a-i forța pe polonezi să cedeze fostul port german Danzig (acum „oraș liber“ sub auspiciile Ligii Națiunilor) și de a face concesii cu privire la Coridor (care tăia Germania în două), Hitler deja luase hotărârea de a rezolva „problema poloneză“ cu forța. Garanția britanică îl înfuriase – „o să le fac o licoare diavolească“ a promis când a auzit vestea – în loc să îl descurajeze.[72] Până pe 3 aprilie directiva care dădea ordinul de invazie a Poloniei era gata, iar pe 11 aprilie Hitler a folosit-o. Forțele armate, spunea ordinul, trebuie să fie gata să execute operațiunea în orice moment după 1 septembrie 1939. Începuse numărătoarea inversă.

Acest citat apare și la începutul autobiografiei lui Margaret Thatcher, The Downing Street Years. Într-adevăr, deși nici unul dintre cei doi premieri nu ar fi fost încântat de comparație, Chamberlain și Thatcher aveau multe în comun.

Reflectând fragmentarea țării, cratima a fost adăugată după Acordul de la München.

După Harold Macmillan, reacția imediată a ministrului de externe la vestea despre invazie a fost „Și chiar în Vinerea Mare!“

Capitolul XX. Obstacole în calea dictatorilor

Nu sunt gata să privesc Rusia sovietică drept o națiune iubitoare de libertate, dar nu ne putem descurca fără ea acum… Știu că au împușcat mulți oameni, dar au mai rămas încă 170 de milioane.

Robert Bower, parlamentar, Camera Comunelor, 15 martie 1939[1]

Garanția britanică pentru Polonia era foarte riscantă, dar și foarte ironică. Dintr-o mișcare guvernul cedase decizia referitoare la implicarea țării în război unei „țări îndepărtate" despre care nu știa practic nimic și unui om pe care de curând H.G. Wells îl descrisese drept „nebun cu acte în regulă".[2] Austen Chamberlain declarase anterior că acest Coridor Polonez nu merita sângele vreunui soldat britanic, la doar un an după ce fratele său vitreg refuzase să acorde garanții Cehoslovaciei pe motiv că guvernul Majestății Sale nu poate sub nici o formă să lase o astfel de decizie crucială la latitudinea puterilor străine. Desigur, garanția poloneză nu avea scopul să ducă la război, ci să-l descurajeze pe Hitler să înceapă unul. Ca să mărească eficiența acestei descurajări, puterile occidentale aveau totuși nevoie să ajungă la o înțelegere cu Rusia sovietică, o națiune care nu se bucura deloc de încredere și împotriva căreia Germania nazistă fusese văzută inițial drept bastion de apărare.

Inițial, nici britanicii, nici francezii nu au dat prea mare importanță Rusiei. Șefii de stat-major aveau îndoieli cu privire la capacitatea sa militară, iar diplomații atrăgeau atenția asupra reticenței altor state de a se asocia cu ea. Dar, după eșecul britanicilor de a forma un sistem de alianțe în estul Europei și la insistențele zgomotoase ale opoziției de la Westminster, problema Uniunii Sovietice a ajuns pe ordinea de zi. Pe 14 aprilie 1939,

lordul Halifax i-a dat instrucțiuni lui sir William Seeds, ambasadorul britanic la Moscova, să-l întrebe pe Litvinov dacă rușii vor face o declarație de susținere pentru vreun stat vecin de la granița de vest în cazul în care ar fi victimă a unei agresiuni neprovocate. De bună seamă, Litvinov a refuzat. A propus în loc un pact tripartit de asistență reciprocă între Marea Britanie, Franța și Rusia, care să cuprindă toate statele dintre Marea Baltică și Marea Neagră. Marea Britanie a respins ideea. Comitetul de politică externă nu vedea nici un avantaj într-o alianță cu Rusia – dimpotrivă. O astfel de mișcare avea probabil să perturbe Aliații din Marea Britanie în Europa estică – și deși Chamberlain îi asigurase pe liderii laburiști că nu avea „nici o obiecție ideologică la o înțelegere cu Rusia“, a admis în privat că avea „mari rețineri“ referitoare la aceasta.[3]

Chamberlain nu era singurul care avea îndoieli. Chips Channon credea că o cooperare cu bolșevicii ar fi fost o „nebunie“, în timp ce fostul ambasador britanic în Japonia, sir Francis Lindley, a spus Comitetului conservator de politică externă (exact după ce îi găzduise pe soții Chamberlain de Rusalii) că „se ruga în fiecare seară ca spectacolul anglo-rus să se încheie, întrucât ar însemna război, și nu pace, iar propaganda comunistă e cel mai mare rău al acestui secol“.[4] Totuși, de câteva săptămâni, Chamberlain era extrem de presat de propriul Cabinet să își îngroape îndoielile și să accepte avansurile Rusiei.

Pe 4 mai 1939 au sosit vești că Litvinov fusese demis și Viaceslav Molotov, mâna dreaptă a lui Stalin și președinte al Consiliului de Miniștri, fusese numit noul comisar al poporului pentru afaceri externe. Ministerul de Externe era confuz și temător. Deși Maiski a insistat că numirea nu anunța nici o schimbare în politica sovietică, Seeds se temea că semnala abandonarea securității colective și retragerea în izolare. După șase zile, șefii de stat-major, cu o schimbare uimitoare de opinie, au recomandat o alianță militară completă cu Uniunea Sovietică. „Asistența activă și deplină a Rusiei ca aliat ar fi foarte valoroasă, mai ales în contracararea unor forțe inamice de mari dimensiuni“, scriau aceștia, în timp ce, pe de altă parte, era important să nu se „treacă cu vederea peste pericolul rezultat dintr-o apropiere între Germania și Rusia – un scop la care se gândesc de mulți ani comandanții din statul-major german.“[5]

Această evoluție a ajutat la convingerea Cabinetului, inclusiv a lui Halifax, că de fapt acum trebuia acceptată oferta rușilor. Lordul Chatfield, care îl înlocuise pe sir Thomas Inskip ca ministru responsabil de coordonarea apărării, credea că „posibilitatea războiului cu Rusia“ ar fi „un mare obstacol“ pentru Germania, iar sir Samuel Hoare argumenta că „ar trebui să... facem tot ce ne stă în putință să aducem Rusia de partea noastră și să evităm scenariul de coșmar al unui acord ruso-german“.[6] Francezii deja își exprimaseră disponibilitatea să accepte propunerea sovietică și făceau lobby pentru ca britanicii să facă la fel, iar opozanții lui Chamberlain din parlament – Partidul Laburist, Lloyd George și Churchill – nu renunțaseră niciodată la ceea ce premierul descria drept „convingerea patetică cum că Rusia e cheia salvării noastre“.[7]

Chamberlain a rămas cu totul împotriva ideii unei alianțe. Și-a păstrat îndoielile cu privire la capacitatea militară a Rusiei și, ceea ce e și mai important, și-a dat seama că o alianță va însemna divizarea definitivă a Europei în „blocuri opuse“ și astfel avea să blocheze căile spre orice negocieri viitoare și chiar „discuții cu totalitariștii“.[8] „Nu pot scăpa de suspiciunea că ei [rușii] și-ar dori cu deosebire să vadă puterile «capitaliste» cum se sfâșie între ele în timp ce ei stau deoparte“, i s-a confesat Idei pe 21 mai. Cu o zi înainte îi spusese lui sir Alexander Cadogan că „mai degrabă aș demisiona decât să semnez o alianță cu Uniunea Sovietică“.[9]

Din nefericire pentru Chamberlain, aproape nici unul dintre colegi nu a fost de acord cu el. Halifax, reticent, a conchis că ar trebui să se implice „cu totul“ și să accepte propunerile sovietice, și chiar și sir John Simon părea acum în favoarea alianței.[10] Cu toate acestea, exact când totul părea pierdut, sir Horace Wilson a venit cu o idee diabolic de ingenioasă. Decât să accepte pur și simplu propunerile din partea Rusiei, britanicii ar trebui să insiste ca obligațiile lor să provină din înțelegerea care dusese la înființarea Ligii Națiunilor. Astfel, îi vor „prinde pe toți independenții“ (rusofilii, obsedații de Liga Națiunilor, entuziaștii securității colective), vor da acordului un „caracter temporar“ și mai ales nu se vor pune rău cu Germania.[11] Era o mișcare uimitor de cinică. Chamberlain nu doar că abia pomenise de Liga Națiunilor de când ajunsese premier – o instituție pe care o disprețuia –, dar incapacitatea sa de a face față agresiunii în Manciuria, Abisinia, Austria sau Cehoslovacia fusese unul dintre subiectele cele mai aprinse ale deceniului.

Restabilirea ei acum nu avea decât să iște bănuielile sovieticilor și nu să-i bage în sperieți pe germani. „Doar ne va transforma în bătaia de joc a naziștilor“, a spus Channon, care se temea că o alianță convențională „ar putea fi semnalul unui război imediat.“[12] Totuși, deși era, așa cum scria un istoric, „o dovadă de ingeniozitate de o prostie veninoasă și de o măgărie criminală“, refuzul lui Molotov de a-și da seama că o alianță cu Occidentul ar fi fost în interesul Uniunii Sovietice, la fel de mult cum era în interesul Occidentului să se alieze cu sovieticii, și astfel să ajungă la compromisuri, era la fel de încăpățânat și, din perspectiva anilor 1941–1945 și a 24 de milioane de sovietici morți, demn de incriminat.[13]

*

Unul dintre motivele pentru care Chamberlain se opunea cu atâta îndârjire unei alianțe cu rușii era că nu renunțase complet la conciliere. Deși își dădea seama de pericolul scopurilor germane în Polonia și se străduia să își croiască drum către o detentă permanentă, „atât timp cât evreii refuză cu obstinație să nu îl împuște pe Hitler!“, încă mai credea că situația putea fi salvată prin diplomație atentă și, dacă era nevoie, secretă.[14] Pe 3 mai 1939, Cadogan a văzut interceptarea unei convorbiri telefonice care arăta că „la nr. 10 se discută iar despre conciliere“, în timp ce Oliver Harvey credea că o scrisoare din The Times redactată de lordul Rushcliffe, care susținea negocierile dintre Polonia și Germania, fusese inspirată de Horace Wilson. După câteva săptămâni, Chamberlain a lansat o schemă secretă care includea „scandinavii“ ca mediatori în problema orașului Danzig.[15] Nu a dus la nici un rezultat, dar arăta că avea în continuare încredere în politica sa, ori, așa cum spunea generalul sir Edmund Ironside, inspector general al Forțelor Britanice din străinătate, „convingerea sa fermă că Dumnezeu lucrează prin el ca să prevină acest război“.[16]

Dacă Chamberlain încă spera că negocierile ar putea aduce rezultate, opinia publică era mai sceptică și mai hotărâtă. „Babacul zice acu’ că nu mai putem să ne-ncredem în ’Itler și n-are rost să te pui cu el; acu trebe să ne dăm bine pe lângă el“, a explicat proprietăreasa Virginiei Cowles după ocuparea capitalei Praga.[17] Cam în aceeași perioadă, ducele de Devonshire, abia intrat în guvern, a decis să vadă cam ce gândește șoferul lui. „Deci,

Gibson, ce părere ai despre Hitler?“ „Păi, mi se pare că... nu e prea popular în zona asta“, a fost răspunsul.[18]

Astfel de păreri păreau să fie tipice. În iulie, un sondaj de opinie a constatat că 76% dintre britanici considerau că, dacă Germania și Polonia intrau în război din cauza orașului Danzig, atunci Marea Britanie ar fi trebuit să-și onoreze obligațiile și să declare război, în timp ce un sondaj francez sugera că 70% dintre cetățenii Franței considerau că nu mai trebuie acceptate și alte pretenții din partea germanilor. Un număr impresionant de 87% dintre britanici susțineau o alianță cu Uniunea Sovietică și chiar și bastionul izolaționismului, ziarul Daily Express, observa noul spirit sfidător: „Avem 49 de milioane de miniștri de externe zilele acestea în Marea Britanie și cu toții vor să își exprime poziția“.[19]

La sfârșitul lui aprilie au apărut o serie de articole care îi cereau lui Chamberlain să „îl aducă înapoi pe Churchill“. Ziarul Evening News îl dorea ca prim lord al Amiralității sau secretar de stat pentru forțele aeriene, în timp ce Sunday Pictorial sugera să fie numit lord președinte al Consiliului, de vreme ce lordul Runciman, care deținea funcția, avusese „impertinența să plece într-o vacanță de patru luni“.[20] Trei zile mai târziu, editorul de la Pictorial îi scria lui Churchill ca să îl anunțe că primise peste 2 000 de scrisori, aproape toate de susținere: „Gata cu lingușeala față de Hitler este linia generală a comentariilor“.[21] În aceeași perioadă, Victor Cazalet își exprima convingerea că „Winston“ ar fi trebuit acum să intre în Cabinet. „A avut dreptate în toate privințele în ultimii cinci ani și includerea lui în guvern va face mai mult decât orice altceva pentru a arăta Germaniei că nu ne jucăm“.[22]

Mulți speraseră să-l vadă pe Churchill numit la nou-creatul Minister al Aprovizionării – o inovație pentru care făcuse campanie încă din 1936. Dar când premierul s-a ridicat în Camera Comunelor pe 20 aprilie, a anunțat că postul va fi ocupat de nesemnificativul Leslie Burgin, ministrul național-liberal al transporturilor. Ascultând rumoarea cu care a fost primit anunțul, Harold Nicolson nu se putea decide dacă era un „oftat de oroare“ sau un „geamăt de durere“. Ceea ce era însă dincolo de orice îndoială era că decizia lui Chamberlain de a-l trece cu vederea pe Churchill și de a numi un alt „om de paie“ a lăsat o impresie „deplorabilă“ și l-a convins pe Nicolson,

precum și pe ceilalți, că premierul făcea „o politică duplicitară – una pe față, de înarmare, și una le secret de l'Empereur, adică concilierea plus Horace Wilson".[23]

Avea dreptate în linii mari. Scriindu-le surorilor sale pe 23 aprilie, Chamberlain explica faptul că Ministerul Aprovizionării nu era postul potrivit pentru Churchill și, chiar mai mult, era decis să-l excludă pe motiv că „dacă există vreo posibilitate de a reduce tensiunea și de a reveni la relații normale cu dictatorii n-aș risca făcând ceea ce ei cu siguranță ar considera o provocare".[24] În săptămâna următoare a dezvăluit că se gândea la o nouă abordare a lui Mussolini, ca mijloc de „a-l ține sub control pe jupânul Hitler", și și-a exprimat și convingerea că discursul lui Hitler din Reichstag de pe 28 aprilie – în care denunțase și Pactul polonez de nonagresiune, și Acordul naval anglo-german – era „mai conciliator și mai puțin provocator decât ne așteptam". „Nu-l văd pe Hitler începând un război pentru Danzig", a declarat el plin de încredere.[25]

Halifax, pe de altă parte, nu-și mai făcea iluzii și, așa cum scria Channon, „s-a distanțat acum de Neville în multe privințe".[26] La începutul lui iunie îi tulburase pe anticonciliatori cu un discurs în Camera Lorzilor în care încercase să reasigure poporul german că Marea Britanie nu „abandonase dorința de a ajunge la o înțelegere cu Germania", și chiar a pomenit de „pretenții rivale" care ar fi putut fi ajustate pentru a „asigura o pace durabilă".[27] Totuși era în mare parte destinat să contracareze propaganda nazistă, care pretindea că Marea Britanie ține cu tot dinadinsul să zdrobească Germania printr-o politică de încercuire. Câteva săptămâni mai târziu, discursul său de la Institutul Regal de Afaceri Internaționale s-a dovedit foarte diferit. Subiectul, după rezumatul lui Cadogan, era „Nu vrem să intrăm în război, dar să ferească Domnul dacă vom intra", iar Halifax l-a exprimat la adevărata valoare, spunând publicului că amenințarea militară „ținea lumea întreagă ostatică" și sarcina prioritară trebuia să fie „rezistența la agresiune".[28]

Între timp, campania „aduceți-l înapoi pe Churchill" se apropia de punctul culminant. Pe 3 iulie 1939, după lobby-ul făcut de Nicolson, Anthony Eden și lordul Astor (transformați după München în cei mai hotărâți suporteri ai rezistenței), Daily Telegraph a publicat un editorial vehement pe două

coloane cerând includerea lui Churchill în guvern. Fusese precedat de un telefon similar de la Garvin de la Observer și urmat de apeluri de la ziarele Yorkshire Post, Manchester Guardian, Daily Mirror, News Chronicle, Star și Evening News. Pe 5 iulie, lordul Rothermere a tras cu tunul de la Daily Mail în semn de susținere și în scurt timp întreaga presă era unită, singurii din afara campaniei fiind doar Beaverbrook și The Times. Pentru pairul conservator lordul Selborne lucrurile erau simple. „Niciodată nu am fost un suporter al domnului Churchill“, explica fostul membru al Cabinetului într-o scrisoare către Daily Telegraph, „dar sunt de acord cu cei care cred că includerea [lui]... în guvern în acest moment anume ar fi un gest pe care nici dr. Goebbels nu ar putea să nu îl priceapă“.[29]

Punctul final pe i în fața guvernului britanic a fost pus de locotenent-colonelul conte Gerhard von Schwerin, ofițer al Statului-Major General german și opozant al războiului, care a venit la Londra la începutul lui iulie să îi îndemne pe britanici să își clarifice hotărârea de a rezista altor agresiuni printr-un act ostentativ. La început nu prea a găsit doritori să-l asculte. „Dacă vrei să știi ce cred despre venirea lui aici, într-o perioadă când relațiile noastre cu țara lui sunt atât de proaste cum sunt azi, cred că e un obraznic afurisit“, remarca un ofițer al serviciului secret militar.[30] Totuși până la urmă contele a reușit să se întâlnească cu o serie de oameni importanți, inclusiv organizatorul parlamentar adjunct James Stuart; fostul atașat militar la Berlin, generalul James Marshall-Cornwall; și Gladwyn Jebb, de la Ministerul de Externe. Schwerin a explicat acestui trio că „Hitler era convins că politica externă britanică era extrem de influențabilă“. Nu credea că Marea Britanie e pregătită să își rișteimperiul pentru Polonia și doar acțiunile concrete mai puteau să îl descurajeze. Schwerin a sugerat o etalare a puterii navale britanice în Baltica și/sau trimiterea unei forțe aeriene în Franța. Totuși de departe cel mai eficient mijloc de a-l impresiona pe Führer era să îl recheme pe Churchill. „Churchill e singurul englez de care se teme Hitler“, a explicat ofițerul, iar „simplul fapt de a-i da un post ministerial de frunte l-ar convinge pe Hitler că avem într-adevăr de gând să-l înfruntăm.“[31]

Chamberlain nu s-a lăsat convins. Aprecia iscusința lui Churchill, dar se îndoia că includerea acestuia în Cabinet i-ar fi ușurat sarcina. Din propria experiență, Churchill avea tendința să domine ședințele și șuvoiul său

constant de idei și de memorii avea darul de a „monopoliza timpul întregului minister“. Dar fundamental era că se pronunța împotriva rechemării lui Churchill fiindcă „nu renunțase încă la speranța de pace“. Situația din Polonia era periculoasă, dar „dacă Hitler ar cere Danzigul într-un mod civilizat am putea aranja lucrurile“.[32]

*

Nu se știe de unde provenea optimismul lui Chamberlain, dar cu siguranță nu de la evenimentele de pe scena internațională. Pe 22 mai 1939 Ciano și Ribbentrop au semnat o alianță militară germano–italiană, așa-numitul Pact de oțel, iar la mijlocul lui iunie japonezii au instaurat blocada asupra concesiunilor britanice din Tientsin, în nordul Chinei. Chamberlain considera „înnebunitor că trebuie să ne abținem în fața unei asemenea umilințe“, dar recunoștea că era prea periculos să „îl ispitești astfel pe Hitler“ prin implicarea într-un conflict cu niponii.[33] Nici rapoartele din Germania nu se poate spune că erau încurajatoare. Zvonuri despre o lovitură în Danzig – unde se pare că mișunau o droaie de agenți SS – au început să apară de la mijlocul lui aprilie, iar pe 5 mai sir Nevile Henderson a relatat detalii despre o conversație dintre generalul Karl-Heinrich Bodenschatz (ofițerul de legătură dintre Goering și Hitler) și atașatul militar polonez în care generalul declara că „războiul este inevitabil anul acesta“.[34]

Chiar și mai alarmante erau zvonurile despre o apropiere dintre Berlin și Moscova. Rețeaua de agenți secreți a lui sir Robert Vansittart începuse să raporteze despre negocieri germano-sovietice la începutul lui mai (prematur, după cum s-a dovedit) și pe 8 mai Robert Coulondre, noul ambasador francez la Berlin, i-a comunicat lui Henderson că sursele sale credeau că Hitler avea drept obiectiv un pact de nonagresiune cu Stalin. În luna următoare, Erich Kordt, șeful de stat-major al lui Ribbentrop, împreună cu o parte din opoziția antinazistă a sosit la Londra ca să-i avertizeze pe britanici că negocierile germano–sovietice deja începuseră și dacă britanicii voiau o alianță cu Rusia atunci „ar fi mai bine să se grăbească!“[35] După Kordt, Hitler încă nu se hotărâse când să atace Polonia, dar rapoarte secrete din alte surse, oferite de Ian Colvin, sugerau că 25 august fusese data stabilită pentru „deschiderea ostilităților“.[36]

În acest climat, încercările oficiale sau deschise de a ajunge la conciliere erau clar imposibile. Marea Britanie promisese să apere independența Poloniei, iar guvernul britanic trebuia să îl convingă pe Hitler că își lua sarcina în serios. Totuși în culise, o serie de discuții semioficiale subminau această poziție. Pe 6 iunie, dr. Helmut Wohltat, înaltul oficial responsabil cu planul (economic) german pe următorii patru ani sub conducerea lui Goering, s-a întâlnit cu sir Horace Wilson, sir Joseph Ball și Henry Drummond Wolff în casa din Londra a ducelui de Westminster. ducele nu era prezent și se pare că nu s-au păstrat procese-verbale de la întâlnire. Totuși pare evident din rapoartele ulterioare că Wohltat a prezentat un plan de conciliere economică în care Marea Britanie „va recunoaște sfera germană de interes din Europa estică și sud-estică". A doua zi, când și-a repetat planul în fața lui Frank Ashton-Gwatkin, care până atunci susținuse astfel de măsuri ameliorative, nu a primit prea multă înțelegere. „Dacă vrem să vedem un angajament pentru pace, atunci ar fi mai eficient dacă Herr Hitler și-ar restructura Cabinetul și ar da ocazia unora dintre consilierii săi să se odihnească, drept răsplată pentru serviciile lor", a comentat înaltul funcționar de la Ministerul de Externe.[37] Cu toate acestea, Wohltat primise încurajări după întâlnirea cu doi dintre cei mai apropiați consilieri ai premierului – suficient pentru a transmite un raport al conversației lui Goering – și când s-a întors la Londra pe 17 iulie nu a pierdut nici un moment și a ridicat din nou problema în fața lui Wilson.

După transcrierile celor două convorbiri pe care le-a avut cu Wohltat, pe 19 și 20 iulie, Wilson s-a arătat ferm și nu a făcut nici o promisiune. Ca orice buni rezidenți ai unei străzi, explica prim-consilierul pe probleme de industrie, britanicii erau perfect de acord să fie buni vecini, dar nu le plăcea dacă „unul dintre locatari făcea gălăgie noaptea, iar a doua zi venea să bată la ușa vecinilor". Ca atare, guvernul britanic era gata să asculte orice idee de îmbunătățire a relațiilor dintre cele două țări, dar, ținând cont de istoria recentă de comportament deloc demn de un bun vecin, „inițiativa trebuie să vină din partea germanilor".[38]

Relatarea lui Wohltat era foarte diferită. După înaltul oficial german, Wilson pregătise un memoriu, din câte se pare cu aprobarea lui Chamberlain, care propunea inițierea de negocieri secrete între cele două țări, ce aveau să ducă la o declarație anglo-germană de renunțare la agresiune (acest lucru, explica

Wilson, ar face garanția Marii Britanii față de Polonia „superfluă“); declarații de „neamestec“ în sferele economice ale celeilalte părți; un acord de dezarmare; și un „domeniu colonial“ în Africa.[39] Trebuie subliniat că acest document nu s-a găsit niciodată și obiectivul lui Wohltat și al aliatului său, ambasadorul german Herbert von Dirksen, era să evite războiul prin determinarea lui Hitler să reînceapă negocierile cu britanicii. Din aceste motive istoricii au dezavuat, probabil pe bună dreptate, mărturia lui Wohltat. Totuși există o altă sursă care sugerează că se discutaseră mai multe la întrevederi decât a admis Wilson în consemnările sale. Pe 21 iulie, la o zi după cea de-a doua întâlnire a lui Wilson cu Wohltat, Jim Thomas, fostul secretar privat parlamentar al lui Eden, îi scria entuziasmat lordului Cranborne să-i spună că auzise din cele mai credibile surse cu putință că Horace Wilson plănuise să îi ofere Germaniei „un împrumut uriaș“ la schimb cu dezarmarea și returnarea Boemiei și a Moraviei. Conform sursei lui Thomas, guvernul nu se aștepta ca acest plan să fie acceptat, dar credea că va putea constitui o platformă potrivită pentru alegerile generale din octombrie: „Vor spune că i-am făcut Germaniei o ofertă rezonabilă, ea a refuzat, deci trebuie să avem o națiune unită sub conducerea Cioclului [Chamberlain] pentru a face față acestei Germanii ireconciliabile și va urma apoi o a doua încercare Hoare–Laval-escă pentru a ajunge la o înțelegere“.[40] E interesant de observat că Wohltat a pomenit și el că Ball îi spusese că se planificaseră alegeri generale pe 14 noiembrie și premierul trebuia să decidă dacă avea să meargă pe ideea de pace sau de pregătiri de război cu Germania.

Desigur, se prea poate ca sursa lui Thomas (posibil cineva de la ambasada franceză) se înșela, exagera sau pur și simplu încerca să elimine orice posibile negocieri anglo-germane. Evident, Cranborne nu a reacționat cu prea mare entuziasm, comentând că, „cu tot respectul pentru sir H. Wilson, cred că noul său plan e cel mai prostesc dintre multele pe care le-a produs creierul său pueril“.[41] În orice caz, nu Wilson a fost cel care a provocat un întreg incident politico-diplomatic, ci nesăbuința lui Robert Hudson, ministrul comerțului exterior.

După relatarea lui Hudson a conversației sale cu Wohltat – care a avut loc în seara de 20 iulie, aproape imediat după a doua întâlnire cu Wilson –, acesta a propus o serie de planuri îndrăznețe care să atenueze tensiunile

internaționale. Erau zone întinse, precum Rusia și China, care ofereau „ocazii aproape nelimitate de dezvoltare a capitalului“; Marea Britanie, SUA și Germania ar fi trebuit să renunțe la restricțiile comerciale și la cotele importurilor; și mai era și vechea idee a lui Chamberlain despre un nou sistem de administrație colonială în Africa. Din păcate, instabilitatea Europei însemna că mulți oameni credeau că în curând Marea Britanie avea să intre în război cu Germania. Dacă totuși urma să se schimbe ceva fundamental și Hitler era dispus să accepte măsuri de dezarmare, atunci apărea posibilitatea de „a pune Germania pe solide baze economice“.[42]

Aici era problema. În seara următoare, Hudson, care după părerea unui coleg parlamentar conservator „arată de parcă tocmai a moștenit o avere și și-a sărbătorit norocul cu o baie fierbinte“, s-a lăudat despre inițiativa sa „salvatoare a păcii“ la un dineu la care participau jurnaliștii Victor Gordon-Lennox și Vernon Bartlett.[43] Iar a doua zi de dimineață, pe 22 iulie, atât Daily Telegraph, cât și News Chronicle au anunțat știrea senzațională că Marea Britanie îi oferise Germaniei 100 de milioane de lire în schimbul dezarmării.

Reacțiile au fost imediate. Parisul și Varșovia au arătat o consternare normală, în timp ce presa italiană și cea germană au ridiculizat „propunerea lui Shylock“ care ilustra mania Marii Britanii de „a cumpăra ca un rechin pe toată lumea“.[44] Ziarele britanice s-au complăcut într-o febrilă indignare speculativă, iar în parlament s-au pus întrebări. Chamberlain a negat că exista sau existase vreodată vreo discuție despre un împrumut de la britanici. Hudson nu făcuse nici o astfel de sugestie și, oricum ar fi fost, acționase din proprie inițiativă. Dar răul fusese deja făcut. Deși francezii și polonezii au acceptat dezmințirea britanicilor, toată afacerea a fost un adevărat dar pentru propaganda Axei, iar cel mai important efect al acestei „probe de superconciliere“ a fost să crească suspiciunea rușilor. „Mă îndoiesc că prostia poate ajunge la cote mai înalte“, scria Gladwyn Jebb, de la Ministerul de Externe.[45]

*

Chamberlain a fost iritat de „gafa“ lui Hudson, care făcuse „mult rău“ și permisese dușmanilor săi să spună „Uite, v-am zis eu. Vrea să-i vândă pe polonezi.“ Totuși era dispus să aibă conversații prin „canale mai discrete“.[46] Pe 27 iulie, lordul Kemsley, proprietarul proconciliere al Sunday Times, a avut o întrevedere de o oră cu Hitler la Bayreuth la care a reușit să smulgă de la Führer sugestia că Marea Britanie și Germania ar fi trebuit fiecare să își „pună cererile pe hârtie“ în speranța că acest lucru „ar putea duce la o discuție generală“.********[47] Downing Street a reacționat cu entuziasm și a răspuns cu o depeșă secretă. În același timp, Chamberlain și Halifax țineau legătura cu doi oameni de afaceri suedezi, prieteni cu Goering, Axel Wenner-Gren și Birger Dahlerus, care își asumaseră sarcina de a acționa drept intermediari între feldmareșal și guvernul britanic. După părerea lui Dahlerus, ar fi ajutat dacă Goering s-ar fi întâlnit cu un grup de oameni de afaceri britanici care să îi explice „punctul de vedere al britanicilor“.[48] Halifax a acceptat și, pe 7 august, șapte magnați din comerț și industrie s-au întâlnit cu feldmareșalul la o reședință aparținând soției lui Dahlerus, în Schleswig-Holstein. Aceștia i-au prezentat un rezumat al poziției britanice, accentuând că, deși țara nu dorea război, hotărâse că „folosirea arbitrară a forței militare trebuie să aibă limite de la un punct încolo“.[49] În timp ce vorbeau, Goering se încrunta și mâzgălea comentarii sarcastice, precum și un chip furios pe memoriul care îi fusese înmânat. Când interlocutorii săi au terminat, s-a lansat într-o tiradă în care i-a blamat pe britanici pentru ipocrizie, amestec în treburile interne ale altor state și dorință de a porni războiul. Marea Britanie și Polonia trebuiau să reglementeze situația portului Danzig cu Germania de îndată, trebuiau să existe conversații directe între guvernele britanic și german, și trebuia să existe o conferință a celor patru puteri pentru a rezolva toate chestiunile nereglementate, a cerut acesta.[50]

Chiar mai puțin încurajator era raportul acelui neobosit susținător al detentei anglo-germane, Ernest Tennant, care la sfârșitul lui iulie s-a angajat într-o „misiune finală de pace“ pe lângă Ribbentrop. Așa cum își amintea Tennant, întâlnirea anterioară dintre cei doi, în Berlin în iunie, nu fusese una reușită. Ministrul german de externe se arătase extrem de arogant, iar bancherul fusese nevoit să audă despre șocul lui Ribbentrop și al lui Hitler la numărul de scrisori primite de la oamenii din Anglia „rugându-l să aibă grijă să nu pornească războiul decât după cursele de cai de la Ascot sau

după meciul Eton – Harrow sau după diverse alte evenimente sportive ori sociale“.[51] În pofida acestui fapt și a multor dovezi împotrivare, Tennant încă mai credea că Ribbentrop era „dornic“ să se ajungă la o înțelegere anglo-germană. Ca atare, i-a scris lui Chamberlain cerându-i permisiunea de a încerca o nouă abordare, iar pe 10 iulie Horace Wilson i-a transmis aprobarea condiționată a premierului. Condițiile erau ca misiunea să rămână secretă și bancherul trebuia să respecte faptul că guvernul era hotărât să „ajute orice stat a cărui independență este amenințată“, dar era dispus să „negocieze cu oameni rezonabili“.[52]

Din păcate, așa cum Tennant ar fi trebuit deja să știe, Ribbentrop nu era deloc rezonabil. La întâlnirea cu ministrul german de externe de la vechiul castel Salzburg, abia a apucat să se bucure de o ceașcă cu ceai înainte, că gazda s-a și lansat într-o perorație de patru ore despre ce stupizi și ticăloși sunt englezii. Führerul făcuse nu mai puțin de șapte oferte de prietenie, dar englezii, „prea snobi, după secole de dominație a lumii și de tradiții de la Oxford și Cambridge, încât să admită că Germania sau oricine altcineva ar putea fi pe picior de egalitate cu ei“, refuzaseră. Starea actuală de tensiune internațională era cu totul din vina britanicilor și a „pactului“ lor ridicol cu polonezii. Războiul era acum o posibilitate serioasă și avea să fie cel mai groaznic și nemilos război din istorie:

Va însemna fie sfârșitul Reichului și distrugerea rasei germane, fie sfârșitul Imperiului Britanic și distrugerea rasei britanice – Führerul a decis că acest lucru va fi inevitabil și necesar, iar dacă Marea Britanie vrea război (iar cei care susțin războiul par să fie tot mai mulți), îl poate avea oricând – Germania este pregătită.

Când Tennant a subliniat superioritatea britanicilor pe mare și (actuala) egalitate în aer, ministrul german de externe a dat o probă din lăudăroșenia pentru care era celebru: „Dragul meu Tennant, nu ținem cont în calculele noastre de puterea sau de slăbiciunea Marii Britanii, fiindcă nu va putea niciodată să ne atingă. Pentru o singură Linie Maginot noi avem șapte sau opt Linii Siegfried inexpugnabile și cu cât sunteți mai puternici, cu atât veți pierde mai mulți oameni.“ Nu, războiul avea să însemne un dezastru pentru

Marea Britanie și Franța și, dacă cele două chiar voiau să îl evite, atunci trebuiau să-i convingă pe polonezi să cedeze cererilor germane.

A doua zi, 27 iulie, Tennant i s-a alăturat lui Ribbentrop în călătoria de 11 ore cu trenul înapoi la Berlin. În tren mai era Walther Hewel, șeful personalului lui Ribbentrop și unul dintre puținii prieteni apropiați ai lui Hitler. „Va fi un august pașnic sau furtunos?“, a întrebat Tennant. Crezând că a spus „toamnă“, și nu „august“, Hewel a răspuns că va fi o toamnă furtunoasă dacă polonezii nu-și schimbă atitudinea. „Da, dar august?“, a insistat bancherul. „A, probabil că în august nu se va întâmpla nimic. Führerul e dispus să aștepte – se poate să aștepte chiar un an sau mai mult, dar Danzig se va reîntoarce la Reich până la urmă.“[53] A urmat un drum stânjenitor prin pitorește ținuturi germane.

De mai puțin ajutor s-a dovedit asigurarea lui Kemsley către Alfred Rosenberg, ideologul-șef al partidului nazist și autoproclamat expert în politică externă, că Chamberlain „ezită să negocieze cu Moscova și e gata să dea înapoi“, în timp ce soția lui a declarat că „doar evreii vor să se ajungă la război între Germania și Anglia“.

Capitolul XXI. Ultimul sezon

Așa că mergem înainte: jucăm crichet, așteptăm cursele de cai, plănuim vacanțe de vară… Dar suntem treji? Mai rău, zeii ne-au luat mințile înainte de a veni dezastrul?

Ronald Cartland, Headaway, vara 1939[1]

Interesul anglo-francez pentru Danzig nu era de la sine înțeles. Parte din Germania până la Tratatul de la Versailles, statutul orașului Danzig (sau Gdánsk, după numele polonez) ca „oraș liber“ sub egida Ligii Națiunilor, condus intern de naziști, extern de polonezi, era privit de aproape toată lumea ca un compromis nesatisfăcător. Pe 4 mai 1939, The Times declara că „Danzig nu merită de fapt un război“, iar în aceeași zi Marcel Déat, fost ministru francez al aerului, declara în L'Oeuvre că nu ar fi trebuit să ne așteptăm ca soldații francezi „să moară pentru Danzig“.[2] De la ambasadorul Majestății Sale din Berlin – un om care, după spusele omologului său francez, „nu învățase nimic“ din invazia Cehoslovaciei – recomandarea era aceeași.[3] „Convingerea mea personală este că nu poate fi pace permanentă în Europa până când Danzig nu se reîntoarce la Germania“, scria sir Nevile Henderson pe 24 mai. „Polonezii nu pot stăpâni peste 400 000 de germani în Danzig – ergo trebuie să treacă la Germania.“[4] Cu câteva săptămâni mai devreme susținuse cauza Germaniei împotriva Coridorului Polonez – argumentând că, „dacă Scoția ar fi separată de Anglia de un coridor irlandez, am vrea cel puțin ceea ce pretinde acum Hitler“ – și și-a exprimat opinia că „ar fi greșit să alunecăm într-un război mondial“ pentru oricare din aceste motive.[5]

Nu înțelegea cum stăteau de fapt lucrurile. Așa cum Chamberlain însuși spusese Cabinetului pe 18 martie, miza nu era Danzig sau Coridorul, ci

„dacă Germania intenționa sau nu să domine Europa prin forță“.[6] În acest context, garanția oferită polonezilor era o adevărată provocare: un avertisment la adresa Germaniei că dacă va continua în direcția actuală atunci va ajunge la război cu Imperiul Britanic. Totuși Chamberlain era de acord și cu Henderson. Deși constant în declarațiile publice în care spunea că dacă Germania va încerca să ia Danzigul cu forța atunci se va ajunge la război, recunoștea în privat că dacă Hitler „ar avea un picuț de răbdare îmi închipui că s-ar putea găsi un mod de a îndeplini cererile Germaniei și în același timp de a salvgarda independența și securitatea economică a Poloniei“.[7] Pe 10 iulie l-a convocat la sediu pe Edmund Ironside. Supranumit „Micuțul“ (avea peste 1,90 metri), Ironside se întorsese recent în Marea Britanie după o scurtă perioadă în care fusese guvernator al Gibraltarului. Acum, după cum scria Ironside în jurnalul său, Chamberlain i-a încredințat misiunea de a încerca să clarifice situația din Polonia:

Mi-a spus că nu are idee ce intenții au polonezii și voia să merg acolo să aflu. Beck e mereu evaziv, spunând că modul în care vor acționa depinde de cât de mult vor fi provocați. I-am spus că principalul nostru atu era că dădusem garanții Poloniei că o vom proteja dacă își va simți independența amenințată și astfel trebuie să ne spună ce intenții au... Chamberlain a spus că nici o promisiune de-a lui Hitler nu e de vreun folos. Trebuie să avem o garanție practică de orice fel, că, și când Danzig va face parte din Reich, Polonia va avea drepturi egale cum are acum. Aliații ar trebui să fie în stare să se gândească la niște garanții care să îi îngrădească libertatea de mișcare lui Hitler.[8]

După șapte zile – ceea ce arată clar că nu era o chestiune urgentă – Ironside a sosit în Varșovia. În multe privințe vizita sa a fost un mare succes. Un ofițer arătos (sursa de inspirație a lui John Buchan pentru Richard Hannay), Ironside a fost aclamat de cetățenii Varșoviei și s-a înțeles de minune cu mareșalul Edward Śmigły-Rydz, comandantul armatei poloneze. Spre ușurarea Londrei, a descoperit că polonezii nu aveau de gând să ia măsuri pripite. După ce l-a întrebat pe mareșalul polonez ce va face în cazul în care trupele germane vor ocupa Danzigul, Śmigły-Rydz a replicat că va trimite un ofițer cu un steag de armistițiu, ca să îi întrebe „ce fac pe acolo“.[9] Ironside a fost impresionat de eforturile militare poloneze, în timp ce

polonezii, deși dezamăgiți de refuzul britanicilor de a le oferi un împrumut substanțial pentru reînarmare (din motive financiare), au prins curaj la asigurările generalului referitoare la hotărârea „guvernului Majestății Sale... de a respecta termenii garanției pentru Polonia“.[10]

*

Între timp, negocierile cu Rusia nu mergeau deloc bine. Așa cum era de așteptat, simpla pomenire a numelui Ligii Națiunilor trezise bănuielile sovieticilor. Pe 27 mai, Molotov i-a acuzat pe britanici că încearcă să ducă în derizoriu propunerea de pace făcând-o să se conformeze procedurii greoaie de la Geneva. Ambasadorul britanic, sir William Seeds, a protestat vehement. Britanicii nu aveau nici o intenție să implice mecanismele Ligii, ci doar principiile. Dar ministrul sovietic de externe nici nu voia să audă. Așezat la un birou masiv aflat pe un soi de podium, a refuzat să accepte asigurările ambasadorului și și-a păstrat cu obstinație suspiciunile. Seeds era disperat. Într-o scrisoare către lordul Halifax după o a doua vizită frustrantă la Kremlin, s-a lamentat că îi era sortit să negocieze cu un om „fără habar de afacerile externe și pentru care ideea de negociere – când nu însemna impunerea voinței liderului său de partid – era complet străină“. Cu toate acestea, ministrul de externe avea „o viclenie prostească“ și remarca lui Seeds că reușise măcar să clarifice unele dintre cele „mai flagrante erori de înțelegere“ sugerează că ambasadorul nu era întru totul convins de obtuzitatea lui Molotov.[11]

Oricare erau intențiile vicleanului, dar nu atât de subtilului comisar sovietic – cu capul său ca o ghiulea, ochii ca mărgelele și „zâmbetul de iarnă siberiană“ –, omologul său de la Londra a continuat să lucreze pe față în favoarea unui Pact anglo-sovietic.[12] Când Ministerul de Externe a anunțat că îl trimitea pe sir William Strang al Moscova pentru a-l informa pe Seeds despre poziția guvernului, Ivan Maiski l-a îndemnat pe Halifax să meargă el însuși. „Dacă ați fi de acord imediat, săptămâna în curs sau următoarea, să mergeți la Moscova, pentru a duce negocierile la bun sfârșit acolo și a semna pactul, pacea în Europa ar fi păstrată.“[13] Același argument i-a fost adus lui Halifax de către Anthony Eden, care a subliniat că premierul mersese acolo cu avionul de nu mai puțin decât de trei ori pentru a se întâlni

cu Hitler, că atât Chamberlain, cât și Halifax îl vizitaseră pe Mussolini și că sovieticii ar fi putut ridica pretenții rezonabile de a avea parte de același tratament. Dacă ministrul de externe nu avea să meargă personal, atunci Eden se oferea voluntar. Halifax a fost tentat să profite de ofertă. Chamberlain a refuzat. „E greu de crezut că ar putea fi cineva atât de fraier“, a exclamat el către Ida. „Să trimiți fie un ministru, fie un fost ministru ar fi cea mai proastă tactică cu unul care se lasă greu ca Molotov.“ Halifax „a fost de acord și a renunțat la idee, dar apoi Lloyd George a repetat-o în fața lui Butler și chiar a sugerat că, dacă nu îl aprobăm pe Anthony, ar trebui să meargă Winston! Nu mă îndoiesc că cei trei au discutat între ei și au văzut în asta un mijloc de a pătrunde în Cabinet și poate mai târziu de a înlocui premierul cu unul mai docil!“[14]

Următoarele șase săptămâni au constat din negocieri dure, complexe și extrem de frustrante. Pe 2 iunie, Molotov le-a înmânat lui Seeds și ambasadorului francez, Paul-Emile Naggiar, proiectul tratatului cu amendamentele sovietice. Modificările principale includeau garanții pentru Letonia, Estonia și Finlanda, în plus față de Belgia, Grecia, Turcia, România și Polonia (deși nu așa cum voiau britanicii și francezii, Elveția sau Țările de Jos); interdicția încheierii unei păci separate; și un acord militar care să intre în vigoare simultan cu acordul politic. La fiecare dintre aceste puncte au existat obiecții, acele mai evidente fiind că nici finlandezii, nici estonienii, nici letonii nu doreau garanții, în timp ce românii și polonezii erau încântați de garanții, dar nu dacă veneau de la ruși. Francezii, care aveau nevoie disperată de un acord, i-au îndemnat pe britanici să răspundă rapid. Totuși a fost nevoie de două săptămâni și de trei ședințe la Comitetul de politică externă înainte ca britanicii să-și definitiveze răspunsul. Când în sfârșit au fost gata, versiunea modificată de ei evita problema statelor baltice, nenumind nici un stat cuprins în tratat și insistând asupra consultărilor înainte de orice intervenție într-un stat fără garanții. Clauza sovietică care interzicea o pace separată a fost eliminată, iar Liga Națiunilor a reapărut în paragraful inițial. Molotov s-a înfuriat. Cu fața sa de granit mai animată ca niciodată, i-a acuzat pe britanici și pe francezi că îi tratează pe sovietici ca pe „proști“.[15] „Dacă guvernul Majestății Sale și guvernul francez iau guvernul sovietic de prost sau naiv, el unul își putea permite să zâmbească, dar nu poate garanta că toată lumea va accepta cu la fel de mult calm“ – o referire clară la Stalin.[16]

Cu francezii care îi presau să accepte pretențiile rușilor, britanicii au început să facă concesii. Într-adevăr, toată povestea negocierilor cu rușii consta din deplasarea lentă a britanicilor către poziția sovietică, în timp ce Molotov rămânea neclintit, cocoțat pe podiumul lui absurd. Nu după multă vreme britanicii au început să dea semne de frustrare acută. „Rușii sunt imposibili“, scria sir Alexander Cadogan pe 20 iunie. „Le dăm tot ce vor, cu ambele mâini, iar ei pur și simplu ne plesnesc peste ele. Molotov e un țăran ignorant și suspicios.“[17] După trei zile, într-o întrevedere cu Maiski, Halifax i-a acuzat pe sovietici că folosesc „metodele germane de negociere“ și apoi l-a întrebat pe șleau pe ambasador dacă șefii lui chiar voiau un acord.[18] De la Moscova, Strang scria că „îndrăznesc să spun că vom ajunge la un final“, dar exista riscul evident ca toată lumea să „atingă vârsta de pensionare“ până atunci.[19]

Nu doar britanicii erau frustrați. Pe 29 iunie, Andrei Jdanov, președintele adjunct al Sovietului Suprem și susținător al apropierii de Germania, a atacat tactica de negociere britanico-franceză în Pravda, acuzându-i pe britanici și pe francezi că nu își doresc „un adevărat acord“ și se folosesc de discuții doar ca mijloc de a-și pregăti „propria opinie publică pentru o înțelegere finală cu agresorii“.[20] Faptul că se întâmpla chiar după concesia britanicilor cu privire la statele baltice, în timp ce rușii refuzau să includă Elveția și Țările de Jos în acord, era și injust, și îngrijorător. Totuși francezii tindeau să îi învinovățească pe britanici pentru eșecul de a termina rapid negocierile. Așa cum îi scria Georges Bonnet lui Charles Corbin, ambasadorul francez la Londra, pe 5 iulie 1939, ultimele propuneri din partea rușilor – care cereau tratate separate, dar simultane între URSS, Polonia și Turcia, precum și definiția „agresiunii indirecte“, care ar fi permis rușilor să intervină în statele baltice chiar dacă acestea nu ar fi fost invadate – erau cu mult mai dure decât cele de la început. „Pare că am avut mare dreptate să insistăm pe necesitatea de a conduce rapid negocierile și, ca să evităm alte dificultăți, de a accepta textele sovietice de fiecare dată când miza nu e o chestiune de principiu“, scria ministrul de externe francez. În aceeași zi, un memoriu din Quai d’Orsay deplângea „lentoarea extremă“ manifestată de britanici în timpul negocierilor.[21]

Primele trei săptămâni din iulie au continuat în același stil. Britanicii au făcut din ce în ce mai multe concesii, dar rușii au fost în continuare dificili.

Strang considera că este o „experiență umilitoare“. „Iar și iar am adoptat o poziție, apoi după o săptămână am renunțat la ea; și avem impresia că Molotov a fost convins de la început că vom fi obligați să facem astfel“, scria el pe 20 iulie********:

Neîncrederea și suspiciunea lor nu s-au redus în timpul negocierilor și nici respectul lor pentru noi n-a crescut. Faptul că le tot creăm probleme la puncte care lor li se par neesențiale a lăsat impresia că nu vrem cu adevărat să ajungem la un acord; în timp ce faptul că până la urmă am cedat va tinde să le reamintească că încă suntem aceleași puteri care (după cum consideră ei) au capitulat în fața Japoniei, Italiei și Germaniei și probabil vom face la fel pe viitor. Poate ar fi trebuit să fim mai înțelepți și să plătim prețul cerut de sovietici pentru acest acord într-un stadiu anterior, de vreme ce nu suntem în poziția de a ne târgui, și, pe măsură ce se deteriorează situația internațională, probabil prețul sovieticilor va crește.[22]

Chamberlain nu-și făcea griji. Deși Henderson îi spusese deja lui Cadogan că simte „intuitiv că germanii încep să îi intre sub piele lui Stalin“ și că Goering declarase recent că „Germania și Rusia nu vor fi mereu inamice“ – unul din cele aproape 20 de avertismente pe care le primiseră în acea vară britanicii – premierul, împreună cu majoritatea factorilor decizionali, nu a luat în serios posibilitatea unei apropieri germano-sovietice.[23] Pe 10 iulie, Chamberlain a transmis Comitetului pentru politică externă părerea contradictorie a lui Henderson cum că „ar fi aproape imposibil în împrejurările date ca Germania și Rusia să se alieze“, iar după nouă zile le-a spus colegilor că „nu-i vine a crede că era posibilă o alianță între Rusia și Germania“.[24] De fapt premierul era foarte încântat să vadă că discuțiile eșuează. Scriindu-i Hildei pe 15 iulie, își exprima ușurarea că în sfârșit Halifax „se săturase“ de „înnebunitorul“ Molotov și după o săptămână mărturisea că „pierdem pur și simplu timpul până la ruptura inevitabilă, și e destul de greu să fiu nevoit să suport vina pentru întârzieri, când, dacă nu aș fi fost împiedicat de alții, aș fi încheiat discuțiile într-un fel sau altul de multă vreme“.[25] Totuși, înainte de ruptură, ambele părți au făcut concesii care păreau să anunțe o nouă etapă a negocierilor și chiar posibilitatea unei înțelegeri.

Pe 23 iulie, Molotov a cerut deschiderea imediată a negocierilor militare, asigurându-i pe britanici și pe francezi că restul dificultăților politice se vor rezolva ușor odată ce vor demara acestea. Pe bună dreptate, britanicii se opuseseră mereu unei astfel de mișcări. Discuțiile militare aveau să întârzie și mai mult acordul și, așa cum comenta Strang, „este într-adevăr ieșit din comun că se presupune că ar trebui să discutăm secrete militare cu guvernul sovietic înainte de a fi siguri că ne vor fi aliați".[26] Cu toate acestea, în interesul obținerii alianței, britanicii erau acum dispuși să cedeze în această privință, și pe 25 iulie Halifax i-a transmis instrucțiuni lui Seeds să-i dea vestea cea bună lui Molotov. Din nefericire, în acest moment a apărut în discuții un element de farsă sau de comedie neagră.

Anticipând necesitatea discuțiilor militare (pe care rușii le tot cereau de la începutul negocierilor), francezii își selectaseră delegația militară de la începutul lui iulie. Sub conducerea generalului Aimé Doumenc, specialist în mecanizate, s-au primit instrucțiuni de la Bonnet să meargă cât mai repede posibil la Moscova și să „aducă un acord cu orice preț".[27] Britanicii erau mai puțin organizați. Nici măcar nu se selectase componența misiunii, darămite să fie pregătită și, așa cum explica Halifax, aveau să fie necesare cel puțin 10 zile înainte de a pune la punct una. Cu întârziere, britanicii au început să își pună treburile în ordine. Încă de pe 20 iulie, Strang recomandase ca șeful misiunii să fie de rang cel puțin echivalent cu cel al generalului Ironside. Vizita lui Ironside la Varșovia fusese intens mediatizată și rușii – deja ofensați de faptul că britanicii nu trimiseseră un ministru din consiliu pentru a conduce negocierile – se așteptau la cel puțin același tratament. Guvernul britanic nu a ținut cont de această recomandare. Amiralul sir Reginald Aylmer Ranfurly Plunkett-Ernle-Erle-Drax părea un personaj dintr-o operetă de Gilbert și Sullivan. De fapt era unul dintre cele mai bune creiere din Marina Regală, luptase cu distincție în primul Război Mondial și era unul dintre pionierii încălzirii solare. Din păcate, era aproape necunoscut în afara armatei și nici măcar personalul naval nu îl știa. Când Stalin a fost informat de componența delegațiilor anglo-franceze reacția sa a fost exact cea de care se temuse Strang. „Nu iau lucrurile în serios", a comentat el către Molotov. „Acești oameni nu pot avea autoritatea necesară. Londra și Parisul iar joacă pocher." Ministrul de externe a întrebat dacă în acest caz negocierile ar fi trebuit să înceapă conform planului. „Ei, dacă așa trebuie, așa trebuie", a replicat dictatorul sovietic.[28]

*

Cel mai rapid mod ca delegațiile să ajungă la Moscova era fie cu trenul, fie cu avionul. Francezii preferau trenul, dar britanicii au atras atenția că ei ar fi trebuit să treacă prin Berlin, ceea ce nu prea ar fi fost o dovadă de tact. Din motive diferite, și calea aerului a fost respinsă: zborurile non-stop nu erau posibile și existau îngrijorări cu privire la faptul că benzina disponibilă în aerodromurile rusești ar putea să nu fie potrivită pentru motoarele occidentale. Rămăsese posibilitatea drumului pe mare. S-a pus problema navei de război, dar Halifax era de părere că „aceasta va da o prea mare importanță misiunii". Surprinzând perfect absurditatea acestor discuții, generalul „Pug" Ismay, secretar al Comitetului de Apărare Imperială, a sugera că „ar putea merge cu bicicleta".[29] Până la urmă britanicii au optat pentru nava City of Exeter, un vechi vas comercial care putea prinde 13 noduri pe oră și avea nevoie de aproape o săptămână ca să ajungă la Leningrad. Când Maiski s-a întâlnit cu purtătorul de cuvânt al laburiștilor pentru afacerile externe, Hugh Dalton, nu și-a putut stăpâni furia: „Iritarea Rusiei cu privire la metodele britanicilor întrece orice limită", își amintea parlamentarul.

Nu trimitem un ministru la Moscova; trimitem doar un funcționar de la Ministerul de Externe. Când s-a căzut de acord să se înceapă discuțiile cu statul-major, am trimis doar reprezentanți militari de rangul doi și trei, nici unul nefiind potrivit să vorbească de la egal la egal cu Voroșilov [ministrul sovietic de război]. Și i-am trimis, s-a plâns el, nu cu avionul sau cu o navă rapidă, ci cu un vas comercial lent. „Mereu ne-ați tratat", a spus el, „ca pe rudele sărace."[30]

Nici Chamberlain, nici Halifax nu s-au îngrijorat din cauza întârzierii. În timp ce Bonnet îl convinsese pe Doumenc că trebuie să ajungă la un acord „cât de repede posibil", instrucțiunile oficiale ale lui Drax spuneau că trebuie să fie „extrem de lent în conversații, supraveghind evoluția negocierilor politice și rămânând în contact permanent cu ambasadorul

Majestății Sale“.[31] Pe 4 august a avut o întrevedere cu premierul. Drax l-a văzut pe Chamberlain „oarecum preocupat și neliniștit cu privire la situația cu Rusia“. „Camera Comunelor îl împinsese mai departe decât avusese de gând să meargă“ și, cu o supremă, dar aparent involuntară ironie, și-a exprimat „oarecare îndoieli dacă era posibil să se obțină rezultatele dorite cu concilierea.“[32]

Până la urmă, pe 5 august 1939, vasul City of Exeter a pornit la drum. Pentru cele două delegații, care nu erau conștiente că timpul se scurgea în defavoarea lor (așa cum își amintea Drax, toată lumea din Londra era gata să încheie un acord satisfăcător) următoarele cinci zile au fost o perioadă fericită. În fiecare dimineață se întâlneau să discute despre tactici, iar seara aveau loc cine copioase cu curry servite de chelneri cu turbane. Când nu lucrau aveau la dispoziție o masă de jucat cărți și un teren de tenis. Foarte devreme în dimineața zilei de 10 august au ajuns la Leningrad și, după o zi de admirat priveliștea (pierduseră trenul pe care trebuiau să-l prindă pe 9 august), au luat trenul de noapte spre Moscova. Acolo au fost primiți de ruși cu căldură. S-a dat un banchet în onoarea lor și s-au consumat cantități impresionante de vodcă, însoțind nenumăratele toasturi. Din păcate, acesta s-a dovedit a fi punctul culminant al cooperării anglo-franco-sovietice.

A doua zi dimineață, sâmbătă, 12 august 1939, cele trei delegații s-au întâlnit la Palatul Spiridonovka pentru prima ședință. Cu greu se poate imagina un start mai prost. Voroșilov, nemilosul ministru sovietic de război********, a deschis negocierile prin citirea cu voce tare a împuternicirilor sale, care îi confereau puterea de a „negocia și semna o convenție militară cu delegațiile britanică și franceză“ și a cerut și celorlalți să facă același lucru. Probabil că britanicii s-au simțit ca niște școlari care își uitaseră tema acasă. În timp ce Doumenc avea o scrisoare de la Daladier, Drax nu avea nimic. „Deși poate ar fi trebuit să mă gândesc la asta, e uimitor că guvernul și Ministerul de Externe ne-au lăsat să plecăm fără acreditări sau alt document similar“, comenta ulterior Drax.[33] Voroșilov și-a exprimat profunda dezamăgire. Uniunii Sovietice i se dăduse de înțeles că vor negocia cu oameni cărora li se conferiseră puteri plenipotențiare. După un moment stânjenitor, în care Drax a promis că va trimite la Londra după acreditările sale, mareșalul a fost de acord să continue discuțiile. Ce propuneri aveau britanicii și francezii despre cum ar fi putut Uniunea

Sovietică să coopereze cel mai bine pentru cauza comună? Drax a început să enumere „principiile“ de cooperare, dar Voroșilov i-a tăiat-o scurt. Uniunea Sovietică nu era interesată de „principii“, ci doar de „planuri concrete“.[34] După ezitări (delegațiile fuseseră avertizate să nu divulge secrete militare, de teamă să nu fie transmise nemților), britanicii și francezii s-au lansat într-o descriere exagerată a forțelor militare proprii și a modului în care intenționau să le folosească în cazul unui război. Voroșilov nu a fost impresionat și a pus întrebări detaliate referitor la fiecare din declarațiile lor.

Totuși abia la cea de-a treia ședință, pe 14 august, s-a abordat problema stringentă. Ca Uniunea Sovietică să ofere asistență într-un război cu Germania – o țară cu care nu avea frontiere comune – era necesar ca Armata Roșie să traverseze Polonia și România. Aceste două țări, care aveau garanții de la Marea Britanie și Franța, erau de acord cu asta? Drax a fost evaziv: „Dacă un om se îneacă în râu și un altul îi spune că e gata și dispus să îi arunce o vestă de salvare, va refuza să o ceară?“[35] Dar Voroșilov a insistat. Uniunea Sovietică trebuie să aibă permisiunea de a trece pe lângă Vilnius și Galiția poloneză (România era o opțiune secundară). Fără asigurarea că va putea face acest lucru era inutil să continue discuțiile, iar întâlnirea trebuia privită drept un eșec.

În al doisprezecelea ceas britanicii și francezii s-au grăbit să îi convingă pe polonezi. Ambasadorul francez s-a întâlnit cu Beck pe 17 august, iar ambasadorul britanic, în după-amiaza următoare. Răspunsul a rămas același. Temându-se că nu vor mai scăpa de ei, polonezii au refuzat categoric să le permită rușilor intrarea pe teritoriul lor. Ținând cont că nu trecuseră nici 20 de ani de când rușii fuseseră la porțile Varșoviei și că Polonia suferise nu mai puțin de patru împărțiri din cauza Rusiei în ultimele două secole, era de înțeles. Polonezii se temeau de ruși la fel de mult, dacă nu și mai mult decât de germani, și n-ar fi fost cine știe ce victorie dacă (printr-o minune) ar fi reușit să respingă lupul german doar pentru a se lăsa pradă ursului rus.

Aici s-au împotmolit discuțiile. Delegațiile s-au întâlnit iar pe 15 și 16 august, dar pe 17 Voroșilov a insistat că trebuie să întrerupă discuțiile până ce francezii și britanicii primesc răspuns de la Varșovia și București. Nevoiți

din nou să admire zona, britanicii au vizitat mausoleul lui Lenin – „care nu era o adăugire plăcută la atracțiile orașului“, după părerea lui Drax – și s-au plimbat prin „Parcul Poporului pentru Odihnă și Cultură“ – un concept împotrivadictoriu, luând în considerare că această „cultură“, împreună cu propaganda, era difuzată fără discriminare prin câteva megafoane.[36] Oriunde au mers au fost urmăriți de poliția secretă și au descoperit chiar câțiva oameni ai NKVD-ului „în civil“ ascunși în tufele de la ambasadă. Pe 21 august s-au întors la Palatul Spiridonovka, dar degeaba. Britanicii și francezii nu reușiseră să-i convingă pe polonezi, iar rușii deja ajunseseră departe cu tratativele alternative ale unei alte alianțe. Misiunea militară eșuase.

*

În ciuda norilor de furtună care se tot adunau în ceea ce privește războiul, ritualurile verii tradiționale englezești continuau nestingherite. Jumătate de milion de oameni s-au adunat la Epsom ca să vadă cum calul lordului Rosebery, Blue Peter, câștigă derbiul și la fel de multă lume era și la Ascot, Henley și Cowes. O masă de „rochii și pălării de vară“ s-au etalat și la meciul de crichet Eton versus Harrow – când Harrow în sfârșit a câștigat după 30 de ani –, iar eleganța personajelor din înalta societate, precum ducesa de Northumberland (rochie de crep galbenă cu imprimeu și capă cu mâneci scurte de blană cenușie) și ducesa de Norfolk (crep albastru pastel și beretă marinărească albastră de pai în stil breton, cu pene), a asigurat că disputarea Cupei de la Goodwood corespundea „standardelor de la Ascot“.[38]

Cât despre baluri, dineuri și petreceri – evenimentele regulate din „sezonul“ londonez –, erau chiar mai vesele și mai extravagante decât în anii precedenți. Peste 1 000 de oaspeți au participat la un bal la Holland House pe 6 iulie, iar prezența electrizantă, deși controversată, a unei formații de muzicieni negri, sub conducerea lui Ken „Unduieșolduri“ Johnson, i-a inspirat pe invitații de la petrecerea dată de lady Twysden să ia parte la un dans conga nesfârșit pe scara principală a reședinței sale din Stanhope Gate. Totuși punctul culminant a fost balul dat de ducele și ducesa de Marlborough la Blenheim pentru a sărbători „debutul“ fiicei lor, lady Sarah Spencer-Churchill. Aproape întreaga clasă socialo-politico-diplomatică era

acolo, servită de o armată de valeți în livrele galben cu albastru ca în secolul al XVIII-lea și cu peruci pudrate. Chips Channon nu mai văzuse vreodată așa ceva:

Palatul era inundat de lumină, iar frumusețea sa barocă se vedea de la kilometri depărtare. Heleștieiele erau și ele luminate puternic, iar celebrele terase erau luminate în verde și albastru, iar peste tot se plimbau tirolezi care cântau; și, deși erau acolo peste 700 de oameni, nu era deloc aglomerat. Era vesel, tineresc, strălucitor, pe scurt, perfect. Mi-a părut tare rău să plec, dar am fost nevoit pe la 4:30 și am aruncat o ultimă privire teraselor baroce cu heleștieul de dedesubt, statuilor aurite și mărețului palat. Vom mai avea să vedem așa ceva vreodată? Nu era demodat un astfel de bal? Totuși Anglia tradițională se presupunea că murise și iată că nu era așa. Curgeau efectiv râuri de șampanie.[38]

Ronald Cartland era uluit, chiar tulburat, că oamenii puteau continua să „joace crichet, să aștepte cursele de cai“ și „să plănuiască vacanța de vară“. „Suntem treji?“ Sau „zeii ne-au luat mințile înainte să ne lovească dezastrul?“, se întreba el.[39] Totuși ar fi greșit să presupunem că toți cei care se bucurau de vara lui 1939 era ignoranți sau indiferenți față de situația internațională în continuă deteriorare. Din contră, așa cum spunea un petrecăreț care tocmai se înrolase voluntar: eram „extrem de conștienți că războiul ar putea fi chiar după colț“ și astfel, „din punctul de vedere al bărbaților, era foarte mult o atmosferă de «bea, mănâncă și veselește-te, că mâine nu se știe»“.[40] Peter Studd, căpitanul echipei de crichet a Universității Cambridge avea o atitudine similară de carpe diem când i-a zis unui ziarist că „spera că Hitler nu va declara război înainte de încheierea sezonului de crichet“.[41]

Erau totuși îngrijorări legitime că Chamberlain plănuia să întrerupă activitatea parlamentară pentru vacanța de vară, din 4 august până în 3 octombrie. Opoziția laburistă și liberală, precum și conservatorii anticonciliere ca Churchill erau îngroziți de această idee. Începuse mobilizarea trupelor germane, în Danzig tensiunea creștea, negocierile cu Rusia nu ajunseseră la final și totuși premierul îi trimitea pe parlamentari într-o vacanță de două luni. Într-un discurs în care și-a adunat „toate puterile

de oratorie, spirit și ironie“, Churchill a atacat vacanța planificată, argumentând că ar fi fost cel mai prost semnal pe care Marea Britanie l-ar fi putut da dușmanilor. Camera Comunelor reprezenta „formidabila expresie a voinței naționale britanice“ și ar fi fost „dezastruos“, „jalnic“, „rușinos“ ca guvernul să spună Camerei în acel moment: „Plecați! Mergeți la joacă. Luați-vă și măștile de gaze.“[42] Vorbind în numele Partidului Laburist, Arthur Greenwood a declarat că opoziția nu avea încredere că premierul nu avea să folosească absența parlamentului pentru a-și resuscita politica de conciliere, un sentiment împărtășit de liderul liberal, Archie Sinclair.

La aceste atacuri, precum și la admonestările lui Leo Amery, Vyvyan Adams și Richard Law, Chamberlain a răspuns cu un „discurs mărginit, acru, partizan“ în care declara că votul pentru suspendarea activității va fi tratat ca un vot de încredere în guvern.[43] Aceasta a pus punct discuțiilor (conservatorii nu aveau de gând vreodată să voteze pentru căderea guvernului), dar nu înainte ca Ronald Cartland să atace decizia premierului în termeni dramatici. La oftaturile de oroare dinspre rândurile conservatorilor, parlamentarul de 32 de ani a declarat că „o impresie fantastică și ridicolă... există în această țară, cum că premierul are idei de dictatură“. Era desigur ridicol, deși era o impresie care va fi întărită de refuzul premierului de a aproba revenirea mai rapidă în activitate a parlamentului. Adevărul era, a continuat Cartland, din ce în ce mai emoționat, că „suntem într-o astfel de situație încât într-o lună se poate să plecăm la luptă și se poate să murim“.La aceasta, sir Patrick Hannon și alți câțiva conservatori au râs. Roșu la față, Cartland și-a direcționat atacul spre ei. Era foarte bine să îți bați joc, dar „există mii de tineri care fac instrucție în tabere militare în acest moment... și măcar asta să facem aici, dacă nu avem de gând să ne întrunim și să ținem parlamentul în activitate, să arătăm că avem o imensă încredere în această instituție democratică“.[44]

Efectul discursului lui Cartland a fost „galvanic“.[45] În câteva minute, Hannon era în picioare denunțând cuvintele „otrăvitoare“ ale onorabilului parlamentar din King’s Norton,[46] în timp ce Churchill s-a grăbit să îl felicite: „Felicitări, băiete, bine zis!“ Chamberlain a învins ușor la vot, dar aproape 40 de conservatori, inclusiv Churchill, Cartland, Harold Macmillan, Anthony Eden și Bob Boothby, s-au abținut. A doua zi, prima pagină din Evening Standard declara: „Premierul cere lista parlamentarilor

care nu au votat aseară. CU TOȚII VOR FI PUȘI PE LISTA NEAGRĂ.“[47] Mai ales Cartland era vizat. 20 de parlamentari conservatori au cerut organizatorilor guvernamentali să îl dea afară pe tânărul rebel, în timp ce Richard Edwards, șeful mașinăriei de partid din Birmingham, i-a scris lui Chamberlain spunându-i că atât el, cât și președintele Asociației Conservatoare din King’s Norton erau de părere că „ar trebui căutat alt candidat“ pentru următoarele alegeri generale.[48] Chamberlain a fost încântat. „Cât despre domnul Cartland“, îi scria Idei, la trei zile după dezbatere, „sper că și-a încasat papara în King’s Norton și am de gând să iau măsuri pentru a stimula opoziția locală... Se poate să pierdem locul ca rezultat, dar mai degrabă aș face asta (temporar) decât să am un trădător în tabără.“[49] Nouă luni mai târziu, în timp ce își conducea oamenii către Dunkerque, maiorul Ronald Cartland a fost ucis de un glonț german.

*

Pe 6 august, Chamberlain a prins trenul de noapte spre Scoția, unde spera să petreacă două săptămâni la pescuit pe domeniul din Sutherland al ducelui de Westminster. Veștile din Germania, unde rapoartele arătau că aproximativ două milioane de oameni erau deja mobilizați, erau îngrijorătoare, dar nu, după părerea premierului, demne de disperare. „Toate informațiile mele arată că Hitler își dă seama acum că nu mai poate cotropi nimic fără un război major“, îi mărturisea Hildei chiar înainte de plecare, „și astfel a decis să pună problema Danzig la rece.“ Anticipa că în curând vor auzi de mari mișcări de trupe la frontiera poloneză „și o sumă de pregătiri de rău augur care îl vor duce pe Winston la isterie“. Dar acestea nu sunt decât ingredientele necesare într-un „război al nervilor“.[50]

Din păcate, deși restul țării era udat de ploi torențiale, Sutherland era „uscat iască“, iar râul era cu 15 centimetri sub nivelul optim pentru pescuit. Cu totul incredibil, Chamberlain a reușit să prindă doi somoni la începutul săptămânii, dar apoi norocul l-a părăsit. Pe 14 august a primit un raport despre o întrevedere între Hitler și Carl Burckhardt, comisarul Ligii Națiunilor la Danzig, în care Führerul amenințase „să zdrobească polonezii... astfel încât să nu mai rămână urmă de Polonia“.[51] După cinci zile i-a scris Halifax cu dovezi secrete, adunate de la una din sursele lui sir

Robert Vansittart, care arătau că invazia Poloniei va începe cândva între 25 și 28 august.[52] Halifax voia ca Chamberlain să îi trimită o scrisoare lui Hitler, accentuând hotărârea de a răspunde la forță prin forță, și i-a cerut premierului să revină din Scoția. Chamberlain a ajuns în dimineața zilei de 21 august și a început să scrie scrisoarea. În același timp, Ministerul de Externe a primit un mesaj criptic din Germania prin care Goering propunea să vină cu avionul la Londra pentru discuții urgente cu premierul. Chamberlain a acceptat această „sugestie stranie“ și s-au făcut pregătiri pentru ca feldmareșalul să aterizeze pe un aerodrom dezafectat, după care să fie dus cu mașina la Chequers, unde personalul avea să fie trimis în permisie și telefonul, deconectat.[53] Data propusă era miercuri, 23 august 1939. Dar nu s-a mai întâmplat. Motivul era pe cât de simplu, pe atât de devastator. Noaptea târziu pe 21 august agenția oficială de știri a Germaniei anunța că „guvernele german și sovietic au căzut de acord să încheie un pact de neagresiune“ și că „ministrul afacerilor externe, Herr von Ribbentrop, va merge la Moscova miercuri, 23 august, cu scopul de a încheia negocierile“.[54] Stalin își făcuse alegerea.

Această perspicacitate diplomatică nu se datora doar tiparelor anterioare ale purtării britanicilor. Așa cum s-a arătat mult mai târziu, sovieticii aveau un spion în Departamentul de comunicare de la Ministerul de Externe. Acest lucru i-a făcut mereu să fie cu un pas înaintea britanicilor, permițându-le și să răspundă propunerilor anglo-franceze într-un timp record.

Semnase personal 185 de liste de execuție în timpul epurărilor.

Capitolul XXII. Ore finale

Trăim ore dificile, dar sper că mai putem încă să evităm ce e mai rău. Dacă da, încă mai sper că mai am o șansă să merg la vânătoare de potârnichi pe domeniul tău.

Neville Chamberlain către ducele de Buccleuch, 30 august 1939[1]

Pactul nazisto–sovietic a căzut total „ca o bombă“ pentru puterile occidentale.[2] Oliver Harvey a găsit Ministerul de Externe în stare de șoc, iar Edouard Daladier se plângea că „nu poate înțelege cum diplomații și negociatorii francezi au putut să se înșele într-atât“.[3] Cei care nu avuseseră niciodată încredere în sovietici se simțeau răzbunați. „Apoi mi-am dat seama că rușii ne-au păcălit, așa cum am crezut mereu că vor face“, scria Chips Channon, după ce își deschisese ziarul Daily Express în dimineața zilei de 22 august 1939. „Sunt cei mai ticăloși din lume. Acum pare să urmeze război și împărțirea imediată a Poloniei.“[4] Harold Nicolson, care era pe o barcă cu vele în portul Plymouth când a primit vestea, a ajuns la aceeași concluzie:

Asta ne distruge frontul de pace și face garanțiile noastre către Polonia, Rumânia [sic] și Grecia foarte îndoielnice. Ce se mai distrează acum Ribbentrop. Mă simt foarte deconcertat de aceste vești și stau pe punte nedumerit, cu năvoadele lângă mine. Mă tem că asta înseamnă că am fost făcuți praf.[5]

Chamberlain era foarte deprimat. Deși nu dorise niciodată o alianță cu Rusia și merita o mare parte din vina pentru incapacitatea anglo-franceză de a obține una, și-a dat seama că acum calea spre invazia germană a Poloniei

era larg deschisă. „Arată ca un om distrus“, își amintea ambasadorul american, Joseph Kennedy, care l-a vizitat în seara de 23 august. „Zicea că nu se mai putea gândi la nimic altceva de spus sau de făcut. Simțea că toată munca îi fusese redusă al zero. «Nu mai pot zbura iar, fiindcă asta a mers doar o dată.»“[6] Totuși, dacă premierul se simțea îndreptățit să-și plângă de milă, nu s-a pus vreodată problema de a se lăsa învins de această alianță nouă și extrem de diabolică. Dimpotrivă, la câteva ore după ce vestea a fost confirmată, Cabinetul declarase că pactul nu afectase „în nici un fel“ obligațiile Marii Britanii față de Polonia și, după alte câteva ore, ambasadorul britanic pornea către Berchtesgaden înarmat cu o scrisoare către Hitler care reitera aceste asigurări.

Sir Nevile Henderson l-a găsit pe Hitler în dispoziția cea mai războinică. Führerul i-a învinovățit pe britanici că împiedicau o soluție pașnică a problemei cu Polonia și a tunat și fulgerat împotriva polonezilor pentru presupusele lor atacuri asupra minorității germane. Calmul cu care Henderson a apărat politica britanică nu a avut nici un efect. Hitler i-a acuzat pe englezi că le-au dat polonezilor „un cec în alb“ și a avertizat că nu se va da înapoi de la război dacă Polonia va continua să-l provoace. Mai târziu, când i-a înmânat ambasadorului răspunsul la scrisoarea lui Chamberlain, în care repeta decizia de a soluționa situația din Polonia cu forța dacă era nevoie, Hitler declara că era evident că Anglia era hotărâtă să „anihileze Germania“ și că ar fi preferat războiul acum, când avea ٥٠ de ani, decât peste cinci sau zece ani. Henderson a obiectat și a insistat că Marea Britanie cu siguranță va lupta pentru Polonia; dar Hitler părea să fie într-o dispoziție în care „nu mai asculta de rațiune“.[7] De fapt Führerul credea că joacă inteligent. De îndată ce a plecat Henderson, și-a plesnit coapsa, exclamând entuziasmat: „Chamberlain nu va supraviețui acestei discuții. Guvernul lui va cădea diseară.“[8]

A doua zi, joi 24 august, Cabinetul britanic s-a reunit și a decis să mobilizeze restul apărării de coastă și unitățile de apărare antiaeriană. Deja ordonase pregătiri serioase de apărare, inclusiv adunarea sub drapel a Forței Aeriene Auxiliare și a 5 000 de rezerviști din marină, precum și rechiziționarea a aproximativ 80 de nave comerciale și de pescadoare pentru scopuri de război. Planul de avertizare antiaeriană a fost pus în așteptare și s-au dat ordine pentru a proteja punctele vulnerabile la sabotaj.

În Franța, 900 000 de oameni erau în proces de mobilizare și guvernul a anulat ceea ce ar fi fost primul Festival de film de la Cannes. Cu o zi înainte, în timp ce Henderson se certa cu Hitler, întregul Departament francez de Apărare s-a întrunit în biroul lui Daladier pentru a evalua situația. Georges Bonnet ar fi vrut să se sustragă de la obligațiile Franței față de Polonia, dar vigilenții din Cabinet, instigați de șefii de stat-major, au avut câștig de cauză. Pregătirile de mobilizare completă a forțelor de apărare franceze au continuat, iar în seara zilei de 25 august, Daladier a transmis națiunii un mesaj însuflețitor.

Discursul lui Chamberlain din Camera Comunelor din ziua precedentă fusese mai puțin înălțător. Nicolson l-a asemănat cu „un legist care rezuma un caz de crimă“.[9] Totuși a reconfirmat garanția Marii Britanii pentru Polonia și, spre deosebire de transmisiunea din timpul crizei cehe, a declarat că, dacă avea să izbucnească războiul din cauza orașului Danzig, atunci Marea Britanie nu va lupta pentru „viitorul politic al unui oraș îndepărtat dintr-o țară străină“, ci pentru „menținerea acelor principii... a căror încălcare ar însemna distrugerea oricărei posibilități de pace și de securitate pentru popoarele lumii“.[10] Parlamentarii ascultau calmi și în liniște. Nu mai era nici urmă din anticiparea febrilă din septembrie trecut, ci doar resemnare și hotărâre. „Teama“, scria generalul anticonciliere „Louis“ Spears, „dispăruse.“[11] În acea seară, Joseph Kennedy a vizitat Downing Street și l-a găsit pe premier deprimat, dar hotărât. „Nu-ți face griji, Neville, încă mai cred că Domnul e cu tine“, l-a consolat ambasadorul. Chamberlain poate fi iertat dacă se gândea că Domnul nu se străduia prea tare.[12]

*

Invazia Poloniei era programată să înceapă în zorii zilei de 26 august, iar ordinele fuseseră date imediat după semnarea Pactului nazisto-sovietic. Acum, mai mult ca niciodată, Hitler era aproape sigur că puterile occidentale nu vor interveni. „I-am întâlnit pe oamenii cu umbrelă, Chamberlain și Daladier, la München și am ajuns să îi cunosc“, și-a asigurat generalii când aceștia și-au exprimat îndoiala cu privire la situația de fapt. „Nu mă pot opri din a rezolva problema poloneză. Băutorii de cafea din Londra și Paris vor sta cuminți și de data asta.“[13] Totuși la citirea

traducerilor din ziarele britanice în dimineața de 25 august – toate susținând puternic discursul lui Chamberlain – a început să aibă dubii și a decis că ar fi trebuit făcut un ultim efort de rupere a Marii Britanii de pactul cu Franța (Hitler pare să nu fi acordat prea multă atenție Franței). La 13:30 Henderson a sosit la Cancelaria Reichului. Führerul l-a informat pe ambasador că a decis să facă un ultim efort pentru a ajunge la o înțelegere cu Anglia. Problema poloneză, a explicat el, trebuia rezolvată. Era intolerabil ca Germania să sufere „condiții macedonene“ la frontieră.[14] Totuși, odată ce acest obiectiv va fi atins, era dispus să facă Angliei o ofertă generoasă. Va garanta Imperiul Britanic și va pune forțele Reichului la dispoziția sa – cu condiția ca Marea Britanie să accepte pretențiile coloniale „limitate“ ale Germaniei.[15] Henderson ar fi trebuit să zboare imediat la Londra – îi punea la dispoziție avionul său – și să repete oferta în fața Cabinetului. Nota finală a lui Hitler era una de capriciu conștient. Avea fire de artist și, odată ce se va rezolva problema poloneză, intenționa „să-și încheie viața ca artist, nu ca susținător al războiului“. Nu voia să „transforme Germania într-o cazarmă“.[16]

După plecarea ambasadorului, Hitler a dat ordinul de dislocare a trupelor la 15:02. Operațiunile împotriva Poloniei urmau să înceapă a doua zi dimineață, în timp ce britanicii – încă dezbătându-i oferta – aveau să fie atât de surprinși și de confuzi încât urmau să stea deoparte. După cinci ore, totuși ordinul a fost anulat în grabă. Toată ziua Hitler așteptase răspunsul lui Mussolini la scrisoarea sa în care îi spunea că invazia Poloniei era iminentă și se aștepta ca partenerul său din Axă să îi fie alături. Replica Ducelui, care a ajuns la 17:45 – la trei ore după ce trupele germane începuseră să se deplaseze spre punctele de transbordare – l-a șocat pe Hitler. Italia, își exprima regretul Mussolini, nu era în poziția de a intra în război pentru moment și va rămâne neutră în acest conflict. Cu doar câteva minute mai devreme, Hitler îl primise pe ambasadorul francez, Robert Coulondre, care își dăduse cuvântul de ofițer că Franța va lupta dacă Polonia va fi atacată. Chiar mai mult, a aflat el, aproape simultan, britanicii semnaseră în acea după-amiază o alianță militară oficială cu Polonia. Hitler ezita. Fusese convins că britanicii blufau, dar iată că îi respingeau „oferta“ în cel mai belicos mod. (De fapt guvernul britanic nu aflase încă despre ofertă când semnase alianța cu Polonia.) Speranțele i s-au năruit, iar încrederea în sine i s-a destrămat. Într-o oră pierduse aliatul pe care contase și câștigase doi

adversari la care nu se așteptase. Panicat, Hitler l-a convocat pe comandantul suprem al Wehrmachtului, generalul Wilhelm Keitel.

„Am nevoie de timp“, a zis Führerul. „Pot fi oprite trupele?“

„Ar trebui să mă uit pe program“, a răspuns generalul.

„Atunci trimite după el, omule!“

După ce a examinat documentul, Keitel a declarat că trupele pot fi oprite, dar ordinul trebuie să plece imediat. Hitler a dat ordinul. Pentru moment războiul luase o pauză.[17]

*

Britanicii nu au fost tentați de propunerea lui Hitler. Hotărârea lui de a rezolva problema polonează în felul său fusese deja respinsă, iar oferta de a „garanta“ Imperiul Britanic a fost considerată impertinentă. Exista totuși convingerea că Hitler căuta un mod de a evita războiul și că britanicii ar fi trebuit să îl ajute să găsească o soluție. După ce Halifax schițase „o foarte proastă replică“, seara târziu pe 25 august, Horace Wilson și Rab Butler – singurii care, alături de Henderson, „munceau ca albinuțele“ pentru un alt München – au produs una chiar mai proastă.[18] Cabinetul a rupt-o în bucăți. Leslie Hore-Belisha a criticat-o ca fiind „dezgustător de lingușitoare, servilă și deferentă... Sub nici o formă nu trebuie să dăm impresia că dăm înapoi în ceea ce privește Polonia.“[19] Colegii au fost de acord și Chamberlain a anunțat că miniștrii își pot trimite sugestiile la ministrul de finanțe. În noaptea aceea, Chamberlain, Halifax, Butler, sir John Simon și sir Alexander Cadogan au lucrat la o nouă versiune și a doua zi dimineață Halifax și Cadogan, împreună cu sir William Strang și sir William Malkin de la Ministerul de Externe, au preluat sarcina. După-amiază (duminică, 27 august) s-au solicitat contribuțiile Consiliului de Miniștri. Sir Thomas Inskip și-a amintit de școală când „toată lumea se apleca în tăcere peste propria lucrare, iar din când în când se auzeau comentarii cu voce scăzută“.[20]

La aceeași ședință, Chamberlain a dat Cabinetului și alte detalii despre „omul misterios“ care acționase ca intermediar secret între Ministerul de Externe și Goering.[21] Era vorba de Birger Dahlerus: naivul, dar neobositul suedez care facilitase întâlnirea dintre oamenii de afaceri britanici și feldmareșal la începutul lunii. Pe 25 august, Dahlerus îl vizitase pe Halifax la Ministerul de Externe. De vreme ce negocierile oficiale erau acum în toi, ministrul de externe îl descurajase pe suedez. Totuși în acea seară Dahlerus primise un telefon de la Goering în care feldmareșalul declara că situația era extrem de gravă și că războiul putea izbucni în orice moment. A doua zi de dimineață Dahlerus s-a întors la Ministerul de Externe, unde l-a întrebat pe Halifax dacă îi poate scrie o scrisoare lui Goering în care să evidențieze dorința Marii Britanii de a depune eforturi pentru obținerea unei rezolvări pașnice. După o scurtă consultare cu Chamberlain, Halifax i-a îndeplinit dorința și Dahlerus a plecat cu avionul în Germania.

După ce a aterizat la Berlin pe aeroportul Tempelhof la ora 19, a fost dus direct la Goering, care aștepta în trenul său special, la jumătatea drumului dintre Berlin și reședința sa de la țară. Dahlerus l-a găsit pe feldmareșal grav și serios. A deschis scrisoarea lui Halifax, apoi și-a amintit că engleza lui nu era suficient de bună pentru a o înțelege. „Herr Dahlerus!“ i-a ordonat. „Tradu această scrisoare în germană și amintește-ți cât de important este ca fiecare silabă să redea exact toate nuanțele de sens.“[22] Halifax a descris ulterior scrisoarea ca un „mesaj plin de platitudini“, care pur și simplu repeta dorința de pace a Marii Britanii.[23] Cu toate acestea, Goering a părut impresionat de cele auzite și a ordonat ca trenul să se oprească astfel ca el și Dahlerus să se întoarcă la Berlin. Ajuns acolo, Goering l-a trezit pe Hitler (Führerul se dusese la culcare necaracteristic de devreme în seara de 26 august) și i l-a prezentat lui Dahlerus. Deși era miezul nopții, Hitler a binevoit să țină un monolog de 20 de minute – în care îi ataca pe polonezi și îi deplângea pe britanici – înainte să le permită lui Dahlerus sau lui Goering să priceapă unde voia să ajungă. Era extrem de agitat și la un moment dat a părut că își pierde cumpătul în fața lor. „Voi construi submarine, submarine, submarine“, a strigat în fraze sacadate, prezicând ce va face dacă va izbucni războiul între Anglia și Germania. „Voi construi avioane, voi construi avioane, voi construi avioane... Dacă nu va mai fi unt, voi fi primul care nu va mai mânca unt, mânca unt.“[24]

Până la urmă, Hitler s-a calmat suficient cât să îi dea lui Dahlerus un set de propuneri care semănau cu cele date lui Henderson cu o zi înainte. Voia o alianță cu Marea Britanie, dar voia și orașul Danzig, și Coridorul Polonez. Dahlerus trebuia să plece la Londra și să le repete oferta britanicilor. Suedezul abia aștepta să plece. Credea că pacea mondială depindea de misiunea lui și a fost prea entuziasmat ca să mai adoarmă înainte de a pleca la 8 dimineața cu un avion guvernamental german. În după-amiaza aceea – duminică, 27 august – a dus mesajul lui Chamberlain, Halifax și Cadogan.

Cei trei au reacționat flegmatic. Deși ultimele propuneri ale lui Hitler difereau suficient de cele date lui Henderson cât să creeze confuzie, erau în esență aceleași și, așa cum scria Cadogan, „nu aduceau prea multe în plus la ceea ce știam deja".[25] Chamberlain nu a fost impresionat de Dahlerus, în timp ce Ministerul de Externe a arătat ce părere avea despre intermediarul suedez botezându-l „Morsa".[26] Era totuși o legătură utilă cu Goering, iar cabinetul a fost de acord cu premierul că ar fi trebuit să continue să îl folosească, cu condiția să respecte linia că britanicii era într-adevăr dornici de o soluționare pașnică, dar că nu aveau să își încalce obligațiile față de Polonia. Britanicii credeau că o soluție ar fi trebuit negociată direct între guvernul german și cel polonez, fără amenințări și intimidări: dacă se întâmpla acest lucru, erau dispuși să se alăture, împreună cu celelalte puteri, la garantarea acelei înțelegeri.

Acesta era esențialul din răspunsul oficial la „oferta" lui Hitler, care după trei zile, cel puțin trei comitete separate de redactare și trei ședințe ale cabinetului, a fost în sfârșit terminat în după-amiaza zilei de luni, 28 august. Nimic nu putea convinge guvernul Majestății Sale să abandoneze Polonia, dar acesta era dornic să ajungă la o soluție pașnică și îl îndemna pe cancelar să înceapă negocieri directe cu guvernul polonez. Peste weekend crescuse optimismul la Londra și la Paris după primirea veștilor despre anularea atacului german. Hitler părea să se clatine, iar toate semnalele de la Roma arătau că Mussolini nu era dispus să își sprijine aliatul în bătălie. „Testul forței s-a întors în avantajul nostru", îi scria entuziasmat Coulondre lui Daladier în după-amiaza zilei de 30 august.

Am auzit dintr-o sursă de încredere că M Hitler ezită de cinci zile, că sunt ezitări în sânul partidului nazist și o nemulțumire crescândă în rândul

populației. Atacul fusese decis pentru noaptea dintre 25 și 26 august. Din motive neclare, Hitler s-a răzgândit în ultimul moment… Trebuie să rezistăm, rezistăm, rezistăm.[27]

Ministerul de Externe era de aceeași părere. SIS raporta divizări în cadrul Înaltului Comandament German, iar consilierul de la ambasada germană îi confirmase lui William Strang că existau „ezitări la Berlin“ referitorare la direcția care trebuia urmată. „Cred că părerea lui e că, din partea noastră cu fermitate absolută (dar fără să-l provocăm) și cu prudență și moderație din partea Poloniei, încă mai e posibilă o soluție pașnică“, scria oficialul britanic.[۲۸] Totuși Hitler avea alte planuri.

După ce fusese pe punctul să sufere o cădere nervoasă odată ce anulase ordinul de invazie a Poloniei, dictatorul german își recâștiga curajul. E aproape sigur că și-a revenit din propriile resurse, dar din păcate și Dahlerus pare să fi jucat un rol prin relatarea sa entuziastă și exagerată despre cât de dornici erau britanicii să ajungă la o înțelegere. Când Ministerul de Externe a citit ulterior relatarea suedezului, a fost uluit de simplitatea sa și – de parcă ar mai fi fost nevoie de vreo dovadă – povestea lui Birger Dahlerus, în ultimele zile dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, exemplifică efectul extrem de negativ al diplomației amatoristice în această perioadă.

Pentru moment, totuși canalele oficiale încă funcționau. La 22:30 în seara de 28 august, Henderson, după ce își făcuse curaj cu jumătate de sticlă de șampanie, a ajuns la Cancelaria Reichului ca să aducă răspunsul britanicilor. Hitler, care deja începuse reprogramarea invaziei pentru 1 septembrie, s-a prefăcut interesat. Era mai calm decât la ultima lor întâlnire și, deși vorbea despre „anihilarea Poloniei“, nu a mai făcut circul obișnuit. Hitler și-a repetat cererile și Henderson a reiterat hotărârea Marii Britanii de a sta alături de polonezi. La final, Hitler l-a întrebat pe ambasador – care pentru prima oară vorbise doar el – dacă Marea Britanie era dispusă să accepte o alianță cu Germania. Henderson a răspuns că „din punct de vedere personal“, el „nu excludea o astfel de posibilitate dacă evoluția evenimentelor justifica acest lucru“.[29] Apoi a plecat, după ce Hitler a promis că va studia documentul și va da un răspuns oficial în timp util.

A doua zi de dimineață, marți, 29 august, Dahlerus, pregătit de Goering, a trimis vorbă la Ministerul de Externe că Hitler credea acum că o înțelegere pașnică era o posibilitate clară. Optimismul britanicilor a crescut iar. Au urmat și alte comunicate încurajatoare. Deși grosul armatei germane era aliniat de-a lungul frontierei poloneze, suedezul a insistat că Hitler „era atât de dornic să aibă relații de prietenie cu Marea Britanie încât era dispus să facă eforturi pentru a cădea la înțelegere cu polonezii“.[30] Epuizatul Henderson s-a mai relaxat. Deși îl deranja intruziunea lui Dahlerus în domeniul său, l-a tratat pe intermediar cu sherry și s-a jucat cu șoricarul său. La 19:15, cu o garoafă roșie la butonieră, s-a prezentat iar la Cancelaria Reichului ca să primească răspunsul lui Hitler.

În câteva minute optimismul său s-a evaporat. Hitler a început să strige acuzații la adresa polonezilor și a „acțiunilor lor barbare de maltratare“.[٣١] Guvernul german nu va mai suporta aceste provocări. Totuși, dintr-o dorință sinceră de prietenie cu Marea Britanie, va iniția negocieri cu condiția ca un emisar polonez, cu puteri plenipotențiare, să vină la Berlin miercuri, 30 august 1939 – adică peste 20 de ore. După ce Henderson a citit această cerere l-a acuzat pe Hitler că a dat de fapt un ultimatum, iar întrevederea a devenit și mai tensionată. Hitler a început să țipe și să-i acuze pe britanici că nu dau „o ceapă degerată dacă germanii sunt măcelăriți sau nu în Polonia“. Jignit, Henderson a început și el să ridice tonul la Hitler. „I-am zis că nu voi accepta un astfel de limbaj de la el sau altcineva.“ Aceste acuzații referitoare la umanitatea guvernului britanic erau intolerabile. „Dacă vrea război, îl va avea.“ Armata germană poate că era puternică, dar Anglia era la fel de hotărâtă și „va rezista puțin mai mult decât Germania etc., etc.“.[32] A doua zi, Henderson i-a scris lui Halifax să îi spună că speră că nu mersese prea departe. În mod normal nu era în fișa postului unui ambasador britanic să zbiere, dar nici Hitler nu era o persoană normală, a explicat el. Se străduise la Berchtesgaden să contracareze delirul lui Hitler prin calmul său măsurat, dar nu avusese efect și „credeam că măcar o dată ar fi trebuit să i se răspundă lui Hitler cu aceeași monedă“.[٣٣]

În ciuda demonstrației sale de bravură, Henderson a recomandat ca guvernul polonez să accepte cererea lui Hitler și chiar i-a spus ambasadorului francez să apeleze la guvernul său pentru a-i convinge pe polonezi. Și-a atras astfel o mustrare de la ambasadorul britanic la Varșovia,

sir Howard Kennard, care a trimis o telegramă declarând că „polonezii mai degrabă ar muri în luptă decât să se supună unei astfel de umilințe, mai ales după exemplul Ceho-Slovaciei, Lituaniei și Austriei“.[34] Halifax a fost de acord. Programul german era total nerezonabil și Henderson a primit instrucțiuni să transmită acest lucru guvernului german: o sarcină pe care a îndeplinit-o telefonându-i lui Ribbentrop la 4 dimineața.

*

Toată ziua – miercuri, 30 august – Henderson a continuat să îndemne Londra să îi convingă pe polonezi să „mai facă un efort în ceasul al unsprezecelea de a stabili un contact direct cu Herr Hitler“ și chiar a sugerat că papa Pius al XII-lea ar putea fi rugat să ofere o „soluție imparțială“.[35] Totuși guvernul britanic a rămas ferm pe poziții. Exista, se plângea ulterior Rab Butler, o „inhibiție absolută“ din partea Ministerului de Externe de a-i presa pe polonezi să negocieze – unul din rezultatele, după părerea lui, „rușinii născute în anumite piepturi de Acordul de la München“.[36] Chamberlain a spus Cabinetului că era un alt exemplu al tehnicii de hărțuire a lui Hitler și era esențial să arătăm că „nu avem de gând să cedăm acum“.[37] Mai devreme în ziua respectivă răspunsese la o scrisoare de la ducele de Buccleuch cu o remarcabilă încredere: „Trăim ore dificile, dar cred că încă mai putem reuși să evităm ce e mai rău. În acest caz, încă mai sper că voi putea merge la vânătoare de potârnichi pe domeniul ducal.“[38] Informații manipulatoare, transmise prin intermediul lui Dahlerus, pretindeau că Hitler era dispus să accepte un plebiscit în privința Coridorului, dar acest lucru nu a schimbat cu nimic problema negocierii poloneze. La amiază, colonelul Józef Beck l-a informat pe Kennard că guvernul polonez se hotărâse să declanșeze mobilizarea – o reacție firească la cele ٦٠ de divizii germane aliniate la frontieră –, iar după-amiază Henderson a înaintat ceea ce părea un nou plan german de bătaie.

La miezul nopții, chiar la expirarea termenului dat de ultimatumul german pentru vizita unui emisar polonez, Henderson a intrat în vechea clădire a Ministerului de Externe pentru a se întâlni cu Ribbentrop și a transmite răspunsul oficial al Marii Britanii. Chiar de la anularea invaziei din urmă cu cinci zile, belicosul ministru de externe – care îl asigurase pe Hitler că

britanicii nu vor lupta niciodată – încerca cu disperare să-și recâștige poziția și, după cum se exprima unul dintre funcționarii de la Ministerul de Externe, literalmente „tânjea după război“.[39] Ajunsese în vechiul birou al lui Bismarck „aproape tremurând“ de nerăbdare, după cum își amintea interpretul Paul Schmidt, și refuza să stea locului în timp ce ambasadorul britanic își comunica mesajul, și tot sărea în picioare, își încrucișa brațele, întreba dacă acesta mai avea ceva de spus. Când ambasadorul a repetat că era nerezonabil să se aștepte la sosirea unui plenipotențiar polonez atât de din scurt, ministrul de externe i-a retezat-o. „Timpul a expirat“, a declarat el cu o răceală afectată. „Unde e polonezul pe care trebuia să-l aducă guvernul britanic?“ Henderson a repetat ceea ce tocmai spusese, apoi a declarat că britanicii îi puseseră pe polonezi să ia toate măsurile necesare pentru a evita incidentele la frontieră și acum cereau guvernului german să facă același lucru. Din nou, Ribbentrop s-a aprins. Polonezii erau agresorii, a șuierat el. Din ce în ce mai iritat, Henderson a continuat. Britanicii recomandau guvernului german să comunice propunerile sale guvernului polonez în modul obișnuit, convocându-l pe ambasadorul polonez. Mai mult, primiseră rapoarte despre germani care comiteau acte de sabotaj în Polonia.

Aici Ribbentrop și-a pierdut complet cumpătul. „Asta e o minciună sfruntată a guvernului polonez“, a zbierat el, sărind în picioare, roșu ca racul. „Pot doar să vă spun, Herr Henderson, că situația e al naibii de gravă!“ Șocat de un astfel de limbaj nediplomatic, ambasadorul s-a ridicat și a zbierat și el. „Tocmai ați spus «al naibii»... Nu e un cuvânt pe care un om de stat să îl folosească într-o asemenea situație.“ Pentru o clipă, Schmidt a crezut că se vor lua la bătaie. După ce s-au privit încruntați și respirând greu, tensiunea a scăzut și cei doi diplomați s-au așezat din nou pe scaunele lor.

Ribbentrop a citit apoi o serie de propuneri pentru rezolvarea „problemei poloneze“. Henderson a cerut o copie, dar Ribbentrop a refuzat să i-o dea. „Oricum nu mai e de actualitate, de vreme ce emisarul polonez nu și-a făcut apariția.“[40] Deși cu întârziere, Henderson a început să-și dea seama că ministrul german de externe se străduia din răsputeri să se ajungă la război. Acest lucru nu l-a împiedicat să-i ceară ambasadorului polonez să se prezinte la el la 2 noaptea și să-i recomande „cu tărie“ să sune la Varșovia imediat, astfel ca Beck să poată cere o copie a propunerilor germane.[41]

*

Joi, 31 august 1939, a fost o zi cu emoții fluctuante, rapoarte împotrivadictorii și încercări de ultimă instanță. A început cu factorii de decizie de la Londra care au descifrat, apoi au citit relatarea lui Henderson despre conversația sa cu Ribbentrop. „Nu suna foarte încurajator“, spunea Halifax, după câteva săptămâni, cu tendința sa de a minimiza lucrurile. A urmat apoi o nouă telegramă de la ambasador (care se culcase la 4 dimineața) în care scria că, după informații pe care tocmai le primise, dacă în următoarele două sau trei ore nu se întâmplă nimic, guvernul german va declara război Poloniei.******** Totuși Cabinetul a refuzat să cedeze în fața hărțuirii lui Hitler. În loc de acest lucru, s-a mobilizat flota și s-a luat decizia de a începe evacuarea a trei milioane de femei și copii din zone vulnerabile (mai ales din Londra). Spre ușurarea generalului-maior Henry Pownall, s-a dat în sfârșit autorizarea de a aduce la capacitate maximă rezerviștii și a fost convocat un nou lot din personalul de la sol al RAF.

La Berlin, generalul Franz Halder a aflat la 6:30 că Hitler decisese să meargă înainte cu atacul, programat provizoriu pentru a doua zi în zori, adică pentru 1 septembrie. „Se pare că zarurile au fost aruncate“, își amintea Goebbels. Totuși chiar și acum mai erau oameni care se străduiau să salveze pacea. La ora 11, Ciano i-a spus la telefon lui Halifax că, dacă britanicii îi puteau face pe polonezi să renunțe la Danzig, atunci Mussolini era dispus să își folosească influența pentru a încerca să-l convingă pe Hitler să convoace o conferință. Britanicii au refuzat. Dacă Chamberlain și Halifax discutau totuși propunerea, ministrul italian de externe – temporar transformat în cel mai devotat anglofil, datorită aversiunii față de război și antipatiei față de germani – a telefonat iar cu o nouă propunere de organizare a unei conferințe internaționale pentru revizuirea Tratatului de la Versailles. Chamberlain a răspuns că această propunere putea fi luată în considerare doar dacă era precedată de o măsură de demobilizare masivă. În Franța, Daladier nici măcar nu era pregătit să meargă atât de departe. Mai curând demisiona, i-a spus ambasadorului britanic, decât să accepte invitația lui Mussolini la un al doilea München. Bonnet, fidel formei, era

pentru, dar a fost combătut de premier, care a citit extrase din scrisoarea lui Coulondre din ziua anterioară. Trebuie să „rezistăm, rezistăm, rezistăm“, a citat Daladier, bătând cu pumnul în masă pentru a-și întări spusele.[42]

Între timp, credulul Dahlerus continua să joace rolul pe care și-l dorea Goering. După ce le oferise britanicilor o copie a propunerilor germane târziu, în noaptea de 30–31 august, l-a vizitat pe ambasadorul polonez, Józef Lipski, a doua zi de dimineață, la 11, și l-a sfătuit să se întâlnească cu feldmareșalul și să semneze tot ce dorea acesta și apoi „toată problema va fi rezolvată și vom putea merge la vânătoare de cerbi împreună“.[43] Când Lipski, iritat, a refuzat această sugestie de la un necunoscut lipsit de orice autoritate politică sau diplomatică, suedezul a decis că polonezii cei belicoși erau cei care distrugeau ultima șansă de a salva pacea și a telefonat la Londra, de pe o linie nesecurizată de la ambasada britanică, ca să se plângă. Propunerile Germaniei erau „extrem de liberale“, i-a spus lui Horace Wilson. Tocmai se întâlnise cu Lipski și… În acest punct, Wilson a auzit o voce care repeta cuvintele lui Dahlerus în germană. Disperat, a încercat să-l oprească, dar suedezul a continuat. Era evident că polonezii „obstrucționau posibilitățile de negociere“, a spus. Oamenii din jurul lui Hitler făceau „tot posibilul să-l țină în frâu, dar... dacă polonezii nu vor să vină la Berlin“ – Wilson a pus receptorul în furcă.[44]

Aproape în același timp, Hitler semna ordinul care autoriza invazia Poloniei de dimineață în zori. Propunerile (pe care Ribbentrop i le citise lui Henderson, dar refuzase să le comunice polonezilor) fuseseră doar modul său de a-și crea un alibi: un mijloc prin care putea spune germanilor că oferise Varșoviei condiții rezonabile, dar polonezii le refuzaseră. Când Beck i-a trimis instrucțiuni lui Lipski să comunice disponibilitatea guvernului polonez de a intra în negocieri, ambasadorul a constatat inițial că e imposibil să obțină o audiență. Până la urmă, a fost primit de Ribbentrop la ١٨:٣٠, dar ministrul de externe a încheiat întrevederea imediat ce Lipski a admis că nu avea autoritatea de a face concesii în numele țării sale. La ora 21 propunerile germane au fost transmise la radiodifuziunea germană, însoțite de informația falsă că polonezii le aveau de două zile. În Londra, Cadogan a ordonat Departamentului de presă de la Ministerul de Externe să „omoare această minciună“, dar undeva germanii aveau transcrierea spuselor lui Dahlerus, vorbind din interiorul ambasadei britanice, în timp ce

susținea că propunerile erau „extrem de liberale“ și era clar că polonezii sabotau negocierile propuse.[45] Cu o oră mai devreme, membri ai SS, îmbrăcați în polonezi, luaseră cu asalt stația de radio Gleiwitz de la frontiera poloneză, unde abandonaseră cadavre – două luate dintr-un lagăr de concentrare, cel de-al treilea, ucis prin injecție letală – și mimaseră o transmisie antigermană. Alte fapte pretins comise de polonezi s-au petrecut la vama din Hochlinden (tot victime din lagăre, împușcate în pădurea din apropiere) și la o cabană pustie dintr-o pădure din Pitschen. La 4:45 în dimineața de vineri, 1 septembrie, s-au declanșat rafalele de gloanțe. Războiul începuse.

*

Următoarele 48 de ore au fost o perioadă extrem de tensionată și care a dat naștere frustrărilor. Când Churchill s-a întâlnit cu Chamberlain la începutul după-amiezii de vineri, acesta i-a spus că zarurile fuseseră aruncate: nu vedea nici o speranță în evitarea conflictului cu Germania și și-a invitat rivalul să devină membru al micului Cabinet de Război pe care intenționa să-l formeze. După ce avertizase atâta vreme în legătură cu pericolul nazist și fusese ignorat, cel mai tânăr dintre ei s-a simțit răzbunat. Dar chemarea la arme nu a urmat după această întrevedere, așa cum se așteptase Churchill.

Îngrozit de posibilitatea de a fi bombardați înainte de a termina mobilizarea sau evacuarea, guvernul francez a încercat să amâne declarația de război cât de mult s-a putut, iar Bonnet a făcut totul pentru a împiedica Franța să își onoreze obligațiile. Când britanicii au refuzat să susțină aceste străduințe – axate pe propunerea lui Mussolini de a organiza o conferință –, ministrul de externe francez a cerut un răgaz de ٤٨ de ore între ultimatumul anglo-francez și declarația de război.٤٦ Avea susținerea lui Daladier, care fusese convins de generalul Gamelin că ar exista un „avantaj militar“ al amânării. Britanicii au protestat, dar în zadar. Bonnet „a folosit orice tertip ca să tragă de timp“, își amintea Oliver Harvey, inclusiv sugestia că guvernul britanic va fi răspunzător de masacrul femeilor și al copiilor francezi dacă ultimatumul expiră prea devreme.[47]

Până în acest stadiu – sâmbătă după-amiază, pe 2 septembrie – chiar și răbdarea celor mai îndârjiți francofili era greu încercată. „Dacă Franța cedează iar și îi abandonează pe polonezi, așa cum i-a abandonat pe cehi“, i-a zbierat Churchill la telefon ambasadorului francez, atunci el, care fusese mereu prietenul Franței, „va fi complet indiferent față de soarta ei“. Când nefericitul Charles Corbin, care în particular deplângea purtarea guvernului, a murmurat ceva despre „dificultăți tehnice“, Churchill i-a tăiat-o scurt. „La naiba cu dificultățile tehnice! Presupun că ai spune că un polonez are dificultăți tehnice dacă i-ar cădea în cap o bombă germană.“[48]

O dispută din Camera Comunelor din acea seară – când Leo Amery a făcut apel la Partidul Laburist să „vorbească pentru Anglia“ și chiar cei mai fermi susținători ai guvernului păreau gata să se revolte – a rezolvat problema. Un ultimatum nu mai putea fi amânat, i-a spus Chamberlain lui Daladier la telefon la ora 21:30 – guvernul nu va rezista. Dacă Franța nu era capabilă să acționeze în consens cu Marea Britanie, atunci aceasta va acționa singură. După trei ore, Halifax i-a trimis lui Henderson o telegramă. Ambasadorul trebuia să obțină o întrevedere cu ministrul german de externe la 9 dimineața și să-i prezinte un ultimatum britanic care va expira după trei ore – la 11 dimineața, după ora de vară din Marea Britanie.

Între timp, în Cancelaria Reichului emoțiile fluctuau. Convins că britanicii nu vor interveni și în plină criză de încredere pe ٢٥ august, Hitler fusese încurajat de Ribbentrop să considere faptul că britanicii și francezii nu dăduseră un ultimatum imediat drept confirmare a presupunerii sale inițiale. Acum, când britanicii cereau o audiență la ora ٩ dimineața, era neîndoielnic că ministrul de externe se înșelase în mod dezastruos. Ribbentrop a refuzat să se vadă cu Henderson și l-a trimis pe Schmidt să-l primească pe ambasador în locul lui. Ultimatumul britanic cerea încetarea ostilităților și retragerea imediată a forțelor germane – în caz contrar, război. „S-a lăsat o liniște totală“, își amintea interpretul, după ce l-a tradus pentru Hitler și Ribbentrop în biroul Führerului: „Hitler stătea imobil, privind fix în față“. Apoi, întorcându-se spre Ribbentrop „cu o privire sălbatică, parcă spunând că ministrul său de externe îl indusese în eroare cu privire la reacția probabilă a Angliei“, a întrebat „Acum ce facem?“[49]

Doar o oră și jumătate mai târziu, milioane de ascultători în Marea Britanie și din toată lumea au auzit printre sunetele parazite o voce seacă, care vorbea pe un ton funebru:

„Vă vorbesc din sala de consiliu din Downing Street numărul 10…“

„Informatorul“ era Ernst von Weizsäcker, via ambasadorul italian, Bernardo Attolico, și era o ultimă încercare a secretarului de stat de a menține pacea convingându-i pe britanici să îi forțeze pe polonezi la concesii. În realitate, Hitler nu avusese nici un moment intenția să facă nimic atât de politicos precum „a declara război“, în timp ce termenul-limită după trecerea căruia ordinul de invazie nu mai putea fi anulat era ora 16, nu dimineața.

Capitolul XXIII. Fantomele concilierii

Soldații lui Neville

Pleacă la război,

Marina Regală

E și ea cu noi:

Neville cu umbrela

Bate inamici,

Luptă-n bătălie

Dragii lui amici…

Țări mici pot să piară,

Cu-afișe plouă des,

Dar al nostru Neville

Va fi reales.

Cehii, polonezii pot fi torturați,

Finlanda poate să cadă,

Avem promisiunea lui Neville

*Și nu există tăgadă.********

Versuri anonime lăsate pe biroul unui susținător al lui Chamberlain, februarie 1940[1]

Timp de 20 de minute a părut că începuse războiul exact așa cum se temuseră britanicii. Abia își încheiase Chamberlain transmisiunea în care anunța declarația de război că au și început să urle alarmele antiaeriene. „E alarmă antiaeriană“, a spus premierul adunării, care îi includea pe lordul Halifax, sir Alexander Cadogan și Rab Butler, în sala de consiliu. Audiența a râs. „Ar fi culmea să fie“, a remarcat cineva. Dar Chamberlain a insistat. „E o alarmă antiaeriană.“ Adunarea a început să se împrăștie. Annie Chamberlain a apărut cu un coș cu provizii și Butler – care a decis că dacă era să moară atunci mai bine să se întâmple la Ministerul de Externe – s-a grăbit să ajungă în King Charles Street.[2] În josul străzii, un grup de parlamentari anticonciliatori, inclusiv Anthony Eden, Duff Cooper, Harold Nicolson și Leo Amery, plecau de la o ședință din casa lui Ronnie Tree din Queen Anne's Gate. „Nu ar trebui să facă asta după ce am auzit la radio“, a comentat Amery. „Oamenii vor crede că e alarma antiaeriană.“ „O, Doamne!“, a exclamat Nicolson. „Chiar este alarmă antiaeriană!“ Fără să grăbească pasul și încercând să poarte o conversație normală, grupul s-a îndreptat cu vitejie spre Parlament. Nu făcuseră decât câțiva pași când Louis Spears (care fusese și el la ședință) a apărut cu o mașină. Toată lumea s-a înghesuit înăuntru – Nicolson în brațe la Amery și Eden în brațe la Nicolson – și motorul s-a opintit către Camera Comunelor.[3]

În cealaltă direcție, Churchill era pe acoperiș la Morpeth Mansions supraveghind scena. Când au expirat cele 15 minute ale alarmei, a coborât, a luat o sticlă de brandy și s-a îndreptat către adăpost.[4] Chiar înainte să intre, și-a imaginat distrugerile care ar putea urma – faimoasele „cascadele de cărămizi“ care vor caracteriza mult anticipata „lovitură fatală“ din aer.[5] Dar nu a căzut nici o bombă.

*

Privind în urmă, alarma falsă de la 11:28 din ziua de duminică, 3 septembrie 1939, era un debut potrivit al războiului din Occident, din care primele opt luni au fost caracterizate de o notabilă lipsă de agresiune, cu excepția luptelor navale, de ambele părți. Nu doar că „lovitura fatală“ nu s-a materializat, dar, în afara unor atacuri asupra vaselor britanice, Luftwaffe a ocolit nestingherită Insulele Britanice între septembrie 1939 și iulie 1940. În schimb, RAF lăsa să cadă manifeste și nu bombe, asupra orașelor germane, în timp ce francezii au înaintat simbolic vreo 10 kilometri în regiunea Saar, după care au luat o pauză și s-au retras în siguranță dincolo de Linia Maginot.

În Polonia, desigur, lucrurile stăteau cu totul altfel. A plouat cu bombe germane este orașele poloneze, în timp ce diviziile de tancuri ale Wehrmachtului s-au deplasat fulgerător, încercuind viteaza, dar prost echipata armată poloneză.******** Pe 17 septembrie, data la care francezii promiseseră să lanseze ofensiva pe frontul de vest, polonezii au primit „un cuțit în spate“ când Armata Roșie a trecut granița cerând porțiunea de țară care îi fusese cedată lui Stalin ca parte a Pactului nazisto-sovietic.[6]

Dar de-acum soarta le era pecetluită. „E ca la o partidă de vânătoare“, i-a explicat cu mâhnire ambasadorul polonez la Londra, contele Edward Raczyński, lui Hugh Dalton. „Noi suntem potârnichile, iar ei sunt vânătorii.“[7] În ultimele zile, la radio se auzeau în continuu muzica lui Chopin și imnul național, dar nu de patriotism duceau lipsă polonezii. Cu forța lor aeriană inferioară distrusă, Varșovia a capitulat pe 28 septembrie 1939, după ce zece zile de bombardament continuu transformaseră orașul „într-un infern“.[8] 70 000 de soldați polonezi fuseseră uciși în confruntările cu nemții, 133 000 fuseseră răniți, iar 700 000, luați prizonieri. Nenumărați civili muriseră în bombardamente, iar mii, poate chiar zeci de mii, fuseseră asasinați de SS și de Wehrmacht. În Est, sovieticii au raportat 50 000 de morți, dar nici un rănit, o statistică ce arăta că se făcuseră execuții în masă, precum cea de lângă pădurea Katyn în martie–mai 1940.[9] În următorii șase ani se estimează că peste 5,7 milioane de polonezi au fost uciși sub ocupația germană și cea sovietică – o cincime din populația de dinainte de război.[10]

*

Pe bună dreptate, polonezii considerau că fuseseră trădați de aliații lor occidentali. În fiecare zi contele Raczyński mergea la Ministerul de Externe să implore ajutorul britanicilor, dar fără mai mult succes decât omologul său de la Paris. Polonia va fi salvată, deciseseră de mult conducătorii Franței și Marii Britanii, nu prin asistență militară directă, ci doar prin victoria Aliaților după un lung război. Pentru cei care considerau Acordul anglo-polonez mai mult decât o promisiune pe hârtie sau o descurajare eșuată, era și ignobil, și ilogic. Louis Spears a amenințat că va ridica problema în parlament, dar a fost calmat de sir Kingsley Wood, secretarul de stat pentru forțele aeriene, care a insistat că britanicii nu puteau face nimic pentru a-i ajuta pe polonezi. Când Leo Amery l-a sfătuit pe Wood să distrugă Pădurea Neagră (un celebru depozit german de muniții) cu bombe incendiare, a primit un răspuns și mai ridicol: „Sunteți conștienți că e proprietate privată?... Păi, cum, o să-mi cereți apoi să bombardez Essen“, referindu-se la centrul industriei de armament germane din provincia Ruhr.[11]

De fapt existau motive plauzibile la baza deciziei Aliaților de a amâna războiul aerian. Așa cum Churchill, care fusese numit prim lord al Amiralității, îi explica lui Hugh Dalton, era în interesul Marii Britanii să amâne confruntarea din aer, de vreme ce fiecare lună care trecea permitea RAF – care era acum aprovizionată cu avioane Hurricane și Spitfire într-un ritm impresionant – să prindă din urmă Luftwaffe. Mai mult, din punctul de vedere al țărilor neutre, mai ales al SUA, era de dorit ca nemții să fie cei care să inițieze un bombardament cu victime civile. Chiar dacă ținta erau obiectivele militare, „mereu cădeau bombe și pe alături“, după cum explica Churchill, și cu siguranță aveau să fie uciși femei și copii. „Dacă putem, să ne asigurăm că femeile și copiii care vor fi loviți primii vor fi britanici, și nu germani.“[12]

Ceea ce ignora această strategie era secătuirea moralului anglo-francez, precum și concluziile negative trase de țările neutre (atât de cele prietene, cât și de cele ostile) care presupuneau că Aliații nu luau lucrurile în serios. „Există zvonuri că aici o ducem foarte greu, cu căderi de electricitate, prețuri crescute la alimente... evacuați care dorm în paturile libere – și polonezii făcuți bucăți de bombe“, îi scria Jim Thomas lordului Cranborne

pe 25 septembrie.[13] Ambasadorul italian la Paris comenta că fusese martor la „mai multe războaie care avuseseră loc fără să fie declarate“, dar acesta era primul în care „unul era declarat fără să fie purtat“, în timp ce jurnaliștii americani au început să facă referiri la „Războiul ciudat“.[14]

Acțiunea care a fost ridiculizată cel mai mult a fost „bombardarea“ orașelor germane cu milioane de broșuri de propagandă, în timp ce Luftwaffe folosea bombe asupra orașelor poloneze. Denumit „un război de confetti“, în scurt timp au început să circule glume despre aceste „raiduri“ grotești. Una dintre ele, care a apărut în Daily Telegraph, era despre un pilot care se întorsese cu două ore mai devreme din raidul care împrăștia astfel de manifeste. Luat la întrebări de comandant, tânărul a explicat că nu se mai chinuise să taie sforile, ci pur și simplu aruncase din avion pachetele de manifeste din avion. „O, Doamne“, s-a tulburat ofițerul, „ai fi putut omorî pe cineva!“[15] Cu altă ocazie, jurnalistul american John Gunther a sunat la nou înființatul Minister al Informației pentru a cere detalii despre un anumit text, iar răspunsul pe care l-a primit a fost: „Nu avem voie să oferim informații care ar putea fi folosite de inamic“.[16] Chiar și mai ieșită din comun a fost decizia BBC, care aproape sigur urma instrucțiunile guvernului (Jim Thomas suspecta amestecul lui Horace Wilson), de a nu-i permite lui sir Horace Rumbold să apară într-o transmisiune despre Germania, pe motiv că fostul ambasador e prea „antinazist“.١٧

Un argument, adus și atunci, și acum, era că Aliații ar fi trebuit să folosească ocazia campaniei poloneze pentru a lansa o ofensivă serioasă împotriva Germaniei. „Dacă nu ne-am prăbușit în 1939, a fost datorită doar faptului că în timpul campaniei poloneze britanicii și francezii au rămas complet inactivi“, depunea mărturie generalul Alfred Jodl judecat în procesul de la Nürnberg.[18] Totuși, deși e adevărat că Aliații dețineau supremația numerică pe frontul de vest – 85 de divizii franceze și patru britanice, comparativ cu doar 35 germane –, o astfel de acțiune nu a fost niciodată o posibilitate reală. În afară de factorii care scădeau șansele de succes – deficiențe în gestionarea armamentului Aliaților, Zidul de Vest, neutralitatea Belgiei –, pur și simplu nu exista dorința, fie printre factorii decizionali anglo-francezi (în care mentalitatea defensivă era adânc înrădăcinată), fie în rândul populației din Marea Britanie sau Franța, de a lua inițiativa ofensivei.

Întâmplător, Chamberlain nu considera ofensivele necesare. După ce crezuse inițial că problemele economice ale Germaniei îl vor descuraja pe Hitler de la a declara război, acum spera că acestea, exacerbate de blocada porturilor germane, vor precipita o criză pe frontul intern. „Într-un război al nervilor de acest tip cred că putem rezista mai mult decât nemții“, îi scria Idei pe 23 septembrie, adăugând: „Nu cred că e nevoie de holocausturi pentru a obține victoria, dar sunt cu siguranță factori de risc care ne pot costa pacea“. După două săptămâni, era chiar mai plin de încredere:

Politica mea continuă la fel. Rezistați. Mențineți presiunea economică, grăbiți-vă cu producția de muniție și pregătirile militare cu cea mai mare energie, nu preluați ofensiva dacă nu începe Hitler. Socot că, dacă ni se va permite să continuăm cu această politică, până la primăvară vom câștiga războiul.[١٩]

Chiar și după standardele lui Chamberlain, era o perspectivă fantastic de optimistă. Marina Regală avusese nevoie de patru ani de blocadă ca să îngenuncheze Germania în 1918 și, datorită acordului cu Stalin, nemții primeau acum trenuri pline cu cereale, petrol și alte materii prime din Uniunea Sovietică. Mai mult, prin decizia de a purta un „război al așteptării“, Aliații îi cedau inițiativa lui Hitler, care se folosea de acest lucru ca să le facă o serie de surprize devastatoare, iar prelungirea „războiului plictisului“ (după cum îl numeau britanicii) provoca o serie de reacții politice negative perfect justificabile.[20] „Tăcerea mormântală de pe front referitoare la acțiunea britanicilor e foarte dificilă pentru nervii populației“, îi scria lui Halifax lordul Salisbury, fostul lord păstrător al sigiliului, pe 22 septembrie. „Fără îndoială că există nu doar compasiune profundă pentru poporul pe care am promis să-l ajutăm, ci și uimire că nu am profitat de dificultățile Germaniei.“ Desigur, admitea Salisbury, pot exista motive solide pentru lipsa de activitate a britanicilor. „Dar ceea ce probabil va face populația extrem de suspicioasă e stafia «concilierii» care le însoțește.“[21]

Nu a fost deloc de ajutor că Chamberlain nu a arătat nimic din vitalitatea și hotărârea așteptate de la un lider pe timp de război. Declarațiile sale săptămânale în fața Parlamentului erau terne și deprimante – ca ale secretarului unei „firme de ciocli citind minuta ultimei ședințe“, după

spusele lui Harold Nicolson –, iar faptul că îi păstrase pe foștii conciliatori, ca sir John Simon și sir Samuel Hoare, a subminat și mai mult încrederea în capacitatea guvernului de a duce războiul la bun sfârșit.[22]

Când s-a anunțat componența Consiliului Suprem de Război, întrunit prima oară la Abbeville pe 12 septembrie, constând doar din Chamberlain, lordul Chatfield, ministrul coordonării și apărării, Daladier și generalul Gamelin, anticonciliatorul Richard Law nu și-a putut stăpâni disperarea. „Sunt oripilat de Consiliul Suprem de Război", îi scria lui Paul Emrys-Evans, care îi împărtășea părerile critice.

Chiar își imaginează [Chamberlain] că e un mare comandant militar? M-a speriat suficient Cabinetul de Război, dar asta e absolut îngrozitor. Poți foarte bine să crezi, așa cum cred eu, că acest moș nu va rezista prea mult, dar ne poate distruge pe toți cât mai rezistă încă. Uneori mă consolez gândindu-mă la Anthony [Eden, repus în funcția de ministru al coloniilor] și la Winston, dar ei sunt în minoritate, așa că ce pot face, în afară de a-și da demisia?… Stau treaz noaptea gândindu-mă cum de ani întregi le spun alegătorilor din circumscripția mea că dacă votează un socialist asta înseamnă război și că trebuie să susțină guvernul dacă vor pace. Când te gândești la asta – toți cei care au fost uciși ultima oară, toți cei care vor fi uciși acum –, totul se duce de râpă din cauza încăpățânării și a lipsei de imaginație a câtorva moși și a lipsei de coloană vertebrală a câtorva tineri. Dacă voi mai face vreodată politică, voi pleca din Partidul Conservator. Această teorie, cum că e posibil să „educăm" Partidul Conservator, n-o să țină. Dar nu cred că vreunul din noi va reintra în politică.[٢٣]

În aceeași zi în care se scria această scrisoare s-a anunțat că Chamberlain îl „exhumase" pe fostul ministru de interne sir John Gilmour și îl numise în fruntea nou creatului Minister al Navigației. Aproape te face să „te întrebi dacă chiar încearcă să câștige războiul", comenta Violet Bonham Carter, fiica lui Herbert Asquith și anticonciliatoare convinsă.[24]

Pe de altă parte, cota lui Churchill era în creștere. Încântat că revenise la Amiralitate, departamentul pe care îl condusese la începutul Primului Război Mondial, beneficia de faptul că pe mare a fost singurul teatru de

război activ în cele opt luni de Război ciudat. Pe 26 septembrie a făcut o relatare captivantă a activității navale din luna precedentă, în care a trecut prin toate stările, „de la îngrijorare profundă la obrăznicie, de la hotărâre la pură naivitate“.[25] „Puteai simți cum crește buna dispoziție a Camerei la fiecare cuvânt“, își amintea Nicolson, care nu era singurul care să o compare cu discursul lipsit de strălucire ținut mai înainte de Chamberlain. „În aceste 20 de minute Churchill s-a apropiat mai mult ca niciodată de postul de prim-ministru. În campaniile ulterioare chiar și susținătorii lui Chamberlain vor spune: «Acum ne-am găsit liderul».“[26] Jim Thomas nu credea că „a mai văzut vreodată parlamentarii din primele rânduri atât de furioși“.[27]

*

Pe 12 octombrie 1939, Chamberlain a respins mult anticipata „ofertă de pace“ a lui Hitler, în care Führerul, într-un discurs din Reichstag, făcuse aluzie la posibilitatea unei conferințe internaționale cu condiția ca puterile occidentale să accepte împărțirea Poloniei. Deși a rămas optimist cu privire la încheierea războiului într-un an, considera că nemții nu erau încă „suficient de convinși că pot câștiga“.[28] Mai mult, considera că îndepărtarea acelui „nebun blestemat“, Adolf Hitler, era o precondiție esențială a negocierilor de pace.[29] „Trebuie ori să moară, ori să meargă pe Sfânta Elena, ori să devină un adevărat arhitect civil, de preferință într-un azil“, îi scria Idei pe 5 noiembrie.

Și anturajul său trebuie să dispară, cu posibila excepție a lui Goering, care ar putea avea vreo funcție decorativă în guvernul de tranziție. Odată ce scăpăm de naziști, nu cred că vom avea prea mari probleme cu Germania referitor la Polonia, Ceho-Slovacia, evreii, dezarmarea etc. Mai probabil vom avea cu adevărat probleme cu Franța.[30]

Înainte de discursul din 12 octombrie – care chiar pasa răspunderea cerând guvernului german să își dovedească „dorința de pace prin fapte efective“ – Chamberlain a recunoscut că îi era „mai teamă de o ofertă de pace decât de

un raid aerian“, de vreme ce îi încuraja pe „cei care vor pacea cu orice preț“.[31] Nu era nici o îndoială că existau mulți astfel de oameni. Doar cu o săptămână în urmă, 1 860 de scrisori dintr-un total de 2 450 primite îl îndemnau să „oprească războiul“ prin orice mijloc.[32]

Mai sinistră a fost întâlnirea care a avut loc la reședința ducelui de Westminster pe 12 septembrie. În prezența ducelui de Buccleuch, a lordului Arnold (membru al Societății Anglo-Germane), a lordului Mottistone (un alt membru și prieten cu Ribbentrop), a lordului Rushcliffe (fost ministru al muncii), a lui sir Philip Gibbs (jurnalist și conciliator renumit), a lui Henry Drummond Wolff și a vicarului de la Biserica St. Alban din Londra, a început citirea cu voce tare de către Westminster a unui manifest în care ataca acele ziare „controlate de stânga și de evrei“ care urmau „direcția că nu e posibilă pacea până când nazismul nu e distrus din rădăcină“. Din contră, era o calamitate că „două rase care sunt foarte înrudite“ se luptă una cu alta, iar guvernul ar trebui să fie dispus să exploreze opțiuni de pace cât mai repede posibil. Cu siguranță nu mai avea rost să se continue lupta odată ce Polonia fusese cucerită. Germania era „inexpugnabilă pe uscat, atât la est, cât și la vest“, în timp ce Londra (din care ducele deținea o parte considerabilă) constituia „cea mai bună țintă aeriană de pe fața pământului“.[33]

Ca răspuns la acest manifest, care a ajuns să circule rapid și în Downing Street și la Ministerul de Externe, Churchill i-a scris ducelui (un vechi prieten cu care mersese pe vremuri la vânătoare de mistreți în Franța) ca să-l atenționeze în legătură cu astfel de cuvinte defetiste, iar sir Joseph Ball l-a avertizat pe Chamberlain că „ar fi foarte periculos ca guvernul să dea cel mai mic semn acum că ascultă astfel de propuneri“.********[34] După ce se bucurase de ospitalitatea lui Westminster în Scoția, Chamberlain pare să se fi simțit jenat de manifest. A fost totuși încântat când vechiul său adversar Lloyd George a fost pus la punct de Duff Cooper pe 30 octombrie, după ce a făcut apel la guvern să se gândească atent la orice condiții de pace binevoia Hitler să ofere. „Când s-a așezat am sărit în picioare“, își amintea Cooper, care era „alb de mânie“. „L-am acuzat că predică capitularea. I-am zis că discursul său ar fi primit cu bucurie în Germania, unde se va spune că acela care pretinde că a câștigat războiul anterior deja recunoștea înfrângerea în cel prezent.“[35]

După organizatorul guvernamental Charles Waterhouse, Camera era în marea majoritate împotriva fostului premier, care a părăsit sala „ca un câine bătut“. Cu toate acestea, la o ședință a Comitetului conservator din seara respectivă, i-a auzit pe Cyril Culverwell (parlamentar de Bristol West) cerând „pacea cu aproape orice preț“, pe sir Archibald Southby (Epsom) cerând „pace la un preț foarte mic“, precum și discursuri „în același stil“ de la sir Arnold Wilson (Hitchin), sir Charles Cayzer (Chester) și căpitanul Archibald Ramsay (Peebles și South Midlothian și fondator al Clubului de Dreapta).[36] Cu câteva săptămâni mai devreme se întâlnise cu vorbărețul Robert Hudson care lăuda virtuțile unui „alt München“ și „un pic mai multă conciliere“ în Clubul Carlton, iar pe 4 octombrie, adjunctul organizatorului-șef, James Stuart, îi scria astfel ducelui de Buccleuch:

Nu pot pretinde… că mi-a părut prea rău să îl aud pe Ll. G. spunând o mare parte din ceea ce a spus ieri – deși unii, desigur, îl privesc ca pe un trădător.

Aș primi cu drag orice ar putea duce la sfârșitul acestui război stupid – deși nu servește la nimic dacă nu duce la nici un rezultat, ci doar la un compromis temporar care va fi urmat de alte ostilități într-un an.[37]

Adevărul e că guvernul era dispus să ia în considerare, sau cel puțin să dea ascultare ofertelor de pace – care veneau din diverse surse și în ritm constant în această perioadă –, dar a rămas ferm pe poziții în refuzul de a negocia cu Hitler. „Ideea de bază e că nimeni nu ar visa măcar să aibă cea mai mică încredere în orice promisiune ar putea face Hitler și astfel e extrem de greu să găsim o metodă de a ajunge la o înțelegere pașnică, cu excepția răsturnării guvernului german, ceea ce probabil se va întâmpla doar la finalul unei bătălii dure, în care Germania va fi cea mai afectată“, își amintea sir John Simon (de regulă considerat cel mai de frunte conciliator) în jurnalul său pe 13 octombrie 1939.[38]

La o lună, Halifax, care dădea dovadă de multă răbdare cu multitudinea de doritori de pace, răspundea astfel unei scrisori de la contele de Lytton:

Presupun că nu va fi foarte greu să punem pe hârtie ce vrem pentru Cehoslovacia, Polonia, Austria, dezarmarea, cooperarea politică și economică în Europa etc. Dar, după ce facem toate astea, cu siguranță nu voi avea încredere în siguranța poziției câtă vreme negociez cu Hitler și cu regimul nazist așa cum îl știm.[39]

Proaspăt numitul secretar privat al lui Chamberlain, Jock Colville, își amintea cum premierul a fost de acord, la sfârșitul lui octombrie 1939, cu „opt puncte din nouă“ dintr-o propunere de pace, care prevedea refacerea Poloniei și Cehiei sub conducerea unui guvern condus de Goering, dar a insistat ca „Hitler să nu joace nici un rol în noua ordine propusă“.[40] După trei luni era chiar și mai hotărât. Ca răspuns la o misivă de la ducele de Buccleuch – care punea la îndoială obiectivele de război ale Marii Britanii și întreba despre posibilitatea de a negocia prin Goering –, Chamberlain a luat un ton aproape churchillian:

Dragă Walter

… Am studiat atent tot ce spui și mi se pare că diferențele de opinie dintre noi se referă la problema pusă în ultimul paragraf al scrisorii tale. În acel paragraf pare că vrei să zici că suntem scutiți de a lupta cu hotărâre împotriva Germaniei din cauză că repetatele sale acte de agresiune nu au fost comise direct împotriva Imperiului Britanic. Dacă asta vrei să zici [la care Buccleuch a mâzgălit NU pe margine], atunci într-adevăr viziunile noastre sunt foarte diferite. După părerea mea, istoria ultimilor ani dovedește dincolo de orice îndoială că Germania a pregătit un program de expansiune și agresiune și, exact așa cum Anschluss-ul a fost urmat de invadarea Cehoslovaciei, iar invadarea Cehoslovaciei de invadarea Poloniei, la un moment dat Franța va fi agresată și Imperiul Britanic, atacat.

Știi cât de mult mi-am dorit să opresc această evoluție tragică prin mijloace pașnice. München a fost, cred, ultima șansă a unei soluții pașnice și testul final al sincerității germane, dar Hitler a respins cu bună-știință această șansă și și-a demonstrat lipsa de sinceritate. Când, după nenumărate avertismente cu privire la rezultatele inevitabile, Germania a invadat

Polonia, a apărut ultima ocazie de a opri evoluția prin război și n-am nici cea mai mică îndoială că, atunci când am intrat în război în septembrie, am făcut asta nu doar pentru apărarea Poloniei, dar și pentru apărarea Franței și a Imperiului Britanic. Dacă așa este, urmează, așa cum admiți și tu, că trebuie să fim pregătiți, dacă trebuie, să luptăm până la final. În orice caz, sper că sfaturi mai înțelepte vor avea câștig de cauză în Germania și că ne putem atinge scopul de a opri agresiunea fără suferințele și pierderile de anvergura celor îndurate în ultimul război...

Îmi dau foarte bine seama că „ofertele de pace“ au apărut deja din surse germane, dar acestea au fost frecvent asociate cu numele lui Goering, și nici una nu a arătat încă dovezi satisfăcătoare ale schimbării indispensabile de opinie...

Te temi, de asemenea, că un război început ca război împotriva lui Hitler a devenit acum un război împotriva Germaniei. Îți reamintesc că de fapt ne luptăm împotriva agresiunii. Agresiunea a fost, și cu siguranță nu există nici o dovadă că a încetat să fie, politica lui Hitler. De asta ne războim cu Hitler și de asta, atâta vreme cât el poate convinge sau forța Germania să îl susțină într-o astfel de politică, trebuie să ne luptăm cu Germania...

Dă-mi voie să subliniez iar că nu vom pierde cu siguranță nici o ocazie de a încheia o pace corectă, cu condiția să fim convinși că această pace va fi durabilă. Totuși voi continua să recomand țării că nimic nu e mai rău ca o pace neconcludentă sau ca revenirea la armistițiul armat, iar noi și aliații noștri trebuie să fim gata să luptăm cu dârzenie în război până ce poate fi câștigată o pace adevărată.[41]

Ca să fim corecți cu Buccleuch și cu mulți alții care erau în asentimentul lui, o definire clară a obiectivelor de război ale Marii Britanii s-a dovedit foarte dificilă pentru guvern. Marea Britanie intrase în război în apărarea Poloniei, dar până la începutul lui octombrie Polonia fusese cucerită și Hitler insista că el nu avea nimic de împărțit cu puterile occidentale. „Mi-aș dori să știu pentru ce luptăm“, i-a scris lordul Derby lordului Beaverbrook, spre finalul campaniei poloneze.

Dacă e să-l batem măr pe Hitler, înțeleg și susțin cu toată căldura, dar dacă e să refacem Polonia, nu sunt așa de entuziasmat. Dacă n-ar fi fost Liga Națiunilor, pe care o detest – sau Locarno, pe care l-am considerat întotdeauna un tratat mult supraestimat –, n-ar trebui acum să luptăm pentru Polonia.[42]

Implicarea Armatei Roșii a complicat și mai mult lucrurile. Dacă Marea Britanie lupta pentru independența Poloniei, atunci logic se cuvenea să lupte împotriva Uniunii Sovietice, precum și împotriva Germaniei. „H[alifax] m-a întrebat despre obiectivele noastre de război", scria Cadogan pe 23 septembrie.

I-am spus că vedeam mari dificultăți. Nu mai putem spune „evacuați Polonia" fără a intra în război cu Rusia, ceea ce nu vrem! Presupun că strigătul e „aboliți hitlerismul". [Dar] dacă Hitler îi predă puterea lui Goering?!… Dacă Germania stă acum cuminte? Gamelin nu-mi pare că e gata să se arunce peste Linia Siegfried. Ce facem? Ne înarmăm febril? Pentru ce?... Trebuie să mă gândesc la asta.[43]

N-a durat mult până când confuzia privitoare la obiectivele de război ale Marii Britanii și-a găsit reflectarea în umorul negru. Un limerick, născut la Ministerul de Externe, îl ironiza pe Chamberlain:

Un bătrân și bolnav om de stat

Întrebat cam de ce am luptat

Dă o replică scrisă:

„Întrebarea-i deschisă,

Ne străduim, dar n-am aflat".********[44]

Nu era corect față de Chamberlain, care, în ciuda faptului că detesta războiul, nu avea nici o îndoială asupra motivului pentru care lupta Marea Britanie. Totuși incapacitatea sa de a inspira țara, combinată cu lipsa de acțiune militară (cu excepția marinei), a dus la critici din ce în ce mai numeroase la adresa conducerii sale. La aceasta, Chamberlain a răspuns plângându-se surorilor lui, mai ales cu privire la Partidul Laburist, care considera că acționează dezonorabil. Era totuși departe de a fi nemulțumit de modul în care mergea războiul. După ce se îndoise mereu de dorința lui Hitler de a începe războiul în Occident – deoarece ar „declanșa pierderi atât de groaznice încât ar pune în pericol întregul sistem nazist“ –, optimismul său cu privire la lipsa de acțiune militară creștea cu cât trecea mai mult timp fără să se întâmple nimic.[45] Pe 5 noiembrie a fost încântat să îi raporteze surorii sale Ida că amenințarea unui atac asupra Liniei Maginot, „profețită de soldați“, părea să se estompeze. Și, deși „ni se spune că momentul testului va fi... în martie sau aprilie... am sentimentul că războiul se va încheia până în primăvară“.[46] Mai târziu în luna respectivă a primit informații că Hitler era pe punctul să atace Țările de Jos, dar a refuzat să ia acest lucru în serios, fiindcă i se „dăduseră date precise pentru ofensive de atâtea ori până acum“. Într-adevăr, nu vedea nici un motiv să își schimbe convingerea că Hitler va continua să „se abțină de la orice acțiune care ar duce la confruntări cu adevărat dure“. Începea totuși să „se întrebe dacă o să facem vreo treabă cu ei [germanii] dacă nu încasează mai întâi un pumn zdravăn în stomac“.[47]

După cum s-a dovedit, germanii vor fi cei care vor da pumnul.

Versiunea traducătorului

Nu a ajutat nici faptul că polonezii cedaseră presiunii anglo-franceze și anulaseră ordinul de mobilizare pe 29 august, doar ca să îl emită din nou a doua zi. Rezultatul a fost o confuzie generală și doar o treime din armata poloneză era pe poziție în momentul invaziei.

Scrisoarea lui Churchill și o vizită ulterioară de la Ball par să fi avut efect. La o a doua întâlnire la reședința lui Westminster pe 26 septembrie – în stil la fel de defetist –, ducele s-a scuzat și nu a participat. Era totuși o întâlnire mai mare, incluzând toți participanții de data trecută (cu excepția vicarului din St. Alban), precum și un „grup pestriț“ de parlamentari (inclusiv sir Arnold Wilson), pairul laburist lord Noel-Buxton, vicarul de la St. Paul, Knightsbridge și unul dintre preoții de la Catedrala St. Paul.

Versiunea traducătorului

Capitolul XXIV. Căderea lui Chamberlain

Soldații lui Neville

Se duc la război,

Datoria-i cheamă

Ca de-atâtea ori.

Nu mai sunt partide,

Nici un fel de trucuri,

Numai pentru țară

Ne gândim la lucruri.

Soldații britanici

Merg la luptă clar,

C-un nou lider dârz,

Vor învinge iar.********

Versurile finale dintr-un poem anonim lăsat pe biroul căpitanului Charles Waterhouse, membru al parlamentului, 1 mai 1940[1]

Când 1939 s-a transformat în 1940, majoritatea britanicilor puteau fi iertați că se considerau participanți la o repetiție cu costume pentru război. Clădirile fuseseră dotate cu saci de nisip, se purtau uniforme, se aduceau măști de gaze, dar lipsea sentimentul pericolului. Paturile din spitale – așteptând 30 000 de victime pe zi – rămâneau goale, în timp ce Forțele Expediționare Britanice, departe de a-și usca rufele pe Linia Siegfried, asa cum era cântecul popular despre Războiul ciudat, construiau cazemate și săpau tranșee. Singurul pericol real cu care se confruntau britanicii în această perioadă venea de la întreruperea autoimpusă a electricității, care a dus la pierderea a 2 000 de vieți în accidente de circulație în ultimele patru luni ale lui 1939, în comparație cu doar trei victime britanice pe frontul de vest. Totuși, dacă războiul abia se simțea în Occident, nu se putea spune același lucru despre alte părți ale lumii.

Pe 30 noiembrie 1939, după ce nu a reușit să obțină răspuns la pretențiile teritoriale prin negociere, Stalin a ordonat Armatei Roșii să invadeze Finlanda neutră. Opinia publică occidentală a fost indignată. Uniunea Sovietică a fost expulzată din Liga Națiunilor (o sancțiune care nu a provocat prea multă anxietate la Kremlin), în timp ce Ivan Maiski observa „furia“ britanicilor, care într-adevăr se arătau mai indignați de acest act de agresiune decât de invazia germană a Poloniei.[2] Sub influența rezistenței eroice a finlandezilor – care din decembrie 1939 până în februarie 1940 au reușit să provoace o serie de înfrângeri uimitoare forțelor sovietice net superioare – au apărut repede apeluri de a trimite ajutor militar Finlandei. Lăsând deoparte faptul că se făcuseră puține astfel de cereri în numele Poloniei, față de care Marea Britanie și Franța aveau obligații împotrivactuale, nebunia cataclismică de a risca războiul cu Uniunea Sovietică în timp ce Germania rămânea neînfrântă părea să nu le surâdă nici opiniei populare, nici factorilor decizionali ai Aliaților.

„Consider că e esențial să rupem spinarea Uniunii Sovietice în Finlanda“, îi scria generalul Maxime Weygand generalului Maurice Gamelin, într-o remarcă tipică pentru dorința francezilor de a muta războiul cât mai departe posibil de teritoriile franceze.[3] Britanicii erau mai circumspecți. Lordul Halifax nu dorea deloc să adauge Rusia pe lista dușmanilor Marii Britanii, iar Chamberlain nu considera că aventura lui Stalin necesita o reacție din partea Occidentului. Totuși, până în februarie 1940, ideea asistenței pentru

finlandezi se contopise cu alt plan: cel al opririi aprovizionării Germaniei cu minereu de fier din Suedia.

*

Ideea opririi fluxului de minereu de fier dinspre Suedia spre Germania a decurs firesc din strategia Aliaților de război economic. Resursa suedeză era esențială pentru industria germană de armament. Ministerul Războiului estima că nemții aveau nevoie să importe nouă milioane de tone în primul an de război. Se considera că prin oprirea acestui flux capacitatea de război a Germaniei va fi serios afectată. Va „scurta războiul și va salva mii de vieți", declara Winston Churchill, susținătorul principal al planului, la ședința Consiliului de Război din 16 decembrie 1939.[4] Ceilalți au fost de acord. „Încercarea de a opri aprovizionarea [germanilor] cu minereu de fier din Suedia... are multe avantaje și ar putea fi decisivă", scria generalul Edmund Ironside, șef al Statului-Major Imperial, într-un document trimis la Consiliul de Război, iar chiar și etern prudentul Chamberlain a admis că s-ar putea dovedi „unul din punctele de cotitură ale războiului".[5]

Problema era neutralitatea scandinavilor. Extras din mine în special în nordul Suediei, lângă orașul Gällivare, minereul era transportat cu vaporul, în lunile de vară, prin Golful Bothnia, iar iarna (când golful înghețа), din portul norvegian Narvik. Ca să oprească minereul, britanicii erau nevoiți să încalce neutralitatea scandinavă prin minarea apelor teritoriale norvegiene (forțând astfel navele germane să iasă în apele internaționale, unde puteau fi capturate de Marina Regală) sau să ocupe ei înșiși terenurile de exploatare a minereului. Astfel apărea o dilemă. După ce intraseră în război pentru a apăra drepturile micilor națiuni, cum puteau Aliații justifica încălcarea neutralității scandinavilor? Și, mai important, cum vor reacționa la această încălcare a legii internaționale alte țări neutre, mai ales Statele Unite? Răspunsul, și-a asigurat Halifax colegii, era „deloc bine".

Războiul finlandez părea să ofere o soluție la această problemă. Sub pretextul asistenței pentru Finlanda, Aliații aveau să trimită o forță expediționară care să preia controlul terenurilor cu minereu de fier din Suedia, precum și o serie de porturi norvegiene. Din fericire (deși nu pentru

ei), finlandezii s-au predat pe 12 martie 1940, punând astfel punct acestui plan „gândit cu picioarele“, care risca război cu Norvegia și Suedia, precum și cu Rusia, înainte de a fi lansat.[6] Totuși lucrurile nu s-au oprit aici. Decis să oprească minereul, Churchill a reușit până la urmă să-și convingă colegii să îi permită să mineze apele norvegiene și, dimineața devreme pe 8 aprilie, 234 de mine Mark-17 au fost plasate în Vestfjord în largul orașului Narvik. În același timp, o forță expediționară fusese masată în estuarul râului Forth, gata să intervină în eventualitatea în care Hitler răspundea prin invadarea Norvegiei. Totuși, fără știrea britanicilor, nemții erau deja pe drum.

Anticipând o încercare a Aliaților de a bloca sursa de minereu, Hitler făcuse pregătiri de a invada Norvegia la jumătatea lui decembrie 1939. În săptămânile de după această decizie, intenția nemților a fost clară. „Există rapoarte că pregătirile germane militare și navale din diverse porturi baltice pentru acțiuni posibile împotriva Scandinaviei nu sunt ținute secret, chiar din contră“, scria în informarea Comitetului Comun al Serviciilor Secrete din 4 ianuarie 1940. „Trupe antrenate pentru operațiuni de debarcare la Kiel și alte porturi germane la Baltica“, scria în raportul din 7 ianuarie. „48 de transporturi se pare că sunt în pregătire în porturile baltice“ pe 23 ianuarie.[7] Pe 26 martie, o sursă suedeză de nivel înalt l-a avertizat pe atașatul britanic al forțelor aeriene din Stockholm că nemții „concentrau avioane și nave“ pentru o posibilă „capturare a aerodromurilor și a porturilor norvegiene“, iar pe 30 martie ministrul transportului naval din Franța îl informa pe noul său premier, Paul Reynaud********, că nemții „adunaseră materiale pentru o expediție împotriva bazelor din sudul Norvegiei“.[8]

E uimitor cum această informație n-a fost luată în considerare și nu s-a organizat un atac asupra germanilor – sau, și mai bine, un bombardament al porturilor unde se pregătea forța de invazie. Și mai greu de înțeles e optimismul tot mai mare al lui Chamberlain, care l-a făcut să declare într-un discurs intens mediatizat pe 4 aprilie, că Hitler „pierduse trenul“.[9] După cinci zile – la 24 de ore după operațiunea de minare a britanicilor – forțele germane aeriene și navale au sosit și au capturat porturile norvegiene Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim, Narvik și Oslo, invadând și Danemarca. Britanicii și-au dat seama prea târziu ce gafă făcuseră. „E lamentabil că ne-am ocupat de discuții sterile și iată unde am ajuns cu nemții [de fapt în Norvegia]“, scria generalul Ironside în jurnalul său.[10]

Ministrul de finanțe, sir John Simon, a fost de acord. Nemții fuseseră „foarte isteți“, i-a spus lui Jock Colville. Iar „noi am fost niște fraieri, niște fraieri!“[11]

S-a scris mult despre încercarea dezastruoasă a britanicilor de a recaptura porturile și de a-i alunga pe nemți din Norvegia.[12] Fără hărți, vehicule, radiouri și mai ales susținere aeriană, un ofițer francez remarca faptul că britanicii păreau să fi conceput „această campanie ca pe o expediție de pedepsire a zulușilor“.[13] Mai rea chiar era modificarea constantă a planurilor și a obiectivelor, care a dus la o previzibilă confuzie și în final la dezastru. Germanii au luptat cu tenacitate, în timp ce Aliații s-au arătat incapabili de a-și coordona operațiunile între ei sau chiar în propriile armate. S-au făcut planuri pentru un asalt naval asupra vechii capitale din centrul țării, Trondheim, în detrimentul recapturării rapide a orașului Narvik, apoi s-au anulat, în detrimentul forțelor terestre care încercau o mișcare de clește. Până pe 27 aprilie, Consiliul de Război decisese să renunțe și să accepte pierderile. Forțele britanice, care se luptaseră în zăpadă fără schiuri, bocanci adecvați sau camuflaj și sub amenințare aeriană constantă, vor fi evacuate din centrul Norvegiei, lăsând doar o mică parte în nord care să se ocupe de recapturarea portului Narvik. Fusese, după cum se exprima un corespondent american de război, „o încurcătură al naibii de mare“.[14]

*

Șocul care a urmat dezastrului din Norvegia a fost considerabil. Îmbărbătați de false rapoarte de presă, britanicii se așteptaseră la victorie. Din contră, Marina Regală fusese depășită (deși ulterior au fost scufundate câteva distrugătoare și submarine germane), iar forțele de uscat britanice fuseseră înfrânte fără drept de apel. „Notele de bază erau umilința și înfrângerea“, scria Robert Bruce Lockhart, după ce auzise relatarea jurnalistului de la Times, Colin Coote.[15] Ajuns la ședința Comitetului de Supraveghere – un organism care critica guvernul, condus de lordul Salisbury – în după-amiaza zilei de 30 aprilie, Harold Nicolson a găsit „o mulțime posacă“: „Impresia generală e că putem pierde războiul“.[16]

Chamberlain a fost cel mai blamat. Că nu era deloc corect era clar pentru toți cei care știau despre complicațiile și modificările de situație din cele câteva săptămâni anterioare. Dacă era cineva responsabil de acest dezastru, acela era Churchill, care, spre deosebire de imaginea pe care a descris-o în memoriile sale de război, s-a tot răzgândit dacă să concentreze operațiunile Aliaților asupra orașului Narvik ori a Trondheimului. „Trebuie să implicăm premierul în asta înainte ca Winston și Micuțul [Ironside] să se bage și să dea peste cap tot războiul“, declara exasperat P.J. Grigg, subsecretar permanent al Ministerului de Război și prieten cu Churchill, pe 12 aprilie.[17] După câteva zile, Chamberlain a fost nevoit să revină la conducerea Comitetului de Coordonare Militară după ce Churchill îi adusese pe șefii de stat-major până în punctul de a se răscula. Efectul a fost instantaneu. Nervii s-au calmat, lucrurile au fost executate într-un mod ordonat și s-a luat în unanimitate decizia de a se concentra pe Trondheim. În afara cabinetelor secrete din Whitehall nu se știa nimic din toate acestea, iar viziunea unanim împărtășită că lui Chamberlain îi lipsea hotărârea nemiloasă de a câștiga războiul s-a dovedit decisivă. Exista „un val de dezaprobare în Camera Comunelor împotriva premierului“, scria Hugh Dalton pe 1 mai, după ce începuseră să se scurgă informații despre decizia de a evacua sudul Norvegiei. Chiar și parlamentarii conservatori spuneau „El trebuie să meargă mai departe“.[18] A doua zi organizatorul guvernamental Charles Waterhouse, un ferm susținător al lui Chamberlain, a găsit un poem anonim pe biroul său, care îi îndemna pe parlamentarii conservatori să „lase deoparte trucurile de partid“ și să își pună „mintea la contribuție“ și să găsească un „nou lider dârz“.[19] Mai târziu, mergând pe coridoare, a auzit „multe șoapte și vorbe pe la colțuri“ printre parlamentari. Detractorii lui Chamberlain arătau „ca niște băieței care au găsit cheia de la dulapul cu dulceață“, scria el. „Mă întreb dacă chiar așa este.“[20]

În ciuda tuturor intrigilor, nu exista nimic inevitabil în evenimentele care au decurs din dezastrul din Norvegia. Chamberlain a câștigat o majoritate de peste ٢٠٠ de voturi în Camera Comunelor, în timp ce Churchill fusese și el afectat de fiasco. Organizatorii guvernamentali au lansat o campanie de zvonuri care îl numea pe prim lordul Amiralității drept „adevăratul vinovat... al catastrofei“, și s-au făcut eforturi la fel de mari în sprijinul poziției lui Chamberlain.٢١ Cei care sperau că dezbaterea dezastrului va preceda căderea premierului erau pesimiști. Orme Sargent de la Ministerul

de Externe era sigur că „nu se va întâmpla nimic“, iar Chamberlain va avea majoritate în parlament. Mereu crezuse că va fi nevoie de „un dezastru pentru a trezi țara și a scăpa de acest guvern“, dar se îndoia că Norvegia fusese suficient de catastrofală pentru a-i trezi pe conservatori din torpoare. „Va trebui să așteptăm ceva mai grav“, a remarcat el ursuz, „poate o invazie a Scoției.“[22] Totuși alții nu erau așa siguri. Chips Channon se temea că zilele lui Chamberlain erau numărate, în timp ce organizatorul principal, David Margesson, declara că se confruntau cu „cea mai mare criză politică din august 1931“.********[23] Totul depindea de dezbaterea modului în care guvernul gestiona războiul, programată pentru săptămâna următoare, pe 7 și 8 mai 1940.

*

Dezbaterea despre Norvegia e cu siguranță una dintre cele mai importante din istoria Marii Britanii. Fără îndoială e cea mai dramatică de la Cromwell încoace, ale cărui cuvinte urmau să fie citate cu efecte devastatoare. Ajuns la Cameră cu puțin înainte de ora 16, Chamberlain a fost primit cu strigătele „tren pierdut“ din rândurile laburiștilor și cu urale regizate din partea conservatorilor.[24] A vorbit prost. Obosit și iritat de atacurile verbale ale opoziției, s-a bâlbâit, părea jenat și în general nu a arătat deloc siguranța de sine cu care se obișnuiseră parlamentarii. Apărarea expediției din Norvegia a fost lipsită de nerv (ambasadorul egiptean a adormit) și pentru multă lume, dezamăgitoare. După ce a lăudat succesul evacuării și a subliniat pierderile nemților, și-a exprimat părerea că implicațiile împotrivare fuseseră „mult exagerate“.[25] „Nimeni dintre cei care îl ascultau nu ar fi putut ghici că Marea Britanie tocmai suferise o mare înfrângere“, își amintea liberalul Dingle Foot, iar când Chamberlain s-a așezat, doar oamenii de paie din administrație au aplaudat.[26]

Totuși sentimentul general era că guvernul va scăpa „basma curată“.[27] Că n-a fost cazul i se datorează în mare parte parlamentarului conservator din circumscripția Portsmouth North, amiralul sir Roger Keyes, care, în uniformă completă de amiral al flotei, cu șase rânduri de medalii pe piept, s-a ridicat, puțin după ora 19, pentru a face o condangare devastatoare a modului în care guvernul gestionase campania norvegiană.

Erou din primul Război Mondial, care condusese raidul din 1918 din Zeebrugge********, Keyes era în uniformă, a explicat el, fiindcă dorea să vorbească în numele multor ofițeri și soldați despre marina care lupta pe mare și care se simțeau complet dezamăgiți. Nu era vina lor, susținea el, cu voce nervoasă care făcea argumentul și mai puternic, că navele de război germane reușiseră să intre în apele norvegiene și să debarce o forță de ocupație. Nu era vina lor că porturile și aerodromurile vulnerabile fuseseră lăsate în plata Domnului de aproape o lună. Nu era vina lor că nemții putuseră să își reaprovizioneze forțele inițiale cu tancuri, artilerie grea și transport mecanizat. Și nu era vina lor că asaltul naval asupra orașului Trondheim, de care depindeau forțele terestre britanice, nu se putuse materializa. Nu, vina aparținea cu asupra de măsură Londrei și sistemului decizional al comitetului din Whitehall. Era o „poveste șocantă despre inepție“, care, după asigurările sale adresate parlamentului, „n-ar fi trebuit să se poată petrece“. Tragedia de la Gallipoli fusese imitată „pas cu pas“ și dacă guvernul nu voia să piardă războiul ar face bine să își amintească vorbele lui Nelson, care spunea că „măsurile cele mai îndrăznețe sunt cele mai sigure“.[28] Era cel mai dramatic discurs pe care îl auzise vreodată Harold Nicolson. Dar asta nu era totul.

La 20:03 președintele ședinței i-a dat cuvântul liderului disidenților conservatori, Leo Amery. Cunoscut drept vorbă-lungă, discursurile lui Amery aveau de obicei un efect soporific asupra audienței. Nu și acum. Decis că guvernul lui Chamberlain trebuia răsturnat, își petrecuse dimineața ca să își pregătească atent discursul și chiar căutase câteva dintre citatele preferate din Oliver Cromwell. Când a recitit actul de dizolvare a parlamentului din 1653 de către viitorul lord protector, s-a întrebat dacă nu era „cam prea mult“. S-a decis totuși să îl țină la îndemână în caz că va sosi momentul potrivit.

După ce a început cu afirmația că era chiar parlamentul cel care era judecat – fiindcă, „dacă pierdem acest război, nu un anume guvern efemer, ci parlamentul, ca instituție, va fi condangat definitiv“ –, Amery s-a lansat într-o expunere zdrobitoare a întregii saga scandinave: „O poveste despre lipsa previziunii și a pregătirii, o poveste a indeciziei, a lentorii și a temerii de a ne asuma riscuri“. Dacă această catastrofă ar fi fost doar un caz singular, mai mergea, dar nu era. Întreaga desfășurare a războiului, a pretins

el, suferea din cauza inerției guvernului. „Nu mai putem continua așa“, a declarat pe fondul aplauzelor din ce în ce mai intense din toate colțurile sălii. „Trebuie să apară o schimbare.“ Urale. „Într-un fel sau altul trebuie să aducem în guvern oameni care se pot ridica la nivelul dușmanilor ca spirit combativ, îndrăzneală, hotărâre și sete de victorie.“ Și mai multe urale. „Azi luptăm pentru viața noastră, libertatea noastră, pentru tot; nu putem continua să fim conduși ca până acum.“[29]

Amery a făcut o pauză. Ajunsese în punctul culminant al perorației sale: momentul când trebuia să decidă dacă să citească sau nu cuvintele pe care le copiase dimineață. Era foarte conștient de pericolul de a duce lucrurile prea departe. „Nu voiam un final dramatic, ci aveam un scop practic, să răstorn guvernul“, își amintea el. Dar Camera era neîndoielnic de partea lui și, „purtat de sentimentele pe care discursul meu le trezise în parlamentarii din jurul meu“, s-a decis să nu-i mai pese de prudență.[30]

Deja îl citase pe Cromwell adresându-se lui John Hampden, mustrându-l pentru că înrolase „soldați decrepiți“ în Armata Parlamentară (o săgeată spre Chamberlain, Simon și Hoare), iar acum își propunea să mai citeze. A făcut-o cu ezitări, de vreme ce vorbea de „vechi prieteni și asociați“********, dar erau cuvinte aplicabile la situația prezentă.

Iată ce a spus Cromwell parlamentului când a considerat că nu mai e capabil să conducă națiunea: „Ați stat aici prea mult în comparație cu binele făcut. Plecați, zic, și lăsați-ne în pace. În numele Domnului, plecați!“[31]

Deși nu se știe sigur dacă Chamberlain era în sală când s-a pronunțat acest îndemn, era, așa cum își amintea secretarul său privat parlamentar, Alec Douglas-Home, „un cuțit în inimă“.[32]

*

A doua zi de dezbateri nu a fost mai puțin dramatică. A început cu laburistul Herbert Morrison care anunța, contrar așteptărilor, că opoziția va cere o

împărțire la sfârșitul dezbaterii – de fapt un vot de încredere pentru guvern. Imediat Chamberlain a sărit în picioare și „dezvelindu-și dinții ca un șobolan încolțit“, a acceptat provocarea.[33] „Am prieteni în Cameră“, a declarat – într-o formulare la fel de nefericită și de vătămătoare precum „a pierdut trenul“ sau „pace pentru vremea noastră“, de vreme ce făcea apel la loialitățile de partid într-un moment de criză națională – „și apelez la prieteni să ne susțină în seara asta“.[34]

Următorul moment remarcabil a sosit când David Lloyd George a ținut ceea ce Violet Bonham Carter (pe tatăl căreia, Herbert Asquith, îl înlocuise Lloyd George în primul Război Mondial) descria drept „cel mai bun și mai letal discurs pe care l-am auzit vreodată de la el“.[35] Mustrând guvernul pentru modul în care se ocupase de expediția din Norvegia, a încercat totuși să îl ferească pe Churchill, spunând că nu crede că primul lord era răspunzător de toate lucrurile întâmplate acolo. Când Churchill a insistat că își asumă tot ceea ce făcuse Amiralitatea, prietenul și fostul său colaborator i-a ordonat să nu-și permită „să fie transformat într-un adăpost antiaerian pentru a-și feri colegii de lovituri“.[36] Opoziția a izbucnit în râs, după ce răgușiseră de la atâtea urale de susținere. Sus în galerie, Horace Wilson a fost șocat de ura care se citea pe multe fețe: „Era frustrarea înăbușită și animozitatea personală de ani întregi“.[37] Un alt observator din galerie era Annie Chamberlain. Complet în negru, doar cu un buchet de violete la piept, „privea cu infinită tristețe jos în arena nebună unde leii se pregăteau să-i sfâșie soțul“. Sperând să îl înconjoare cu o „aură de afecțiune“, etern-devotatul Chips Channon era așezat exact în spatele lui Chamberlain. Dar nu era deloc un scut împotriva săgeților bine țintite ale lui Lloyd George.[38] Problema nu erau prietenii premierului, a insistat vrăjitorul galez, ci singurul mare dușman al țării. Premierul se întâlnise cu Hitler și pe timp de pace, și pe timp de război, și fusese „mereu depășit“. Acum făcea apel la sacrificii. „Declar solemn că premierul ar trebui să dea exemplu de sacrificiu, fiindcă nu e nimic cu care să poată contribui mai mult la victoria în acest război decât sacrificarea funcției.“[39]

*

Între timp, organizatorii și secretarii particulari din parlament făceau eforturi disperate de a înăbuși rebeliunea. „Doar o dată“, se rugau ei.[٤٠] Guvernul va fi remaniat; Simon și Hoare vor pleca; premierul era dispus să accepte orice solicitări doreau să facă. Dar era prea târziu. Rebelii erau hotărâți și, la o întâlnire a diferitelor grupuri disidente, s-a decis să se opună total guvernului. Și mai îngrijorător pentru susținătorii premierului era cât de mulți foști aliați ai lui Chamberlain spuneau că și ei intenționează să se răscoale. „Adevărul e că nu cunosc nici un tânăr ofițer care să poată susține din toată inima guvernul“, a răspuns Quintin Hogg – care, în calitate de ofițer la Regimentul de Pușcași Tower Hamlets, își „antrenase“ oamenii fără puști Bren și fără muniție – implorărilor lui Alec Dunglass.[41] Un alt loialist devenit rebel era parlamentarul de Smethwick, Roy Wise. Locotenent-colonel în Regimentul Regal al Reginei, se întorsese din Norvegia hotărât să voteze împotriva guvernului „în numele oamenilor mei“, care fuseseră constant „bombardați de avioanele germane și nu avuseseră nimic ca să reacționeze, nici măcar o mitralieră“.[٤٢]

Când în sfârșit s-a făcut bilanțul, după apărarea lăudabilă a guvernului de către Churchill, Hugh Dalton a fost copleșit de numărul de parlamentari conservatori, mulți în uniformă, care erau de partea opoziției.

La începutul zilei nu credeam, din afară, să obținem mai mult de 12–15 susținători ai guvernului... De fapt, am avut între 40 și 50. Am ochii în lacrimi. Mulți din ei au votat ultima oară în viață, pentru țară și împotriva partidului lor.[43]

„Trădători!“, le-au strigat susținătorii lui Chamberlain dezertorilor. „Șobolani!“ și „Oameni de paie!“ li s-a răspuns.[44] David Margesson și alți trei numărători ai voturilor s-au apropiat încet de masa funcționarilor de sub platforma vorbitorului. „Sala plină ochi era atât de tensionată încât părea să vibreze ca o coardă prea întinsă“, își amintea Louis Spears.[45] S-au înclinat și apoi, cu vocea sa clară și poruncitoare, Margesson a citit rezultatele:

Da – în dreapta – 281; Nu – în stânga – 200.

S-a pornit un mare vacarm. Avantajul guvernului de peste 200 fusese redus drastic la doar 81. 41 de parlamentari (dintre care 31 conservatori) votaseră împotriva guvernului, în timp ce vreo 40 se abținuseră.******** Era o înfrângere morală zdrobitoare. Înainte de rezultate, printre susținătorii lui Chamberlain consensul fusese că acesta va trebui să demisioneze dacă nu obține o majoritate de peste 100 – minimul necesar în timp de război. Rândurile opoziției au izbucnit în urale, urmate rapid de strigăte de „Demisia!“ și „Pleacă!“. Violet Bonham Carter a fost șocată să vadă „conservatori respectabili“ ca Harold Macmillan – cu gulerul său înalt și pince-nezul bine fixat – strigând „Pleacă, pleacă, pleacă“ precum babuinii.[46] Josiah Wedgwood a început să cânte „Trăiască Britannia“, la care Macmillan, „ca un școlar nebunatic și hlizit“, și-a alăturat vocea de afon, dar ambii au fost siliți să se oprească de strigătele loialiștilor conservatori.[47]

Chamberlain arăta de parcă primise un pumn în stomac. Cu toate acestea, s-a ridicat demn și, cu un zâmbet slab către susținătorii săi – care primiseră de la Margesson semnalul de a-l aclama –, a început să-și croiască drum spre ieșire printre picioarele colegilor de Cabinet. Privindu-l cum pleacă, Spears, care tocmai votase împotriva guvernului, a simțit cum i se evaporă supărarea:

A ieșit din sală și a mers pe holuri cu pași grei, o figură cu adevărat tristă și patetică. Gândurile îi erau probabil la fel de negre ca hainele pe care le purta. Eu, unul, care fusesem atât de împotriva politicii sale, am avut mari păreri de rău pentru el pe când ieșea, singur, în urma tuturor speranțelor sale deșarte și a eforturilor sale sterile.[48]

*

Chamberlain și-a petrecut următoarele 24 de ore încercând să îi convingă pe liderii laburiști să formeze un guvern cu adevărat național sub conducerea sa – unica sa șansă de supraviețuire – și pe toată lumea care dezbătea cine să îi urmeze. Se știe clar din documentele vremii că Halifax, mai degrabă decât Churchill, era opțiunea majorității conservatorilor, Partidelor Laburist și Liberal, Consiliului de Miniștri, a presei, a lui Chamberlain și a regelui.

Extrem de stimat și fără dușmani, în ciuda carierei sale politice de peste 30 de ani, marele preot al respectabilității conservatoare, opusul autorului rătăcitor al tragediei Dardanelelor, părea să fie alegerea evidentă pentru toată lumea. Problema era că Halifax nu-și dorea funcția. În mai 1939, Victor Cazalet i-a spus lordului Tweedsmuir că Halifax „refuză fără drept de apel să se gândească la ideea de a deveni prim-ministru".[٤٩] După un an nu apăruse nici o schimbare. Faptul că era pair era pomenit drept principalul obstacol. Ar fi fost imposibil, argumenta Halifax, să dețină funcția în timp ce lipsea din miezul acțiunii politice din Camera Comunelor. Totuși se pare că și-a dat seama și de propriile deficiențe ca lider potențial pe timp de război – mai ales în comparație cu calitățile evidente ale lui Churchill. Într-adevăr, ținând cont că Halifax se arătase chiar și mai puțin belicos decât Chamberlain în timpul Războiului ciudat și era considerat chiar și mai placid, e surprinzător că nu i-au împărtășit părerea mai mulți. Oricum, nu a fost să fie.

Halifax a refuzat să cedeze mai multor rugăminți și când conducerea laburiștilor a confirmat la 16:45 pe 10 mai (la 40 de ore după vot) că nu erau dispuși să continue guvernarea cu Chamberlain în frunte, premierul nu a mai avut încotro. Sperase că invazia germană a Țărilor de Jos, care începuse în acea dimineață în zori, ar fi putut să-i ofere un răgaz, dar în zadar. La ora 18 și-a dus demisia regelui, care a ezitat înainte de a o accepta********, și l-a recomandat pe Churchill în locul său.

La scurt timp, Alec Dunglass și Jock Colville li s-au alăturat lui Chips Channon și lui Rab Butler la Ministerul de Externe. „Am desfăcut o sticlă de șampanie", își amintea Channon, „iar noi, cei patru susținători fideli ai domnului Chamberlain, am băut în cinstea regelui apelor."[50] Apoi Dunglass și Butler – care după 23 de ani vor concura pentru funcția de premier – au renunțat la toate inhibițiile. „Rab a spus că era de părere că buna tradiție a politicii engleze, cea a lui Pitt în opoziție cu Fox, fusese vândută celui mai mare aventurier din istoria politică modernă", își amintea Colville. „Această lovitură fulgerătoare a lui Winston și a agitatorilor săi a fost un dezastru total și inutil: «trecerea îi fusese pusă pe tavă» de domnul C[hamberlain], de lordul Halifax și de Oliver Stanley [care își adusese o contribuție extrem de slabă la dezbaterea despre Norvegia]. Capitulaseră ușor în fața unuia care

era pe jumătate american și a cărui susținere principală era cea a ineficienților vorbăreți de aceeași teapă.“[51]

Între timp, Churchill își începuse drumul către împlinirea destinului său.

Versiunea traducătorului

Edouard Daladier demisionase pe 20 martie, după ce 300 de deputați francezi se abținuseră la o moțiune de încredere în guvernul său, ca rezultat al neacordării de asistență Finlandei.

În august 1931 guvernul laburist condus de Ramsay MacDonald s-a divizat din cauza discuțiilor referitoare la tăierea ajutoarelor de șomaj pentru a opri devalorizarea lirei sterline și astfel a luat naștere guvernul național.

Raidul din Zeebrugge de pe 23 aprilie 1918 a fost o încercare nereușită a Marinei Regale de a bloca portul belgian și astfel de a interzice accesul navelor și submarinelor germane spre Canalul Mânecii.

Chamberlain nu doar că îi făcuse rost lui Amery de locul în parlament, dar Amery era și nașul fiului lui Chamberlain, Frank.

Cifra exactă a abținerilor deliberate e imposibil de aflat din cauza absenței unor parlamentari pe motive medicale sau de serviciu militar în afara țării.

„I-am acceptat demisia“, scria George al VI-lea în jurnalul său în seara respectivă, „și i-am spus ce extrem de incorect consideram că a fost tratat și că îmi pare foarte rău de toate aceste controverse petrecute. Apoi am avut o discuție amicală despre succesorul său. Desigur, eu l-am sugerat pe Halifax, dar mi-a spus că H. nu era prea dornic, fiind parte din Camera Lorzilor putea fi doar o umbră sau o fantomă în Camera Comunelor, unde se petreceau lucrurile serioase. Am fost dezamăgit de această afirmație, fiindcă credeam că H. e alegerea evidentă, iar titlul său de pair ar fi putut fi abrogat temporar în această perioadă. Apoi am știut că exista doar o singură persoană pe care o puteam trimite să formeze un guvern care să aibă votul de încredere al țării, iar acesta era Winston. I-am cerut părerea lui Chamberlain, iar el mi-a zis că Winston era omul potrivit.“

Capitolul XXV. Ultimul bastion al concilierii

Nu vom capitula niciodată.

Winston Churchill, 4 iunie 1940[1]

Ultima zvâcnire a concilierii s-a petrecut exact după două săptămâni. Luați prin surprindere de ofensiva germană (deși de mult așteptată), Aliații s-au trezit repede într-o confuzie totală, când Wehrmachtul înaintase deja mult în teritoriile olandeze și belgiene. Pe 14 mai 1940, Grupul A de armată condus de generalul Gerd von Rundstedt a spart apărarea franceză de la Sedan – locul unde avusese loc înfrângerea decisivă a lui Napoleon al III-lea de către prusaci în 1870 –, iar până pe 20 mai ajunsese până la Canalul Mânecii, prinzând în capcană armata britanică și pe cea de nord a francezilor. Pus în fața prăbușirii Franței și a potențialei pierderi a Forței Expediționare Britanice (BEF), Consiliul de Război – care consta acum din Winston Churchill (prim-ministru), Neville Chamberlain (lord președinte), lord Halifax (ministru de externe), Clement Attlee (lord păstrător al sigiliului) și Arthur Greenwood (ministru fără portofoliu) – a început să ia în considerare posibilitatea negocierilor de pace.

Cel care forța această dezbatere era Halifax. Îngrozit de colapsul francezilor și defetist cu privire la perspectivele britanicilor, credea că este de datoria lui să vadă ce condiții era dispus să ofere Hitler. Pe 25 mai a obținut permisiunea lui Churchill de a-l aborda pe ambasadorul italian, Giuseppe Bastianini, chipurile ca să discute mijloacele (mita) prin care Italia ar fi de acord să rămână neutră, dar și să evalueze cât de dispus era Mussolini să acționeze ca mediator între Aliați și Hitler. Bastianini s-a arătat încurajator. Dându-și seama de adevăratul scop al ministrului de externe, a întrebat dacă nu ar fi fost cumva posibil să discute „nu doar despre Marea Britanie și Italia, ci și despre alte țări“ – adică Germania. Când Halifax a replicat că era

greu să își închipuie astfel de discuții în timp ce războiul era încă în desfășurare, ambasadorul l-a asigurat că odată ce ar începe astfel de discuții „războiul ar fi fără rost".[2]

A doua zi, duminică, 26 mai, când Forța Expediționară Britanică a început să se retragă spre Dunkerque, Halifax a ridicat problema de a analiza condițiile de pace în trei ședințe separate ale Consiliului de Război. „Trebuie să acceptăm faptul că nu este atât o chestiune de a repurta o victorie completă împotriva Germaniei, cât de a salvgarda independența propriului nostru Imperiu și poate și pe cea a Franței", a declarat el. În aceste condiții, era Churchill dispus să înceapă discuții, dacă „problemele vitale ale independenței acestei țări" ar fi fost asigurate?[3] Deși Churchill fusese încurajat de un raport de la șefii de stat-major, intitulat eufemistic „Strategia britanică într-o anume eventualitate" (adică în cazul căderii Franței), care spunea că Marea Britanie ar putea supraviețui pe cont propriu, cu condiția ca marina și forța sa aeriană să rămână intacte pentru a respinge o invazie germană, nu considera posibil, în această etapă, un refuz fără echivoc. Propria funcție de premier era departe de a fi sigură și o ruptură evidentă cu ministrul său de externe (pe care majoritatea conservatorilor și l-ar fi dorit ca succesor al lui Chamberlain) putea să o facă imposibilă. Prin urmare a declarat că, deși considera „improbabil ca Hitler să consimtă la orice condiții pe care le-am putea accepta... dacă am putea ieși din această situație dificilă prin cedarea Maltei și Gibraltarului [Italiei] și a unor colonii africane [Germaniei], el ar profita imediat de ofertă". Singura soluție sigură era totuși „de a-l convinge pe Hitler că nu ne poate învinge".[4]

Următoarele 24 de ore au adus doar vești foarte proaste. Hitler își revocase controversatul ordin de oprire a înaintării armatei în dimineața de 26 mai******** și până pe 27 avangarda germană era la mai puțin de șapte kilometri de Dunkerque. Rezistența efectivă s-a încheiat în Calais în după-amiaza zilei de 26, dar Churchill s-a simțit obligat să ordone comandantului local să continue lupta, ca să protejeze flancul grosului armatei britanice care se retrăgea spre Dunkerque. La ora 19 s-a dat ordinul pentru Operațiunea Dynamo, evacuarea BEF din Franța. În seara respectivă Ministerul de Externe a aflat că regele Belgiei, Leopold al III-lea, se pregătea să încheie o pace separată cu Germania. În dimineața următoare, luni, 27 mai, la 7:15, Churchill a fost trezit de un telefon. Era viceamiralul

Somerville care raporta că nemții își mutaseră artileria la nord de Calais și acum trăgeau în navele care se apropiau de Dunkerque. În restul zilei au avut loc atacuri neobosite din partea Luftwaffe, aproape fără nici o rezistență din partea RAF, asupra forțelor aliate izolate în Dunkerque. Totuși bătălia crucială s-a dat în Londra.

La 16:30, Consiliul de Război, plus sir Archibald Sinclair – noul secretar de stat al forțelor aeriene și, mai important, aliat al lui Churchill – s-au întrunit a doua oară. Ședința a durat doar o oră și jumătate, dar se poate spune că au fost cele mai importante 90 de minute ale războiului; cu siguranță momentul când Hitler s-a apropiat cel mai mult de victorie.[5] După ce i s-a prezentat memoriul lui Halifax despre „Sugestie de abordare a lui Signor Mussolini“, Churchill a declarat că avea mari îndoieli cu privire la o astfel de manevră. Imediat Sinclair a sărit în sprijinul premierului. „Este convins“, scria în minuta Consiliului, „de inutilitatea unei abordări a Italiei în acest moment... Orice slăbiciune din partea noastră i-ar încuraja pe germani și pe italieni și va tinde să submineze moralul și în țară, și în Dominioane.“ Atât Attlee, cât și Greenwood au fost de acord. „Dacă se află că am solicitat condiții cu prețul cedării teritoriului britanic, consecințele ar fi teribile“, susținea Greenwood. „Ar fi rețeta sigură pentru dezastru să continuăm cu aceste abordări.“

Churchill și-a exprimat apoi opoziția clară față de planul lui Halifax. O abordare a lui Mussolini avea să fie aproape sigur privită „cu dispreț“ și avea să „distrugă integritatea poziției noastre de luptă în această țară“.

În acel moment, prestigiul nostru în Europa era foarte scăzut. Singurul mod prin care îl puteam recăpăta era să arătăm lumii că Germania nu ne-a învins… Chiar dacă am fi fost învinși, situația noastră nu ar fi fost mai rea decât dacă am fi abandonat acum lupta. Deci să evităm să fim trași în jos odată cu Franța. Toată această manevră fusese ca să ne implice atât de mult în negocieri încât să nu mai putem da înapoi.[6]

După ce a ascultat aceste „prostii teribile“, așa cum scria în jurnalul său, Halifax a amenințat subtil cu demisia.[7] Aceasta a dus la celebra plimbare prin grădina din Downing Street, în care Churchill, chiar dacă nu a fost

capabil să îl facă pe ministrul său de externe să îi împărtășească punctul de vedere, a reușit evident să îl seducă suficient cât să nu facă un pas care, după cum ambii știau, avea puterea să distrugă guvernul.

Totuși, a doua zi, marți, 28 mai, Halifax a revenit cu aceleași argumente când Consiliul de Război s-a întrunit în Camera Comunelor la ora 16. După ce a ridicat problema abordării lui Mussolini (așa cum recomanda și guvernul francez), ministrul de externe le-a cerut colegilor să „nu ignore faptul că am putea obține condiții mai bune înainte ca Franța să iasă din război și fabricile noastre de avioane să fie bombardate, decât am putea obține peste trei luni". Din nou, Churchill și-a arătat dezaprobarea. Șansele ca Hitler să ofere condiții care să nu îngrădească independența sau integritatea britanică erau infime, iar când negociatorii britanici se vor ridica de la masa negocierilor „vom constata că forța de a lua hotărâri pe care o avem acum la dispoziție va fi dispărut". În acest moment crucial, Chamberlain – care în ședințele anterioare încercase să păstreze un echilibru între Halifax și Churchill, deși înclina către acesta din urmă – și-a exprimat sprijinul pentru premier. „Lordul președinte… a fost de acord cu acest diagnostic general", s-a înregistrat în minuta consiliului, iar Chamberlain a subliniat că, dacă continuarea luptei constituia un risc serios, „și alternativa la luptă" de asemenea „implica un risc serios". Prin urmare „a conchis că nu era bine să abordăm planul propus" pentru moment. Era o intervenție crucială – o răsturnare a situației din urmă cu 18 luni, când Halifax i se opusese lui Chamberlain cu privire la cererile de la Godesberg – care, dacă s-ar fi petrecut invers, ar fi avut potențialul să schimbe cursul istoriei.[8]

Churchill i-a dat acum lovitura de grație lui Halifax. După ce a încheiat ședința, a cerut Consiliului de Război să se reîntrunească la ora 19, după ce avea să se întâlnească cu Consiliul lărgit, care nu avusese până acum acces la deliberări. Acestor 25 de miniștri conservatori, laburiști, național-liberali și național-laburiști, Churchill le-a făcut un rezumat al situației din Dunkerque, fără să minimizeze în vreun fel „amploarea dezastrului sau alte dezastre care ar putea urma, precum pătrunderea armatei germane în Paris și capitularea Franței".[9] Era clar, a spus el, că nemții își vor îndrepta în curând atenția spre Insulele Britanice și că „se vor face cu siguranță încercări de invazie". În aceste circumstanțe, așa cum își amintea proaspăt

numitul ministru al războiului economic, Hugh Dalton, Churchill se întreba dacă era de „datoria sa să înceapă negocieri cu Acel Om“, dar a hotărât că era „inutil să credem că, dacă încercăm să facem pace acum, am obține condiții mai bune decât dacă am continua să luptăm“:[10]

Germanii vor cere flota noastră – ceea ce se va numi „dezarmare“ –, bazele navale și multe altele. Vom deveni un stat sclav, deși va fi creat un guvern britanic care va fi la mâna lui Hitler – „sub conducerea lui [Oswald] Mosley [liderul Uniunii Britanice Fasciste] sau a altuia asemenea lui“. Și unde vom ajunge după toate astea? Pe de altă parte, aveam rezerve și avantaje imense. Astfel, a zis el, „vom continua să luptăm, aici sau în altă parte, și dacă această lungă poveste a insulei noastre e să se sfârșească în cele din urmă, să se sfârșească doar când fiecare din noi va zăcea la pământ însângerat“.[11]

Nimeni nu a exprimat „nici cea mai mică urmă de obiecție“, iar când Churchill a încheiat, mai mulți miniștri s-au grăbit să-l felicite. Nici nu mai ținea minte de când „auzise o adunare de persoane cu funcții înalte în politică exprimându-se atât de empatic“, a comunicat Consiliului de Război când acesta s-a reunit iar la ora 19. „Nu se arătaseră îngrijorați de situația din Franța, dar își exprimaseră cea mai mare satisfacție la auzul faptului că nu era nici o șansă să abandonăm lupta.“[12]

Pus în fața acestei unanimități de păreri, Halifax nu a putut decât să își accepte înfrângerea. A pus problema dorinței francezilor de a face un apel la președintele Roosevelt, însă, când Churchill a respins ideea, argumentând că „o poziție îndrăzneață“ va atrage respectul Statelor Unite, „dar un apel umil... va avea cel mai prost efect posibil“, nu a obiectat. Churchill câștigase.

Între timp, evacuarea din Dunkerque făcea progrese. ٤٧ ٠٠٠ de oameni au fost salvați a doua zi, miercuri, ٢٩ mai, în ciuda atacurilor aeriene constante; după încă o zi, ٥٣ ٨٠٠; după încă o zi, ٦٨ ٠٠٠. Până la sfârșitul zilei de ٤ iunie, la nouă zile după începerea Operațiunii Dynamo, ٣٣٨ ٢٢٦ de oameni fuseseră evacuați, inclusiv peste ١٢٥ ٠٠٠ de soldați francezi.[١٣] Ținând cont că șefii de stat-major consideraseră că ٤٥ ٠٠٠ era maximum posibil, era aproape o minune și a făcut mult pentru întărirea

hotărârii, atât în Consiliul de Război, cât și în țară, de a continua lupta. Ca răspuns la un memoriu de la Ministerul de Externe în care se sugera că ar fi trebuit să se facă pregătiri pentru evacuarea familiei regale și a guvernului „într-o zonă de pe alt continent aparținând de Imperiul Britanic, în timp ce războiul va continua“, Churchill a spus un nu răspicat. „Cred că îi vom face să blesteme ziua când au decis să ne invadeze insula. Nici un fel de discuții de acest tip nu poate fi permis“, scria în minuta din 1 iunie.[14] Când directorul de la Galeria Națională, Kenneth Clark, a sugerat că picturile din muzeu ar fi trebuit trimise în Canada pentru a fi păstrate în siguranță, a primit un răspuns asemănător. „Nu. Îngropați-le în peșteri și beciuri. Nici una nu trebuie să plece. O să-i învingem.“[15]

După trei zile, în timp ce ultimii soldați aliați erau evacuați din Dunkerque, Churchill și-a transpus spiritul în cuvinte, într-un discurs care încă rezonează peste generații. Era pe deplin încrezător, a spus el parlamentarilor din Camera Comunelor, că vor fi capabili să își apere căminul insular și să „facă față furtunii războiului... dacă trebuie, timp de ani, dacă trebuie, de unii singuri“. În orice caz, aceasta era hotărârea guvernului Majestății Sale, până la „ultimul om“:

Vom lupta în Franța, vom lupta pe mări și oceane, vom lupta în aer cu din ce în ce mai multă încredere și forță, ne vom apăra insula, cu orice preț. Vom lupta pe plaje, vom lupta pe terenurile de debarcare, vom lupta pe câmpuri și pe străzi, vom lupta pe dealuri; nu vom capitula niciodată, și chiar dacă, ceea ce nu cred nici o clipă, această insulă sau o mare parte din ea ar fi subjugată și înfometată, atunci Imperiul nostru de peste mări, înarmat și păzit de flota britanică, va continua lupta, până când, atunci când va vrea Domnul, lumea nouă, cu toată forța sa, va prelua conducerea pentru salvarea și eliberarea vechii lumi.[16]

Era semnalul final al victoriei definitive a lui Churchill în fața lui Halifax și a susținătorilor concilierii: cea mai dramatică expresie a acelei sfidări care nu-l va lăsa pe Hitler să câștige în 1940. După doar două săptămâni, Franța a semnat un armistițiu cu Germania. Jumătate din Europa era acum sub controlul lui Hitler. Marea Britanie era singură, dar lupta ei avea să continue. Epoca concilierii se încheiase; reîncepuse epoca războiului.

Epilog

„Vinovați“

Toți cei care au fost uciși ultima dată, toți cei care vor fi uciși acum – totul, pierdut din cauza încăpățânării și a lipsei de imaginație a câtorva bătrâni și a lipsei de demnitate a multor tineri.

Richard Law către Paul Emrys-Evans, 13 septembrie 1939[1]

A avut dreptate încercând să salveze lumea de la o catastrofă uriașă, iar istoria va da acest verdict.

sir Samuel Hoare către Annie Chamberlain, 11 noiembrie 1940[2]

Într-o seară, în timpul Războiului ciudat, câțiva membri ai Departamentului de Informații Politice al Ministerului de Externe au discutat despre ce politicieni ar putea fi considerați „responsabili penal de război și ar trebui spânzurați de un stâlp“. După cum a relatat fostul jurnalist și spion Robert Bruce Lockhart, a existat un consens în privința candidaților cu cele mai mari șanse. Sir John Simon, ministru de externe între 1931 și 1935, a fost primul nominalizat, urmat de Stanley Baldwin și de sir Samuel Hoare. Printre ceilalți candidați la pedeapsa capitală erau „nebunii laburiști care voiau să atace pe toată lumea și votaseră împotriva reînarmării, Beaverbrook (pentru izolare și propagandă împotriva războiului), Geoffrey Dawson și The Times și, desigur, prim-ministrul, Neville Chamberlain.[3]

Patru luni mai târziu, după evacuarea Forței Expediționare Britanice de la Dunkerque, o conversație similară a avut loc pe acoperișul sediului Evening Standard, între trei jurnaliști ai lui Beaverbrook. Consternați de înfrângere – cea mai stranie din toată istoria Marii Britanii – ca și de circumstanțele care

duseseră la aceasta, Frank Owen, fost parlamentar liberal, Peter Howard, conservator, și Michael Foot, viitorul lider al Partidului Laburist, au hotărât să scrie o carte în care să-i numească pe cei pe care îi credeau responsabili pentru dezastru. Terminată în doar patru zile și dovedind un talent remarcabil pentru invective, Vinovați s-a vândut, după cum spunea unul dintre autori, „ca un material pornografic clasic“.[4] Până în octombrie a fost retipărită de 22 de ori, iar până la finalul anului a reușit să imortalizeze vinovații pentru catastrofă, nu doar în mintea contemporanilor, ci și pentru posteritate: membrii de vază ai guvernului național, în general, și Neville Chamberlain, în particular.

Desigur, imensa responsabilitate pentru al Doilea Război Mondial îi aparține lui Adolf Hitler. Doar el și cei mai fanatici lachei ai săi și l-au dorit. Doar el și-a dorit seria de evenimente care a dus la acesta. Cu toate astea, chiar dacă Hitler a fost singurul responsabil pentru tragedie, rămâne întrebarea: cum a fost lăsat să provoace atâta suferință? Cum i s-a permis unei țări înfrânte în 1918, micșorată, restricționată ca armată și înconjurată de potențiali inamici, să se ridice în numai 20 de ani într-o poziție din care să fie capabilă să pretindă supremația globală și aproape să-și atingă obiectivul?

Pentru mulți contemporani, răspunsul a fost pur și simplu eșecul diplomației europene. „Cu un minimum de talent de oameni de stat, acest ultim război ar fi putut fi evitat cu ușurință“, a spus Bob Boothby în 1947.[5] Churchill l-a numit „războiul inutil“, în timp ce istoricul anglo-polonez Lewis Namier credea că „în mai multe momente de răscruce ar fi putut fi oprit fără efort sau sacrificii excesive“.[6] Mai ciudat, dat fiind parteneriatul său cu Chamberlain în mare parte din ultima decadă, a fost raportul acuzator la adresa politicii externe a Marii Britanii făcut de fostul secretar permanent al Trezoreriei, sir Warren Fisher, la trei ani după sfârșitul războiului:

În 1935 le-am recitat italienilor platitudini morale despre integritatea Abisiniei, fără nici un avantaj pentru cea din urmă și aproape împingând Italia în brațele Germaniei; iar în 1936 le-am pus germanilor întrebări peste întrebări despre reocuparea militară a Renaniei.

Când a izbucnit Războiul Civil spaniol, ne-am amăgit cu un pact de nonintervenție pe care nu l-a mai băgat nimeni altcineva în seamă. Iar în 1938 am împărțit Cehoslovacia.

Acest rezumat omite multe lucruri, inclusiv prestația sau nonprestația noastră infatuată cu privire la [invazia japoneză din] Manciuria. Morala pentru viitor este însă simplă. […]

Dacă Imperiul Britanic, Statele Unite și Franța ar fi înfruntat faptele direct și la unison, ororile care au început odată cu violarea Manciuriei, continuând cu crima din Abisinia, capturarea Austriei și Cehoslovaciei și culminând cu anii din septembrie 1939 încoace, ar fi putut fi prevenite; și, prin urmare, nici una din aceste țări nu poate nega și nu se poate sustrage responsabilității împărțite.[7]

Apărarea ideii reconcilierii s-a bazat pe patru puncte principale: că situația dificilă a reînarmării anglo-franceze a însemnat că nici Anglia, nici Franța nu au fost pregătite de război mai devreme de toamna lui 1939; că izbucnirea războiului înainte de această dată ar fi divizat opinia publică și, cel mai probabil, Imperiul Britanic; că abia odată cu invazia Cehoslovaciei, în martie 1939, Hitler a demonstrat că nu se putea avea încredere în el; și că încercarea de a evita ororile unui nou război mondial făcând concesii Germaniei naziste a fost o politică rezonabilă care merita încercată.

Că erau deficiențe grave în armatele britanică și franceză în 1938 – anul în care puterile occidentale ar fi putut adopta o linie mai dură împotriva expansiunii Germaniei și în care războiul aproape că a izbucnit – nu este nici o îndoială. Doar 29 din cele 52 de escadrile de vânătoare britanice considerate necesare pentru apărarea țării erau gata în momentul München (majoritatea fiind alcătuite din învechitele Gladiator, Fury, Gauntlet și Demon), în timp ce tentativa tardivă a francezilor de a recupera diferența față de Luftwaffe începuse abia cu șase luni înainte. Pe de altă parte, la fel de adevărat este și că nici germanii nu se aflau în poziția de a purta un război major în 1938. La momentul crizei cehoslovace, Wehrmachtul avea doar trei divizii de blindate ușoare și muniție doar pentru șase săptămâni de lupte intense. Existau peste 2 700 de avioane germane de prima linie în septembrie 1938, însă doar două treimi dintre ele erau pregătite să ia parte

la operațiuni și doar jumătate din acestea erau aparate moderne.[8] Luftwaffe nu doar că era incapabilă de genul de campanii de bombardament strategic de care se temeau britanicii și francezii în toamna lui 1938, dar prima ei sarcină – cum chiar Statul-Major General francez știa în momentele mai calme – a fost să ajute la distrugerea Cehoslovaciei.

Evident, britanicii și francezii nu au cunoscut chiar toate deficiențele din sânul Wehrmachtului. Impresionați și îngroziți în egală măsură de propaganda nazistă, aprecierile lor în privința puterii militare a Germaniei au fost în permanență inflaționiste în anii de după reocuparea Renaniei. Ce ar fi trebuit ei să înțeleagă însă erau propriile avantaje militare și strategice. Cu excepția alianței sale informale cu Italia (mai mult o piedică decât un ajutor, așa cum aveau să o dovedească evenimentele), Germania era izolată diplomatic în septembrie 1938, lipsită de resurse naturale și expusă periculos de-a lungul flancului său vestic. Puterile occidentale, pe de altă parte, aveau resursele celui mai mare imperiu al lumii, puterea pe mare și 23 de divizii (cu potențial pentru încă 30), în fața a numai opt divizii germane și a unei serii de buncăre neterminate de-a lungul granței de vest a Germaniei. Mai era și Tratatul alianței cehoslovaco-sovietice.

Rolul pe care l-ar fi jucat Uniunea Sovietică într-un război pentru Cehoslovacia va rămâne pentru totdeauna un subiect de speculații. Pe lângă dificultatea logistică de a-și ajuta aliatul, atât eficiența armatei sovietice, cât și seriozitatea lui Stalin erau îndoielnice. Ce poate fi spus cu certitudine însă este că Uniunea Sovietică ar fi suferit daune serioase de imagine dacă nu și-ar fi onorat obligațiile față de Cehoslovacia, în timp ce a avea URSS într-o alianță fie și nominală cu Occidentul – nu retrasă în izolare sau mutându-se în tabăra germană – ar fi fost evident în interesul Aliaților. Realitatea era că avantajul strategic le aparținea Aliaților în toamna lui 1938 – cu siguranță într-o măsură mai mare decât în anul următor, după ce Germania înglobase Cehoslovacia și încheiase un pact cu Uniunea Sovietică –, dar britanicii și francezii s-au dovedit incapabili să aprecieze și să exploateze această realitate.

Într-o mare măsură acest lucru s-a datorat structurii politice și psihologice a celor două națiuni. Traumatizate de primul Război Mondial și îngrozite că ar putea fi bombardate, clasele politice ale Marii Britanii și Franței

deveniseră îmbibate de spiritul, dacă nu de doctrina, pacifismului. Politicienii celor două țări erau de asemenea democrați: convinși, nu fără motiv, că ceva atât de serios ca războiul avea nevoie de susținere publică și că aceasta nu avea să apară decât dacă popoarele britanic și francez își simțeau securitatea amenințată direct. Pentru mulți istorici, acest fapt a fost acceptat ca o ipoteză clară. Euforia care a urmat Tratatului de la München a părut să dea la iveală o susținere considerabilă pentru politica lui Chamberlain, în timp ce Dominioanele și-au făcut clară poziția împotriva unui război pentru Cehoslovacia. Nu era însă tot. Întrebați într-un sondaj de opinie, la scurt timp după Anschluss, dacă Marea Britanie ar trebui să promită susținerea cehilor în cazul unui atac, mai puțin de jumătate dintre oameni au răspuns cu un simplu „nu“ (o treime au spus „da“, un sfert nu au avut nici o opinie), în timp ce un exercițiu similar desfășurat în timpul summitului Godesberg a arătat că doar 22% dintre respondenți erau în favoarea reconcilierii, iar 43% se opuneau.[9] Rapiditatea cu care sentimentul de ușurare de la München s-a transformat în jenă și neîncredere pare să susțină aceste rezultate, în vreme ce calmul cu care britanicii s-au pregătit de război în toamna lui 1938 sugerează că politicienii au subestimat populația. În sfârșit, așa cum observa parlamentarul conservator Paul Emrys-Evans, după reocuparea Renaniei, guvernul britanic a refuzat complet să urmeze voința opiniei publice, alegând în schimb să se adăpostească în spatele ei. Dacă liderii politici ai Marii Britanii ar fi explicat pe înțelesul tuturor natura pericolului german și necesitatea de a-i rezista – cum a făcut-o Churchill –, opinia publică ar fi putut fi cu totul alta.[10] Asta însă ar însemna să presupunem că și factorii de decizie înțelegeau pe deplin natura amenințării germane.

Neputința de a percepe adevăratul caracter al regimului nazist și al lui Adolf Hitler este cel mai mare eșec al politicienilor britanici în această perioadă, pentru că din aceasta au decurs toate celelalte erori – nereușita reînarmării suficiente, eșecul proiectării puterii britanice și cel al educării opiniei publice. Pentru apărătorii reconcilierii, acesta este un exercițiu de ahistoricism. Abia după ce a rupt înțelegerea de la München și a intrat în Praga, spun ei, și-a demonstrat Hitler falsitatea, în timp ce toate ororile regimului nazist au fost dezvăluite abia după sfârșitul războiului.******** Acest argument se bazează însă pe o abordare selectivă a dovezilor. În 1933, Hitler a insitat că tot ce voia era egalitatea armată cu celelalte puteri

europene, dar apoi a respins planul britanic de standardizare a armatelor continentale la 200 000 de oameni și a scos Germania din Conferința pentru dezarmare și din Liga Națiunilor. A promis că va onora Tratatul de la Locarno, garantând caracterul nonmilitar al Renaniei, și apoi, după ce a violat acordul, a anunțat că nu mai avea „pretenții teritoriale în Europa“.[11] A dezmințit orice intenție de a plănui sau a-și dori un Anschluss cu Austria și apoi, după asimilarea acelei țări, a repetat aceleași asigurări pentru cehi. În sfârșit, a spus că tot ce-și dorea pentru germanii sudeți era egalitatea cu ceilalți cetățeni ai statului ceh.

Adevărata natură a regimului nazist era acum măcar mai evidentă. Suprimarea opozanților și persecutarea evreilor au început în câteva săptămâni după venirea lui Hitler la putere, iar Noaptea cuțitelor lungi și proliferarea lagărelor de concentrare au lăsat urme adânci în opinia internațională. Pentru cei care înțelegeau realitățile regimului – ale cărui portdrapele purtau craniul și oasele încrucișate pe chipiu și care își creștea copiii să ajungă războinici și adepți ai supremației rasiale –, ideea că democrații iubitori de pace ar fi putut vreodată ajunge la un acord cu Germania național-socialistă a fost întotdeauna o amăgire. „V-ați descris cartea ca «eșecul unei misiuni»“, i-a scris sir Horace Rumbold lui sir Nevile Henderson, după ce a citit povestea celor doi ani și jumătate în care cel din urmă fusese ambasador al Marii Britanii.

Dar nimeni nu ar fi avut succes la Berlin, din două motive. Acestea sunt a) natura caracterului bestiei cu care ar fi avut de a face orice reprezentant britanic și b) convingerea infatuată a lui Chamberlain și probabil a Guvernului său, că în 1937 era posibil să obții ceva printr-o politică de reconciliere cu Germania. Hitler este un om diabolic, iar regimul și filosofia sa sunt diabolice. Nu poți face compromisuri cu Diavolul.[12]

Pe lângă Rumbold – care lecturase cu atenție Mein Kampf, lucru care i-a permis să avertizeze guvernul britanic încă din aprilie 1933 în legătură cu ideologia agresivă și expansionistă care îl ghida pe noul cancelar – sir Robert Vansittart, generalul de brigadă A.C. Temperley, sir Austen Chamberlain, Ralph Wigram și, desigur, Churchill sunt tot atâtea exemple

de oameni care au înțeles „natura bestiei“ de la bun început și care s-au luptat pentru acțiuni corective.

*

Din toate aceste motive, sunt greu de justificat acțiunile conciliatorilor și mai ales cele ale lui Neville Chamberlain. Cu toate că istoria împotrivafactuală este, prin definiție, speculativă, nu este greu să ne imaginăm că o politică externă mai solidă ar fi produs rezultate mai bune decât cele cu care s-a confruntat lumea întreagă în septembrie 1939. Dacă britanicii și francezii ar fi impus clauzele privitoare la armament ale Tratatului de la Versailles; dacă ar fi dejucat cacealmaua lui Mussolini și ar fi folosit Marina Regală pentru a împiedica cucerirea Abisiniei (menținând astfel Liga Națiunilor și transmițându-i un mesaj important lui Hitler); dacă ar fi dejucat cacealmaua lui Hitler și i-ar fi scos forțat pe cei 22 000 de soldați germani din Renania; dacă ar fi construit o coaliție menită a preveni viitoare acte de agresiune germană, în loc să-i permită lui Hitler să-și aleagă victimele una câte una; și dacă ar fi fost pregătiți să-l înfrunte pe Hitler sau, dacă ar fi trebuit, să pornească războiul în criza cehoslovacă – atunci este posibil să ne imaginăm că istoria ar fi luat alt curs. Ar fi putut foarte bine să existe un război. Cu Hitler la putere, șansele unui război au fost tot timpul extrem de mari. Dar nu ar fi fost atât de extins, atât de îndelungat și atât de îngrozitor.

În schimb, britanicii au încercat să discute cu Hitler. Faptul că eforturile de la început în această direcție nu au fost însoțite de un program de reînarmare mai urgent rămâne primul cap de acuzare împotriva lui Stanley Baldwin********; că au continuat în fața unei evidențe atât de împotrivadictorii și în detrimentul alianțelor menite a opri astfel de agresiuni. Nu se poate spune că Chamberlain nu văzuse dovezile. Citise fragmente din Mein Kampf, precum și din The House that Hitler Built, a lui Stephen Roberts. Dar încrederea sa în propria judecată, cuplată cu optimismul său natural, i-au permis să le ignore. „Dacă aș accepta concluziile autorului, m-ar cuprinde disperarea“, a scris el despre analiza lui Roberts, „dar nu le accept și nu le voi accepta.“[13] Citindu-i corespondența privată, este greu să-i contrazici pe cei care l-au acuzat de aroganță și de

vanitate. Era „pe deplin convins“ că drumul pe care îl urma era cel bun și a refuzat să-l schimbe, în ciuda refuzului lui Hitler în privința planului său colonial, în ciuda Anschluss-ului, în ciuda Godesberg, în ciuda Tratatului de la München și în ciuda Kristallnacht.[14] Pentru parlamentarul conservator antireconciliere Vyvyan Adams, „neputința [premierului] de a evalua hitlerismul atât de mult timp“ era nimic altceva decât „un miracol infernal“.[15] Dar existau explicații mai lumești.

Chamberlain detesta războiul la fel de mult ca orice pacifist și, cu toate că glumele pe seama trecutului său în administrația locală erau adesea nedrepte – „un bun lord primar al Birminghamului într-un an sărac“, potrivit lui David Lloyd George –, există ceva în ideile cu care atât el, cât și adjunctul său, Horace Wilson, au abordat politica externă din perspectiva rezolvării disputelor industriale și de afaceri.[16] Cum a scris Duff Cooper, la începutul lui 1939, într-o sumară schiță de personaj a fostului său șef:

Chamberlain nu cunoscuse niciodată pe nimeni în Birmingham care să aducă măcar pe departe cu Adolf Hitler. Găsea mereu că oamenii pe care îi cunoștea, fie afaceriști, fie funcționari, nu erau foarte diferiți de el însuși – erau rezonabili și onești și întotdeauna se dovedea, cu o oarecare marjă de eroare, că era posibil să ajungă la o înțelegere cu ei, care să fie mulțumitoare pentru ambele părți.

I se părea că acești dictatori trebuie să fie la rândul lor oameni rezonabili. Ei își doreau anumite concesii și existau anumite concesii pe care Marea Britanie își permitea să le facă. Prin urmare, cu cât mai curând se înțelegea cu ei, cu atât mai bine. Motivul nu era unul rușinos, metoda nu era nerezonabilă. Greșeala lui a fost doar aceea a băiețelului care s-a jucat cu un lup crezând că este o oaie – o eroare zoologică scuzabilă –, dar cu potențial fatal pentru cel care o face.[17]

Pentru apărătorii lui Chamberlain, „anul în plus“ pe care l-a obținut la München este cel mai important. Deși concilierea eșuase în privința primei sale ținte, linia nu-și pierduse „nimic din importanță“, spunea Malcolm MacDonald în noiembrie 1940, pentru că, „amânând războiul un an întreg, a dat timp Marii Britanii să facă pregătirile militare care vor transforma

ceea ce probabil ar fi fost o înfrângere în ceea ce acum va fi […] cu siguranță o victorie a civilizației europene“.[18] Problema cu acest argument nu este nici măcar faptul că Germania a depășit militar Marea Britanie în intervalul dintre München și izbucnirea războiului – timp în care situația strategică s-a deteriorat –, ci că, în esență, este, așa cum au recunoscut până și beneficiarii săi, ex post facto. Cum i-a spus Alec Dunglass lui Jock Colville în februarie 1940, lipsa de pregătire pentru război a Marii Britanii „a cântărit foarte greu pentru premier în timpul crizei München, dar trebuie să recunoaștem că el și Horace [Wilson] au crezut că, sacrificând Cehoslovacia, puteau ajunge la o pace permanentă și că Hitler avea să fie mulțumit“.[19] Acest adevăr a fost confirmat ulterior de însuși Wilson, care a întărit: „Politica noastră nu a fost niciodată gândită doar să amâne războiul sau să ne permită să intrăm în război mai uniți. Țelul reconcilierii a fost să evităm războiul cu totul, definitiv“ – de unde și reținerea lui Chamberlain de a intensifica reînarmarea după München.[20]

În această întreprindere, Chamberlain, evident, a eșuat. Date fiind caracterul și ideologia omului cu care negocia, este de neconceput că ar fi putut proceda altfel. Însă nu ar fi trebuit să neglijeze și să construiască un sistem de alianțe capabil să-l descurajeze pe Hitler sau, dacă se ajungea la război, să-l învingă cât mai rapid posibil. Spre deosebire de succesorul său, a tratat Statele Unite cu un dispreț glacial, iar eșecul său de a încheia un acord cu Uniunea Sovietică iese în evidență ca una dintre cele mai mari gafe ale acelei decade catastrofale. Singura lui reușită indiscutabilă a fost că, după ce s-a hotărât în sfârșit să-l oprească pe Hitler cu forța, Marea Britanie a mers unită și cu întregul său Imperiu în spate. Dar până și această realizare s-a născut din eșecul suprem al politicii sale. Motivația lui Chamberlain nu a fost pusă niciodată la îndoială. Eforturile sale au fost considerabile și hotărâte. Dar politica sa a înțeles esențialmente greșit natura omului cu care negocia și a neglijat acele împrejurări care l-ar fi putut opri sau învinge mai repede. A fost, în toate sensurile, o tragedie.

Mulțumiri

Prima datorie pe care trebuie să o recunosc este către acele personae și instituții care mi-au acordat cu bunăvoință accesul și permisiunea să citez din documentele lor private. Din acest motiv le sunt extrem de recunoscător Majestății Sale Regina, vicontelui Astor, contesei de Avon, Arhivelor BBC de la Caversham, British Library, lui Robert Bell, Bibliotecii Bodleian (Universitatea Oxford), ducelui de Buccleuch și Queensberry, Cadbury Research Library (Universitatea din Birmingham), lui sir Edward Cazalet, Arhivelor Churchill (Churchill College, Cambridge), lordului Coleraine, lordului Crathorne, contelui de Halifax, Bibliotecii Hartley (Universitatea din Southampton), Centrului Liddell Hart Centre pentru Arhive Militare (King's College Londra), London School of Economics, marchizului de Lothian, lui Julian Metcalfe, Julietei Nicolson, răposatului viconte de Norwich și lui Artemis Cooper, lui sir Henry Rumbold, marchizului de Salisbury, lui Charles Simon, Bibliotecii Wren (Trinity College, Cambridge), lui Michael Waterhouse și ducesei de Westminster.

S-au făcut toate demersurile pentru a contacta deținătorii de copyright. Dacă, cu toate acestea, am încălcat fără voie copyrightul vreunei persoane, atunci și eu, și editorul ne cerem scuze.

Pentru faptul că au răspuns la numeroase întrebări, oferind sfaturi sau îndrumându-mă către materialele relevante, aș vrea să le mulțumesc lordului Arnold de Ilminster, lui dr. Catherine Andreyev, profesorului Jeremy Black, lui Denys Blakeway, profesorului sir Richard Evans, dr. Kit Kowol, lordului Lexden, lordului Lisvane, lui Andrew Riley, lui sir Nicholas Soames și Pippei Quarrell.

Dido Connolly, Elizabeth Gausseron, Ingo și Michelle Maerker și dr. Liuba Vinogradova au tradus numeroase documente și cărți, în timp ce Laura Bailey, Ben Francis și Hilary McClellen au dat o mână de ajutor verificând numeroasele citate și referințe. Jeff Hulbert a fost atât de amabil cât să împărtășească cu mine mai multe clipuri audio și video din acea epocă, dar și materiale din Arhivele BBC de la Caversham.

Prietenul meu Robert de Lille a făcut aranjamentele necesare să vizitez fosta Führerbau – locul Conferinței de la München, azi, din fericire, Universitatea de Muzică și Artele Spectacolului – și apoi m-a însoțit la Berchtesgaden, unde, după o drumeție prin pădure și (complet neintenționat) prin unele grădini private, am găsit ruinele de la Berghof.

Fostul meu editor de la Channel 4 News, Ben de Pear, a fost atât de generos cât să îmi permită să îmi iau concediu ca să studiez și să încep această carte și aș dori să îi mulțumesc Katherinei Davenport și incomparabilei echipe de la departamentul politic al Channel 4 News pentru că a făcut acest lucru posibil.

Cea mai mare parte a manuscrisului a fost scrisă la Biblioteca din Londra, unde am fost ajutat de personalul mereu amabil, dar și de prietenii pe care mi i-am făcut pe treptele acesteia, așteptând deschiderea ușilor.

Această carte nu ar fi existat fără agentul meu minunat, Bill Hamilton, care m-a acceptat pe mine cu proiect cu tot după doar o scurtă întâlnire în noiembrie 2015 și care, pe lângă faptul că a stârnit interesul unor editori, mi-a oferit încurajările vitale pe traseu.

Pentru motive similare, le sunt extrem de recunoscător editorilor mei, Stuart Williams în Marea Britanie și Tim Duggan în SUA. Entuziasmul timpuriu al lui Stuart pentru acest proiect a reprezentat un moment extrem de emoționant, care a crescut ca importanță în clipa în care m-a prezentat lui Tim. Pe parcursul ultimilor trei ani, am beneficiat de pe urma sfaturilor calme ale lui Stuart, în timp ce redactorul meu, răbdătorul și meticulosul Jörg Hensgen, a îmbunătățit remarcabil textul.

Mai mulți prieteni și colegi au fost într-atât de generoși cât să își găsească timp în programul lor aglomerat să citească această carte sau fragmente din ea în formă de manuscris și să îmi ofere gândurile lor. În acest sens, aș vrea să le mulțumesc din tot sufletul lui Michael Crick, Andrew Gilmour și profesorului Brian Young. Richard Davenport-Hines a citit fiecare capitol pe măsură ce îl terminam și a oferit sfaturi și încurajări valoroase. De prisos să spun că toate erorile rămase, ca și opiniile discutabile, sunt doar ale mele.

În cele din urmă, aș dori să-i mulțumesc familiei mele. Surorilor mele, Lara și Clare, care m-au însoțit pe la arhive, în timp ce fratele meu, Jamie, a citit manuscrisul și a oferit opinii înțelepte. Cu toate acestea, cel mai mult le sunt dator părinților mei: tatălui meu, Peter, pentru că a citit nenumărate forme intermediare ale cărții și a luptat cu dislexia mea, și mamei mele, Jane, pentru că a făcut același lucru, pe lângă faptul că mi-a verificat citatele, a coroborat referințele și a dactilografiat notițele aproape indescifrabile pe care le-am făcut cu creionul. Ceea ce le datorez, lucruri care evident trec dincolo de aceste servicii, mi-a teamă că nu poate fi recompensat în vreun fel, dar această carte le este dedicată ca un mic semn de dragoste și recunoștință.

Surse și bibliografie

Arhive

Documentele Vyvyan Adams, School of Economics and Political Science, Londra

Documentele Leopold Amery, Churchill College, Cambridge

Documentele Frank Ashton-Gwatkin, Arhivele Naționale

Documentele lady Astor, Universitatea din Reading

Documentele contele de Avon, Biblioteca Universității din Birmingham

Documentele Stanley Baldwin, Biblioteca Universității Cambridge

Documentele Harold Balfour, Churchill College, Cambridge

Documentele sir Joseph Ball, Biblioteca Bodleian, Oxford

Documentele BBC, Arhivele scrise BBC, Caversham

Documentele contraamiral Tufton Beamish, Churchill College, Cambridge

Documentele comandantul Robert Bower, Churchill College, Cambridge

Documentele Brendan Bracken, Churchill College, Cambridge

Documentele Arthur Bryant, Arhivele Militare Liddell Hart, Kings College Londra

Documentele duce de Buccleuch și Queensberry, colecție particulară

Documentele Patrick Buchan-Hepburn, Churchill College, Cambridge

Documentele R.A. Butler, Trinity College, Cambridge

Documentele Cabinetului, Arhivele Naționale

Documentele sir Alexander Cadogan, Churchill College, Cambridge

Documentele lord Caldecote, Churchill College, Cambridge

Documentele Thelma Cazalet, Eton College

Documentele Victor Cazalet, Eton College

Documentele Neville Chamberlain, Biblioteca Universității din Birmingham

Documentele lady Diana Cooper, Churchill College, Cambridge

Documentele Duff Cooper, Churchill College, Cambridge

Documentele lord Crathorne, colecție particulară

Documentele Harry Crookshank, Biblioteca Bodleian, Oxford

Documentele Geoffrey Dawson, Biblioteca Bodleian, Oxford

Documentele Alec Douglas-Home, colecție particulară

Documentele amiral sir Reginald Drax, Churchill College, Cambridge

Documentele Henry Drummond Wolff, Biblioteca Universității din Leeds

Documentele Paul Emrys-Evans, Biblioteca britanică

Documentele guvernului Majestății Sale, Arhivele Naționale

Documentele general sir Ian Hamilton, Arhivele Militare Liddell Hart, Kings College Londra

Documentele sir Maurice Hankey – Churchill College Cambridge

Documentele Hickleton, Institutul Borthwick, Universitatea York

Documentele Leslie Hore-Belisha, Churchill College, Cambridge

Documentele sir Roger Keyes, Churchill College, Cambridge

Documentele Basil Liddell Hart, Arhivele Liddell Hart, Kings College Londra

Documentele lord Lloyd, Churchill College, Cambridge

Documentele marchizul de Lothian, Scottish Records Office

Documentele Ramsay MacDonald, Arhivele Naționale

Documentele David Margesson, Churchill College, Cambridge

Documentele lady Alexandra Metcalfe, colecție particulară

Documentele lord Mount Temple, Biblioteca Hartley, Universitatea Southampton

Documentele Harold Nicolson, Balliol College, Oxford

Documentele Philip Noel-Baker, Churchill College, Cambridge

Documentele sir Henry Page Croft, Churchill College, Cambridge

Documentele sir Eric Phipps, Churchill College, Cambridge

Documentele sir John Reith, Arhivele BBC, Caversham

Arhivele regale, Castelul Windsor

Documentele lord Runciman, Arhivele Naționale

Documentele marchizul de Salisbury, colecție particulară

Documentele Duncan Sandys, Churchill College, Cambridge

Documentele sir Orme Sargent, Arhivele Naționale

Documentele sir John Simon, Biblioteca Bodleian, Oxford

Documentele sir Archibald Sinclair, Churchill College, Cambridge

Documentele Edward Spears, Churchill College, Cambridge

Documentele William Strang, Churchill College, Cambridge

Documentele lord Swinton, Churchill College, Cambridge

Documentele lord Templewood, Biblioteca Universității Cambridge

Documentele sir Robert Vansittart, Churchill College, Cambridge

Documentele Charles Waterhouse, colecție particulară

Documentele sir Horace Wilson, Arhivele Naționale

Documentele marchizul de Zetland, Biblioteca britanică

Ziare, reviste și alte publicații

Contemporary Review

Daily Express

Daily Herald

Daily Mail

Daily Telegraph

English Review

Evening Standard

Fortnightly Review

Leeds Mercury

Manchester Guardian

Morning Post

New Statesman

News Chronicle

Nineteenth Century and After

Nottingham Evening Post

Observer

Reynold's News

Scotsman

Spectator

Sunday Times

The Times

Yorkshire Post

Colecții oficiale

Documents diplomatiques français 1932–1939, Seriile I și II

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Second and Third Series (Londra, 1946–1984)

Documents on German Foreign Policy 1918–1945, Series C and Series D (Londra, 1949–1966)

Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1938 and 1939 (Washington, 1954–1957)

Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series

Parliamentary Debates, House of Lords, Official Report, Fifth Series

Peace and War: United States Foreign Policy 1931–1941 (Washington, 1943)

Surse principale

Allen of Hurtwood, lord, Britain's Political Future: A Plea for Liberty and Leadership (Londra, 1934)

Amery, L.S., My Political Life, Vol. III: The Unforgiving Years 1929–1940 (Londra, 1955)

Annan, Noel, Our Age: Portrait of a Generation (Londra, 1990)

Ashton-Gwatkin, F.T.A., The British Foreign Service (Syracuse, NY, 1950)

Atholl, ducesă de, Working Partnership: Being the Lives of John George, 8th Duke of Atholl, and His Wife Katharine Marjory Ramsay (Londra,

1958)

Attlee, Clement, As It Happened (Londra, 1954)

Avon, conte de, Facing the Dictators (Londra, 1962); The Memoirs of the Rt Hon. Sir Anthony Eden, KG, PC, MC, Vol. III: The Reckoning (Londra, 1965)

Balfour, Harold, Wings over Westminster (Londra, 1973)

Ball, Stuart (ed.), Parliament and Politics in the Age of Baldwin and MacDonald: The Headlam Diaries 1923–1935 (Londra, 1992); Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee: The Headlam Diaries 1935–1951 (Cambridge, 1999)

Barnes, John și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. II: The Empire at Bay 1929–1945 (Londra, 1988)

Bartlett, Vernon, Nazi Germany Explained (Londra, 1933); This is My Life (Londra, 1937); And Now, Tomorrow (Londra, 1960); I Know What I Liked (Londra, 1974)

Baxter, Beverley, Men, Martyrs and Mountebanks: Beverley Baxter's Inner Story of Personalities and Events behind the War (Londra, 1940)

Baynes, Norman H. (ed.), The Speeches of Adolf Hitler, April 1922–August 1939 (Oxford, 1942)

Bedford, John, duce de, A Silver-Plated Spoon (Londra, 1959)

Bernays, Robert, Naked Fakir (Londra, 1931); Special Correspondent (Londra, 1934)

Bond, Brian (ed.), Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Vol. I – 1933–1940 (Londra, 1972)

Boothby, lord, My Yesterday, Your Tomorrow (Londra, 1962)

Boothby, Robert, I Fight to Live (Londra, 1947); Boothby: Recollections of a Rebel (Londra, 1978)

Brooks, Collin, Can Chamberlain Save Britain? The Lesson of Munich (Londra, 1938)

Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag (Londra, 1933)

Brown, W.J., So Far… (Londra, 1943)

Bruce Lockhart, R.H., Guns or Butter: War Countries and Peace Countries of Europe Revisited (Londra, 1938); Comes the Reckoning (Londra, 1947); Jan Masaryk: A Personal Memoir (Londra, 1951); Your England (Londra, 1955)

Bruce Lockhart, sir Robert, Friends, Foes and Foreigners (Londra, 1957); Giants Cast Long Shadows (Londra, 1960)

Bryant, Arthur, The Man and the Hour: Studies of Six Great Men of Our Time (Londra, 1934)

Burckhardt, Carl Jacob, Meine Danziger Mission 1937–1939 (Munich, 1960)

Butler, lord, The Art of the Possible: The Memoirs of lordul Butler, KG, CH (Londra, 1971)

„Cato“, Guilty Men (Londra, 1940)

Cazalet-Keir, Thelma, From the Wings (Londra, 1967)

Chair, Somerset de, Die? I Thought I’d Laugh (Braunton, Devon, 1993)

Churchill, Randolph S., Twenty-One Years (Londra, 1964)

Churchill, Winston S., Great Contemporaries (Londra, 1937); The Second World War, Vol. I: The Gathering Storm (Londra, 1948); The Second World War, Vol. II: Their Finest Hour (Londra, 1949); Great Contemporaries (Londra, 1937)

Ciano, Galeazzo, Diary 1937–1943: The Complete, Unabridged Diaries of Count Galeazzo Ciano (Londra, 2002)

Citrine, lord, Men and Work: An Autobiography (Londra, 1964); Two Careers (Londra, 1967)

Clark, Kenneth, Another Part of the Wood: A Self-Portrait (Londra, 1974)

Cockburn, Claud, In Time of Trouble: An Autobiography (Londra, 1956); I, Claud (Harmondsworth, 1967)

Colville, John, The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955, Vol. I – September 1939–September 1941 (Londra, 1985)

Colvin, Ian, None So Blind: A British Diplomatic View of the Origins of World War II (New York, 1965); The Chamberlain Cabinet (Londra, 1971)

Cooper, Diana, The Light of Common Day (Londra, 1959)

Cooper, Duff, Old Men Forget: The Autobiography of Duff Cooper, Viscount Norwich (Londra, 1953)

Coote, Colin, Editorial: The Memoirs of Colin R. Coote (Londra, 1965)

Cowles, Virginia, Looking for Trouble (Londra, 1941)

Cox, Geoffrey, Countdown to War: A Personal Memoir of Europe 1938–1940 (Londra, 1988)

Cross, Colin (ed.), Life with Lloyd George: The Diary of A.J. Sylvester 1931–1945 (Londra, 1975)

Crowson, N.J. (ed.), Fleet Street, Press Barons and Politics: The Journals of Collin Brooks 1932–1940 (Cambridge, 1998)

Dahlerus, Birger, The Last Attempt (Londra, 1948)

Dalton, Hugh, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957)

Dietrich, Otto, The Hitler I Knew: Memoirs of the Third Reich's Press Chief (Londra, 1957)

Dilks, David (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971)

Dodd, William E. și Martha Dodd, Ambassador Dodd's Diary 1933–1938 (Londra, 1941)

Donner, Patrick, Crusade: A Life against the Calamitous Twentieth Century (Londra, 1984)

Eberle, Henrik și Matthias Uhl (ed.), The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin (Londra, 2005)

François-Poncet, André, The Fateful Years: Memoirs of a French Ambassador in Berlin 1931–1938 (Londra, 1949)

Fry, Michael, Hitler's Wonderland (Londra, 1934)

Fuller, J.F.C., The Reformation of War (Londra, 1923)

Gafencu, Grigore, The Last Days of Europe: A Diplomatic Journey in 1939 (Londra, 1947)

Gedye, G.E.R., Fallen Bastions: The Central European Tragedy (Londra, 1939)

Germains, Victor Wallace, The Tragedy of Winston Churchill (Londra, 1931)

Gilbert, Martin, Plough My Own Furrow: The Story of lordul Allen of Hurtwood as Told through His Writings and Correspondence (Londra, 1965); Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 2: The Wilderness Years 1929–1935 (Londra, 1981); Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3: The Coming of War 1936–1939 (Londra, 1982)

Gladwyn, lord, The Memoirs of lordul Gladwyn (Londra, 1972)

Gorodetsky, Gabriel (ed.), The Maiski Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943 (New Haven, 2015)

Grant Duff, Shiela, Europe and the Czechs (Harmondsworth, 1938); The Parting of Ways: A Personal Account of the Thirties (Londra, 1982)

Graves, Robert, Goodbye to All That, ed. rev. (Harmondsworth, 1960)

Grigg, sir Edward, Britain Looks at Germany (Londra, 1938)

Grimond, Jo, Memoirs (Londra, 1979)

Gunther, John, Inside Europe, ed. rev. (New York și Londra, 1938)

Hadley, W.W., Munich Before and After (Londra, 1944)

Hailsham, lord, A Sparrow's Flight: The Memoirs of lordul Hailsham of St Marylebone (Londra, 1990)

Halifax, lord, Fullness of Days (Londra, 1957)

Harvey, John (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970)

Harvie-Watt, G.S., Most of My Life (Londra, 1980)

Hassell, Ulrich von, The Ulrich von Hassell Diaries 1938–1944 (Londra, 1948)

Healey, Denis, The Time of My Life (Londra, 1989)

Heath, Edward, The Course of My Life (Londra, 1998)

Henderson, Nevile, Failure of a Mission: Berlin 1937–1939 (Londra, 1940); Water under the Bridges (Londra, 1945)

Hesse, Fritz, Hitler and the English (Londra, 1954)

Hill, Leonidas E. (ed.), Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950 (Frankfurt-am-Main, 1974)

Hitler, Adolf, Mein Kampf (New York, 1939)

Hogg, Quintin, The Left was Never Right (Londra, 1945)

Home, lord, The Way the Wind Blows: An Autobiography (Londra, 1976); Letters to a Grandson (Londra, 1983)

James, Robert Rhodes (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967); Memoirs of a Conservative: J.C.C. Davidson’s Memoirs and Papers 1910–1937 (Londra, 1969); Winston S. Churchill: His Complete Speeches, Vol. V 1928–1935 (New York, 1974); Winston S. Churchill: His Complete Speeches, Vol. VI 1935–1942 (New York, 1974)

Jay, Douglas, Change and Fortune: A Political Record (Londra, 1980)

Jedrzejewicz, Wacław (ed.), Diplomat in Berlin 1933–1939: Papers and Memoirs of Józef Lipski, Ambassador of Poland (New York și Londra, 1968)

Johnson, Gaynor (ed.), Our Man in Berlin: The Diary of Sir Eric Phipps 1933–1937 (Basingstoke, 2007)

Jones, F. Elwyn, Hitler’s Drive to the East (Londra, 1937)

Jones, Thomas C.H., A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954)

Jovanovich, William (ed.), The Wartime Journals of Charles A. Lindbergh (New York, 1970)

Kennedy, A.L., Britain Faces Germany (Londra, 1937)

Kennedy, John F., Why England Slept (Londra, 1940)

Keynes, John Maynard, The Economic Consequences of the Peace (Londra, 1919)

King, Cecil H., Strictly Personal: Some Memoirs of Cecil H. King (Londra, 1969); With Malice toward None: A War Diary (Londra, 1970)

Kirkpatrick, Helen, This Terrible Peace (Londra, 1939); Under the British Umbrella: What the English Are and How They Go to War (New York, 1939)

Kirkpatrick, sir Ivone, The Inner Circle: Memoirs (Londra, 1959)

Kordt, Erich, Wahn und Wirklichkeit (Stuttgart, 1947); Nicht aus den Akten (Stuttgart, 1950)

Liddell Hart, B.H., The Memoirs of Captain Liddell Hart, Vols I & II (Londra, 1965)

Lloyd George, David, War Memoirs, Vol. I (Londra, 1938)

Londonderry, marchiz de, Ourselves and Germany (Londra, 1938)

Low, David, Low's Autobiography (Londra, 1956)

Macleod, Roderick și Denis Kelly (ed.), The Ironside Diaries 1937–1940 (Londra, 1962)

Macmillan, Harold, Winds of Change 1914–1939 (Londra, 1966); The Past Masters: Politics and Politicians 1906–1939 (Londra, 1975)

Macnamara, J.R.J., The Whistle Blows (Londra, 1938)

Martel, Gordon (ed.), The Times and Appeasement: The Journals of A.L. Kennedy 1932–1939 (Cambridge, 2000)

Maugham, viconte, The Truth about the Munich Crisis (Londra, 1944); At the End of the Day (Londra, 1954)

Minney, R.J., The Private Papers of Hore-Belisha (Londra, 1960)

Mitford, Jessica, Hons and Rebels (Londra, 1960)

Mosley, Charlotte (ed.), Love from Nancy: The Letters of Nancy Mitford (Londra, 1993)

Muggeridge, Malcolm, The Thirties: 1930–40 in Great Britain (Londra, 1940)

Muggeridge, Malcolm (ed.), Ciano's Diplomatic Papers (Londra, 1948); Ciano's Diary 1937–1938 (Londra, 1952)

Namier, L.B., In the Margin of History (Londra, 1939)

Nicolson, Harold, Peacemaking 1919 (Londra, 1933); Why Britain is at War (Harmondsworth, 1939)

Nicolson, Nigel (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1930–1939 (Londra, 1966); Harold Nicolson Diaries and Letters 1939–1945 (Londra, 1967); The Harold Nicolson Diaries 1907–1963 (Londra, 2004)

Noakes, Jeremy și Geoffrey Pridham (ed.), Documents on Nazism 1919–1945 (Londra, 1974)

Norwich, John Julius (ed.) The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005)

Paul-Boncour, Joseph, Entre deux guerres: souvenirs sur la IIIe République (Paris, 1946)

Pertinax, The Gravediggers of France: Gamelin, Daladier, Reynaud, Pétain, and Laval (Garden City, NY, 1944)

Pimlott, Ben (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1986); The Second World War Diary of Hugh Dalton 1940–45 (Londra, 1986)

Pottle, Mark, Champion Redoubtable: The Diaries and Letters of Violet Bonham Carter 1914–1945 (Londra, 1998)

Price, George Ward, I Know These Dictators (Londra, 1937); Extra-Special Correspondent (Londra, 1957)

„Public Opinion Survey 1: British Institute of Public Opinion“, Public Opinion Quarterly, vol. 4, nr. 1 (1940)

Raczynski, conte Edward, In Allied Londra (Londra, 1962)

Ravensdale, baroană, In Many Rhythms: An Autobiography (Londra, 1953)

Reed, Douglas, Insanity Fair (Londra, 1938); Disgrace Abounding (Londra, 1939); A Prophet at Home (Londra, 1941)

Reith, J.C.W., Into the Wind (Londra, 1949)

Reynaud, Paul, In the Thick of the Fight 1930–1945 (Londra, 1955)

Reynolds, Rothay, When Freedom Shrieked (Londra, 1939)

Ribbentrop, Joachim von, The Ribbentrop Memoirs (Londra, 1954)

Roberts, Stephen H., The House That Hitler Built (Londra, 1937)

Rose, Norman (ed.), Baffy: The Diaries of Blanche Dugdale 1936–1947 (Londra, 1973)

Rothermere, viconte, My Fight to Rearm Britain (Londra, 1939); Warnings and Predictions (Londra, 1939)

Rowse, A.L., All Souls and Appeasement: A Contribution to Contemporary History (Londra, 1961); A Man of the Thirties (Londra, 1979)

Salter, Arthur, Slave of the Lamp: A Public Servant's Notebook (Londra, 1967)

Salter, lord, Memoirs of a Public Servant (Londra, 1961)

Schmidt, Paul, Hitler's Interpreter (Londra, 1951)

Selected Speeches of His Imperial Majesty Haile Selassie First, 1918 to 1967 (Addis Ababa, 1967)

Self, Robert (ed.), The Austen Chamberlain Diary Letters (Cambridge, 1995); The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. I: The Making of a Politician 1915–1920 (Aldershot, 2000); The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. II: The Reform Years 1921–1927 (Aldershot, 2000); The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. III: The Heir Apparent 1928–1933 (Aldershot, 2002); The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005)

Shinwell, Emanuel, I've Lived through It All (Londra, 1973)

Shirer, William L., Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent 1934–1941 (Londra, 1941)

Simon, Viscount, Retrospect: The Memoirs of the Rt Hon. Viscount Simon (Londra, 1952)

Smart, Nick (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays 1932–39: An Insider's Account of the House of Commons (Lewiston, NY, 1996)

Smith, Amanda (ed.), Hostage to Fortune: The Letters of Joseph P. Kennedy (New York, 2001)

Smith, Howard K., Last Train from Berlin (Londra, 1942)

Spears, general-maior sir Edward, Assignment to Catastrophe, Vol. I: Prelude to Dunkirk July 1939–May 1940 (Londra, 1954)

Spier, Eugen, Focus: A Footnote to the History of the Thirties (Londra, 1963)

Spitzy, Reinhard, How We Squandered the Reich (Wilby, Norfolk, 1997)

Steed, Henry Wickham, The Press (Harmondsworth, 1938)

Stowe, Leland, No Other Road to Freedom (Londra, 1942)

Strang, lord, Home and Abroad (Londra, 1956)

Stuart, Charles (ed.), The Reith Diaries (Londra, 1975)

Stuart, James, Within the Fringe: An Autobiography (Londra, 1967)

Swinton, conte de, Sixty Years of Power: Some Memories of the Men Who Wielded It (Londra, 1966)

Swinton, viconte, I Remember (Londra, 1948)

Sylvester, A.J., The Real Lloyd George (Londra, 1947)

Taylor, A.J.P. (ed.), Lloyd George: A Diary by Frances Stevenson (Londra, 1971)

Templewood, viconte, Nine Troubled Years (Londra, 1954)

Tennant, Ernest W.D., True Account (Londra, 1957)

Toynbee, Arnold J., Acquaintances (Londra, 1967)

Tree, Ronald, When the Moon Was High: Memoirs of Peace and War 1897–1942 (Londra, 1975)

Urquhart, Brian, A Life in Peace and War (Londra, 1987)

Vansittart, Robert, The Mist Procession: The Autobiography of lordul Vansittart (Londra, 1958)

Watchman, Right Honourable Gentlemen (Londra, 1939); What of the Night? (Londra, 1940)

Wedgwood, Josiah C., Memoirs of a Fighting Life (Londra, 1940)

Weizsäcker, Ernst von, Memoirs of Ernst von Weizsäcker (Londra, 1951)

Welles, Sumner, The Time for Decision (New York și Londra, 1944); Seven Major Decisions (Londra, 1951)

Wells, H.G., The Shape of Things to Come (Londra, 1933)

Werth, Alexander, France and Munich: Before and After the Surrender (Londra, 1939)

Westminster, Loelia, ducesă de, Grace and Favour: The Memoirs of Loelia, Duchess of Westminster (Londra, 1961)

Wheeler-Bennett, John W., Munich: Prologue to Tragedy (Londra, 1948); Knaves, Fools and Heroes (Londra, 1974)

Williams, Francis, Press, Parliament and People (Londra, 1946)

Williamson, Philip și Edward Baldwin (ed.), Baldwin Papers: A Conservative Statesman 1908–1947 (Cambridge, 2004)

Wilson, sir Arnold, Walks and Talks Abroad: The Diary of a Member of Parliament in 1934–1936 (Londra, 1936); More Thoughts and Talks: The Diary and Scrap-Book of a Member of Parliament from September 1937 to August 1939 (Londra, 1939)

Winterton, conte, Orders of the Day (Londra, 1953)

Woolton, conte de, The Memoirs of the Rt Hon. the Earl of Woolton (Londra, 1959)

Wrench, Evelyn, I Loved Germany (Londra, 1940)

Young, Kenneth (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. I: 1915–1938 (Londra, 1973); The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1980)

Surse secundare

Adamthwaite, Anthony, France and the Coming of the Second World War 1936–1939 (Londra, 1977)

Aldrich, Richard J. și Rory Cormac, The Black Door: Spies, Secret Intelligence and British Prime Ministers (Londra, 2016)

Alexander, Martin S., The Republic in Danger: General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence 1933–1940 (Cambridge, 1992)

Andrew, Christopher, Secret Service: The Making of the British Intelligence Community (Londra, 1985)

Aster, Sidney, 1939: The Making of the Second World War (Londra, 1973)

Aster, Sidney (ed.), Appeasement and All Souls: A Portrait with Documents 1937–1939 (Cambridge, 2004)

Ball, Simon, The Guardsmen: Harold Macmillan, Three Friends, and the World They Made (Londra, 2004)

Barnes, James J. și Patience P. Barnes, Hitler's Mein Kampf in Britain and America: A Publishing History 1930–39 (Cambridge, 1980)

Beevor, Antony, The Second World War (Londra, 2012)

Bell, P.M.H., France and Britain 1900–1940: Entente and Estrangement (Londra, 1996)

Benson, Timothy S., Low and the Dictators (Londra, 2008)

Berg, A. Scott, Lindbergh (Londra, 1998)

Bethell, Nicholas, The War Hitler Won: September 1939 (Londra, 1972)

Bew, John, Citizen Clem: A Biography of Attlee (Londra, 2016)

Birkenhead, conte de, Halifax: The Life of lordul Halifax (Londra, 1965)

Blake, Robert, The Conservative Party: From Peel to Major (Londra, 1997)

Blakeway, Denys, The Last Dance: 1936, The Year of Change (Londra, 2010)

Bloch, Michael, Ribbentrop (Londra, 1992)

Bowd, Gavin, Fascist Scotland: Caledonia and the Far Right (Edinburgh, 2013)

Boyce, Robert și Esmonde M. Robertson (ed.), Paths to War: New Essays on the Origins of the Second World War (Basingstoke, 1989)

Boyd, Julia, Travellers in the Third Reich: The Rise of Fascism through the Eyes of Everyday People (Londra, 2017)

Boyle, Andrew, „Poor, Dear Brendan“: The Quest for Brendan Bracken (Londra, 1974)

Brendon, Piers, The Dark Valley: A Panorama of the 1930s (Londra, 2000)

Brodrick, Alan Houghton, Near to Greatness: A Life of the Sixth Earl Winterton (Londra, 1965)

Butler, Ewan, Mason-Mac: The Life of Lieutenant-General Sir Noel Mason-Macfarlane (Londra, 1972)

Butler, J.R.M., History of the Second World War: Grand Strategy, Vol. II September 1939–June 1941 (Londra, 1957); Lord Lothian (Philip Kerr) 1882–1940 (Londra, 1960)

Cannadine, David, Class in Britain (New Haven, 1998); The Decline and Fall of the British Aristocracy (New Haven și Londra, 1990)

Cartland, Barbara, Ronald Cartland (Londra, 1942)

Charmley, John, Chamberlain and the Lost Peace (Londra, 1991); Churchill: The End of Glory (Londra, 1993); A History of Conservative Politics 1900–1996 (Basingstoke, 1996)

Chisholm, Anne și Michael Davie, Beaverbrook: A Life (Londra, 1992)

Clarke, Peter, Hope and Glory: Britain 1900–1990 (Londra, 1996)

Cockett, Richard, Twilight of Truth: Chamberlain, Appeasement and the Manipulation of the Press (Londra, 1989)

Conquest, Robert, The Great Terror: A Reassessment, 40th anniversary ed. (Oxford, 2008)

Cooke, Alistair (ed.), conservator Policy-Making: The Conservative Research Department 1929–2009 (Londra, 2010)

Coote, Colin R., The Other Club (Londra, 1971)

Courcy, Anne de, The Viceroy's Daughters: The Lives of the Curzon Sisters (Londra, 2000)

Cowling, Maurice, The Impact of Hitler: British Politics and British Policy 1933–1940 (Cambridge, 1975)

Cross, J.A., Sir Samuel Hoare: A Political Biography (Londra, 1977)

Crowson, N.J., Facing Fascism: The Conservative Party and the European Dictators 1935–1940 (Londra, 1997)

Dallek, Robert, Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932–1945 (Oxford, 1979)

Davenport-Hines, Richard, Universal Man: The Seven Lives of John Maynard Keynes (Londra, 2015)

Deist, Wilhelm, Manfred Messerschmidt, Hans-Erich Volkmann and Wolfram Wette (ed.), Germany and the Second World War, Vol. I: The Build-up of German Aggression (Oxford, 1990)

Dinshaw, Minoo, Outlandish Knight: The Byzantine Life of Steven Runciman (Londra, 2016)

Dullin, Sabine, Men of Influence: Stalin's Diplomats in Europe 1930–1939 (Edinburgh, 2008)

Duroselle, Jean-Baptiste, France and the Nazi Threat: The Collapse of French Diplomacy 1932–1939 (New York, 2004)

Dutton, David, Simon: A Political Biography of Sir John Simon (Londra, 1992); Anthony Eden: A Life and Reputation (Londra, 1997); Neville Chamberlain (Londra, 2001)

Edgerton, David, Britain's War Machine: Weapons, Resources, and Experts in the Second World War (Londra, 2011)

Egremont, Max, Under Two Flags: The Life of Major-General Sir Edward Spears (Londra, 1997)

Emmerson, James Thomas, The Rhineland Crisis 7 March 1936: A Study in Multilateral Diplomacy (Londra, 1977)

Evans, Richard J., The Third Reich in Power (Londra, 2005)

Faber, David, Munich: The 1938 Appeasement Crisis (Londra, 2008)

Farrell, Nicholas, Mussolini: A New Life (Londra, 2003)

Feiling, Keith, The Life of Neville Chamberlain (Londra, 1946)

Ferguson, Niall, The War of the World: History's Age of Hatred (Londra, 2006)

Fest, Joachim C., Hitler (Londra, 1974)

Foot, sir Dingle, British Political Crises (Londra, 1976)

Gannon, Franklin Reid, The British Press and Germany 1936–1939 (Oxford, 1971)

Gibbs, N.H., History of the Second World War: Grand Strategy, Vol. I – Rearmament Policy (Londra, 1976)

Gilbert, Martin, The Roots of Appeasement (Londra, 1966); Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869–1941 (Londra, 1973); Winston S. Churchill, Vol. V: 1922–1939 (Londra, 1976); Winston Churchill: The Wilderness Years (Londra, 1982); Winston S. Churchill, Vol. VI, 1939–1941 (Londra, 1983); Churchill: A Life (Londra, 1991)

Gilbert, Martin și Richard Gott, The Appeasers (Londra, 1963)

Gilmour, David, The Pursuit of Italy: A History of a Land, Its Regions and Their Peoples (Londra, 2011)

Glenton, George și William Pattinson, The Last Chronicle of Bouverie Street (Londra, 1963)

Gottlieb, Julie V., „Guilty Women“, Foreign Policy, and Appeasement in Inter-War Britain (Basingstoke, 2015)

Granzow, Brigitte, A Mirror of Nazism: British Opinion and the Emergence of Hitler 1929–1933 (Londra, 1964)

Grayzel, Susan R., At Home and under Fire: Air Raids and Culture in Britain from the Great War to the Blitz (Cambridge, 2012)

Greene, Nathanael, From Versailles to Vichy: The Third French Republic 1919–1940 (New York, 1970)

Griffiths, Richard, Fellow Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany 1933–1939 (Oxford, 1980)

Harrisson, Tom și Charles Madge, Britain by Mass-Observation, ed. a 2-a (Londra, 1986)

Hart-Davis, Duff, Hitler's Olympics: The 1936 Games (Sevenoaks, 1988)

Haslam, Jonathan, The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe 1933–1939 (Basingstoke, 1984); The Vices of Integrity: E.H. Carr 1892–1982 (Londra, 1999)

Hastings, Max, All perdition Let Loose: The World at War 1939–1945 (Londra, 2011)

Heimann, Mary, Czechoslovakia: The State That Failed (New Haven și Londra, 2009)

Hermiston, Roger, All Behind You, Winston: Churchill's Great Coalition 1940–1945 (Londra, 2016)

History of The Times, Vol. IV: The 150th Anniversary and Beyond, 1912–1948 (Londra, 1952)

Hobsbawm, Eric, The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991 (Londra, 1994)

Horne, Alistair, Macmillan 1894–1956: Vol. I of the Official Biography (Londra, 1988)

Howard, Michael, The Continental Commitment: The Dilemma of British Defence Policy in the Era of the Two World Wars (Londra, 1972)

Howarth, T.E.B., Cambridge between Two Wars (Londra, 1978)

Hucker, Daniel, Public Opinion and the End of Appeasement in Britain and France (Farnham, Surrey, 2011)

Jackson, Peter, France and the Nazi Menace: Intelligence and Policy Making 1933–1939 (Oxford, 2000)

Jago, Michael, Rab Butler: The Best Prime Minister We Never Had? (Londra, 2015)

James, Robert Rhodes, Churchill: A Study in Failure 1900–1939 (Londra, 1970); Victor Cazalet: A Portrait (Londra, 1976); Anthony Eden (Londra, 1986); Bob Boothby: A Portrait (Londra, 1991)

Jeffery, Keith, MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949 (Londra, 2010)

Jenkins, Roy, Baldwin (Londra, 1987); The Chancellors (Londra, 1998); Churchill (Londra, 2001)

Kaufmann, J.E. și Kaufmann, H.W., The Forts and Fortifications of Europe 1815–1914: The Central States – Germany, Austria-Hungary and Czechoslovakia (Barnsley, 2014)

Kemp, Anthony, The Maginot Line: Myth and Reality (Londra, 1981)

Kennedy, Paul, The Realities behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy 1865–1980 (Londra, 1981)

Kershaw, Ian, Hitler 1889–1936: Hubris (Londra, 1998); Hitler 1936–1945: Nemesis (Londra, 2000); Making Friends with Hitler: lordul Londonderry and Britain's Road to War (Londra, 2004); To Perdition and Back: Europe 1914–1949 (Londra, 2015)

Klemperer, Klemens von, German Resistance against Hitler: The Search for Allies Abroad 1938–1945 (Oxford, 1992)

Kocho-Williams, Alastair, Russian and Soviet Diplomacy 1900–1939 (Basingstoke, 2012)

Kupferman, Fred, Laval (Paris, 1987)

Lamb, Richard, Mussolini and the British (Londra, 1997)

Lambert, Angela, 1939: The Last Season of Peace (Londra, 1989)

Lee, John, A Soldier's Life: General Sir Ian Hamilton, 1853–1947 (Londra, 2000)

Leitz, Christian, Nazi Foreign Policy 1933–1941: The Road to Global War (Londra, 2004)

Lewis, Geoffrey, lordul Hailsham: A Life (Londra, 1997)

Longerich, Peter, Goebbels: A Biography (Londra, 2015)

Lukacs, John, Five Days in Londra: May 1940 (New Haven, 1999)

Lukes, Igor, Czechoslovakia between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s (New York, 1996)

Lysaght, Charles, Brendan Bracken (Londra, 1979)

MacDonald, C.A., The United States, Britain and Appeasement 1936–1939 (Londra, 1981)

Mack Smith, Denis, Mussolini (Londra, 1981)

Macleod, Iain, Neville Chamberlain (Londra, 1961)

MacMillan, Margaret, Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and its Attempt to End War (Londra, 2001)

Maier, Klaus A., Horst Rohde, Bernd Stegemann și Hans Umbreit, Germany and the Second World War, Vol. II: Germany's Initial Conquests in Europe (Oxford, 1991)

Maiolo, Joseph A., The Royal Navy and Nazi Germany 1933–1939: A Study in Appeasement and the Origins of the Second World War (Basingstoke, 1998)

Manchester, William, The Caged Lion: Winston Spencer Churchill 1932–1940 (Londra, 1988)

Materski, Wojciech și Tomasz Szarota (ed.), Polska 1939–1945: Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami (Varșovia, 2009)

Meehan, Patricia, The Unnecessary War: Whitehall and the German Resistance to Hitler (Londra, 1992)

Middlemas, Keith și John Barnes, Baldwin: A Biography (Londra, 1969)

Morris, Benny, The Roots of Appeasement: The British Weekly Press and Nazi Germany during the 1930s (Londra, 1991)

Mosley, Leonard, On Borrowed Time: How World War II Began (Londra, 1969)

Mulvey, Paul, The Political Life of Josiah C. Wedgwood: Land, Liberty and Empire 1872–1943 (Woodbridge, Suffolk, 2010)

Murray, Williamson, The Change in the European Balance of Power 1938–1939: The Path to Ruin (Princeton, 1984)

Namier, L.B., Diplomatic Prelude 1938–1939 (Londra, 1948)

Neville, Peter, Appeasing Hitler: The Diplomacy of Sir Nevile Henderson 1937–1939 (Basingstoke, 2000)

Olson, Lynne, Troublesome Young Men: The Rebels Who Brought Churchill to Power and Helped Save England (New York, 2007)

Overy, Richard, 1939: Countdown to War (Londra, 2009)

Owen, Frank, Tempestuous Journey: Lloyd George, His Life and Times (Londra, 1954)

Parker, R.A.C., Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War (Londra, 1993); Churchill and Appeasement (Londra, 2000)

Peden, G.C., British Rearmament and the Treasury 1932–1939 (Edinburgh, 1979)

Phillips, Hugh D., Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maksim M. Litvinov (Boulder, CO, 1992)

Pimlott, Ben, Hugh Dalton (Londra, 1985)

Preston, Adrian (ed.), General Staffs and Diplomacy before the Second World War (Londra, 1978)

Pugh, Martin, „Hurrah for the Blackshirts!“ Fascists and Fascism in Britain between the Wars (Londra, 2005)

Reynolds, David, The Long Shadow: The Great War and the Twentieth Century (Londra, 2013)

Roberts, Andrew, The Holy Fox: A Biography of lordul Halifax (Londra, 1991); Eminent Churchillians (Londra, 1994)

Rose, Kenneth, The Later Cecils (Londra, 1975); King George V (1983)

Rose, Norman, Vansittart: Study of a Diplomat (Londra, 1978); The Cliveden Set: Portrait of an Exclusive Fraternity (Londra, 2000); Harold Nicolson (Londra, 2005)

Roskill, S.W., Hankey: Man of Secrets, Vol. III 1931–1963 (Londra, 1974)

Rostow, Nicholas, Anglo-French Relations 1934–1936 (Londra, 1984)

Schwarz, Ted, Joseph P. Kennedy: The Mogul, the Mob, the Statesman, and the Making of an American Myth (Hoboken, NJ, 2003)

Sebag Montefiore, Simon, Stalin: The Court of the Red Tsar (Londra, 2003)

Self, Robert, Neville Chamberlain: A Political Life (Aldershot, 2006)

Shakespeare, Nicholas, Six Minutes in May: How Churchill Unexpectedly Became Prime Minister (Londra, 2017)

Shay, Robert Paul, Jr, British Rearmament in the Thirties: Politics and Profits (Princeton, 1977)

Shepherd, Robert, A Class Divided: Appeasement and the Road to Munich 1938 (Londra, 1988)

Shirer, William, The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany (Londra, 1962)

Sisman, Adam, Hugh Trevor-Roper: The Biography (Londra, 2010)

Sked, Alan și Chris Cook (ed.), Crisis and Controversy: Essays in Honour of A.J.P. Taylor (Londra, 1976)

Skidelsky, Robert, Oswald Mosley (Londra, 1975); Britain since 1900: A Success Story? (Londra, 2014)

Steiner, Zara, The Triumph of the Dark: European International History 1933–1939 (Oxford, 2011)

Stone, Dan, Responses to Nazism in Britain 1933–1939: Before War and Holocaust (Basingstoke, 2003)

Strobl, Gerwin, The Germanic Isle: Nazi Perceptions of Britain (Cambridge, 2000)

Symons, Julian, The Thirties: A Dream Revolved (Londra, 1975)

Taylor, A.J.P., The Origins of the Second World War (Londra, 1961)

Taylor, S.J., The Great Outsiders: Northcliffe, Rothermere and the Daily Mail (Londra, 1996)

Taylor, Telford, Sword and Swastika: The Wehrmacht in the Third Reich (Londra, 1953); Munich: The Price of Peace (Sevenoaks, 1979)

Thompson, Neville, The Anti-Appeasers: Conservative Opposition to Appeasement in the 1930s (Oxford, 1971)

Thorpe, D.R., Eden: The Life and Times of Anthony Eden, First Earl of Avon, 1897–1977 (Londra, 2003); Supermac: The Life of Harold

Macmillan (Londra, 2010)

Tooze, Adam, The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order 1916–1931 (Londra, 2014)

Ullrich, Volker, Hitler: Ascent 1889–1939 (Londra, 2016)

Urbach, Karina, Go-Betweens for Hitler (Oxford, 2015)

Vyšný, Paul, The Runciman Mission to Czechoslovakia 1938: Prelude to Munich

Wainewright, Will, Reporting on Hitler: Rothay Reynolds and the British Press in Nazi Germany (Londra, 2017)

Waley, Daniel, British Public Opinion and the Abyssinian War 1935–6 (Londra, 1975)

Wapshott, Nicholas, The Sphinx: Franklin Roosevelt, the Isolationists, and the Road to World War II (New York, 2015)

Wark, Wesley K., The Ultimate Enemy: British Intelligence and Nazi Germany 1933–1939 (Londra, 1985)

Watt, D.C., Personalities & Policies: Studies in the Formulation of British Foreign Policy in the Twentieth Century (Londra, 1965)

Watt, Donald Cameron, How War Came: The Immediate Origins of the Second World War 1938–1939 (Londra, 1989)

Weber, Eugen, The Hollow Years: France in the 1930s (Londra, 1995)

Wedgwood, C.V., The Last of the Radicals: Josiah Wedgwood, MP (Londra, 1951)

Weinberg, Gerhard L., The Foreign Policy of Hitler's Germany: Diplomatic Revolution in Europe 1933–1936 (Chicago și Londra, 1970)

West, Nigel, MI6: British Secret Intelligence Service Operations 1909–1945 (Londra, 1983)

Wheeler-Bennett, John W., King George VI: His Life and Reign (Londra, 1958)

Wilson, Jim, Nazi Princess: Hitler, lordul Rothermere and Princess Stephanie von Hohenlohe (Stroud, 2011)

Wrench, Evelyn, Geoffrey Dawson and Our Times (Londra, 1955)

Zeman, Zbyněk și Antonín Klimek, The Life of Edvard Beneš 1884–1948: Czechoslovakia in Peace and War (Oxford, 1997)

Ziegler, Philip, King Edward VIII: The Official Biography (Londra, 1990)

Articole

Adamthwaite, Anthony, „French Military Intelligence and the Coming of War 1935–1939", în Christopher Andrew și Jeremy Noakes (ed.), Intelligence and International Relations 1900–1945 (Exeter, 1987)

Anievas, Alexander, „The International Political Economy of Appeasement: The Social Sources of British Foreign Policy During the 1930s“, Review of International Studies, vol. 37, nr. 2 (2011)

Aster, Sidney, „Appeasement: Before and After Revisionism“, Diplomacy and Statecraft, vol. 19, nr. 3 (2008), pp. 443–480

Bell, Phillip M.H., „Great Britain and the Rise of Germany 1932–1934“, International Relations, vol. 2, nr. 9 (1964), pp. 609–618

Carr, Richard, „Veterans of the First World War and Conservative Anti-Appeasement“, Twentieth Century British History, vol. 22, nr. 1 (2011), pp. 28–51

Ceadel, Martin, „The «King and Country» Debate, 1933: Student Politics, Pacifism and the Dictators“, Historical Journal, vol. 22, nr. 2 (1979), pp. 397–422

Gilbert, Martin, „Horace Wilson: Man of Munich?“, History Today, octombrie 1982, pp. 3–9

Holt, Andrew, „«No More Hoares to Paris»: British Foreign Policymaking and the Abyssinian Crisis, 1935“, Review of International Studies, vol. 37, nr. 3 (2011), pp. 1383–1401

Hucker, Daniel, „Public Opinion between Munich and Prague: The View from the French Embassy“, Contemporary British History, vol. 25, nr. 3 (2011), pp. 407–427

Johnson, Gaynor, „Sir Eric Phipps, the British Government, and the Appeasement of Germany 1933–1937“, Diplomacy and Statecraft, vol. 16, nr. 4 (2005), pp. 651–669

Jukes, G., „The Red Army and the Munich Crisis“, Journal of Contemporary History, vol. 26, nr. 2 (1991), pp. 195–214

Kelly, Bernard, „Drifting towards War: The British Chiefs of Staff, the USSR and the Winter War, November 1939–March 1940“, Contemporary British History, vol. 23, nr. 3 (2009), pp. 267–291

Kennedy, Paul M., „«Appeasement» and British Defence Policy in the Inter-War Years“, British Journal of University Studies, vol. 4, nr. 2 (1978), pp. 161–177

Kersten, Lee, „The Times and the Concentration Camp at Dachau, December 1933–February 1934: An Unpublished Report“, Shofar, vol. 18, nr. 2 (2000), pp. 101–109

Luckhurst, Tim, „When Yorkshire Ruled the World“, British Journalism Review, vol. 27, nr. 3 (2016), pp. 59–65

McCarthy, Helen, „Democratizing British Foreign Policy: Rethinking the Peace Ballot 1934–1935“, Journal of British Studies, vol. 49, nr. 2 (2010), pp. 358–387

Marder, Arthur, „The Royal Navy and the Ethiopian Crisis of 1935–36“, American Historical Review, vol. 75, nr. 5 (1970), pp. 1327–1356

Middleton, Roger, „British Monetary and Fiscal Policy in the 1930s“, Oxford Review of Economic Policy, vol. 26, nr. 3 (2010), pp. 414–441

Mills, William C., „Sir Joseph Ball, Adrian Dingli, and Neville Chamberlain's «Secret Channel» to Italy 1937–1940“, International History Review, vol. 24, nr. 2 (2002), pp. 278–317

Neilson, Keith, „Stalin's Moustache: The Soviet Union and the Coming of War“, Diplomacy and Statecraft, vol. 12, nr. 2 (2001), pp. 197–208

Peden, G.C., „Sir Horace Wilson and Appeasement“, Historical Journal, vol. 53, nr. 4 (2010), pp. 983–1014

Reynolds, David, „Churchill's Writing of History: Appeasement, Autobiography and The Gathering Storm“, Transactions of the Royal Historical Society, Sixth Series, vol. 11 (2001), pp. 221–247

Robbins, Keith G., „VI. Konrad Henlein, the Sudeten Question and British Foreign Policy“, Historical Journal, vol. 12, nr. 4 (1969), pp. 674–697

Soucy, Robert J., „French Press Reactions to Hitler's First Two Years in Power“, Contemporary European History, vol. 7, nr. 1 (1998), pp. 21–38

Stannage, C.T., „VIII. The East Fulham By-Election“, Historical Journal, vol. 14, nr. 1 (1971), pp. 165–200

Steiner, Zara, „The Soviet Commissariat of Foreign Affairs and the Czechoslovakian Crisis in 1938: New Material from the Soviet Archives“, Historical Journal, vol. 42, nr. 3 (1999), pp. 751–779

Disertații

Gilmour, Andrew, „The Changing Reactions of the British Press towards Mussolini's Italy from 1935–1940“ (Oxford, 1986)

Grimwood, Ian, „Aftermath of Munich: Strategic Priorities in British Rearmament October 1938–August 1939“ (LSE, 1996)

Note

Prefață

1. New Statesman, 1944, citat în Sidney Aster, Diplomacy & Statecraft Concilierea: înainte și după revizionism, vol. 19, nr. 3 (2008), pp. 443–480; Martin Gilbert, The Roots of Appeasement (Londra, 1966), p. xi.

Prolog

1. John Julius Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005), 3 septembrie 1939, p. 274.

2. Hugh Dalton, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957), p. 263.

3. Hansard, HC Deb, 1 septembrie 1939, vol. 351, col. 125–313.

4. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1930–1939 (Londra, 1966), 2 septembrie 1939, p. 203.

5. Documentele Beamish, Diary, 2 septembrie 1939, BEAM 3/3.

6. Documentele Hankey, Hankey către soția sa, 3 septembrie 1939, 3/43.

7. Beverley Baxter, Men, Martyrs and Mountebanks: Beverley Baxter's Inner Story of Personalities and Events behind the War (Londra, 1940),

p. 14.

8. N.A. Rose (ed.), „Baffy“: The Diaries of Blanche Dugdale 1936–1947 (Londra, 1973), 2 septembrie 1939, p. 149.

9. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 2 septembrie 1939, p. 212.

10. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 2 septembrie 1939, p. 418.

11. General-maior sir Edward Spears, Assignment to Catastrophe, Vol. I: Prelude to Dunkirk July 1939–May 1940 (Londra, 1954), p. 20.

12. Hansard, HC Deb, 2 septembrie 1939, vol. 351, col. 281.

13. Spears, Assignment to Catastrophe, p. 20.

14. John Barnes și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. II: The Empire at Bay 1929–1945 (Londra, 1988), 2 septembrie 1939, p. 570.

15. Hansard, HC Deb, 2 septembrie 1939, vol. 351, col. 282–283.

16. James (ed.), „Chips“, 2 septembrie 1939, p. 213.

17. Nicolson, Harold Nicolson Diaries and Letters, 2 septembrie 1939, p. 419.

18. Sir Reginald Dorman-Smith, „Rememorări“, Sunday Times, 6 septembrie 1966.

19. Ibid.

I. Experimentul Hitler

1. DBFP, Second Series, Vol. V (Londra, 1956) – Rumbold către sir John Simon, 30 iunie 1933, nr. 229.

2. The Times, 31 ianuarie 1933.

3. Stuart Ball (ed.), Parliament and Politics in the Age of Baldwin and MacDonald: The Headlam Diaries 1923–1935 (Londra, 1992), p. 258.

4. Daily Telegraph, 31 ianuarie 1933.

5. News Chronicle, 31 ianuarie 1933; Daily Herald, 31 ianuarie 1933.

6. The Times, 30 ianuarie 1933.

7. The Times, 31 ianuarie 1933.

8. New Statesman, 4 februarie 1933. New Statesman era editat de Kingsley Martin, care a folosit revista în toată această perioadă pentru a susține pacifismul și ulterior concilierea.

9. Morning Post, 30 ianuarie 1933.

10. Citat în Scotsman, 31 ianuarie 1933.

11. L'Ami du peuple, 31 ianuarie 1933; Coty în L'Ami du peuple, 7 februarie 1933.

12. Citat în Martin Gilbert, Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869–1941 (Londra, 1973), p. 367.

13. DDF, First Series, Vol. II, François-Poncet către Paul-Boncour, 1 februarie 1933, nr. 253.

14. Scotsman, 4 aprilie 1933.

15. Kenneth Young (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. I: 1915–1938 (Londra, 1973), 6 martie 1933, pp. 248–249.

16. Documentele Hamilton, Heyne către Hamilton, 1 aprilie 1933, Hamilton 14/2/3.

17. Ibid., Hamilton către Heyne, 23 octombrie 1933.

18. Ibid., Hamilton către Frau von Flesch-Brunningen, 30 noiembrie 1933.

19. Ibid., Hamilton către Rebecca West, 15 martie 1933.

20. John Lee, A Soldier's Life: General Sir Ian Hamilton, 1853–1947 (Londra, 2000), p. 263.

21. Citat în Richard Griffiths, Fellow Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany 1933–9 (Oxford, 1980), p. 76

22. DBFP, Second Series, Vol. V, Simon către Rumbold, 10 mai 1933, nr. 126.

23. The Scarlet Pimpernel (Londra Films/United Artists, 1934).

24. Martin Gilbert, The Roots of Appeasement (Londra, 1966), Anexa I, Memoriul de la Fontainebleau, p. 189.

25. Departamentul de Stat al SUA, Peace and War: United States Foreign Policy 1931–1941 (Washington, 1943), pp. 179–181.

26. Robert Graves, Goodbye to All That, ed. revizuită (Harmondsworth, [1957] 1960), p. 240; Blunden, Undertones of War [detalii TBC].

27. Jurnalul MacDonald, 2 februarie 1930 – MS MacDonald, PRO 30/69/1753; Gilbert, The Roots of Appeasement, pp. 127, 131.

28. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), 29 aprilie 1933, p. 108.

29. Harold Nicolson, citat în Gilbert, Sir Horace Rumbold, p. 318.

30. Robert Vansittart, The Mist Procession: The Autobiography of Lord Vansittart (Londra, 1958), p. 476.

31. DBFP, Second Series, Vol. V, Rumbold către Simon, 26 aprilie 1933, nr. 36.

32. Ibid. Cadogan către Leeper, 10 mai 1933, nr. 127.

33. Documentele Vansittart, VNST 2/3.

34. PV al Consiliului de Miniștri, 17 mai 1933, CAB 23/76/7/88.

35. Jeremy Noakes și Geoffrey Pridham (ed.), Documents on Nazism 1919–1945 (Londra, 1974), pp. 509–510.

36. Citat în Peter Jackson, France and the Nazi Menace: Intelligence and Policy Making 1933–1939 (Oxford, 2000), p. 64.

37. Joseph Goebbels, discurs confidențial pentru presa germană, 5 aprilie 1940, citat în Volker Ullrich, Hitler: Ascent 1889–1939 (Londra, 2016), p. 478.

38. Mein Kampf.

39. Vezi Steiner și DDF.

40. Sir Ivone Kirkpatrick, The Inner Circle: Memoirs (Londra, 1959), p. 90.

41. Gaynor Johnson (ed.), Our Man in Berlin: The Diary of Sir Eric Phipps 1933–1937 (Basingstoke, 2007), 21 noiembrie 1933, pp. 30–31.

42. Vernon Bartlett, Nazi Germany Explained (Londra, 1933), p. 199.

43. Bond (ed.), Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Vol. I, 1933–1940, Vol. I, 7 iulie 1933, p. 20.

44. Documentele Phipps, Hankey către Phipps, septembrie 1933, PHPP I 3/3.

45. Robert Rhodes James, Bob Boothby: A Portrait (Londra, 1991), p. 60.

46. Ibid., p. 138.

47. Robert Boothby, Boothby: Recollections of a Rebel (Londra, 1978), pp. 110–111.

48. Robert Boothby, I Fight to Live (Londra, 1947), p. 124.

II. „Lupte vă cânt și pe-oșteanul“

1. Winston Churchill, discurs la Winchester House, Epping, 23 februarie 1931.

2. Hansard, HC Deb, 23 noiembrie 1932, vol. 272, col. 81.

3. Hansard, HC Deb, 23 martie 1933, vol. 276, col. 542.

4. Hansard, HC Deb, 13 aprilie 1933, vol. 276, col. 2792.

5. David Lloyd George, War Memoirs, Vol. I (Londra, 1933), p. 49.

6. Daily Express, 13 februarie 1933.

7. Daily Telegraph, 11 februarie 1933.

8. Hansard, HC Deb, 30 iulie 1934, vol. 292, col. 2401.

9. Denis Mack Smith, Mussolini (Londra, 1981), pp. 194–195.

10. Citat în Nottingham Evening Post, 9 martie 1933.

11. Keith Middlemas și John Barnes, Baldwin: A Biography (Londra, 1969), p. 745.

12. Hansard, HC Deb, 12 noiembrie 1936, vol. 317, col. 1144.

13. Winston S. Churchill, The Second World War, Vol. I: The Gathering Storm (Londra, 1948), pp. 169, 615.

14. Nick Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays 1932–1939: An Insider's Account of the House of Commons (Lewiston, NY, 1996), 9 iulie 1936, p. 271.

15. Boothby, I Fight to Live, (Londra, 1947), pp. 35–36.

16. Citat în Middlemas și Barnes, Baldwin, p. 722.

17. Hansard, HC Deb, 10 noiembrie 1932, vol. 270, col. 632.

18. J.F.C. Fuller, The Reformation of War (Londra, 1923), p. 150.

19. Hansard, HC Deb, 30 iulie 1934, vol. 292, col. 2368.

20. Leeds Mercury, 29 iunie 1933.

21. PV al Consiliului de Război, 15 august 1919 – CAB 23/15/270.

22. Documentele Simon, Memoriul personalului din marină, 31 ianuarie 1932.

23. Raport anual al șefilor de stat-major privitor la politica de apărare, februarie 1932, CAB 53/22/10.

24. DBFP, Second Series, Vol. V, (Londra, 1956), Rumbold către Simon, 27 iunie 1933, nr. 223.

25. S.W. Roskill, Hankey: Man of Secrets, Vol. 3, 1931–1963 (Londra, 1974), p. 86.

26. Hansard, HC Deb, 7 noiembrie 1933, vol. 281, col. 138.

27. Hansard, HC Deb, 7 februarie 1934, vol. 285, col. 1197.

28. DBFP, Second Series, Vol. V, Rumbold către Simon, 27 iunie 1933, nr. 223.

29. Ibid., Memorandum de Vansittart asupra reînarmării Germaniei, 14 iulie 1933, nr. 253.

30. N.H. Gibbs, History of the Second World War: Grand Strategy, Vol. I – Rearmament Policy, (Londra, 1976), p. 135.

31. Minute guvernamentale, 28 februarie 1934, CAB 23/78/7.

32. Hansard, HC Deb, 8 martie 1934, vol. 286, col. 2027.

33. Ibid., col. 2048.

34. Ibid., col. 2057.

35. Ibid., col. 2072.

36. Ibid., col. 2078.

37. Comisia Necesarului de Apărare – raport al subcomisiei, 28 februarie 1934, PREM 1/175/79.

38. Concluzii 52, 2 iulie 1934, CAB 27/504; Michael Howard, The Continental Commitment: The Dilemma of British Defence Policy in the Era of the Two World Wars (Londra, 1972), p. 108.

39. Gibbs, History of the Second World War: Grand Strategy, p. 106.

40. DC(M) (32) Document 120, „Notă a cancelarului Trezoreriei pe marginea raportului DRC“, 20 iunie 1934, CAB 16/111.

41. Hansard, HC Deb, 10 noiembrie 1932, vol. 270, col. 632.

42. Brian Bond (ed.), Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Vol. I – ١٩٤٠–١٩٣٣ (Londra, 1972), 3 mai și 21 iunie 1934, pp. 42, 46.

43. Ibid.

44. Ibid., p. 48.

45. Pentru un studiu aprofundat al relației dintre serviciile secrete franceze și factorii politici francezi, vezi Peter Jackson, France and the Nazi Menace: Intelligence and Policy Making 1933–1939 (Oxford, 2000), pp. 53–76.

46. Citat în Brendon, The Dark Valley: A Panorama of the 1930s (Londra, 2000), p. 139.

47. Citat în Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol V: 1922–1939, (Londra, 1976), p. 552.

48. Ibid., p. 552.

49. Hansard, HC Deb, 30 iulie 1934, vol. 292, col. 2349.

50. Ibid., col. 2373–2374.

51. Hansard, HC Deb, 13 iulie 1934, vol. 292, col. 675.

52. Minute guvernamentale, 26 noiembrie 1934, CAB 23/80/10.

53. DBFP, Second Series, Vol. XII (Londra, 1972) – Memorii ale lui Phipps asupra reînarmării Germaniei, 23 noiembrie 1934, nr. 208.

54. DBFP, Second Series, Vol. XII, Minută a lui Simon, 28 noiembrie 1934, nr. 231.

55. Minute guvernamentale, 21 noiembrie 1934, CAB 23/80/9.

56. Citat în Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, pp. 571–572.

57. Harold Macmillan, Winds of Change 1914–1939 (Londra, 1966), p. 575.

58. Hansard, HC Deb, 28 noiembrie 1934, vol. 295, col. 863.

59. Daily Telegraph, 29 noiembrie 1934.

60. Daily Mail, 29 noiembrie 1934.

61. Hansard, HC Deb, 28 noiembrie 1934, vol. 295, col. 883.

62. Ibid., col. 917.

III. La ceai cu Hitler

1. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), p. 125.

2. Contele de Avon, Facing the Dictators (Londra, 1962), p. 61.

3. Ibid., p. 69.

4. Documentele Avon, Jurnal, 20 februarie 1934, AP 20/I/14.

5. Documentele Baldwin, Eden către Baldwin, 21 februarie 1934, vol. 122, ff. 31–33.

6. Documentele Avon, 22 februarie 1934, AP 14/1/338/4.

7. Robert Vansittart, The Mist Procession: The Autobiography of Lord Vansittart (Londra, 1958), p. 346.

8. DBFP, Second Series, Vol. VI (Londra, 1957), Simon către Phipps, 23 februarie 1934, nr. 308.

9. Documentele Avon, Jurnal, 24 februarie 1934, AP 20/I/14.

10. DBFP, Second Series, Vol. VI, Phipps către Simon, 21 martie 1934, nr. 360.

11. Relatare în The Times, 12 martie 1934.

12. Robert Rhodes James, Anthony Eden (Londra, 1986), p. 135; D.R. Thorpe, Eden: The Life and Times of Anthony Eden, 1897–1977 (Londra, 2003), p. 130.

13. Documentele Nicolson, Jurnal, 2 februarie 1934.

14. Hansard, HC Deb, 13 aprilie 1933, vol. 276, col. 2759.

15. John Hallett (E.H. Carr), „The Prussian Complex“, Fortnightly Review, 1 ianuarie 1933, pp. 37–45.

16. John Mainard Keynes, Consecințele economice ale păcii (Londra, 1919), p. 209.

17. Citat în Martin Gilbert, The Roots of Appeasement (Londra, 1966), p. 52.

18. Relatare în The Times, 13 martie 1933.

19. Ben Pimlott (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1986), 18 august 1933, p. 179.

20. The Times, 10 aprilie 1933.

21. Hansard, HC Deb, 23 martie 1933, vol. 276, col. 617.

22 Citat în Michael Bloch, Ribbentrop (Londra, 1992), p. 52.

23. Manchester Guardian, 12 mai 1933.

24. DGFP, Series C, Vol. II (Londra, 1959), Ambasadorul în Marea Britanie către Ministerul de Externe, 10 noiembrie 1933, nr. 57.

25. Jones, A Diary with Letters, 3 iulie 1932, p. 44; J.R.M. Butler, Lord Lothian (Philip Kerr) 1882–1940 (Londra, 1960), p. 237.

26. Scrisoare către Manchester Guardian, 10 mai 1935.

27. Butler, Lord Lothian, p. 197.

28. Vernon Bartlett, Nazi Germany Explained (Londra, 1933), p. 267.

29. DGFP, Series C, Vol. III, 1934–35, Ambasadorul în Marea Britanie către Ministerul de Externe, nr. 445.

30. DBFP, Second Series, Vol. XII (Londra, 1972), nr. 391; Documentele Lothian, Lothian către Simon, 30 ianuarie 1935.

31. The Times, 1 februarie 1935.

32. Pimlott (ed.), The Political Diary of Hugh Dalton, p. 164.

33. Martin Gilbert, Plough My Own Furrow: The Story of Lord Allen of Hurtwood as Told through His Writings and Correspondence (Londra, 1965), pp. 354–355.

34. Ibid., p. 358.

35. Daily Telegraph, 28 ianuarie 1935, citat în Gilbert, Ibid., p. 358.

36. Documentele Butler, Dorothy Bonareies către R.A. Butler, 9 noiembrie 1932, RAB G4-73; Nick Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert

Bernays 1932–1939: An Insider's Account of the House of Commons (Lewiston, NY, 1996), 9 mai 1933, p. 75.

37. Eric Hobsbawm, The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991 (Londra, 1994).

38. Citat în Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V: 1922–1939 (Londra, 1976), p. 226; citat în Andrew Gilmour, „Reacțiile schimbătoare ale presei britanice față de Italia lui Mussolini" (teză nepublicată, Universitatea Oxford, 1986), p. 3; citat în Alexander Anievas, „Economia politică internațională a concilierii: sursele sociale ale politicii externe britanice în anii 1930", Review of International Studies, vol. 37, nr. 2 (2011), p. 617.

39. S.J. Taylor, The Great Outsiders: Northcliffe, Rothermere and the Daily Mail (Londra, 1996), p. 191.

40. Gavin Bowd, Fascist Scotland: Caledonia and the Far Right (Edinburgh, 2013), pp. 19–20.

41. Daily Mail, 10 iulie 1933.

42. Daily Mail, 24 noiembrie 1933.

43. Daily Mail, 28 decembrie 1934.

44. Scrisoare de la Rothermere către Churchill, 13 mai 1935, citată în Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V: Companion, Part 3: The Coming of War 1936–1939 (Londra, 1982), p. 1171.

45. Daily Mail, 7 noiembrie 1933; ibid., 13 noiembrie 1934.

46. Citat în Taylor, The Great Outsiders, p. 290.

47. Wilson, „Germania în mai“, English Review, iunie 1934; citat în Griffiths, Fellow Travellers of the Right, p. 160.

48. Citat în Karina Urbach, Go-Betweens for Hitler (Oxford, 2015), p. 246.

49. DBFP, Second Series, Vol. XII, Phipps către Simon, 16 decembrie 1934, nr. 294.

50. Gaynor Johnson (ed.), Our Man in Berlin: The Diary of Sir Eric Phipps 1933–1937 (Basingstoke, 2007), p. 85.

51. DBFP, Second Series, Vol. XII, Vansittart către Phipps, 2 februarie 1935, nr. 453, nota de subsol 5.

52. Documentele Phipps, Hankey către Phipps, 3 septembrie 1933, PHPP I 3/3.

53. Manchester Guardian, 24 mai 1934.

54. Documentele Phipps, Hankey către Phipps, 3 septembrie 1933, PHPP I 3/3.

55. Adam Sisman, Hugh Trevor-Roper: The Biography (Londra, 2010), p. 39.

56. DBFP, Second Series, Vol. XII, Phipps către Simon, 26 septembrie 1934, nr. 120.

57. Ibid., Drummond către Simon, 18 februarie 1935, nr. 466.

58. Ian Kershaw, Making Friends with Hitler: Lord Londonderry and Britain's Road to War (Londra, 2004), p. 33.

59. L.S. Amery, My Political Life, Vol. III: The Unforgiving Years 1929–1940 (Londra, 1955), p. 380.

60. Documentele Hamilton, Hamilton către T.J. Schwartz, 24 iulie 1934, 14/2/3.

61. Gordon Martel (ed.), The Times and Appeasement: The Journals of A. L. Kennedy 1932–1939 (Cambridge, 2000), 19 septembrie 1934, p. 146.

62. Manchester Guardian, 2 iulie 1934.

63. Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays, 2 iulie 1934, pp. 145–146.

64. Daily Telegraph, 7 iulie 1934.

65. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 7 iulie 1934, p. 78.

66. Ibid., 28 iulie 1934, p. 81.

67. Documentele Avon, Astor către Eden, 2 octombrie 1933, AP 14/1/139.

68. Kenneth Young (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. I: 1915–1938 (Londra, 1973), 7 iulie 1933, p. 260.

69. Richard Davenport-Hines, Universal Man: The Seven Lives of John Maynard Keynes (Londra, 2015), p. 308; Stuart Ball (ed.), Parliament and Politics in the Age of Baldwin and MacDonald: The Headlam Diaries 1923–1935 (Londra, 1992), 23 iunie 1933, p. 273.

70. Martin Gilbert, Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869–1941 (Londra, 1973), p. 319.

71. Documentele Hamilton, Londonderry către Hamilton, 9 august 1938, 14/2/10.

72. Robert Bernays, Special Correspondent (Londra, 1934), pp. 234–235.

73. Ibid., pp. 239, 228, 239.

74. Ibid., p. 210.

75. Ibid., p. 214.

76. Ibid.

77. Ian Kershaw, Hitler 1889–1936: Hubris (Londra, 1998), p. 547.

78. DBFP, Second Series, Vol. XII, Phipps către Simon, 4 februarie 1935, nr. 412.

79. Documentele Lloyd, Lloyd către Blanch Lloyd, februarie/martie 1935, GLLD 4/3.

80. DBFP, Second Series, Vol. XII, Memoriul lui Vansittart, 21 februarie 1935, nr. 484.

81. N.J. Crowson (ed.), Fleet Street, Press Barons and Politics: The Journals of Collin Brooks 1932–1940 (Cambridge, 1998), 25 ianuarie 1934, p. 56.

82. Martel (ed.), The Times and Appeasement, 11 iulie 1934, p. 143; Vansittart, The Mist Procession, pp. 427–428; Colin R. Coote, Editorial: The Memoirs of Colin R. Coote (Londra, 1965), p. 175.

83. Roy Jenkins, The Chancellors (Londra, 1998), p. 367.

84. Coote, Editorial, p. 175.

85. David Dutton, Simon: A Political Biography of Sir John Simon (Londra, 1992), p. 337.

86. Documentele Simon, Jurnal, 11 martie 1935, MS. Simon 7.

87. Hansard, HC Deb, 11 martie 1935, vol. 299, col. 35.

88. Ibid., col. 77.

89. DBFP, Second Series, Vol. XII, Campbell către Simon, 17 martie 1935, nr. 587.

90. Ibid., nr. 590.

91. Paul Schmidt, Hitler’s Interpreter (Londra, 1951), p. 16.

92. Documentele Salisbury, Cranborne către Ormsby-Gore, martie 1935, cutia 63.

93. Ball (ed.), Parliament and Politics in the Age of Baldwin and MacDonald, 18 martie 1935, p. 327; Gilbert, Sir Horace Rumbold, p. 393.

94. Martel (ed.), The Times and Appeasement, 14 mai 1936, p. 225.

95. Documentele Salisbury, Cranborne către Ormsby-Gore, martie 1935, cutia 63.

96. Schmidt, Hitler’s Interpreter, pp. 17–18.

97. DGFP, Series C, Vol. III, 1934–5, nr. 555.

98. Avon, Facing the Dictators, p. 135.

99. DBFP, Second Series, Vol. XII, nr. 651.

100. Documentele Avon, Jurnal, 25 martie 1935, AP 20/1.

101. Documentele Salisbury, Jurnalul lui Cranborne, 23 martie 1935, cutia 63.

102. Avon, Facing the Dictators, p. 139.

103. Documentele Salisbury, Cranborne către William Ormsby-Gore, martie 1935, cutia 63.

104. Documentele Salisbury, Jurnalul lui Cranborne, 23 martie 1935, cutia 63.

105. Documentele Simon, 27 martie 1935, MS Simon 7.

106. Documentele Avon, Jurnal, 26 martie 1935, AP 20/1.

107. Schmidt, Hitler's Interpreter, p. 34.

108. DBFP, Second Series, Vol. XII, nr. 722 (nota de subsol 43).

109. Hansard, HC Deb, 11 iulie 1935, vol. 304, col. 543.

110. Joachim von Ribbentrop, The Ribbentrop Memoirs (Londra, 1954), p. 41.

111. Fred Kupferman, Laval (Paris, 1987), p. 150.

IV: Încurcătura abisiniană

1. DDF, Second Series, Vol. I, nr. 288; citat în Zara Steiner, The Triumph of the Dark: European International History 1933–1939 (Oxford, 2011), p. 31.

2. Daily Telegraph, 17 iulie 1935; The Times, 17 iulie 1935.

3. Nick Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays 1932–1939: An Insider's Account of the House of Commons (Lewiston, NY, 1996), p. 214.

4. DBFP, Second Series, Vol. XIV, (Londra, 1976), nr. 229.

5. Nicholas Farrell, Mussolini: A New Life (Londra, 2003), p. 261.

6. Kenneth Rose, The Later Cecils (Londra, 1975), p. 130.

7. Helen McCarthy, „Democratizarea politicii externe britanice: regândirea votului de pace 1934–1935", Journal of British Studies, vol. 49, nr. 2 (2010), pp. 358–387.

8. Daily Express, 25 octombrie 1934.

9. Robert C. Self (ed.), The Austen Chamberlain Diary Letters (Cambridge, 1995), p. 487.

10. Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays, 5 mai 1934, p. 134.

11. Citat în John Charmley, Churchill: The End of Glory (Londra, 1993), p. 202.

12. The Times, 24 iulie 1935.

13. DBFP, Second Series, Vol. XIV, Minută de Vansittart, nr. 301.

14. Earl of Avon, Facing the Dictators (Londra, 1962), p. 224.

15. Dodd, p. 255.

16. Daily Mail, 15 iulie 1935.

17. Evening Standard, 13 februarie 1935; Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 30 iulie 1935, p. 40.

18. Kenneth Rose, King George V (Londra, 1983), p. 387.

19. Documentele Cazalet, MS 917 02 05.

20. The Times, 30 august 1935; Daily Herald, 10 iulie 1935.

21. J.A. Cross, Sir Samuel Hoare: A Political Biography (Londra, 1977), pp. 219–220.

22. Salisbury Documentele, cutia 63.

23. Philip Williamson și Edward Baldwin (ed.), Baldwin Papers: A Conservative Statesman 1908–1947 (Cambridge, 2004), p. 352.

24. Documentele Neville Chamberlain, NC 7/11/28/24–5.

25. DBFP, Second Series, Vol. XV (Londra, 1976), Phipps către Hoare, 13 noiembrie 1935, nr. 213.

26. Cross, Sir Samuel Hoare, p. 235.

27. Avon, Facing the Dictators, p. 298.

28. The Times, 16 decembrie 1935.

29. Citat în DBFP, Second Series, Vol. XV, nr. 387.

30. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 15 decembrie 1935, p. 166.

31. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters 1930–1939 (Londra, 1966), 10 decembrie 1935, p. 230.

32. Documentele Cazalet, Jurnal, decembrie 1935.

33. Avon, Facing the Dictators, p. 317.

34. David Gilmour, The Pursuit of Italy: A History of a Land, Its Regions and Their Peoples (Londra, 2011), p. 322.

35. Selected Speeches of His Imperial Majesty Haile Selassie I, 1918 to 1967 (Addis Abeba, 1967), pp. 313–314.

V: Peste Rin

1. Documentele Liddell Hart, 11/1938/98.

2. Ian Kershaw, Hitler 1888–1936: Hubris (Londra, 1998), p. 587.

3. William L. Shirer, Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent 1934–1941 (Londra, 1941), 7 martie 1936, pp. 50–51.

4. Gaynor Johnson (ed.), Our Man in Berlin: The Diary of Sir Eric Phipps 1933–1937 (Basingstoke, 2007), 14 decembrie 1935, p. 140.

5. Jonathan Haslam, The Vices of Integrity: E.H. Carr 1892–1982 (Londra, 1999), p. 59.

6. Norman Rose, Vansittart: Study of a Diplomat (Londra, 1978), p. 190.

7. Documentele Hankey, Hankey către Phipps, 2 ianuarie 1936, HNKY 5/5.

8. DBFP, Second Series, Vol. XV (Londra, 1976), „Pericolul german“, Memorandum de Eden, 17 ianuarie 1936, nr. 460.

9. Martin S. Alexander, The Republic in Danger: General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence 1933–1940 (Cambridge, 1992), p. 258.

10. Ibid., p. 259.

11. The Times, 9 martie 1936.

12. Citat în Steiner, p. 144.

13. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters 1930–1939 (Londra, 1966), 9 martie 1936, p. 248.

14. DBFP, Second Series, Vol. XVI (Londra, 1977), 9 martie 1936, nr. 55; The Times, 9 martie 1936.

15. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), 8 martie 1936, pp. 180–181.

16. DBFP, Second Series, Vol. XVI, „Eden, Memoriu pentru Cabinet“, 8 martie 1936, nr. 48.

17. Ibid., „Relatare a unei ședințe cu puterile de la Locarno“, 10 martie 1936, nr. 61.

18. Documentele Avon, „Subiecte de discutat cu M. Flandin“, nedatat, 13/1/13 B.

19. Documentele Cazalet, Jurnal, martie 1936.

20. N.A. Rose (ed.), Baffy: The Diaries of Blanche Dugdale 1936–1947 (Londra, 1973), p. 8.

21. DGFP, Series C, Vol. V (Londra, 1961), Ambasadorul în Marea Britanie către Ministerul de Externe, 9 martie 1936, nr. 33.

22. Avon, Facing the Dictators, p. 346.

23. N.J. Crowson, Facing Fascism: The Conservative Party and the European Dictators 1935–1940 (Londra, 1997), p. 41.

24. Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters, martie 1936, pp. 249–250.

25. Proces-verbal al Cabinetului, 11 martie 1936, CAB 23/83/18.

26. Ben Pimlott (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1986), 11 martie 1936, p. 196.

27. Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters, 17 martie 1936, p. 251.

28. Keith Feiling, The Life of Neville Chamberlain (Londra, 1946), p. 279.

29. Jones, A Diary with Letters, 22 martie 1936, pp. 183–184.

30. Documentele Avon, Simon către Baldwin, 26 martie 1936, 14/1/621.

31. Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diary and Letters, 23 martie 1936, p. 254.

32. Ian Colvin, None So Blind: A British Diplomatic View of the Origins of World War II (New York, 1965), p. 99.

33. Hansard, HC Deb, 26 martie 1936, vol. 310, col. 1439.

34. Brian Bond (ed.), Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Vol. I – 1933–1940 (Londra, 1972), 15 aprilie 1936, p. 109.

35. Steiner, p. 151.

36. Citat în William Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany (Londra, 1962), p. 293.

37. Documentele Emrys-Evans, Emrys-Evans către Margesson, 13 iulie 1936, MS 58248.

VI: Apărarea Imperiului

1. Morning Post, 16 ianuarie 1936.

2. Robert C. Self (ed.), The Austen Chamberlain Diary Letters (Cambridge, 1995), 15 februarie 1936, p. 499.

3. Documentele Cazalet, Jurnal, 13 februarie 1936.

4. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V: 1922–1939 (Londra, 1976), p. 687.

5. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3 (Londra, 1982), p. 18.

6. Ibid., p. 7.

7. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, (Londra, 1990), p. 703.

8. N.J. Crowson (ed.), Fleet Street, Press Barons and Politics: The Journals of Collin Brooks 1932–1940 (Cambridge, 1998), 14 martie 1936, p. 160.

9. Documentele Lloyd, GL către George Lloyd, martie 1936, GLDD 5/5.

10. „Cato“, Guilty Men (Londra, 1940), p. 75; The Times, 16 martie 1936.

11. Documentele Victor Cazalet, Jurnal, 4 martie 1936.

12. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), 22 mai 1936, p. 204.

13. Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, p. 686.

14. Documentele Neville Chamberlain, 23 februarie 1936, NC 7/11/29/29.

15. Evening Standard, ١ mai ١٩٣٦.

16. Brian Bond (ed.), Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Vol. I – 1933–1940 (Londra, 1972), 27 ianuarie 1936, p. 99.

17. Hansard, HC Deb, 10 martie 1936, vol. 309, col. 1973.

18. Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3, p. 164.

19. Citat în B.H. Liddell Hart, The Memoirs of Captain Liddell Hart, Vol. I (Londra, 1965), p. 301.

20. Philip Williamson și Edward Baldwin (ed.), Baldwin Papers: A Conservative Statesman 1908–1947 (Cambridge, 2004), p. 379.

21. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters 1930–1939 (Londra, 1966), 12 noiembrie 1938, p. 278.

22. Hansard, HC Deb, 10 noiembrie 1936, vol. 317, col. 742.

23. Hansard, HC Deb, 12 noiembrie 1936, vol. 317, col. 1107.

24. Ibid., col. 1145.

25. Michael Fry, Hitler's Wonderland (Londra, 1934).

VII: Țara Minunilor lui Hitler

1. Documentele Dawson, Horace Rumbold către Geoffrey Dawson, 10 iunie 1936, MS. Dawson 78.

2. Documentele Mount Temple, „Raportul Tennant asupra Adunării de la Nürnberg, 1935", BR 81/10.

3. Ernest W.D. Tennant, True Account (Londra, 1957), p. 169.

4. Citat în Kenneth Rose, The Later Cecils (Londra, 1975), p. 179.

5. Douglas Reed, Insanity Fair (Londra, 1938), pp. 420–421; Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 18 mai 1938, p. 166.

6. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 6 iunie 1938, p. 346.

7. Kenneth Young (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. I: 1915–1938 (Londra, 1973), 14 septembrie 1934, p. 305; ibid., 8 august 1933, p. 267; Jessica Mitford, Hons and Rebels (Londra, 1960), p. 62.

8. Young (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. I, 13 iulie 1933, p. 263.

9. Philip Ziegler, King Edward VIII: The Official Biography (Londra, 1990), p. 206; Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), Whitsuntide 1935, p. 35.

10. Graham Wootton, The Official History of the British Legion (Londra, 1956), p. 185, citat în Richard Griffiths, Fellow Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany 1933–9 (Oxford, 1980), p. 130.

11. James Murphy, Who Sent Rudolf Hess? (Londra, 1941), p. 11, citat în Griffiths, Fellow Travellers of the Right, p. 130.

12. Stuart Ball (ed.), Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee: The Headlam Diaries 1935–1951 (Cambridge, 1999), 21 noiembrie 1938, p. 145; Stuart Ball (ed.), Parliament and Politics in the Age of Baldwin and MacDonald: The Headlam Diaries 1923–1935 (Londra, 1992), 1 noiembrie 1926, p. 103.

13. Frances Stevenson, Lloyd George: A Diary, ed. A.J.P. Taylor (Londra, 1971), 22 noiembrie 1934, p. 292; Robert Rhodes James (ed.), Memoirs of a Conservative: J.C.C. Davidson's Memoirs and Papers 1910–1937 (Londra, 1969), p. 405.

14. Ian Kershaw, Prieten cu Hitler: lordul Londonderry și drumul spre război al Marii Britanii (Londra, 2004), p. 130.

15. Ibid., pp. 139–141.

16. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 20 februarie 1936, p. 245.

17. Marchizul de Londonderry, Ourselves and Germany (Londra, 1938), pp. 13–14.

18. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), martie 1936, p. 179.

19. Citat în Martin Gilbert, The Roots of Appeasement (Londra, 1966), p. 165.

20. Neville Thompson, The Anti-Appeasers: Conservative Opposition to Appeasement in the 1930s (Oxford, 1971), pp. 156–157.

21. A.L. Rowse, A Man of the Thirties (Londra, 1979), p. 4.

22. Gaynor Johnson (ed.), Our Man in Berlin: The Diary of Sir Eric Phipps 1933–1937 (Basingstoke, 2007), 10 noiembrie 1936, p. 188.

23. Citat în Gilbert, The Roots of Appeasement, pp. 166–167.

24. Documentele Dawson, Horace Rumbold către Geoffrey Dawson, 10 iunie 1936, MS. Dawson 78.

25. KV 5/3, Raportul anual al Societății Anglo-Germane 1935–1936.

26. Michael Bloch, Ribbentrop (Londra, 1992), p. 110.

27. Ibid., p. 117.

28. Romancierul american Thomas Wolfe, un spectator, citat în Duff Hart-Davis, Hitler's Olympics (Londra, 1986), p. 151.

29. Joachim von Ribbentrop, The Ribbentrop Memoirs (Londra, 1954), p. 62.

30. Ibid.; André François-Poncet, The Fateful Years: Memoirs of a French Ambassador in Berlin 1931–1938 (Londra, 1949), p. 206.

31. James (ed.), „Chips", 6, 11 și 13 august 1936, p. 106; Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 20 septembrie 1936, p. 273.

32. François-Poncet, The Fateful Years, p. 206.

33. T.P. Conwell-Evans, „Note ale unei conversații dintre Lloyd George și Hitler la Berchtesgaden, 4 septembrie 1936", citat în Gilbert, The Roots of Appeasement, Anexa 2, p. 209.

34. Daily Express, 17 septembrie 1936.

35. KV 5/6, „Raportul serviciului de securitate de la adunarea de la Nuremberg 1937“.

36. Documentele Avon, Jurnal, 20 mai 1936, AP 20/1/15.

37. James (ed.), „Chips“, 22 noiembrie 1936, p. 84.

38. Fritz Hesse, Hitler and the English (Londra, 1954), pp. 31–32.

39. Ibid., p. 33.

VIII: Intră în scenă Chamberlain

1. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 8 august 1937, p. 265.

2. Citat în The Times, 1 februarie 1937.

3. Primul vers al poemului lui John Cornford, scris cu puțin înainte ca autorul să fie ucis pe frontul din Cordoba, în decembrie 1936, la 21 de ani.

4. Această cifră include atât execuțiile, cât și victimele relelor tratamente din lagărele sovietice – vezi Robert Conquest, The Great Terror: A Reassessment, ed. celei de a 40-a aniversări (Londra, 2008), pp. 485–486

5. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3 (Londra, 1982), p. 2.

6. Ibid., p. 143.

7. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), 19 februarie 1937, p. 316.

8. The Times, 31 mai 1937; Sunday Times, 30 mai 1937.

9. Daily Telegraph, 29 mai 1937.

10. Winston. S. Churchill, Great Contemporaries (Londra, 1937), p. 52.

11. Citat în Robert Self, Neville Chamberlain: A Political Life (Aldershot, 2006), p. 19.

12. Ibid., p. 20.

13. Documentele Douglas-Home, Neville Chamberlain – schiță de personaj.

14. Self, Neville Chamberlain, p. 25.

15. Ibid., p. 27.

16. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. I: The Making of a Politician 1915–1920 (Aldershot, 2000), NC către Hilda, 1 iunie 1917, p. 208.

17. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 30 mai 1937, p. 253.

18. Roger Middleton, „Politica britanică monetară și fiscală în anii 1930“, Oxford Review of Economic Policy, vol. 26, nr. 3 (2010), pp. 414–441.

19. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 12 mai 1934, p. 70.

20. Ibid., 23 martie 1935, p. 125.

21. Documentele Douglas-Home, „Secolul XX rememorat“, interviu BBC, 11 mai 1983.

22. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. II: The Reform Years 1921–1927 (Aldershot, 2000), NC către Ida 19 iunie 1927, p. 412.

23. Documentele Douglas-Home, Note, „Neville Chamberlain 1940“.

24. Citat în Self, Neville Chamberlain, p. 13; contele de Swinton, Sixty Years of Power: Some Memories of the Men Who Wielded It (Londra, 1966), p. 111.

25. „Cioclu provincial“ a fost expresia rostită de Churchill de față cu Lloyd George, la prânzul din 21 februarie 1938; (Colin Cross (ed.), Life with Lloyd George: The Diary of A.J. Sylvester 1931–1945 (Londra, 1975), p. 196, deși Robert Self arată că fusese folosită și de Aneurin Bevan în iunie 1937; (Michael Foot, Aneurin Bevan: o biografie, Vol I: 1897–1945 (Londra, 1962), p. 257.

26. Swinton, Sixty Years of Power, p. 110; Harold Macmillan, The Past Masters: Politics și Politicians 1906–1939 (Londra, 1975), p. 134; Alistair Horne, Macmillan 1894–1956: Vol. I of the Official Biography (Londra, 1988), p. 80.

27. Lord Salter, Memoirs of a Public Servant (Londra, 1961), p. 251.

28. Documentele Douglas-Home, „Secolul XX rememorat“, interviu BBC, 11 mai 1983.

29. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 29 februarie 1936, p. 178.

30. Malcolm Muggeridge, The Thirties: 1930–1940 in Great Britain (Londra, 1940), p. 77.

31. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 4 & 16 octombrie 1937, p. 275.

32. Earl of Avon, Facing the Dictators (Londra, 1962), p. 445.

33. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 28 iulie 1934, pp. 82–83.

34. Documentele Neville Chamberlain, NC către Hilda, 4 februarie 1933, NC 18/1/881.

35. The Times, 11 iunie 1936.

36. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, NC către Hilda, 14 iunie 1936, pp. 194–195.

37. Hansard, HC Deb, 26 martie 1936, vol. 310, col. 1446.

38. Keith Feiling, The Life of Neville Chamberlain (Londra, 1946), p. 324.

39. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 18 martie 1935, p. 123.

40. Ibid., 14 noiembrie 1936, p. 219.

41. Gabriel Gorodetsky (ed.), The Maiski Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943 (New Haven, 2015), 29 iulie 1937, p. 84.

42. Documentele Cadogan, Jurnal, 24 septembrie 1936, ACAC 1/5.

43. Documentele Lothian, „Memo german", 11 mai 1937, pp. 250–260.

44. Documentele Avon, Ormsby-Gore către Eden, 19 octombrie 1936, AE 13/1/50 L.

45. Documentele Avon, Vansittart către Eden, 21 septembrie 1936, AE 13/1/50 F.

46. Self, Neville Chamberlain, p. 280.

47. Documentele Chamberlain, Chamberlain către Leo Amery, 15 noiembrie 1937, NC7/11/30/6–7.

48. Documentele Avon, Churchill către Eden, 3 septembrie 1937, AE 13/1/58 F.

49. Ibid., AE 13/1/58 I.

50. Malcolm Muggeridge (ed.), Ciano's Diary 1937–1938 (Londra, 1952), 21 septembrie 1937, p. 15.

51. Minute guvernamentale, 6 octombrie 1937, CAB23/89/7.

52. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, NC către Ida, 30 octombrie 1937, p. 280.

53. Ibid., NC către Ida, 4 iulie 1937, p. 259.

IX: Vânătoarea păcii

1. Helen P. Kirkpatrick, Under the British Umbrella: What the English Are and How They Go to War (New York, 1939), p. 260.

2. Bernays, Naked Fakir (Londra, 1931), p. 51.

3. Citat în Robert Self, Neville Chamberlain: A Political Life (Aldershot, 2006), p. 291.

4. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), 2 iunie 1936, p. 215.

5. Andrew Roberts, The Holy Fox: A Biography of Lord Halifax (Londra, 1991), p. 64.

6. Earl of Avon, Facing the Dictators (Londra, 1962), p. 503.

7. Nevile Henderson, Water under the Bridges (Londra, 1945), p. 100.

8. Nevile Henderson, Failure of a Mission: Berlin 1937–1939 (Londra, 1940), p. 13.

9. John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), p. 41; DBFP, Second Series, Vol. XIX (Londra, 1982), nr. 53.

10. The Times, 2 iunie 1937.

11. Avon, Facing the Dictators, p. 504.

12. Henderson, Failure of a Mission, p. 17.

13. DBFP, Second Series, Vol. XIX, nr. 273.

14. Documentele Hickleton, Henderson către Halifax, 4 noiembrie 1937, A4/410/3/2/ii.

15. Documentele Hickleton, Henderson către Halifax, 14 noiembrie 1937, A4/410/3/2/ii.

16. Halifax către Chamberlain, 8 noiembrie 1938, PREM 1/330/175.

17. R.A.C. Parker, Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War (Basingstoke, 1993), p. 98.

18. Citat în Roberts, The Holy Fox, p. 67.

19. Documentele Hickleton, Jurnal, 17 noiembrie 1937, A4/410/3/3/vi.

20. Documentele Hickleton, Jurnalul lordului Halifax: „Vizita lordului președinte în Germania, 17–21 noiembrie 1937“, A4/410/3/3/vi.

21. Sir Ivone Kirkpatrick, The Inner Circle: Memoirs (Londra, 1959), p. 94.

22. Lord Halifax, Fullness of Days (Londra, 1957), pp. 184–185.

23. Substanța acestor convorbiri este atestată de jurnalul lui Halifax despre excursie (pe care l-a trimis Ministerului de Externe, precum și lui Chamberlain), de arhivele oficiale germane și de memoriile lui Paul Schmidt (interpretul lui Hitler) și Kirkpatrick.

24. Kirkpatrick, The Inner Circle, p. 95.

25. DGFP, Series D, Vol. I (Londra, 1949), pp. 34–38.

26. DGFP, Series C, Vol. I (Londra, 1949), ambasada germană în Marea Britanie către Ministerul de Externe german, 18 noiembrie 1937, nr. 29.

27. Documentele Hickleton, Jurnal, 19 noiembrie 1937, A4/410/3/3/vi.

28. Paul Schmidt, Hitler’s Interpreter (Londra, 1951), p. 77.

29. Kirkpatrick, The Inner Circle, pp. 95–97.

30. Documentele Hickleton, Jurnal, 19 noiembrie 1937, A4/410/3/3/vi.

31. Schmidt, Hitler’s Interpreter, p. 77.

32. Gaynor Johnson (ed.), Our Man in Berlin: The Diary of Sir Eric Phipps 1933–1937 (Basingstoke, 2007), p. 58.

33. Documentele Hickleton, Jurnal, 20 noiembrie 1937, A4/410/3/3/vi.

34. Ibid.

35. Ibid.

36. DBFP, Second Series, Vol. XIX, Henderson către Eden, 23 noiembrie 1937, nr. 343.

37. Documentele Hickleton, Jurnal, 21 noiembrie 1937, A4/410/3/3/vi.

38. Ibid.

39. Minute guvernamentale, 24 noiembrie 1937, CAB 23/90A/5.

40. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 26 noiembrie 1937,

pp. 286–287.

41. Documentele Lothian, Dawson către Lothian, 23 mai 1937, CD 40/17/337/340.

42. Daily Herald, 1 decembrie 1937.

43. Documentele Hickleton, Halifax către Southwood, 1 decembrie 1937, A4/410/3/2.

44. Ibid.

45. Citat în Timothy S. Benson, Low and the Dictators (Londra, 2008).

46. Henderson, Failure of a Mission, p. 65.

47. DBFP, Second Series, Vol. XIX, Henderson către Eden, 29 noiembrie 1937, nr. 353.

48. Documentele Hickleton, A4/410/3/2/ii.

49. Documentele Hickleton, Halifax către Ormsby-Gore, 12 noiembrie 1937.

50. DGFP, Series D, Vol. I, nr. 93.

X: „S-au întors meloanele!“

1. Earl of Avon, Facing the Dictators (Londra, 1962), p. 559.

2. Sumner Welles, Seven Major Decisions (Londra, 1951), p. 41.

3. DBFP, Second Series, Vol. XIX (Londra, 1982), Lindsay către Ministerul de Externe, 12 ianuarie 1938, nr. 422.

4. Ibid., Lindsay către Ministerul de Externe, 12 ianuarie 1938, nr. 423.

5. Ibid., Lindsay către Ministerul de Externe, 12 ianuarie 1938, nr. 425.

6. Hansard, HC Deb, noiembrie 1937, vol. 328, col. 583.

7. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 13 ianuarie 1938, p. 36.

8. DBFP, Second Series, Vol. XIX, Ministerul de Externe către Lindsay, 13 ianuarie 1938, cutia nr. 431.

9. Summer Welles, The Time for Decision (New York și Londra, 1944), p. 66.

10. Robert Self, Neville Chamberlain: A Political Life (Aldershot, 2006), p. 281.

11. DBFP, Second Series, Vol. XIX, Ministerul de externe către Lindsay, 13 ianuarie 1938, cutia nr. 431.

12. Richard Lamb, Mussolini and the British (Londra, 1997), p. 180.

13. DBFP, Second Series, Vol. XIX, „Înregistrare a lui Chamberlain a unei conversații cu Grandi“, 27 iulie 1937, nr. 64.

14. Documentele Chamberlain, Jurnal, 19 februarie 1938, NC 2/24 A; PREM 1/276/340.

15. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 8 august 1937, p. 265.

16. John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 19–23 decembrie 1937, p. 65.

17. Avon, Facing the Dictators, p. 455.

18. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, 12 septembrie 1937, p. 270.

19. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 17 noiembrie 1937, p. 61.

20. Ibid.

21. Documentele Avon, Eden către Chamberlain, 3 noiembrie 1937, AE 13/1/49 I.

22. Documentele Avon, Jurnal, 8 noiembrie 1937, AP 20/1/18.

23. DBFP, Second Series, Vol. XIX, Memorandum al subcomisiei șefilor de stat-major a Comitetului de Apărare Imperială, 4 februarie 1938, nr. 491.

24. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, 12 decembrie 1937, p. 292.

25. Ibid.

26. Documentele Avon, Jurnal, 16 ianuarie 1938, AP 20/1/18.

27. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 16 ianuarie 1938, p. 71.

28. DBFP, Second Series, Vol. XIX, Lindsay către Eden, 18 ianuarie 1938, nr. 446

29. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 18 ianuarie 1938, p. 73.

30. Documentele Avon, Jurnal, 18 ianuarie 1938, AP 20/1/18.

31. Avon, Facing the Dictators, p. 560.

32. Ibid., p. 563.

33. DBFP, Second Series, Vol. XIX, Eden către Lindsay, 21 ianuarie 1938, nr. 456.

34. Ibid., Lindsay către Halifax, 25 februarie 1938, nr. 588.

35. Robert Rhodes James (ed.), Memoirs of a Conservative: J.C.C. Davidson's Memoirs and Papers, 1910–1937 (Londra, 1969), p. 272.

36. William C. Mills, „Canalul secret spre Italia al lui sir Joseph Ball, Adrian Dingli și Neville Chamberlain 1937–1940", International History Review, vol. 24, nr. 2 (2002), pp. 278–317, 284–286.

37. Jurnalul Dingli, 10 ianuarie 1938, citat ibid., p. 292.

38. Ibid., p. 294.

39. Documentele Chamberlain, Jurnal, 19 februarie 1938, NC 2/24 A.

40. DBFP, Second Series, Vol. XIX, contele de Perth către Eden, 6 februarie 1938, nr. 497.

41. Eden către Chamberlain, 8 februarie 1938, PREM 1/276/99–100.

42. Chamberlain către Eden, 8 februarie 1938, PREM 1/276/96.

43. DBFP, Second Series, Vol. XIX, nr. 538.

44. Ibid., nr. 543.

45. Documentele Chamberlain, Jurnal, 19 februarie 1938, NC 2/24 A.

46. Malcom Muggeridge (ed.), Ciano’s Diary 1937–1938 (Londra, 1952), 16 februarie 1938, p. 76.

47. Ibid., 7 februarie 1938, p. 71.

48. Mills, „Canalul secret spre Italia al sir Joseph Ball, Adrian Dingli și Neville Chamberlain“, p. 297.

49. Documentele Chamberlain, Jurnal, 19 februarie 1938, NC 2/24 A.

50. Avon, Facing the Dictators, p. 582.

51. Malcolm Muggeridge (ed.), Ciano’s Diplomatic Papers (Londra, 1948), p. 183.

52. Documentele Chamberlain, Jurnal, 19 februarie 1938, NC 2/24 A.

53. Muggeridge (ed.), Ciano’s Diplomatic Papers, p. 171.

54. Avon, Facing the Dictators, p. 582.

55. Muggeridge (ed.), Ciano’s Diplomatic Papers, p. 183.

56. Documentele Halifax, „O relatare a evenimentelor referitoare la demisia lui Anthony Eden 19–20 februarie 1938“, A4/410/4/11.

57. Minute guvernamentale, 19 februarie 1938, CAB 23/92/6/187.

58. John Julius Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005), p. 242.

59. Documentele Chamberlain, Jurnal, 19 februarie 1938, NC 2/24 A.

60. Muggeridge (ed.), Ciano's Diary, 20 februarie 1938, p. 78.

61. Winston S. Churchill, The Second World War, Vol. I: The Gathering Storm (Londra, 1948), p. 201.

62. Robert Rhodes James (ed.), „Chips": The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 21 februarie 1938, p. 145.

63. Documentele Astor, extras dintr-un ziar datat manual 12 martie 1938.

64. „Sondaj al opiniei publice 1: Institutul Britanic al Opiniei Publice", Raport trimestrial, vol. 4, nr. 1 (1940), pp. 77–82, la p. 78.

65. Documentele Avon, lordul Auckland către Eden, AP 8/2/11; citat în Martin Gilbert, Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869–1941 (Londra, 1973), p. 432.

66. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 27 februarie 1938, p. 103.

67. Hansard, HC Deb, 21 februarie 1938, vol. 332, col. 51.

68. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3 (Londra, 1982), p. 914, nota de subsol 4.

69. Hansard, HC Deb, 22 februarie 1938, vol. 332, col. 243, 247.

70. Documentele Chamberlain, NC către Ivy Chamberlain, 3 martie 1938, NC1/15/5.

71. James (ed.), „Chips“, 5 martie 1938, pp. 148–149.

72. Ibid., 4 martie 1938, p. 148.

73. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 23 februarie 1938, p. 100.

74. James (ed.), „Chips“, 7 martie 1938, p. 149.

XI: Violarea Austriei

1. Citat în Robert C. Self (ed.), The Austen Chamberlain Diary Letters (Cambridge, 1995), p. 505.

2. Stuart Ball (ed.), Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee: The Headlam Diaries 1935–1951 (Cambridge, 1999), 10 martie 1938, p. 125.

3. DBFP, Second Series, Vol. XVII (Londra, 1979), Phipps către Eden, 10 noiembrie 1936, nr. 365.

4. Propunere de invitație către generalul Goering pentru o vizită în Anglia, la Grand National, FO 954/10A/35/448.

5. Hansard, HC Deb, 10 februarie 1938, vol. 331, col. 1239.

6. Hugh Dalton, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957), p. 108.

7. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 26 mai 1938, p. 344.

8. Stephen H. Roberts, The House That Hitler Built (Londra, 1937), p. 363.

9. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 30 ianuarie 1938, p. 300.

10. Minute ale Comitetului de politică externă, 24 ianuarie 1938, CAB 27/623/-4–30.

11. Ian Kershaw, Hitler 1936–45: Nemesis (Londra, 2000), p. 53.

12. Ibid., p. 59.

13. John Julius Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005), 13 februarie 1938, p. 240.

14. Henderson către Halifax, 24 mai 1938, FO 800/269/153.

15. Henderson către Halifax, 27 februarie 1938, FO 800/313/1.

16. Henderson către Halifax, 9 martie 1938, FO 800/313/20.

17. Reinhard Spitzy, How We Squandered the Reich, tr. G.T. Waddington (Wilby, Norfolk, 1997), p. 68.

18. DBFP, Second Series, Vol XIX (Londra, 1982), Henderson către Halifax, 5 martie 1938, nr. 615.

19. Ibid., nr. 615, 609; DGFP, Series D, Vol. I, „Memoriu al conversației dintre Führer și ambasadorul britanic“, nr. 138; Paul Schmidt, Hitler's Interpreter (Londra, 1951), pp. 86–87; Nevile Henderson, Failure of a Mission: Berlin 1937–1939 (Londra, 1940), pp. 114–118.

20. DBFP, Second Series, Vol. XIX (Londra, 1982), 5 martie 1938, nr. 615.

21. DGFP, Series D, Vol. I, „Relatare a unei conversații dintre Halifax și Ribbentrop“, 10 martie 1938, nr. 145.

22. Ibid., Ribbentrop către Hitler, 10 martie 1938, nr. 146.

23. Spitzy, How We Squandered the Reich, p. 187.

24. Michael Bloch, Ribbentrop (Londra, 1992), p. 171.

25. A.J.P. Taylor (ed.), Lloyd George: A Diary by Frances Stevenson, (Londra, 1971), 21 mai 1934, p. 262.

26. Charles Stewart (ed.), The Reith Diaries (Londra, 1975), 10 martie 1938, p. 219.

27. DBFP, Third Series, vol. I (Londra, 1949), Palairet către Halifax, 11 martie 1938, nr. 10.

28. Ibid., Henderson către Halifax, 11 martie 1938, nr. 13.

29. Ibid., nr. 37.

30. DGFP, Series D, Vol. I, „Memorandum al Ministrului de Externe“, 11 martie 1938, nr. 150.

31. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 13 mai 1938, p. 304.

32. John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 11 martie 1938, p. 113.

33. DBFP, Third Series. Vol. I, Halifax către Henderson, 11 martie 1938, nr. 44.

34. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 11 martie 1938, p. 60.

35. Spitzy, How We Squandered the Reich, p. 190.

36. Volker Ullrich, Hitler: Ascent 1889–1939 (Londra, 2016), p. 717.

37. Spitzy, How We Squandered the Reich, p. 191.

38. Ibid., p. 194.

39. George Ward Price, Extra-Special Correspondent (Londra, 1957), p. 229.

40. The Times, 15 martie 1938; Ullrich, Hitler: Ascent, p. 718.

41. DBFP, Third Series, Vol. I, Palairet către Halifax, 14 martie 1938, nr. 76.

42 The Times, 17 februarie 1938.

43. The Times, 14 martie 1938.

44. Documentele Cazalet, Jurnal, 12 și 11 martie 1938.

45. Scrisoare către The Times, 14 martie 1938.

46. History of The Times, Vol. IV: The 150th Anniversary and Beyond, 1912–1948 (Londra, 1952), Partea a II-a, p. 917

47. Martin Gilbert, Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869–1941 (Londra, 1973), p. 432.

48. Scrisori către The Times, 14 și 17 martie 1938.

49. Gilbert, Sir Horace Rumbold, pp. 433–434.

50. Documentele Mount Temple, „Memorandum al lui Tennant după plebiscitul austriac“, BR 81/10.

51. Documentele Buccleuch, Halifax către Buccleuch, 16 februarie 1938.

52. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 15 februarie 1938, p. 47.

53. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 15 februarie 1938, p. 90.

54. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 21 februarie 1938, p. 55.

55. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 13 martie 1938, pp. 304–305.

56. Ibid., p. 305.

57. Earl of Woolton, The Memoirs of the Rt Hon. the Earl of Woolton (Londra, 1959), p. 132.

58. William Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany (Londra, 1962), p. 351.

59. George Glenton și William Pattinson, The Last Chronicle of Bouverie Street (Londra, 1963), pp. 73–74; Will Wainewright, Reporting on Hitler: Rothay Reynolds and the British Press in Nazi Germany (Londra, 2017), pp. 206–207.

60. G.E.R. Gedye, Fallen Bastions: The Central European Tragedy (Londra, 1939), pp. 305–307.

61. Hansard, HL Deb, 29 martie 1938, vol. 108, col. 448–449, 452, 465.

62. Gabriel Gorodetsky (ed.), The Maiski Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943 (New Haven, 2015), 29 martie 1938, p. 111.

63. Hansard, HC Deb, 24 martie 1938, vol. 333, col. 1454.

64. Nick Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays 1932–1939: An Insider's Account of the House of Commons (Lewiston, NY, 1996), 28 martie 1938, p. 348.

XII: Ultimul tren din Berlin

1. Citat în John Julius Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005), martie 1938, p. 245.

2. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 12 martie 1938, p. 62.

3. G.E.R. Gedye, Fallen Bastions: The Central European Tragedy (Londra, 1939), p. 396.

4. DBFP, Third Series, Vol. II (Londra, 1949), nr. 340.

5. John Barnes și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. II: The Empire at Bay 1929–1945 (Londra, 1988), 12 martie 1938, p. 496.

6. The Times, 19 martie 1938.

7. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V: 1922–1939 (Londra, 1982), p. 922.

8. Documentele Butler, Beaumont către Butler, 16 martie 1938, RAB G95.

9. Memoriu al secretarului de stat pentru afaceri externe „Măsuri posibile pentru a preveni acțiunea germană în Cehoslovacia“, PREM 1/265/290.

10. PV al Comitetului de politică externă, 18 martie 1938, CAB 27/623/161.

11. DBFP, Third Series, Vol. I (Londra, 1949), nr. 86.

12. Comitetul de politică externă, 18 martie 1938, CAB 27/623/159.

13. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 18 martie 1938, p. 63.

14. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. 4: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 20 martie 1938, p. 307.

15. Roderick Macleod și Denis Kelly (ed.), The Ironside Diaries 1937–1940 (Londra, 1962), 24 mai 1938, p. 57; Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 16 martie 1938, p. 63.

16. Comitetul de politică externă, 18 martie 1938, CAB 27/623/164.

17. Halifax către Henderson, 19 martie 1938, FO/800/269/56.

18. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV, 20 martie 1938, p. 307.

19. PV al Cabinetului, 22 martie 1938, CAB 23/93/2.

20. Hansard, HC Deb, 24 martie 1938, vol. 333, col. 1405–1406.

21. J.L. Garvin, Observer, 27 martie 1938. Garvin, editor al Observer, era cehofob și susținător de frunte al concilierii.

22. DBFP, Third Series, Vol. I, nr. 90.

23. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, 20 martie 1938, p. 307.

24. DBFP, Third Series, Vol. I, nr. 148.

25. Ibid., nr. 81.

26. Phipps către Halifax, 11 aprilie 1938, FO 800/311/27.

27. Joseph Paul-Boncour, Entre deux guerres: souvenirs sur la IIIe République (Paris, 1946), pp. 97–101.

28. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, 27 martie 1938, p. 309; 3 aprilie 1938, p. 313.

29. Ibid., 9 aprilie 1938, p. 314.

30. Hansard, HC Deb, 5 mai 1938, vol. 335, col. 583.

31. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, 13 martie 1938, p. 306.

32. Ibid., 16 aprilie 1938, p. 316.

33. DGFP, nr. 750.

34. DBFP, Third Series, Vol. I, nr. 164.

35. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 29 aprilie 1938, p. 73.

36. DGFP, Series D, Vol. II (Londra, 1950), Dirksen către Ribbentrop, 6 mai 1938, nr. 147.

37. DBFP, Third Series, Vol. I, nr. 184.

38. DGFP, Series D, Vol. II, nr. 107.

39. DBFP, nr. 240.

40. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, 22 mai 1938, p. 323.

41. Shiela Grant Duff, Europe and the Czechs (Harmondsworth, 1938), p. 175.

42. Virginia Cowles, Looking for Trouble (Londra, 1941), p. 123.

43. Ibid., p. 125.

44. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 22 mai 1938, p. 196.

45. DBFP, Third Series, Vol. I, nr. 249; Nevile Henderson, Failure of a Mission: Berlin 1937–1939 (Londra, 1940), p. 136.

46. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 21 mai 1938, p. 79.

47. DBFP, Third Series, Vol. I, nr. 250.

48. DGFP, Series D, Vol. II, nr. 186.

49. Henderson, Failure of a Mission, pp. 137–138.

50. David Faber, Munich: The 1938 Appeasement Crisis (Londra, 2008), p. 178.

51. Henderson, Failure of a Mission, p. 140.

52. Volker Ullrich, Hitler: Ascent 1889–1939 (Londra, 2016), p. 727.

53. DGFP, Series D, Vol. II, „Directiva pentru operațiunea «Green»“, nr. 221.

54. Jeremy Noakes și Geoffrey Pridham (ed.), Documente despre Nazism 1919–1945 (Londra, 1974), p. 542.

55. Brian Bond (ed.), Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Vol. I – 1933–1940 (Londra, 1972), 23 mai 1938, p. 147.

56. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 28 mai 1938, p. 325.

57. Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries, 29 mai 1938, p. 250.

58. DBFP, Third Series, Vol. I, nr. 315.

59. Ibid., nr. 286.

XIII: Onorabili și rebeli

1. Documentele Avon, 14/1/731.

2. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 16 martie 1938, p. 332.

3. Ben Pimlott (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1986), 7 aprilie 1938, p. 225; Hugh Dalton, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957), p. 162.

4. Documentele Avon, sir Timothy Eden către AE, 16 martie 1938, 14/1/731.

5. Ibid., sir Timothy Eden către AE, 26 martie 1938, 14/1/732.

6. Documentele Avon, Sandys către Eden, 28 aprilie 1938, 14/1/803

7. Documentele Avon, Cranborne către Eden, 8 iunie 1938, 14/1/174

8. Robert Rhodes James, Anthony Eden (Londra, 1986), p. 203.

9. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 18 iulie 1939, p. 406.

10. Citat în Kenneth Rose, The Later Cecils (Londra, 1975), p. 103.

11. Thomas C.H. Jones, A Diary with Letters 1931–1950 (Londra, 1954), Abraham Flexner către Thomas Jones, 8 martie 1938, p. 392.

12. Ibid., lordul Astor către Thomas Jones, martie 1938, pp. 389–390.

13. Citat în The Times, 6 octombrie 1937.

14. Citat în C.A. MacDonald, The United States, Britain and Appeasement 1936–1939 (Londra, 1981), p. 73–74.

15. The Times, 18 martie 1938.

16. Ted Schwarz, Joseph P. Kennedy: The Mogul, the Mob, the Statesman, and the Making of an American Myth (Hoboken, NJ, 2003), p. 236.

17. The Times, 19 martie 1938.

18. Amanda Smith (ed.), Hostage to Fortune: The Letters of Joseph P. Kennedy (New York, 2001), p. 227.

19. Documentele Margesson, lordul Bruntsfield către Margesson, MRGN 2/1; G.S. Harvie-Watt, Most of My Life (Londra, 1980), p. 133; J.L.P. Thomas, citat în Andrew Roberts, Eminent Churchillians (Londra, 1994), p. 153

20. Documentele Margesson, MRGN 2/1.

21. „Cato“, Guilty Men (Londra, 1940), p. 91.

22. Citat în Brendon, The Dark Valley: A Panorama of the 1930s (Londra, 2000), p. 50.

23. Documentele Chamberlain, Ball către NC, 21 februarie 1938, NC 7/11/31/10.

24. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, vol. 4: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 23 iulie 1939, p. 432.

25. Kenneth Clark, Another Part of the Wood: A Self-Portrait (Londra, 1974), p. 271.

26. Robert Vansittart, The Mist Procession: autobiografia Lordului Vansittart (Londra, 1958), pp. 442–443; W.J. Brown, So Far… (Londra, 1943), pp. 220–221.

27. DGFP Series D, Vol. I (London, 1949), Memorandum, Londra, 25 februarie 1938.

28. Documentele Emrys-Evans, Emrys-Evans către Julian Amery, 22 mai 1956, MS 58247.

29. Rose, The Later Cecils, p. 171.

30. Alistair Horne, Macmillan 1894–1956: Vol. I of the Official Biography (Londra, 1988), p. 115; Norman Rose, Harold Nicolson (Londra, 2005), p. 213.

31. Reynolds News, 27 februarie 1938.

32. Claud Cockburn, I, Claud (Harmondsworth, 1967), p. 180.

33. Roberts, Eminent Churchillians, p. 12.

34. Vezi Richard Carr, „Veterans of the First World War and Conservative Anti-Appeasement“, Twentieth Century British History, vol. 22, nr. 1 (2011), pp. 28–51.

35. Citat în Andrew Boyle, „Poor, Dear Brendan“: The Quest for Brendan Bracken (Londra, 1974), p. 218.

36. Citat în Rose, The Later Cecils, p. 280.

XIV: O țară îndepărtată

1. Henderson către Halifax, 20 martie 1938, FO 800/309/127.

2. Lord Ponsonby, Hansard, HL Deb, 29 martie 1938, vol. 108, col. 461.

3. Robert Bruce Lockhart, Jan Masaryk: A Personal Memoir (Londra, 1951), p. 18.

4. Henderson către Halifax, 7 aprilie 1938, FO 800/269/90–91.

5. Ibid.

6. DBFP, Third Series, Vol. I (Londra, 1949), Henderson către Halifax, aprilie 1938, nr. 121; Documentele lordului Mount Temple, Henderson către lordul Mount Temple, 7 martie 1938, BR 76/2.

7. Documentele lordului Mount Temple, Henderson către lordul Mount Temple, martie 1938, BR 76/2.

8. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 11 aprilie 1938, p. 334.

9. Henderson către Cadogan, 2 iunie 1938, FO 800/269/158; David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 31 mai 1938, p. 81.

10. DBFP, Third Series, Vol. I, Halifax către Phipps, 31 mai 1938, nr. 354.

11. The Times, 3 iunie 1938.

12. DBFP, Third Series, Vol. I, Halifax către Newton , 4 iunie 1938, nr. 374.

13. Ibid., Halifax către Newton, 4 iunie 1938, nr. 374; The History of The Times, Vol. IV: The 150th Anniversary and Beyond, 1912–1948 (Londra, 1952), Partea II, p. 921.

14. Gordon Martel (ed.), The Times and Appeasement: The Journals of A.L. Kennedy 1932–1939 (Cambridge, 2000), Kennedy către Dawson, 18 martie 1938, p. 263.

15. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. 4: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), 18 iunie 1938, p. 328.

16. David Gilmour, Ferparul lui Mary, ducesă de Buccleuch, Scotsman, 13 februarie 1993.

17. The Times, 4 iulie 1938.

18. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 22 iunie 1938, p. 160.

19. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 18 iulie 1938, p. 87.

20. Documentele Zetland, Zetland către Brabourne, 8 august 1938, Mss Eur D609/10/35; lordul Halifax, Notă despre conversațiile sale cu căpitanul Wiedemann, 18 iulie 1938, FO 371/217/185.

21. Documentele Zetland, Zetland către Brabourne, 2 august 1938, Mss Eur D609/10/31.

22. DGFP, Series D, Vol. VII (Londra, 1956), Anexa III, „Raport către v. Ribbentrop“.

23. Hansard, HC Deb, 26 iulie 1938, vol. 338, col. 2963.

24. Ibid., col. 2959.

25. Ibid., col. 2994.

26. John Barnes și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. II: The Empire at Bay 1929–1945 (Londra, 1988), 26 iulie 1938, p. 508.

27. The Times, 27 iulie 1938; Observer, 31 iulie 1938.

28. Robert Coulondre, ambasador francez la Berlin 1938–1939, Citat în Paul Vyšný, The Runciman Mission to Czechoslovakia 1938: Prelude to Munich (Basingstoke, 2003), p. 81; Horace Wilson către Halifax, 22 iunie 1938, FO 800/309/194.

29. Citat în Piers Brendon, The Dark Valley: A Panorama of the 1930s (Londra, 2000), p. 450.

30. Hansard, HL Deb, 27 iulie 1938, vol. 110, col. 1282.

31. DBFP, Third Series, Vol. II (Londra, 1949), Ashton-Gwatkin către Strang, 9 august 1938, nr. 598; ibid., Runciman către Halifax, 10 august 1938, nr. 602.

32. Ibid., Halifax către Runciman, 18 august 1938, nr. 643.

33. DBFP, Third Series, Vol. I, Strang către Henderson, 21 iulie 1938, nr. 538.

34. Memoriu de Vansittart, 25 iulie 1938, FO 371/21729/198.

35. DBFP, Third Series, Vol. II, Mason-MacFarlane către Henderson, 25 iulie 1938, nr. 533, zona 2.

36. Henderson către Halifax, 3 august 1938, FO 800/269/219.

37. Henderson către Halifax, 26 iulie 1938, FO 800/269/205–8.

38. DBFP, Third Series, Vol. II, Henderson către Halifax, 6 august 1938, nr. 590.

39. Halifax către Henderson, 5 august 1938, FO 800/314/25–31.

40. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 13 august 1938, p. 340.

41. Henderson către Halifax, 8 august 1938, FO 800/269/222.

42. DBFP, Third Series, Vol. II, Mason-MacFarlane către Henderson, 7 august 1938, nr. 595.

43. Ibid., Memoriu comunicat ambasadorului Majestății Sale, Berlin, pentru a-l transmite lui Herr Hitler, 11 august 1938, nr. 608.

44. Citat în Ian Kershaw, Hitler 1936–45: Nemesis (Londra, 2000), p. 106.

XV: Izbucnirea crizei

1. DBFP, Third Series, Vol. II (Londra, 1949), Henderson către Halifax, 21 august 1938, nr. 658.

2. Documentele Vansittart, Vansittart către Halifax, 18 august 1938, VNST, 1/2/37.

3. Chamberlain către Halifax, 19 august 1938, FO 800/316.

4. Sir John Simon, Discurs, PREM 1/265/186, relatat în The Times, 29 august 1938.

5. PV al Cabinetului, 30 august 1938, CAB 23/94/10.

6. Ibid.

7. Documentele Vansittart, Vansittart către Halifax, 18 august 1938, VNST 1/2/37.

8. Gabriel Gorodetsky (ed.), The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943 (New Haven, 2015), 30 august 1938, p. 119.

9. WSC către Halifax, 31 august 1938, PREM 1/265/120.

10. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Partea 3 (Londra, 1982), pp. 1123, 1139.

11. Gorodetsky (ed.), The Maisky Diaries, 4 septembrie 1938, p. 124.

12. Viscount Templewood, Nine Troubled Years (Londra, 1954), p. 299.

13. Ian Kershaw, Hitler 1936–45: Nemesis (Londra, 2000), p. 88.

14. Henderson către Halifax, 13 septembrie 1938, FO 800/269/285.

15. DBFP, Third Series, Vol. II, Newton către Halifax, 4 septembrie 1938, nr. 758.

16. John W. Wheeler-Bennett, Munich: Prologue to Tragedy (Londra, 1948), p. 92.

17. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 6–7 septembrie 1938, pp. 94–95.

18. Documentele Dawson, Jurnal, 7 septembrie 1938, MS. Dawson 42.

19. Vansittart către Halifax, 7 septembrie 1938, PREM 1/265/40.

20. Gorodetsky (ed.), The Maisky Diaries, 7 septembrie 1938, p. 126; John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 8 septembrie 1938, p. 171; Gordon Martel (ed.), The Times and Appeasement: The Journals of A.L. Kennedy 1932–1939 (Cambridge, 2000), 7 septembrie 1938, pp. 276–277.

21. Documentele Dawson, Jurnal, 7 septembrie 1938, MS. Dawson 42; Documentele Dawson, Dawson către Barrington-Ward, 7 septembrie 1938, 80/24.

22. Nick Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays 1932–1939: An Insider's Account of the House of Commons (Lewiston, NY, 1996), RB către Lucy Brereton, 9 septembrie 1938, p. 370.

23. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 11 septembrie 1938, p. 359.

24. Ibid., 6 iunie 1938, p. 345.

25. Documentele Neville Chamberlain, NC către Annie Chamberlain, 2 septembrie 1938, NC 1/26/530.

26. DBFP, Third Series, Vol. II, Halifax către Kirkpatrick, 9 septembrie 1938, nr. 815.

27. Ibid., Henderson către Halifax, via Ogilvie-Forbes, 10 septembrie 1938, nr. 819.

28. Templewood, Nine Troubled Years, pp. 301–302.

29. PV al Cabinetului, 12 septembrie 1938, CAB 23/95/1/8.

30. DBFP, Third Series, Vol. II, 7 septembrie 1938, nr. 798.

31. Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3, p. 1155.

32. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. 4: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Ida, 11 septembrie 1938, p. 344.

33. Documentele Caldecote, Jurnal, 26 august–19 septembrie 1938, München, 7 septembrie 1938, INKP 1.

34. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters Diary Letters, NC către Ida, 11 septembrie 1938, p. 345.

35. PV al Cabinetului, 12 septembrie 1938, CAB 23/95/1/4–11.

36. John Julius Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005), 12 septembrie 1938, p. 258.

37. Virginia Cowles, Looking for Trouble (Londra, 1941), pp. 154–155.

38. Documentele Thelma Cazalet, „Nürnberg 1938 și 1946“.

39. Cowles, Looking for Trouble, pp. 155–156.

40. Brocket, Note despre conversații cu Hitler și Ribbentrop, 10 septembrie 1938, PREM 1/249/70.

41. Norman H. Baynes (ed.), The Speeches of Adolf Hitler, April 1922–August 1939 (Oxford, 1942), pp. 1489–1491.

42. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 12 septembrie 1938, p. 176; John Barnes și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. II: The Empire at Bay 1929–1945 (Londra, 1988), 11 septembrie, 1938, p. 508.

43. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 11 septembrie 1938, p. 171.

44. Smart (ed.), The Diaries and Letters of Robert Bernays, RB către Lucy Brereton, 28 septembrie 1938, p. 371.

45. Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3, p. 1154.

46. Ibid., pp. 1158–1159.

47. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 345.

48. Phipps către Halifax, 13 septembrie 1938, FO 371/21737/39–44.

49. DBFP, Third Series, Vol. II, Halifax către Henderson, 13 septembrie 1938, nr. 862.

50. L.B. Namier, Diplomatic Prelude 1938–1939 (Londra, 1948), p. 35.

51. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 346.

52. Documentele Zetland, Zetland către Brabourne, 16/20 septembrie 1938, MSS Eur D609/10/57.

53. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 14 septembrie 1938, p. 166.

54. David Faber, Munich: The 1938 Appeasement Crisis (Londra, 2008), p. 284.

55. Daily Express, 16 septembrie 1938; The Times, 16 septembrie 1938.

56. Barnes și Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, 14 septembrie 1938, p. 509.

57. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 15 septembrie 1938, p. 180.

58. DBFP, Third Series, Vol. II, Phipps către Halifax, 14 septembrie 1938, nr. 874.

59. Ibid., Lindsay către Halifax, 12 septembrie 1938, nr. 841.

60. Galeazzo Ciano, Diary 1937–1943: The Complete, Unabridged Diaries of Count Galeazzo Ciano, tr. Robert L. Miller (Londra, 2002), 14 septembrie 1938, p. 126.

61. The Times, 16 septembrie 1938.

62. Robert Self, Neville Chamberlain: A Political Life (Aldershot, 2006), p. 312.

63. Documentele Margesson, Duff Cooper, „Chamberlain: un portret sincer“, MRGN 1/5.

64. „Apreciere a situației în cazul unui război cu Germania“, 14 septembrie 1938, FO 371/21737/142–144.

65. Tom Harrisson și Charles Madge, Britain by Mass-Observation, Ediția a 2-a (Londra, 1986), p. 64.

66. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 346.

67. Manchester Guardian, 16 septembrie 1938; Geoffrey Harrison intervievat în God Bless You, Mr Chamberlain, BBC 2, 23 septembrie 1988.

68. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 346.

69. Horace Wilson, „Note despre München“, CAB 127/158.

70. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 346.

71. Paul Schmidt, Hitler’s Interpreter (Londra, 1951), p. 91.

72. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 346.

73. Documentele Caldecote, Jurnal, „26 august–19 septembrie 1938, München“, 8 septembrie 1938, INKP 1; PV al Cabinetului, 17 septembrie 1938, CAB 23/95/3/72.

74. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 347.

75. DBFP, Third Series, Vol. II, „Notele domnului Chamberlain despre conversația sa cu Herr Hitler la Berchtesgaden pe 15 septembrie, 1938“, nr. 895; ibid., „Traducerea notelor domnului Schmidt a conversației domnului Chamberlain cu Herr Hitler la Berchtesgaden, 15 septembrie 1938“, nr. 896.

76. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 347.

77. DBFP, Third Series, Vol. II, „Notele domnului Chamberlain despre conversația sa cu Herr Hitler la Berchtesgaden pe 15 septembrie 1938“, nr. 895.

78. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 348.

79. Ibid., NC către Ida, 19 septembrie 1938, p. 348.

80. Documentele Neville Chamberlain, „Notele lui sir Horace Wilson despre conversațiile din timpul vizitei domnului Chamberlain la Berchtesgaden“, 16 septembrie 1938, NC 8/26/2.

81. Volker Ullrich, Hitler: Ascent 1889–1939 (Londra, 2016), pp. 735–736.

82. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 16 septembrie 1938, p. 99.

83. „Criza cehoslovacă 1938 – Note despre ședințele neoficiale ale miniștrilor“, 16 septembrie 1938, CAB 27/646/36.

84. PV ale Cabinetului, 17 septembrie 1938, CAB 23/95/3/72–86.

85. PV ale Cabinetului, 17 septembrie 1938, CAB 23/95/3/86–87; Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries, 17 septembrie 1938, p. 261; PV al Cabinetului, 17 septembrie 1938, CAB 23/95/3/88–89.

86. PV ale Cabinetului, 17 septembrie 1938, CAB 23/95/3/92.

87. Documentele Caldecote, Jurnal, „26 august–19 septembrie 1938 – München“, 17 septembrie 1938, INKP 1.

88. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 18 septembrie 1938, p. 100; DBFP, Third Series, Vol. II, „Înregistrare a conversațiilor anglo-franceze desfășurate în Downing Street nr. 10 pe 18 septembrie 1938“, nr. 928.

89. Documentele Caldecote, Jurnal, „26 august–19 septembrie 1938 – München“, 17 septembrie 1938, INKP 1.

90. N.A. Rose (ed.), „Baffy“: The Diaries of Blanche Dugdale 1936–1947 (Londra, 1973), 18 septembrie 1938, p. 98.

91. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 9 octombrie 1938, p. 351; Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 10 septembrie 1938, p. 175.

92. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 20 septembrie 1938, p. 102.

93. DBFP, Third Series, Vol. II, Newton către Halifax, 21 septembrie 1938, nr. 1002.

XVI: Spre abis

1. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 21 septembrie 1938, p. 102.

2. Ibid.

3. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3 (Londra, 1982), pp. 1171–1172.

4. John Julius Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005), 21 septembrie 1938, pp. 262–263.

5. Sir Ivone Kirkpatrick, The Inner Circle: Memoirs (Londra, 1959), p. 113.

6. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 22 septembrie 1938, pp. 363–364.

7. David Faber, Munich: The 1938 Appeasement Crisis (Londra, 2008), p. 333.

8. Tom Harrisson și Charles Madge, Britain by Mass-Observation, ediția a 2-a (Londra, 1986), p. 75.

9. Ibid., pp. 72–73.

10. Documentele Butler, Michael Beaumont către RAB, 21 septembrie 1938, RAB G9-8.

11. John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 23 septembrie 1938, p. 194; DBFP, Third Series, Vol. II (Londra, 1949), Halifax către Delegația britanică (Godesberg), 23 septembrie 1938, nr. 1058.

12. Paul Schmidt, Hitler's Interpreter (Londra, 1951), p. 100; Nevile Henderson, Failure of a Mission: Berlin 1937–1939 (Londra, 1940), p. 157; Kirkpatrick, The Inner Circle, p. 120.

13. Schmidt, Hitler's Interpreter, p. 102.

14. DGFP, Series D, Vol. II (Londra, 1950), „Memoriu asupra conversației dintre Führerul și cancelarul Reichului și Neville Chamberlain, premierul britanic, la Godesberg în seara de 23 septembrie 1938", nr. 583.

15. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 24 septembrie 1938, p. 103.

16. „Problema cehoslovacă – Note dintr-o întâlnire neoficială a miniștrilor“, 24 septembrie 1938, CAB 27/646/91–92.

17. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 24 septembrie 1938, p. 103.

18. Ibid.

19. PV al Cabinetului, 24 septembrie 1938, CAB 23/95/6/178–180.

20. Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries Diaries, 24 septembrie 1938, p. 264.

21. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 24 septembrie 1938, pp. 103–104.

22. Ibid., 25 septembrie 1938, p. 105.

23. Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries, 25 septembrie 1938, p. 265.

24. PV al Cabinetului, 25 septembrie 1938, CAB 23/95/7/197–9.

25. Documentele Hickleton, Note în creion schimbate între NC și Halifax, 25 septembrie 1938, A4/410/3/7.

26. R.J. Minney, The Private Papers of Hore-Belisha (Londra, 1960), 25 septembrie 1938, p. 146.

27. N.A. Rose (ed.), Baffy: The Diaries of Blanche Dugdale 1936–1947 (Londra, 1973), 25 septembrie 1938, p. 104.

28. Masaryk către Halifax, 23 septembrie 1938, PREM 1/266a/122.

29. Geoffrey Cox, Countdown to War: A Personal Memoir of Europe 1938–1940 (Londra, 1988), p. 71.

30. Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries, 26 septembrie 1938, p. 267.

31. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 27 septembrie 1938, p. 106.

32. PV al Cabinetului, 26 septembrie 1938, CAB 23/95/7/258.

33. Horace Wilson, „Note despre München“, CAB 127/158.

34. Kirkpatrick, The Inner Circle, p. 123.

35. DBFP, Third Series, Vol. II, „Note ale unei conversații între sir Horace Wilson și Herr Hitler la Berlin, pe 26 septembrie 1938, 5:00 p.m.“, nr. 1118.

36. William Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany (Londra, 1962), p. 397.

37. Kirkpatrick, The Inner Circle, p. 125; Henderson, Failure of a Mission, p. 160.

38. PREM 1/266A.

39. Henderson, Failure of a Mission, p. 160.

40. The Times, 26 septembrie 1938.

41. League of Nations Official Journal, Supliment Special nr. 183 (1938), p. 74.

42. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 26 septembrie 1938, p. 367.

43. John Barnes și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. 2: Imperiul la ananghie 1929–1945 (Londra, 1988), 26 septembrie 1938, p. 517.

44. DBFP, Third Series, Vol. II, Halifax către Henderson, 26 septembrie 1938, nr. 1111.

45. „PV al întâlnirii informale a miniștrilor“, 27 septembrie 1938, CAB 27/646/101.

46. DBFP, Third Series, Vol. II, Newton către Halifax, 6 septembrie 1938, nr. 794.

47. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 27 septembrie 1938, p. 108.

48. DBFP, Third Series, Vol. II, Halifax către Newton, 27 septembrie 1938, nr. 1136.

49. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 27 septembrie 1938, p. 107.

50. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Hilda, 2 octombrie 1938, p. 349.

51. Transmisia națională a emisiunii radio BBC, 27 septembrie 1938, înregistrare disponibilă la http://www.bbc.co.uk/archive/ww2outbreak/7904.shtml (accesată la 20 septembrie 2018).

52. Barnes și Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, 27 septembrie 1938, p. 519.

53. Acest aspect a fost menționat elegant de Andrew Roberts în The Holy Fox: A Biography of Lord Halifax (Londra, 1991), p. 120.

54. PV al Cabinetului, 27 septembrie 1938, CAB 23/95/10; Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries, 27 septembrie 1938, pp. 267–269.

55. Henderson, Failure of a Mission, p. 161.

56. Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich, p. 399.

57. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 2 octombrie 1938, p. 349.

58. DBFP, Third Series, Vol. II, Halifax către Henderson, 28 septembrie 1938, nr. 1158.

59. Henderson, Failure of a Mission, p. 163.

60. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 28 septembrie 1938, p. 369.

61. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 28 septembrie 1938, p. 171.

62. Documentele Douglas-Home, „Note despre München“.

63. The Times, 29 septembrie 1938.

64. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 28 septembrie 1938, p. 371; Nigel Nicolson (ed.), The Harold Nicolson Diaries 1907–1963 (Londra, 2005), 28 septembrie 1938, p. 177

65. James (ed.), „Chips“, 28 septembrie 1938, p. 171.

66. Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3, p. 1184.

XVII: O bucată de hârtie

1. Documentele Crookshank, Jurnal, 30 septembrie 1938, MS. Eng. Hist. d. 359.

2. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 29 septembrie 1938, p. 172.

3. „Criza: Conferința celor patru puteri“, British Pathé, 3 octombrie 1938.

4. R.H. Bruce Lockhart, Comes the Reckoning (Londra, 1947), p. 9.

5. The Times, 29 septembrie 1938.

6. „Criza: Conferința celor patru puteri“; Daily Sketch, 29 septembrie 1938.

7. Lord Home, The Way the Wind Blows: An Autobiography (Londra, 1976), p. 65.

8. Documentele Douglas-Home, „Note despre München“.

9. DBFP, Third Series, Vol. II (Londra, 1949), Halifax către Newton, 28 septembrie 1938, nr. 1184.

10. Citat în John W. Wheeler-Bennett, Munich: Prologue to Tragedy (Londra, 1948), p. 171.

11. André François-Poncet, The Fateful Years: Memoirs of a French Ambassador in Berlin 1931–1938 (Londra, 1949), p. 269.

12. Ibid.

13. J.E. Kaufmann și H.W. Kaufmann, (Barnsley, 2014), p. 173.

14. Lordul Strang, Home and Abroad (Londra, 1956), p. 144.

15. Horace Wilson, „Note despre München“, CAB 127/158; Sir Ivone Kirkpatrick, The Inner Circle: Memoirs (Londra, 1959), p. 127.

16. Strang, Home and Abroad, p. 145; Documentele Douglas-Home, „Note despre München“.

17. Aceste remarci și le-a amintit Paul Stehlin, atașatul adjunct francez al forțelor aeriene. Citat în Telford Taylor, Munich: The Price of Peace (Sevenoaks, 1979), p. 18.

18. Horace Wilson, „Note despre München“, CAB 127/158.

19. Galeazzo Ciano, Diary 1937–1943: The Complete, Unabridged Diaries of Count Galeazzo Ciano, trad. Robert L. Miller (Londra, 2002), 29 septembrie 1938, pp. 134–135.

20. François-Poncet, The Fateful Years, p. 269.

21. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Hilda, 2 octombrie 1938, p. 350.

22. Horace Wilson, „Note contemporane despre München“, T 273/407/4.

23. Paul Schmidt, Hitler’s Interpreter (Londra, 1951), p. 110.

24. Ciano, Diary 1937–1943, 29–30 septembrie 1938, p. 136.

25. François-Poncet, The Fateful Years, p. 271.

26. Ciano, Diary 1937–1943, 29–30 septembrie 1938, pp. 135–136.

27. Horace Wilson, „Note despre München“, CAB 127/158.

28. William L. Shirer, Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent 1934–1941 (Londra, 1941), 30 septembrie 1938, p. 121.

29. Ciano, Diary 1937–1943, 29–30 septembrie 1938, p. 136.

30. „Relatarea dr. Hubert Masařík despre Conferința de la München terminată la 4 a.m. în dimineața zilei de 30 septembrie 1938“, T 273/408.

31. Ibid.

32. Shirer, Berlin Diary, 30 septembrie 1938, p. 121.

33. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 2 octombrie 1938, p. 350.

34. Schmidt, Hitler’s Interpreter, p. 112.

35. DBFP, Third Series, Vol. II, Halifax către Newton, 28 septembrie 1938, nr. 1228, anexă.

36. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, octombrie 1938, p. 350.

37. Schmidt, Hitler’s Interpreter, pp. 112–113.

38. Ciano, Diary 1937–1943, 2 octombrie 1938, p. 137; Reinhard Spitzy, How We Squandered the Reich, trad. G.T. Waddington (Wilby, Norfolk, 1997), p. 254.

39. John Julius Norwich (ed.), The Duff Cooper Diaries 1915–1951 (Londra, 2005), 29 septembrie 1938, p. 270

40. Robert Boothby, I Fight to Live (Londra, 1947), p. 165.

41. Citat în Colin R. Coote, The Other Club (Londra, 1971), p. 91.

42. Daily Express, 30 septembrie 1938.

43. Tommy Woodroffe în Downing Street, 30 septembrie 1938, înregistrare BBC, 1955.

44. „München“, interviu cu sir John Colville, Arhiva LSE, 1/1/7.

45. The Times, 1 octombrie 1938.

46. Zbyněk Zeman și Antonín Klimek, The Life of Edvard Beneš 1884–1948: Czechoslovakia in Peace and War (Oxford, 1997), pp. 134–137.

47. Manchester Guardian, 1 octombrie 1938.

48. Virginia Cowles, Looking for Trouble (Londra, 1941), p. 178.

49. François-Poncet, The Fateful Years, p. 273; The Times, 1 octombrie 1938.

50. Taylor, München, p. 59; Alexander Werth, France and Munich: Before and After the Surrender (Londra, 1939), pp. 328–329.

51. Hansard, HC Deb, 3 octombrie 1938, vol. 339, col. 34.

52. Cowles, Looking for Trouble, p. 188.

53. Hansard, HC Deb, 3 octombrie 1938, vol. 339, col. 51.

54. Ibid., col. 70.

55. Ibid., col. 97.

56. Ibid., col. 112–113.

57. Hansard, HC Deb, 4 octombrie 1938, vol. 339, col. 233.

58. Ibid., col. 203.

59. Hansard, HC Deb, 5 octombrie 1938, vol. 339, cols. 361, 365.

60. Ibid., col. 373.

61. Barnes și Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, 5 octombrie 1938, p. 527.

62. Harold Macmillan, Winds of Change 1914–1939 (Londra, 1966), p. 570.

63. Documentele Amery, Amery către Chamberlain, 6 octombrie 1938.

64. William Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany (Londra, 1962), p. 427.

65. Citat în Patricia Meehan, The Unnecessary War: Whitehall and the German Resistance to Hitler (Londra, 1992), p. 186.

66. Harold Balfour, Wings over Westminster (Londra, 1973), p. 111.

67. Anthony Adamthwaite, France and the Coming of the Second World War 1936–1939 (Londra, 1977), p. 240

68. Peter Jackson, France and the Nazi Menace: Intelligence and Policy Making 1933–1939 (Oxford, 2000), p. 270–271.

69. Citat în Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich, p. 424.

70. Ibid.

71. Niall Ferguson, The War of the World: History's Age of Hatred (Londra, 2006), p. 367.

72. Hugh D. Phillips, Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maxim M. Litvinov (Boulder, CO, 1992), p. 164; Zara Steiner, The Triumph of the Dark: European International History 1933–1939 (Oxford, 2011), p. 619

73. Fritz Hesse, Hitler and the English (Londra, 1954), p. 62.

74. Citat în Ian Kershaw, Hitler 1936–45: Nemesis (Londra, 2000), p. 123.

XVIII: O pace pentru vremea noastră

1. Documentele Neville Chamberlain, NC 13/7/183, 13/7/175.

2. Documentele Neville Chamberlain, Memoriu de la Ministerul de Externe către primul-ministru, NC 7/914; Documentele Neville Chamberlain, Scrisoare de la Ministerul de Externe către sir Nevile Bland (ambasadorul britanic la Haga), 7 octombrie 1938, NC 13/7/639.

3. Documentele Neville Chamberlain, Alex. O. Kouyoumdjian către Chamberlain, 7 octombrie 1938, NC 13/7/720.

4. Ibid., NC 13/7/844; NC 13/10/109.

5. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. 4: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Ida, 13 noiembrie 1938, p. 363.

6. Documentele Cooper, DUFC 2/25.

7. Documentele Cooper, DUFC 2/26, DUFC 2/25.

8. Arhivele regale, Scrisoare de la secretarul particular al regelui, Alec Hardinge, către George al VI-lea, 15 septembrie 1938, GVI/235/04.

9. Documentele Cazalet, Jurnal, 24–28 februarie 1939.

10. Citat în John W. Wheeler-Bennett, King George VI: His Life and Reign (Londra, 1958), p. 356.

11. Documentele Duff Cooper, ducele de Buccleuch către Cooper, 2 octombrie 1938, DUFC 2/19.

12. Barbara Cartland, Ronald Cartland (Londra, 1942), p. 185.

13. Citat în William Manchester, The Caged Lion: Winston Spencer Churchill 1932–1940 (London, 1988), p. 372.

14. Julie V. Gottlieb, „Guilty Women“, Foreign Policy, and Appeasement in Inter-War Britain (Basingstoke, 2015), p. 173.

15. Documentele Emrys-Evans, Law către Evans, 30 decembrie 1939, MSS. 58238.

16. Citat în Gottlieb, „Guilty Women“, p. 187.

17. Cartland, Ronald Cartland, p. 185.

18. Robert Shephard, Appeasement and the Road to War (London, 1988), pp. 230–231

19. Kenneth Clark, Another Part of the Wood: A Self-Portrait (Londra, 1974), p. 274.

20. Cartland, Ronald Cartland, p. 185.

21. Robert Shepherd, A Class Divided: Appeasement and the Road to Munich 1938 (London, 1988), p. 247; Documentele Cazalet, Jurnal, „München“.

22. Harold Macmillan, Winds of Change 1914–1939 (Londra, 1966), p. 573; Lynne Olson, Troublesome Young Men: The Rebels Who Brought Churchill to Power and Helped Save England (New York, 2007), p. 174.

23. Documentele Avon, Cranborne către Eden, 9 septembrie 1938, AE 14/1/718.

24. Citat în Neville Thompson, The Anti-Appeasers: Conservative Opposition to Appeasement in the 1930s (Oxford, 1971), p. 193.

25. B.H. Liddell Hart, The Memoirs of Captain Liddell Hart, Vol. II (Londra, 1965), p. 228.

26. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3 (Londra, 1982), p. 1229.

27. Ibid., p. 1216.

28. Citat în Geoffrey Lewis, Lord Hailsham: A Life (Londra, 1997). p. 56.

29. Edward Heath, The Course of My Life (Londra, 1998), p. 58.

30. Lord Hailsham, A Sparrow's Flight: The Memoirs of Lord Hailsham of St Marylebone (Londra, 1990), p. 123.

31. Lewis, Lord Hailsham, p. 56.

32. The Times, 28 octombrie 1938.

33. Hansard, HC Deb, 6 octombrie 1938, vol. 339, col. 551.

34. Citat în Keith Feiling, The Life of Neville Chamberlain (Londra, 1946), p. 375.

35. Documentele Chamberlain, Chamberlain către Mary Endicott Chamberlain, 5 noiembrie 1938, 1/20/180–202.

36. Ian Colvin, The Chamberlain Cabinet (Londra, 1971), p. 168.

37. PV al Cabinetului, 31 octombrie 1938, CAB 23/96/3.

38. Hansard, HC Deb, 1 noiembrie 1938, vol. 340, col. 73.

39. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Chamberlain către Ida, 9 octombrie 1938, p. 351.

40. Ibid, p. 352.

41. Citat în Richard Cockett, Twilight of Truth: Chamberlain, Appeasement and the Manipulation of the Press (London, 1989), p. 101.

42. Documentele Avon, tăietură din ziar trimisă de Timothy Eden lui Anthony Eden, c. 20 octombrie 1938, 14/1/736B.

43. Ulrich von Hassell, The von Hassell Diaries 1938–1944 (Londra, 1948), 15 octombrie 1938, p. 7.

44. Norman H. Baynes (ed.), The Speeches of Adolf Hitler, April 1922–August 1939 (Oxford, 1942), vol. 2, pp. 1533–1536.

45. Ibid., p. 1544.

46. Citat în Ian Kershaw, Hitler 1936–45: Nemesis (Londra, 2000), p. 138.

47. News Chronicle, 11 noiembrie 1938; The Times, 11 noiembrie 1938.

48. Spectator, 18 noiembrie 1938; News Chronicle, 28 noiembrie 1938.

49. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 15 noiembrie 1938, p. 177; 21 noiembrie 1938, p. 178.

50. Lordul Londonderry, discurs la Liga de peste mări, relatat în The Times, 14 decembrie 1938.

51. Martin Gilbert, Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869–1941 (Londra, 1973), p. 440.

52. Fox Movietone News, „America condangă terorismul nazist“.

53. DGFP, Series D, Vol. IV (Londra, 1951), Dieckhoff către Ministerul german de Externe, 14 noiembrie 1938, nr. 501.

54. Citat în Robert Dallek, Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932–1945 (Oxford, 1979), p. 166.

55. Earl of Avon, The Memoirs of the Rt Hon. Sir Anthony Eden, KG, PC, MC, Vol. III: The Reckoning (Londra, 1965), p. 39.

56. Ibid., p. 40.

57. Ibid., p. 41.

58. Citat în D.R. Thorpe, Eden: The Life and Times of Anthony Eden, First Earl of Avon, 1897–1977 (Londra, 2003), p. 230.

59. Ibid., pp. 230–231.

60. Documentele Baldwin, Eden către Baldwin, 19 decembrie 1938, Afaceri externe seria B, vol. 124, fol. 155.

61. R.H. Bruce Lockhart, Comes the Reckoning (Londra, 1947), pp. 23–29.

62. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 13 noiembrie 1938, p. 363.

63. DGFP, Series D, Vol. IV, Memoriul Fritz Hesse, 11 octombrie 1938, nr. 251, parcela 2.

64. „Negocieri clandestine între George Steward și dr. Fritz Hesse“, 25 noiembrie 1938, FO 1093/107.

65. Ibid.

66. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 24 noiembrie 1938, p. 127.

67. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 27 noiembrie 1938, p. 364; John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 23 noiembrie 1938, p. 223.

68. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 11 decembrie 1938, p. 368.

69. Ibid., NC către Ida, 17 decembrie 1938, p. 369–370.

70. „Memoriu de rezumare a rapoartelor serviciilor secrete despre Germania de Gladwyn Jebb“, 19 ianuarie 1939, CAB 27/627/177–9; Documentele Zetland, Zetland către lordul Linlithgow, 22 noiembrie 1938, Mss Eur D609/9/140.

71. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 15 decembrie 1938, p. 130.

72. Brian Bond (ed.), Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Vol. I – 1933–1940 (Londra, 1972), pp. 174–175.

73. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 31 decembrie 1938, pp. 131–132.

74. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 31 decembrie 1938, p. 384.

XIX: Chamberlain trădat

1. Documentele Margesson, Duff Cooper, „Chamberlain: Un portret sincer“, MRGN 1/5.

2. William L. Shirer, Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent 1934–1941 (Londra, 1941), 11 ianuarie 1939, p. 128.

3. „Premierul la Roma“, Pathé News, 16 ianuarie 1939.

4. Malcolm Muggeridge (ed.), Ciano’s Diary 1939–1943 (Londra, 1947), 2 decembrie 1938, p. 200.

5. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 2 decembrie 1938, p. 127.

6. Muggeridge (ed.), Ciano’s Diary, 12 ianuarie 1939, p. 10.

7. Royal Archives, Chamberlain către Majestatea Sa, 17 ianuarie 1939, PS/PSO/GVI/C/47/13.

8. John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 14 ianuarie 1939, p. 242.

9. PV al Cabinetului, 21 decembrie 1938, CAB 23/96/12/430.

10. PV al Cabinetului, 18 ianuarie 1939, CAB 23/97/1/6.

11. Muggeridge (ed.), Ciano's Diary, 11 ianuarie 1939, p. 10.

12. Citat în Keith Jeffery, MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949 (Londra, 2010), p. 310.

13. DBFP, Third Series, Vol. IV (Londra, 1951), Halifax către Mallet, 24 ianuarie 1939, nr. 5.

14. Hansard, HC Deb, 6 februarie 1939, vol. 343, col. 623.

15. R.J. Minney, The Private Papers of Hore-Belisha (Londra, 1960), Diary, 26 ianuarie 1939, p. 171.

16. PV al Cabinetului, 2 februarie 1939, CAB 23/97/5/176–178.

17. DDF, Second Series, Vol. XIII, 29 ianuarie 1939, nr. 454.

18. The Times, 30 ianuarie 1939.

19. „Discursul lui Herr Hitler în Reichstag", Bulletin of International News, vol. 16, nr. 3 (1939), p. 6.

20. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Hilda, 5 februarie 1939, p. 377.

21. Henderson către Cadogan, 16 februarie 1939, FO 800/270/5.

22. DBFP, Third Series, vol. IV, Henderson către Ministerul de Externe, februarie 1939, Anexa I, partea III, nota de subsol 1.

23. Chamberlain către Henderson către Cadogan, 19 februarie 1939, FO 800/270/12.

24. Halifax către Henderson, 20 februarie 1939, FO 800/270/13.

25. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 17 februarie 1939, p. 255; 29 septembrie 1938, p. 202.

26. Ibid., 4 ianuarie 1939, p. 235.

27. Citat în Martin Gilbert și Richard Gott, The Appeasers (Londra, 1963), p. 201

28. Documentele Drummond Wolff, „Raport al vizitei la Berlin“, ianuarie 1939, MS 709/875.

29. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 19 februarie 1939, p. 382.

30. Ibid., NC către Ida, 26 februarie 1939, p. 387; Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 7 martie

1939, p. 185.

31. Documentele Chamberlain, Halifax către Chamberlain, 10 martie 1939, NC7/11/32/111.

32. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 12 martie 1939, pp. 391–392.

33. Vansittart către Halifax, 20 februarie 1939, FO 371/22965/199.

34. Paul Schmidt, Hitler's Interpreter (Londra, 1951), p. 125.

35. James (ed.), „Chips", 15 martie 1939, pp. 185–186.

36. News Chronicle, 16 martie 1939.

37. The Times, 15 martie 1939; Daily Telegraph, 16 martie 1939.

38. Stuart Ball (ed.), Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee: The Headlam Diaries 1935–1951 (Cambridge, 1999), 15 martie 1939, p. 151.

39. Daladier către Camera Deputaților, 17 martie 1939 și Daladier către Senat, 19 martie 1939, citat în Daniel Hucker, Public Opinion and the End of Appeasement in Britain and France (Farnham, Surrey, 2011), p. 136.

40. PV al Cabinetului, 15 martie 1939, CAB 23/98/1/15.

41. News Chronicle, 17 martie 1939.

42. Hansard, HC Deb, 15 martie 1939, vol. 345, col. 446, 462.

43. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 17 martie 1939, p. 393.

44. Relatat în The Times, 18 martie 1939.

45. Citat în Robert Self, Neville Chamberlain: A Political Life (Aldershot, 2006), p. 353.

46. DBFP, Third Series, Vol. IV (Londra, 1951), Hoare către Halifax, 19 martie 1939, nr. 399.

47. Ibid., Halifax către Phipps, Seeds și Kennard, 20 martie 1939, nr. 446.

48. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 26 martie 1939, p. 396.

49. Ibid.

50. Ibid., NC către Ida, 26 martie 1939, p. 398.

51. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 29 martie 1939, p. 164.

52. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 1 aprilie 1939, p. 400.

53. PV al Cabinetului, 30 martie 1939, CAB 23/98/6/161.

54. L.B. Namier, Diplomatic Prelude 1938–1939 (Londra, 1948), p. 107; Hansard, HC Deb, 31 martie 1939, vol. 345, col. 2415.

55. Documentele Butler, Note, iunie 1939, RAB G110/28.

56. Citat în Zara Steiner, The Triumph of the Dark: European International History 1933–1939 (Oxford, 2011), p. 739.

57. Robert Boothby, I Fight to Live (Londra, 1947), p. 187.

58. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 1 aprilie 1939, p. 402.

59. Ibid., NC către Hilda, 15 aprilie 1939, p. 405; NC către Ida, 9 aprilie 1939, p. 403; NC către Hilda, 15 aprilie 1939, p. 405.

60. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 7 aprilie 1939, p. 170.

61. Hansard, HC Deb, 13 aprilie 1939, vol. 346, col. 31.

62. Citat în Martin Pugh, „Hurrah for the Blackshirts!“ Fascists and Fascism in Britain between the Wars (Londra, 2005), p. 284.

63. J.R.M. Butler, Lord Lothian (Philip Kerr) 1882–1940 (Londra, 1960), p. 227; Ian Kershaw, Making Friends with Hitler: Lord Londonderry and Britain’s Road to War (Londra, 2004), p. 278.

64. Richard Griffiths, Fellow Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany 1933–9 (Oxford, 1980), p. 349.

65. Documentele Buccleuch, Buccleuch către Butler, 24 aprilie 1938.

66. Documentele Cadogan, Diary, 15 și 20 aprilie 1939, ACAD 1/8.

67. Ogilvie-Forbes către Ministerul de Externe, 17 aprilie 1939, FO/800/315/94.

68. Documentele Buccleuch, „Berlin, 15–18 aprilie 1939: unele note și impresii după conversațiile cu ministrul de externe și alții“.

69. Documentele Buccleuch, Buccleuch către Butler, 24 aprilie 1938.

70. Lordul Brocket, „Memoriu al vizitei la Berlin, 16–22 aprilie 1939“, FO 800/315/103–115.

71. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 29 aprilie 1939, pp. 412–413; NC către Ida, 23 aprilie 1939, p. 409.

72. Citat în Ian Kershaw, Hitler 1936–45: Nemesis (Londra, 2000), p. 178.

XX: Obstacole în calea dictatorilor

1. Hansard, HC Deb, 15 martie 1939, vol. 345, col. 488.

2. Citat în Franklin Reid Gannon, The British Press and Germany 1936–1939 (Oxford, 1971), p. 46

3. Ian Colvin, The Chamberlain Cabinetul (Londra, 1971), p. 201; Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Hilda, 29 aprilie 1939, p. 412.

4. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 23 aprilie 1939, p. 194; Documentele Salisbury, Jim Thomas către lordul Cranborne, 15 iunie 1939, cutia 63.

5. Raport de la Subcomitetul șefilor de stat-major, „Echilibrul valorii strategice în război ca între Spania ca inamic și Rusia ca aliat“, FO 371/22972/265–266.

6. Colvin, The Chamberlain Cabinet, p. 213.

7. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 9 aprilie 1939, p. 404.

8. Ibid., NC către Hilda, 28 mai 1939, p. 418.

9. Ibid., NC către Ida, 21 mai 1939, p. 417; David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 20 mai 1939, p. 182.

10. John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 20 mai 1938, p. 290.

11. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 28 mai 1939, p. 418.

12. James (ed.), „Chips“, 24 mai 1939, p. 201.

13. Donald Cameron Watt, How War Came: The Immediate Origins of the Second World War 1938–1939 (Londra, 1989), p. 247.

14. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 29 aprilie 1939, p. 411; NC către Hilda, 28 mai 1939, p. 419.

15. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 3 mai 1939, p. 178; 22 mai 1939, p. 182.

16. Roderick Macleod și Denis Kelly (ed.), The Ironside Diaries 1937–1940 (Londra, 1962), 25 iulie 1939, p. 83.

17. Virginia Cowles, Looking for Trouble (Londra, 1941), p. 245.

18. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 3 aprilie 1939, p. 394.

19. Citat în Geoffrey Cox, Countdown to War: A Personal Memoir of Europe 1938–1940 (Londra, 1988), p. 109.

20. Citat în Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V: 1922–1939 (Londra, 1976), p. 1064.

21. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3: The Coming of War 1936–1939 (Londra, 1982), Hugh Cudlipp către Churchill,

26 aprilie 1939, p. 1475.

22. Documentele Cazalet, Jurnal, aprilie 1939.

23. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 20 aprilie 1939, p. 399.

24. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 23 aprilie 1939, p. 410.

25. Ibid., NC către Hilda, 29 aprilie 1939, pp. 411–413.

26. James (ed.), „Chips“, 13 aprilie 1939, p 193.

27. Hansard, HL Deb, 8 iunie 1939, vol. 113, col. 358–361.

28. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 29 iunie 1939, p. 190.

29. Daily Telegraph, 8 iulie 1939.

30. Citat în Watt, How War Came, p. 391.

31. Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. V, Companion, Part 3, gen.-mr. James Marshall-Cornwall către Halifax, „Conversație cu Schwerin“, 6 iulie 1939, pp. 1553–1554.

32. Ibid., „Lordul Camrose: note despre o conversație cu Neville Chamberlain“, p. 1544.

33. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 25 iunie 1939, p. 424; NC către Hilda, 17 iunie 1939, p. 421.

34. DBFP, Third Series, Vol. V (Londra, 1952), Henderson către Halifax, 5 mai 1939, nr. 377.

35. „Conversație cu dr. Kordt“, 16 iunie 1939, FO 371/22973/31226.

36. Ian Colvin, Memoriu, 17 iulie 1939, FO 371/22975/3.

37. DBFP, Third Series, Vol. V, PV de Ashton-Gwatkin, 7 iunie 1939, nr. 741.

38. Horace Wilson, Note despre o conversație cu Herr Wohltat, 19 iulie 1939, PREM 1/330/32–33.

39. DGFP, Series D, Vol. VI (Londra, 1956), Memoriu de la un oficial despre personal sau Planul pe patru ani, 24 iulie 1939, nr. 716.

40. Documentele Salisbury, J.L.P. Thomas către Cranborne, 21 iulie 1939, cutia 63.

41. Ibid., Cranborne către J.L.P. Thomas, iulie 1939.

42. Înregistrarea unei conversații între R.S. Hudson și dr. Wohltat, 20 iulie 1939, PREM 8/1130.

43. Watchman, What of the Night? (Londra, 1940), pp. 153–154.

44. DBFP, Third Series, Vol. VI (Londra, 1953), Loraine către Halifax, 24 iulie 1939, nr. 425.

45. Lord Gladwyn, The Memoirs of Lord Gladwyn (Londra, 1972), p. 93.

46. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 23 iulie 1939, pp. 430–431; NC către Hilda, 30 iulie 1939, p. 435.

47. Kemsley, Note ale conversației cu Herr Hitler, Bayreuth, 27 iulie 1939, FO 800/316/157.

48. Halifax, Note ale întâlnirii cu Dahlerus, 25 iulie 1939, FO 800/316/135.

49. DGFP, Series D, Vol. VI, Memoriu nesemnat, nr. 783.

50. DBFP, Third Series, Vol. VI, „Înregistrare a conversațiilor cu feldmareșalul Goering“, ١٠ august ١٩٣٩, Anexa IV(iii); DGFP, Series D, Vol. VI, Memoriu nesemnat, nr. ٧٨٣; Watt, How War Came, p. ٤٠٤

51. Ernest W. D. Tennant, True Account (Londra, 1957), pp. 214–217.

52. Horace Wilson, „Note despre o întâlnire cu Ernest Tennant“, 10 iulie 1939, PREM 1/335/53–55.

53. „Înregistrare de E.W.D. Tennant“, 31 iulie 1939, PREM 1/335/15–28.

XXI: Ultimul sezon

1. Citat în Barbara Cartland, Ronald Cartland (Londra, 1942), p. 218.

2. The Times, 4 mai 1939; The Times, 5 mai 1939.

3. Citat în Jean-Baptiste Duroselle, France and the Nazi Threat: The Collapse of French Diplomacy 1932–1939 (New York,2004), p. 337.

4. Henderson către Wilson, 24 mai 1939, PREM 1/331A.

5. Henderson către Halifax, 26 aprilie 1939, FO 800/270/40–41.

6. Proces-verbal al Cabinetului, 18 martie 1939, CAB 23/98/2.

7. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Hilda, 15 iulie 1939, p. 428.

8. Roderick Macleod și Denis Kelly (ed.), The Ironside Diaries 1937–1940 (Londra, 1962), 10 iulie 1939, p. 77.

9. DBFP, Third Series, Vol. VI (Londra, 1953), Norton către Halifax, 20 iulie 1939, nr. 374.

10. Macleod și Kelly (ed.), The Ironside Diaries, 18 iulie 1939, p. 81; DBFP, Third Series, Vol. VI, Norton către Halifax, 20 iulie 1939, nr. 374.

11. DBFP, Third Series, Vol. V (Londra, 1952), Seeds către Halifax, 30 mai 1939, nr. 665.

12. Winston S. Churchill, The Second World War, Vol. I: The Gathering Storm (Londra, 1948), p. 288.

13. Gabriel Gorodetsky (ed.), The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943 (New Haven, 2015), 12 iunie 1939, p. 200.

14. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 10 iunie 1939, pp. 420–421.

15. Lord Strang, Home and Abroad (Londra, 1956), p. 176.

16. DBFP, Third Series, Vol. VI, Seeds către Halifax, 17 iunie 1939, nr. 73.

17. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 20 iunie 1939, p. 189.

18. Gorodetsky (ed.), The Maisky Diaries, 23 iunie 1939, p. 201.

19. DBFP, Third Series, Vol. VI, Strang către Sargent, 21 iunie 1939, nr. 122

20. Ibid., nr. 193.

21. DDF, Second Series, Vol. XVII (Paris, 1984), Bonnet către Corbin, 5 iulie 1939, nr. 100; „Négociations franco-anglo-russes, 12 mai 1939–5 juillet 1939", 5 iulie 1939, nr. 107.

22. DBFP, Third Series, Vol. VI, Strang către Sargent, 20 iulie 1939, nr. 376.

23. Henderson către Cadogan, iunie 1939, FO 800/294/68.

24. 19 iulie 1939, CAB 23/100/6/187.

25. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 15 iulie 1939, p. 428; NC către Ida, 23 iulie 1939, p. 432.

26. DBFP, Third Series, Vol. VI, Strang către Sargent, 20 iulie 1939, nr. 376.

27. Citat în Duroselle, France and the Nazi Threat, p. 357.

28. Simon Sebag Montefiore, Stalin: The Court of the Red Tsar (Londra, 2003), p. 272.

29. Documentele Drax, „Misiune la Moscova, august 1939“, DRAX 6/14.

30. Hugh Dalton, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957), p. 257.

31. DBFP, Third Series, Vol. VI, „Instructiuni către misiunea britanică militară de la Moscova“, august 1939, Anexa V.

32. Documentele Drax, „Misiune la Moscova, august 1939“, DRAX 6/14.

33. Ibid.

34. Ibid.

35. Ibid.

36. Ibid.

37. The Times, 17 iulie 1939; The Times, 28 iulie 1939.

38. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 7 iulie 1939, p. 205.

39. Cartland, Ronald Cartland, p. 218.

40. Angela Lambert, 1939: The Last Season of Peace (Londra, 2012), p. 97.

41. T.E.B. Howarth, Cambridge between Two Wars (Londra, 1978), p. 237.

42. Hansard, HC Deb, 2 august 1939, vol. 350, col. 2438, 2440, 2441.

43. Geoffrey Mander, ibid., col. 2490.

44. Ibid., col. 2494, 2495; Cartland, Ronald Cartland, p. 225.

45. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 2 august 1939, p. 407.

46. Hansard, HC Deb, 2 august 1939, vol. 350, col. 2503.

47. Cartland, Ronald Cartland, p. 225.

48. Documentele Chamberlain, Richard Edwards către Chamberlain, ٤ august ١٩٣٩, NC ٧١١/٣٢/٣٨.

49. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 5 august 1939, p. 438.

50. Ibid., NC către Hilda, 30 iulie 1939, p. 435.

51. DBFP, Third Series, Vol. VI, „Înregistrare a interviului dintre Burckhardt și Hitler“, 14 august 1939, nr. 659.

52. Halifax către Chamberlain, 19 august 1939, FO 800/316/204–206.

53. Butler Papers, „O înregistrare a evenimentelor de dinainte de război a lordului Halifax“, G10/01.

54. DBFP, Third Series, Vol. VII (Londra, 1954), Henderson către Halifax, 22 august 1939, nr. 153.

XXII: Ore finale

1. Documentele Buccleuch, Chamberlain către Buccleuch, 30 august 1939.

2. Documentele Hore-Belisha, Jurnal, 21 august 1939, HOBE 1/7.

3. FRUS, 1939, Vol. I (Washington, 1956), Bullitt către Hull, 22 august 1939, p. 302.

4. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 22 august 1939, p. 208.

5. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters 1907–1964 (Londra, 2004), 22 august 1939, p. 411.

6. Amanda Smith (ed.), Hostage to Fortune: The Letters of Joseph P. Kennedy (New York, 2001), Jurnal, 25 august 1939, p. 362.

7. Henderson către Halifax, 24 august 1939, FO 800/316/221.

8. Ian Kershaw, Hitler 1936–45: Nemesis (Londra, 2000), p. 213.

9. Nicolson (ed.), Harold Nicolson Diaries and Letters, 24 august 1939, p. 413.

10. Hansard, HC Deb, 24 august 1939, vol. 351, col. 10.

11. James (ed.), „Chips“, 24 august 1939, p. 209; generalul-maior sir Edward Spears, Assignment to Catastrophe, Vol. I: Prelude to Dunkirk July 1939–May 1940 (Londra, 1954), pp. 24–25.

12. Smith (ed.), Hostage to Fortune, Jurnal, 24 august 1939, p. 360.

13. Citat în Donald Cameron Watt, How War Came: The Immediate Origins of the Second World War 1938–1939 (Londra, 1989), p. 480.

14. Paul Schmidt, Hitler’s Interpreter, (Londra, 1951), p. 143.

15. DBFP, Third Series, Vol. VII (Londra, 1954), Henderson către Halifax, 25 august 1939, nr. 283.

16. Ibid., Henderson către Halifax, 25 august 1939, nr. 284.

17. Keitel citat în Leonard Mosley, On Borrowed Time: How World War II Began (Londra, 1969), p. 398.

18. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 25 august 1939, p. 201; John Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 (Londra, 1970), 27 august 1939, p. 307.

19. Documentele Hore-Belisha, Jurnal, 26 august și 2 septembrie 1939, HOBE 1/7.

20. Documentele Caldecote, Jurnal, 27 august 1939, INKP 2.

21. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 27 august 1939, p. 202.

22. Birger Dahlerus, The Last Attempt (Londra, 1948), p. 56. Relatările activităților lui Dahlerus sunt luate din al său „Raport despre negocierile dintre Marea Britanie și Germania de joi 24 august până pe 3 septembrie 1939“, Documentele Hickleton, A4/410/3/10/i.

23. Documentele Butler, Halifax, „O înregistrare a evenimentelor de dinainte de război“, 1939, RAB G10/101.

24. Dahlerus, The Last Attempt, pp. 62–63.

25. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 27 august 1939, p. 202.

26. James (ed.), „Chips“, 28 august 1939, p. 210.

27. DDF, seria II, Vol. XIX (Paris, 1986), Coulondre către Daladier, 30 august 1939, nr. 235.

28. Strang către Cadogan, 26 aprilie 1939, PREM 1/331a.

29. DBFP, Third Series, Vol. VII, Henderson către Halifax, 29 august 1939, nr. 455.

30. Ibid., Henderson către Halifax, 29 august 1939, nr. 467.

31. Ibid., Henderson către Halifax, 30 august 1939, nr. 502.

32. Ibid., Henderson către Halifax, 30 august 1939, nr. 508.

33. Henderson către Halifax, 30 august 1939, FO 800/316/237–238.

34. DBFP, Third Series, Vol. VII, Kennard către Halifax, 30 august 1939, nr. 512.

35. Ibid., Henderson către Halifax, 30 august 1939, nr. 520.

36. Documentele Butler, „Septembrie 1939“, RAB G10/110.

37. PV al Cabinetului, 30 august 1939, CAB 23/100/14/425.

38. Documentele Buccleuch, Chamberlain către Buccleuch, 30 august 1939.

39. Ulrich von Hassell, The von Hassell Diaries 1938–1944 (Londra, 1948), 30 august 1939, p. 44.

40. Relatarea acestei celebre confruntări e preluată din Schmidt, Hitler's Interpreter, pp. 150–154; Nevile Henderson, Failure of a Mission: Berlin 1937–1939 (Londra, 1940), pp. 269–273; DBFP, Third Series, Vol. VII, nr. 571 & 574; și DGFP, Series D, vol. VII (Londra, 1956), Memoriu al unui oficial al secretariatului Ministerului de Externe, 31 august 1939, nr. 461.

41. DBFP, Third Series, Vol. VII, Henderson către Halifax, 31 august 1939, nr. 575.

42. Anthony Adamthwaite, France and the Coming of the Second World War 1936–1939 (Londra, 1977), p. 346

43. Wacław Jędrzejewicz (ed.), Diplomat in Berlin 1933–1939: Papers and Memoirs of Józef Lipski, Ambassador of Poland (New York și Londra, 1968), p. 608.

44. PV al lui Horace Wilson, 31 august 1939, PREM 1/331a/82; DBFP, Third Series, Vol. VII, PV scris de Cadogan, 31 august 1939, nr. 589.

45. Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 31 august 1939, p. 206.

46. Jean-Baptiste Duroselle, France and the Nazi Threat: The Collapse of French Diplomacy 1932–1939 (New York, 2004), p. 408.

47. Harvey (ed.), The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 2 septembrie 1939, p. 314.

48. Hugh Dalton, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957), p. 271.

49. Schmidt, Hitler's Interpreter, p. 158.

XXIII: Fantomele concilierii

1. Documentele Waterhouse, Jurnal, 21 februarie 1940.

2. Documentele Butler, „Amintiri despre izbucnirea războiului, septembrie 1939", RAB G10/110.

3. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters 1930–1939 (Londra, 1966), 3 septembrie 1939, p. 421.

4. Winston S. Churchill, The Second World War, Vol. I: The Gathering Storm (Londra, 1948), p. 319.

5. Hansard, HC Deb, 7 februarie 1934, vol. 285, col. 1197; Hansard, HC Deb, 15 noiembrie 1937, vol. 329, col. 55.

6. Halifax către Salisbury, 31 octombrie 1939, FO 800/325/14731.

7. Ben Pimlott (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1986), 11 septembrie 1939, p. 299

8. Transmisiune oficială poloneză, relatată în Manchester Guardian, 28 septembrie 1939.

9. Antony Beevor, The Second World War (Londra, 2012), p. 35.

10. Wojciech Materski și Tomasz Szarota (ed.), Polska 1939–1945: Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami (Varșovia, 2009), p. 9.

11. General-Major Sir Edward Spears, Assignment to Catastrophe, Vol. I: Prelude to Dunkirk July 1939–May 1940 (Londra, 1954), p. 32.

12. Hugh Dalton, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957), pp. 277–278.

13. Documentele Salisbury, Thomas către Cranborne, 25 septembrie 1939, Cutia 63.

14. John Colville, The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955, Vol. I – September 1939–September 1941 (Londra, 1985), 27 septembrie 1939, p. 28.

15. Lynne Olson, Troublesome Young Men: The Rebels Who Brought Churchill to Power and Helped Save England (New York, 2007), p. 221

16. Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters, HN către Vita Sackville-West, 14 septembrie 1939, p. 200.

17. Documentele Salisbury, Jim Thomas către Cranborne, 29 octombrie 1939, cutia 63.

18. Martin Gilbert și Richard Gott, The Appeasers (Londra, 1963), p. 342.

19. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. 4: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Ida, 8 octombrie 1939, p. 456.

20. Ibid., NC către Ida, 23 septembrie 1939, p. 451.

21. Salisbury către Halifax, 22 septembrie 1939, FO 800/317/30–34.

22. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters 1939–1945 (Londra, 1967), 20 septembrie 1939, p. 35.

23. Documentele Emrys-Evans, Law către Emrys-Evans, 13 septembrie 1939, MS 58239.

24. Documentele Avon, Violet Bonham Carter către AE, 13 septembrie 1939, AP 20/7/67.

25. Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters 1939–1945, 26 septembrie 1939, p. 37.

26. Ibid.

27. Documentele Salisbury, Jim Thomas către Cranborne, 28 septembrie 1939, cutia 63.

28. Hansard, HC Deb, 12 octombrie 1939, vol. 352, col. 563–565; Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 8 octombrie 1939, p. 454.

29. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Hilda, 15 octombrie 1939, p. 458.

30. Ibid., NC către Ida, 5 noiembrie 1939, p. 467.

31. Hansard, HC Deb, 12 octombrie 1939, vol. 352, col. 563–565.

32. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 8 octombrie 1939, p. 454.

33. Hankey către Halifax, 12 septembrie 1939, FO 800/317/7–14.

34. PREM 1/443.

35. Duff Cooper, Old Men Forget: The Autobiography of Duff Cooper, Viscount Norwich (Londra, 1953), p. 267

36. Documentele Waterhouse, Jurnal, 4 octombrie 1939, 6 septembrie 1939.

37. Documentele Buccleuch, James Stuart către WBQ, 4 octombrie 1939.

38. Documentele Simon, Jurnal, 13 octombrie 1939, MS Simon 11.

39. Halifax către Lytton, 11 noiembrie 1939, FO 800/317/196–197.

40. Colville, The Fringes of Power, 29 octombrie 1939, p. 45.

41. Documentele Buccleuch, Chamberlain către Buccleuch, 12 februarie 1940.

42. Citat în Gilbert și Gott, The Appeasers, p. 344.

43. David Dilks (ed.), The Diaries of Sir Alexander Cadogan, OM, 1938–1945 (Londra, 1971), 23 septembrie 1939, p. 219.

44. Lordul Gladwyn, The Memoirs of Lord Gladwyn (Londra, 1972), p. 96.

45. Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, NC către Ida, 22 octombrie 1939, p. 460.

46. Ibid., NC către Ida, 5 noiembrie 1939, p. 467.

47. Ibid., NC către Ida, 3 decembrie 1939, p. 475.

XXIV: Căderea lui Chamberlain

1. Documentele Waterhouse, Jurnal, 1 mai 1940.

2. Gabriel Gorodetsky (ed.), The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943 (New Haven, 2015), 1 decembrie 1939, p. 243.

3. Citat în Max Hastings, All perdition Let Loose: The World at War 193۹–1945 (Londra, 2011), p. 35.

4. PV de război al Cabinetului, 16 decembrie 1939, CAB 65/2/51.

5. Roderick Macleod și Denis Kelly (ed.), The Ironside Diaries 1937–1940 (Londra, 1962), p. 176; proces-verbal de război al Cabinetului, 22 decembrie 1939, CAB 65/2/165.

6. Mareșalul de aviație Cyril Newall, citat în Nicholas Shakespeare, Six Minutes in May: How Churchill Unexpectedly Became Prime Minister (Londra, 2017), p. 56.

7. Documentele Neville Chamberlain, „Rapoarte ale serviciului secret înaintea invaziei Norvegiei“, NC 8/35/64.

8. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol. VI: 1939–1941 (Londra, 1983), p. 197; Paul Reynaud, In the Thick of the Fight 1930–1945 (Londra, 1955), p. 270.

9. Relatat în The Times, 5 aprilie 1940.

10. Macleod și Kelly (ed.), The Ironside Diaries, 9 aprilie 1940, p. 249.

11. John Colville, The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955, Vol. I – September 1939–September 1941 (Londra, 1985), 9 aprilie 1940, p. 100.

12. Pentru relatarea cea mai vie, vezi Shakespeare, Six Minutes in May.

13. Colville, The Fringes of Power, 3 mai 1940, p. 116.

14. Leland Stowe, No Other Road to Freedom (Londra, 1942), p. 110.

15. Kenneth Young (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1980), 2 mai 1940, p. 52.

16. Nigel Nicolson (ed.), Harold Nicolson: Diaries and Letters 1939–1945 (Londra, 1967), 30 aprilie 1940, p. 74.

17. Colville, The Fringes of Power, 12 aprilie 1940, p. 102.

18. Ben Pimlott (ed.), The Political Diary of Hugh Dalton 1918–40, 1945–60 (Londra, 1986), 1 mai 1940, p. 332.

19. Documentele Waterhouse, Jurnal, 1 mai 1940.

20. Ibid.

21. Emanuel Shinwell, I’ve Lived through It All (Londra, 1973), p. 157.

22. Young (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, 3 mai 1940, p. 53.

23. Robert Rhodes James (ed.), „Chips“: The Diaries of Sir Henry Channon (Londra, 1967), 2 și 3 mai 1940, p. 244.

24. Nigel Nicolson (ed.), The Harold Nicolson Diaries 1907–1963 (Londra, 2004), 7 mai 1940, p. 215.

25. Hansard, HC Deb, 7 mai 1940, vol. 360, col. 1073–1186.

26. Sir Dingle Foot, British Political Crises (Londra, 1976), p. 178.

27. Colville, The Fringes of Power, 7 mai 1940, p. 92.

28. Hansard, HC Deb, 7 mai 1940, vol. 360, col. 1125–1130.

29. Ibid., col. 1140–1150.

30. L.S. Amery, My Political Life, Vol. III: The Unforgiving Years 1929–1940 (Londra, 1955), p. 365.

31. Hansard, HC Deb, 7 mai 1940, vol. 360, col. 1150.

32. Lordul Home, The Way the Wind Blows: An Autobiography (Londra, 1976), p. 74.

33. Pimlott (ed.), The Political Diary of Hugh Dalton, 8 mai 1940, p. 341.

34. Hansard, HC Deb, 8 mai 1940, vol. 360, col. 1266.

35. Mark Pottle (ed.), Champion Redoubtable: The Diaries and Letters of Violet Bonham Carter 1914–1945 (Londra, 1998), 2–14 mai 1940, p. 210.

36. Hansard, HC Deb, 8 mai 1940, vol. 360, col. 1283.

37. Colville, The Fringes of Power, 8 mai 1940, p. 119.

38. James (ed.), „Chips“, 8 mai 1940, p. 245.

39. Hansard, HC Deb, 8 mai 1940, vol. 360, col. 1283.

40. John Barnes și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. II: The Empire at Bay 1929–1945 (Londra, 1988), 8 mai 1940, p. 610.

41. Shakespeare, Six Minutes in May, p. 297.

42. Pimlott (ed.), The Political Diary of Hugh Dalton, 9 mai 1940, p. 343.

43. Ibid., 8 mai 1940, p. 342.

44. James (ed.), „Chips“, 8 mai 1940, p. 244.

45. Generalul-maior sir Edward Spears, Assignment to Catastrophe, Vol. I: Prelude to Dunkirk July 1939–May 1940, p. 129.

46. Pottle (ed.), Champion Redoubtable, 2–14 mai 1940, p. 211.

47. Documentele Waterhouse, Jurnal, 11 mai 1940.

48. Spears, Assignment to Catastrophe, p. 130.

49. Documentele Victor Cazalet, VC către Tweedsmuir, 9 mai 1939.

50. James (ed.), „Chips“, 10 mai 1940, p. 250.

51. Colville, The Fringes of Power, 10 mai 1940, p. 122.

XXV: Ultimul bastion al concilierii

1. Hansard, HC Deb, 4 iunie 1940, vol. 361, col. 796.

2. Anexă la Proces-verbal al Cabinetului, Halifax către sir Percy Loraine, 25 mai 1940, CAB 65/13/159.

3. PV al Cabinetului, 26 mai 1940, CAB 65/13/20/138–45; John Lukacs, Five Days in London: May 1940 (New Haven, 1999), p. 113.

4. Documentele Chamberlain, Jurnal, 26 mai 1940, NC 2/24 A.

5. Profesorul John Lukacs a adus argumente concludente că zilele de 24–28 mai 1940 au fost adevăratele „puncte de cotitură“ în soarta celui de-al Doilea Război Mondial. Vezi Lukacs, Five Days in London.

6. PV al Cabinetului, 4.30 p.m., 27 mai 1940, CAB 65/13/23/175–181.

7. Documentele Hickleton, Jurnalul Halifax, 27 mai 1940, A7/8/4.

8. PV de război al Cabinetului, 4 p.m., 28 mai 1940, CAB 65/13/24/184–190.

9. John Barnes și David Nicholson (ed.), The Leo Amery Diaries, Vol. II: The Empire at Bay 1929–1945 (Londra, 1988), 28 mai 1940, p. 619.

10. Hugh Dalton, The Fateful Years: Memoirs 1931–1945 (Londra, 1957), p. 335.

11. Citatul din jurnalul original al lui Dalton este următorul: „... și dacă în sfârșit lunga poveste se va încheia, ar fi mai bine să nu se încheie prin capitulare, ci doar când ne vom prăvăli inconștienți la pământ“. Totuși ulterior a corectat citatul ca în textul principal din Ben Pilmott (ed.), The Second World War Diary of Hugh Dalton 1940–45 (Londra, 1986), 28 mai 1940, p. 28; Dalton, The Fateful Years, pp. 335–336.

12. PV al Cabinetului, 7 p.m., 28 mai 1940, CAB 65/13/24/189.

13. Lukacs, Five Days in London, p. 191.

14. Martin Gilbert (ed.), The Churchill War Papers, Vol. II: Never Surrender, May 1940–December 1940 (Londra, 1994), Churchill către Desmond Morton, 1 iunie 1940, p. 221.

15. Ibid., notă de la Churchill, 1 iunie 1940, p. 221.

16. Hansard, HC Deb, 4 iunie 1940, vol. 361, col. 795–796.

Epilog

1. Documentele Emrys-Evans, Law către Emrys-Evans, 13 septembrie 1939, MS 58239.

2. Citat în Keith Feiling, The Life of Neville Chamberlain (Londra, 1946), p. 464.

3. Kenneth Young (ed.), The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, Vol. II: 1939–1965 (Londra, 1980), p. 42.

4. Michael Foot, Prefață la „Cato“, Guilty Men (Londra, [1940] 1998), p. V.

5. Robert Boothby, I Fight to Live (London, 1947), p. 9.

6. Winston S. Churchill, The Second World War, Vol. I: The Gathering Storm (Londra, 1948), p. viii; L.B. Namier, Diplomatic Prelude 1938–1939 (Londra, 1948), p. ix.

7. Citat în D.C. Watt, Personalities and Policies: Studies in the Formulation of British Foreign Policy in the Twentieth Century (Londra, 1965), p. 105.

8. Richard Overy, „German Air Strength 1933 to 1939: A Note“, Historical Journal, vol. 27, nr. 2 (1984), pp. 465–471, în special pp. 468–470.

9. Citat în Niall Ferguson, The War of the World: History's Age of Hatred (Londra, 2006), p. 336, și David Dutton, Neville Chamberlain (Londra, 2001), p. 50.

10. Emisiunea radio BBC, 27 septembrie 1938.

11. Ian Kershaw, Hitler, 1936–1945: Nemesis (Londra, 2000), p. xxxv.

12. Citat în Peter Neville, Appeasing Hitler: The Diplomacy of Sir Nevile Henderson 1937–1939 (Basingstoke, 2000), p. 60.

13. Robert Self (ed.), The Neville Chamberlain Diary Letters, Vol. IV: The Downing Street Years 1934–1940 (Aldershot, 2005), NC către Hilda, 30 ianuarie 1938, p. 300.

14. Documentele Chamberlain, NC către Hilda, NC/18/1/1057.

15. Watchman, What of the Night? (Londra, 1940), p. 99.

16. Robert Self, Neville Chamberlain: A Political Life (Aldershot, 2006), p. 4.

17. Documentele Margesson, Duff Cooper, „Chamberlain: Un portret sincer“, MRGB 1/5.

18. Citat în Feiling, The Life of Neville Chamberlain, p. 465.

19. John Colville, The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955, Vol. I – September 1939–September 1941 (Londra, 1985), 15 februarie 1940, p. 83.

20. Citat în Martin Gilbert, „Horace Wilson: Omul Münchenului?“, History Today, octombrie 1982, p. 6.

Temându-se că terenul ar putea fi prea mlăștinos pentru tancuri și asigurat de Goering că Luftwaffe poate distruge de una singură forțele izolate ale BEF, Hitler ordonase ca diviziile germane Panzer să se oprească pe 24 mai, la doar 20 de kilometri de Dunkerque. Acest lucru a oferit răgazul necesar pentru a declanșa Operațiunea Dynamo.

„A existat tot timpul o șansă ca «reconcilierea» care și-a atins acolo [în München] punctul maxim să reușească“, insista în noiembrie 1940 Malcolm MacDonald, pe atunci ministrul sănătății, în timp ce Keith Feiling, în biografia sa autorizată Life of Neville Chamberlain, susține că „cine pretinde că în 1937 a prevăzut planurile Providenței pentru 1939–1941 se amăgește de unul singur“.

După cum s-a arătat, a fost un noroc pervers că Marea Britanie nu a început serios reînarmarea până în 1936–1939, dat fiind că un efort mai din timp nu ar fi făcut altceva decât să împovăreze RAF cu o masă de aparate depășite. Ironia nu este evidentă însă decât privind în retrospectivă. Contemporanii nu știau că războiul nu avea să înceapă mai devreme de septembrie 1939 (într-adevăr, aproape că izbucnise un an mai înainte), în timp ce deficiențele apărării Marii Britanii – mai ales ale celei aeriene – au fost unul dintr-o multitudine de factori inhibatori pentru cei cu putere de decizie, determinându-i să se abțină de la poziții mai ferme împotriva statelor dictatoriale.

Table of Contents

Cover Page
CONCILIEREA CU HITLER
Prefață. „Niciodată din nou!“
Prolog. Începe furtuna
Capitolul I. Experimentul Hitler
Capitolul II. „Lupte vă cânt și pe-oșteanul“
Capitolul III. La ceai cu Hitler
Capitolul IV. Încurcătura abisiniană
Capitolul V. Peste Rin
Capitolul VI. Apărarea Imperiului
Capitolul VII. Țara Minunilor lui Hitler
Capitolul VIII. Intră în scenă Chamberlain
Capitolul IX. Vânătoarea păcii
Capitolul X. „S-au întors meloanele!“
Capitolul XI. Violarea Austriei
Capitolul XII. Ultimul tren din Berlin
Capitolul XIII. Onorabili și rebeli
Capitolul XIV. O țară îndepărtată
Capitolul XV. Izbucnirea crizei
Capitolul XVI. Spre abis
Capitolul XVII. O bucată de hârtie
Capitolul XVIII. O pace pentru vremea noastră
Capitolul XIX. Chamberlain trădat
Capitolul XX. Obstacole în calea dictatorilor
Capitolul XXI. Ultimul sezon
Capitolul XXII. Ore finale
Capitolul XXIII. Fantomele concilierii
Capitolul XXIV. Căderea lui Chamberlain
Capitolul XXV. Ultimul bastion al concilierii
Epilog
Mulțumiri
Surse și bibliografie
Note